Mehmet Perinçek SOVYET DEVLET KAYNAKLARINDA KÜRT İSYANLARI

609

KAYNAK YAYINLARI

Mehmet Perinçek

SOVYET DEVLET KAYNAKLARINDA KÜRT İSYANLARI

(Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)

5. Basım

KAYNAK YAYINLARI

Mehmet Perinçek

SOVYET DEVLET KAYNAKLARINDA KÜRT İSYANLARI

(Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)

Kaynak Yayınları No: 609

Yayıncı Sertifika No: 14071

ISBN: 978-975-343-628-1

1. Basım: Kasım 2011

5. Basım: Mayıs 2014

Genel Yayın Yönetmeni
Sadık Usta

Sayfa ve Kapak Tasarım
Çağlar Yalçın

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No: 8
34196 Yenibosna/İstanbul Tel: 0212 496 11 11
Matbaa Sertifika No: 10614

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3 Beyoğlu
34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

Mehmet Perinçek

SOVYET DEVLET KAYNAKLARINDA KÜRT İSYANLARI

(Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ[1]

"Büyük Kürdistan" projesi, özerklik, ana dilde eğitim, Güneydoğu Anadolu'nun feodal yapısı, toprak devrimi gibi konular yoğun olarak tartışılıyor. Bu tartışmaların tarihsel boyutunu ise Kürt isyanları oluşturuyor. Özellikle neoliberal çevreler, sol adına Kürt isyanlarının başında bulunan ağaları, şeyhleri ve seyitleri bayrak ediniyor, onların posterleriyle protesto yürüyüşleri tertipliyor, hatta heykellerini dikiyor.

Kürt İsyanları Konusunda Neoliberal Tezler

Neoliberal çevrelerin yürüttükleri bu kampanya çerçevesinde yazdıklarına ve söylediklerine baktığımız zaman karşımıza belli başlı şu fikirler çıkıyor:

- Kürt isyanları Kemalist rejimin baskı ve zulüm politikalarına karşı ilerici özgürlük hareketleriydi. İsyanlar, bütün Kürt halkının hakları adına çıkarılmıştı.

- Kürt isyanlarında haksız olan Cumhuriyet yönetimidir. Kemalist yönetim özgürlük düşmanıdır, zalimdir, faşisttir.

1 Kitabın hazırlanmasına katkılarından dolayı Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. M.S. Meyer'e, Müge Özarmağan'a, Okan İlci'ye, Arif Acaloğlu'na, Doç. Dr. Cüneyt Akalın'a, Hasip Saygılı'ya, Işıl Turan'a, Büke Tosun'a, Tunç Akkoç'a, Pavel Şlıkov'a, Eldar Abbasov'a, Nejat Bayramoğlu'na, Fırat Arslan'a, Ebru Cengiz'e, Şehnaz Zaimoğlu'na, araştırma yapılan arşiv ve kütüphane çalışanlarına teşekkür ederim.

- Kürt isyanlarının Şeyh Sait, Seyit Rıza gibi liderleri ve onlarla birlikte hareket eden aşiret reisleri haklıdır, mazlumdur, zulme karşı direnmiş halk kahramanlarıdır.

- Kürt isyanlarının bastırılmasında bir etnik grup ve mezhebin mensupları yok edilmek istenmiştir, uluslararası mahkemelerde yargılanmayı gerektirecek insanlık ve savaş suçu işlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar ve dönemin komutanları bugün yaşıyor olsalardı savaş suçlusu olarak yargılanırlardı.

- Türkiye, tarihiyle yüzleşerek geçmişindeki katliam, zulüm, fetih, soykırım gibi "insanlık suçları" konusunda önce özür dilemeli ve bunları mahkûm etmeli; sonra da Seyit Rızalara, Şeyh Saitlere itibarını iade etmeli, tarih kitaplarını yeniden yazmalıdır.[2]

Sovyet Resmi Kaynakları ve Kitabın Kapsamı

Ancak Ekim Devrimi'yle kurulan dünyanın ilk sosyalist devleti Sovyetler Birliği'nin (30 Aralık 1922'ye kadar Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti) o dönemki resmi kaynaklarını incelediğimiz zaman bugün "solculuk ve ilericilik" adına ileri sürülen tezlerle tamamen zıt tespitlerle karşılaşıyoruz. Sovyet devlet kaynakları, Kürt isyanları, Kemalist Devrim, milli mesele, ulusal devlet gibi konular çerçevesinde o zamanın devrimcilik, ilericilik ve özgürlük kavramları hakkında önemli veriler sunarken bugünkü tartışmalar açısından da kafa açıyor.

İşte kitabımız Sovyet devletinin Kürt isyanlarına yönelik resmi fikirlerini ortaya koymak ve bugün "sol" içerisinde yaşanan kavram

2 Bu çevrelerin Dersim İsyanı konusundaki bu tezlerinden örnekler için bkz. Arslan Kılıç, "Dersim 1938'in Sorusu: Derebeylik mi, Cumhuriyet mi?", *Teori*, No.241, Şubat 2010, s.4 vd.

bulanıklığı berraklaştırmak amacıyla hazırlandı. Bu temelde Rusya Toplumsal Siyasal Tarih DevletArşivi'nde (RGASPİ),[3] Rusya Aske-

3 Rusya Toplusal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPİ), Rusya Federasyonu hükümetinin 1999 Mart'ında aldığı karar gereği Rusya Yakın Tarih Belgeleri Koruma ve Araştırma Merkezi (RTsHİDNİ) ve Gençlik Örgütleri Belgeleri Koruma Merkezi'nin (TsHDMO) birleştirilmesi sonucunda oluşturuldu. Birleştirilen bu iki arşiv ise 1991 ve 1992 yıllarında faaliyetleri durdurulan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi (SBKP MK) bünyesindeki Marksizm-Leninizm Enstitüsü Merkez Parti Arşivi (TsPA) ve Bütün Birlik Lenin Komünist Gençlik Birliği (Komsomol) Arşivi'nin (TsA VLKSM) isimlerinin değiştirmesiyle kurulmuşlardı.

Arşivin esas koleksiyonlarını oluşturan Merkez Parti Arşivi'nin kökleri, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Rus sosyal-demokratlarının yurtdışındaki faaliyetlerine dayanır. Ancak Arşiv, esas olarak Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) Ağustos 1903'teki II. Kongresi'nin ardından düzenli olarak oluşturulmaya başlanır.

1917 Ekim Devrimi'nin ardından yeni Sovyet devletinin belgelerinin toplandığı bazı devlet arşivlerinin yanında kendi arşivlerine sahip belirli tarih araştırma merkezleri de kurulur. Bunlar arasında Ekim Devrimi ve Rusya Komünist Parti tarihine dair belgeleri toplama ve araştırma komisyonu (İstpart) oluşturulur. Bu komisyon 1920 Eylül'ünden itibaren Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) Eğitim Halk Komiserliği bünyesinde çalışmalarına başlar. Komisyon, Aralık 1921'den 1928'e kadar da Bütün Birlik Komünist Partisi (bolşevik) (BKP (b)) Merkez Komitesi altında faaliyetlerini yürütür. Oluşturulan diğer iki merkez ise SSCB Merkez Yürütme Kurulu bünyesindeki K. Marx ve F. Engels Enstitüsü (1921-1931) ve BKP (b) MK bünyesindeki V.İ. Lenin Enstitüsü'dür (1923-1931). 1928 yılında parti tarihini araştırma komisyonu, V.İ. Lenin Enstitüsü'ne dahil edilir ve yapılandırılan yeni kurum, bilimsel çalışmalarının alanını daha da genişletir ve 1929 yılında Merkez Parti Arşivi'nin oluşturulmasına başlanır. 1931 yılında da Marx-Engels Enstitüsü ile Lenin Enstitüsü'nün birleştirilmesine karar verilir ve böylece bazı isim değişikliklerinin ardından SBKP (b) MK bünyesindeki Marksizm-Leninizm Enstitüsü Merkez Parti Arşivi (İML TsPA) kurulur.

1920'li ve 30'lu yıllarda yapılan çalışmalar sonunda yurtdışından Marx, Engels ve Lenin'e ait bir çok orijinal belgenin yanında Fransız Devrimi'ne, Paris Komünü'ne, 1830, 1848-49 yıllarında Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan'da cereyan eden devrim hareketlerine ilişkin bir çok koleksiyon arşive katılır. Ayrıca Babeuf, Bakunin, Bauer, Bebel, Blanqui, Bernstein, Lassalle, Liebknecht, Proudon, Saint-Simon, Feuerbach gibi dönemin önemli düşünür ve devrimcilerinin de kişisel arşivleri getirtilir.

Eylül 1943'te ise Merkez Parti Arşivi koleksiyonları arasına faaliyeti durdurulan Komünist Enternasyonal'in arşivi de katılır. SBKP'nin bütün organlarının belge-

ri Devlet Arşivi'nde (RGVA),[4] Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi'nde (RGVİA),[5] Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde (GARF),[6] Rus-

leri arşivlenirken, diğer yandan da ölen üst düzey parti yöneticilerinin kişisel arşivleri de koleksiyonlara eklenir. Örn. Jdanov, Cerjinski, Kalinin, Çiçerin, Kirov, Orconikidze, Stalin vb.
1950-80'ler arasında da farklı kaynaklardan Arşiv'in geliştirilmesine devam edilir. Sovyetler'deki ve yurtdışındaki arşivlerden, kütüphanelerden, müzelerden, şahıslardan Marx, Engels, Lenin'e veya diğer önemli liderlere ait, uluslararası işçi hareketine, Marksizm tarihine, SBKP'ye ve Sovyet toplumuna dair birçok değerli belge elde edilir.
1 Ocak 2002'de yapılan sayım sonucunda RGASPİ'de 685 koleksiyonun (fond) dâhilinde 2 milyon 100 binin üzerinde arşiv dosyası ve 160 bin müze materyali olduğu tespit edilmiştir. Bütün bu belgeler, Arşiv'de fond-liste-dosya-yaprak numaralarıyla saklanmaktadır. Devlet sırlarını içeren, kanun gereği üzerinden yeterli zaman geçmemiş ve kişilik haklarının korunmasını gerektirecek belgeler dışında bütün koleksiyonlar araştırmacılara açıktır. Koleksiyonlar ise 7 başlık altında toplanmaktadır:
1. Batı Avrupa ülkeleri toplumsal ve siyasal tarihine ilişkin koleksiyonlar (XVII-XX. yy). 2. Rusya'daki devrim hareketine ve SBKP'ye ilişkin koleksiyonlar (1880-1991). 3. VLKSM ve SSCB'deki diğer gençlik örgütlerine ilişkin koleksiyonlar (1917-1992). 4. Rusya'daki siyasal partiler, toplumsal hareketler ve örgütlere ilişkin koleksiyonlar (XX. yy sonu-XXI yy başı). 5. Uluslararası işçi, sosyalist ve komünist hareketlere ilişkin koleksiyonlar (1889-1990). 6. Kişisel koleksiyonlar. 7. Müze materyalleri.

4 1920 yılında Genelkurmay'a bağlı olan Askeri Tarih Komisyonu bünyesinde Kızıl Ordu Arşivi olarak kurulmuştur. 1925 yılında bağımsız bir devlet arşivi statüsü kazanmıştır. 1931 yılında Kızıl Ordu Merkez Arşivi, 1941 yılında ise Kızıl Ordu Merkez Devlet Arşivi (TsGAKA), 1958'de Sovyet Ordusu Merkez Devlet Arşivi (TsGASA), 1992'de ise bugünkü ismini almıştır. Arşivde 67282 koleksiyon (fond), 10 milyonun üzerinde dosya bulunmaktadır.

5 Rusya'nın en eski arşivlerinden biri olan RGVİA'nın kuruluşu, I. Pavel'in 8 Ağustos 1797 tarihli emrine dayanıyor. Çarlık döneminin en büyük ve temel askeri arşivinde 13 binin üzerinde koleksiyon (fond), yaklaşık 3,5 milyon dosya ve 14 milyonun üzerinde mikrofilm bulunuyor.

6 Arşivin kuruluşunun kökleri 1920 yılına dayanıyor. Sovyet dönemindeki son adı SSCB Ekim Devrimi Merkez Devlet Arşivi (TsGAOR SSSR). Hem Çarlık hem Sovyet hem de Rusya Federasyonu dönemini kapsayan arşivde 3182 koleksiyon (fond), 5779280 adet de dosya bulunuyor, 79047 dosya da fotoğraf saklanıyor. Arşiv, esas olarak yasama-yürütme-yargı organlarının, yüksek devlet kurumlarının (Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları, FSB gibi kendi bünyesinde arşiv oluşturmuş organlar hariç), siyasal parti ve kitle örgütlerinin, ayrıca da önemli devlet ve toplum adamlarının kişisel koleksiyonlarını bulunduruyor.

ya'nın önde gelen kütüphanelerinde çalışmalar yürütüldü. Kürt isyanlarının yaşandığı dönemde sıcağı sıcağına yazılmış belgeler ve resmi yayın organlarında çıkmış yazılar toparlandı. Osmanlı dönemindeki Kürt isyanlarına da değinen bu belge ve makalelerin tam metinleri, yazılış tarihlerine göre kronolojik olarak kitabımızda yer almaktadır. Başlıklar aynen korunmuştur. Ancak konumuzun dışında kalan yerler kitaba alınmamıştır. Bunlardan başka kitabın giriş bölümlerinde de Sovyet devletinin ve şarkiyatçılarının Kürt isyanlarından söz eden dönemin belge, yazı ve kitaplarından zengin örnekler sunulmakta ve bu şekilde konunun daha da pekişmesi hedeflenmektedir. Resmi metinlere konunun daha iyi anlaşılması açısından kimi zaman dipnotlar düşülmüştür. Bizim düştüğümüz dipnotlar "MP" ile ifade edilirken, yazarın kendi dipnotlarının sonuna kendi isim ve soyadı konulmuştur. Giriş bölümlerindeki dipnotların hepsi bize aittir. Kitapta kullanılan Rusça metinler Arif Acaloğlu ve Mehmet Perinçek, Fransızca metinler Doç. Dr. Cüneyt Akalın, Müge Özarmağan, Almanca metinler Işıl Turan, Tunç Akkoç ve Mehmet Perinçek, Farsça metin Büke Tosun tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eski yazı metinlerin çevrimyazısı Hasip Saygılı tarafından yapılmıştır.

17 Temmuz 2011, Moskova

I.
SOVYET DEVLETİNİN TESPİTLERİ

Önsözde belirtilen araştırma sonucunda topladığımız ve kitabımızda sizlere sunduğumuz kaynakları incelediğimizde Sovyet devletinin Kürt isyanları konusundaki tespitleri şu şekilde özetlenebilir:

- Özellikle 20. yüzyılın başından itibaren emperyalist planların gerçekleştirilme yolu, Hindistan ile Mısır arasındaki topraklarda yaşayan çeşitli halkların köleleştirilmesi ve ezilmesinden, onların emperyalist sömürge düzenine katılmasından geçmektedir. Emperyalistlere "engel olan" tüm halklar, öncelikle ulusal egemenliklerinden mahrum edilecek ve Batı emperyalizmine bağlanacaktır. Türkiye, bunların başında gelmektedir.

Böylelikle Ortadoğu'da emperyalizmin temel çizgisi, ulusal hükümetleri olan halkların ulusal bağımsızlıklarını ortadan kaldırmak, bağımsızlığını kazanmak için mücadele veren ülkelerde ise ulusal kurutuluş mücadelelerini ne pahasına olursa olsun boğmaktır. Ama bu durum, emperyalistlerin gerektiğinde ulusal bağımsızlık savunucusu veya "küçük" ulusların koruyucusu maskesi takmalarına, halklar arasındaki anlaşmazlıkları kışkırtmalarına ve halkların boğazlaşmalarını körüklemelerine de engel değildir. Emperyalizm tarafından kullanılan etnik azınlıklara yönelik en kötü sonuçları doğuran emperyalist entrikalar arasında Kürt sorunu özel bir önem arz etmektedir.

- Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde bölgede İngiliz-Rus rekabeti dikkat çekmektedir. İki ülkenin bölgedeki konsoloslukları özellikle nüfus yapısıyla ilgili ayrıntılı incelemeler yapmakta, yoğun faaliyetler yürütmektedir. Osmanlı topraklarını işgal etmenin bir aracı olarak Kürt kartı bir emperyalist gücün elinden diğerinin eline gidip gelmektedir. Bu süreçteki Kürt isyanlarında Çarlık Rusyası ciddi rol oynamıştır. Emperyalist devletler, diğer yandan Ermeni ve Asurî kartını da kullanmaktadır. Ancak bütün bu emperyalist planlara rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda Kürtlerin çoğunluğu Türk ordularının yanında yer almıştır.

- Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya ve Türkiye'nin zayıf düşmesiyle İngilizler için uygun koşullar doğmuştur. İngilizler, Kürt meselesi konusunda daha yoğun çalışmaya başlamış ve kendi himayesinde "bağımsız" bir Kürdistan kurulması yönünde faaliyetlere girişmiştir. Sevr Antlaşması, emperyalizmin "böl ve yönet" politikasının tipik bir örneği olarak bu sürecin bir parçasıdır. "Bağımsız ve birleşik Kürdistan" projesinin temelinde İngiltere'nin Mezopotamya'ya yerleşmek ve buna bağlı olarak orasını öncelikle Türkiye'den ve ikincil olarak da Rusya'dan korumak niyeti yatmaktadır.

İstiklal Savaşı yıllarında Büyük Ermenistan projesinin suya düşmesiyle İngilizler, artık Kürdistan projesine ağırlık vermeye başlamış, bu temelde Kürt isyanları kışkırtılmış ve bir kısım Kürt aşiret reislerinin bencil niyetleri kullanılmıştır. Böylece Türkiye'nin bir yandan güçsüz bırakılması, diğer yandan Kemalistlerin Batı Cephesi'ndeki gücünün bölünmesi hedeflenmiştir. Ankara hükümetinin başarılı kurtuluş mücadelesi sonucunda İngilizler, 1920-1921 yıllarında tampon olarak, İngiliz işgal bölgesinde, yani eski Musul vilayetinde yaşayan Kürtlerden bir "Bağımsız Güney Kürdistan" kurmayı denemiştir. Şartların olumlu gelişmesi durumunda İran ve Türkiye Kürtlerinin büyük bölümünün bu çekirdek etrafında birleştirilmesi amaçlanmıştır. İngilizlerin entrikası olan bu isyanlarda bir

takım Kürt unsurları rol oynamakla birlikte Kürtler esas olarak İstiklal Savaşı'na katılmıştır.

- İstiklal Savaşı sonrasında genç Kemalist Cumhuriyet'in merkezileşme adımları ilerici bir karakter taşımaktadır. Emperyalist müdahalelere açık, feodal gericiliğin hâkim olduğu Kürt bölgelerinde yerelleşme ve özerklik istisnasız bir şekilde emperyalizme ve karşıdevrime hizmet edecektir. Bunla bağlantılı olarak Cumhuriyet hükümetinin yapmakta olduğu ve yapmayı planladığı çağdaşlaşma yönündeki devrimler sonucunda merkezi iktidarla Kürt feodalitesinin çatışması kaçınılmazdır.

- Bu çatışmanın alevlendirilmesinde ve ciddi boyutlara taşınmasında emperyalist devletlerin önemli çıkarları vardır. Bu çıkarlar, bölgenin stratejik öneminden kaynaklanmaktadır. İngilizlerin başını çektiği Batılı devletler, "Bağımsız Kürdistan" projesinden vazgeçmiş değildir. Kurulması planlanan bu tampon devlet, Türkiye ve SSCB'ye karşı üs bölgesi olarak kullanılacaktır. Ayrıca Orta Asya'ya yayılmanın da bir aracıdır. Büyük Britanya'yı en önemli sömürgesi Hindistan'a bağlayan ve Mısır'dan başlayarak Filistin ve Arabistan üzerinden geçen kara ve havayolları buradan geçmektedir. Diğer yandan tasarlanmakta olan ve Arabistan ile Irak üzerinden Tahran'a ve Kuzey İran'a uzanması öngörülen hava ve karayolları da Musul bölgesinin yanı başındadır. Böylelikle, "Kürdistan"ın önemi İngiltere ile Hindistan ve Güney İran'ın petrol yatakları arasında bir bağlantı noktası olmasından kaynaklanmaktadır.

- Bölgenin önemini artıran diğer bir olgu, Batılı uluslararası şirketlerin Mezopotamya'da sahip oldukları petrol imtiyazlarıdır. Batı emperyalizmi, petrol yataklarını elinde tutabilmek ve Türkiye'ye karşı korumak amacıyla kendi kontrolü altında bir tampon devlet kurmak peşindedir.

- Şeyh Sait İsyanı, bu proje çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Musul sorununun en yakıcı biçimde tartışıldığı dönemde isyana İngilizlerin desteği tartışılmazdır. Diğer yandan İngilizler, dışarıdan

sağladıkları koşullar (sınırları belirsiz yarı özerk bir Kürdistan, ucuz sanayi ürünleri, Musul'da sulama tesisleri ve yol çalışmaları, Türkiye Kürtlerinin ürünlerini Musul ve Irak'ta pazarlamasına çıkarılan engeller) sayesinde Türkiye Kürtlerini ekonomik gerekçelerle İngiliz denetimindeki Musul'dan yana bir eğilim göstermesine çalışmıştır.

İsyana yol açan iç faktörler ise hilafete son verilmesi, Kemalist Devrim'in laiklik konusundaki kararlı adımları, aşarın kaldırılmasıyla büyük toprak ağalarının çıkarlarının sarsılması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın gerici güçlerin odağı haline gelmesidir. Şeyh Sait İsyanı, bir yandan İngiliz emperyalizmine dayanmakta, diğer yandan da gerici feodal kesimlerden hilafet yanlılarına, İstanbul'un komprador kesimlerine kadar uzanmaktadır. İsyan, milli bir hareket değil, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin demokratikleştirilmesine ve ülkenin feodal baskılardan kurtarılmasına yönelik ilerici politikalarını hedef alan monarşist ve gerici bir karşıdevrim girişimidir.

- Ağrı İsyanları da emperyalist entrikaların, Menemen olayının yaşandığı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın gericiliğin odağı haline geldiği, Türk parasının değer kaybettiği bir dönemde patlak vermiştir. Emperyalizm, bu sefer Kürt bölücülüğü ile eski maşası Taşnakları buluşturmuştur. Emperyalizme göbekten bağlı iki hareket, Türkiye ve SSCB düşmanlığı ekseninde yan yana gelmiştir. Batı, bölgedeki planlarının iki ayağı Ermeni ve Kürt meselelerini aynı anda kaşımaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Ağrı İsyanları, emperyalist planlara ters düşen Türkiye-İran işbirliğini de engellemektedir.

- Aynı dönemde bir İngiliz sömürgesi olan Irak'ta "bağımsız Kürdistan" kurulması yönünde emperyalizm hemen hemen açıkça kapsamlı çalışmalar yapmaktadır. Bu hepsinden önce Kürt dilinin resmileştirilmesi sorunudur. Milletler Cemiyeti'nin tanıdığı manda çerçevesinde İngiltere, Kürt bölgelerine Kürtçe bilen yöneticiler atamayı ve Kürt okullarında anadilde eğitimi temin etmeyi kabul etmiştir. Bu politika, İngiliz emperyalizminin çıkarlarına uygun

düşmektedir. İngiliz güdümlü "bağımsız Kürdistan"ın ilk adımı anadilde eğitimle atılmıştır.

- Dersim İsyanı, gerici Şeyh Sait ve Ağrı İsyanlarının bir devamıdır. İsyan, Cumhuriyet rejimiyle feodal kalıntılar arasındaki çatışmanın başka bir yansımasıdır. Dersim'de kanun tanımayan çağdışı bir rejim sürmektedir. Devletin içinde başka bir devlet gibidir. Bu sebeplerle bölge, ulusal ekonomiyle de bütünleşememektedir. Kemalist iktidar, ortaçağdan kalma bu yapıyı ortadan kaldırmak için harekete geçmiş, bunun üzerine kendi hükümranlıklarının son bulacağını gören gerici aşiret reisleri, bölge halkının belirli konulardaki hoşnutsuzluklarından da faydalanarak geniş çaplı bir isyan başlatmıştır. İsyan'da Hatay meselesinden dolayı Türkiye'yle sorun yaşayan Fransa da rol oynamıştır.

- Türk hükümetinin İstiklal Savaşı'ndan Dersim'e kadar bütün Kürt isyanlarına karşı aldığı önlemler meşrudur ve haklıdır. Bu mücadelede bütün ülkelerin işçi sınıfının sempatisi, kılıcını dünya emperyalist sömürüsüne karşı çekmiş olan, ulusal devrim yolunu canla başla yeniden açmaya çalışan Ankara hükümetinden yanadır. Ankara'nın kararlı tutumu Sovyet hükümeti ve uluslararası devrim hareketi tarafından desteklenmelidir. İsyanların bastırılması genç Cumhuriyet'in feodalizme karşı zaferidir.

- Türk komünistlerinin en önemli görevlerinden biri, emperyalist devletlerin onları ulusal bağımsızlıktan yoksun bırakmak ve sömürgeleştirmek girişimlerini açığa çıkarmak ve geri püskürtmektir. Kürt meselesinin ve milli meselenin doğru biçimde ele alınması, başarının temeli, geniş halk kitlelerini kazanmanın ön koşuldur. Kürt sorununun ve milli meselenin açık ve net biçimde ortaya konulmaması, emperyalizm karşıtı ulusal kurtuluş mücadelesinin önemi konusunda Lenin'in yaklaşımlarının uygulanmaması, ulusal alanda emperyalist entrikaların anlaşılamaması Türk komünistlerini halktan uzaklaştırır; iyi niyetli olsalar bile önlerindeki görevleri yerine getiremeyen birer tarikat haline dönüşürler. Diğer yandan

İngiliz sömürgesinin kurulması anlamına gelen "Bağımsız Kürdistan", Türk işçi sınıfıyla Kürt kitleleri arasına bir devlet duvarı örecektir. Oysa yapılması gereken birleşerek, burjuva demokratik toprak devrimini gerçekleştirmektir.

- Bir bütün olarak ele alındığında Kürt isyanları Türkiye'ye insan ve para kayıplarına, yakılan ve yıkılan köylere mal olsa da, devletin güçlenmesine ve hükümetin itibarının artmasına sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın halk yığınlarını din adamlarının etkisinden kurtarmak, çiftçilerin ağalara karşı serflik bağını koparmak ve Kürt aşiretlerinin feodal yapısının bizzat kendisini ortadan kaldırmak yönünde yapabileceği köktenci reformlar için iç siyasal ortamı tazelemiştir.

- İsyanlar, Kürtlerin derdine çare olmadığı gibi Ankara hükümetinin tek başına askeri önlemleri de sorunu çözmemektedir. Geniş Kürt kitleleri, çok ağır bir feodal sömürü altındadır. Bu feodal sömürü sisteminin belirli adımlar atılmasına rağmen tam olarak dağıtılmaması ve toprak devriminin hayata geçirilememesi emperyalistlerin ve Kürt feodal ağalarının ekmeğine yağ sürmektedir. Geniş Kürt köylü yığınlarının ekonomik ve toplumsal köleliğine çözüm bulmak emperyalistlerin yıkıcı faaliyetlerine karşı da panzehir olacaktır. Bu şekilde geniş Kürt kesimleri kazanılacak ve Cumhuriyet'in sadık birer vatandaşı haline getirilecektir. Kemalist hükümetin en temel eksiği budur. Diğer yandan feodal sisteme kısmi olarak dokunmak meseleyi çözmemektedir. Sadece isyan eden aşiretler değil, aşiret sisteminin kendisi hedef alınmalıdır.

- İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise "Büyük Kürdistan" projesinin esas hamisi ABD olmuştur.

Bütün bu tespitlerin yapıldığı Sovyet resmi belgelerini ve yayınlarını kitabımızın ilerleyen sayfalarında okuyacaksınız. Ancak esas metinlerimize geçmeden önce konuyu daha da berraklaştırmak amacıyla yine dönemin sıcağı sıcağına yazılmış başka resmi kaynaklarından da örnekler verelim.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde Kürt İsyanları

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin 1937 yılında çıkan 35. cildindeki "Kürtler" maddesi Kürt isyanlarına da değinir:

> "19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında Kürt feodalleriyle Türk ve İran hükümetleri arasındaki aralıksız kavgaya artık İngiltere ve Rusya da karışmaya başlamıştır. Bu tarihi dönem, Türk ve İran hükümetlerinin Kürt feodal kurtarılmış bölgeleriyle ve başta Kürtleri avucuna almaya çalışan Rusya olmak üzere ilgili emperyalist devletler tarafından yapay biçimde ateşlenen Kürt ayrılıkçılığıyla mücadelesiyle doludur."[1]

Osmanlı dönemindeki isyanları bu şekilde ele alan Ansiklopedi, Birinci Dünya Savaşı sonrası ve Cumhuriyet dönemindeki durumu ve isyanları ise şu şekilde tanımlar:

> "Birinci Emperyalist Savaş, Türkiye'nin yenilgisiyle ve Ön Asya'nın paylaşılmasıyla son bulmuştur. Kürtler, eşit olmayan beş parçaya ayrılmıştır. Bu, Kürt göçebelerin yüzlerce yılda oluşmuş göç hareketlerinin düzenini bozmuştur. Türkiye'yi yok etmek isteyen İngiliz emperyalistleri, Kürtler arasındaki faaliyetlerini fazlasıyla artırmıştır. İngiliz egemenliğinde Kürt krallığı kurulması sloganını birçok kez öne sürmüşlerdir. İngiltere'nin Kürdistan'daki emperyalist politikası, ayrıca Sovyet karşıtı bir üs kurulmasına da yöneliktir. Musul'dan kaynaklanan İngiliz-Türk çatışması, Kürt üst tabakasının Kemalist hükümetin feodalizm karşıtı ve merkeziyetçi politikalarından dolayı artmakta olan rahatsızlığına İngiliz istihbaratının el atmasını hızlandırmıştır."[2]

1 "Kurdı", *Bolşoya Sovyetskaya Ensiklopediya,* c.35, Gosudarstvennıy İnstitut *"Sovyetskaya Ensiklopediya"*, Moskva, 1937, s.533.
2 *Age.*

1925 Şeyh Sait, 1930-31 Ağrı, 1937 Dersim isyanlarının emperyalistlerin yönetimi altında çıktığı, karşıdevrimci özellikler taşıdığı ve SSCB'ye de yönelik olduğu belirtilir. Ayrıca Ağrı İsyanlarına Ermeni karşıdevrimcileri Taşnakların da katıldığı ifade edilir.[3]

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin bu genel değerlendirmesinden sonra Sovyet devlet kaynaklarında Kürt isyanlarının dönem dönem değerlendirmesine geçebiliriz.

3 *Age*, s.533 vd.

II.
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BARZANİ AYRILIKÇILIĞI

Rus arşivlerini araladığımız zaman, Barzanilerin bugün oynadığı rolü Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında da oynadığını görüyoruz.

Batılı emperyalist devletlerin ve Çarlık Rusyası'nın Osmanlı topraklarını paylaşma stratejisinde Taşnaklara önemli bir misyon düşüyordu. Rus devlet arşivlerindeki belgeler, bu stratejinin taşeronluğunda Taşnakların yanında Barzani aşiretinin de kullanıldığını gösteriyor. Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmı Türk hükümetinin yanında yer alırken Barzaniler, Ermeni çeteleriyle de işbirliği içinde emperyalist devletlerin safında Türk ordularına karşı savaştılar.

Musul vilayetinde bulunan Barzan aşireti, uzun yıllar boyunca ayrılıkçı faaliyetler ve ayaklanmalar nedeniyle Osmanlı hükümetiyle sık sık karşı karşıya geldiler. Birinci Dünya Savaşı'na doğru 1914 yılında aşiretin reisi Şeyh Abdüsselam, İran Azerbaycanı üzerinden Tiflis'e kaçmış ve burada Çarlık Rusyası'nın yetkilileriyle görüşerek Türkiye'ye karşı savaşta Ruslardan destek ve yardım sözü almıştı. Hatta 150 ruble maaşa bile bağlanmıştı. Barzan aşireti reisi, diğer yandan Kürt taleplerine destek vermeleri ve Osmanlı Devleti'ni bu yönde zorlamaları için İngilizlerle de temas ediyordu.

Şeyh Abdüsselam, Musul'a dönerken diğer Kürt aşiretlerinin yardımıyla Türk makamları tarafından yakalandı. Türk makamları-

na yardım eden Kürt aşiretleri daha sonra Rus orduları tarafından cezalandırıldı. Şeyh Barzani ise 14 Aralık 1914'te (başka anlatımlara göre Ocak 1915'te veya 1916 yılında) "bölücülük yaptığı, 30 güvenlik yetkilisini şehit ettiği ve hükümete karşı isyan hazırlığı içinde olduğu" gerekçesiyle idam edildi.

Ondan sonra aşiretin başına Mesut Barzani'nin babası olan Molla Mustafa Barzani'nin ağabeyi Şeyh Ahmet geçti. Şeyh Ahmet, Şeyh Abdüsselam'ın büyük oğluydu.[1]

Ruslar ve İngilizlerle İlişkisi

Rus devlet arşivlerindeki belgeler de Barzanilerin bu faaliyetlerini açık bir şekilde ortaya koyuyor. Barzaniler, daha 1912 yılının sonlarında, himayesi altına girmek için Ruslara başvurdular.[2]

Şeyh Abdüsselam, Şeyh Taha'ya gönderdiği mektupta da Rusların Kürtlerin kurtarıcısı olacağını, Ruslarla iyi ilişkiler kurması gerektiğini belirtiyor. Şeyh Barzani, Talat Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta ise ayaklanmaları Rusya'nın Musul Konsolosu'nun öğütleriyle örgütlediğini söylüyor. Şeyh Barzani, diğer yandan İngiliz desteğini almak için de çabalıyor.[3] Şeyh Abdüsselam, Rusya'nın "Kuzey Kürdistan"ı, İngiltere'nin de Irak'ı işgal edeceğinden hareketle Kürt aşi-

1 Masud Barzani, *Mustafa Barzani i Kurdskoe Osvoboditelnoe Dvijenie (1931-1961 gg.)*, "Nauka", Sankt-Peterburg, 2005, s.22 vd.; M.S. Lazaryev, *Kurdskiy Vopros (1891-1917)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972, s.217 vd., 238 vd., 240, 303, 439; Hulusi Turgut, *Barzani Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul, Temmuz 2008, s.368; Kemal Mazhar Ahmed, *1. Dünya Savaşı'nda Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1996, s.104.

2 Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVİA) fond 2000, liste 1, dosya 60, yaprak 651-652; Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi (AVPRİ) fond "Persidskiy stol", 1913, dosya 1210, yaprak 717'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.206 vd.

3 Bkz. B. Nikitine, "Les Kurdes Racontes Par Eux-memes" *L'Asia Françaises*, 1925, No.231, s.154'ten aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.217, 421 vd.

retlerini iki güç arasında konumlanmaya çağırmakta ve bu şekilde Musul Kürtlerinin özerkliğe kavuşacağı propagandası yapmaktadır.[4]

Kafkas Askeri Bölgesi Kurmay Başkanlığı'ndan Tümgeneral Yudeniç'in 27 Mayıs 1913 tarihinde Tiflis'ten Genelkurmay İdari Başkanlığı'na "gizli" kaydıyla gönderdiği raporda ayrılıkçı Kürt aşiretleri içinde iki eğilimin olduğu belirtiliyor. Birinci grup İngiliz güdümündeyken, diğer grup Rusya'nın yardımını aramaktadır. Rusya'nın Musul'daki konsolos yardımcısı Kirsanov'un aynı raporda aktarılan anlatımına göre Barzaniler, birinci grubun başını çekmektedir. *Birjevıe Vedemosti* gazetesinin bölgedeki muhabiri Berezovskiy ise Diyarbakır'daki Rus diplomatı N.S. Vışinskiy'e Musul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun şüpheli ve ikili bir rol oynadığını belirtiyor. İngilizler, kendisini dost gibi gösterip bütün gücüyle Ruslara karşı çalışmakta, Rus etkisini kırmaya çalışarak Kürtleri ve Ermenileri onlara karşı silahlandırmaktadır.[5]

Rusya'nın Urmiye'deki konsolos yardımcısı Vvedenskiy'in Tahran'a, Rus Büyükelçiliği'ne gönderdiği 21 Temmuz 1914 tarihli gizli telgrafta ise Barzanilerle ilgili şu satırlar dikkat çekiyor:

> "Şeyh Barzan'ın[6] Türkiye sınırlarına gönderilmesinin tam zamanı olduğu fikri kabul görmedi mi? Ufak miktarda silah ve mermi desteği yapıldığı takdirde Türkiye'yle savaş durumunda onun yardımı faydasız olmayacaktır."[7]

4 Rusya'nın Van konsolos yardımcısının raporunun ilgili bölümü için bkz. *Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhivov Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c.2, Gosudarsvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1933, s.370.

5 Rapor için bkz. RGVİA fond 2000, liste 1, dosya 7716, yaprak 421, 421 arkası, 422, 422 arkası.

6 Şeyh Abdüsselam kastedilmektedir.

7 RGVİA fond 2000, liste 1, dosya 3851, yaprak 19. Vvedinskiy, daha sonra Barzani aşiretine Rusya'nın yanında savaşa katılma çağrısı içeren bir mektup da göndermiştir. Bkz. AVPRİ fond "Persidskiy stol B", 1913-1916, dosya 563, yaprak 317'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.322.

Zaten Şeyh Abdüsselam, birkaç ay öncesinde Nisan ayında Vvedenskiy'e, her yerde Rusya'ya tam olarak itaat edeceklerini belirterek Rusya'nın onları himayelerine almasını talep etmiş ve Türk hükümetine karşı savaşa hazır olduğunu belirtmiştir.[8]

30 Temmuz 1914 tarihli başka bir belgede de İran'da görev yapan Rus Albay A.İ. İyas, Barzani aşiretinin Türk ordularının cephe gerisinde ayaklanma ve karışıklık çıkartmak için kullanılabileceğine işaret ediyor.[9] Türkiye'nin Tahran elçisi, İran'daki Rus diplomatların bu faaliyetlerinden rahatsız olmuştur. Türk elçisi, Eylül başında Rus temsilcileriyle yaptığı görüşmede Hoy ve Urmiye'deki Rus konsolosluklarının desteğiyle Şeyh Abdüsselam Barzani'nin Türkiye'ye karşı giriştiği düşmanca hareketleri protesto ediyor.[10]

Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Savaş Bakanı Suhomlinov'a gönderdiği 23 Temmuz 1914 tarihli gizli bir mektupta, Türkiye Kürtlerine Abdulrezak Bey ve Şeyh Barzan aracılığıyla etki edebileceklerinin altını çiziyor. Raporda her iki aşiret reisinin o anda Kafkasya'da yaşadıkları da belirtiliyor. Yetkili, yukarda anılan aşiret reisleri aracılığıyla Türkiye Kürtleri arasında ajitasyon faaliyeti yürütmek için erken olduğunu, Türkiye'nin daha tam tavrını belirlemediğini, ancak hazırlıklar yapılarak ihtiyaç olan silah ve mühimmatın nasıl aktarılacağının tespit edilerek, gerekli durumda sevkiyatın hemen yapılabilmesi lüzumunu ifade ediyor.[11]

Kafkas Askeri Bölgesi Kurmay Başkanı Yudeniç, 10 Ağustos 1914 tarihli şifreli telgrafında Türklere düşman unsurlar kullanılarak ayaklanmaların örgütlenmesi gerektiğini vurguluyor. Yude-

8 Vvedenskiy'in 11 Nisan 1914 tarihli telgrafı için bkz. *Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhivov Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c.2, s.370 vd.

9 AVPRİ fond "Missiya v Persii", 1914, dosya 85, yaprak 7'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.296 vd.

10 M.S. Lazaryev, *age*, s.301.

11 RGVİA fond 2000, liste 1, dosya 3851, yaprak 17, 17 arkası.

niç'in ifadesiyle Türkiye'den Şeyh Barzan ve İran'dan Şeyh Taha, Türklerden intikam almak için hazırdır. Yudeniç, telgrafında, Ermenileri ve Kürtleri silahlandırmak amacıyla, 25 bin silah ve 20 milyon mermi talep ediyor.[12]

Yudeniç, 18 Ağustos 1914 tarihli raporunda da Türkiye Ermenileri, Kürtleri ve Asurîleri arasında ayaklanma çıkarma konusuna değiniyor. Şeyh Barzan'ın Türklerden intikam almak için yanıp tutuştuğunu belirten Yudeniç, Barzanilerin çıkaracağı bir ayaklanmanın Türklere büyük sorun yaratacağını ve Türklerin önemli bir kuvvetini ayaklanmayı bastırmak üzere kendi üzerine çekeceğini ifade ediyor. Yudeniç, raporunun devamında Kotur Hanı'nın ve Zerza aşiretinin Türkler için ciddi bir tehlike yaratmasa da Barzanilerle ortak hareket ettikleri takdirde Kürtler arasında Türk düşmanlarının sayısının artmış olacağını vurguluyor. Yudeniç, ardından bu Kürt aşiretlerine çok fazla silah ve mermi göndermenin gerek olmadığını, ancak başarılı bir ayaklanmanın örgütlenmesi için küçük bir miktara ihtiyaç olduğunu söylüyor.[13]

Şeyh Abdüsselam, diğer yandan Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerle işbirliğinin peşinden koşmaktadır. Kendisini ziyarete gelen İngiliz misyoner papazlarına "Hindistan'a gittiniz, sizi istemedikleri halde orada kaldınız. Oysa biz sizi istiyoruz, neden bize gelemiyorsunuz? Burada her yerde hoşnutlukla karşılanırsınız" diye sitem ediyor. Şeyh Barzani, ayrıca misyonerlere onlarla birlikte İngiltere'ye gitmeyi teklif etmiştir. Amacı, Canterbury Başpiskoposluğuna uğramak, Başpiskoposu köylerinde okul açmaya ikna etmek, sonra da yardımlarıyla Kürdistan'ın kurulmasına yönelik hazırlıklar yapacağı Windsor'da Kral George'a çıkmaktır.

12 RGVİA fond 2000, liste 1, dosya 3851, yaprak 36, 36 arkası.
13 RGVİA fond 2000, liste 1, dosya 3851, yaprak 12, 12 arkası, 13.

Şeyh Barzani, bölgedeki Britanya Konsolosluğu'yla da sık sık görüşüyordu. Hatta bazı toprakları ele geçirip İngilizlere devretmeyi bile planlamıştı. Lakabı "Hıristiyanların Şeyhi" olan Barzani, Birinci Dünya Savaşı sırasında cihada karşı çıkmış, müritlerinin katılmasını yasaklamış ve cihadı engellemek için güçlü bir biçimde müdahalelerde bulunmuştu. Tabii bu durum, İngiliz misyonerler tarafında büyük takdirle karşılanmıştı.[14]

Celal Bayar da Barzani aşiretinin Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler ve Ruslarla işbirliği yaparak Osmanlı ordularını arkadan vurduğunu ifade ediyor. Osmanlı arşivlerinde bu işbirliğini kanıtlayan belgeler bulunuyor.[15]

Barzaniler ve Ermeni Çeteleri

Barzanilerin emperyalistlerle işbirliği Birinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etti. Mesut Barzani, *Mustafa Barzani ve Kürt Kurtuluş Hareketi (1931-1961)* adlı kitabında Sevr Antlaşması'nın Kürtler için bir umut yarattığını ifade ederken, Lozan Antlaşması'nı ise "utanç verici" olarak niteledi.[16] Ancak Mesut Barzani'nin kitabında babasının ağzından aktardığı aşağıdaki satırlar, aşiretin o dönemde oynadığı rolü göstermesi açısından oldukça çarpıcıdır:

> "Barzaniler, Asurîlerin yanında Ermenilerle de sıcak ilişki içindeydiler. Bu noktada Ermenilerle ilişkiler bağlamında bizzat Barzani'den[17] dinlediğim bir olayı aktarmak istiyorum. 'Ermeniler, 1920-1921 yıllarında soykırıma uğradıkları

14 W.A. Wigram-Edgar T.A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s.174, 178, 182, 184, 193, 452.
15 Hulusi Turgut, *age*, s.350, 356 vd., 367 vd.
16 Masud Barzani, *age*, s.10 vd.
17 Molla Mustafa Barzani.

sırada, Andranik Paşa,[18] Şeyh Ahmet'e[19] bir mektup göndererek yardım istemişti. Bunun üzerine Şeyh Ahmet, Veli Bey ve silahlı 200 kişiyi gönderme emri verdi. Ben de bu grubun içindeydim. Ermenilere yardım etmek üzere diğer Kürt aşiretlerinin bölgelerinden geçtiğimiz sırada bize 'Nereye gidiyorsunuz' diye sorduklarında 'Ermenileri vurmaya gidiyoruz' diyorduk. Çünkü, maalesef Türk hükümeti birçoklarını bunun Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir savaş olduğuna ve Türkiye'nin İslam adına savaştığına inandırmıştı. Biz Ermenilere yardım ettik ve onları Suriye'ye kadar götürdük. Kurtardığımız aileler arasında Andranik Paşa'nın ailesi de vardı. Türk orduları ile girdiğimiz çatışmalarda 14 Kürt savaşçısını yitirdik.'"[20]

18 Andranik Torosoviç Ozanyan, Şubat 1865'te Şebinkarahisar'da doğdu. 1890'lı yılların başında Ermeni çetelerine katıldı. Andranik'in (Ermenice ağabey anlamına gelmektedir) çetesi, Türk ordularıyla sadece 1904 yılında otuzun üzerinde çatışmaya girdi. Birinci Balkan Savaşı sırasında Bulgaristan'da Ermeni gönüllü birliklerini örgütleyerek Türkiye'ye karşı savaştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Birinci Ermeni Gönüllü Birliği'nin komutanlığını yaptı ve Rus ordularının yanında yer aldı. Vladikafkaz'da çıkan *Trek* gazetesinin 10 Ağustos 1916 tarihli sayısında Andranik'ten şöyle bahsediyordu: "O, Türkler için yolu boyunca sadece başıbozukların (Düzensiz Kürt birlikleri kastedilmektedir -M.P.) cesetlerini bırakan büyük, korkunç bir canavardı. (...) Onun ardından savaş meydanında oluk oluk Türk kanı akardı." Bir Amerikan Ermenisi olan William Saroyan, Arap Lawrence'ın Arabistan'da oynadığı rolü Andranik'in Türkiye'de oynadığını belirtir. Saroyan'a göre Batılı emperyalistlerin çıkarları için Andranik, Türk ordularına karşı savaşmış, Batılı devletler onu Ermenilere özgürlük verileceği sözleriyle kandırmıştır. Andranik, daha sonra yurtdışına kaçtı ve 1927 yılında California'da (ABD) öldü. SSCB'nin kabul etmemesi üzerine bir sene sonra külleri Paris'e getirildi ve orada gömüldü. 2000 yılında da cenazesi resmi törenlerle Erivan'a getirilerek defnedildi. Bkz. *Entsiklopediya "Armyanskiy Vopros"*, Yerevan, 1991, s.27 vd; Gevorg Garibcanyan, "Andranik Ozanyan-Narodnıy Geroy", *Literaturnaya Armeniya*, No.4, Nisan 1989, s.87 vd.; William Saroyan, "Andranik Armyanskiy", *Pro Armenia,* No.3, Mart 1993, s.30; Jean-Louis Mattei, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri,* Bilgi Yayınevi, Ankara, Nisan 2008, s.289 vd.
19 Molla Mustafa Barzani'nin büyük kardeşi.
20 *Age,* s.26.

Mustafa Barzani'nin anlatımında iki nokta dikkati çekiyor: Birincisi, Barzanilerin bölgedeki Türk-Kürt ayırt etmeden Müslüman nüfusa karşı şiddetli bir şekilde kırım politikası izleyen Ermeni çetelerinin komutanı Andranik'e yardım etmesidir. İkinci nokta ise bunu diğer Kürt aşiretlerinden gizlemeleri, Ermenilere karşı savaşmaya gittiklerini söylemeleridir.

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Kürtlerin önemli bir kısmı Türkiye'nin cephesinde yer almış ve süreç içerisinde bir millet olarak kaynaşma iradesiyle ortak vatanın kuruluşunda kan dökmüşlerdi. Tabii bu süreçte başta Andranik olmak üzere Ermeni çetelerinin faaliyetlerinden bölgede en fazla muzdarip olanların başında Kürtler geliyordu.

Andranik ve Kürt Katliamları

Barzanilerin imdadına yetiştiği Ermeni çetelerinin lideri Andranik, bir Kürt aşiretinin reisi Bşare Halil'i nasıl öldürdüğüyle şöyle övünmektedir:

> "Kevork, Halil'in başından başlığı çekip çıkardı. Bıçağımı boynuna vurdum. Boynunu gırtlağına kadar kestim. Kan, bir takım sesler çıkararak dışarıya fışkırdı. İkinci vuruşumda başı yere düştü ve başsız vücudu yerde kıvranmaya başladı."[21]

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus komutanlarından Abatsiyev, Kafkasya Valisi Nikolay Nikolayeviç'e şikâyette bulunarak Andranik'in Bitlis'te sivil nüfustan 5500 Kürdü katlettiğini ve kendilerinin haftalarca cesetlerini gömemediklerini belirtmiştir.[22]

21 Bkz. Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa,* Peri Yayınları, İstanbul, 2003, s.92.
22 *Age*, s.197.

Ermeni çetelerinin Kürtlere yönelik zulümleri, Türkiye'nin karşısında saf tutan ayrılıkçı Kürt aşiretleri ve liderleri tarafından da net bir şeklide ifade edilmektedir.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde ayrı bir Kürt devleti kurulması için faaliyet yürüten, İttihat ve Terakki'nin keskin muhalifi, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin aktif üyelerinden, Koçgiri İsyanı'nın liderlerinden ve bizzat Mustafa Kemal'in emriyle tutuklanmış olan ve hatta Ermenileri Kürtlerin ırkdaşı olarak gören Nuri Dersimi'nin ilk defa İsveç'te yayımlanan hatıralarında Ermeni çetelerinin faaliyetleriyle ilgili yazdıkları, Barzanilerin Andranik'in yardımına koşmalarının ne anlam ifade ettiği açısından çarpıcıdır.[23]

Dersimi, meselenin 19. yüzyılın sonunda Ermeni çetelerinin Ruslardan aldıkları destekle gerçekleştirdikleri tecavüzlerle ortaya çıktığını belirtir. Dersimi'nin ifadesiyle Taşnaklar uzun yıllar boyunca yayın organlarında Kürtlere karşı kin ve düşmanlıklarını gizlememişler, Kürtlere karşı zehir fışkırtmışlar ve yaptıkları katliamları kahramanlık olarak nitelemişlerdir.

Türkiye karşıtlığını gizlemeyen Dersimi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesi'nde bulunmuş ve hatıralarında Barzanilerin yardımına koştuğu Ermeni çetelerinin cins, yaş ayrımı yapmadan Kürtlere karşı başvurdukları vahşi katliam yöntemlerini ayrıntılarıyla anlatıyor. Buradan kısa bir bölüm aktarıyoruz:

> "Ermeniler, 'Ey Kürtler, nere gitseniz bizden kurtulamazsınız' diye hücum etmişlerdi. (...) Harp devam ettiği müddetçe Ermeni silahlı kuvvetleri Kürtlere, Kürt köylerine, kadın ve kızlarına bila merhamet saldırış yaparak yüzbinlerce Kürdün kanına sebebiyet vermiş oldular. Bu harp sırasında Ermenilerin

23 Hatıralarında geniş yer ayırdığı Ermeni meselesiyle ilgili bölüm için bkz. Vet. Dr. M. Nuri Dersimi, *Hatıratım,* Roja Nü Yayınları, Stockholm, 1986, s.38 vd.

Kürdistan mıntıkasında irtikab etmiş oldukları cürümler haddini aşmış ve birçok Kürt ocakları sönmüş ve bu cerayimi vahşiyeden evlatlarını kaybeden anneler, kocalarını ölmüş gören gelinler hep kara giymişlerdi. Babaları Ermeniler tarafından öldürülen binlerce öksüz Kürt yavruları harabe damların duvarları önünde aç ve çıplak dilenmiş ve en son açlıktan ölmüşlerdi. (...)

"[Ermeni çeteleri] gebe kadınların karnını deşerek ruşeymlerini yerlere dökmüş, memedeki çocukları süngülere takmış, kestikleri Kürtlerin derilerinden cep yapmak gibi türlü zulüm ve vahşetler yapmış, (...) henüz memede olan çocukların karınlarını yarıp tuzlatmış ve bazen de bir süt emen çocuğun başını keserek annesinin karnına sokmuş, insanlığa ve akla sığmayacak eziyetlerle Kürdistan'dan yüzbinlerce Kürdü yakmışlardır."[24]

Dersim'in önemli Kürt aşiret reislerinden ve 1937 Dersim İsyanı'nın elebaşısı Seyit Rıza ise şu olaylara tanık olduğunu anlatıyor:

"Gayet büyük ve tamamen ahşaptan mamul bir binanın içerisinde binlerce erkek, kadın, kız, çoluk-çocuğun mezkûr binaya doldurularak müthiş bir surette ateşler ve canhıraş bir tarzda ateş dumanları içerisinde yanmakta olduğunu ve mezkûr binanın dış kapısı altında bir çay gibi kan ve yanmakta olan zavallıların suları akmakta olduğunu gözümle gördüm. (...) Binlerce felaketzede insanların Kürt olduklarını ve hiç olmazsa insan olduklarını görerek ve bilerek hüngür-hüngür ağlamaktan kendimi zapt edemedim."[25]

Nuri Dersimi, Kürtlerin felaket ve sefaletini tasvir etme lüzumunu Alman veya Amerikan misyonerlerinin vicdanlarında hisset-

24 *Age*, s.46, 48.
25 *Age*, s.47.

mediklerini, Ermeni katliamlarından Kürtlerin mesul tutulduğunu ama Kürt katliamlarından asla Ermenilerin sorumlu sayılmadığını vurguluyor.[26]

Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamış ve hatta Çarlık Rusyası'nın askeri okullarında eğitim görüp Rus ordusunda subay olarak görev yapmış olan Kürt Brukan Aşireti'nin reisi Kinyas Kartal ise Ermeni çetelerinin Müslümanları bölgeden söküp atmak istediklerini, köyleri basıp, ev ve ekinleri yaktıklarını anlatıyor:

> "Bu çetelerden birisi bir gün (1917-1918) bizim aşiretin köylerinden Zeve'ye geldi. Kadın erkek, çoluk çocuk ne varsa hepsini katlettiler. Canlı varlık bırakmadılar. Bütün evleri ve tarlaları yaktılar. Bizim aşiretin yaşlılarından Kafkasya'daki Zeve köyünde Ermenilerin yaptığı katliamı bilmeyen yoktur. Bu acı hatıranın ağıtları bile vardır.
>
> "Ermenilerin bize yaptığı asil büyük mezalim İran'dan geçerken yol boyunca oldu. Hiç beklenmedik bir anda çeteler saldırıya geçerlerdi. Geceleri çadırları basar sırf öldürmüş olmak için ateş ederlerdi. Hayvan sürülerimizi toplu halde imha eden Ermeni çeteleri hatırlıyorum. Adeta soyumuzu sopumuzu kazıyıp yok etmek istiyorlardı."[27]

Kürtlerin Rus Makamlarına Ermenilerle İlgili Başvuruları

Ruslarla işbirliği yapan Kürt aşiret reisi Bedirhan Kamil Bey'in Çarlık yetkilisi Boris Şahovskiy'e yazdığı 22 Aralık 1916 tarihli mektup da bu açıdan önemlidir. Kamil Bey, mektubunda Ermeni çetelerinin Kürt köylerini bastıklarını, katliamlara giriştiklerini, ka-

26 *Age,* s.67.
27 Kinyas Kartal, *Erivan'dan Van'a Hatıralarım,* [1986], s.3, 11.

dınlara tecavüz ettiklerini belirtir ve Kürtlerin silahlarının Ermenilerden kendilerini korumak için toplanmamasını talep eder.[28]

Türkiye'ye karşı çok defa başkaldırmış olan Simko da Ermenilerin saldırılarından kendisini ve aşiretini koruması için Çarlık makamlarına mektuplar göndermiştir.[29]

Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus işgali altındaki Zilan Dere'deki Kürt nüfusu, Rus askeri makamlarına bir dilekçeyle başvuruda bulunur. Dilekçeye, "eğer Ermenilerin savaşın en başından beri giriştikleri katliamları saymakla başlarsak, bu oldukça fazla zamanımızı alacaktır" sözleriyle giriş yapılır. Dilekçede Ermenilerin Rus kanunlarına hilafen Kürt köylerinden zorla vergi aldıkları, mal ve mülklerinin hiçbir şekilde güvence altında olmadığı, Ermenilerin Kürtleri topraklarından kovduğu ve yerlerine dışarıdan kendi insanlarını yerleştirdiği, daha yeni bir Ermeni çetesinin bir Kürt köyünü (Arbazonik) bastığı, bütün hayvanları götürdükleri ve 14 kişiyi öldürdükleri belirtilir.[30]

Kürt Tarihçilerin Eserlerinden

1995 yılında kurulan sözde Sürgünde Kürdistan Parlamentosu üyelerinden ve 1999 yılında kurulan sözde Kürdistan Ulusal Kongresi'ne uzun yıllar başkanlık yapan Prof. İsmet Şerif Vanlı'nın anlattığına göreyse Rusların 1914 ile 1915 yılları arasında Beyazıt, Erzurum, Malazgirt, Van, Bitlis ve Muş'a kadar olan bölgeleri işgalleri sırasında Ermeni gönüllü birlikleri, Rus istilacıları karşılamaya giden Rus

28 Mektubun tamamı için bkz. RGVİA fond 2168, liste 1, dosya 264, yaprak 14, 14 arkası, 15, 15 arkası.

29 Simko'nun bu mektupları arşivde hâlâ gizli tutulmaktadır. Arşiv listelerinde mektubun içeriğiyle ilgili yukarıda işaret ettiğimiz bilgiler yer almakla birlikte, belgeler üzerindeki gizlilik kararı hâlâ kalkmamıştır. Bkz. RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 604.

30 RGVİA fond 2168, liste 1, dosya 264, yaprak 11.

yanlısı Kürt kurulunun tüm üyelerini öldürmüşlerdir. Osmanlı ordusunda kurmay subay olarak görev yapmakta olan Süleymaniyeli Kürt asıllı tarihçi Muhammed Emin Zaki, o sıralarda o bölgedeki Kürt halkının büyük ölçüde kırıma tabi tutulduğunu; bu barbarlıkları, Rus ordusuna öncülük eden silahlı Ermeni çetelerinin işlemiş olduklarını kaydeder. Zaki'ye göre bu olaylar ve açlık, hastalık ve yer değiştirmeler nedeniyle sivil Kürtlerden 500 bin kişi yaşamını yitirmiştir.[31] Kürt tarihçi Prof. Kemal Mazhar Ahmed de Ermeni çetelerinin faaliyetleri sırasında namuslarına leke gelmesini istemeyen birçok kadının Kürt geleneği uyarınca yüksek yerlerden vadilerin derinliklerine atlayarak hayatlarına son verdiklerini ifade etmektedir.[32]

Taşnaklarla İşbirliğine Karşı Tavır

Barzaniler dışındaki Kürt aşiretleri, Ermenilere yardım etmek şöyle dursun, yan yana gelmekten bile şiddetle kaçınmışlardır.

Çarlık arşivlerindeki bir belgeye göre Rusya'nın Erzurum Başkonsolosu Adamov'la 1914 Haziran'ında bir görüşme yapan Hayderan aşireti şeyhleri, Ruslarla işbirliğine yanaşmakla birlikte Taşnaklarla ilgili kesin olumsuz bir tavır takınırlar.[33] Aynı durum Kürt önderlerinden Abdulrezak için de geçerlidir. Şeyh Abdulrezak, Ruslarla işbirliği yaptığı sırada karşı karşıya geldiği Ermeni şovenizmi, Kürt şeyhini Türklerin tarafına itmiştir. Ermeniler, Kürt meselesini tanımamanın ötesinde asimilasyon yöntemiyle Kürtleri ortadan kaldırma peşindedir.[34] Benzer tespitler, Komünist Enternasyonal'in

31 Bkz. Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009, s.205.

32 Kemal Mazhar Ahmed, *age*, s.286.

33 Adamov'un 19 Haziran 1914 tarihli raporu için bkz. AVPRİ fond "Turetskiy stol (noviy)", 1914, dosya 5350, yaprak 2-7'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.219 vd.

34 Rştuni, "Kurdskoe Dvijenie", *Zarya Vostoka*, 10 Eylül 1922.

Merkez Yürütme Kurulu'nun Doğu Sektörü'nün raporuna da yansımıştır. Moskova'da hazırlanan 1922 yılının Ocak-Temmuz ayları arasındaki gelişmeleri ele alan raporda "Milli Mesele (Kürtlerin Türkiye'de Ekonomik ve Siyasal Durumu)" ara başlığı altında şu satılar dikkat çekmektedir:

> "Dünya Savaşı'nda Kuzey Kürdistan'ın göçebe aşiretleri, Türk ordusunun yanında savaştı ve onunla geri çekilerek vatanlarını terk etti. Sadece Mahmudiye'deki 4 aşiret Rus ordularına teslim oldu, bunun sonucunda da Rus ordularına eşlik eden Taşnak çetelerinin zulüm ve katliamının kurbanı oldular. Bu yüzden Kuzey Türkiye Kürdistanı'nın bütün Kürtleri Rusya'ya keskin bir düşmanlık besliyor."[35]

Bedirhan aşiretinden Muhammed Osman ise 1919 Nisan'ında *Kürdistan* gazetesinde Taşnakların "Büyük Ermenistan" projesine karşı çıkarak şu satırları kaleme almıştır:

> "Ermeniler!... Bu yaygaracılar, bu şımarık sevdalılar istemlerini ne derece haksız, iddialarının ne derece temelsiz olduğunu anlayabilmek için tarihleri, istatistikleri bir defa karıştırmak zahmetini hâlâ mı hissetmiyorlar?"[36]

18 Ocak 1919 tarihinde Türkiye'yi parçalamak için toplanan Paris Barış Konferansı'nda "Kürt temsilcisi" sıfatıyla Şerif Paşa'nın Ermeni temsilcisi Pogos Nubar Paşa[37] ile imzaladığı ortak bildirge de Kürt aşiretleri ve aydınları tarafından büyük tepkiyle karşılan-

35 Raporun ilgili yerinin Rusçası için bkz. Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPİ) fond 495, liste 154, dosya 765, yaprak 69 ya da fond 532, liste 4, dosya 407, yaprak 67. Fransızcası için bkz. RGASPİ fond 532, liste 4, dosya 407, yaprak 146.

36 Bkz. Avni Özgürel, *Ayrılıkçı Hareketler*, Altın Kitaplar, İstanbul, Temmuz 2006, s.155 vd.

37 Pogos Paşa Nubaryan, 1851 yılında Mısır'ın önde gelen zengin bir ailesinde dünyaya geldi. Orta ve yüksek öğrenimini Avrupa'da tamamladı. 1870'li yılların sonlarında Mısır'da ulaşım alanında üst düzey devlet kademelerinde bulundu.

mıştı. Doğu illerinden Meclisi Mebusan'a "Bağımsız" Ermenistan ve Kürdistan'ı öngören bildirgeye karşı Şerif Paşa'yı protesto eden birçok telgraf yağmıştı. Telgraflarda "Kürt-Ermeni işbirliği" şiddetle reddedilirken, "Türk-Kürt birliğine" vurgular yapılmıştı. Öte yandan başkanlığını Süreyya Bedirhan'ın yaptığı Kahire'deki Kürdistan Bağımsızlık Komitesi adına Mardinzade Mehmet Arif Paşa imzasıyla, Paris'te bulunan Şerif Paşa'ya gönderilen bir mektupta şu hususlar dile getirilmiştir:

"Kürdistan'ı oluşturan yedi vilayetten Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Harput ve Musul'dan bir karış toprağı Er-

Balkan Savaşı yıllarında Katalikos V. Gevorg tarafından Ermeni Milli Heyeti'nin başına getirildi. Heyetin görevi, Avrupa devletlerinin gündemine Ermeni meselesini getirmekti. Heyet, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında da görevini sürdürdü. 1916 yılında İngiliz ve Fransız diplomatlar Mark Sykes ve George Picot'la yaptığı görüşmeler sonucunda Anadolu'da, Filistin'de, Suriye'de yaşayan Ermenilerin İngiliz ve Fransızların yanında Türklere karşı savaşmasına karşılık Kilikya'nın özerkliği konusunda anlaşmaya varıldı. Dünya Savaşı'nın öncesinde Türk hükümetinin nazırlık teklifini reddeden Pogos Nubar Paşa, özellikle Paris Barış Konferansı sırasında Antant devletlerinin yardımıyla "Bağımsız Ermenistan"ın kurulması için yoğun çaba harcadı. Ona göre "Ermeni meselesi, sadece Ermeni değil, ayrıca Avrupa meselesiydi de". Savaş sonrasında uluslararası bir heyetle Kilikya'ya gelen Pogos Nubar Paşa, bölgedeki Ermenilerin Fransız lejyonlarında yer alması için çalışma yürüttü. O dönemde Tüm Ermeniler Katolikosu tarafından "gece ve gündüz büyük devletlerin kapılarında harcadığı emekten" dolayı özel bir nişana layık görüldü. Pogos Nubar Paşa'nın Avrupa'da bulunan Taşnak hükümetinin heyetiyle arası açıldı. Ermenistan'ı temsil konusundaki rekabet, Taşnak hükümeti heyeti başkanı Agaronyan'ın Pogos Nubar Paşa hakkında çok ağır ifadelerin bulunduğu raporlar yazmasına dahi yol açtı. Avrupa'daki faaliyetleri, Bolşevik Ermeniler tarafından da çok sert bir dille eleştirilen Pogos Nubar Paşa, 1930 yılında hayatını kaybetti. Bkz. *Entsiklopediya "Armyanskiy Vopros"*, s.263; C. Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya V Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, İzdatelstvo Yerevanskogo Universiteta, Yerevan, 1971, s.125, 129; N.Z. Efendiyeva, *Borba Turetskogo Naroda Protiv Frantsuzkih Okkupantov Na Yuge Anatolii (1919-1921 gg.)*, İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Bakû, 1966, s.80; RGASPİ fond 85, liste 14, dosya 110, yaprak 1; A.F. Myasnikyan, *İzbrannıe Proizvedeniya*, İzdatelstvo "Ayastan", Yerevan, 1965, s.379, 438 vd.; A.B. Karinyan, *Ermeni Milliyetçi Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2006, s.91 vd, 98 vd.

menilere bırakmak tamamıyla imkânsızdır. 14 milyon Müslüman Kürt ve Türkün son nefesine, son insanına kadar, ilkelerini korumak için Tanrı önünde yemin ederler.

"Avrupalı güçlerin takip ettikleri amaç, bir Ermeni devletinin oluşturulması değildir. Asıl amaçları Ermeni rengi altında Osmanlı İmparatorluğu'nun 9 Müslüman ilinin kendi tekellerine alınmasıdır. Daha şimdiden asayişi temin etmek bahanesiyle sözü edilen illere işgal orduları hazırlığı duyulmaktadır. Oysa belirtilen 9 ilde yüzde beşten yukarı olmayan Ermenilere karşı, Müslüman halkın yüzde 95 egemenliğinin gösterilmesi ihtiyaç olmayan bir gerçektir."[38]

Diğer yandan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanı olan ve Kürt isyanlarının önemli simalarından Abdülkadir de mütareke yıllarında Ermeni ve Kürt meselelerinin çözümünde Ermenilerle ortak hareket edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır.[39]

Bir Sovyet yetkilisi ise Ankara'dan yazdığı 3 Şubat 1923 tarihli raporda Birinci Dünya Savaşı sırasında bulunduğu işgal bölgelerinde görüştüğü Kürtlerden devamlı olarak şunları duyduğunu aktarıyor:

"Ruslardan korkmuyoruz. Ancak bizi öldüren, kadınlarımızın onurunu ayaklar altına alan Ermenilerden korkuyoruz, siz Ruslar da buna göz yumuyorsunuz."[40]

Buna benzer tepkiler, İngiliz belgelerine de yansımıştır. Bu belgelere göre Kürt aşiretleri, bölgede Ermenilerin yönetici unsur ola-

38 Bu ve benzeri telgraflar için bkz. Şeyhmus Elçi, *Sevr ve Lozan Sürecinde Doğu Anadolu Aşiretleri,* Adım Yayınları, Ankara, 1998, s.25 vd.
39 M.N. Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim,* Halep, 1952, s.120 vd.'dan aktaran: M.A. Gasratyan, *Kurdı Turtsii v Noveyşeye Vremya,* İzdatelstvo "Ayastan", Yerevan, 1990, s.9.
40 Raporun ilgili bölümü için bkz. RGASPİ fond 544, liste 3, dosya 122, yaprak 55.

rak kendilerine dayatılmasından dolayı kızgındırlar ve bunun yalnızca şiddeti doğuracağını belirtmektedirler. Böyle bir durumda en güçlü işgal ordusu bile barışı sağlayamayacaktır. Kürt aşiretleri, diğer yandan Ermeni çetelerinin Adana'daki varlığından ve davranışlarından ise acı içinde bahsetmektedirler. Haftalık yayınlanan *Kürdistan* dergisinin 1919 yazında çıkan bir sayısında Bitlis ve Van'da Ermeniler tarafından katledilen Kürtlerin sayısı yaklaşık yüz bin olarak belirtiliyor.[41] Diğer yandan İngiliz kaynakları, Ermeni meselesinin İngiltere yanlısı Kürt aşiretlerinin dahi İngilizlerle ilişkilerinde ciddi engel olduğunu ortaya koymaktadır.[42]

Aynı şekilde önde gelen ayrılıkçı Kürt aşiret reisi ve şeyhlerinin Şam'da çıkan *Aş-Şaab* gazetesinde yayımlanan mektuplarında, Taşnakların Kürtleri aldattığı, Kürtlerin köle olacağı Ermeni yurdu için savaşta, Türklere karşı onları bir silah olarak kullanmaya çalıştıkları ifade ediliyor.[43]

Kürt Edebiyatına Yansımaları

Kürtlerin Ermeni çetelerine karşı bu tavrını, halk edebiyatında da bulmak mümkündür. Kürt şairi Hacı Kadir Koyi, halkın duygularını şu şekilde dile getirmektedir:

> "Cizre ve Botan, yani Kürtlerin yurdunu
> Yapacaklar Ermenistan, yüz kere yazık."

41 Bkz. Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, Doz Yayınları, İstanbul, Mayıs 1992, s.53 vd., 76, 85 vd., 99, 120, 135 vd.

42 Bkz. G. Bell, *Review of the Civil Administration of Mesapotamia*, London, 1920, s.58 vd. ve *Precis of Affairs in Southern Kurdistan During the Great War*, Baghdad, 1919, s.8'den aktaran: M.S. Lazaryev, *İmperializm i Kurdskiy Vopros (1917-1923)*, "Nauka", Moskva, 1989, s.32.

43 Bkz. M.S. Lazaryev, *Kurdistan i Kurdskiy Vopros (1923-1945)*, "Vostoçnaya Literatura" RAN, Moskva, 2005, s.111.

"Hiç gayret kalmadı, yüz kere Kuran'a ahd olsun
Hele kurulsun Ermenistan, Kürtlerden tek kişi kalmaz."[44]

Yukarıdaki olgular, Barzanilerin neden Kürt aşiretlerinden gizleyerek Ermeni çetelerine yardım ettiklerini açık bir şekilde ortaya koyuyor. Barzaniler, düşman Rus ordularıyla işbirliği içine girmenin ötesinde ayrılıkçı, Türkiye karşıtı Kürt aşiretlerinin bile tepkisini çekebilecek bir eylem içerisinde bulunmuşlardır.

Çarlık ve Ermeni Kaynaklarında Kürt Kayıpları

Çarlık Rusyası ve Ermeni kaynakları da Barzanilerin işbirliği yaptığı Ermeni çetelerinin Kürt nüfus üzerindeki kırım politikalarına birinci elden tanıklıklarla doludur. Rus Kafkas Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında kurmay başkanı olan Tuğgeneral L.M. Bolhovitinov, 11 Aralık 1915 tarihli raporundan şu satırlar konumuz açısından çarpıcıdır:

"Biz bu bölgeyi işgal ettiğimizde Ermeni birlikleri de Kürt köylerinde taş üstünde taş bırakmadıkları gibi, amansızca hiçbir canlı da bırakmamışlardır. Bu şekilde ihtiraslar körüklenmiş ve iki milliyet arasındaki ilişkiler sonuna kadar gerilmiştir. (...)

"Hemen hemen her [Rus] subayı, [Ermeni] birliklerinde sadece gönüllüler değil, komutanların arasında da disiplinsizliğe, itaatsizliğe, iç çatışmalara, entrikalara, böbürlenmelere, korkaklıklara, farklı farklı hırsızlık ve gasp olaylarına ve hatta bizim tarafımızdan işgal edilen Türk topraklarında Müslüman sivil halka karşı tecavüzlere tanık olmuştur. Buna benzer tecavüzlere ve cins ve yaş gözetmeksizin Kürt nüfusunun nere-

44 Bkz. Kemal Mazhar Ahmed, *age,* s.249.

deyse tamamının imhasına yönelik gönüllülerin ele geçirilen yazışmaları ve gönüllülerin faaliyetlerinin çileden çıkardığı tarafsız kişilerin mektupları bulunmaktadır. (...)

"Rasul Bey ve akrabası Halil Bey,[45] bize tam itaat etmelerinden ve alaylarını dağıtma sözünü yerine getirmelerinden dolayı, kişisel güvenlikleri, dokunulmazlıkları ve geçmişte yaptıklarının unutulacağı garantisiyle Iğdır'a gönderilmelerine rağmen daha sonra casuslukla ve ordumuza saldırmakla suçlanarak Erivan Valisi tarafından tutuklanmışlardır. Bu arada, onların Türkiye'de kalan malları, Ermeniler ve Ermeni gönüllüleri tarafından tamamen yağmalanmıştır. Rasul Bey, bu olaya çok kızmış ve bizim tarafımızdan Erivan vilayetine yerleştirilmesine ve devletten emekli maaşı bağlanmasına rağmen serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra, uygun bir fırsatını bularak Türkiye'ye kaçmıştır. (...) Ordu karargâhının dosyalarındaki belgelere göre, Rasul Bey'in akrabalarıyla birlikte bize teslim olduğu dönemde aralarında Sipkan, Haydaran ve Sıraç aşiretlerinden Abdulmecid, İbrahimoğlu ve Hüseyin Bey'in de bulunduğu diğer Kürt beyleri de teslim olmayı planlamaktaydılar. Ancak Rasul Bey'in ve mallarının başına gelenleri öğrenir öğrenmez derhal niyetlerinden vazgeçmişlerdir."[46]

Çarlık generali Bolhovitinov'un tanıklık ettiği benzer olayları, Kafkas Cephesi karargâhı bünyesinde Kürtlerle İlişkiler Dairesi'nin başında bulunan Boris Şahovskiy de kayıt altına almıştır. Şahovskiy, Birinci Dünya Savaşı sırasında 3 Ocak 1917 tarihinde Tiflis'te yazdığı Kürtlerle ilgili çalışmalarını anlattığı "gizli" ibareli 30 sayfalık raporunda Ermeni gönüllü birliklerin Rus işgal bölgelerinde

45 Kürt aşiret reisleri.
46 L.M. Bolhovitinov, *Ermeni Raporu,* Yayına Hazırlayan: Mehmet Perinçek, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2010, s.77 vd., 93 vd., 109.

Kürtlere karşı giriştikleri katliamlardan dolayı Kürt aşiret reislerinin Ruslardan uzaklaştığını kaydeder. Ermeni gönüllüleri kimi zaman Rus askeri kılığında Kürt köylerine saldırmakta, kadın, çocuk ayrımı yapmaksızın sivil nüfusu kırmakta ve eziyetlerde bulunmaktadır. Şahovskiy, raporunda Kürt nüfusun Ermenilerin mezalimine karşı korunması gerektiğinin ısrarla altını çizmekte ve Ermenilerin girişebilecekleri provokasyonlara karşı önlem alınması gerektiğini belirtmektedir.[47]

Kitabımızda Şahovskiy'in Sovyet döneminde yazdığı başka bir raporunun da tam metni bulunmaktadır. Bu raporda da konuya dair birçok ayrıntı yer almaktadır.

Çarlık Rusyası'nın Van ve Erzurum Başkonsolosu Tuğgeneral V.T. Mayevskiy ise görev yaptığı Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda Ermeni çetelerinin Kürtlere yönelik giriştiği insanlık dışı eylemleri şu şekilde anlatmaktadır:

> "Bir de Ermenilerin öldürdükleri Müslümanların cesetleri üzerine yaptıkları tahribatlar (bazı azaları kesip ağızlarına koymak gibi) ne derecede heyecan ve kine neden olduğu hepimizce bilinen gerçeklerdir. Bu gibi davranışların Kürtlerin nezdinde ne kadar kötü görüldüğü bilinen bir gerçektir. Kürtlerin çok ünlü bir atasözü vardır: Yılan şöyle diyormuş ki, 'insan beni düşmanca öldürsün, fakat dostça gömsün.' Kürtlerin yanında öldürme olayı pek o kadar ağır değil, asıl ağır olan cesedin üzerinde tahribat yapmaktır."[48]

Çarlık Kafkas Ordusu Karargâhına bağlı askeri mahkemede görülen bir dava, Kürt nüfusun maruz kaldığı mezalimin boyutlarını farklı bir gözden yansıtıyor. Ermeni gönüllülerinin yargılandıkları davanın karar metni, insanın tüylerini ürpertiyor:

47 Bkz. RGVİA fond 2168, liste 1, dosya 264, yaprak 1, 1 arkası, 3, 5, 7, 7 arkası, 8.
48 V.T. Mayevskiy, *Kürt-Ermeni İlişkileri*, Sipan Yayıncılık, Ocak 1997, s.186.

> "Azerbaycan-Van Birliğine bağlı Kolordu Mahkemesi, 1916 yılı 10 Eylül günü, gereken heyet toplanarak, 3'üncü ve 4'üncü Ermeni Gönüllü Birliklerine bağlı Ermeni gönüllülerden sanıklar Seno Arutunyan, Hay (hem de Ayk) Ohanyan ve diğerlerinden oluşan toplam sekiz kişiyle ilgili davayı görerek; onları Kürt kadın ve kızlara tecavüz, 26 kadın ve çocuğa kasıtlı olarak işkence etme ve ölümcül yaralayarak öldürme konusunda suçlu bularak, adı geçen sanıkların tümünün asılarak idam edilmelerine ve tüm imtiyazlarının alınmasına karar verdi."[49]

Ermeni gönüllülerini silahlandıran ve kullanan Çarlık ordularının bile mahkeme kararıyla kayıt altına aldığı bu tür katliamlar, Barzanileri Ermeni çetelerine yardım etmekten alıkoymamış. Ermeni milliyetçilerinin yayın organı olan *Mşak* gazetesinde Kürtlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara ve Ermenilere karşı nüfusunun dörtte üçünü kaybettiği, yüzlerce köyünün yerle bir olduğu ifade edildikten sonra bir Ermeni gönüllü birliği komutanının şu sözlerine yer veriliyor:

> "Bence savaş sırasında Kürtler her şeylerini kaybetti. Eğer bizim güçlerimize karşı savaşmaya devam ederlerse, Doğu Kürdistan ve Diyarbakır bölgesindeki arda kalan zavallı Kürtlerin sayısı 250000'i geçmeyecek."[50]

Ermeni çetelerinin Kürtlere yönelik katliam politikaları sadece Birinci Dünya Savaşı'yla da sınırlı değil. Barzaniler, Andranik'e yardım gönderdiği dönemde Ermenistan sınırları içerisindeki Kürt

49 Dava dosyasının tamamı için bkz. RGVİA fond 2100, liste 2, dosya 1094, yaprak I, 4, 4 arkası, 7-9, 7 arkası-9 arkası; Türkçe tam metni için bkz. Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi,* 5. basım, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan 2007, s.92 vd.

50 "Poteri Kurdov V Nastoyaşuyu Voynu", *Armyanskiy Vestnik,* No.42, 13 Kasım 1916, s.15 vd.

nüfusu, etnik temizlik politikası sonucunda Ermeni tarihçi Lalayan'ın verdiği istatistiğe göre yüzde 98 azaldı. İki buçuk senelik Taşnak iktidarında 1918'de 25 bin olan Kürt nüfusu, 1920'de 500'e düştü.[51] Bu olguyu Sovyetler'in Kürtler üzerine çalışmalarıyla bilinen araştırmacılarından A. Bukşpan da ortaya koymaktadır. Bukşpan, Andranik'in yakın mesai arkadaşlarından Dro'nun liderliğindeki Ermeni çetelerinin Güney Kafkasya'daki Kürtleri bölgeden sürdüğünü belirtmektedir.[52]

Ermeni Milliyetçilerinin Kürtlere Bakışı

Ermeni çetelerinin Kürt nüfusa yönelik bu katliam politikalarında Ermeni milliyetçiliğinin Kürtlere bakışı da önemli rol oynamış ve bu saldırıların zeminini hazırlamıştı. Ermeni milliyetçiliğinin ilk teorisyenlerinden Grigori Yeremeyeviç Artsruni, 11 Mayıs 1879 tarihinde Tiflis Zanaatkârlar Kulübü'nde Ermenice olarak verdiği ve daha sonra "Türkiye Ermenilerinin Ekonomik Durumu" başlığıyla kitap olarak basılan derste Kürtlerin vahşi olduğunu, geçmişe, tarihe, edebiyata sahip olmadıklarını ifade ediyor. Ermeni liberalizminin fikir babasına göre doğa, bütün halklara aynı yeteneklere sahip beyin vermemiştir, Türklerin ve Kürtlerin dilleri, kültüre ve medeniyete eğilimleri yoktur. Bu yüzden insanlığın genel mutluluğu için kültüre yatkınlığı olmayan halklar, kültürlü halklar tarafından yutulmalı, güçlü halkların etrafında toplanmalı ve sonunda onlara karışmalıdır.

Taşnakların da ideolojik önderi olan Artsruni, Ermeni milliyetçiliğinin ideolojik temellerini attığı kitabında Kürtleri göçebe olarak tanımlar ve en önemli meşguliyetlerinin yağma olduğunu belir-

51 A.A. Lalayan, *Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923)*, Kaynak Yayınları, Şubat 2006, s.92.
52 A. Bukşpan, *Azerbaycanskie Kurdı*, İzdatelstvo AZGNİİ, Baku, 1932, s.67.

tir. Ona göre Kürtler, Ermenilerin en güvenilir uşağı olmuştur, ancak uygun bir fırsat bulduğunda efendisinin evini terk etmiş, eşkıyalara katılarak efendisinin evini yağmalamış, onu öldürmüş, eşine, kızlarına tecavüz etmiş, mallarını çalmış, evini yerle bir etmiş, bağını, tarlasını yakmıştır.

Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet ve bilim adamlarından A.B. Karinyan'ın Taşnakizmin "temel İncili" olarak nitelendirdiği[53] bu kitapta Kürtler, sinsi eşkiyalar olarak nitelendiriliyor.[54]

Ermeni milliyetçiliğinin şoven bakış açısını göstermesi açısından Viktor Gordon'un 1962'de Paris'te yayımlanan "Şovalye Ale Emat" isimli romanındaki satırlar da dikkat çekici. Romanda bir Kürt aşiretini ziyaret eden iki Ermeniye aşiret reisi, 6 karısından birini bir geceliğine vermektedir. Kadın, bu iki Ermeniden o gece hamile kalacak ve böylece iki erkek çocuğu olacaktır. Bu da aşiret reisine büyük bir şeref verecektir.[55]

53 Karinyan'ın bu ifadesi için bkz. A.B. Karinyan, *age*, s.47.
54 Yukardaki ifadeler için bkz. Grigori Artsruni, *Ekonomiçeskoe Polojenie Turetskih Armyan*, Tipografiya A. Gattsuka, Moskva, 1880, s.23 vd.
55 Bkz. Nuri Dersimi, *age*, s.69.

III.
İSTİKLAL SAVAŞI YILLARINDA KÜRT İSYANLARI

Sovyet Askeri İstihbarat Raporları

İstiklal Savaşı yıllarında Sovyet askeri istihbaratı, Kürt hareketlerini ve isyanlarını yakından takip etmiş ve gelişmelerle ilgili olarak düzenli biçimde Moskova'yı bilgilendirmiştir. 16 Ekim 1921 tarihli raporda İngiliz ajanlarının bölgede "bağımsız Kürdistan" fikri adına propaganda yaptıkları ifade edilmektedir.[1] 4 Mayıs 1922 tarihine kadarki bilgileri içeren başka bir "çok gizli" raporda da bir Türk gazetecinin askeri istihbarat bülteni için özel yazılmış değerlendirmesine yer verilmiştir. "Ankara, Kürdistan'daki Durumu Ciddi Görüyor" başlıklı değerlendirmede isyancı Kürt aşiret reisi Simko'nun İngiliz yanlısı olmakla birlikte Türk tarafına da oynadığı belirtilmektedir. İngilizler, Mezopotamya'yı işgal ettikten sonra Kürdistan'ın bağımsızlığına özel önem vermiş ve İstanbul'da doğrudan veya üçüncü kişiler aracılığıyla bu amaç için çaba sarf etmektedir. Mütarekeden sonra bu çalışmalar hız kazanmıştır. Raporda dikkat çekildiği üzere İngilizler, kendi tarafına çekmek için savaş öncesinin etkili Kürt simalarıyla görüşmeler yapmaktadır. Zaten ta öteden beri İttihat ve Terakki hükümetine karşı İngilizlerin mücadele yöntemlerinden biri de Türk olmayan unsurlarla koalisyon kurmaktır. O yüzden Kürtlerin arasında faaliyet yürütmek onların bu politika-

1 Rusya Askeri Devlet Arşivi (RGVA) fond 7, liste 2, dosya 578, yaprak 18 arkası.

sının doğal bir sonucu olmaktadır. Raporda Kürdistan Teali Cemiyeti'nin İngilizci rolü ayrıntılı bir şekilde anlatılırken Nemrut Mustafa Paşa'dan[2] da açık bir İttihat ve Terakki ve Türk düşmanı ve İngiliz ajanı olarak söz edilmektedir. Türk gazetecinin verdiği bilgiler arasında İstanbul aydınları içinde önemli bir yeri olan Baban aşiretiyle İngilizlerin temasa geçtiğidir. Diğer taraftan İngilizperverler arasında keskin bir gerici olarak tanımlanan *Tercümanı Hakikat*'in sahibi Naim Bey de sayılmaktadır.[3]

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin (RSFSC) Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'daki elçiliği bünyesindeki İstihbarat Dairesi'nin hazırladığı 10 Haziran 1922 tarihli bültende "Kürt Meselesi" başlığıyla önemli bilgilere yer verilmiştir. Tiflis'te hazırlanan bültende yine Simko'nun çok taraflı politikasının altı çizilmiş Kürt aşiret reisinin zamanında Türkler, İranlılar, Ermeniler, İngilizler, Ruslar ve Almanlar arasında gidip geldiği ve bu Kürt hareketinin siyasal, düşünsel bir alt yapısının olmadığı vurgulanmıştır.[4]

7 Kasım 1922 tarihli Sovyet Müstakil Kafkas Orduları (OKA) İstihbarat Dairesi'nin raporu da Kürt isyanlarına değinmiştir. 15 Ekim tarihli istihbarat bilgisine göre bölgede durum ciddidir, Kürt hareketi, taleplerini elde edemezse isyana dönüşebilecektir. Kürtler, bir yandan Meclis'teki muhalif grupla tam bir anlaşma sağlamışken, diğer yandan İngilizlerin etkisi altındadır. İngilizler, ayrıca Süleymaniye'de "özgür Kürdistan" hükümeti kurmuşlardır.

Rapor, ayrıca Erzurum'da Türk sosyalistleriyle birlikte çalışan gizli bir Kürt örgütünün kurulduğundan söz etmektedir. Başında Cibranlı aşiretinin reisi Halit Bey'in bulunduğu örgüt, özerk bir Kürdistan'ın kurulması programını benimsemiştir. Rapora göre

2 Nemrut Mustafa Paşa, işgal döneminde "savaş suçlularını" yargılamak için kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'nin başkanlığını yapmış, Enver, Talat ve Cemal Paşaları Ermeni tehciri, Mustafa Kemal'i ise Anadolu hareketi sebebiyle gıyaplarında idama mahkûm etmiştir.

3 Rapor için bkz. RGVA fond 25873, liste 1, dosya 734, yaprak 472-476.

4 RGVA fond 25873, liste 1, dosya 734, yaprak 882-900.

Türk sosyalistleri, Kürtleri Halit Bey aracılığıyla ikna etmeye ve Ankara'nın politikasını beklemeden hükümete karşı ortak bir harekete girmelerini engellemeye çalışmaktadır. Ayrıca Türk sosyalistlerinin İngilizlerin yardımını yanlış bulduğu, bunun hareketin itibarını düşürdüğünü ve Kürdistan'ın bir İngiliz kolonisine dönme tehlikesi yaratacağını düşündüğü de ifade edilmektedir.[5]

1921 yılı başında yazılmış bir rapor da "Dersim" başlığını taşımaktadır. Üslubundan ve içeriğinden daha sonra Sovyetler adına da çalışmış olan eski Çarlık diplomatı Şahovskiy'in raporu yazdığı anlaşılmaktadır. Kitabımızın ilerleyen sayfalarında Şahovskiy'in geniş ve ayrıntılı başka bir raporunu da bulacaksınız. "Dersim" raporunda Osmanlı döneminde Türk hükümetine tavır bakımından Dersim'in 3'e ayrıldığı belirtilmektedir: 1. Sadık olan, asker ve vergi verenler (Peri, Pertek, Çemişgezek, Tercan, Hozat); 2. yarı bağımsızlar (Kızılkilise, Pah, Mazgirt, Ozancık, Kuzuçan); 3. bağımsız olan, Türk iktidarını tanımayanlar (Tujik, Abasan). 1914 seferberliğinde Palu, Harput, Çemişgezek, Hozat'taki Dersim Kürtleri Türklere asker vermiş ve ordunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamıştır. Raporun yazarının ifadesiyle geri kalan Dersim'in Kızılbaş Kürtleri ise Türklerin vergi ve askere alma girişimine silahla karşı koymuştur. Rus ordularının Erzurum'u almasından sonra bütün Dersim Kürtleri Ruslara meyletmiştir. Ancak Rus ordularının onları yağmalaması, hatta Kör Mustafa'nın kızına ve karısına tecavüz edilmesi ve Gül Ağa'nın hayvanlarının çalınması üzerine Ruslara karşı savaşmışlardır.[6]

Sovyet diplomatik temsilcileri de bu konuları ele alan raporlar yazmışlardır. 12 Ekim 1921 tarihinde Tebriz'den yazılan "gizli" ibareli raporda Simko'nun son başarılarının İngilizlerin "bağımsız Kürdistan" planlarındaki son engeli de kaldırdığı belirtilir. Raporu

5 RGVA fond 25873, liste 1, dosya 734, yaprak 1055, 1055 arkası.
6 RGVA fond 7, liste 2, dosya 35, yaprak 40 arkası, 41, 41 arkası, 42.

kaleme alan Gdaliy Gelbras'a göre Maku'dan başlayarak Süleymaniye bölgesine kadar "özgür" Kürdistan hanlığı oluşturulmuştur. İngilizler paraya acımamakta ve kuvvetli bir şekilde düzenli Kürt orduları örgütlemektedir. Bu ordular, Mustafa Kemal'in cephe gerisinde ve Azerbaycan cephesinde kullanılacaktır.[7]

Komintern'in Tespitleri

Komünist Enternasyonal (Komintern) de Türkiye'nin İstiklal Savaşı'nı ve Kürt isyanlarını yakından takip eden kurumlar arasındadır. Komintern'in Merkez Yürütme Kurulu'nun Doğu Dairesi yetkililerinin Moskova'da kaleme aldığı 1 Ocak 1922 tarihli Türkiye raporunda özetle şu fikirler ortaya konmaktadır: Kürt isyanı, Türk milli hareketine ihanet olarak görülmektedir, çünkü bütün Anadolu'da günün slogam, "Türkiye'nin bütün gücü Yunan cephesine" şeklindedir. Kürt meselenin uzun bir geçmişi vardır. Kürtler arasında bağımsızlık konusunda bir birliktelik yoktur. Siyasal bilincin olmaması ve aşiretler arasında devamlı olarak iç çatışmaların bulunması bunda rol oynamaktadır. Geçmişten beri en fazla başkaldıranlar ise Dersim Kürtleridir. Osmanlı Devleti'ne ne vergi ödemişler, ne tabi olmuşlar, ne de askerlik hizmetini yerine getirmişlerdir. Şu anda Kürt isyanlarıyla yeni bir iç cephenin açılması Anadolu hükümetine büyük zorluk çıkarmaktadır. Nisan 1920'de başlayan Koçgiri İsyanı, büyük boyutlara ulaşmış ve Kemal Paşa ordularının Doğu Cephesi'nin gerisinde önemli bir tehdit olmuştur. Nurettin Paşa komutasındaki 2 tümen ve Osman Ağa'nın (Topal Osman) düzensiz birlikleri bölgeye sevk edilmiştir. Büyük şiddet uygulanmasına rağmen ayaklanma bastırılamamıştır. Daha sonra Türkler, şu şartlarda ateşkes önermişlerdir: 1. Yıkılan köyler için 50 bin lira ödenecek;

7 Raporun tamamı için bkz. RGASPİ fond 5, liste 1, dosya 215, yaprak 3, 4.

2. Osman Ağa tarafından öldürülen kişilerin karşılığında para yardımı yapılacak; 3. Erzincan'da bulunan Rus sığınmacı subaylar, Kürtlere teslim edilecektir. Bu subayları Kürtler, uzman olarak kullanmak istemektedirler. Ancak şartlar kabul edilmemiştir. Türkiye ise buna karşılık Diyab Ağa'yı ve özellikle ayaklanmayı durdurmak için Kürtlerin şartlarını öğrenmek amacıyla Şeyh Sunusi'yi değerlendirmeye çalışmaktadır.[8]

Komintern bünyesinde hazırlanan "Uluslararası Emperyalizm ve Anadolu" başlıklı başka bir raporda da Kürt isyanları Bağdat Demiryolu meselesi üzerinden incelenmektedir. Rapora göre Mustafa Kemal hareketinin İtilaf Devletleri'ne karşı mücadele başlatmasıyla Küçük Asya ve Bağdat Demiryolu şu şekilde bölünmüştür: Anadolu hattı Ankara'nın elinde kalmış, Kilikya ve Suriye Fransa'nın, geri kalan kısım ise İngiliz aslanının payına düşmüştür. Bu temelde İngiliz diplomasisi, Anadolu'yu ve Anadolu'da kalan Bağdat Demiryolu'nun 1000 km.'den fazla kısmını almak için Yunanları harekete geçirmiştir. O dönemki Kürt isyanları da İngilizler tarafından bu amaca yönelik kışkırtılmıştır.[9]

Gürcistan Komünist Partisi'nin Değerlendirmeleri

Dönemin yayın organlarında da Kürt isyanlarının özünü ele alan yazılar yer almıştır. Gürcistan Komünist Partisi'nin günlük yayın organı *Zarya Vostoka* (Doğu'nun Şafağı) bunların başında gelmektedir. 30 Haziran 1922 tarihli sayısında yayımlanan yazıda Yunan işgalinin Anadolu hükümetini boğmak amacıyla İngilizler tarafından yönlendirildiği ve desteklendiği ifade edilirken Kürt isyanlarıyla bağına şu şekilde dikkat çekilmektedir:

8 RGASPİ fond 495, liste 154, dosya 465a, yaprak 77-80.
9 RGASPİ fond 495, liste 154, dosya 775, yaprak 137.

"Çoktan beri Kürdistan'da devam eden dalgalanmalar, Küçük Asya'nın Rum nüfusuna yönelik Türk 'vahşetinin' incelenmesi konusunda özel bir uluslararası komisyonun kurulması, şüphesiz Ankara hükümetinin zayıflatılması ve dağıtılması fikrini gerçekleştirmenin bir yöntemi olarak İngiliz hükümeti tarafından tasarlanmaktadır."[10]

Gazetenin ileriki sayılarında ise "Kürt Hareketi" başlığıyla üç bölüm halinde yayınlanan bir yazı dizisi okuyuculara sunulmuştur. Rştuni imzasıyla çıkan yazı, Osmanlı dönemindeki Kürt isyanlarını inceleyerek başlar. Bazı Kürt aşiret reislerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya ile işbirliğine ve Rusya'nın himayesinde bir Kürdistan projesine dikkat çeken yazar, Ekim Devrimi'nden sonra bütün bu aşiret reislerinin İngilizlerin tarafına geçtiğini belirtir. Ayrıca Bedirhanlıların önceden çıkardığı *Kürdistan* gazetesinin tekrar yayına başladığı ve bunda İngiliz görevlisi Soane'un önemli rol oynadığı ifade edilir.

Yazar, ayrılıkçı Kürt hareketinin İngilizlerle bağını isim isim açıklarken yazı dizisini şu satırlarla sonlandıracaktır:

"İngiliz diplomasisinin İran'daki yeni entrikalarının anlamı açıktır. İngiltere himayesi altındaki özerk Kürdistan, 1. Büyük harcamalar (Kürtlere karşı büyük askeri önlemler için) yaratarak ve çöküşü ve finansal ve ekonomik krizi hızlandırarak İran'ı zayıflatacak; 2. Bolşevizmin güneye doğru yayılmasına karşı kalın bir duvar örecek; 3. Mezopotamya'yı Kemalist Türkiye'den ayıracak; 4. Ön ve Orta Asya'da İngiliz egemenliği için yeni iyi bir tampon bölge oluşturacaktır."[11]

10 Ali, "Vokrug Greko-Turetskih Otneşeniy", *Zarya Vostoka,* 30 Haziran 1922.
11 Yazı dizisi için bkz. Rştuni, "Kurdskoe Dvijenie", *Zarya Vastoka,* 1 Eylül 1922, 10 Eylül 1922 ve 13 Eylül 1922.

Gürcistan Komünist Partisi'nin yayın organı, başka bir yazıda da Irak'ın kuzeyinde kurulmuş Şeyh Mahmut hükümetini de ele almıştır. İngilizler, ilk başta bu hükümetin ilanında rol oynamış ve tam desteğini vermiştir. Ancak Şeyh Mahmut'un tam olarak itaat etmemesi ve kimi zaman bağımsız hareket etmeye kalkması, İngilizleri kızdırmış ve onlara yönelik operasyonlar başlatmasına sebep olmuştur. Hava bombardımanlarında birçok sivil hayatını kaybetmiştir. İngiliz basını ise Şeyh Mahmut'un bu tavrını Kemalist ajanların entrikalarına bağlamaktadır.[12]

Azerbaycan Komünist Partisi'nin Verdiği Bilgiler

Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin yayın organı olan *Bakinskiy Raboçiy* (Bakû İşçisi) gazetesinin 22 Mart 1922 tarihli sayısında da İngiltere'nin Yakındoğu'da etkisini güçlendirmek için Kürtler ile Farsları birbirine düşürmeye çalıştığı ifade edilmektedir. Gazeteye göre sözde "Türkiye ve İran Kürtleri Kurucu Kongresi" İngiliz ajanlarının himayesinde Bağdat'ta toplanmıştır. Kongre, İngiliz ajanlarının önerisiyle güçlü bir Avrupa devletinin himayesi altında İran ve Türkiye toprakları üzerinde bağımsız bir Kürdistan kurma kararı almıştır. İngilizler, Kürtlere Kürdistan'ın kurulacağı toprakların Türklerin ve İranlıların elinden ancak silah zoruyla alınabilineceğini dayatmaktadır. İngilizler, bunun için silah ve para yardımı yaptıkları Simko'yu seçmişlerdir.[13]

12 S-P, "Yujnıy Kurdistan", *Zarya Vostoka*, 29 Temmuz 1923.
13 Bkz. Gamid Sultanov, "Poslednie Sobıtiya v Persidskim Azerbaycane", *Bakinskiy Raboçiy*, 22 Mart 1922. Ayrıca bkz. RGVA fond 25873, liste 1, dosya 733, yaprak 235, 236.

İran kaynakları, Sovyet askeri istihbaratının ve Azerbaycan Komünist Partisi'nin yayın organının Simko'yla ilgili verdiği bilgileri doğrular niteliktedir. Rus Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde (Rusya Dış Politika Arşivi [AVPR]) bulunan Hindistan Milli Arşivi (NAİ) belgelerine göre İran hükümeti, İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Percy Loren'la Simko'yla ilgili rahatsızlıklarını dile getirdikleri çeşitli temaslarda bulunmuşlardır. Simko, o dönemde İran-Irak sınırında Süleymaniye'de bulunmakta ve Seyit Taha ve Şeyh Mahmut'la görüşmeler yapmaktadır.

İran hükümeti, Simko ve Seyit Taha'nın faaliyetleriyle ilgili önlem alınması için 29 Kasım 1922 tarihli bir notayla Londra'ya başvurur. Notayı takiben İngiliz Büyükelçisi Loren'la yapılan bir görüşmede de İngilizlerin hâkimiyet alanında bulunan Simko'nun tutuklanarak İran'a teslim edilmesi talep edilir. İngiliz Büyükelçi, bu talebe cevaben Simko'nun faaliyetlerini kontrol edemediklerini ve İran ile Irak arasında "siyasi mültecilerin" teslimine dair anlaşmanın olmadığını bildirir. Loren, ayrıca Simko'nun özgürce İran'da hareket etme hakkının tanınmasını arzu ettiklerini dile getirir.[14] İngiliz Büyükelçisi, Kürt kozunu oynamaya devam etmektedir.

İngiliz Büyükelçisi'nin bu açıklamaları, İran hükümetini İngiltere'nin Kürt liderlerin düşmanca çıkışlarıyla ilgili bir bağının olmadığı konusunda tatmin etmez. İranlılar, İngilizlere İran'daki Kürt aşiretlerinin düşmanca faaliyetlerini yöneten Simko ve Seyit Taha'yı İngiltere'nin doğrudan silah ve parayla desteklediğine dair peşi sıra notalar gönderir. Simko ve Taha, İngiliz eğitmenlerin yardı-

14 Loren'ın Tahran'dan Londra'ya gönderdiği 429 ve 430 nolu 29 Kasım 1922 tarihli telgraflar için bkz. AVPR fond NAİ, seri A, dosya 175, yaprak 1-3'ten aktaran: M.S. Lazaryev, *İmperializm i Kurdskiy Vopros (1917-1923)*, s.225.

mıyla yeni bir ayaklanma için güç toplamaktadır. İngiliz tarafı ise İranlı subayların Revanduz'da Türk yanlısı Kürt liderlerine yardım ettiği suçlamasını yöneltir.[15]

İran hükümeti, ilerleyen süreçte de Simko'nun İngilizlerin güdümünde ayaklanma hazırlığı içinde olduğunu defalarca tekrarlayacaktır.[16]

İran'da yayımlanan *İttihad* gazetesinin 17 Ocak 1923 tarihli sayısında çıkan İbrahim Hilmi imzalı "İran ve Lozan Konferansı" başlıklı başyazıda da Simko'nun Süleymaniye'deki faaliyetlerine değinilir. Yazarın ifadesiyle Kürt meselesi, Orta Asya'nın İslam ülkelerini bölmek isteyen kapitalist Avrupa devletlerinin elinde bir silahtır. Ardından Simko'nun faaliyetlerini ve İran hükümetinin aldığı tedbirleri anlatan yazar, şu soruyu sorar: "Niçin Türkiye ve İran, bu hareketi yuvasında imha edemiyor ve Simko'nun yasadışı faaliyetlerine son veremiyor?"

Yazar, İran hükümetinin Simko'nun Süleymaniye'de bulunmasından ve burada bir Kürt hükümeti kurmasından endişeli olduğunu belirtir. Yazara göre, Kürtler, cehaletlerine rağmen özgürlüğü hak etmektedir, ama bunun şartları daha oluşmamıştır. Kürdistan ile Polonya'yı kıyaslamak mümkün değildir. Kürt hareketi altı doğu vilayetinde Ermenilerin, Kuzey Irak'ta ve Güney Azerbaycan'da Asurilerin çıkarlarını savunmaktadır. Simko ve Şeyh Mahmut, Batı devletlerinin politikalarını ve bağımsızlığın imkânsızlığını anlamamaktadır.[17]

15 AVPR fond NAİ, seri A, dosya 175, yaprak 11, 18, 19, 24-8, 31'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age,* s.225.

16 AVPR fond NAİ, seri A, dosya 175, yaprak 36, 37, 43'ten aktaran: M.S. Lazaryev, *age,* s.226.

17 AVPR fond NAİ, seri A, dosya 209, yaprak 51-53'ten aktaran: M.S. Lazaryev, *age,* s.227.

Türkiye Komünist Partisi'nin Tezlerinden

Sovyet arşiv belgelerinde Türk komünistlerinin de tespitlerine rastlamak mümkündür. 6 Şubat 1930 tarihli Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) gizli damgalı "Türkiye Meselesi Üzerine Tezler"inde İstiklal Savaşı yıllarına yönelik konumuzla ilgili 8. tezde şu cümle dikkat çekmektedir:

> "Kürt feodalleri, Ermeni ve Rum burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri, İstiklal Savaşı sırasında emperyalizmin ajanlığını yapmışlar ve Türk milli devriminin düşmanı olmuşlardır."[18]

Beyaz Orduların İstihbarat Raporları

Sovyet belgeleri, Kızıl Ordu istihbarat raporları yanında Beyaz Ordu kaynakları da Kürt isyanlarıyla İngilizlerin bağına işaret etmektedir. Dönemin "Kemalistler, Bolşevikler ve İngiltere" başlıkla bir Beyaz Ordu istihbarat raporunda "İngiltere, Mezopotamya ve Kürdistan'da Hindistan için bir kaleye sahip olacağı yarı bağımsız bir devlet kurmaya can atmaktadır" ifadesi yer almaktadır.[19]

4 Temmuz 1921 tarihli başka bir Beyaz Ordu raporunda ise "Yakındoğu'da Durum" tahlil edilirken "İngiltere, gizlice ılımlı milliyetçi partiyi, aynı zamanda farklı halkların ayrılıkçı eğilimlerini destekliyor. Öyle ki daha yeni ciddi bir Kürt ayaklanmasını kışkırttı" tespiti yapılmaktadır.[20]

Beyaz Ordu yetkilileri, Kürt isyanlarının Yunanların da işine geldiğini saptamaktadır. 29 Temmuz 1921 tarihli istihbarat raporu şu bilgileri aktarır:

18 RGASPİ fond 495, liste 20, dosya 549, yaprak 23-24.
19 Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF) fond 6055, liste 1, dosya 1, yaprak 357.
20 GARF fond 6055, liste 1, dosya 2, yaprak 411.

"Yunanlar, bir yandan Anadolu içindeki iç çatışmaların hesabını yapıyor. Atina iktidarı, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Kürt ayaklanmasıyla ilgili abartılı söylentileri yayıyor. Kürdistan'da gerçekten ufak çaplı, Kemalistleri Kürt bölgelerinde daha düzgün bir seferberlik politikası izlemeye çağıran ayaklanmalar oldu. Ancak bu ayaklanmalar yerel çaplıydı ve bir kısmı bastırıldı, bir kısmı ise Türklerin belirtilen seferberlikten vazgeçmesi üzerine son buldu. Ancak Kemalistler, Kürdistan'daki çalkalanmaları esas olarak İngiliz ajanlarının hesabına yazıyor."[21]

Sovyet Şarkiyatçılarının Resmi Yayın Organlarındaki İncelemeleri

Devletin Doğu politikasının belirlenmesinde önemli rol oynayan Sovyet şarkiyatçıları da resmi yayın organlarında Kürt isyanlarını tahlil etmiş ve altında yatan nedenleri ortaya koymuşlardır. Bu isimlerin başında gelen, Sovyet devletinin araştırma kurumlarında önemli görevler almış olan V.A. Gurko-Kryajin, Dışişleri Halk Komiserliği'nin (Bakanlığı) yayın organı *Mejdunarodnaya Jizn* (Uluslararası Hayat) dergisinin 1926 yılındaki 1 nolu sayısında çıkan "Musul ve Irak" başlıklı makalesinde meseleyi İngiliz planları çerçevesinde tartışır:

"Bu karmaşık mesele üzerinde çok durmadan sadece Kürtlerin bağımsız milli devlet hakkını aşiret ve feodal düzeninden, esas olarak Araplaşan ve Türkleşen etkisiz bir aydın kitlesine sahip olmasından kaynaklanan olağandışı toplumsal ve kültürel geri kalmışlığının engellediğini belirteceğim. Bu durumdan dolayı Kürtler, şimdilik sadece o veya bu devletin elinde

21 GARF fond 6055, liste 1, dosya 2, yaprak 344-345.

bir silah olmaktadır. Türkiye'nin Çarlık Rusyası'yla bütün savaşlarında Kürtlerin oynadığı geleneksel gerilla-eşkıya rolü malumdur. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, onları kontrol altına almaya veya hatta etkili Kürt önderlerini satın almak yoluyla Kürt milli hareketi oluşturmaya can atmıştır. Anadolu milli hareketiyle savaşırken birkaç kez Kürtleri karşıdevrimci girişimlere kışkırtması şaşırtıcı değildir.

"İngiltere'nin gizli amacı, şüphesiz, Türkiye, İran ve Irak toprakları hesabına bir tampon devlet kurmaktır. Bu devletin yardımıyla sadece Türkiye'yi değil, ayrıca Güney Kafkasya sınırları boyunca bizim Birliği'mizi[22] de tehdit edecektir. İngiltere, Sevr Antlaşması'nın metnine gelecekte tam bir devlet bağımsızlığını öngörebilecek Kürdistan'a özerklik veren maddeyi boşuna koymamıştır. Lozan Konferansı'nda İngilizler, Kürt-Asurî özerk devleti kurulması projesi üzerinden Asurîleri da kışkırtmıştır."[23]

Sovyet şarkiyat biliminde Marksist yönelimin kurucusu olan Mihail Pavloviç (Mihail Lazareviç Veltman), 1923 yılında çıkan makalesinde Kahire'den Kalküta'ya Britanya İmparatorluğu'nun zayıf halkasının, özellikle Musul ve Bağdat bölgesinde saldırı üslerinin yetersizliği olduğunu belirtir. Yazara göre tampon Ermeni devleti ve ayrıca "bağımsız Kürdistan" kurma planı bu ihtiyaçtan çıkmıştır. İngilizler, yoğun bir şekilde "bağımsız Kürdistan" propagandası yapmaktadır. Musul'da İngiliz uçakları tarafından Kürt bölgelerine atılan Kürtçe gazete günde iki kere çıkmaktadır. Gerek Sov-

22 SSCB kastedilmektedir.

23 V. Gurko-Kryajin, "Mosul i İrak", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.1, 1926, s.36 vd. Yazar, bu satırları bire bir olarak SSCB Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1926 yılında basılan "Arap Doğusu ve Emperyalizm" başlıklı kitabında da kullanmıştır. Bkz. V.A. Gurko-Kryajin, *Arabskiy Vostok i İmperializm,* İzdatelstvo "Planovoe Hozyaystvo" Gosplan SSSR, Moskva, 1926, s.119 vd.

yet devletinin gerekse de Komintern'in organlarında üst düzey görevlerde de bulunan Pavloviç, İngilizlerin Kürt aşiret reislerini özellikle dağ savaşında büyük önem taşıyan mitralyöz ve uçaksavarlarla donattığının altını çizer. Sevr Antlaşması'nın öngördüğü "bağımsız" Kürdistan, İngiliz planlarına göre bir taraftan Rusya'nın Basra Körfezi'ne doğru, aynı zamanda Türklerinse Mezopotamya'ya doğru ilerlemesine engel olmalıdır.[24]

Sovyet Devleti'nin diğer önde gelen şarkiyatçılarından İrandust ise 1928 yılında Devlet Yayınevi tarafından basılan "Kemalist Devrim'in İtici Güçleri" isimli kitabında İstiklal Savaşı yıllarında İngiliz ajanlarının bütün gücüyle Kürt bölgelerini Güney Kafkasya'ya yönelik bir sıçrama tahtası olarak kullanmak üzere Türkiye'den ayırmaya çalıştığının altını çizmiştir.[25]

İrandust, gerçek ismi olan V. Osetrov imzasıyla yazdığı başka bir incelemesinde İran'daki Kürt hareketini değerlendirir. Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği'nin yayın organı *Mejdunarodnaya Jizn* dergisinde 1922 yılında çıkan yazısı "İran'da İngiliz Politikasının Zikzakları" başlığını taşımaktadır. V.P. Osetrov (İrandust), Büyük Britanya'nın İran'daki merkezi hükümeti denetim altına alma politikasının başarısızlığa uğramasından sonra ülkeyi parçalama programını benimsediğine işaret eder. İngiliz siyasetindeki bu kırılma, her nedense on yıllardır İran Azerbaycanı'nı zor durumda bırakan ve Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin "bağımsız Kürdistan" sloganını benimseyen Kürt hareketinin beklenmedik şekilde güçlenmesiyle aynı zamana denk düşmektedir. Osetrov, Kürt aşiret reisi Simko'nun başarılar kazanmasını da yeni İngiliz Büyükelçisi Percy Loren'ın Tahran'a gelmesine bağlar.[26]

24 Mih. Pavloviç, "Lozannskaya Konferentsiya", *Novıy Vostok,* No.3, 193, s.7.
25 İrandust, *Divijuşie Silı Kemalistkoy Revolyutsii,* Gosudartvennoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1928, s.68.
26 V. Osetrov, "Zigzagi Angliyskoy Politiki v Persii", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.16, 1922, s.19, 22.

Diğer bir Sovyet uzman L. Perlin de 1923 yılında çıkan makalesinde İran'daki gelişmeleri ele alır. Perlin, Simko'nun "bağımsız Kürdistan"a bütün Azerbaycan ve Türkiye Kürdistanı'nı katmayı planlayan İngilizlerin tahrikiyle hareket ettiğini iddia eder. İngilizler, İran'daki diğer etnik grupları da kışkırtmaktadır. Bütün yerli diyalektleri bilen üst düzey eğitim görmüş İngiliz ajanlar, İran'ı boydan boya gezerek faaliyet yürütmekte, etnik grup ve aşiretleri birbirine düşürmektedir. Hatta İngiliz karşıtı bazı aşiretlerin İngiltere'yle işbirliği yaptığı söylentisini bile yaymaktadır.[27]

Dışişleri Halk Komiserliği'nin yayın organında Simko'yla ilgili çıkan başka bir yazı da A. Vinogradova'ya aittir. 1922 yılında yayımlanan "İran'ın Göçebe Aşiretleri ve Siyasal Rolü" başlıklı yazıda İran'daki Kürt toplum önderlerinin İngilizler tarafından şişirilen "bağımsız Kürdistan" balonuna yüz vermediği, bu maceranın başında epeyi şüpheli bir şahıs olan Simko'nun bulunduğunu belirtir.[28]

Vinogradova, başka bir yazısında da milli demokratik hareketlerin asla feodal eşkıyalıkla bir araya getirilmemesi gerektiğini vurgular. Yazara göre İran hükümetine siyasal ve ekonomik zorluk çıkaran her harekete, yabancı emperyalist ajanlar bulaşmakta ve o hareketleri kendi çıkarları adına kullanmaktadır. Devrimci milli bir hareket görüntüsü altındaki Simko, dış güçlerden beslenmekte olup, buna örnektir.[29]

Tarih doktoru D.S. Zavriyev de 1947 yılında Tiflis'te çıkan "Türkiye'nin Kuzeydoğu Vilayetlerinin Yakın Tarihine Dair" başlıklı eserinde dönemin Sovyet devletinin ve şarkiyatçılarının fikirlerine paralel satırlar kaleme almıştır:

27 L. Perlin, "Oçerki Zapadnoy Persii (Pisma iz Kermanşaha)", *Noviy Vostok*, No.3, 1923, s.442.
28 A. Vinogradova, "Koçevie Plemena Persii i İh Politiçeskaya Rol", *Mejdunarodnaya Jizn*, No.3, 1922, s.15.
29 Bkz. M.S. Lazaryev, *age*, s.223.

"Mondros Mütarekesi'ni takiben İngilizler, Kürdistan'da görece etkili şeyhler arasında geniş bir ajitasyon yürütmeye başladılar. Kürdistan'da ayrı bir yapının kurulması projesi, Bağdat ve Musul'da Kürt komitelerinin oluşturulması, Türkiye karşıtı farklı farklı şeyhlere (Halil Rami,[30] Nemrut Mustafa Paşa vd.) İngiliz himayesi vb., bütün bunlar, bölgedeki gelecek entrikalar için yolu açmıştır.

"Devamlı Kürt şeyhlerine gönderilen İngiliz hediyeleri, malların bölgede İngilizler tarafından neredeyse bedavaya satılması vb. de tamamen belirli bir amaç taşımıştır. Sevr Antlaşması gereğince İngiltere, Türkiye'yi hatta İngilizlerin fikrince Yakın Doğu'daki işgalci planları için ve Sovyetler Birliği'ne karşı hazırlanan harekâtların üssü olması gereken 'bağımsız Kürdistan'ın kurulmasını kabul etmek zorunda bırakmıştır. İngiliz oyunlarını gören Türkiye burjuvazisi, ilk aşamada şeyhlerle arasını düzeltmeye çabalamıştır. Şeyhlerin hak ve ayrıcalıklarını korumuş, ilk Meclis'te yer almalarını sağlamıştır vb."[31]

K. Vasilevskiy, Harp Akademisi bünyesindeki Askeri Bilim Derneği'nin yayın organı olan *Krasnaya Armiya* (Kızıl Ordu) dergisinin Eylül-Ekim 1922 tarihli sayısında "Sevr Antlaşması'nın Çöküşü" başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Vasilevskiy, yazısında Kürdistan başta olmak üzere İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu küçük devletlere ayırma projesinin temelinde "divide et impera" (böl ve yönet) politikasının olduğunu belirtir. Yazara göre bu devletler, İngiltere'ye tam bağımlı birer uydu olacaklardır.[32]

30 Bedirhan Paşa'nın oğlu, Malatya Mutasarrıfı, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucusu.

31 D.S. Zavriyev, *K Noveyşey İstorii Severo-Vostoçnıh Vilayetov Turtsii*, Tibilisi, 1947, s.145.

32 K. Vasilevskiy, "Krah Sevrskogo Dogovora", *Krasnaya Armiya*, No.18-19, Eylül-Ekim 1922, s.162.

RSFSC'nin Gürcistan elçiliğinin 7 Temmuz 1920 tarihli "Devrimci Türkiye" başlıklı raporunda Kürt köylüsünün Ankara hükümetine olumlu yaklaştığı, sadece bir kısım Kürt aydın ve aristokratının İtilaf diplomatlarının öncülüğünde Kürt ayrılıkçısı bir politika yürüttüğü ifade edilir.[33] 8 Temmuz 1920 tarihinde Tiflis'ten geçilen diğer bir bültende ise Kürt nüfusun esas olarak Mustafa Kemal'den yana eğilim gösterdiği bilgisi verilir.[34]

Güney Kafkasya'daki Sovyet cumhuriyetlerinin silahlı kuvvetleri olan Müstakil Kafkas Orduları İstihbarat Dairesi'nin 17 Ağustos 1922 tarihli raporunda "Kürt Meselesi" başlığı altında Kazım Karabekir'in Türk ve Kürtler arasındaki ilişkileri geliştirmek için enerjik bir faaliyet yürüttüğü belirtilmiştir. Bunun önemli göstergelerinden biri olarak Sarıkamış'ta çıkan Doğu Cephesi Karargâhı'nın yayın organı gibi görülen *Varlık* gazetesinin 13 Temmuz 1922 tarihli sayısındaki başyazıya işaret edilmiştir. Tamamı Rusça olarak alıntılanan "Kürtler ve Türkler" başlıklı yazının çarpıcı bölümleri şu şekildedir:

> "Bizler etnografik sınırlarımız içerisinde bağımsızlığımızın tanınmasını talep ediyoruz. Bundan hem Türklerin hem de Kürtlerin yaşadığı yerlerin bağımsızlığını istediğimiz anlaşılmalıdır. Bizim milli programımız bir Türk köyünün dahi sınırlarımız dışında kalmasını kabul etmez. Ayrıca bir Kürt köyünün bile sınırlarımız dışında kalmasını kabul etmemelidir. Şu an vatanımızın temel görevi, Musul, Bağdat vd. Kürt bölgelerinin yabancıların elinden kurtuluşu için ciddi bir şekilde düşünmektir. Biz, Türkler, Kürtlerle birlikte bir bütünü temsil ediyoruz. Onlar nasıl anavatanlarını Türkiye'den ayırabilirler! Türk Devrimi'nden sonra, Balkan Savaşları ve Avrupa Sava-

33 GARF fond 1393, liste 1, dosya 1, yaprak 11.
34 GARF fond 1393, liste 1, dosya 2, yaprak 14.

şı'ndan sonraki ateşkes sırasında, hayatın en kritik şartlarında bulunduğumuz Türkiye'nin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bu dönemde Kürtler, bize sadık kaldılar ve bizlerle el ele dış düşmanlarımıza karşı savaştılar. Tarihimize bakalım, o da kanıtlamaktadır ki, Kürtler her zaman bizim kardeşimiz olmuştur ve bizlerle Batı Avrupa'nın, papaların Haçlı Seferleri sırasındaki akınlarına karşı savaş vermiştir. Bir Kürdü gördüğüm zaman onun Kürt milletine mi Türk milletine mi ait olduğuna karar vermenin zor olduğunu düşünüyorum. Doğaldır ki, bu Türklerle Kürtlerin bir bütünü temsil ettiğini göstermektedir. (...) Şimdi biz bir bütünüz, geçmişimiz bir, şimdi ortak düşmana karşı duruyoruz, birbirimizi sevmek zorundayız ve el ele bütün gücüyle bizi bölmek isteyen düşmana karşı savaşmalıyız. Kürdü sevmeyen Türk değildir."[35]

Kürtlerin özellikle Fransız işgaline karşı gösterdikleri mücadele, N.Z. Efendiyeva'nın "Türk Halkının Güney Anadolu'da Fransız İşgalcilere Karşı Savaşı (1919-1921)" başlıklı çalışmasında ortaya konmuştur. Savaş tecrübesine sahip Kürt aşiretleri, özellikle Urfa'da önemli yararlılık göstermiştir.[36] Fransız yazar Paul Gentizon da Kürtlerin Yunanlara karşı Batı Cephesi'nde yoğun olarak savaştığını anlatır. Yazar, Dumlupınar'daki Meçhul Asker Anıtı'ndaki askerin kendisinde Kürt olduğu izlenimini bıraktığını da belirtir.[37]

35 Bkz. RGVA fond 25873, liste 1, dosya 734, yaprak 1019 arkası. Yazı, rapordan iki gün sonra da Gürcistan Komünist Partisi'nin günlük yayın organı *Zarya Vastoka* gazetesinde yayımlanmıştır. Bkz. *Zarya Vostoka,* 19 Ağustos 1922. Bundan bir ay önce Ziya Gökalp de *Küçük Mecmua*'da buna benzer ifadeler kullanmıştır: "Kürtleri sevmeyen bir Türk varsa, Türk değildir. Türkleri sevmeyen bir Kürt varsa Kürt değildir." Yazının tamamı için bkz. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2009, s.119 vd.
36 N.Z. Efendiyeva, *age,* s.90, 123.
37 Paul Gentizon, *Mustapha Kemal ou L'Orient en Marche,* Paris, 1929, s.69'dan aktaran: M.S. Lazaryev, *age,* s.236.

Emperyalizmle işbirliği Türkle Kürdü birbirinden ayırırken emperyalizme karşı mücadele ise birleştirmiştir. Sadece İstiklal Savaşı'nın Doğu ve Batı Cephelerinde değil, o dönemde ayrıca Kuzey Irak'ta da İngilizlere karşı ortak bir direniş hareketi gösterilmiştir. Ankara hükümeti, İngiliz işgaline karşı olan Kürt isyanlarını desteklemiştir. Ayrıca silah, mühimmat ve para yardımı yapılmıştır. Türk ordusunun cephelerdeki başarıları, Kuzey Irak'ta İngilizlere karşı ayaklanan Kürtlere ciddi destek olmuştur.

1921 yılından başlayarak Türk yetkililer Kuzey Irak'ta faaliyet yürütmeye başlamıştır. 1922 Mart'ında Remzi Bey'in Revanduz'a kaymakam olarak atanması ve Özdemir Paşa'nın aynı yılın Haziran ayında bölgeye gelmesi Türk ordularıyla Kürtler arasındaki ilişkileri daha da yakınlaştırmıştır. 1922 Ağustos'unda Türk kuvvetleri Pişdar bölgesi aşiretleriyle İngilizlere karşı harekâtlarda bulunmuş ve Eylül ayında İngilizlerin bölgeyi terk etmesini sağlamıştır. Düzenli Türk ordularının ve Türk subaylarının komutasındaki düzensiz Kürt birliklerinin harekâtları, İngilizler karşısında önemli başarılar kazanmıştır. Bölgedeki İngiliz mevcudiyetine karşı yapılan istihbarat ve sabotaj faaliyetleri ise Diyarbakır Valisi İhsan Paşa'nın desteği ve planlamasıyla gerçekleşmiştir.[38]

Türkiye ile İngiliz karşıtı Kürt hareketinin yakınlaşması Irak'taki İngiliz iktidarını rahatsız etmiştir. Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'de Türk dostu Kürt gruplarına yoğun baskılar yapılır. İngilizler tarafından Süleymaniye'de çıkartılan Kürtçe gazete *Süleymani Peş-*

38 C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs, Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq (1919-1925)*, London, 1957, s.246 ve *Iraq-report on Iraq Adminisration. April 1922-March 1923*, London, s.33'ten aktaran: M.A. Kamal, *Natsionalno-Osvoboditelnoe Dvijenie v İrakskom Kurdistane v 1918-1958 gg.*, Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Doktora İstoriçeskih Nauk İnstituta Narodov Blijnogo i Srednogo Vostoka pri Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Moskva-Baku, 1969, s.176 vd.; M.A. Gasratyan, *age,* 1990, s.43; M.S. Lazaryev, *age,* s.202, 206 vd.

kavten, Türklerle işbirliğine karşı sert yayınlar yapar.[39] Bağdat basını ise aynı İstanbul hükümeti gibi Ankara hükümetini "Allahsızlıkla" ve "bolşevizmle" suçlayan bir kampanya başlatmıştır.[40] İşgal kuvvetlerinin yüksek komiseri ve Kral Faysal, Türkiye'yle sınırı olan Kürt bölgelerini bizzat ziyaret etmiş ve İngiliz eğilimli aşiret reisleriyle görüşmeler yapmıştır.[41]

Türk-Kürt ortak mücadelesini dönemin meşhur İngiliz gazetecilerinden Valentine Chiroll "Kürdistan üzerinden Mezopotamya'ya yönelik Kemalist tehlike" ifadesiyle tanımlamıştır.[42] Winston Churchill ise İngiliz çıkarları adına Kuzey Irak'a Türk müdahalesinin durdurulması gerekliliğini diğer bütün İngiliz devlet adamlarından önce görmüş ve 1921 Ağustos'unun başında İngiliz parlamentosunda yaptığı konuşmada Mezopotamya'da asayişin sağlanmasının Ankara hükümetiyle ticaret antlaşması yapılmasına bağlı olduğunu belirtmiştir.[43]

Antiemperyalist temelde Türk-Kürt birliği İran toprakları üzerinde de cereyan etmiştir. Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, Kuzey Irak'taki Türkiye yanlısı Kürt unsurlarının İran'daki Kürt çevreleriyle (Urmiye Gölü çevresi) ilişkiye geçmesini teşvik etmiştir. İran'daki Kürt bölgelerine 50 Türk askerle birlikte bir "Kürdistan heyeti" gönderilmiştir.[44] İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G.P. Churchill, kaleme aldığı 20 Aralık 1920 tarihli memorandumda İran'daki kamplaşmayı şöyle tanımlar:

39 R. Hilmi, *Yaddaşt*, c.3, Bexda [Bağdat], 1956, s.18 vd.'dan aktaran: M.A. Kamal, *age*, s.178.
40 *The Near East and India*, 7 Aralık 1922, s.723'ten aktaran: M.A. Kamal, *age*, s.178.
41 *The Near East and India*, 15 Kasım 1923, s.501'den aktaran: M.A. Kamal, *age*, s.178.
42 *The Near East*, 3 Şubat 1922'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.232.
43 *The Near East*, 18 Ağustos 1921'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.232.
44 C.J. Edmonds, *age*, s.246 vd.'dan aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.207.

"İran şûraları, şüphesiz Kemalist güçlerle ve ayrıca Batı İran'daki Kürt aşiretleriyle Mezopotamya'daki durumumuzu daha da tehlikeye sokmak için birleşiyor."[45]

Bu bilgileri, dönemin Sovyet Ankara Büyükelçisi S.İ. Aralov'un anıları da doğrulamaktadır. Aralov, Mustafa Kemal'le Kürt meselesi üzerine yaptıkları konuşmayı şöyle aktarır:

"Mustafa Kemal, sık sık Kürt meselesi üzerinde durmuştur. Urmiye Gölü çevresinde yaşayan Kürtler, Türkiye ile birlikte hareket etmek isteğini göstermişlerdi. Onların silahları, paraları vardı. İngiliz emperyalizmine karşı harekete geçmeye hazırdılar. Mustafa Kemal, 'Kürt meselesi karışık, çetin bir meseledir' demişti. 'Şunu dikkate almalısınız ki, Kürdistan, petrol, bakır, kömür, demir ve daha başka madenler bakımından zengin bir ülkedir. Başta, başlıca düşmanımız İngiltere olmak üzere birçokları Kürdistan'a göz koymuş bulunuyorlar. Burada stratejinin İran'a, Kafkasya'ya, Irak'a giden ticaret yollarının da etkisi vardır. İngiltere, Kürtlerin iki devlete ait olmasından faydalanmakta, bunu da bir koz olarak kullanmaktadır. İngiltere, kendi egemenliği altında bir Kürt devleti kurmak ve bu sayede İran'a, Kafkasya'ya kumanda etmek istemektedir. İngiltere, eskiden beri Kürt liderlerini satın almaktadır. Şimdi Kürt liderleri bölünmüş bulunuyor. Kimisi İran'a, kimisi İngiltere'ye, kimisi de bize bağlıdır. İngiliz ajanları Wool Noel ve başkaları Kürdistan'ın bağımsızlığından dem vurmaktadırlar. Süleymaniye'de İngilizler Şeyh Mahmut'u Türkiye'ye karşı harekete geçmeye zorlamışlardır.'

"Mustafa Kemal, Sivas Kongresi sıralarında İngilizlerin padişaha bağlı hainlerle birlikte bu kongreyi başarısızlığa uğrat-

45 *Documents on the British Foreign Policy*, c.13, No.616'dan aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.215.

mak ve kongre delegelerini tutuklamak için nasıl Kürtleri ayaklandırdıklarını hatırlattı. Mustafa Kemal, gülümseyerek 'Biz Türkler borç altında kalmayız' dedi. 'Güneyde Kürtlere, İngilizlere karşı başkaldırmaları için yardım ettik. Hain Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın İngilizlerle bir anlaşmaya vardığını ve bu anlaşma gereğince Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını kabul ettiğini herhalde biliyorsunuzdur.'"[46]

Kemalist-Bolşevik İşbirliği Korkusu

Diğer taraftan İngiliz güdümlü ayrılıkçı Kürt liderlerin en büyük korkusu, Kemalist-Bolşevik işbirliği olmuştur. Simko, Seyit Taha gibi isimlerin İngilizlerle yaptıkları görüşmelerde Türklerle Rusların İngiliz varlığını bölgeden atmak için ortak hareket ettikleri vurgulanmış ve ısrarla Kürdistan'ın Sovyetler ve Türkiye, Türkiye ve Mezopotamya arasında bir tampon devlet olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulması ve Türk-Rus dostluğu bunu zorunlu kılmaktadır. Kürt liderler, resmi İngiliz yetkililerle yaptıkları bu görüşmelerde Bolşevik ve Kemalist "tehlikeye" karşı silah ve para yardımı talep etmişlerdir.[47]

İngilizlere buna benzer talepler İstanbul hükümetinden de gelmiştir. Damat Ferit, muhafazakâr Kürt aşiretleriyle temas kurmuştur. Mustafa Kemal, aşiret reislerinin gözünde Bolşevizmin ve geleneksel Kürt sisteminin parçalanmasının bir timsali durumundadır. Damat Ferit, bunun üzerine İngilizlere şu teklifle gidecektir: Kürt liderler, Bolşevikliğinden dolayı Mustafa Kemal'den nefret etmek-

46 S.İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s.118 vd.

47 Bu görüşmelerle ilgili Rus Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde bulunan İngiliz resmi yazışmalarından örnekler için bkz. AVPR fond NAİ, seri A, dosya 257, yaprak 12-15, 19, 20'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.208 vd.

tedir, siz de Sevr Antlaşması'na karşı çıktığı için nefret ediyorsunuz. Öyleyse Kürtleri Kemal'in üstüne salalım, bu şekilde milliyetçilerin işini bitirelim.[48]

İngiliz *Times* gazetesi de Mustafa Kemal'in Kürt meselesindeki bakış açısını tanımlarken "Türkiye'nin gerçek çıkarları, Kürt ayrılıkçılığının Anadolu'daki etkisine karşı Moskova'daki Asyai hükümetin yardımından geçmektedir" ifadesini kullanmıştır.[49]

48 *Documents on the British Foreign Policy*, c.4, No.103, s.108'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.180 vd.
49 Bkz. *Byulleten NKİD*, No.45, 26 Kasım 1920, s.36.

IV.
ŞEYH SAİT İSYANI

Patlak vermesi üzerine Sovyet devleti Şeyh Sait İsyanı'na olağanüstü dikkat göstermiştir. Bir yandan günlük basında, devlet kurumlarının yayın organlarında etraflı incelemeler çıkarken, diğer yandan konuyla ilgili raporlar da kaleme alınmıştır. Bunlardan bir kısmı kitabımızda tam metin olarak yer almaktadır. Tam metni bulunan kaynaklara burada değinilmeyecektir.

Kabulskiy'in Makaleleri ve Merkeziyetçilik-Özerklik Tartışması

Özellikle S. Kabulskiy'in Dışişleri Halk Komiserliği'nin yayın organı *Mejdunarodnaya Jizn*'de yazdığı iki incelemesi oldukça önemlidir. Derginin 1925 yılı 3 nolu sayısında çıkan "Günümüz Türkiyesi" başlıklı makalede Şeyh Sait İsyanı geniş yer tutmaktadır. S. Kabulskiy, isyanı feodal gerici hilafet yanlısı unsurların genç Cumhuriyet'e yönelik bir suikastı olarak değerlendirir. İsyan, dini sloganlardan yola çıkarak başlatılmıştır. Doğu vilayetlerindeki hilafet yanlısı eğilimin kökleri ise şu sebeplere dayanmaktadır: Bu bölgelerin oldukça geri kalmış olması, yüzyıllardır Hıristiyan emperyalizmiyle savaştan beslenen dini bağnazlığın en üst düzeyde yaşıyor olması, Ankara'nın çok da önem göstermediği feodal top-

rak yapısı ve son olarak esasen ekonomik sebeplere dayanan zoraki panislamist eğilim.

Kabulskiy, diğer yandan Musul meselesine dikkat çekmekte ve İngiltere'nin Kürt aşiret reislerini ve şeyhlerini satın aldığını ifade etmektedir. Sovyet yetkilisine göre Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesiyle ilgili karma komisyonun bölgeye geleceği sırada isyanın patlak vermesi anlamlıdır. Şeyh Sait İsyanı, Ankara'nın Musul İngilizlerin elinde kaldığı sürece bitmek bilmeyen İngiliz entrikalarının ocağı olacağı ve Türkiye açısından büyük tehdit oluşturacağı tezini doğrulamıştır. Kabulskiy, ardından isyanda doğrudan İngiliz parmağını gösteren kanıtları sıralar. İngilizler, diğer yandan ekonomik bazı hamlelerle Musul'u Türkiye Kürtleri açısından bir çekim merkezi haline getirerek Türkiye'nin güneydoğusunu Irak'la bütünleştirme peşindedir. Kabulskiy, İngiltere'nin İran politikasının da Türkiye açısından tehdit oluşturduğuna işaret eder. Birbiri ardı yapılan şose yollar Anadolu'yla Süleymaniye arasındaki bağlantıyı kesmekte ve Doğu Anadolu bölgesinin kasıtlı olarak kuşatıldığı izlenimini vermektedir. Ayrıca aynı dönemde İngiltere'nin Yunanistan politikasındaki hareketlenmeler de şüphe çekicidir. Londra, Yunanistan-Sırbistan anlaşmasının imzalanması için baskı yaparken, Atina da yeni patlak veren Patrikhane krizini kendi lehine çözmek için Şeyh Sait İsyanı'nı kullanmaktadır. Kısacası yazara göre İngiltere'nin geleneksel bölücü ve gerici sağ güçleri destekleme politikası tamamen açığa çıkmıştır.

Yazar, özellikle isyanla ilgili Türk siyasetindeki iki farklı tavrın da altını çizer. İki farklı grup da isyanı kendi iddialarının doğrulanması olarak görmektedir. Fethi Bey yandaşları, isyanın esas olarak yürütülmekte olan toprak reformundan rahatsızlık duyan feodal güçler tarafından çıkarıldığından hareketle olayları sosyal radikalizmin hükümetçe olağanüstü abartılmasının bir uyarısı olarak görmektedir. İsmetçiler ve sol kesimler ise tam tersine isyanı toprak reformunun ve ağaların topraklarının kamulaştırılmasında gecikme-

nin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Onlara göre eğer bu reformlar zamanında yapılmış olsaydı feodaller, esas silahlarını kaybetmiş, Kürt halkı da şeyhlerin ve ağaların etkisinden kurtulmuş olacaklardı.[1]

Kabulskiy'in bu meseleye değindiği aynı derginin 1926 senesinde çıkan 7 nolu sayısındaki ikinci yazısı ise "Yeniden Doğan Türkiye'nin Politikası" başlığını taşımaktadır. Yazı, Şeyh Sait İsyanı'nı esas olarak merkeziyetçilik ve özerlik tartışmaları üzerinden ele alır. Sovyet yazar, incelemesine Ankara'nın son aylarda iç politikada merkeziyetçiliğe, ekonomide ise devletçiliğe yöneldiğini belirterek başlar. Merkeziyetçilik, Türkiye'deki her hangi bir milli hükümete dış himayeden kurtulmak için şarttır, çünkü Osmanlı döneminin dersleri ülkeye oldukça pahalıya mal olmuştur. Gerekli siyasal, ekonomik, sosyal ve özellikle milli ve dini alt yapıya sahip olmadan muazzam büyüklükteki farklı etnik unsurları bir arada elinde tutmaya çalışırken, bütün hukuku şeriat temelinde olan feodal-teokratik sultan rejimi, merkeziyetçiliği mecburen reddetmiş, onun yerine kendine özgü bir yerelleşmeyi benimsemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda özümlenemeyen kuvvetli kültüre sahip birçok milliyetin var olması dışında Anadolu'nun birçok Müslüman bölgelerinde, son döneme kadar dahi, şeriat tarafından yasallaştırılmış eski feodal ilişkilerin (örnek olarak aşar) hüküm sürüyor olması da yerelleşmenin nesnel zeminini oluşturmuştur.

Kabulskiy, bu tespitlerinin ardından merkeziyetçilik yönünde atılan bazı adımların da iki sebepten dolayı başarısızlığa uğradığını ifade eder. Birincisi azınlıkların, bu adımlar atılır atılmaz idarenin merkezileşmesine kesinlikle razı olmayan ve hatta bunun için padişaha savaş ilan etmekten çekinmeyen Avrupa devletleri arasında "koruyucular" bulmasıdır. İkincisi ise İstanbul'un çevreyle bağları-

1 S. Kabulskiy, "Sovremennaya Turtsiya", *Mejdunarodnaya Jizn*, No.3, 1925, s.27, 30 vd., 32 vd., 36, 39 vd.

nın kopuk olmasının, feodal rejim artıklarının devam etmesinin ve son olarak devletin milli değil, dini temele oturmasının merkeziyetçilik prensiplerinin hayata geçirilmesini engellemesidir. Osmanlı İmparatorluğu, Kuran'ın yorumlanmasıyla uzun yıllar bir Türk devleti olarak görülmemiştir. Devletin temelini oluşturan hâkim millet anlayışının bu şekilde reddi, merkeziyetçiliğin olması gerektiği kadar gelişmemesine yol açmıştır.

Bu sürecin ekonomik boyutu ise yabancı sermayeye kapıları açan Tanzimat'la birlikte Türklerle azınlıklar arasında ciddi bir uçurumun oluşmasıyla başlamıştır. Türkiye'ye giren Avrupa sermayesi, bir yandan Hıristiyan azınlık içinden kendi kompradorlarını yaratırken, diğer yandan Türk burjuvazinin gelişimine engel olacak her türlü uygulamayı yapmıştır.[2]

Kendi ifadeleriyle özetlediğimiz bu girişten sonra Kabulskiy, Kemalist hükümetin merkeziyetçiliğe neden mecbur olduğunu şu satırlarla açıklar:

> "Bu şartlarda Türkçülüğün hâkim rejim haline getirildiği bu dönemde daha keskin bir karakter kazanacak olan önceki yerelleşmeci sistemin korunması, yeni Türkiye'yi iki noktada çok ciddi tehlikelerle tehdit etmektedir: Hepsinden önce böyle bir yerelleşme, Türkçülük tarafından hazırlanan son yılların büyük devrimleri döneminde azınlıkların bulunduğu bölgelerde milli-kültürel değil, siyasal-devletsel bir özerkliği yaratır. Yerelleşme, örnek olarak feodal-teokratik Kürdistan'ın Türkiye'den ve Cumhuriyet'ten özerkleşmesine yol açar, yani gericiliğin devamlı bir merkezi haline getirir. Diğer yandan yerelleşme, özellikle İngiltere (Kürdistan) olmak üzere emperyalizmin entrikalarını kolaylaştırır, çünkü yenilenmiş Türkçülük tarafından yürütülen din alanındaki devrim şartlarında Türk-

2 S. Kabulskiy, "Politika Vozrojdyonnoy Turtsii", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.7, 1926, s.18 vd.

ler ve Müslüman azınlıkların feodal elebaşıları arasındaki temel dini bağı koparmaktadır ve ortak dini motifi yitiren Türk kültürü, örnek olarak Türkiye Kürtleri arasında propaganda adına Müslüman Kürdistan'da geniş reformlar yapmaya hazır olan İngiliz kültürüyle rekabet edemez. Kısaca böyle bir yerelleşme, küçük ve şüpheli avantajların karşılığında Türk milli burjuva rejimini peşi sıra yeni bölgeleri Türkiye'den koparacak kadar ciddi tehlikelerle tehdit eder."[3]

Bu sebeplerle Ankara'nın özellikle Kürt bölgelerinde güçlü bir merkeziyetçiliği benimsemesi gerektiğini savunan Kabulskiy, bu merkeziyetçiliğin, bazen şoven olsa bile, o tarihi dönemde ilerici rol oynayacağını ifade eder. Buna karşılık "bağımsızlık" ve "özerklik" sloganlarının bir arada yaşayan ve tek kökten gelen Kürtler için dahi nesnel olarak gerici özellik taşıyacağını vurgular. Çünkü mesele, Kürdistan'ın Türkiye'den bağımsızlığı olduğu kadar sözcüleri Kürt, Laz, Türkmen ve Çerkez otonomcuların olduğu feodal güçlerin demokratik-cumhuriyetçi Ankara'yla mücadelesidir de. Diğer taraftan açıktır ki, Türkiye'den ayrıldıkları zaman bu bölgeler bağımsız olarak kalamazlar, doğrudan İngiltere'nin veya Fransa'nın ağına düşer, emperyalizmi güçlendirir, devrimci Türkiye'yi ise zayıflatırlar.

Kabulskiy, ayrıca Şeyh Sait İsyanı'nın gericilikle dinsel bağnazlık ve feodal unsurlarla Kemalizm karşıtları arasındaki sıkı bağı kanıtladığını yazar. Kemalist iktidarın buna karşı mücadelesinde Doğu ile Batı'yı birleştiren demiryolu yapımının önemli rolü olacağının altını çizen Sovyet yetkilisi, Ankara'nın devrimlerin ancak sosyal ve ekonomik değişikliklerle birlikte yürütülmesi durumunda başarı kazanacağını kavradığını belirtir. Aşarın kaldırılmasını, isyan eden şeyh ve ağaların el konulan topraklarının dağıtımı projesini bunun kanıtları olarak gösterir.[4]

3 *Age*, s.22.
4 *Age*, s.22 vd.

Parti Okulu'nda Verilen "Türkiye" Dersinde Şeyh Sait İsyanı

Sovyetler Birliği'nin önde gelen ilk dönem Türkologlarından Prof. Dr. A.F. Miller, Bütün Birlik Komünist Partisi (Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP)) Merkez Komitesi bünyesindeki Yüksek Parti Okulu'nda verdiği "Türkiye" derslerinde Şeyh Sait İsyanı'na da değinmiştir. Miller, Kemalist iktidarın devrimleri karşısında gerici güçlerin hemen pes etmediğini, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının bunun ilk önemli adımı olduğunu açıkladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürür:

> "1925 Şubat'ında güneydoğu bölgelerinde Şeyh Sait'in önderliğinde Kürt aşiretlerinin gerici isyanı patlak verdi. İsyan, 'şeriat ve ayaklar altına alınan Allah adına' yürütülüyordu. Bununla birlikte isyan, Britanya emperyalizmi tarafından da kullanıldı; öyle ki Musul'dan kaynaklanan İngiliz-Türk çatışmasının gerginleştiği döneme denk düşüyordu. Lozan Barış Antlaşması'nın zengin petrole ve önemli stratejik bir noktaya sahip olan bölgenin aidiyetini açık bırakması mesele oldu. Arkasından Türkiye ve İngiltere arasındaki ikili görüşmeler de bir sonuç vermemişti. Türkiye, Mondros Mütarekesi'nden sonra Musul'un İngiliz orduları tarafından işgal edilmesinin yasadışı olduğuna işaret ediyordu. İngiltere ise kendi mandası altındaki 'Irak krallığının' bir parçası olduğunu belirterek, Musul'u Türkiye'ye vermeyi reddediyordu. Mesele, Milletler Cemiyeti'ne getirildi. Bu anda Şeyh Sait İsyanı, Ankara hükümeti için ciddi bir tehdit oluşturdu. Sait'in zaferi Türkiye'de eski rejimin yeniden kurulmasına ve ayrıca bununla birlikte Türkiye'nin Batı devletlerine eskiden olduğu gibi sömürgesel bağımlılığına yol açardı. Ancak Sait İsyanı'nın başarısız olması dahi Milletler Cemiyeti'nde Türk taleplerinin reddi için uygun bir bahane yarattı. İngiliz diplomasisi, Kürtlerin Anka-

ra'dan hoşnut olmadığını ve bu yüzden de geniş kısımlarında Kürtlerin yaşadığı Musul bölgesinin Ankara hükümeti iktidarı altına verilemeyeceğini iddia etti. Bütün bunlar Sait İsyanı'nın İngilizler tarafından neden gizlice desteklendiğini göstermektedir. İngiliz ajanları, Sait'le ilişki kurdular, onu silahla donattılar ve para verdiler. Ayrıca Irak'tan Türk topraklarına Kürt ve Asurî birlikleri de gönderildi."[5]

Sovyet Türkolog, ardından köylüye büyük yük olan aşar vergisinin ve Türk milli çıkarlarına zarar veren tütün rejisinin kaldırılmasına değinir. Ankara hükümeti, bu yoldan iktidarını sağlamlaştırmıştır ve böylece gerici isyana ne Anadolu köylülüğü ne de Türk burjuvazisi destek olmuştur. Ancak Terakkiperverciler alttan desteklemişlerdir. Miller, ileriki yıllarda tekkelerin kapatılmasında ve tarikatların tasfiye edilmesinde Şeyh Sait İsyanı derslerinin önemli rol oynadığına dikkat çeker. Çünkü ortaçağdan kalma bu kurumlar, gerici isyanların yuvası haline gelmiş ve kitleleri yönlendirmede bir silah olarak kullanılmıştır.[6]

Miller, bu ders notlarıyla ilgili benzer fikirleri daha önceki yıllarda da dile getirmiştir. 1928 yılında Dışişleri Halk Komiserliği'nin yayın organı *Mejdunarodnaya Jizn* dergisinde yazdığı "Cumhuriyet Türkiyesi'nin Beş Yılı" başlıklı yazıda dönemin muhasebesini yaparken Şeyh Sait İsyanı'na da geniş bir şeklide değinir. O dönemde A. Melnik imzasıyla yazan Prof. Miller, isyanda rol oynayan Kemalist iktidarla çıkarları çatışan üç temel güce dikkat çeker: İngilizler, Kürt feodaller ve Türk komprador burjuvazisi.

Sovyet Türkoloğa göre isyan, Türkiye'nin varlığını ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. Ancak Türkiye'nin cephe gerisinde SSCB gibi sağlam bir dostunun olması, Kafkasya sınırındaki orduların bir teh-

5 Parti Okulu'nda verilen dersin steno tutanakları için bkz. A.F. Miller, *Turtsiya 1924-1944 gg. Stenogramma Lektsii, Proçitannoy v Vışey Partiynoy Şkole pri TsK VKP (b),* Vışaya Partiynaya Şkola pri TsK VKP (b), Moskva, 1945, s.4.
6 *Age,* s.4 vd., 7.

like yaratmadan isyana sevk edilmesini sağlamıştır. Böylece isyan, Ankara'nın zaferiyle bastırılmıştır. İsyandan sonra da karşıdevrimle mücadele için Sovyetler'deki devrim mahkemelerinin yapısını hatırlatan İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.[7]

Miller, daha sonra 1948 yılında Sovyet Bilimler Akademisi tarafından basılan "Türkiye'nin Yakın Tarihi" isimli kitabında da bu fikirlerini tekrar edecektir.[8]

1952 yılında basılan N.M. Lavrov'un parti okulunda verdiği "Türkiye" dersinin notları da Şeyh Sait İsyanı'ndaki İngiliz parmağına ve İsyan'ın feodal karakterine işaret etmektedir.[9]

İsyanın Sebepleri, İtici Güçleri ve Sonuçları

D.S. Zavriyev ise meselenin özellikle Türk burjuvazisinin para ve meta ekonomisini bölgeye sokması ve bölgede hüküm süren eski rejimi tasfiyeye yönelmesiyle derinleştiğini analiz eder. Çünkü bölgenin "devlet içinde devlet" yapısına merkezileşme yönündeki müdahale, Kürtler arasındaki ayrıcalıklı sınıfların siyasal ve dini iktidarını tehlikeye atmıştır.[10] Özetle bu tespitlerin ardından yazar, genel olarak Kürt isyanlarını, özel olarak Şeyh Sait İsyanı'nı ele alacaktır:

> "Kürt şeyhlerinin sloganı 'bağımsız Kürdistan' olmuştur. Ancak bu slogan feodal ilişkiler zemininde ilerlemiştir. Mücadeleyi şeyhler vermiştir. Halk, bu savaşın silahı olmuştur. Geniş

7 A. Melnik, "Pyat Let Respublikonskoy Turtsii", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.11, 1928, s.5 vd.

8 A.F. Miller, *Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii,* İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1948, s.151 vd.

9 Bkz. N.M. Lavrov, *Turtsiya v 1918-1939 godah. Lektsii, Proçitannıe v Vışey Partiynoy Şkole pri TsK VKP (b),* Vışaya Partiynaya Şkola pri TsK VKP (b), Moskva, 1952, s.18.

10 Bkz. D.S. Zavriyev, *age,* s.142 vd.

Kürt kitlelerinin Türk hükümetinin faaliyetlerinden hoşnutsuzluğunu şeyhler ve ağalar kendi gerici amaçlarının yatağına yönlendirmeye çalışmıştır. (...)

"Şeyhler dışarıdan yardım aramak zorunda kalmış ve bazı yabancı devletler, Doğu'daki planlarını gerçekleştirmek amacıyla Türk hükümetini zayıflatmak için bundan faydalanmıştır. (...)

"Kürt isyanı, feodal-gerici karakter taşır, ancak Kürt milli sloganlarıyla hareket eder. Şeyh Sait, Kürt kitleleri arasında popüler olan 'bağımsız Kürdistan' sloganını kullanmıştır, siyasal düzenin şeriat temelinde değişmesini, 'ateist' Kemal hükümetinin değişmesini, hilafetin yeniden getirilmesini ve Kürt tahtına Abdülhamit'in oğullarından Şehzade Selim'in oturtulmasını talep etmiştir."[11]

Bu süreçte hilafetin ve şeri mahkemelerin kaldırılmasının Kürt şeyhlerine büyük darbe vurduğunu vurgulayan Zavriyev, bölgede hükümetin kendi hukukunu tahsis etmesinin de artık şeyhlerin ve reislerin aşiretlerinde kendilerini sınırsız iktidara sahip hissetmesini engellediğinin altını çizer. Diğer yandan Birinci Dünya ve İstiklal Savaşlarının ardından bölgedeki Türk kökenli tüccarların Batı'ya göç etmesi Kürtlerin ekonomik hayatında ciddi olumsuzluklara da yol açmıştır. Ayrıca savaşlardan sonra Kürtlerin yaşadığı bölgelerin birkaç parçaya ayrılması bölge ticaretini zayıflatmıştır.

Zavriyev, isyanın Musul meselesinden dolayı İngiltere tarafından silah ve parayla desteklendiğini, Fransızların da Osmanlı borçları meselesinden dolayı Türkiye'yi sıkıştırmak ve Suriye'de kendini daha güvenli hissetmek için İngilizlere bu konuda yardım ettiğini kaydeder. Yerelleşmeyi savunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da işin içindedir.

11 *Age*, s.144 vd.

Zavriyev, isyanın bastırılmasının Türk hükümetine bölgedeki büyük feodal ağalardan temelli kurtulmak için çok önemli bir olanak verdiğini, ancak Türk burjuvazinin bu yolu tercih etmediğini belirtir. Kürt ayrılıkçılığı ezilmiştir ve Türk burjuvazisi Kürt feodallerinin yardımıyla Kürt kitlelerini kontrol altında tutmayı tercih etmiştir.[12]

Sovyet şarkiyatçısı V.A. Gurko-Kryajin de yukarıda andığımız makalesinde Şeyh Sait İsyanı'nı değerlendirmiştir. Kürt hareketinin hem Türkiye'ye ileride de SSCB'ye karşı kullanılacağı fikrini savunan Gurko-Kryajin, Şeyh Sait İsyanı'nın içinde yer alan, şekilsiz bir yumağa benzettiği güçleri şöyle sıralar: Ankara hükümetinin devrimlerinden korkan aşiret reislerinin feodal direnişi, yüzyıllardan beri sahip olduğu ayrıcalıklarını muhafaza etmek için hilafeti geri getirmek sloganıyla hareket eden ruhbanların gerici tepkisi ve Türk rejiminden rahatsız olan özerkliği savunan milli hareket.[13]

Sovyet şarkiyat biliminin önde gelen isimlerinden İrandust ise Komünist Parti'nin Orta Asya Bürosu'nun ve Kazakistan Bölge Komitesi'nin Taşkent'te çıkan yayın organı *Za Partiyu* (Parti İçin) dergisinde yayımlanan "Kemalizmin Özü" isimli çalışmasında Kemalizme karşı muhalefetin gerçek gerici yüzünün Şeyh Sait İsyanı'nda ortaya çıktığını ileri sürer. İrandust'a göre İngilizlerin Musul'u Türkiye'den koparmak için kışkırttığı isyanın arkasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Kürt feodalleri ve ruhban sınıfı vardır.[14]

Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği'nin yayın organında V. Petrin'in "Musul Antlaşması Öncesinde Türkiye" başlıklı bir makalesi yayınlanmıştır. Petrin, incelemesinde Şeyh Sait ayaklanmasını karşıdevrimci olarak nitelerken Türkiye ekonomisine vurduğu büyük

12 *Age,* s.146 vd.
13 V. Gurko-Kryajin, "Mosul i İrak", s.24, 37; ayrıca bkz. V.A. Gurko-Kryajin, *Arabskiy Vostok i İmperializm,* s.105, 121.
14 İrandust, "Suşnost Kemalizma", *Za Partiyu,* No.2, Ekim 1927, s.67.

darbeden bahseder. İsyanın dengesini bozduğu bütçeye zararı 20 milyon Türk lirasıdır.[15]

Diğer yandan Sovyetler'in önde gelen Kürdologlarından O. Vilçevskiy, dilbilim alanındaki emperyalist eğilimlerin sonucunda hem teorik hem de pratik planda Kürtçeye ilginin arttığını kaydetmiştir. Batılı dilbilimciler, Kürtçede Hint-Avrupa köklerini aramaya girişmişlerdir. Amaç, Kürtçeyi avuçlarına alıp İngiliz ve Batı emperyalizminin bir silahı haline getirmektir. Örnek olarak, Lozan Konferansı'nda Musul petrollerinin kokusu Lord Curzon'un başını döndürünce, Batı'nın Hint-Avrupai kucağı Kürtlere açılmış ve Şeyh Sait İsyanı kışkırtılmıştır.[16]

Yine O. Vilçevskiy, L. Madyar gibi dönemin Sovyet şarkiyatçıları,[17] SSCB Bilimler Akademisi[18] ve SSCB'nin eski Türkiye Büyükelçisi S.İ. Aralov[19] da isyanın gerici karakterine ve İngiliz bağlantısına dikkat çekmişlerdir.

Askeri İstihbaratın Değerlendirmeleri

Şeyh Sait İsyanı, Kızıl Ordu'nun askeri istihbarat raporlarında da ele alınmıştır. Örnek olarak Kızıl Ordu Karargâhı İstihbarat İdaresi tarafından "çok gizli" olarak hazırlanan "Uluslararası Durum ve SSCB'ye Karşı Silahlı Saldırı Olasılığı" isimli raporun "Dünya Emperyalizminin Doğu'daki Politikası/Türkiye" alt başlığında şu noktaya dikkat çekilmiştir:

15 V. Petrin, "Turtsiya Pered Mosulskim Soglaşeniem", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.6, 1926, s.10.
16 O. Vilçevskiy, "Materialı Po İstorii Obşestvennıh Form v Kurdistane", *Sovyetskaya Etnografiya,* No.5-6, 1932, s.122 vd.
17 Bkz. M.S. Lazaryev, *Kurdistan i Kurdskiy Vopros (1923-1945),* s.60
18 SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi,* c.1, Bilim Yayınları, İstanbul, Temmuz 1978, s. 145 vd.
19 S.İ. Aralov, *age,* s.231.

"İngiltere, Dünya Savaşı'ndan beri Türkiye'nin bağımsızlığını tamamen yok etmeye ve onun topraklarını farklı devletlere ayırmaya çalışıyor. Aslan payının kendisine kalacağı Irak devleti bunların başında geliyor. İngiltere'nin Türkiye'ye düşmanca politikasının net bir yansıması Doğu vilayetlerindeki son olaylardır. İngilizler, gerici burjuva-feodal güçleri, Musul sorununu kendi lehine çözmek amacıyla kullanmaktadır. Hem de Türkiye'nin milli ve ekonomik gücü zayıflatılmaktadır."[20]

Kızıl Ordu İstihbarat Dairesi'nin hazırladığı 1 Nisan 1925 tarihli "gizli" damgalı aylık askeri bültende "Türkiye'nin Doğu Vilayetlerinde Ayaklanma" başlığı altında İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası tampon bölge kurmak amacıyla Kürtlere ilgili duyduğu belirtilir. İngilizler, doğrudan etki edebileceği bir "bağımsız Kürdistan"dan yanadır. Askeri istihbarat, Şeyh Sait İsyanı'nı Türkiye'de yükselen muhalefeti ve zor yaşam koşullarını kullanan İngiliz politikalarının doğrudan bir sonucu olarak değerlendirirken, esas amacın Musul sorununu İngilizler lehine çözmek olduğunu vurgular.[21]

1 Mayıs 1925 tarihli başka bir raporda da "Doğu Vilayetlerindeki Ayaklanmanın Tasfiyesi" ele alınır ve Türk hükümetinin kararlı ve yerinde tutumunun altı çizilir:

"Esas olarak iki aydan kısa bir sürede bütün Kürt isyanı bastırıldı. Bunu hükümetin kararlı ve enerjik önlemlerine ve bütün ayaklanma bölgesinin kuşatıldığı ve elebaşılarının ele geçirildiği askeri operasyonların iyi idaresine bağlamak gerekir."[22]

20 RGVA fond 33987, liste 3, dosya 99, yaprak 384, 384 arkası.
21 Raporun tamamı için bkz. RGVA fond 33987, liste 3, dosya 99, yaprak 460-462, 460 arkası-462 arkası.
22 RGVA fond 33987, liste 3, dosya 99, yaprak 337 arkası.

Resmi Haber Ajansı ROSTA'nın Şeyh Sait İsyanı Haberleri

Sovyet devletinin ve Komünist Partisi'nin günlük basın organları ve resmi haber ajansı da Şeyh Sait İsyanı'na geniş yer ayırmıştır. Neredeyse her gün gelişmeler birinci sayfadan duyurulmuştur. Ayrıca geniş değerlendirme yazıları ve karikatürler yayınlanmıştır. Sovyet günlük basınında Türk gazetelerinden, Anadolu Ajansı'ndan da haber, yorum ve demeçler sıklıkla alıntılanırken isyanın karşıdevrimci yönüne ve İngiliz bağlantısına vurgu yapılmış Türk hükümetinin kararlı adımları desteklenmiştir.

İlk önce Türkiye'den düzenli olarak bilgi geçen Sovyet devletinin resmi haber ajansı ROSTA'ya (Rusya Telgraf Ajansı) göz atalım ve içlerinden dikkat çekici olanları aktaralım. İlk haber, Ankara'dan 25 Şubat 1925 tarihinde "Türkiye'de Karşıdevrimci Hareket" başlığıyla geçilir. Haberde *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin başyazısına geniş yer ayrılır.[23] 2 Mart 1925 tarihinde servis edilen haber ise Şeyh Sait'le ilgili şu özel bilgiyi vermektedir:

> "Türk hükümetine karşı bugünkü ayaklanmanın lideri Said-el Kürdi, daha savaşın[24] öncesinde o dönemki Türk hükümetini yıkma girişiminde bulunmuştur. Hükümet orduları tarafından dağıtıldıktan sonra Sait, Çarlık Rusyası konsolosluğunda saklanmıştır. Savaşın arifesinde Sait, Çar ajanı olarak çalışmıştır."[25]

3 Mart 1925 tarihli geniş haberde ise edinilen bilgiye göre bütün Kürt aşiretlerinin Şeyh Sait'in peşinden gitmediği, bazı Kürt aşiretlerinin Ankara'ya bağlılığını bildirdiği ve Şeyh Sait'i İngiliz görevlisi olarak nitelendirdikleri ifade edilmiştir. Haberde ayrıntılı olarak isyanın İngiliz bağlantısını gösteren kanıtlara yer veril-

23 GARF fond 391, liste 2, dosya 77, yaprak 365.
24 Birinci Dünya Savaşı kastedilmektedir.
25 GARF fond 391, liste 2, dosya 78, yaprak 18.

miştir.[26] 16 Mart 1925 tarihindeki haber de "İngiltere ve Türkiye'deki İsyan" başlığıyla servis edilir.[27] 18 Mart'ta bölgedeki ordu komutanlıklarına dayandırılarak isyanla Ermeni örgütlerinin ilişkisine değinilir.[28] ROSTA, Haziran ve Temmuz aylarında İstiklal Mahkemesi yargılamalarını da geniş bir şekilde aktarmıştır. 22 Haziran 1925 günü haber "Türkiye'de Gerici İsyan" başlığıyla duyurulmuş ve İstiklal Mahkemesi'nin İngiliz bağlantılarıyla ilgili bulguları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Ayrıca gericilerin tam bir bozguna uğramalarına rağmen faaliyetlerini sürdürdüğü, Türkiye'den kaçanlarla Suriye'den ve Medine'den gelen gerici liderlerin Musul'da buluştuğu ve Nesturilerle bağlantı kurdukları belirtilmiştir.[29] 10 Temmuz'da ise isyancılarla ilgili yargılamaların köktenci bir toprak reformunun işaretleri olduğu ifade edilirken,[30] 8 Temmuz 1925'te Ahmet Refik Hoca gibi eski rejim yanlılarının tutuklanması ise "Türkiye'de Gericilere Tutuklama" başlığıyla bütün dünyaya duyurulmuştur.[31]

Sovyet Devletinin Resmi Yayın Organı İzvestiya'da Şeyh Sait İsyanı

Tabii resmi günlük yayın organları içerisinde kuşkusuz en önemlilerinden biri *İzvestiya*'dır (Haberler). *İzvestiya*, SSCB Merkez Yürütme Kurulu'nun (TsİK SSSR), yani Sovyet devletinin en üst organının gazetesidir. Kurul'un başkanı uluslararası protokolde devlet başkanına denktir. *İzvestiya*, Kürt isyanını ilk olarak 26 Şubat 1925 tarihinde "Türkiye'de Şeyh Sait İsyanı" başlığıyla birinci sayfadan verir. Gazete, isyanın ilk başta basit bir çetecilik olarak al-

26 GARF fond 391, liste 2, dosya 78, yaprak 31.
27 GARF fond 391, liste 2, dosya 78, yaprak 246.
28 GARF fond 391, liste 2, dosya 78, yaprak 279.
29 GARF fond 391, liste 2, dosya 81, yaprak 346.
30 GARF fond 391, liste 2, dosya 82, yaprak 165.
31 GARF fond 391, liste 2, dosya 82, yaprak 147.

gılandığını, ancak sonradan dışarıdan yönlendirildiği tespit edilince ciddiyetinin kavrandığını belirtir.[32]

Gazetenin 27 Şubat sayısının ilk sayfasının üçte biri bu konuya ayrılmıştır. "Türkiye'de Karşıdevrimci Ayaklanma" başlıklı haberin yanında büyük bir karikatür yayınlanmıştır. Karikatürde dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Joseph Austen Chamberlain, Şeyh Sait kılığında bir eliyle Kuran'ı kaldırırken bir eliyle silahına dayanmış şekilde çevresine toplanmış isyancılara "Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Chamberlain onun elçisidir" diye seslenmektedir. Karikatürün altında ise "Türkiye'de İngiltere tarafından desteklenen gerici isyan dini sloganların arkasına saklanıyor" yazılıdır.[33]

Birinci sayfada ayrıca Sovyetler'in önemli şarkiyatçılarından İrandust'un (gerçek adı V.P. Osetrov)[34] "Türkiye'de Karşıdevrim Tehlikesi" başlıklı bir makalesi vardır. İrandust, son olayların genç Türkiye'nin milli bağımsızlık ve cumhuriyet mücadelesinin daha bitmediğini kanıtladığının altını çizerek başlar yazısına. Yazarın ifadesiyle milli zaferden ve Avrupa'nın Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımasının ardından muhalefetin artık milli mücadelenin bittiği, Türkiye'nin barış sürecine girdiği söylemlerine rağmen silahını bir köşeye bırakmayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin konumlanışının ne kadar doğru olduğu bir kez daha doğrulanmıştır. Muhalefet, bir yandan Mustafa Kemal'in yetkilerini sınırlandırmaya çalışırken, diğer yandan yerelleşmeyi savunarak Ankara'nın iktidarını zayıflatıp çevre bölgelerde özerkliği hâkim kılmak istemiştir. Ardından İrandust, muhalefetin yerelleşme talebinin nesnel olarak gericiliğin genel çıkarlarıyla örtüştüğünü vurgular.

32 *İzvestiya,* 25 Şubat 1925.

33 *İzvestiya,* 27 Şubat 1925. Bu ve bundan sonra sözünü ettiğimiz karikatürleri kitabın arka sayfalarında görebilirsiniz.

34 İrandust'un gerçek adının V.P. Osetrov olduğu bilgisini M.S. Lazaryev vermektedir. Bkz. M.S. Lazaryev, *age,* s.288. Dönemin Sovyet diplomatlarının ve uzmanlarının önemli bir kısmı takma ad kullanmaktadır. Takma adlarını da çoğu zaman çalıştıkları veya uzmanlaştıkları bölgeyle ilgili seçmektedirler.

Sovyet uzmana göre Türkiye'deki karşıdevrimci hareketin temel dayanakları Doğu'daki feodal kesimler ve Batı'daki komprador liman burjuvazisidir. Hükümetin öngördüğü toprak devrimi, feodallerin çıkarlarıyla taban tabana zıttır. Diğer yandan Ankara'nın milli sanayiciyi himaye eden ve kendi pazarını koruyucu bir şekilde Avrupa sermayesine özenle yaklaşan politikası ise sultan rejiminin temel direklerinden İstanbul'un komprador liman burjuvazini vurmuştur. Ruhban sınıfı ise yapılan devrimlerle iktidarını ve ayrıcalıklarını kaybetmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ise bu grupların çıkarları temelinde kurulmuştur.

Bu bakımdan İrandust, Doğu vilayetlerindeki karşıdevrimci isyanı, Kürt meselesiyle bağlantılı yerel bir hareket olarak değil, Türkiye Cumhuriyeti'ni toptan hedef alan ciddi bir iç tehdit olarak görmek gerektiğini belirtir ve şöyle devam eder:

> "Ankara hükümeti tarafından isyanı bastırmak için alınan enerjik önlemler ve Doğu vilayetlerinde ilan edilen olağanüstü hal, karşıdevrim tehlikesinin doğru kavrandığını göstermektedir. Ankara hükümeti, Sovyet cumhuriyetlerinin tecrübelerinden ekonomik temelleri devrim tarafından çökertilen yenik düşmüş sınıfların karşıdevrimci hareketlerinin esas olarak ancak arkalarında dış bir destek olması durumunda tehlike arz edeceğini anlama imkânına sahiptir. Türkiye'deki karşıdevrimci hareketin İngiliz diplomasisinin politik oyun ve entrikalarının nesnesi haline gelmiş ve İngiltere'nin Kafkasya, İran ve Türkiye'ye yönelik çetrefil stratejik planlarıyla devamlı bağlantılı olan Doğu vilayetlerinde başlaması tipik bir örnektir."

Daha sonra isyanın Musul meselesiyle ilgili ayrıntılarını ortaya koyan İrandust, kendi taleplerini kabul ettirebilmek için başta İngiliz emperyalizmi olmak üzere Avrupa'nın Türkiye'yi zayıflatmaya çabaladığını yazar. Makale, şu sözlerle son bulur:

"Cumhuriyet Halk Partisi, bu kritik anda Türkiye'nin potansiyel gelişiminin kaderini kendi eline almalı ve hiç kimseye Türk halkının gericiliğin boyunduruğu altında tekrar yaşamasına izin vermemelidir. Karşıdevrimci harekete ezici bir darbeyle cevap vermelidir."[35]

28 Şubat 1925 tarihli *İzvestiya*'da ise Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nin Maslahatgüzarı Enis (Akaygen) Bey'in gazeteye verdiği özel demeci yayınlanmıştır. Gelişmelerle ilgili bilgi veren Enis Bey, isyanın karşıdevrimci güçlerin silahı olan Şeyh Sait tarafından yürütüldüğünü ve muhafazakâr kesimler de dâhil olmak üzere bütün Türkiye'nin tek yürek isyanın bastırılması için gerekli köktenci ve kararlı önlemlerin alınmasını istediğini belirtmiştir.[36]

5 Mart 1925'te İrandust'un "Türkiye'de Kabine Değişikliği" başlıklı yazısı yayınlanır. Sovyet uzman, Şeyh Sait İsyanı'nın Cumhuriyet Halk Partisi'nin sol kanadının barış adı altında yumuşamayan "milli savunma" programını kararlılıkla yürütmesinin doğruluğunu kanıtladığını belirterek başlar. İsmet Paşa'nın kabineyi kurmasını, Parti'nin sol kanadının köktenci çizgisinin ağırlık kazanacağının işareti olarak yorumlar. Kasım 1924'te Fethi Bey'in başbakan olması muhalif İstanbul ve Avrupa basını tarafından boşuna sevinçle karşılanmamıştır. İrandust'un ifadesiyle muhalefet liderleri yaptıkları resmi açıklamalarla kendilerini karşıdevrimci isyandan ayırsalar da isyanın hilafet ve saltanatla ilgili sloganları Rauf Bey gibilerinin düşünceleriyle örtüşmektedir. Gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde inceleyen yazı, geleceğe yönelik şu noktalara dikkat çekerek biter:

"Son olaylar göstermiştir ki, Türkiye'de yürütülmekte olan siyasal devrimin güçlü kılınması için sultan rejiminin feodal

35 Makale için bkz. İrandust, "Ugroza Kontrevolyutsii v Turtsii", *İzvestiya*, 27 Şubat 1925.
36 *İzvestiya*, 28 Şubat 1925.

ekonomisinin artıklarının belini kıracak köktenci ekonomik önlemlerle desteklenmelidir. Sadece ülkenin içerden güçlendirilmesi, en başta da toprak meselesinin çözülmesi, kapitalist Avrupa'nın merkezlerinde hazırlanan yeni saldırılara karşı Türkiye'nin sağlam durması imkânını verecektir."[37]

Sovyet devletinin resmi günlük yayın organı *İzvestiya*, 27 Mayıs 1925 tarihli sayısında ise Türkiye muhabiri Konstantin Yust'un Ankara'dan yazdığı uzun makaleyi yayımlamıştır. "Türkiye'de Durum" başlıklı yazı, Kürt şeyhlerinin Ankara'ya birçok kurbana mal olan ayaklanmasının Kemalizmin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na bakışını yeniden gözden geçirmesi gerektiği vurgulanarak başlar. Bu partinin liderleri yerelleşme, yabancı korkusuna (ksenofobi) karşı mücadele, tek dereceli seçim sistemine geçiş, dış ticaret serbesti gibi sloganlarla ortaya çıkmıştır. Eski anlayışa göre bu "sol" sloganlar ve bazı fikirsel soslarla Mustafa Kemal'in kişiliğini de hedef alan partinin programı, özünde Osmanlıcı eğilimiyle ön plana çıkmaktadır. İlk aşamadaki taktikleri Kemalizmi "korkutmak" ve iktidara ortak olmaktır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı ayrıntılı bir şekilde analiz eden Yust, isyanın Kemalist iktidara bu partiyle hesaplaşma imkânını verdiğini ve daha sol bir politika izlenmesi gerekliliğini ortaya koyduğunu ifade eder.[38]

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Sovyet devletinin resmi yayın organı *İzvestiya*, isyanla ilgili sık sık haber yayımlamıştır. Bunlar içerisinde en fazla kullanılan başlık "Türkiye'de Karşıdevrimci Ayaklanma"dır.[39] İsyan, Sovyet okuyuculara ayrıca "Türkiye'de Karşıdevrimle Mücadele",[40] "İsyancıların Türkiye'de Yenilgisi/Hükümet

37 İrandust, "Smena Kabineta v Turtsii", *İzvestiya,* 5 Mart 1925.
38 K. Yust, "Polojenie v Turtsii", *İzvestiya,* 27 Mayıs 1925.
39 *İzvestiya,* 1 Mart 1925, 3 Mart 1925, 4 Mart 1925, 5 Mart 1925, 10 Mart 1925, 11 Mart 1925, 12 Mart 1925, 14 Mart 1925, 17 Mart 1925, 31 Mart 1925.
40 *İzvestiya,* 20 Mart 1925.

Ordularının Başarıları",[41] "Türkiye'de İsyanın Bastırılması"[42] gibi başlıklarla da duyurulmuştur.

Komünist Parti'nin Merkezi Yayın Organı *Pravda*'nın Bakışı

İzvestiya, Sovyet devletinin resmi yayın organıdır. *Pravda* (Gerçek) ise devleti yöneten Komünist Parti'nin gazetesidir. Pravda, Şeyh Sait İsyanı'nın işaretlerini beş ay önceden görür. Birçok resmi yayın organında yazılar yazan doğu bilimcisi İrandust, 25 Eylül 1924'te *Pravda*'da "Yakın Doğu'da Emperyalistlerin Entrikaları" başlığıyla bir makale kaleme alır. İrandust, son dönemde Müslüman Doğu'da yaygın bir biçimde baş gösteren farklı farklı milliyet ve aşiretlerin ayaklanmalarına dikkat çeker. Bu da Avrupa devletlerinin Doğu'daki keskin mücadelesini yansıtmaktadır.

Yazara göre bunun temel örneklerinden biri Lozan Konferansı'nda çözülemeyen ve 3 ay önce İstanbul Konferansı'nda[43] iyice gerginleşen Musul meselesidir. Milletler Cemiyeti, kısa bir süre sonra zengin petrol kaynaklarına sahip ve özellikle Kürtlerin yaşadığı bu bölgenin Türkiye'nin mi yoksa İngiliz güdümündeki Irak'ın mı parçası olacağına karar verecektir. İrandust, tam Milletler Cemiyeti'nin toplantısının açılışı sırasında Türkiye Kürtlerinin ve Asurîlerin Musul'un yakınında başlattığı ayaklanmalara işaret eder. Kürtler, bağımsızlıklarını ilan edip Türklere karşı meydan okurken Asurîler de yeni tür İngiliz silahlarıyla Türk valisini esir almaktadır. Yazarın ifadesiyle bütün bu tiyatro, Kürtlerin yeni Türkiye'yle hiçbir işinin olmaya-

41 *İzvestiya,* 15 Nisan 1925.
42 *İzvestiya,* 25 Nisan 1925.
43 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında Türkiye ile İngiltere arasında toplanan Haliç Konferansı kastedilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-4/Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası,* geliştirilmiş 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 2010, s.316 vd., 264, 327, 330, 350, 397, 411, 489, 497 vd.

cağını herkese kanıtlamak içindir. Böylece Milletler Cemiyeti, "ezen" Türklerin karşısında Kürtleri korumak adına Musul'u Irak'a verecektir. Elbette bu kurnaz karar, Musul'un petrol zenginliklerinin İngilizlerce rahatça sömürülmesi anlamına gelecektir.[44]

İrandust'un bu öngörüsü kısa bir süre içinde gerçekleşecektir. *Pravda*'nın 26 Şubat 1925 tarihli sayısında gelişmeler, "Türkiye'de Gerici İsyan" başlığıyla birinci sayfadan çıkar. İçerde ise hem haberin devamına hem de F.A. Raskolnikov'un isyanı değerlendiren yazısına[45] yer verilir. Kitabımızda tam metin olarak yayınladığımız Raskolnikov'un "Türkiye'de Karşıdevrimci Ayaklanma" başlıklı raporu, *Pravda*'da yayımlanmış bu yazının bir süre sonraki gelişmelerle birlikte genişletilmiş halidir. Gazete ertesi gün "Türkiye'deki Gerici Ayaklanmada İngilizlerin Rolü/Hükümetin Kararlı Önlemleri" başlığını kullanır. İsyandaki İngiliz parmağının ayrıntıları haber edilir.[46]

28 Şubat günü *Pravda'*nın birinci sayfasında konuyla ilgili büyük bir karikatür yayınlanır. İngiliz Dışişleri Bakanı Chamberlain, birinin Şeyh Sait olduğu beş başlı bir şekilde resmedilmiştir. Diğer başlar farklı ülkelerdeki gerici sınıfları temsil etmektedir. Karikatürde İngiliz bakan doğulu bir tipin boynunu sıkmaktadır. Karikatürün altında ise "Bay Chamberlain, bütün ülkelerde emekçilerin boğazını tutuyor" yazmaktadır.[47]

4 Mart 1925 tarihli *Pravda*'nın birinci sayfasının yarısı Şeyh Sait İsyanı'na ayrılmıştır. Haberin başlığı "Türkiye'deki Gericiler Gerçek Yüzlerini Gösteriyor/Hilafetin Geri Getirilmesi Çağrısı Yapıyorlar"dır.[48] Haberin yanında S. Brike'nin "Türkiye'de Karşıdevrimci Ayaklanma ve Anlamı" başlığıyla çok geniş bir yazısına yer verilir.

44 İrandust, "İntigrı İmperialistov Na Blijnem Vostoke", *Pravda,* 25 Eylül 1924.
45 F. Raskolnikov, "Vosstanie v Turtsii", *Pravda,* 26 Şubat 1925. Bu yazı ayrıca Azerbaycan Komünist Partisi'nin günlük gazetesinde de yayımlanmıştır. Bkz. *Bakinskiy Raboçiy,* 1 Mart 1925.
46 *Pravda,* 27 Şubat 1925.
47 *Pravda,* 28 Şubat 1925.
48 *Pravda,* 4 Mart 1925.

Yazı, *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin 25 Şubat 1925 tarihli sayısındaki başyazının isyanın yerel ve sınırlı olmadığına işaret etmesinin çok doğru bir yaklaşım olduğunu ifade ederek başlar. Yazara göre Türk gazetesinden alıntıladığı ifadeler abartılı değildir. Türkiye, çok ciddi bir karşıdevrim girişimiyle karşı karşıyadır. Brike, daha sonra karşıdevrimi besleyen güçleri ele alır:

"İsyanın merkezi, sadece basit bir şekilde Kürt bölgesi değil, büyük toprak sahiplerinin egemenliği altındaki bölgedir. Hareketin temelinde milli (ya da aşiret) özelliklerden çok, net bir şekilde ifadesini bulan toprak ağalarının sınıfsal çıkarları yatmaktadır. Bu bakımdan ayaklanma, şüphesiz, Türkiye'nin Doğu Anadolu'dan uzaklardaki bütün feodal toprak ağaları kesiminde olumlu karşılığını bulacaktır."

Doğu vilayetlerinin uzun süreden beri Ankara'nın ilerici faaliyetlerini kesinlikle benimsemediğinin altını çizen Brike, hem birinci hem de ikinci Meclis'te doğudan gelen mebusların, ister Türk ister Kürt olsun, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil ettiğini ifade eder. Onlar, her zaman saltanatın ve hilafetin kaldırılmasının karşısında durmuş ve tarım alanında yapılan reformlara karşı çıkmışlardır. Örnek olarak aşarın kaldırılması, feodal "bizonların" kampında büyük endişelere yol açmıştır.

Ancak yazara göre isyanın sadece feodalizmden beslendiğini söylemek yanlış olacaktır. Bu öğeler gericiliğin savaş kadrolarının liderliğini yapıyorsa, gericiliğin fikirsel ve parasal müttefiki de İstanbul ve diğer liman şehirlerindeki finans ve ticaret-sanayi burjuvazisidir. Türkiye'nin zengin liman burjuvazisi, öncelikle İstanbul'daki, milli devrimden önce İngiliz-Fransız sermayesinin içerden sömürgeleştirilmesinin doğrudan aracıları olmuşlardır. Bu bakımdan onlar, milli devrimin asla uzlaşamayacağı en tehlikeli düşmanı olmuştur ve olmaktadır. Ekonomik kuvvetleri, sınıf bilinçleri,

kültür birikimleri ve İngiliz-Fransız sermayesiyle bağları, onları iki kat daha tehlikeli yapmaktadır.

Brike, isyana giden süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna da dikkat çeker. Fırka'nın programı sözde ultrademokratik maddelerle süslü olmakla birlikte en temel noktası yabancı sermayeyi çekmenin gerekliliğini ve onlara ayrıcalık tanınmasını öngörmesidir. Ayrıca Şeyh Sait'in İstanbul'la ilgili ortaya çıkan bağları da dikkat çekicidir. Bu bakımdan yazar, Halk Fırkası'nın sol kanadının İstanbul'da acilen olağanüstü hal ilan edilmesini talep etmesini anlaşılır gördüğünü belirtmektedir. Tabii bu durum, hemen etkisini göstermiş ve Terakkiperverciler, hükümeti isyana karşı desteklediklerini resmi olarak açıklamışlardır. Fakat hükümet, bu açıklamalara aldanmamış ve İstanbul muhalefetini şüpheyle izlemeye devam etmiştir. Ayrıca din adamları kesiminin de faaliyetleri isyanda rol oynayan faktörlerden biridir.

Yazar, diğer yandan isyanın planlanandan önce başlamasını da İngiliz emperyalizminin çıkarlarına bağlar. Musul komisyonunun bölgeye yapacağı ziyaretle aynı günlere düşürülmesi bu bakımdan düşündürücüdür. Hatta tam hazırlanmadan isyanın başarısına bile zarar verecek bu aceleciliğin başka açıklaması olamayacaktır.

Brike, yazısının sonunda da Kemalist hükümetin karşıdevrimci bloğa hangi güçlerle direnebileceğini açıklar ve sözlerini şöyle bağlar:

> "Hepsinden önce geniş köylü kitleleriyle sıkı bir birlik oluşturulmalıdır. Hükümet, bugüne kadar köktenci tarım reformları konusunda oldukça çekingen ve kararsız kaldı. Aşarın kaldırılması ilk cesur adımdı. Gerici isyanla yüz yüze olan hükümet, şüphesiz feodal büyük toprak sahiplerinin tasfiyesi konusunda kararlı reformları hızlandırmak zorunda kalacaktır. Hükümet, ne kadar hızlı ve çabuk mücadele verirse, halen Şeyh Sait İsyanı'nın içine çekilmiş köylü kitlelerini o kadar erken koparabilir.

"1921 yılında Sakarya Nehri'nin kıyısında, Çanakkale'de, yanan İzmir'de... İngiliz süngüsü ve parası Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmak ve her şeyi eskiye döndürmek nerede istemedi ki! Ama boşuna.

"Kesin olarak inanıyoruz ki, İngiliz emperyalizminin 'eski Türkiye'nin ölü ruhuna yaptığı yeni çağrılar sonuçsuz kalacaktır."[49]

5 Mart 1925 tarihli *Pravda* gazetesi, yine birinci sayfasında büyük bir karikatür yayımlar. İngiliz Dışişleri Bakanı Chamberlain, Şeyh Sait'in sırtına cephaneler yüklemekte ve eline silahlar tutuşturmaktadır. İngiliz Bakan, bu sırada "Allah yardımcıları olsun!" demektedir. Gazetenin iç sayfalarında ise "Türk Hükümetinin İngiliz Ajanlarının Entrikalarına Karşı Mücadelesi" başlığıyla Türkiye'deki konuyla ilgili gelişmeler yansıtılmaktadır.[50]

Ertesi günkü gazetenin birinci sayfasında yine en fazla yer ayrılan olay, Şeyh Sait İsyanı ve Türkiye'deki hükümet değişikliğidir. Ankara'da Fethi Bey hükümetinin yerini İsmet Paşa hükümetinin alması, *Pravda*'da büyük puntolarla "Türkiye'de Radikal Sol Hükümet" başlığının atılmasına sebep olur. Haberde kabine üyeleri tek tek tanıtılırken bakanların kararlı ve sağlam tutumlarına dikkat çekilir.[51]

Gazetenin birinci sayfasında S. Brike'nin yeni bir yazısı da yayımlanmıştır. "Türkiye'deki Ayaklanma ve Hükümet Krizi" başlıklı yazı, Fethi Bey ve İsmet Paşa'nın aynı hükümet partisinin üyeleri olmalarına rağmen başbakanın değiştirilmesinin sadece falanca kişinin yerine öbürünü getirmekten ibaret olmadığını, aynı zamanda siyasette de bir değişiklik anlamına geldiğini ifade ederek başlar.

49 S. Brike, "Kontrevolyutsionnoe Vosstanie v Turtsii i Yego Znaçenie", *Pravda,* 4 Mart 1925.
50 Bkz. *Pravda,* 5 Mart 1925.
51 *Pravda,* 6 Mart 1925.

Yazar, Fethi Bey'in iktidara geldiği ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıktığı koşulları ele alır. Yeni parti, Türkiye'deki tüm karşıdevrimci unsurların etrafında toplandığı açık bir örgütsel ve siyasal merkez haline gelmiştir. Diğer yandan Fethi Bey'in toprak reformlarına karşı oluşu, Batıcı ve gerici unsurlarla uzlaşmacı tavrı, ülkedeki muhalefet açısından oldukça uygun şartlar yaratmıştır. Bu yüzden başbakanlığa getirilmesi, sadece İstanbul'un gerici basını tarafından değil, aynı zamanda Fransa ve İngiltere'nin en büyük burjuva yayın organları tarafından da büyük memnuniyetle karşılanmıştır.

Brike'ye göre Fethi Bey hükümetinin ılımlı niteliği, ülkedeki siyasal bunalımı gidermemiş tam tersine derinleştirmiştir. Fethi Bey'i kendine uzatılan küçük bir parmak olarak gören gerici muhalefet, bütün kolu kapmaya çalışmıştır. Doğu Anadolu'da feodal ağaların silahlı bir ayaklanma hazırlığı içinde oldukları konusunda sayısız haber gelmesine ve artık dayanamayacakları kadar fazla yük altında kalmış olan köylülerin hoşnutsuzluğunun artmasına rağmen Fethi Bey, aşarın kaldırılmasına yanaşmamıştır. Ancak Mustafa Kemal tarafından desteklenen kabine içindeki sol kanadın açık baskısı altında kabul etmek zorunda kalmıştır. Brike, ayaklanmanın bu boyutlara ulaşmasında Fethi Bey'in bu kararsızlığının ve feodal toprak ağalarının gericiliğine köylülerin sopasıyla vurmaya korkmasının rol oynadığını belirtir ve şöyle devam eder:

> "Bu durum, Halk Partisi'nin yönetici gruplarını da, kararsızlığa bir son vererek, bütün cephelerde kararlı bir karşı saldırıya geçmek zorunda bıraktı. Bugün söz konusu olan, sadece Doğu Anadolu'daki ayaklanmanın bastırılması değil, aynı zamanda bizzat harekete geçmek için Doğu'da yeni başarılar kazanılmasını bekleyen Anadolu'nun her tarafındaki ve İstanbul'daki tüm karşıdevrim güçlerinin ezilmesidir."

Bu satırların ardından Brike, İsmet Paşa hükümetinin bu göreve uygun olduğunun altını çizer ve kabinede cesur ve geniş çaplı iç reformlardan yana olan birçok köktenci ve solcu politikacının yer aldığını vurgular. Kabine, bütünüyle Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını canla başla ve kararlılıkla savunan kimselerden oluşmaktadır. Yazar, yazısına toprak devriminin gerekliliğine işaret ederek son verir:

> "Türkiye'nin toprak ağaları ve feodal katmanları, ancak peşlerinden bilinçsiz ve aç köylü kitlelerini sürükleyebildikleri ölçüde tehlikelidirler. Bu kitleleri onların etkisinden kurtarmak ve milli hükümetin etrafında toparlamak ise, ancak, cesur ve hızlı bir 'toprak reformu' siyaseti ile mümkündür."[52]

Bu yazı daha sonra 13 Mart 1925 tarihinde Komintern'in *Basın Haberleri* dergisinde (Internationale Presse-Korrespondenz) de farklı dillerde yayınlanacaktır.[53]

18 Nisan'da "Türkiye'deki Karşıdevrimci Ayaklanma Bastırıldı/İngiltere'nin Yeni Entrikaları" başlıklı haber, Şeyh Sait'in yakalanışını olumlu bir şekilde yansıtırken İngilizlerin, bu sefer Asurîleri harekete geçirdiği konu edilmektedir.[54] Gazete, yargılamalar sürecine de yer vermiş, o dönemde eski sultanın entrikalarını da satırlarına taşımıştır.[55]

Komünist Parti'nin resmi günlük yayın organı *Pravda* gazetesinin Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili en çok kullandığı başlık "Türkiye'de Karşıdevrimci Ayaklanmayla Mücadele"dir.[56] Ayrıca "Türkiye'de Gerici Ayaklanma",[57] "Türkiye'de İsyancıların Yenilgisi",[58] Türki-

52 S. Brike, "Vosstanie v Turtsii i Pravitelstvennıy Krizis", *Pravda,* 6 Mart 1925.
53 Tam Türkçe metni için bkz. *Komintern Belgelerinde Türkiye/Kürt Sorunu,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 1994, s.17 vd.
54 *Pravda,* 18 Nisan 1925.
55 Bkz. *Pravda,* 23 Haziran 1925
56 *Pravda,* 11 Mart 1925, 17 Mart 1925, 4 Nisan 1925.
57 *Pravda,* 12 Mart 1925.
58 *Pravda,* 31 Mart 1925.

ye'de Karşıdevrimcilerin Büyük Yenilgisi"[59] gibi başlıklarla da Sovyet resmi görüşü yansıtılmıştır.

Güney Kafkasya'nın Temel Yayın Organı *Zarya Vostoka*'nın Tespitleri

Sovyet Güney Kafkayası'nın (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) en önemli ve en etkili gazetesi ise Tiflis'te basılan Gürcistan Komünist Partisi'nin günlük yayın organı *Zarya Vostoka*'dır. *Zarya Vostoka*, SSCB'de genel olarak Türkiye ile ilgili haber ve yorumlara en fazla yer veren günlük gazetedir. Dolayısıyla gazete, Şeyh Sait İsyanı'na da kayıtsız kalmamıştır.

İsyan, ilk olarak 27 Şubat 1925 tarihinde "Türkiye'deki Bağnazların Ayaklanması" başlığıyla gazetede haber olmuştur. Haberde hareketin altında yatan gerçek sosyal sebebin Kemal hükümetinin feodalizme karşı politikasından doğu vilayetlerinin hoşnutsuzluğu olduğuna işaret edilmiştir.[60]

14 Mart 1925 günlü sayısında ayaklanmayla ilgili geniş bir değerlendirme yayımlanmıştır. Viral isimli yazar, "Türkiye'de Ağaların ve Kompradorların Karşıdevrimi" başlıklı yazısına, isyana dışarıdan ilk bakışta sanki bir halkın bağımsızlık mücadelesi gibi gözükebileceğini ama dikkatli incelendiğinde tam tersi bir durumun söz konusu olduğunun fark edileceğini belirterek girer. Çünkü hareketin elebaşıları gerçek yüzlerini göstermede gecikmemişlerdir. "Bağımsız Kürdistan" sloganı taktik bir çıkıştır. Amaç, Kürtlere de büyük kötülüğü dokunmuş olan Abdülhamit'in oğlunu geri getirmektir. İngiliz altınlarıyla beslenen bu hareket, Kürtlere ağır yeni bir fatura dışında hiçbir şey vermeyecektir. Viral, isyanın neyi hedef aldığını ise şu satırlarla açıklar:

59 *Pravda*, 15 Nisan 1925.
60 *Zarya Vostoka*, 27 Şubat 1925.

"Hiçbir şüphe yok ki isyan, tamamen Türkiye halkınca kurulmuş olan Cumhuriyet'e, onun bağımsızlığına, son yıllarda Halk Partisi'nin ve Kemal Paşa'nın önderliğinde Türk halkının kanıyla kurulan yeni rejimin tamamına karşı yönelmiştir. Bütün bunları görmek zor değildir."

Yazara göre Türk devrimi ve Bağımsızlık Savaşı, eski sultan Türkiyesi'nin temelini oluşturan üç sosyal gruba ölümcül bir darbe indirmiştir. Devrim, tam temelinden olmasa da feodal toplumsal düzeni ve sosyal zeminini değiştirerek yeni Türkiye'yi doğurmuştur. Aynı şekilde sultanların ülkesini cumhuriyete çevirmiş, feodallerle parçalanmış bir Türkiye'yi merkezi çağdaş bir devlet haline getirmiştir. Ülke, geniş çaplı reformlarla ve toprak konusundaki yeni hukuki düzenlemelerle yeniden yapılandırılmaktadır. Bütün bunlar, sosyal-ekonomik temelini ortadan kaldırarak feodalleri var olma sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu tespitlerinin ardından yazar, bu gelişmelerin feodalleri Türkiye'nin düşman cephesine atmamasının imkânsız olduğunu belirtir. Bu güçler, kaçınılmaz olarak Türk hükümetini ölümüne düşmanı olarak görmekte ve varlığının sebebi olan eski rejime geri dönüşü arzulamaktadır.

Ancak devrim, sadece feodallerin sonunu getirmemiştir. Halifeliği kaldırarak ulema kesimine de büyük darbe vurmuştur. Dolayısıyla bu kesimin isyanda yer alması ve dini motiflerin kullanılması şaşırtıcı değildir. Kürt halkının cehaleti de onlar arasında dinin siyasal bir araç olarak kullanılmasına imkân vermektedir. 26 Şubat'ta "Hıyaneti Vataniye" kanuna dinin siyasete alet edilmesinin vatan hainliği sayılmasının eklenmesi bu sebeple yüzde yüz haklıdır.

Yazarın ifadesiyle bu ortaçağ kardeşliğinin yardımına kompradorlar da koşmuştur. İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasını milli hükümetin Türk sanayisini geliştirecek reformlara girişmesi takip etmiştir. Bu da tabii korumacılığı beraberinde getirmiş, doğal ola-

rak da komprador kesimin kârının düşmesine sebep olmuştur. Fiyat farkları sayesinde Türk halkını sınırsız bir şekilde sömürmeye alışmış olan bu kesimin efendileri, yeni oluşan bu durumdan epeyi hoşnutsuz kalmıştır.

Yazar, isyanın temel üç sosyal grubunu bu şekilde tanımladıktan sonra Şeyh Sait'i değerlendirir. Türkiye'deki gerici öğelerin bu kardeşliği, Şeyh Sait'in kişiliğinde tam bir yansımasını bulmuştur. Hem büyük bir feodaldir, hem halifenin ailesinden gelen bir din adamıdır, hem de ticaret burjuvazisiyle bağları olan bir tacirdir. Eski Türkiye'nin bu üç gerici artığı, Şeyh Sait'in kişiliğinde birleşmiştir.

Gürcistan Komünist Partisi'nin yayın organındaki bu yazı, daha sonra İngiltere'nin rolünü ele alarak devam eder. İngiltere'nin bölgede önemli çıkarları vardır ve yeni Türkiye buna büyük zarar vermiştir. Türkiye'nin diğer halklara örnek olması engellenmelidir. Mesele sadece bundan ibaret değildir. Türk kompradorlarının yanında Londra'nın bankerleri de ciddi zarara uğramıştır. Bunlara bir de İngiliz burjuvazisinin petrol çıkarlarını eklemek gerekir. Bu sebeple Viral, Kürt isyancıların İngilizler tarafından silah ve araçla donatılmasında şaşılacak bir şey olmadığını belirtir ve şöyle devam eder:

> "Böylece Kürtler, nesnel olarak eski Türkiye'nin geri getirilmesi, İngiliz petrol çıkarları, Türkiye'nin kapılarının İngiliz sermayesine açılması ve Britanya sömürge imparatorluğunun korunması için savaşmaktadırlar. Kürtlerin kendi çıkarları açısından da bu rolün imrenilecek bir tarafı yoktur."

Ardından Türk hükümetinin sert önlemler almakta haklı olduğuna işaret eden yazar, genç Türkiye'nin meseleyi çok iyi kavradığını vurgulayarak şu noktalara dikkat çeker:

> "Türk hükümeti, sadece kâğıt üzerinde değil, fiili olarak isyanı ortadan kaldırmakta kesinkes haklıdır. Türkiye'de karşıdevrim amansızca ve demir yumrukla ezilmeli, çökmekte olan

bütün eski kalıntılar tekrar ayaklanmadan Türkiye'den kazınmalıdır. Türk milliyetçileri, bütün karşıdevrimcileri korkudan titretecek kitlesel terör uygulanmadan meselenin aşılamayacağını bilmelidir. Ayrıca liderleri tarafından aldatılmış basit Kürt göçebelerin dışında isyanla ilişiği olan hiç kimseye acınmamalıdır."

Ayrıca Türkiye'nin İngiltere ve Fransa arasındaki çatlağı kendi lehine kullanabileceğini yazan Viral, ancak kararlı, hızlı ve amansız müdahale edilmesi gerektiğinin altını kendi devrimlerinin tecrübeleri ışığında bir kez daha çizer. Bu sert tedbirlerin yanı sıra Türk hükümeti, basit Kürt köylüsünü yanına çekecek önlemler de almalıdır. Onları karşıdevrimin kollarına iten ekonomik sebepler ortadan kaldırılmalı ve Kürtler yeni Türkiye'nin geleceğine bağlanmalıdır.[61]

Gazetenin ertesi günkü sayısında 13 Mart 1925 günü Batum'a gelen *Vatan* gazetesi sahibi Ahmet Şükrü (Esmer) Bey'le Şeyh Sait İsyanı üzerine bir mülakat yayımlanmıştır. Ahmet Şükrü Bey, isyanın demokratik rejime karşı olduğunu ve feodal psikolojiden kurtulamayan ve sultana bağlılıklarını unutamayan elebaşıları tarafından yönlendirildiğini belirtir. Bölgede ortaçağın hâkim olmasının özellikle önemli rol oynadığını sözlerine ekler.[62]

Gazetenin 18 Mart 1925 tarihli sayısında Vostokoved imzasıyla, "Kürdistan'daki Ayaklanma Hakkında" başlığıyla bir yazı kaleme alınmıştır. Yazar, çıkan Kürt isyanının dinsel bağnazlıktan değil, ekonomik sebeplerden kaynaklandığını iddia eder. Yazara göre Kürtler, Osmanlı döneminde padişaha karşı birçok kez ayaklanmıştır, bu bakımdan hilafetle güçlü bağları yoktur. Bu bakımdan isyanın sebebini başka yerde aramak gerekir. O da Birinci Dünya Sava-

61 Viral, "Kontr-revolyutsiya Znati i Arşinnikov v Turtsii", *Zarya Vostoka,* 14 Mart 1925.
62 *Zarya Vostoka,* 15 Mart 1925.

şı ve daha sonra İstiklal Savaşı'yla birlikte bölgenin yıkıma uğraması ve bütün gücünün harcanmasıdır.[63]

Bu yazıdan iki gün sonra geniş bir değerlendirme yayımlanır. Freydun Aturaya imzasını taşıyan yazının 12 Mart 1925 tarihinde kaleme alındığı da not düşülmüştür. "Türkiye'de Kürtlerin İsyanı/İngilizlerin Entrikaları, Musul Petrolleri ve Türkiye'deki Gericilik" başlıklı makale, şu tespitle başlar:

> "Kürt aşiretlerinin şeyhleri tarafından yönetilen bütün tarihi bilindik büyük ayaklanmalarının haklarının ve halk kitleleri üzerindeki ayrıcalıklarının kısıtlanması gibi sosyal bir içyüzü vardır. Çünkü Türk milliyetçilerinin merkeziyetçi eğilimi (özellikle Kemalist Devrim'den sonra), feodal şeyhler tarafından Kürt halkının birbirinden kopuk aşiretlerinin merkezkaç eğilimiyle keskin bir şekilde çatışmıştır ve çatışmaktadır."

Yazar, bu tespitini örneklendirmek için 19. yüzyıldaki dört Kürt isyanını ele alır ve bugünü anlamanın buradan geçtiğini ifade eder. Yalnız Şeyh Sait İsyanı'nda dikkati çeken bir nokta daha vardır. O da Musul petrolleridir. Yazar, "Musul Petrolleri ve 'Bağımsız Kürdistan'" ara başlığı altında İngilizlerin Irak'ta Asurîleri silahlandırarak ve Şeyh Taha gibi şeyhleri satın alarak Türklere karşı kullandığını, ancak bunun da işe yaramadığını belirtir ve şöyle devam eder:

> "Asurî-Nesturiler, geçen yılın sonbaharının başında düzenli Türk orduları tarafından ikinci kez anayurtları dağlardan kovuldular ve Kemalistlerin kuzeyden gelecek akınlarından stratejik savunması için kurulan tek doğal bariyer, yani Hakkâri sancağı, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde meselenin tartışılıp karara bağlanmasından hemen önce Türk orduları tarafından ele geçirildi. İngilizler, kendilerini birden şapa oturmuş vaziyette buldular. Kemal Paşa'nın bu ustaca askeri manevra-

63 Vostokoved, "Vokrug Vosstaniya v Kurdistane", *Zarya Vostoka,* 18 Mart 1925.

sı, İngiliz diplomasisinin ve Mezopotamya'daki yüksek askeri kumandanlığının bütün sinsi oyununu ve 'harekât planını' bozdu. Musul'a, yani petrol kaynaklarına, yönelik gerçek bir tehdit ortaya çıktı. Musul'u kuzeyden korumak Hakkâri sancağının dağ geçitlerine sahip olmadan zordur."

Bu satırların ardından Freydun Aturaya, İngilizlerin her türlü önlemi alarak Kürtleri Araplarla ve Asurîlerle barıştırmaya çalıştığını, Türkiye'nin Musul üzerindeki isteklerine karşı "birleşik cephe" oluşturarak bu halklara İngiliz iktidarı altında "bağımsız" Irak sınırları içinde kalmayı önerdiğini belirtir. Ancak milli ve dini çelişkiler bu üç temel unsurun Irak çatısı altında birleşmesini mümkün kılmamaktadır. Kürtler de Asurîler de Irak'a bağlanmayı her koşulda reddetmekte, kendi bağımsızlıklarını, en azından özerkliklerini ilan etmek istemektedirler. İşte Milletler Cemiyeti komisyonunun bölgeye gelmesinden önce savaşan iki tarafın, emperyalist İngiltere ve milli devrimci Türkiye, son durumu bu şekildedir. Ve yapılacak bir plebisitin İngilizler aleyhine çıkma ihtimali yüksektir. İşte İngilizler bu yüzden Kürt isyanını kışkırtmak zorunda kalmıştır.

Yazar, "San Remo Konferansı, 'Bağımsız Kürdistan' ve İngiliz Altınları" ara başlığının altında ise İngilizlerin savaş sonrası kâğıt üzerinde çizdikleri "Büyük Ermenistan" ve "Bağımsız Kürdistan" planına değinir. Çizilen bu haritalardaki sınırlarla Şeyh Sait İsyanı'nın alanı birbiriyle uyuşmaktadır. Ancak Kemalist milli devrim bu planları bozmuştur. Yeni Türkiye'nin kurulmasıyla Kürtler, Paris'te heyetlerine söz verilen "bağımsızlık" şansını yitirmişlerdir. İngiliz istihbaratı, bu tarihi durumu kullanmayı bilmiş, San Remo Konferansı'nda söz verilen "bağımsızlık" fikri üzerinden Kürt isyanını kışkırtmayı başarmıştır. Bunda İngiliz altınları da az rol oynamamıştır. Tarihte bunun birçok örneği vardır. Asurîlerden Petros Ağa'yı, Kürtlerden Simko ve Seyit Taha'yı hatırlamak yeterlidir.

Freydun Aturaya, Kürt isyanında İngilizler tarafından kullanılan toplumsal ve sınıfsal güçleri ve özlemleri şu şekilde sıralamaktadır: 1. Hepsinden önce Kürt halkının milli kurtuluş fikri gelmektedir. İngiliz ajanları, Kürt aydınlarının milli duygularına oynamış ve onlara olmayacak, yalan sözler vermiştir. 2. Kürt feodal sınıflarının devrimci merkezi hükümetle çatışması. Son yüzyıldır gerçekleşen bütün Kürt isyanlarındaki tabloyu burada da görmek mümkündür. Kürt feodaller, uygarlığın yayılmasından korkmaktadır. 3. Kürt feodallerle, Türk hilafet yanlılarının ve liman burjuvazisinin çıkarlarının dönemsel olarak örtüşmesi. Ortak amaçları, nefret ettikleri "Allahsız" Kemal Paşa'yı indirip, Abdülhamit'in oğullarından birini tahta oturtmaktır. 4. Mustafa Kemal Paşa'nın tekelci-devletçi ekonomi politikasının liman burjuvazisinin çıkarlarına ters düşmesi. Kemalist iktidar Anadolu burjuvazisine, aydınlara ve köylülüğe dayanmaktadır. Bu yöndeki reformlar Türk komprador burjuvazisini rahatsız etmiştir. Yazar, ardından şu sonuca dikkat çekecektir:

> "Bütün bu harici, sınıfsal, dinsel ve milli çelişkiler yumağı, İngiltere tarafından kendi işgalci amaçları için bütün bu güçlerin kullanılabileceği bir ortam yarattı. İngilizlerin Musul'un 'kara kanını' kendinde tutmak ve Bakû petrollerini almak amacıyla gerici, eski Türkiye'nin nezdinde kendine SSCB'ye karşı yeni bir müttefik bulmak için yaratılan bu durum, Türkiye'nin halk kitlelerinin al kanının dökülmesine mal oldu."

Bu satırların ardından Aturaya, İngilizlerin isyanla güttüğü amaçları özetle şu şeklide sınıflandırır: 1. Musul meselesinde kendi aleyhine olan durumu kendi lehine çevirmek. 2. Musul petrollerini korumak için Asurî birliklerinin tekrar Hakkâri'yi kontrol etmesini sağlamak. 3. "Bağımsız" Kürdistan kurarak Batı emperyalizmiyle savaşan yeni Türkiye'den Musul ve Kerkük petrollerine gelebilecek tehdidi engelleyecek bir set çekmek. 4. Kürt isyanını, Türkiye'nin diğer gerici öğeleriyle birleştirerek daha üst bir boyuta

taşıyıp Kemalist hükümeti yıkmak ve böylece Ortadoğu'da büyük bir zafer kazanmak. 5. Kemalist Türkiye'ye son vererek SSCB'yi doğudaki en önemli müttefikinden yoksun bırakmak, böylelikle Türkiye'deki gerici unsurları ve Güney Kafkasya'nın gerici partilerini kullanarak SSCB Kafkasyası'nı ve Bakû petrollerini doğrudan tehdit etmek.

Yazar, son olarak karşıdaki kuvvetlerin büyüklüğüne rağmen genç Cumhuriyet'in isyanı bastıracağını ifade etmektedir.[64]

İlerleyen günlerde gazetede Ahmet Şükrü Bey'le yapılmış yeni bir röportaj yayımlanır. Görüşmede Şeyh Sait İsyanı da konuşulur. Ahmet Şükrü Bey, isyanı çıkaran aşiret için "kanun" kelimesinin hiçbir anlam taşımadığını ve bölgede ortaçağın sınırsız zorbalığının hüküm sürdüğünü belirtir. Uzun süreden beri hukuki düzenin tesis edilmesi girişimleri isyanla karşılaşmıştır. Cumhuriyet'ten önce Osmanlı hükümeti, bölgedeki isyanları Kürt liderlerine hediyeler, unvanlar vererek bastırdığını söyleyen Türk gazeteci, Cumhuriyet'in kurulmasıyla yurdun her yerinde aynı kanunların geçerliliğinin sağlanması için çalışıldığının, bu tür "uzlaşmaların" asla kabul edilemeyeceğinin altını çizer. Haliyle Kürt elebaşıları ve şeyhleri, geleneksel zorbalıklarına öldürücü darbe indirecek olan bu yeni yönetim tarzından memnun olmamışlardır. *Vatan* gazetesini çıkaran Ahmet Şükrü Bey, devamla hükümetin aldığı tedbirleri anlatır.[65]

Zarya Vostoka, Şeyh Sait İsyanı'na ilgisini hep canlı tutmuştur. 3 Nisan 1925 günü bu sefer Yolcu imzasıyla "Kürt Ayaklanması Dersleri" başlığıyla bir yazı yayımlanır. İstanbul'da ikamet eden Yolcu, gazetede sık sık Türkiye'yle ilgili yazılar yazmaktadır. Yazar, ilk olarak isyanın üzerinden belirli bir zaman geçtiğini ve muhasebesini yapma imkânı doğduğunu belirtir.

64 Freydun Aturaya, "Vosstanie Kurdov v Turtsii", *Zarya Vostoka*, 20 Mart 1925.
65 *Zarya Vostoka*, 29 Mart 1925.

Türkiye'nin Doğu vilayetlerinin ülkenin en geri kalmış yerleri olduğunu vurgulayarak söze giren Yolcu, Türk milli devriminin fikirlerinin henüz bölgeye yayılmadığını yazar. Bölge, bu sebeple karşıdevrimin merkezi haline gelmiştir. Yolcu, isyanın sebeplerinden biri olarak hükümetin ülkenin bu terk edilmiş köşesine yönelik kararlı bir politika geliştirememesini görmektedir.

Derebeylik sistemi olanca gücüyle hüküm sürmektedir. Ne Tanzimat'ın ıslahat girişimleri ne 1908 Anayasası ne de hilafetin kaldırılması bölgedeki feodal sistemi değiştirebilmiştir. Rakamlar vererek bölgedeki feodal sistemi açıklayan yazar, hatta burjuva radikallerinin bu sistemi tahammül edilemez gördüğünü ifade eder. Önceki İsmet Paşa kabinesinde Şükrü Kaya ve Zekai Bey, bölgede reform girişiminde bulunmuşlardır. Bazı mebuslar, ağa topraklarının köylülere dağıtılmasını savunmuştur. Ayrıca İsmet Paşa hükümeti, bölgeye tren yolunun götürülerek kültürel ve ekonomik kalkınmanın önünün açılmasını planlamıştır. Ancak derebeylerinin Meclis'teki temsilcileri ve onlarla çıkarları örtüşen bazı gruplar kurdukları baskıyla bunun önüne geçmişlerdir.

Ardından Asurîlerin 1924 Ağustos'undaki isyanları, hükümet açısından ciddi bir uyarı olmuştur. Bu isyan göstermiştir ki derebeyleri, ayrıcalıklarına dokunulduğu zaman büyük toprak sahiplerinin iktidar olduğu sınırın öbür tarafından Irak'ta destek bulmaktadır. Daha sonra Fethi Bey hükümetiyle devlet iktidarının zayıflamasıyla Kürt isyanı için uygun koşullar oluşmuştur. Yazara göre isyanın toplumsal-ekonomik sebebi açıktır. Feodallerin Kemalistlerin köktenci toprak reformlarına karşı ayrıcalıklarını koruma mücadelesidir.

Diğer yandan devrim, bölgedeki cahil ve bağnaz halk kitlelerinin ekonomik hayatında hiçbir değişikliğe yol açmamıştır. Sultan zamanının marabaları olarak kalmaya devam etmişlerdir. Hatta savaş ve devrim, onları daha da fakirleştirmiştir. Ağalar ve şeyhler de bu hoşnutsuzluğunu Kemalistlere karşı kullanmışlar-

dır. Kemalistlerin, kararsız politikası, ne feodalleri ne de köylüleri yanına çekebilmiştir.

Yolcu, Kürt isyanında İngiliz müdahalesinin de çok büyük rol oynadığını belirtir. İngilizler tarafından kışkırtılan Patrikhane meselesi başarısızlığa uğramıştır. Yazarın ifadesiyle İngiltere, Türkiye'nin batısında yediği şamarı unutmayarak doğuda işler çevirmeye girişmiştir. İngiliz parası, her yerde kullanılacak hainleri bulmaktadır. Bunlar kimi zaman İstanbul'daki Hıristiyan Rum metropolitleri kimi zaman da Kürt bölgelerinin Müslüman şeyhleri, ağaları olmaktadır. Sonuç olarak; Hıristiyan ve Müslüman gericiliğinin idealleri birdir: Saltanatın ve hilafet, patrikhane gibi dini kurumların geri getirilmesi. Metropolitler de şeyhler ve mollalar da aynı oranda bu oyunun içindedir.

Yazar, tespitlerine İngilizlerin dini hareketleri kendi amaçları için kullandığını belirterek devam eder. Konya'daki tarikatların dini bağnazlığı, Hakkâri'deki Hıristiyan Nesturilerin eşkıyalığı, İslam'ı korumak adına olan Kürt isyanı bunların birer örneğidir. İngilizler, Doğu'daki milli kurtuluş hareketlerine karşı Müslümanlığın savunucusu olmuşlardır. Dini bağnazlık, İngilizlerin politikasında Doğu'daki ezilen milletlerin dikkatini emperyalizmle mücadeleden çekmek için bir araçtır.

Yazar, sonuç bölümünde ise bu isyandan ciddi dersler çıkarılması gerektiğini ve burjuva devriminin tamamlanmasının meselenin kökten çözümü için şart olduğunu belirtir.[66]

Yolcu'nun ertesi gün "Yeni İsmet Paşa Hükümeti" başlıklı bir yazısı daha yayımlanır. Yazıda Kürt isyanının esas olarak dini ideolojiden beslendiği ve İsmet Paşa hükümetinin de ülkenin varlığı adına elde silah mollalara karşı savaşırken dini propagandaya hoşgörü göstermeyerek cezalandırma yoluna gitmesinin çok doğru olduğu ifade edilir. İsmet Paşa kabinesinin önünde önemli görevler

66 Yolcu, "Uroki Kurdskogo Vosstaniya", *Zarya Vostoka*, 3 Nisan 1925.

vardır: Cumhuriyet rejiminin güçlendirilmesi, Anadolu burjuvazisinin ve köylülüğünün siyasal ve ekonomik alandaki milli ilerici kazanımlarının derinleştirilmesi ve Kürt isyanının bastırılması. Son görevin gerçekleştirilmesinde köktenci toprak reformu yapılmalı, feodalizm yok edilmeli ve şeyhlerin, ağaların, beylerin hepsi toptan kovulmalıdır.[67]

Zarya Vostoka gazetesi de Şeyh Sait İsyanı'nın özünü karikatürle de okuyucularına anlatmaya çalışan Sovyet yayın organlarından biridir. 8 Nisan'da yayımlanan karikatürde İngiliz Dışişleri Bakanı Chamberlain kafasında sarık, şeyh kıyafetleri içinde elleri havaya kaldırmış vaziyette "Tanrı yoktur, Tanrı yoktur ve Chamberlain onun elçisidir!" demektedir. Arkada ise üstünden dumanlar yükselen bir köy görüntüsü vardır. Karikatüre ayrıca şu not düşülmüştür:

> "İngiltere, Doğu'da kendi işgalci amaçları adına her türlü dini hareketi kullanıyor."[68]

30 Nisan 1925 tarihli Güney Kafkasya'nın en önemli yayın organı *Zarya Vostoka*'da "Türkiye'nin Doğu Vilayetlerinde Reformlar" başlığıyla K-n imzasıyla bir yazı çıkmıştır. Mustafa Kemal hükümetinin TBMM'nin kuruluşundan beri son 5 yılda savaş durumundan, yeterli maddi ve insan kaynağının yoksunluğundan vb. halkın sorunlarıyla çok ilgilenemediğinin altı çizilir. Bu durum özellikle taşra için geçerlidir. Ancak 23 Nisan 1925 günü İçişleri Bakanı Cemil Paşa (Uybadın),[69] Sovyetler'in resmi haber ajansı ROSTA'nın muhabirine Doğu vilayetlerinde reformlara girişileceği müjdesini vermiştir. Yerel koşullar, bölge halkının ihtiyaç ve talepleri incelenecektir. Bu iş, büyük zaman, emek ve enerji istemektedir. K-n'ye göre bölgenin yaşamı yeniden inşa edilecektir ve bu çalışma sırasında bizzat köylülü-

67 Yolcu, "Novoe Pravitelstvo İsmet Paşi", *Zarya Vostoka,* 4 Nisan 1925.
68 *Zarya Vostoka,* 8 Nisan 1925.
69 Yazıda içişleri bakanının adı Cemal Paşa olarak geçmektedir. Bu hata tarafımızdan düzeltilmiştir.

ğe dayanılacaktır. Köylülük, bu tür reformlara sıcak bakmaktadır. Yıllar boyunca ülkede sakin bir hayat sürmemiş ve gerekli kalkınmayı sağlayacak bir ortam olmamıştır. Bu bakımdan komisyonun çalışmaları, yerel halk tarafından büyük mutlulukla karşılanmaktadır. Yazar, dış cephede birçok başarı elde eden yeni Türkiye'nin içerde de başarılı olacağından emindir.[70]

Aynı günkü gazetede "Musul Meselesi ve Kürtler" başlıklı haberde Milletler Cemiyeti komisyonunun Musul meselesinin çözümü için bölgedeki incelemeleri konu edilirken, Şeyh Sait İsyanı'nın İngilizlerin işine yaradığı ve komisyonun gözünde Türk tezini zayıflattığı belirtilir.[71]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ise gazetede "Türkiye'de Gerici Örgütlerin Tasfiyesi" başlıklı yazıyla değerlendirilir. Ali imzalı yazıda konunun Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili bölümü şu şekildedir:

> "Ancak daha yeni bastırılan Kürt isyanı, Terakkiperver Partisi'nin hükümet karşıtı faaliyet ve propagandalarına izin vermenin ülke için ne kadar tehlikeli olduğunu tüm açıklığıyla göstermiştir.
>
> "Parti yöneticilerinin bu isyana olumsuz yaklaşımlarını resmi olarak açıklamalarına rağmen Şeyh Sait İsyanı, bir yandan fikirsel, diğer yandan da somut ve maddi olarak Terakkiperverciler tarafından desteklenmiştir (bir kısmı tamamen bilinçsizce)."[72]

21 Haziran 1925 günü *Zarya Vostoka*'da konuyu doğrudan ve dolaylı olarak ele alan iki makale yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi Nazmi'nin yazdığı "Kürt İsyanından Sonra/Türk Hayatından Notlar"dır.

70 K-n, "Reformı v Vostoçnıh Vilayetah v Turtsii", *Zarya Vostoka,* 30 Nisan 1925.
71 *Zarya Vostoka,* 30 Nisan 1925.
72 Ali, "Likvidatsiya Reaktsionnıh Organizatsiy v Turtsii", *Zarya Vostoka,* 11 Haziran 1925.

Nazmi, yazısının hemen başında İstanbul ve Ankara'da Kürt isyanına ilginin azaldığını, mahkeme sürecinin ve idamların infazlarının dahi bir endişe ve kaygıya yol açmadığını belirtir. Ardından yazar, Türkiye'deki tabloyu şöyle tarif eder:

> "Gücü ve iktidarı, orduların sağlam yapısını ve hükümet aygıtını gösterdikten sonra Türkiye Cumhuriyeti, dağların yarı yabani iktidar sahipleriyle ilgilenmeyi bırakmış ve faaliyetleriyle isteyerek veya istemeyerek doğrudan işlenen suçlarıyla uğraşmayı İstiklal Mahkemesi'ne bırakmıştır. Türk devlet yapısı, Yunanlara karşı kazanılan zaferin ardından çizilen yolda, yani kuruluş ve inşa yolunda ilerlemeye devam etmiştir."

Yazar, daha sonra konuyla bağlantılı olarak genç bir doktor olan ve iç reformların gerçekleştirilmesinde doğrudan görev alan bir mebusun sözlerini aktarır: "Biz, hayatımızda ne zaman köklü reformlara gittik? Yunan orduları Eskişehir'i dövmeye başladığı zaman." Ankara hükümeti, dış düşmana karşı savaşta başarı kazanmak için mutlaka toplum hayatının yeniden yapılandırılması gerektiğini o zaman anlamıştır. Dışarıdan planlanan Kürt isyanı da aynı şekilde Türkiye'de iç reformlara gidilmesi gerekliliğini dayatmıştır. Bu reformlarda yürütmenin ve yargı organlarının işlevi mutlaka genişletilecektir. İdari teşkilat güçlendirilecektir.

Diğer taraftan Kürt liderleri de hükümetten af dilemekte ve Cumhuriyet'e bağlı kalacaklarını açıklamaktadır. Yazar, Diyarbakır'daki yargılama sürecine de değinir. Ayaklanmanın ciddi olarak tehdit ettiği Diyarbakır, Şeyh Saitlerin yargılanmasını coşkuyla ama ılımlı olarak karşılamıştır. Bu süreçte eski Ayan Meclisi üyelerinden Abdülkadir'in de isyanda rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Yazarın ifadesiyle Kürt kökenli ve gerici düşünceye sahip olan Abdülkadir, Kürt meselesinde hayatı boyunca entrikalar içinde olmuştur.[73]

73 Nazmi, "Posle Kurdskogo Vosstaniya/Oçerki Turetskoy Jizni", *Zarya Vostoka*, 21 Haziran 1925.

Diğer yazı ise S.Ç. imzasıyla "Türk Milliyetçiliği Hakkında" başlığıyla çıkmıştır. Yazıda Türk hükümetinin isyanı bastırmasında enerjik müdahalesinin ve genç Cumhuriyet'e olan bağlılığın önemli rol oynadığı belirtilir. Yazara göre hükümet, durumunu daha da güçlendirmek için en sert tedbirleri almalıdır. İsyanın bastırılmasının ardından İsmet Paşa, iç ve dış politikada izleyecekleri çizginin milliyetçilik olduğunu açıklamıştır. S.Ç., bunda yeni bir şey olmadığını, daha önceki dönemlerde de milliyetçiliğin esas politika olduğunu ama ilk kez resmi olarak bunun ilan edildiğini söyler. Bunda gericiliğin Kürt isyanıyla başını kaldırması ve ona karşı kazanılan zafer etkili olmuştur. Eğer Kürt isyanı olmasaydı, Türk hükümetinden böyle bir resmi açıklama belki duyulmayacaktı. Yazara göre İsmet Paşa'nın "dış politikada milliyetçilik!" şiarının başka kelimelerle ifadesi şöyledir: Musul meselesinde İngiliz karşıtlığı.

S.Ç. imzasını kullanan yazar, iç politikada ise basınla ilgili çıkan kanunun (Takriri Sükûn) esas olarak Türkiye'deki Avrupa etkisi ve sermayesi taraftarlarına karşı yöneldiğini tespit eder:

> "Bu akım, bilindiği üzere, özellikle son isyan sırasında büyük boyutlara ulaştı ve Avrupa tarafından finanse edilen Türk basının bir kısmında halkın gerçek çıkarları için tehlike oluşturabilecek bir hale geldi. Büyük bir emekle ve genç Cumhuriyet'in içinde bulunduğu durumu saran gerginlikle dünya kapitalizminin emperyalist entrikalarının tehlikeli saldırılarına yeniden karşı gelindi. En sert önlemlerin alınması gerekti. Birçok yazı işleri sorumlusu tutuklandı, bunlardan bazıları ağır cezalara çarptırıldı."

Bu gelişmelerin Avrupa burjuva basınını da endişelendirdiğini ve bunu entelektüel bir yıkım olarak nitelendirdiğini belirten yazarın ifadesiyle Avrupa sermayesinin temsilcilerinin bu endişeli hiz-

metçileri, yüzyıllardan beri dış boyunduruğun altında inleyen Türk halkına aşırı milliyetçiliğe düşmeme öğüdüyle yaklaşmaktadır.[74]

28 Haziran 1925'te de Recep isimli bir şahsın İstanbul'dan gönderdiği 15 Haziran 1925 tarihli mektup yayımlanır. Mektupta Recep, Kürt isyanının, özellikle Abdülkadir'in İngilizlerle bağı ve İngiltere'nin isyana verdiği destek üzerinde durur. Recep, ayrıca mahkeme süreciyle ilgili bilgiler aktarır.[75]

Zarya Vostoka'da o dönem konuya ait çıkan son yazı ise "Kürdistan'da Ayaklanmalar ve Reformlar Üzerine" başlığını taşımaktadır. 3 Temmuz'da "***" imzasıyla çıkan yazı, İstanbul'da 20 Haziran 1925 tarihinde kaleme alınmıştır. Yazar, bölgede yapılmak istenen reform hareketinin zorlukları üzerinde durarak yazısına başlar:

> "Bu bölgede reformların yürütülmesinin bütün zorluklarını anlamak için birazcık da olsa Kürdistan'ı bilmek gerekir. Bizzat Türklerin kendisi, bu Kürdistan'ı oldukça kötü tanımaktadır. Lozan'da Curzon, kıs kıs gülerek Britanyalı subayların bilgisi, bu konuda Türklerden daha fazladır diye boşuna dememiştir. Bir Türkün dahi reddedemeyeceği bir dizi bariz ihtiyaçlar vardır. Mesela bunlardan biri şeyhlerin feodalizminin tasfiyesi meselesidir. Ama bu feodalizm nasıl tasfiye edilecektir?.. Göçebe aşiretler, nasıl yerleşik hale getirilecektir ve bunu bir iki sene içinde yapmak mümkün müdür?.. Türk dilini Kürtlerin çoğunluğu anlamazken Kürdistan'da okullar (Türk okulları, çünkü Ankara, Kürt okullarını tanımıyor) nasıl kurulacaktır?.. Kürt köylüleri nasıl topraklandırılacak ve Kürdistan'da büyük topraklara ve hatta 30-40 köye sahip olan feodaller kendi topraklarından olmak istemezken bu topraklar nereden bulunacaktır?.. Bu türden meseleler çoktur. Hepsi bütün gövdesiyle ortada durmaktadır. Ve aynı zamanda belirli olan hâlâ bir şey yoktur."

74 S.Ç. "O Turetskom Natsionalizme", *Zarya Vostoka,* 21 Haziran 1925.
75 Recep, "Pismo iz Konstantinapolya", *Zarya Vostoka,* 28 Haziran 1925.

Ardından yazar, reformların sadece feodaller tarafından itirazla karşılanmadığını bunun milli bir mesele olduğunu vurgular. Bu noktada Türk kamuoyunda ciddi bir yanılgı vardır ve bu yanılgı ileride yeni tehlikeler doğurabilecektir. Kürtlerin varlığının inkârı, onların da Türk olduğu iddiası bunlardan biridir. Yazara göre Kürtlere yönelik bu tavır, Ankara için ciddi bir tehlike oluşturacaktır, çünkü İngilizler, örnek olarak Türkiye'ye sınırı olan Kürt bölgelerinde Kürt dilinin öğretildiği okullar açmakta ve "Kürdizm"i tanıdığını afişe etmektedir. Bu durumda ileriki süreçte yeni ayaklanmaları beraberinde getirecek ve şeyhlerin feodal iktidarını daha da güçlendirecektir. Böylece gerici şeyhler, bölge halkının gözünde Kürtler için savaşan birer kahraman haline getirecektir. Tabii bu isyanların dış ilham kaynakları da bundan kaçınılmaz olarak faydalanacaktır.

Diğer önemli yanlışın ise feodalizme karşı tavırda ortaya çıktığını belirtir. Hükümet çevrelerine yakın *Cumhuriyet* gazetesi, isyana katılan şeyhlerin ve derebeylerinin tasfiye edileceğini, isyana bulaşmamış olanlara dokunulmayacağını yazmıştır. Yazar, buradan Ankara'nın feodalizmi kökten ortadan kaldırma derdinin olmadığı çıkarımını yapar. Oysa bütün Kürt olaylarının tarihi, isyanların bir aşirete veya şeyhe özgü olmadığını kanıtlamıştır. Bugün Nakşibendî olan Şeyh Sait ayaklanmışsa, yarın ona karşı çıkmış olan başka bir aşiret ayaklanacaktır. Bu bakımdan feodal aşiretlerin sadece bir kısmını tasfiye etmek, Kürt derebeyliği sisteminin temellerine darbe vurmak anlamına gelmemektedir. Bir ağanın veya şeyhin iktidarını ortadan kaldırmak mümkün değildir, ancak toptan olarak derebeylik sistemine son vermek mümkündür.

Yazarın altını çizdiği üçüncü nokta ise köylünün topraklandırılması meselesidir. Yazara göre böyle bir sınıfsal yapıya sahip olan Meclis'in bir bölümünü değil, ama Kürt köylülerinin hepsini topraklandırmasını beklemek saflık olacaktır. Birçok Türk feodali ve hükümete bağlı Kürt ağaları, bu konuda geri adım atmamak konusunda kesin kararlıdır.

Hükümetin bölgede reformlar yapmak için kurduğu komisyon, çalışmalarına başlamış ve incelemeler yapmak üzere bölgeye gitmiştir. Yazar, yukarıdaki işaret ettiği noktaların ne kadarının tespit edilip edilmeyeceğini zamanın göstereceğini ifade eder. Ankara, aralarında eski mebusların, şeyhlerin ve hatta Muhammed'in sülalesinden gelen seyitlerin bulunduğu Kürtlerle hesaplaşırken yeterli cesareti göstermiştir. Yazar, aynı cesareti şimdi yapılması planlanan reformlarda da gösterilmesini beklemektedir. Yoksa bu hikâye, asla bitmeyecektir.[76]

Azerbaycan Komünist Partisi'nin Gazetesi *Bakinskiy Raboçiy*'de İsyan

Azerbaycan Komünist Partisi de günlük merkez yayın organı *Bakinskiy Raboçiy*'de Şeyh Sait isyanı konusunu işlemiştir. Daha çok Moskova'daki merkez yayın organlarında *(İzvestiya, Pravda)* çıkan yukarıda işaret ettiğimiz haber ve analizlere yer veren gazete, kendine has yazılara da imza atmıştır.

Bunlardan ilki İrandust'un sadece *Bakinskiy Raboçiy* için yazdığı "Türkiye'de Karşıdevrimci Ayaklanma" başlıklı yazısıdır. Gazetenin 4 Mart 1925 tarihli sayısında birinci sayfada çıkan yazıda İrandust, isyanın sadece Kürt meselesiyle ilgili olmadığını, genç Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik yükselen iç tehdidin bir yansıması olduğunu vurgular. Muhalefetin yerelleşme ve Ankara'daki iktidarın sınırlandırılması talebi doğu illerindeki feodal öğelerin merkezkaç ve bölücü eğilimlerine hizmet etmektedir. Liman burjuvazisinin ve ruhban sınıfının da içinde yer aldığı karşıdevrim hareketi, İngilizlerin Kafkasya, İran ve Türkiye'ye yönelik planlarıyla doğru-

76 ***, "Yeşyo o Vosstaniyah i Reformah v Kurdistane", *Zarya Vostoka,* 3 Temmuz 1925.

dan bağlantılıdır. İsyanın Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun Musul meselesinin çözümüne ilişkin çalışmalarına denk düşmesi rastlantı değildir. Bir de bunlara Boğazlar, Patrikhane, Osmanlı borçları gibi meseleleri eklemek gerekir. Yazar, bu tespitlerin ardından şöyle devam eder:

> "Türkiye'deki karşıdevrimin şu anki politikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve ekonomik olarak zayıflamasında çıkarı olan Avrupa güçleri tarafından şüphesiz desteklenmektedir. Bütün bu çıkarların arasında en çok Basra Körfezi'ne ve Hindistan'a giden yolları koruyan Ön Asya'daki İngiliz etkisinin Musul'da ön kalesini inşa eden İngiliz diplomasisinin stratejik planları ağır basmaktadır."

İrandust'a göre Türkiye'nin milli bünyesinin ve nüfusunun tüm katmanlarının dış destekli karşıdevrim girişimlerine direnişi, Türkiye'deki siyasal rejimin kalesinin gücünü kanıtlamalı ve karşıdevrime en sert şekilde cevap vermelidir.[77]

Bakinskiy Raboçiy, 11 Mart 1925 tarihli sayısında ise gazetenin Moskova muhabirinin yaptığı iki özel röportaja yer verir.

Röportajlardan ilki SSCB'nin eski Türkiye Büyükelçisi S.İ. Aralov'ladır. Aralov, isyanın Küçük Asya'daki feodal çevrelerin karşıdevrimci emellerinin bir yansıması olduğunu belirtir ve Mustafa Kemal Paşa'nın tanıklık ettiği mücadelesine değinir:

> "Emperyalizmin tahakkümünden Türkiye'nin kurtuluşu için savaşa başlamasıyla Mustafa Kemal Paşa, büyük topraklara sahip olan ruhbanlarla özdeşleşmiş olan feodal artıklarla da ciddi şekilde mücadelesini sürdürdü. Aynı zamanda başta İngiliz-Fransız olmak üzere yabancı sermayeyle sıkı bağları olan büyük burjuvaziyle mücadelesine ara vermedi.

77 İrandust, "Kontr-revolyutsionnoe Vostanie v Turtsii", *Bakinskiy Raboçiy,* 4 Mart 1925.

"Mustafa Kemal'in reformları, ruhban sınıfı tarafından düşmanca karşılandı. Halifeliğin kaldırılması ise gerici çevreleri büsbütün zıvanadan çıkardı ve bu çevreler isyan örgütleme çizgisine girdiler.

"Benim dönüşümden sonra oluşan muhalif gruplar, kendilerine esas olarak doğu vilayetlerinde ve sadece İstanbul'un bir kısmında eski Enverciler[78] ve monarşistler arasında destekçi buldular."

İngilizlerin Kemal Paşa'ya karşı toprak ağalarını, ruhbanları ve İstanbul tüccarlarını desteklediğinin altını çizen Aralov, bu kesimlerin iki seneden beri Kürt aşiretleri arasında çalışma yürüttüğünü ifade eder. İstiklal Savaşı yıllarında Mustafa Kemal ile sıkı ilişki içinde bulunmuş olan eski Sovyet Büyükelçisi, Musul bölgesiyle ilgili şu noktalara dikkat çeker:

"Musul bölgesinin işgali, sadece şu dönemde hâlâ maddi bir kâr getirmeyecek olan Musul petrollerini ele geçirme amacıyla açıklanmaz. Bu işgal, esasen Musul bölgesinin Türkiye Kürtleriyle rahatça ilişki kurulabilecek bir nokta olmasından kaynaklanmaktadır. Dağlarda yaşayan Türkiye Kürtleri, daha çukurda bulunan Musul bölgesine inerler ve İngilizler, bunu Kemal'e karşı dini bağnazlığı körüklemek için kullanıyorlar. Bağımsız yaşamaya ve hiçbir devlet iktidarına tabi olmamaya alışmış olan Kürt aşiretleri İngiliz emperyalistlerinin ajitasyonlarına kolayca teslim oldular; zira propagandalarında bağımsız Kürdistan vaat ediyorlardı.

"Neyin nesidir bu 'bağımsızlık', gayet iyi biliyoruz.

"Sözde bağımsız Kürdistan, İngilizlere sadece Türkiye Cumhuriyeti'ni zayıflatmak ve Türkiye'nin dikkatini Boğazlar'dan ve

78 İttihatçılar kastedilmektedir.

emperyalizmle mücadeleden çekmek için değil, ayrıca Kürdistan üzerinden Kafkasardı Sovyet Federasyonu[79] sınırlarına, SSCB'nin dibine ve bunları takiben Azerbaycan petrollerine ve Gürcü manganezlerine doğru yaklaşmak için gerekliydi."

Aralov, bu sebeple isyanın sadece Türkiye açısından değil, SSCB açısından da tehlike olduğunun altını çizer ve şöyle devam eder:

"Ancak genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini bu davaya adamış lideri Kemal Paşa'yı ve onun dayandığı kuvvetleri bilen biri olarak eminim ki, aynı Beyaz Ordular gibi bu karşıdevrimci ayaklanma, Türk köylü kitlelerinin desteğiyle mutlaka bastırılacaktır.

"Türkiye Cumhuriyeti'ni yöneten ve başında Kemal'in olduğu Halk Partisi'nde Türkiye'nin bütün iyi kuvvetleri toplanmıştır. Ve onların yardımlarıyla mücadelelerinin şafağında nasıl sultan ve emperyalist saldırılarla hesaplaştılarsa bu yeni girişimlerle de kolayca hesaplaşacaklardır.

"Sovyetler Birliği'mizin bütün iyi duyguları hiçbir şüphe olmaksızın genç Türkiye'nin yanındadır."[80]

Bakinskiy Raboçiy'in Moskova muhabirinin görüştüğü ikinci isim Türkiye'nin Moskova Maslahatgüzarı Enis (Akaygen) Bey'dir. Yukarıda *İzvestiya* gazetesine verdiği demecini de aktardığımız Enis Bey, alınan kararlı önlemlerle ilgili bilgi vererek başlar. Türk diplomat, ardından Şeyh Sait'in hiçbir siyasal geçmişi olmadığını ve ülkenin siyasal hayatında hiçbir zaman rol oynamadığını vurgular. Şeyh Sait'in ismi ilk kez bu isyanda duyulmuştur. İsyanda cahil kitlelerin dini duyguları sömürülmektedir. Enis Bey'in ifadesiyle

79 Sovyet Azerbaycanı, Ermenistanı ve Gürcistanı'ndan oluşmaktadır.
80 Bkz. *Bakinskiy Raboçiy*, 11 Mart 1925.

ülke tek yürek olarak devrimin kazanımlarını koruyacak ve kısa süre içinde isyan bastırılacaktır.[81]

Azerbaycan Komünist Partisi'nin günlük yayın organında isyan günlerinde Bakû'de bulunan *Vatan* gazetesinin başredaktörü Ahmet Şükrü Bey'in *Bakinskiy Raboçiy* için yazdığı makalesi de yayımlanır. 1 Nisan 1925 günü "Türkiye ve Sovyet Cumhuriyetler Birliği" başlığıyla çıkan yazıda Ahmet Şükrü Bey, Şeyh Sait İsyanı'na da değinir.

Sovyet topraklarına adım attığından beri Kürt isyanıyla ilgili birçok soruyla karşılaştığını belirten yazar, SSCB'de karşılaştığı bu yoğun ilgiden dolayı içten teşekkürlerini sunar. Ahmet Şükrü Bey'in ifadesiyle karşıdevrimci isyanın patladığı bölgede ortaçağ tarzı yaşamın sürdüğü aşiretler bulunmaktadır. Feodal dönemde merkezi hükümet, bölge halkıyla ağalar ve şeyhler üzerinden irtibat kurmuştur. Ancak Türkiye'de cumhuriyetin kabulüyle hükümetle halk arasında doğrudan ilişkilerin tesisi zorunlu hale gelmiştir. Bunun üzerine kitleler üzerindeki etkilerinin kaybolacağını anlayan feodaller hükümranlıklarını sürdürmek için dini kullanarak ve dış güçlerin altınlarına dayanmaya çalışarak isyan başlatmışlardır.

Dış güçlerin parmağını gören halk, isyana destek olmamış ve isyan bölgesi, daha hükümet orduları gelmeden sınırlı kalmıştır. Ardından düzenli orduların kararlı müdahalesiyle bölge, demirden bir çembere alınmıştır.

Ahmet Şükrü Bey, isyanın bastırılmasıyla bölgedeki feodal rejimin egemenliğine son verileceğini, yeni medeni temellerde devlet idaresinin kurulacağını ve kangren haline gelmiş olan toprak meselesinin sonsuza dek çözüleceğini belirtir. Bu noktalara işaret ettikten sonra yazar, yazısını şöyle tamamlar:

> "Türkiye kamuoyu, bu meselede Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye göstermiş olduğu samimi dostluk duygularından çok etkilenmiştir.

81 Bkz. *Bakinskiy Raboçiy*, 11 Mart 1925.

"Türkler ve SSCB halkları, devrim meselesinde tek cephe halinde hareket etmektedir. Bu sebeple SSCB halklarının dini, ekonomik ve toplumsal açıdan kesinlikle gerici karakter taşıyan Kürt isyanındaki tavrı, iki komşu devlet arasındaki samimi ilişkileri daha da sağlamlaştıracaktır."[82]

Krokodil Dergisinin Karikatürlerinde Şeyh Sait İsyanı

Tirajı bir dönem 6,5 milyona kadar çıkan, SSCB'nin gelmiş geçmiş en önemli mizah dergisi *Krokodil* de isyan günlerinde Türkiye'de yaşanan bu gelişmeleri karikatürlerle sayfalarına taşır.

1925 Mart'ında çıkan 11. sayının kapağı Şeyh Sait İsyanı'na ayrılmıştır. "Uluslararası Durum" başlığını taşıyan karikatürde İngiliz liman işçileri ve tayfalar gazete okurken aralarında şöyle bir diyalog geçmektedir:

"- Türkiye'de yeniden karşıdevrimci bir isyan... Türk halkına pahalıya mal olacak.

Hımm... İngilizlere de ucuza gelmeyecek. Ne de olsa Chamberlain finanse ediyor."[83]

Aynı sayıda içerde yayınlanan başka bir karikatürde dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Chamberlain, bir Türkü başında ay-yıldız olan bir direğe bağlamış ve onun kanını petrol varillerine pompalamaktadır. Karikatürün altında ise şunlar yazılıdır:

"İngilizler, 'petrol sanayi için kandır' demişlerdi ve şimdi de Türk kanıyla İngiliz varillerini doldurmaya giriştiler."[84]

82 Ahmet Şükrü Bey, "Turtsiya i Soyuz Sovyetskih Respublik", *Bakinskiy Raboçiy*, 1 Nisan 1925.
83 *Krokodil*, No.11, Mart 1925.
84 *Krokodil*, No.11, Mart 1925.

Konuya değinen bir karikatür de ertesi sayıda çıkar. "Kimin Ajitasyonu Daha Yakıcı?" başlıklı yan yana iki karikatürün üstünde İngilizlerin, SSCB'nin Türkiye'ye kömür ve kibrit vermesinden kızgın olduğu ifade edilmektedir. Birinci karikatürde petrol yataklarının olduğu bir fonda bir İngiliz Türke "Yakıtını ver, dostluğumu al!" demektedir. İkincisinde ise Sovyet tarafı Türk tarafına yanındaki kömür ve kibritleri göstererek "Dostluğunu ver, yakıtını al!" teklifini götürmektedir.[85]

Komintern Belgelerinde İsyan

Sovyet iktidarıyla neredeyse iç içe geçmiş olan Komintern'in Şeyh Sait İsyanı değerlendirmesi de şimdiye kadar sunduğumuz olgulara işaret etmektedir. Örneğin, basına özel bültenle 26 Şubat 1925'te geçilen "Kürdistan'daki Ayaklanmanın Anlamı" başlıklı yazıda "Türk gericiliğinin emperyalizmle ittifak halinde" gerçekleştirdiği isyanla ilgili şu değerlendirme yapılır:

> "Kemal, genel olarak ulusal kurtuluş hareketini temsil etmekte ve Türkiye'nin demokratlaştırılması ve feodal kalıntılar ile Müslüman din adamlarının etkisinden kurtarılması için çalışmaktadır. Kemal'e karşı, ilk olarak emperyalizm, ikinci olarak feodal ağalar, üçüncü olarak din adamları ve dördüncü olarak liman şehirlerinin yabancı sermayeye bağlı ticaret burjuvazisi mücadele etmektedir.
>
> "Son zamanlarda bütün gerici güçler, Kemal'e karşı bir harekete önderlik eden 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. İsyancılar, din adamlarının yobazlaştırdığı göçebe aşiretleri harekete geçirdiler ve dinci sloganlarla ortaya çıktılar.

85 *Krokodil*, No.12, Mart 1925.

"Ayaklanma büyük toprak ağalarının hâkim olduğu doğu illerinde patlak verdi. İsyancıların arkasında, Musul sorununda, yani petrol sorununda çıkarı olan İngiltere bulunuyordu."[86]

24 Mart 1925 tarihli Ad. (Kudüs) imzalı başka bir yazı da meseleyi özellikle Musul sorunu üzerinden yaklaşır:

"(...) tam Musul sorunu çözüme bağlanmak üzereyken Kürdistan'daki ayaklanma patlak verdi. Yani, Milletler Cemiyeti, mademki verilere dayanarak karar verecekti, o zaman her iki taraf da bu verileri sağlamak için çaba göstereceklerdi. Türkler, daha kendi bölgelerinde yaşayan Kürtlerle başa çıkamadıklarına göre, kendi bölgeleri dışında kalan Musul'daki Kürtlerle nasıl başa çıkacaklardı? İşte bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bir Kürt ayaklanmasının sahneye konulması gerekiyordu. Bu ayaklanmanın sözüm ona eski sultanı halife yapmak için düzenlendiği söylendi. İngiliz parasının ve İngiliz silahlarının bu ayaklanmada büyük rol oynadığı açıktır. (...)

"Kürt ayaklanması, İngiliz emperyalizminin Ortadoğu'daki yeni bir saldırı manevrasıdır."[87]

Olaylardan bir sene sonra 30 Mart 1926'da Komintern'in yayın organlarında Sovyet haber ajansının Türkiye muhabiri K. Yust'un "İsmet Paşa Kabinesinin Bir Yılı" isimli yazısı çıkar. Yust, makalesinde Kürtlerin özerklik talebinin aslında gerici feodal doğu vilayetlerinin devrimci ve cumhuriyetçi Ankara hükümetine karşı özerkliği anlamına geldiğini belirtirken hükümetin konuyla ilgili faaliyetlerini ise şu şekilde kâğıda döker:

"Yeni hükümetin son bir yıllık faaliyetine damgasını vuran şey, devrimi gerek siyasal gerekse de iktisadi alanda sürdür-

86 *Komintern Belgelerinde Türkiye/Kürt Sorunu*, s.15.
87 *Age*, s.24.

me ve böylece eskiye dönüş olanağıyla dinci gericilik tehlikesini kökünden yok etme yolunda gösterilen açık çabalardır. İsmet Paşa, şeyhlerin dinci ayaklanmasını ordu aracılığıyla bastırır bastırmaz, gerici düşünceyi besleyen ve din adamlarının kafasında 'daha iyi günler'in geleceği umudunu yaşatan eski düzen kalıntılarıyla da kararlı bir şekilde mücadeleye başladı.

"Bu dönemde alınan önemli tedbirlerin tümü, Kürdistan'daki feodal-teokratik düzeni ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu düzeni ayakta tutan temel direkler, doğrudan doğruya Peygamber'in soyundan gelenler (seyitler ve şerifler) bile, İstiklal Mahkemesi'ne verildi. Saflarında gerici güçlerin toplanmaya başladığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kesin olarak dağıtıldı. Gericiliğin yurtdışındaki destekçilerinin ülkede örgütlendikleri gericilik yuvalarına karşı gerekli tedbirler alındı. Çağdışı gelenek ve göreneklere karşı da amansızca mücadele edildi."[88]

Komintern'in yayın organlarında çıkan makalelerin dışında Şeyh Sait sonrası dönemi değerlendiren raporlar da vardır. Örneğin "Türkiye" başlığıyla 1926 yılında kaleme alınan raporda isyandan sonra Türkiye'nin iç politikasının oldukça sağlamlaştığına vurgu yapılmaktadır. Devrimle iktidara gelen Kemalistler, Şeyh Sait İsyanı'nı bastırmayı başarmış, böylece Türk hükümetinin otoritesini hem içerde hem de dışarıda oldukça güçlendirmişlerdir. Rapordaki ifadelerle Şeyh Sait'i destekleyen İngiliz emperyalizminin yeni Türkiye'nin milli hükümetini sıkıştırma hesabı tutmamıştır. Milli Türkiye, karşıdevrimle hesaplaşmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın sahneden silmiş ve özellikle doğuda gericiliğe karşı devrimlere girişilmiştir.[89] Yine başka bir Komintern raporunda

88 *Age*, s.34 vd.
89 Raporun ilgili bölümü için bkz. RGASPİ fond 495, liste 154, dosya 280, yaprak 70.

Şeyh Sait ve müritlerinin ortadan kaldırılması ve gericilere yönelik sert tedbirler alınması olumlanmaktadır.[90]

Diğer yandan Alman yazar Dr. Karl Hoffmann da "Petrol Politikası ve Anglosakson Emperyalizmi" isimli hacimli kitabında isyanın Musul meselesiyle bağlantısını kurarak İngilizlerin rolünü açık bir şekilde ortaya koymuştur.[91]

Türkiye-SSCB İlişkileri Açısından Şeyh Sait İsyanı

Sovyet makamları, Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili tavrını net bir şekilde Kemalist Türkiye'den yana koyarken isyanın özüyle ilgili yukarıda özetlediğimiz tespitleri yapmaktadır. Ayrıca SSCB, isyanı sadece yorumlamakla yetinmemiş, kimi zamanda Ankara hükümetine açık desteğini göstermiştir.

Sovyet Dışişleri Halk Komiseri (Bakanı) G.V. Çiçerin, Mart ayının hemen başında toplanan devletin en üst kurumu olan SSCB Yürütme Kurulu'nun 3. dönem toplantısına sunduğu raporda Türk-Sovyet ilişkilerine ve Şeyh Sait İsyanı'na da değinir:

> "Türkiye'yle dostluk politikamız derinleşiyor. Türk hükümetinin anlaşıldığı üzere dışarıdan kışkırtılan gerici isyana karşı mücadelesini sempatiyle takip ediyoruz."[92]

Çiçerin, birkaç gün sonra da Sovyet Ermenistanı'nın Leninakan (Aleksandrapol-Gümrü) bölgesi Sovyetleri'nin 4. Kongresi'ne katılır. Çiçerin, 9 Mart günü yaptığı konuşmanın bir bölümünde özellikle Leninakan'da yaşayan Kürtlere seslenir:

90 Bkz. RGASPİ fond 495, liste 181, dosya 330, yaprak 189.

91 Karl Gofman, *Neftyanaya Politika i Anglo-saksonskiy İmperializm,* Neftyanoe İzdatelstvo NTU VSNH SSSR, Moskva, 1930, s.361 vd.

92 Bkz. *Pravda,* 6 Mart 1925; *Zarya Vostoka,* 5 Mart 1925; *Bakinskiy Raboçiy,* 6 Mart 1925.

"Eğer burada yaşayan Kürtler, Cumhuriyetimizin dışında yaşayan Kürtlere onları kendi oyuncağı yapmaya çalışan dünya gericiliğinin etkisi altına girmelerini engellemek için etkide bulunmaya çabalarlarsa bunun çok yüksek değeri olacağını belirtmek isterim."

Bu sözlerinin ardından Çiçerin, bölgenin eskiden Türk akınlarından çektiğini, fakat artık yeni bir Türkiye'nin kurulduğunu belirtir. Yeni Türkiye, devletle din işlerini birbirinden ayıran ilk Müslüman ülke olmuş, hilafeti kaldırmıştır ve ayrıca dünya emperyalizmine karşı çok ciddi bir mücadele vermekte, ülkesinin zenginliklerini korumak adına kapılarını İngiliz, Fransız vd. sermayelerine kapamaktadır. İşte Türkiye'nin emperyalizme ve gericiliğe karşı durmak için bütün gücünü topladığı dönemde çıkan Kürt isyanının, Türk hükümetini alaşağı etmek isteyen uluslararası gericiliğin ve sermayenin elinde bir silah olmama şansı yoktur. Çiçerin, konuşmasına şöyle devam edecektir:

"Tabii ki Kürtlerin şartları olağanüstü derecede zordur, burada meseleyi bizim çözme imkânımız da yoktur. Bu bizim meselemiz de değildir. Ancak bu isyanın uluslararası gericiliğin entrikalarıyla, tahtından indirilmiş olan sultanın arkadaşlarının İstanbul'da yeniden onun iktidarını kurma, halifeliği geri getirme, kapıları yabancı sermayeye açma, bağımsızlığında direnen Türkiye'yi dünya sermayesine eklemleme amacıyla bağlantısının bugün apaçık olduğunu soydaşlarına anlatmaları için burada bulunan Kürt yoldaşlarımıza başvurmaktan da geri kalamayız. Ayaklananların gerici öğelerle bu bağlantısı, bizi bu isyanı şu şekilde ele almaya zorlamaktadır: İki kıtayı birleştiren Boğazlar'ın bulunduğu, Avrupa ve Asya'nın buluştuğu yerkürenin olağanüstü önemdeki bu noktasını ele geçirmeye çalışan emperyalist devletlerin, uluslararası gericiliğin itici güç olduğu bir isyandır. Uluslararası gericilik, bu önemli

konumu ele geçirmeye çabalamakta ve her zaman yaptığı gibi nüfusun o veya bu grubunu olağanüstü ustalıkla kullanarak hareket etmektedir. Buna karşı gelmek gerekir ve bu yüzden de burada bulunan Kürt yoldaşlarımızın, soydaşlarını, dünya sermayesiyle savaşan yeni bir güce karşı uluslararası gericiliğin elinde bir silah olmamaları yolunda uyarmak üzere önlemler alacağını umuyorum."[93]

Çiçerin'in bu yaklaşımı, Sovyet dışişlerinin başka belgelerine de yansır:

"Bağımsız bir Kürdistan devletinin kurulması fikri, günümüz şartlarında gerici bir fikirdir. Zamanımızın siyasal durumu, Türk devlet bünyesinin bütün parçalarının dengesini ve sıkılaşmasını gerektirmektedir, parçalanmasını değil. 'Bağımsız Kürdistan' fikrini Doğu'nun diğer ülkelerinin yönetici çevreleri de desteklememektedir, çünkü bu fikir, bu devletlerin bütünlüğüne ve bağımsızlığına darbe vuracaktır. Kürt komitesinin Rusya'nın himayesinde bağımsız Kürt devleti kurulması önerisi, Kürt nüfusun esas kitlesinin geri kalmış olması ve farklı emperyalist devletlerin ajanlarıyla sıkı fıkı olan aşiret reislerinin tam etkisi ve buyruğu altında bulunması nedeniyle maceracı bir giriş olarak reddedilmelidir."[94]

Halit Bey, Mahmut Berzenci gibi bir kısım Kürt liderleri, daha Lozan Konferansı sırasında ve de sonrasında Sovyet hükümetine bu temelde başvurmuş ve ret cevabı almışlardır.[95] Komünist Partisi'nin en üst organı Politbüro'nun 1925 yılında aldığı karar da, Sovyetler'in Türkiye'deki Kürt hareketine karşı olumsuz bakışını gös-

93 Çiçerin'in konuşması için bkz. *Zarya Vostoka,* 14 Mart 1925.

94 Bkz. A.A. Kuznetsov, *Kurdskiy Vopros Na Pervom Etape Obşego Krizisa Kapitalizma (1917-1941 gg.),* Moskva, s.126'dan aktaran: M.S. Lazaryev, *age,* s.61.

95 Bkz. M. Lazaryev, "SSSR i Kurdistan", *Aziya i Afrika Segodnya,* No.3, 1995, s.4 vd.

termektedir.[96] Bu durum, İngiliz kaynakları tarafından da tespit edilmiş, Sovyetler'in Kürt isyanlarını ve milliyetçiliğini değil, Ankara hükümetini desteklediği açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.[97]

Sovyet Politbürosu'nun ve Dışişleri'nin bu tavrı, SSCB'de özellikle Müslümanların yaşadığı bölgelerde eylemlere ve mitinglere dönüşmüştür. 24 Nisan 1925 günü Tiflis'te yaşayan Müslümanlar Kürt isyanına karşı bir miting düzenler. Mitingde şehrin müftüsü Hacı Ahun Mollazade hilafetin kaldırılmasıyla ilgili bir tebliğ sunar. İran ve Güney Kafkasya Müslümanlarının temsilcileri de mitingde konuşma yaparlar. Miting sonunda kabul edilen bildiriye göre bütün İslam dünyası, Kürt isyanını Türkiye'nin bağımsızlığına karşı işlenmiş bir suç olarak damgalamalıdır ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı hareket eden herkes, İslamın ve Doğu halklarının bağımsızlığının düşmanıdır.

25 Nisan 1925'te de Sovyet Dağıstanı'nın başkenti Mahaçkale'de Mahaçkale ve Derbent müftülüğü Doğu halklarına yönelik Şeyh Sait İsyanı'nı protesto eden bir bildiri yayınlar. Bildiride Türk halkının satılmış şeyhlerin yardımıyla hareket eden İngiliz kapitalistlerine boyun eğmeyeceği ifade edilir. Bildirinin altında müftü Abdülkadir Kerimov ve bir dizi Müslüman din adamının imzası vardır.[98]

10 Mayıs 1925'te ise bu sefer Taşkent Müftülüğü bütün Müslümanlara yönelik bir çağrı yapacaktır. İsyan'ın karşıdevrimci yönünü ortaya koyan bildiri, İngiliz emperyalizminin aleti olan Şeyh Sait'in Türk hükümetine karşı mücadelesinde dini sloganlar kullandığına işaret edilir. Şeyh Sait, Doğu halklarının kültürel ve ekonomik

96 Bkz. A.A. Kuznetsov, *age*, s.125'ten aktaran: M.S. Lazaryev, *Kurdistan i Kurdskiy Vopros*, s.61.
97 Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı (1880-1925)*, Özge Yayınları, Ankara, Kasım 1992, s.207, 211 vd., 226.
98 Tiflis'teki mitingin ve Mahaçkale'deki bildirinin haberleri için bkz. *Pravda*, 26 Nisan 1925.

kalkınmasını arzulayan gerçek Müslümanların mahkûm ettiği hilafet kurumunu tekrar geri getirmek istemektedir. Türkiye'deki karşıdevrimciler, emperyalistlerin elinde yeniden oyuncak olması için halifeyi diriltmeye çabalamaktadır. Bildiride diğer yandan İngilizlere satılmış olan Şeyh Sait'in "bağımsız Kürdistan" amacına dikkat çekilir. Eğer bu başarıya ulaşırsa, Kürdistan yönetimi kaçınılmaz olarak İngilizlerin eline düşecektir. Bildirinin sonunda Taşkent Müftülüğü, bütün bilinçli ve onurlu Müslüman din adamlarını emperyalistleri ve onların uşaklarını lanetlemeye çağırır.[99]

Bu miting ve bildirileri takiben Haziran ayında Kırım Türkleri de Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin vasıtasıyla bir bildiri yayınlar:

> "Biz inkılâpçı mollalar, İngiliz altınlarına satılan aksi inkılâpçı ve mutaassıp şeyh ve mollaların çıkardığı bu kıyama karşı protesto etmeliyiz. Çünkü onlar altın mukabiline dinlerini satanlardır. Türkiye hükümetinin bu isyanı yatıştıracağına, Türkiye halkının yaşayışını kardeşlik ve hürriyet esası üzerine tesis edeceğine eminiz. Kırım Halk İdare-i şer'iyesi bu hakda kendi protestosunu Hariciye Komiseri arkadaş Çiçerin vasıtasıyla İngiliz eli altında inleyen bütün Müslümanlara ilan edildi. Reis: Hacı Müslihiddin, Kâtip: Habib Eşref."[100]

Ayrıca Sovyet şarkiyatçısı M.G. Galkoviç, Şeyh Sait İsyanı'nın ve 1927 yılında Türk-İran sınırındaki Kürt hareketliliğinin amaçlarından birinin de Türk-Sovyet ve Türk-İran ilişkilerini bozmak olduğunu yazar. Yazara göre SSCB, kendi sınırını aşıp topraklarına giren isyancıları silahsızlandırarak Türkiye'ye destek olmuştur. İngiliz istihbaratının tetiklediği bu kışkırtmalara karşı Türk-Sovyet işbirliğine çok büyük ihtiyaç duyulmaktadır.[101]

99 Bkz. *İzvestiya,* 12 Mayıs 1925.

100 *Cumhuriyet,* 4 Haziran 1925'ten aktaran: Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e,* Truva Yayınları, İstanbul, Aralık 2004, s.283.

101 M.G. Galkoviç, *Vostok i SSSR,* İzdatelstvo Kommunistiçeskoy Akademii, Moskva, 1928, s.65 vd.

Bunun farkında olan Batı devletleri, iki ülkeyi karşı karşıya getirmek için farklı yollar da denemiştir. Amerikan *Chicago Tribune* gazetesi, Kürt isyanının Türkiye ile Kafkasya arasında tampon bölge kurarak Türkiye'nin bölgeye etkisini felce uğratmayı amaçlayan Bolşevikler tarafından desteklendiğini iddia etmiştir.

Buna ilk yalanlama Ankara'nın resmi yayın organı *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinden gelir. Gazetenin başyazısında kendi halklarının ruh, duygu ve arzularını takip eden Sovyet ve Türk hükümetleri arasındaki ilişkilerin hiçbir şeklide sarsılamayacağı vurgulanır. Türkiye ve SSCB'deki her türlü karşıdevrimci hareket, iki ülke arasındaki dostane ilişkileri güçlendirmektedir. Yeni Türkiye ve yeni Rusya arasındaki bu karşılıklı ilişkilerin Çarlık ve hilafet zamanındaki gibi olamayacağı açıktır. Bu bakımdan *Chicago Tribune* gazetesinde çıkan yazının Türk-Sovyet ilişkilerine olumsuz etki yapması asla mümkün değildir. Amerikan gazetesinin amacı, iki büyük millet arasında anlaşmazlık çıkarmaktır. Ancak bunu düşünenler, iki ülke arasındaki ilişkilerin sadece diplomatların istek ve eğilimlerine bağlı olmadığını unutmaktadır. Bu siyaset, son devrimci kavganın tarihiyle yazılmıştır. Devrimci Rusya da Türkiye'nin milli hedeflerini herkesten iyi bilmektedir. Ayrıca Rusya'nın Türkiye'ye yardımları asla unutulmayacaktır. Diğer yandan yaşanmakta olan isyan konusunda Türkiye'ye en yakın davranan ülke Sovyet Rusya olmuştur. *Hâkimiyeti Milliye*'nin 11 Mart 1925 tarihli başyazısı, Sovyet devlet yetkililerinin genç Türkiye Cumhuriyeti'nin gericilik yılanını ezeceğine emin olduğunu ve Türkiye'nin bu tavra büyük önem verdiğini belirterek biter.[102]

Cumhuriyet gazetesi ise, 12 Mart 1925 tarihli sayısında *Chicago Tribune*'e "İsyan Hadisesi Rusların Eser-i Teşviki Değildir" başlıklı yazıyla cevap verecektir:

102 Yazı, Sovyet basınının bütün temel organları tarafından tam metin olarak verilmiştir. Bkz. *İzvestiya,* 14 Mart 1925; *Pravda,* 14 Mart 1925; *Zarya Vostoka,* 14 Mart 1925; ayrıca ROSTA'nın geçtiği haber için bkz. GARF fond 391, liste 2, dosya 78, yaprak 193-194.

"Türk ve Rus milletlerinin arasını açmak istiyorlar. Bugün Türk milletinin olsun, Rus milletinin olsun hayat-ı siyasetteki gayeleri çok vazıhtır. Kendi milletlerinin hukuku tabiiyesine müdahale etmek, komşularının toprağına, onların hayat ve servet membalarına göz dikmek emperyalist zihniyetli hırsların kârıdır. Türk ve Rus milletleri ise bu şaibeden münezzehtirler."[103]

Sovyet doğu bilimcisi İrandust da *İzvestiya*'da yayınlanan 28 Mayıs 1925 tarihli makalesinde İngiliz basınının Türkiye'de çıkan isyanı SSCB'nin milli politikasına bağlamaya çalıştığını belirtir. "Doğu'da İngiliz Politikasının Yeni Maskesi" başlıklı yazıda İrandust, milletlerin kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin asla başka ülkelerin iç işlerine karışma anlamına gelmeyeceğinin altını çizer.[104]

Diğer yandan isyan günlerinde yeniden göreve gelen İsmet Paşa'nın onuruna Sovyet Büyükelçiliği'nde kabul töreni düzenlenmiştir. İsmet Paşa ve kabinenin bütün üyeleri, 18 Mart 1925 günü SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Y.Z. Surits tarafından ağırlanmıştır.[105] İsmet Paşa da Kafkasya'da uçak kazasında hayatını kaybeden Sovyet devletinin üst düzey yöneticileri için 28 Mart 1925 günü Surits aracılığıyla Çiçerin'e başsağlığı mesajını iletmiştir.[106]

Şeyh Sait İsyanı döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da sıklaştığı görülmektedir. Bu süreç ise zirvesini Musul sorununun Türkiye aleyhine sonuçlanmasının hemen ertesi günü 17 Aralık 1925'te iki ülke arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanmasıyla yapacaktır.[107]

103 *Cumhuriyet,* 12 Mart 1925'ten aktaran: Raşid Tacibayev, *age,* s.278 vd.
104 İrandust, "Novaya Maska Angliyskoy Politiki Na Vostoke", *İzvestiya,* 28 Mayıs 1925.
105 Bkz. GARF fond 391, liste 2, dosya 78, yaprak 304.
106 GARF fond 391, liste 2, dosya 78, yaprak 439.
107 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri/Sovyet Arşiv Belgeleriyle,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2007, s.168 vd.

Sovyet devletinin resmi görüşünü ortaya koyduktan sonra Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) tutumunu da incelemek meselenin bu yönden de açıklığa kavuşturulması bakımından faydalı olacaktır. Şeyh Sait İsyanı'nın sıcağı sıcağına yaşandığı ilk günlerde TKP'nin yayın organı *Orak Çekiç* dergisinde çıkan yazılardan örnekler vererek başlayabiliriz.

Orak Çekiç'in 26 Şubat 1925 tarihli 6. sayısının manşeti Kürt isyanına ayrılmıştır. Dergi, "İrticanın başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor; irticaa karşı mücadelesinde Halk hükümetledir" sloganını kullanırken ilk sayfada da "Kahrolsun İrtica" başlıklı yazıda aynı konu işlenmiştir. Görüldüğü üzere *Orak Çekiç,* ayaklanmaya kararlı olarak karşı çıkmış ve Kemalist hükümeti kayıtsız şartsız desteklemiştir.[108]

Derginin 5 Mart 1925'te çıkan 7. sayısının manşeti şöyledir: "Yobazların Sarıkları Yobaz Zümresine Kefen Olmalı! Yobazlarıyla, Ağalarıyla, Şeyhleriyle, Halifeleriyle ve Sultanlarıyla Birlikte Kahrolsun Derebeylik! İrtica ve Derebeyliğe Karşı Mücadele İçin: Köylüler Köy Meclisleri, Ameleler Sendikalar Etrafında Teşkilatlanmalıdırlar!" "İngilizlerin Oynattığı İrtica Kuklası" adlı başyazıda da "ekalliyet milletlerinin sergerdelerini" ayaklandırmanın, eski bir İngiliz ve Rus oyunu olduğu hatırlatılmaktadır. Buna göre, Türkiye siyasal bağımsızlığını kazandıktan sonra, iktisadi ve içtimai inkılâp yoluna girmiştir ve "iki seneden beri bu istikamette büyük adımlarla ilerlemekteyiz." Ancak, ayaklanmanın bastırılması ve elebaşılarının cezalandırılmasından sonra, mutlaka doğuda toprak me-

108 Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar,* c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.772; *Dr. Şefik Hüsnü Deymer/Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları,* derleyen: Erden Akbulut, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, Şubat 2010, s.111, 131; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi,* c.3, Bölüm 1, 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ekim 2005, s.129.

selesi çözülmelidir; çünkü "arazi ve meralar parçalanmadıkça, Şark vilayetlerinde intizamın iadesine imkân yoktur." *Orak Çekiç*, bu arada Fethi Bey kabinesinin düşmesini de olumlu karşılamaktadır. Zira bu kabine inkılâpta bir tevakkufu temsil etmekteydi; halbuki yapılması gereken, "genç isyanı adi bir şekavet gibi tenkil etmek" değil, derebeylik düzenini tasfiye etmektir. Gazetenin "Ali ile Veli" sütununda da, "Şeyh Sait Ne Biçim Eşkıyadır?" başlığı altında aynı fikirler ele alınmıştır. Ayaklanmanın gerisinde Kürdistan derebeyleri vardır; Cumhuriyet hükümeti derebeyliği tasfiye edecektir. Yazı, "Arkadaş, kara kuvvet bizim de burjuvazinin de düşmanıdır, her şeyden önce bu düşmanı yenmeliyiz" vurgusuyla son bulmaktadır.[109]

O tarihte TKP'nin önderi olan Dr. Şefik Hüsnü (Deymer) de Komintern'in yayın organında, Şeyh Sait İsyanı'nın emperyalizmle ilişkisini ve gerici niteliğini şu sözlerle vurgulamıştır:

> "Tarihe baktığımızda Türkiye ne zaman bir gelişme ve yenileşme dönemine girmişse, yayılmacı devletlerin şu ya da bu şekilde büyük güçlükler çıkardıklarını ve sonuç olarak Türkiye'nin gelişmesinin kesintiye uğradığını görürüz. Bu yöndeki son çabalar olan, bazı aşiretlerin cahilliğinden ve yobazlığından yararlanarak onları Kemalistlerin laiklik reformlarına karşı ayaklanmaya kışkırtma girişimleri tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır."[110]

Bunun dışında Şefik Hüsnü'nün konuyla ilgili "Ferdi" takma adıyla Komintern'in Merkez Yürütme Kurulu'na sunduğu yayınlanmamış raporları da vardır. 24 Mart 1927 tarihli 611 no.lu "Kemalistlerin İktisadi Faaliyetleri" başlıklı raporun "Doğu Bölgelerinde Feodalizmin Tasfiyesine Yönelik Reformlar" ara başlığı altında tehcir de dâhil olmak üzere hükümetin aldığı tedbirlerle ilgili şu tespitlere yer verilmiştir:

109 Mete Tunçay, *age*, s.774 vd.
110 Şefik Hüsnü, *Komintern Belgelerinde Türkiye/Yazı ve Konuşmalar*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1995, s.20.

"1925 yılının başındaki feodal ve gerici karakter taşıyan Kürt isyanı, milli burjuvaziye Küçük Asya'nın doğu bölgelerinde feodal sömürüyü tasfiye etmesi için yol açtı. Hükümet, köktenci tedbirler alma sözü verdi. Ancak hükümet, isyan bastırıldıktan sonra meselenin sadece siyasal ve idari çözümüyle yetindi. 1926 yılının sonunda Milli Meclis tarafından kabul edilen kanuna göre hükümet, 1500 aileyi silahlı isyanın çıktığı bölgelerden Türkiye'nin batı bölgelerine taşıma yetkisini aldı. Bu aileler, zorla gönderildikleri yerlerde memleketlerinde sahip oldukları kadar toprak ve ona uygun para tazminatı alacaklardır. Onların doğu vilayetlerindeki toprakları da yurtdışından geri dönen Türk göçmenleri yerleştirmek niyetinde olan devletin hazinesine geçmektedir.

"Bu yarım önlem bile devrimci bir anlam taşıyabilirdi, eğer feodal rejimin hüküm sürdüğü bu bölgelerden nüfusu köleleştiren imtiyazlı ağalar sürülselerdi. Zorla göç ettirilen ailelerin büyük çoğunluğu, fakir çevrelere aittir. Onlar, sadece cahilce veya bağnazca Kemalizme karşı ayaklanan feodal liderlerini takip etme aptallığıyla suçlanabilirler. Onları, aşiret reislerinden yalıtmak yerine hepsini başka bir bölgeye gönderiyorlar. Diğer yandan Kemalistlerle bağlantısı olan ve hükümete sadık kalan çok daha zengin ve çok daha güçlü olan feodal beyler, memleketlerinde kalma hakkına sahip oluyor; toprağı kullanım hakları hiçbir şekilde sınırlandırılmıyor. Bu reformlar, feodalizmi değil, sadece Kemalist hükümete düşman olan feodalleri vuruyor."[111]

111 Bkz. RGASPİ fond 495, liste 33, dosya 494, yaprak 30. Şefik Hüsnü, bu ifadelerini Komintern'in dergisinde farklı dillerde çıkan makalesinde de tekrar edecektir. Bkz. B. [Bekir] Ferdi imzasıyla "Turetskie Krestyane i Kemalistkaya Revolyutsiya", *Kommunistiçeskiy İnternatsional,* No.16, 22 Nisan 1927, s.44 vd. ve Şefik Hüsnü, *age,* s.90 vd.

TKP'nin döneme ait başka bir karar metninde de Şeyh Sait İsyanı, dinci-gerici olarak nitelendirilmiştir.[112]

Toprak devrimi meselesine SSCB'ye gelen Kemalist yetkililer de değinmiştir. Türkiye sanayicileri heyetinin üyesi ve Ankara Ticaret Enstitüsü'nün Müdürü Ahmet Münir Reşit, Sovyet devleti tarafından 6 Şubat 1926 tarihinde Moskova'da kendisi için özel düzenlenen konferansta sunduğu uzun tebliğinde Türkiye'nin doğu illerinin sakinleştiğini belirttikten sonra şu noktalara vurgu yapar:

> "İngiliz kapitalistleri ve ajanları, özellikle ağalar ve beyler, halkı hükümete karşı kışkırttılar. Sonuçta ağaların ve beylerin bu karşı harekâtı kırıldı. Şimdi onlar, yeryüzünden siliniyor ve Kürdistan şehirlerinde sadece halk ve hükümet bulunuyor. Ağalara ve zengin köylülere ait olan topraklar halka dağıtılıyor. Bunun sayesinde ülke sakinleşti ve inşa çalışmalarına girişildi."[113]

İran ve Irak Kaynaklarından

İran ve Irak kaynakları da isyanla ilgili önemli noktalara işaret etmektedir. Çalışmamız sırasında rastladığımız iki tanesini buradan aktarmak faydasız olmayacaktır. İranlı general Hasan Arfa, isyanın sebeplerini şöyle sıralamıştır: 1) Hilafetin kaldırılması ve Türk devletinin laikleştirilmesi; 2) Doğu vilayetlerinin kötü ekonomik durumu; 3) Hükümetin aşiret reislerinin siyasal iktidarına dokunması; 4) Feodallerin ayrıcalıklarını yitirme korkusu.[114]

112 Kararın Fransızca metni için bkz. RGASPİ fond 495, liste 181, dosya 330, yaprak 151.

113 Tebliğinin ilgili bölümü için bkz. GARF fond 5283, liste 8, dosya 18, yaprak 4-5.

114 H. Arfa, *The Kurds, An Historical and Political Study*, London, 1966, s.38'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.53.

Benzer tespitler, İran basınında da yer almıştır. *Şefak-e Sorh* gazetesi 3 Mart 1925 tarihli sayısında "suçluyu bulmak için suçun kimin işine yaradığına bakmak lazım" diyerek Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesiyle ilgili bölgede bulunan komisyonunu hatırlatarak İngilizleri işaret etmektedir. *Setara-ye İran* gazetesi de İngiliz parmağına dikkat çekmektedir.[115]

Irak istihbaratının 11 Aralık 1924 tarihli raporunda ise hilafetin kaldırılmasının Kürtleri Türklerden iyice yabancılaştırdığı ve Kürtlerin tamamen Türklere karşı bir eğilim içine girdiği ifade edilmektedir.[116]

115 Rusya Federasyonu Dışişleri Arşivi (AVPRF) fond 94, liste 9a, klasör 1, dosya 108, yaprak 146, 147, 199'dan aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.42 vd.

116 AVPRİ fond Hindistan Milli Arşivi (NAİ), seri A, dosya 304, yaprak 10'dan aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.49.

V.
AĞRI İSYANLARI

SSCB resmi kaynaklarının Ağrı İsyanlarına ilgisi Şeyh Sait İsyanı'ndan az olmamıştır. Hatta bu sefer isyanın SSCB sınırına daha yakın olması, Moskova'yı bir öncesine göre daha da endişelendirmiştir. Tehdidin somut olarak kendilerine yönelmesinin yanında Türkiye'nin emperyalizm ve gericilikle mücadelesi de Sovyetler Birliği'nin ciddi dikkat göstermesinde önemli rol oynamıştır. Her zaman olduğu gibi Ağrı İsyanları üzerine de birçok resmi rapor, devlet kurumlarının ve parti organlarının yayınlarında, günlük basında yazı ve haber bulunmaktadır. Kitabımızda ileriki sayfalarda tamamını verdiğimiz metinler ve bunlar dışında aşağıda yer alan bu türden kaynaklar, Şeyh Sait İsyanı'ndaki tutumu yansıtmaya devam etmektedir. İsyan, yine sadece siyasal açıdan değerlendirilmemiş, ayrıca olaya ideolojik olarak da yaklaşılmıştır. SSCB'nin bu konudaki tutumunun sadece basit, güncel ve taktik sebeplerden kaynaklanmadığı, daha derinde ideolojik temelleri olan bir siyasetin yattığı Ağrı İsyanlarıyla bir kez daha net şekilde görülmektedir.

Levin'in Makalesinde Milletleşme Süreci ve Aşiret Yapısı Arasındaki Çatışma

Buna verilecek örneklerden biri İ. Levin'in SSCB Merkez Yürütme Kurulu (TsİK SSSR) Milliyetler Konseyi ve Komünist Aka-

demisi'nin aylık yayın organı olan *Revolyutsiya i Natsionalnosti* (Devrim ve Milliyetler) dergisinde 1930 yılında yazdığı incelemedir. "Sovyetler Dışı Doğu'da Milli Bütünleştirme Meselesi" başlıklı yazıda konumuzun teorik temellerini ilgilendiren tahlillere göz atalım:

"Milli etnik problemlerin birinci kategorisi, genç milli burjuvazi ve devletin eski Asya tipi arasındaki çatışmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yukarıda eski Asya devlet yapısının aşiret örgütlenmeleriyle kaynaşmasından bahsetmiştik. Doğu'daki burjuva devrimleri süreci, burjuva grupları tarafından savunulan milli bütünleştirme politikasıyla imtiyazları ve hakları ayrılmaz bir biçimde Asya devlet sistemine bağlı olan ve merkezi burjuva devlet yapısının temel ilkeleriyle bir arada bulunamayan aşiretlerin çıkarları arasında kaçınılmaz olarak gergin bir çatışmaya yol açmaktadır.

"Bu sorun, aşiretlerin etnik özelliklerinden ve ekonomik ve sosyal yapısının kendine özgülüğünden dolayı ve ayrıca ekonomik etkenlerin zayıflığı sonucunda burjuva milli bütünleştirmesinin çıkarlarına uygun olan özümlemeye uğramamasıyla daha da karmaşıklaşmaktadır.

"Bu durumda görece daha ileri bir aşama olan milletleşme sürecine geçen toplumla millet öncesi aşiret aşamasında bulunmayı sürdüren farklı geri kalmış öğeler çatışmaktadır. Bazı durumlarda bu aşiret öğelerinin kendileri, bağımsız milli gelişimleri için gerekli önkoşullara sahip olmaktadır, ancak komşularından çok daha uzak bir perspektifte. Örnek olarak İran'daki ve Türkiye'deki Kürtler böyledir.

"Doğu'nun tarihi son otuz-kırk yılda az veya çok düzeyde, az veya çok saflıkta milli burjuva bütünleştirmesinin çıkarlarını temsil eden devletle aşiret liderleri arasındaki benzer çatışma-

lardan birçok örnekle doludur. Yeni devlet, bütün boy ve aşiret farklılıklarını ve imtiyazlarını bir potada eritmekte ve merkeziyetçi politikasıyla aşiretlerin 'kurtarılmış bölgelerinin' kalıntılarını tasfiye etmektedir. Aşiret liderleri ise buna ayaklanmayla cevap vermektedir."[1]

İ. Levin, teorik altyapısını oluşturduktan sonra Kürt isyanını ele almakta ve bulunduğu yeri tanımlamaktadır:

"Aşiret hareketlerinin temel özelliği, milli taleplerin belirli programına sahip olan milli hareket karakterinden yoksun olmasıdır. Bu hareketler, Asya tipi devlet yapısının yeniden inşası için savaşan gerici öğelerin hareketleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Türkiye'deki Kürt isyanı, feodal Asyatik karşıdevrimin son hareketidir. Programı, milli Kürt programı olmamış, Türkiye'deki bütün gerici öğelerin programı olmuştur. Kürt isyanının tasfiyesini, Kürt vilayetlerinin idari özerkliğinin tamamen tasfiyesi, Türkleştirme politikasının güçlenmesi ve merkezileşme takip etmiştir."[2]

Yazar, Kürt isyanlarının özünü saptadıktan sonra emperyalizmin bu kamplaşmadaki konumunu da tespit etmektedir:

"Aşiret hareketlerinin gerici karakteri, başta İngiliz olmak üzere emperyalizmin bu meseledeki konumunun tahliliyle tartışmaya yer bırakmayacak bir şekilde açığa çıkmaktadır. İngiliz emperyalizminin çıkarları, kesinlikle Doğu ülkelerinin milli bütünleştirmesinde onların bağımsız gelişiminde değildir. Emperyalizmin Doğu'daki kalesi, geniş ölçüde onun bu ülkelerdeki gerici öğelerle bağlantısı üzerine kurulmuştur. Aşiret hareketleri, onun elinde Doğu'daki devrimleri durdur-

1 İ. Levin, "Problema Natsionalnoy Konsolidatsii Na Zarubejnom Vostoke", *Revolyutsiya i Natsionalnosti,* No.6, Ekim 1930, s.123 vd.
2 *Age,* 124 vd.

mak için muazzam bir silaha dönüşmektedir. İngiltere'nin Türkiye'deki Kürt hareketindeki, Afganistan ve İran'daki aşiretlerin ayaklanmalarındaki rolü, gayet iyi bilinmektedir. Bunun üzerinde durmak gerekmektedir. Bu meselede emperyalizmin konumu, geri kalmış Asya devlet yapısının korunmasında saklı olan siyasal ve ekonomik çıkarlarının üstünü örten Doğu devletinin karakteri hakkındaki özel kavramda temellenmektedir."[3]

Bu ülkelerde gericilik, aşiretler ve emperyalizm arasında üçlü bir ittifak oluşturulduğunun altını çizen Levin, milli burjuvazinin feodalizmi tam olarak tasfiye etmek konusunda içinde bulunduğu çıkmaza da işaret eder. Yazara göre milli burjuvazi, Doğu'da toprak reformunun ve aşiret sorununun çözümünü sonuna kadar götürme yetisine sahip değildir. Asyatik devlet yapısıyla birlikte aşiret liderlerinin ayrıcalıklarını tasfiye eden burjuvazi, aşirete bağlı kitlelerin ekonomik ve kültürel düzeyini yükseltme, gericiliğin temel dayanağı aşiret ve boy yapısını ortadan kaldıracak olan aşiret içindeki sosyal sınıflaşma sürecini hızlandırma görevini önüne koymamaktadır. Bunlara bir de toprak reformunu ekleyen Sovyet teorisyen, bütün bunlara rağmen Kürt isyanının bastırılmasının ardından sürülen Kürt şeyhlerinin topraklarının Kürt kitlelerine dağıtılması konusunda Türk hükümetinin çekingen bir girişim içine girdiğini de belirtir.[4]

Levin, ayrıntılı incelemesinde Kürtlerin milli birliğini engelleyen etkenlere de değinir. Bölgenin ekonomik geriliği, aşiretlerin birbirinden kopmasına ve birbirinden keskin bir şekilde ayrılan çok sayıda diyalektin korunmasına yol açan uygunsuz coğrafi koşullar bunların başında gelmektedir. Farklı coğrafi bölgelerdeki Kürtlerin

3 *Age,* 125 vd.
4 *Age,* 126 vd.

birbiriyle aynı dilde anlaşması neredeyse mümkün değildir. Yazar, bu konuyla ilgili sözlerini ardından şöyle sürdürür:

> "Kürt diline Irak Kürdistanı'ndaki okullarda izin vererek, Irak'ın yüksek organlarında Kürt şeyhlerine yerler ayırarak İngilizlerin Irak'ta Kürtlere yönelik tavizkâr bir politika izlediğini belirtmek gerekir. Böylece İngilizler, Irak Kürdistanı'nda Türkiye, İran ve SSCB'ye karşı bir üs kurmaya çalışmaktadır."[5]

İ. Levin, devlet yayınları tarafından basılan *Irak* isimli kitabında da İngiltere'nin kimi zaman Kürt isyanlarını bastırmada Irak hükümetine yardım ettiği, Milletler Cemiyeti'nde Kürtlere özerklik talebine karşı çıktığı, kimi zaman da Kürt hareketini ihtiyaç zamanında daha ciddi görevler için Irak'a karşı bir silah olarak kullandığını ifade eder.[6]

Sovyet devleti ve sosyalizm açısından Kürt isyanlarını ideolojik olarak yerli yerine oturttuktan sonra Ağrı merkezli olaylara daha yakından bakabiliriz.

1930'lara Giden Süreç

Sovyet kaynakları, Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasını sevinçle karşılarken 1920'lerin ikinci yarısında bölgenin tekrar hareketlenebileceğine işaret etmeye başlamışlardır. Bu noktada emperyalizm tarafından Kürtlere verilen role Ermeni kökenli Sovyet devlet adamı B.A. Boryan, dikkat çekmektedir. Boryan'ın 1928-29 yıllarında basılan *Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB* başlıklı iki

5 *Age*, s.131 vd.
6 İ. Levin, *İrak*, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s.121.

ciltlik kitabı, Ermeni bölücülüğünün yaşadığı tarihsel tecrübeden en çok Kürt ayrılıkçılarının yararlanması gerektiğini saptayarak bitmektedir. Boryan, Şeyh Sait İsyanı'na dikkat çekerek, bu kez de Batı'nın parmağını Kürt meselesine doladığını belirler:

> "Eğer Ermeni meselesi ve Ermeniler, önceden Avrupa'nın 'hasta adamı tedavi etmek' amacıyla Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin içişlerine karışmak için 'kamuoyu' yaratmanın bir bahanesi ve aracı olduysa, bu sefer de Ermenilerin yerini Kürtlerin aldığı açıktır."

Ardından Boryan, emperyalistlerin amaç ve yöntemlerini de şöyle saptamaktadır: Türkiye'de devşirdiği elebaşılarla Kürt ayaklanmaları örgütlemek ve Türkiye'nin belirli bölgelerini ele geçirmek.[7]

Birçok kez göndermede bulunduğumuz İrandust da 21 Mayıs 1926 tarihli yazısında İngiltere'nin Kürt sorununu daima hem Türkiye'ye hem de İran'a karşı siyasal baskı uygulayabilmek için kullandığını yazar. Bu amaçla İngiltere, sınır boylarındaki Kürt aşiretlerini silahlandırmış ve İngiliz himayesi altında bir "Bağımsız Kürdistan" kurulması için planlar yapmıştır.[8]

İran Komünist Partisi ise Komintern'e sunduğu 24 Mayıs 1928 tarihli "İran" başlıklı raporunda İngilizlerin İran Kürtlerine özel bir önem verdiğinin altı çizmektedir. Raporda Kürtlerin Türk-İran sınırında ve Irak'a yakın bir bölgede yaşadığı belirtilmektedir. Rapora göre "Birleşik Kürdistan" sloganı son dönemde Kürtler arasında hayli yaygınlık kazanmıştır. İngiliz emperyalistleri bu durumu kullanmakta, Irak'taki Kürtlere özerklik vaat ederken, İran ve Türkiye Kürtlerini ise hükümetlerine karşı kışkırtmaktadır. Eğer İngiltere himayesinde özerk Kürt devletini öngören planı gerçekleşirse İngi-

7 Bkz. Mehmet Perinçek, *B.A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2007, s.91.
8 *Komintern Belgelerinde Türkiye/Kürt Sorunu*, s.38 vd.

lizler, Musul petrolleri konusunda çok daha öncelikli bir konuma gelecektir.[9]

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu, Komünist Enternasyonal'in 6. Kongresi'ne sunduğu 1928 yılına ait "Ortadoğu-Türkiye" başlıklı raporunda sürece ilişkin şu tespitleri yapmaktadır:

> "Kemalist Devrim, zaferini köylü yığınlarının desteğine borçlu olduğu halde, köylülerin durumu hiç değişmedi. Doğu illerinde siyasi ve iktisadi iktidar, eskiden olduğu gibi gene feodallerin, ağaların, şeyhlerin elindedir. Kemalist iktidar, Kürdistan'daki ünlü karşıdevrimi (1925) bile bu bölgede feodal toprak ağalığını tasfiye için kullanamadı. Sadece Kemalist hükümete düşman birkaç feodali cezalandırmakla yetindi."[10]

Ağrı İsyanlarının hız kazandığı dönemde Z. Feridov da Milli ve Sömürge Meselelerini İnceleme Bilimsel Araştırma Kuruluşu'nun yayın organı *Revolyutsionnıy Vostok* (Devrimci Doğu) dergisinde Kemalist iktidarın bölgedeki politikalarına değinir. 1928 Ekim'inde yazdığı ancak 1929 yılında basılan makalede yazar, aşarın kaldırılmasının feodalizme büyük bir darbe vurduğunu belirtirken, yarı feodallerin hâlâ büyük topraklara sahip olduğunu vurgular. Ancak Kemalistler, Doğu bölgelerini ülkenin geri kalanıyla bağlayan ulaşım yolları olmadığından toprak ağalarını ekonomik çıkarları temelinde kendi tarafına çekmeyi becerememiştir. 1925 isyanında yenilgiye uğramalarına rağmen Kürt şeyhleri, yeni iktidarla hâlâ barışmamıştır. Diğer yandan Kemalistler, şeyh ve beylerin ellerinde yatan sıcak parayı çekemeyeceklerse, o zaman onları en azından tarafsızlaştırmaya çalışmaktadır. İzlenen bu yol, isyandan sonra sürülen 1500 ailenin eski yerlerine geri gönderilmesiyle sonuçlanmıştır.[11]

9 Bkz. RGASPİ fond 493, liste 1, dosya 25, yaprak 92.
10 *Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye/Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlık Yayınları, İstanbul, Mart 1979, s.187
11 Z. Feridov, "Nekotorie Voprosı Sovremennoy Turtsii", *Revolyutsionnıy Vostok*, No.6, 1929, s.31 vd.

İngilizlerin çıkardığı *Near East and India* isimli derginin 1928 yılında çıkan 883. nolu sayısında "Kürtlerin Geleceği" isimli bir makale yayınlanmıştır. Bütün Birlik Komünist Partisi (VKP) (b) Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu bünyesindeki Ortadoğu Basın Bürosu'nun yayın organı olan ve Taşkent'te basılan *Byulleten Pressı Srednego Vostoka* (Ortadoğu Basın Bülteni) dergisi, bu makalenin çevirisine sayfalarında yer verirken altına da yazı işlerinin şu notunu düşer:

"*Near East*'in makalesini *Forward*'daki notlarla karşılaştırmak ilginç olabilir. Karşılaştırma okura bazı hususları anımsatabilir; öncelikle 'Kürdistan'ın geleceği' gibi havalı konuda bir makalenin *Near East*'te yer alması raslantı değil ve zamanlama olarak Kürtlerin yeni bir isyanıyla örtüşmektedir; ikincisi, İngilizler gayet titiz davranarak bu isyana katkılarını inkâr etmek istiyorlar.

"İngilizlerin Kürdistan'a ilgilerini gösteren ilginç bir husus: 14.3 tarihinde Londra'da Orta Asya Cemiyeti'nin toplantısında Liz diye birisi (Halepçe'deki eski İngiliz ajanı) Kürdistan konusunda bir tebliğ sundu. Bu tebliğle ilgili kısa raporda (*Near East*, No.879) iki özellik dikkat çekmektedir: Tebliği sunan kişi Kürdistan'ın geleceği konusunda karamsardır ve Binbaşı Soane diye birisinin muazzam çalışmaları sık sık anılmaktadır.

"Soane, Kürdistan'da çalışan bir İngiliz ajanıydı. Daha Jöntürk devrimi döneminde ülkeye geldi; Jönkürt hücreleri kurdu, Bağdat'ta Kürtçe gazete yayınladı, hatta bir süre Kürdistan'da tüccar kılığında gizli olarak yaşadı.

"Soane enerjik bir İngiliz ajanıydı, 'bağımsız Kürdistan' için çalışmaktaydı ve bu yüzden onun çalışmalarının anılması da dikkat çekmektedir.

"Şunu da anımsatmak gerekir; Kürtlerin kökeniyle ilgili göndermelerde bulunan sadece Türkiye veya Bağdat hükümetleri değildi, Lozan Konferansı'nda Musul Kürtleri konusu görüşülürken bizzat Lord Curzon Kürtlerin Arî kökenli olduğu ve Musul'un bu yüzden Türkiye'ye verilemeyeceği konusunda ısrar etmiştir. Yine oracıkta İsmet Paşa, *Britanya Ansiklopedisi'*ne gönderme yaparak, Kürtlerin Türk kökenli olduğunu ve bu yüzden de Musul'un Türkiye'ye birleştirilmesi gerektiğini savunmuştu."[12]

Komünist Partisi'nin Orta Asya Bürosu'nun yayın organlarından *Byulleten Pressı Srednego Vostoka*, yukarıdaki yazıdan kısa bir süre önce de Hindistan'da Müslüman çevrelerin çıkardığı *Habl-ul Metin* isimli gazeteden (No.48) "Irak ve Gelecekteki Savaş" başlıklı bir makalenin özetine yer vermiştir. Yazıda İngiltere'nin bölgede hızla artmakta olan askeri hazırlıklarına dikkat çekilirken Londra'nın Kürt planlarına işaret edilir. Irak, coğrafi konumuyla bu planda önemli rol oynamaktadır. Irak üzerinden Türkiye ve İran'a, Türkiye ve İran üzerinden Rusya'ya saldırmak mümkündür. Lord Curzon'un birleşik ve bağımsız Türkiye ve İran Kürdistanı planı da Rusya'ya saldırı temelinde geliştirilmiştir. Hint gazetesine göre İngiltere, 100 defa daha kaybetse bu plandan vazgeçmeyecektir. İhtiyaç durumunda Irak çok hızlı bir şekilde silahlandırılabilecek, Kürtler, Asurîler ve Keldaniler Rusya üzerine sürülebilecektir. Bağımsız Kürdistan'ın kurulmasıyla bir taşla birkaç kuş vurulacaktır:

"1. Türkiye ve İran'ı Rusya'dan ve birbirlerinden ayırarak bu devletlerden (Türkiye ve İran) sınırlı ufak devletçikler kurmak İngiltere'nin tamamen işine gelmektedir. 2. Rusya'ya saldırı için Kürdistan en kısa yoldur. 3. İngiltere ve İtalya'nın birleşmesi ve Kürdistan'ın ellerinde bulunması durumunda Fran-

12 Bkz. "Buduşeye Kurdov", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka*, No.4-5, Haziran-Temmuz 1928, s.72 vd.

sa, Suriye'yi daha fazla hükümranlığı altında tutamayacaktır."[13]

Yukarıdaki tespit ve olgular, yeni büyük Kürt ayaklanmasının habercisidir. Ağrı İsyanlarının zirveye ulaşmasıyla Sovyetler Birliği'nin resmi organlarının ve dünya sosyalist hareketinin gözleri tekrar Türkiye'ye çevrilir.

Komintern ve TKP Belgelerinde İsyanın Değerlendirmesi

5 Ocak 1930 tarihinde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Sekretaryası, "gizli" kaydıyla "Türkiye Hakkında Kararlar" metnini hazırlar. "Gizli" kaydından dolayı herhangi bir propaganda amacı içermeyen karar metninin konumuzla ilgili bölümleri isyanın tahlili açısından önemlidir:

> "3. Türkiye'de ekonomik kriz, siyasal krize dönüşerek büyümektedir. Ekonomik krizin siyasal karakter kazanması, kendi dış yansımasını emperyalizmin saldırısında, yani bir yandan Kürt isyanında, diğer yandan da Fethi Bey'in önderliğindeki liberal yeni Kemalist partinin kuruluşunda bulmuştur."

Karar metninde bütün bu gelişmelerin birbiriyle bağlantılı olduğu ifade edilirken devamında şu satırlara yer verilir:

> "4. Özellikle İngiliz ve Fransız emperyalizmi, dünya ekonomik buhranının baskısı altında Türkiye'ye yönelik saldırılarını artırmaktadır. Uzman Rist'in raporu,[14] Osmanlı Borçları Kurulu'nun ültimatom gibi talepleri, Fransız-Belçika serma-

13 Makale için bkz. "İrak i Buduşaya Voyna", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka,* No.1, Mart 1928, s.7 vd.

14 Dönemin ünlü iktisatçısı M. Charles Rist'in Türkiye Maliyesi ve Ödemeler Dengesi hakkındaki raporu kastedilmektedir.

yesinin demiryollarının Alman payının geri satın alınmasına karşı protestosu, yavaş yavaş istikrar kazanmış paranın devamlı olarak değerini düşürme tehdidi, İngiliz ve Fransız bankalarının bütün finansal politikaları, Türkiye'de Kemalist burjuvazinin emperyalizm karşısında teslim olma sürecini daha da hızlandırmaya yöneliktir.

"Kürt isyanının esas anlamı da burada saklıdır. Kürtlerin isyanı, bu amaç için Türkiye'de darmadağın olmuş monarşistlerin hizmetinden yararlanan İngiliz emperyalizmi tarafından hazırlanmış ve örgütlenmiştir. Intelligence Service[15] ajanları, neredeyse esas Kürt bölgelerinin tamamını saran isyanı, Türkiye'deki monarşistlerin yardımıyla yönetmiştir. Kürtlerin içinde ise isyana büyük feodal ağalar önderlik etmiştir."

Karar metninde ayaklanan Kürtlerin ciddi bir kısmının İran topraklarında yaşadığı ifade edilirken Irak ve Suriye Kürtleri de Türkiye'deki isyanla hareketlenmeye başlamışlardır. 5. maddede de üstüne basa basa şu noktalara dikkat çekilir:

"5. Ayaklanma, İngiliz emperyalizmi tarafından kışkırtılmış, örgütlenmiş ve kullanılmıştır. Türkiye'deki monarşistler, sadece İngiliz istihbaratının ajanlarının yardımcısı rolünü oynamışlardır. Hareket, Britanya emperyalizminin ajanı olan en büyük ve en gerici feodaller tarafından idare edilmiştir. Hareket, Türk halkının bağımsızlığına, Cumhuriyet'e, din ve devlet işlerinin ayrışmasına karşıdır. İngiliz emperyalizmi, SSCB sınırında karşıdevrimci bir üs yaratmaya çabaladığından, hareket, ayrıca SSCB'ye karşı da yönelmiştir. Bu sebeple Kürt isyanını siyasal amaçları ve liderleri bakımından gerici ve karşıdevrimci bir isyan olarak değerlendirmek gerekir."

15 Rusça metinde de İngilizce yazılmıştır. İngiliz istihbaratı kastedilmektedir.

Bu tespitlerin ardından İngilizlere Kürt meselesini kullanma zemini yaratılmasında Kemalist iktidarın politikalarının da rolü olduğu ifade edilir. Kürtlere yönelik politikada, feodalizmin tam olarak tasfiye edilmemesi başta gelmektedir.

12. maddede ise TKP'nin ayaklanma karşısındaki tutumu değerlendirilir:

> "12. (...) TKP, [isyanın] karşıdevrimci özünü açığa çıkararak, esas vuruşu emperyalizmin feodal ajanlarına yaparak ve aynı zamanda Kemalist milli politikanın hatalarını sergileyerek ve Kürt köylü kitlelerinin feodalizm karşıtı mücadelelerine yönelik dayanışmasını ortaya koyarak Kürt ayaklanması meselesinde esas olarak doğru yerde bulunmuştur. TKP, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın anlamını, bu partinin komprador özününün altını yeteri kadar çizmese de doğru değerlendirmiştir. Kemalizme karşı mücadelesinde ise sert bir tutum almıştır."[16]

Komintern, "Türkiye Hakkındaki Karar"dan yola çıkarak hazırlandığı anlaşılan yine "gizli" kaydıyla TKP üyelerine bir mektup gönderir:

> "Kürt isyanının esas amacı, Türkiye'yi Sovyet karşıtı bloğa katmaktır. Kürtlerin isyanı, İngiliz ve Fransız emperyalistleri tarafından hazırlanmış ve örgütlenmiştir. İngiliz ve Fransız emperyalistleri bu amaç için Türkiye'deki monarşistlerin ve Ermeni Beyaz Ordularının (Taşnaklar) hizmetinden yararlanmıştır. Bu isyan, hemen hemen bütün esas Kürt bölgelerine yayılmıştır. İsyancıların donatımı konusunda ise Fransız emperyalistleri İngilizlerden daha büyük rol oynamıştır.
>
> "İsyanın liderleri arasında büyük Kürt feodalleri yer almaktadır. İsyanın anlamı ve boyutları öyle büyümüştür ki, neredey-

16 RGASPİ fond 495, liste 154, dosya 417a, yaprak 9, 10, 13.

se milli bir harekete dönüşmüştür. Esasen bu isyana sadece Türkiye'nin doğu bölgelerinde yaşayan Kürtler değil, ayrıca İran topraklarındaki Kürtlerin büyük kısmı, Suriye ve Irak Kürtleri de katılmıştır. Emperyalizmin taşeronu Kürt feodaller, varlıklarını ve Kürt halk kitleleri üzerindeki iktidarını kaybetmemek için zafer kazanan Türk güçlerine ilk teslim olanlardır."

Mektuptaki bu satırların ardından Komintern'in karar metninde isyanın amacını ve TKP'nin tutumunu ortaya koyan satırlar bire bir olarak alıntılanmıştır. Ayrıca karşıdevrimci Kürt isyanının TKP açısından bir uyarı olduğu da belirtilir. Ezilenlerin hareketleri, emperyalizm ve feodal monarşist güçler tarafından kendi amaçları için kullanılabilmektedir. Bu sebeple TKP'nin sahneye çıkması gerekmektedir.

Raporda ayaklanmayla ilgili olarak TKP'nin temel görevleri arasında ise şunlar sayılmaktadır:

- Kürt köylüleriyle ilişkiye geçmek, onları örgütlemek, sınıf çıkarlarını korumaları için feodallere, toprak ağalarına ve ayrıca sömürücü özelliğini sergileyerek üst düzey ruhban sınıfına karşı mücadelede onları birleştirmek, Kürtler içinde sınıf mücadelesini geliştirmek.

- Feodallerin ve üst düzey ruhban sınıfının Fransız ve İngiliz emperyalizminin ajanları olduğunu ortaya koymak.

- Kitlelere sadece feodallere ve toprak ağalarına ve İngiliz emperyalizmine karşı mücadelenin değil, ayrıca Türk, İran ve Irak emekçileriyle sıkı birliğin ve SSCB'yle işbirliğinin Kürtleri özgürleştireceğini anlatmak.[17]

17 RGASPİ fond 495, liste 20, dosya 549, yaprak 33-35, 41, 42, 53. Mektubun Almancası için bkz. RGASPİ fond 495, liste 20, dosya 549, yaprak 58-84; Fransızcası için bkz. RGASPİ fond 495, liste 20, dosya 549, yaprak 120-144; İngilizcesi için bkz. RGASPİ fond 495, liste 20, dosya 549, yaprak 171-195.

TKP'nin lideri Dr. Şefik Hüsnü'nün 1930 ve 1931 yıllarında Komintern'e yazdığı iki farklı raporda da Kürt feodallerinin İngilizlere doğrudan bağlı olduğu ifade edilir. Kürtlere yönelik bazı sert müdahalelerin de eleştirildiği raporlarda TKP'nin İzmir komitesinden bir yetkilisinin mektubundan satırlar da vardır. Bu mektupta Komintern'in Kürt isyanları konusunda Mustafa Kemal'i desteklediğinin açık olduğu belirtilmiştir.[18]

Türkiye sosyalist hareketinin önemli isimlerinden Dr. Hikmet Kıvılcımlı da 1932'de yazdığı kitapta Şeyh Sait ve Ağrı İsyanlarının iç ve dış cephede gerici karakterde olduğunu belirtmiştir. Bu isyanlar hem ağalığın sermayedarlığa taarruzu olduğu için, hem de empeyalizmden medet umduğu için karşıdevrimcidir.[19]

Komintern'in yayın organları da Ağrı İsyanlarına geniş yer ayırmıştır. 1930'lardaki durumla ilgili Komintern dergisinde çıkan bir değerlendirme şöyledir:

> "Bu ülkeyi yeniden yarı-sömürge yapmaya çalışan emperyalist heveslere karşı nasıl bir tavır alınması gerektiği konusunda Halk Partisi önderliği içinde kararsızlık belirdi. Kürt isyanı, [emperyalizmle] uzlaşma yanlısı unsurların konumunu güçlendiren bir etkendi. Sosyal durum, yaşam koşulları ve Türkiye ile İran arasındaki bölgenin durumundan kaynaklanan ve emperyalizm tarafından kurnazca kullanılan Kürt isyanı, salt Türkiye'nin mali ve iç politik durumunu ağırlaştırmakla kalmadı, aynı zamanda dış politika durumunu da karmaşıklaştırdı. (...) Ayrıca, isyandan bir restorasyon için yararlanmak üzere güçlerini birleştiren Suriye'deki gerici Türk göçmenler[20] de harekete geçtiler. Bu olayların tümü, Kemalistle-

18 Raporların Fransızcaları için bkz. RGASPİ fond 495, liste 299, dosya 41, yaprak 29 ve fond 495, liste 181, dosya 351, yaprak 29-30.

19 Hikmet Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, Yol Yayınları, İstanbul, Nisan 1979, s.194.

20 Türkiye'den kaçan veya sürgün edilen Ermeni Taşnaklar dahil, Türk, Kürt bütün Cumhuriyet karşıtları kastedilmektedir.

rin ikircikli kesimini kaçınılmaz olarak etkileyecek ve açık gericiliğin konumunu güçlendirecekti."[21]

22 Temmuz 1930 tarihli V. Chattopadhyaya imzalı başka bir yazıda da şu uyarı dikkat çekmektedir:

"Bu arada, İngiliz hükümetinin Kürtler arasında yürüttüğü entrikaları da çok büyük bir uyanıklıkla izlemek gerekiyor. Kürtler, Türklere, İranlılara ve Irak'a karşı ayaklanmaları için İngilizler tarafından ayaklandırılmakta ve mali yardım görmektedirler. Bunlarla amaçlanan, bu ülkelerin arasında, tamamen İngiliz nüfuzu altında ve İngiliz emperyalizminin savaşları için yeni bir askeri üs görevini yerine getirecek bir tampon devlet oluşturmaktır."[22]

Aynı senenin 30 Ağustos'unda M.L. imzasıyla çıkan incelemede ise Ağrı İsyanlarının özellikle SSCB karşıtı yönüne vurgu yapılır:

"Türkiye'de ve İran'da patlak veren ve Kuzey Irak'ta Musul bölgesinde bile 'Kürdistan'a Özgürlük' sloganı altında çıkma eğilimi gösteren bu ayaklanmalar, İngiltere tarafından kışkırtılmış, silahlandırılmış ve finanse edilmiştir. Amaç, Türkiye, İran, Irak ve Sovyetler Birliği arasında bütünüyle İngiliz nüfuzu altında bulunan ve Sovyetler Birliği'ne karşı askeri bir üs görevini yerine getiren tampon bir devlet kurulmasıdır."[23]

Yazar, diğer yandan İngilizlerin Irak'ın kuzeyinde bir çeşit "Kürt özerkliği" oluşturduğunu belirtir. Amaç, İngiliz propaganda ve istihbarat servislerinin Türkiye, Suriye ve İran Kürtleri üzerinde çalışma yapabilecekleri bir merkeze sahip olmaktır.

21 *Komintern Belgelerinde Türkiye/Kemalist Cumhuriyet*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 1999, s.42.
22 *Komintern Belgelerinde Türkiye/Kürt Sorunu*, s.52.
23 *Age*, s.53.

Yazıda ayrıca bir Arap milliyetçisi önderin görüşlerine de yer verilir. Bu Iraklı milliyetçi önder, İngiltere'nin Kürt sorununu sırf eski "böl ve yönet" siyasetini uygulamak ve Kürtleri kullanarak Arap milliyetçilerini bastırmak için alevlendirdiğini açıkça saptamaktadır.[24] M.L., 19 Ağustos 1930 tarihli yazısında da benzer saptamalarda bulunur. Yayımladığı bir belgeye dayanarak İngilizlerin Kürtleri Araplara karşı açıkça kullandığını ve asla Kürtlere özgürlük getirmeyeceğini belirtir.[25]

TKP'nin merkez yayın organı *İnkılâp Yolu*'nun Temmuz-Ağustos 1930 tarihli sayısında Ağrı İsyanlarıyla ilgili geniş bir yazı yayımlanmıştır. "İkinci Kürt İsyanı" başlıklı yazıda isyanın incelemeye muhtaç iki cephesi olduğu belirtilir: 1. İsyana katılan ve uğrunda canını feda eden köylülük ve yoksul halk; 2. harekâtı örgütleyen tabaka ve dışarıdan körükleyenler. Geniş halk kitleleri, hoşnutsuzluklarından ötürü hem Şeyh Sait hem de Ağrı İsyanlarında önemli rol oynamıştır. Ardından yazar, isyanların özüne ilişkin şu tespitleri yapar:

> "Siyasal mahiyetine gelince, Kürt isyanı, başına geçup ona istikamet verenlerin şiarları, niyetleri ve intisapları itibarıla, impiriyalisme alet olan, halkın ve inkılâbın menafiine mugayir, koyu mürteci geri bir harekettir. Fakat ictimai sebepleri, muharrik kuvvetleri göz onöne getirildiği tadirde o büsbütün başka bir mana ifade eder. Halkın niçin ayaklandığını araştırmak bu manada kendiliğinden meydana çıkar. Onun dertleri ve duyguları malum. O neticesi milli ekalliyetleri diledikleri gibi yaşamak haklarından mahrum etmek, iktisadi ve mali tedbirlerile yoksul kütleleri mahvü perişan etmek olan, ancak zenginleşen tabakaların menafiine uygun, 'halk aleyhtarı' müstebit bir siyaset sistemine nihayet vermekten gayri sefalet ve izdiraptan yakayı sıyırmanın çaresini göremiyor. Bu bakıma göre isyan mazlum

24 *Age*, s.54 vd.
25 *Age*, s.57.

köylülüğün bir kurtuluş mücadelesidir. Bu mücadelede mürtecilerin peşinden gitmekle köylülük feci bir surette yanılıyor. (...) Biz eminiz ki yoksul köylülük, önünde başka bir kurtarıcı başka bir teşkilat görmediği için, derebeylerinin ve serseri çete reislerinin rehberliğini kabul ediyor."[26]

F. imzasını kullanan yazar, isyanın sosyal sebepleri üzerinde durduktan sonra dış müdahalenin de görmezden gelinemeyeceğini belirtir:

"Mamafi her türlü iltibasın önüne geçmek için şurayı kaydetmeliyiz ki bahsi geçen intrikalar ve harici müdahaleler göz kamaştıracak derecede aşikâr vakalardır. Bu hususta ancak imperyalism yardakçıları şüphe uyandırmağa teşebbüs edebilirler. –İmperyalist sermayeye elebaşılık eden İngilterenin gizli eller vasıtası ile –daha şumullü bir takım gayelere mukaddime olmak üzere– isyanı sevku idare ettiği gün gibi aşikârdır. Meşkûk emarelere, fariziyyelere müstenit istihracat ile bu bedaheti ispata çalışmak onu zayıflatmaktan başka bir şeye yaramaz. Göğsümüzü gere gere iddia ve her an tekrar etmeliyiz ki Kürt isyanı, İngiltere tarafından büyük bir sebat ile bu usul dairesinde idare olunan Soviyetler ittihadı aleyhinde harp tahrikâtının ve hazırlıklarının bir menkabesinden başka birşey değildir. Onun siyasal ve maddi imkânlarını muayyen bir pilan dâhilinde bu imperyalizmin ajanları temin ve tertip etmiştir. Zamanımızın iktisadi ve siyasal tekmil hadisatı –hatta elimizde mahalli münasebetlerden alınma maddi delililer olmasa bile– hükmü yürümek salahiyetini bize vermektedir."[27]

TKP'nin haftalık gazetesi *Kızıl İstanbul*'un 10 Temmuz 1930 tarihli sayısında Ahmet imzasıyla "Şarktaki Köylü Hareketi" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda doğu illerinin iktisaden geri kalışı

26 Bkz. Mete Tunçay, *age,* c.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.239 vd.
27 Bkz. *age*, s.241.

ve sanayinin hemen hemen olmayışı yüzünden Kürt köylülerinin oradaki gericiliğin, hilafetçiliğin ve emperyalizmin timsali olan şeyh ve ağaların etkisi altında kalmış oldukları belirtilir. Kürt fukarası bizzat kendi çıkarlarının aleyhine gericilerin maşası rolünü oynamaktadır. Doğudaki yoksulluğun nedeni olan feodal düzen, Kemalist iktidar tarafından değiştirilemeyecektir. Oradaki derebeylerin ve büyük arazi sahiplerinin zulüm ve istismarına son verilmeli ve ellerindeki topraklar müsadere edilerek fakir ve topraksız köylüye bedelsiz dağıtılmalıdır.[28]

Resmi Yayınlarda Sovyet Şarkiyatçılarının Gözüyle İsyan

1930'lu yıllar Sovyetler Birliği'ndeki teorik yayın organlarının en yoğun çıktığı dönemlerin başında gelmektedir. Bu durum, haliyle şarkiyat incelemelerine de yansımıştır. "Uyanan Doğu", özellikle de Türkiye, Sovyet ideologlarının incelediği konular arasında üst sıralardadır. Dolayısıyla bu yayın organlarında Kürt isyanlarıyla da ilgili birçok teorik ve siyasal tahlile rastlamak mümkündür.

Dışişleri Halk Komiserliği'nin yayın organı *Mejdunarodnaya Jizn* dergisinde T. Kross. imzasıyla çıkan "Türkiye'nin İç Durumu" başlıklı yazıda Türkiye'deki son gelişmelerin siyasal anlamda bir ayrışma yaşandığına işaret ettiği belirtilir. Dinci kesimin bir kısmı Anadolu burjuvazisinin hızla etkisinin artmasıyla Kemalist rejimle uzlaşırken, diğer kısmı hızlı bir şekilde komprador burjuvaziyle ortak bir kamp oluşturmaktadır. Sonuçta feodal gericilik, siyasal bir güç olarak yüzünü Türkiye'nin doğu vilayetlerindeki Kürt isyanlarında tekrar göstermiştir. Öncekilerde olduğu gibi bu isyanlar, millî bir karakter taşımamaktadır.

T. Kross.'a göre hükümet, feodal gerici sloganların önderlik ettiği isyanı sert bir şekilde bastırmış ve aynı zamanda feodallerin

28 Bkz. *age*, s.344.

ekonomik ve siyasal iktidarının altını oyan politikalarını sürdürmüştür.[29]

Sovyetlerin Kürdoloji uzmanlarından A. Bukşpan, 1932 yılında yayımlanan kitabında bir yandan Ağrı İsyanlarının hedeflediği "bağımsız Kürdistan"ın bir İngiliz projesi olduğunu açığa çıkartırken diğer yandan Kürt isyanlarını destekleyen "solculara" da yüklenir:

> "II. Enternasyonal'in rızası ve hayır duasıyla İngiliz emperyalizmi, Sovyet ülkesine müdahale hazırlıklarıyla meşguldür. Güney Kafkasya'yı ele geçirmek ve onu SSCB'den koparmak adına bu müdahalenin üslerinden biri de uzun süredir üzerinde çalıştıkları, ancak son dönemde özellikle İngiliz Genelkurmayı tarafından hızlı bir şekilde yürürlüğe konulan İngiliz himayesindeki 'bağımsız Kürdistan'dır. (...)
>
> "Ancak bu fikir, Dünya Savaşı'ndan önce de hüküm sürmüş ve bir yandan Rus ve İngiliz emperyalist çevrelerinin birbirlerini dengelemek amacıyla, sonra da diğer yandan Bağdat Demiryolu'nu inşaya ve Yakın Doğu'ya hızlı bir şekilde sızmaya başlayan Almanya'ya karşı ileri sürülmüştür."[30]

Bukşpan, II. Enternasyonal'in sessiz kalarak onay vermesiyle İngilizlerin Irak'ın kuzeyinde "bağımsız" bir Kürdistan kurduğunun altını çizer ve şöyle devam eder:

> "İngiliz-Fransız emperyalizmi, emperyalizmin hükümranlığını tehdit ettiği zaman Kürtlerin de dâhil olduğu ezilen halkların ayaklanmalarını bastırmak için onlarca taburunu gönderirken kuşkusuz II. Enternasyonal'in hizmetinden de yararlanıyor.
>
> "İngiltere ve Fransa, Kürtlerin Türkiye'de, İran'da ve Irak'ta ezilmelerinden kaynaklanan öfkesini ve mutsuzluğunu kul-

29 T. Kross, "Vnutrennyeye Polojenie Turtsii", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.7-8, 1930, s.61, 63.
30 A. Bukşpan, *age,* 1932, s.89.

lanmakta, onları çoğu kez bu ülkelerden ekonomik ve siyasal tavizler alabilmek amacıyla bazen birine, bazen diğerine karşı kışkırtmaktadır. (...)

"Özellikle son yıllarda Türkiye'deki bu ayaklanmalar (1925, 1930 yılları), esas olarak gerici karakter taşımaktadır, çünkü bütün bunların liderliğinde o veya bu emperyalizmin ajanı olan Kürt feodal sınıfı bulunmaktadır."[31]

Zavriyev ise daha önce dikkat çektiğimiz eserinde Ağrı İsyanlarının başındaki örgütün gerici ve işbirlikçi yönüne işaret eder. Bağdat'ta askeri okulda okumuş olan ve onu silahla donatan ve para veren İngiliz generali Hamilton'la yakın ilişki içerisinde bulunan Şeyh Sait'in oğlu Selahattin de isyanlarda önemli rol oynamıştır.

Zavriyev, Taşnakların da isyanlardan faydalanmaya çalıştığını belirtir. 1927-28 yıllarında kendi yayın organlarında belirttikleri üzere Taşnaklar, Kürtlere şu sloganları dayatmıştır: 1. Bağımsızlık adına birleşik cephe; 2. Sadece uzlaşılmaz ve esas düşman olan Türkiye'ye karşı mücadele; 3. İran, Mezopotamya ve Suriye ile iyi ilişkiler. Zavriyev, Mezopotamya'dan İngiltere'yi, Suriye'den de Fransa'yı anlamak gerektiğini ifade eder. İran ile iyi ilişkiler ise Türkiye ile arasında kışkırtmalar yaratmak içindir.[32]

A.F. Miller ise parti okulunda verdiği "Türkiye" konulu derste Ağrı İsyanlarının isyancılarla hükümet arasında gerçek bir savaşa dönüştüğünü belirtirken, Türkiye'nin isyanı ancak İran'ın Türk ordularının kendi toprakları üzerinden isyancıların cephe gerisine girmesine izin vererek bastırabildiğini ifade eder.[33]

Diğer yandan bölgeyi ve koşullarını yakından tanıyan S. Vegin, Ağrı isyanlarının yaşandığı 1929 yılında Kürt milliyetçiliğiyle ilgili şu tespitleri yapmaktadır:

31 *Age*, s.90 vd.
32 D.S. Zavriyev, *age*, s.150.
33 A.F. Miller, *Turtsiya 1924-1944 gg. Stenogramma Lektsii, Proçitannoy v Vışey Partiynoy Şkole pri TsK VKP (b)*, s.17.

> "Ancak İngiliz diplomasisi tarafından yapay olarak kışkırtılan Kürt milliyetçiliği ve ayrılıkçılığı fikri, İngilizler için Mezopotamya'daki Türkiye politikasına darbe vurması gereken bir silah olmuştur. Türkiye Kürdistanı, yeni Türkiye'nin Musul petrol alanlarına giden yolda yeni bir tampon devlet kurmak isteyen İngiliz emperyalizmiyle mücadelesinde temel düğüm haline gelmiştir."[34]

Sovyet şarkiyatçıları içinde Kemalist iktidarın toprak politikasının yetersizliğine de vurgu yapılır. A. Noviçev, 1929 yılında çıkarılan toprak dağıtımı kanununun pratikte eski toprak sahiplerinin durumunu kuvvetlendirdiğini belirtir. Noviçev, feodal yapının sadece polisiye ve idari önlemlerle dağıtılamayacağını vurgular.[35]

Benzer vurguları V-iy. imzasını kullanan Sovyet şarkiyatçısı da yapar. Türkiye'nin doğu bölgelerinde isyan çıkmakta, bu isyan bastırılmakta, fakat bir süre sonra yine isyanlar baş göstermektedir. Yazara göre isyana yol açan esas nedenler ortadan kaldırılmalıdır. Emperyalistler Kürtlerin milli duygularını ve dini inançlarını kullanmaktadır, ancak Hamiltonların, Lawrenceların ve diğer emperyalist ajanların müdahalesini kolaylaştıracak uygun bir zemin bulunmaktadır. V-iy., Kürt meselesine sadece emperyalistlerin entrikaları olarak değil, ayrıca toprak sorunu ve sosyal bir sorun olarak bakmak gerektiğinin altını çizer. Bölgede kesin istikrarın sağlanması için feodalizm sözde değil, özde tasfiye edilmeli ve inkâr politikalarından vazgeçilmelidir.

Yazar, makalesinde Taşnaklarla Ağrı İsyanları arasındaki bağı ve Kürt çetelerinin İran, Irak ve Suriye'den sınırı geçmelerinin emperyalistlerin desteğiyle olduğunu da vurgular. Emperyalistler bu

34 S. Vegin, *V Verhovyah Tigra (U Aysorov i Kurdov)*, Molodaya Gvardiya, Moskva-Leningrad, 1929, s.72.

35 A. Noviçev, "Opporturistiçeskie İzvraşeniya v Otsenke Agrarnogo Voprosa v Turtsii", *Revolyutsionnıy Vostok*, No.9-10, 1930, s.176 vd.

yolla, bir yandan Türkiye ile İran'ı birbirine düşürmeyi de hedeflemiştir.[36]

Ayrıca *Byulleten Pressı Srednego Vostoka*'da çıkan "'Bağımsız Kürdistan' İçin" başlıklı bir yazıda İran'daki Kürt ayaklanmalarında İngilizlerin oynadığı role ve Kürt aşiret liderlerinin İngilizlerle bağına dikkat çekilmiştir.[37]

Sovyet Günlük Basınında İsyan

Sovyet günlük basını da Şeyh Sait İsyanı kadar olmasa da Ağrı İsyanlarına sayfalarında yer vermiştir. SSCB Merkez Yürütme Kurulu'nun, yani Sovyet devletinin, yayın organı olan *İzvestiya*, 18 Ağustos 1930 tarihli sayısında konuyu birinci sayfadan ele alır. Gazeteye göre emperyalist Avrupa basını Türk ordularının, Kürt isyancıları kovalamak için İran sınırının ötesine yaptığı operasyonları abartarak vermekte, sanki bir Türkiye-İran savaşı başlayacakmış gibi göstermekte ve İran'ı bu konuda Milletler Cemiyeti'ne başvurmaya kışkırtmaktadır. Oysa iki hükümet emperyalizmin tehdidi karşısında hem iç hem de dış politikada ortak ve benzer amaçlara sahiptir. Bu bakımdan Sovyetler, iki ülkenin dostane ilişkilerini koruyacağından emindir. Öyle ki Kürt isyancıların arkasında İngiliz emperyalizmi vardır ve İngilizler, Kürt meselesini hem Türkiye'ye, hem İran'a, hem de Irak milliyetçilerine karşı kullanmaktadır. Türkiye ve İran halkları, aralarında doğacak küçük bir anlaşmazlığın bile emperyalistlerin işine geleceğini ve onlar tarafından kullanılacağını şüphesiz çok iyi bilmektedir. İzvestiya, emperyalist devletler tarafından desteklenen Kürt isyanının anlamını iyi gördüklerini belirtip, Ankara ve Tahran'ın ortak bir dil bulacaklarından, birbirleri-

36 V-iy., "Turtsiya Na Perelome", *Novıy Vostok,* No.1, 1930, s.32 vd.

37 "Za 'Nezavisimıy Kurdistan'", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka,* No.10-11, 1931, s.155 vd.

nin egemenliklerine zarar vermeden gerekli operasyonları yürüteceklerinden ve böylece düşmana da fırsat vermeyeceklerinden emin olduklarını ifade edip yazısını noktalar.[38]

Gürcistan Komünist Partisi'nin günlük yayın organı *Zarya Vostoka* da hemen yanı başında gelişen olaylara kayıtsız kalmaz. 1928 yılının başında T. imzasıyla çıkan yazıda bölgedeki isyanlara karşı Türk hükümeti tarafından alınan önlemlerin, Türk basını tarafından her ne kadar idari olduğu söylense de, gerçekte siyasal karakter taşıdığı vurgulanır. Bu önlemler, doğu vilayetlerinde Cumhuriyet rejiminin gerçek anlamda sağlandığı yeni bir aşamaya işaret etmektedir. Yazara göre bu önlemlerle, Türk-İran sınırındaki olayların bertaraf edilmesinin aynı zamana denk düşmesi bir tesadüf değildir. Savaşçı aşiretler üzerindeki etkisini hâlâ kaybetmemiş olan öğelerin kitlesel olarak sürülmesi, şeyh, bey ve maceracıların zorunlu olarak ülke dışına sığınmaları, Türkiye ve İran arasında ciddi bir çatışmanın çıkmasını engellemiştir. Ankara'da Türk ve İran hükümetleri arasında yürütülen görüşmeler sonucunda Kürt bölgelerinde iki ülkenin ortak çıkarları göz önünde bulundurulmuş ve gerekli olan tedbirler alınmıştır. Kürt meselesinde iki ülke arasında işbirliğinin oluşturulmasıyla Kürt isyançıların ihtiyaç duydukları zamanda İran topraklarında saklanmaları önlenmiştir.[39]

Zarya Vostoka'da bu yazıdan bir hafta sonra İngiliz *The Times* gazetesi muhabirinin Hayfa'dan aktardıkları haber olur. Habere göre Türkiye'den kaçan 300 Kürt atlısı, Suriye'ye geçmişlerdir. Grubun liderleri Suriye'deki yüksek Fransız idari temsilcileriyle görüşmeler yapmaktadır. Fransız yetkililer, önceden gelen çok sayıdaki Kürtlerle birlikte yeni gelenlere ülkenin kuzeyinden toprak tahsis etmektedir. İngiliz muhabire göre Fransız politikası, güneyde Çer-

38 *İzvestiya,* 18 Ağustos 1930. Bu yorum, ertesi gün İzvestiya'dan alıntılanarak Zarya Vastoka'da da yayınlanmıştır. Bkz. *Zarya Vostoka,* 19 Ağustos 1930.

39 T., "V Vostoçnıh Vilayetah. Denejniy Krizis v Turtsii. Sobıtiya v İrake", *Zarya Vostoka,* 4 Ocak 1928.

kezleri kullandıkları gibi Kürtleri Suriyeli milliyetçilere ve bedevilere karşı kullanmayı öngörmektedir.[40]

Gazetenin 20 Mart 1928 tarihli sayısında ise Nazmi imzasıyla "Doğu Vilayetlerinde Reformlar (İstanbul'dan Mektup)" başlığıyla bir yazı kaleme alınmıştır. Yazı, Umum Müfettiş İbrahim Talî (Öngören) Bey'in Diyarbakır'a gelişini ve göreve başlamasını ele alır. Yazarın ifadesiyle doğu vilayetlerinde TBMM'nin kuruluşuna ve Cumhuriyet'in ilanına kadar hiçbir kanun işlememiş, bölge yerel feodallerin ve ruhban sınıfının onayı olmaksızın idare edilememiştir. Dolayısıyla iradenin bir veya birkaç kişinin keyfine ve çıkarlarına bağlı olduğu şartlarda herhangi bir devlet yapısından söz edilemez. Köylerdeki üretici güçlerle veya başka noktalarla ilgili tek bir istatistik yoktur, yolların ve okulların inşası her sene bir sonraki seneye ertelenmektedir. Savaş ve ardından Kürt isyanları, bölgenin sallantılı yönetim yapısını daha da büyük bir kargaşaya sürüklemiştir.

Nazmi, diğer yandan son Kürt isyanlarının etkisinin de tam olarak ortadan kalkmadığını belirtir. Eşkıya çeteleri, yoğun bir biçimde yağma ve talana devam etmektedir. Irak ve Suriye sınırları sakin değildir. Irak ve Fransız-Suriye bölgesinde yaşayan Kürt aşiretleri, sık sık Türk tarafına yönelik saldırılar düzenlemekte ve yerel yönetimler buna göz yummaktadır. Ancak yazara göre bütün bu sorunların aşılması sadece polisiye önlemlerle mümkün değildir:

> "Feodal yapı, geri kalmış olan bu vilayetlerde hâlâ güçlü. Feodal şeyhlerin emellerine dayanarak İngiliz emperyalizmi, onları yeni Türkiye'ye karşı birkaç kez kullanmaya kalkışmıştır. Doğu vilayetlerindeki dış emperyalist müdahaleyle mücadele, ancak içteki feodal-ruhanî tahakkümle mücadele temelinde mümkündür. Bu görev, ancak Türk yönetiminin Doğu vilayetlerinde yaşayan halkın gelenek ve göreneklerine saygıyla yak-

40 *Zarya Vostoka*, 12 Ocak 1928.

laşmasıyla ve faaliyetlerinde, hoşnutsuzlukları Britanya emperyalizmi tarafından kullanılan köylü kitlelerinin ekonomik ihtiyaçlarından hareket etmesiyle başarılabilir. Toprak meselesi, bununla bağlantılı olarak özel ve önemli bir anlama sahiptir. Saf idari önlemler, sorunları çözemez. Talî Bey'in[41] çıkışlarını değerlendirdiğimizde görevini anladığını görüyoruz. Gelecek, bu işin altından nasıl kalkacağını gösterecek."[42]

1928 yılı baharında *Zarya Vostoka*'ya yansıyan konuya dair başka bir uzun değerlendirme ise Abas Şotah'a aittir. Şotah, son yüz yıldır Kürt isyanlarının İngilizler tarafından kışkırtılmasına rağmen toplumsal temelleri olduğunu belirterek başlar yazısına. Daha sonra son aylardaki Kürt isyanlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler veren Şotah, konuyu sınıfsal açıdan inceler. Yazara göre esas olarak hayvancılıkla uğraşan göçebe veya yarı göçebe Kürtler, millî bir hareketin temellerini oluşturamamaktadır. Dolayısıyla Kürt hareketi, bu mücadeleyi sonuna kadar götürebilecek sınıftan yoksundur. Aynı zamanda halk da tek bir birleşik güç haline gelememektedir. Kapitalist eğilimler ve öğeler, ortak çıkarların oluşmasını engellemiştir. Sadece feodaller ve ruhban sınıfı, hareketin itici gücünü oluşturmaktadır. Kitleler ise onların elinde bir araçtır, kendileri savaşmamaktadır.

Abas Şotah, Kürt milliyetçiliğinin itici gücünü oluşturan feodallerin ve ruhbanların mücadele ettikleri ekonomik sistemle karşılaştırıldığında zayıf kaldığının ve doğal olarak dışarıdan destek aradığının altını çizer. Nesnel sebepler, Kürtlerin mücadelesinde kendisine bir müttefik aramaya ve ona dayanmaya zorlamaktadır. Bunların başında ise Doğu'da köklü politikaları olan İngiltere gelmektedir. Örnek olarak Şeyh Kadir, tescilli bir İngiliz ajanıdır. Bunun dışında Kürtler, Taşnaklarla da ittifak halindedir. Kürtler, giriştikleri

41 Umum Müfettiş İbrahim Talî (Öngören).
42 Nazmi, "Reformı v Vostoçnıh Vilayetah (Pismo iz Stambula)", *Zarya Vostoka,* 20 Mart 1928.

bu ittifaklarla tam ters cepheye düşmektedir. İngilizlerin bölgedeki amacı oldukça açıktır: Kürtleri elinde tutarak Türkiye ve İran arasına kama sokmak ve Güney Kafkasya'ya ve özellikle de Bakû petrollerine yakınlaşmak. Yazar, ardından şu tespitleri yapar:

"İngiltere, kendi emperyalist amaçları çerçevesinde Kürt meselesine uluslararası bir karakter kazandırmaya çalışmaktadır. İngiltere, Kürdistan'ın bölgesel-siyasal özerkliğini sağlamaya çalışmaktadır, çünkü bağımsız bir Kürt devletinin daha kuruluşunun ilk gününden güçlü İngiliz etkisi altına gireceğini iyi bilmektedir. Bu sebeple İngiliz sloganı 'bağımsız Kürdistan'ın derinliklerinde emperyalist amaçlar yatmaktadır. Bu sloganın gerçekleşmesi, İran'ın ve Türkiye'nin millî inşasına ağır bir darbe olacak ve İngiliz emperyalizminin elinde nesnel olarak gerici bir rol oynayacaktır.

"Hiçbir şüphe yok ki, Kürt meselesi, bugünkü uluslararası durumda Türkiye'nin ve İran'ın iç meselesidir ve bu ülkelerin hükümetlerinin Kürt meselesini çözme girişimlerinde yaptıkları kaba hatalara rağmen öyle de kalacaktır. Bu iç çerçevede kalarak Kürt meselesi, 'uluslararası' çerçeveye oranla çok daha rahat çözülecektir."

Kürtlerin kültürel ve sosyal haklarını kazanmasının ve Türk ve İran hükümetlerinin bölgede feodalizmi tasfiye etmesi gerekliliğinin kesinlikle uluslararası bir mesele olamayacağını vurgulayan yazar, bu meselelerin Kürtlerin, Farsların ve Türklerin ortak çabalarıyla çözülebileceğine işaret eder. Abas Şotah'ın tespitlerine göre İngilizlerin müdahalesi sorunu daha da karmaşık hale getirecektir, emperyalist politikalar şimdiye kadar hep feodal güçlere dayanmıştır. Bu bakımdan İngiltere'nin resmi ya da gayri resmi himayesi altındaki "bağımsız" Kürdistan, bütün ilerici gelişme yollarına kapalıdır. Yazarın ifadesiyle İngiltere, Kürdistan üzerinden Ön Asya'daki konserini idare etmeye çalışan bir orkestra şefi gibidir.

Şotah, yazısının devamında Taşnakların da Kürtlerin çıkarlarına uygun bir müttefik olmadığını ifade eder. Taşnaklar, İngiliz sermayesinin ajanlarıdır ve onlar adına Sovyet Ermenistanı'na karşı mücadele vermektedir.

Bu bakımdan bölgedeki gelişmeler dar, yerel bir anlam taşımamakta, emperyalist devletlerin Doğu politikasıyla yakından bağlı olmaktadır. Musul ve güney İran petrolleriyle, ayrıca İran ekonomisi ve Türk pazarıyla yakından alakadar olan bu devletler, kendi amaçlarına ulaşmak için kaçınılmaz olarak Kürt meselesine el atmaktadır. Bu noktalara dikkat çeken yazara göre ısıtılan ve komşularının demokratik temellerine karşı yönlendirilen bu hareketin sadece gerici bir rol oynayacağı ve yalnızca Kürtleri kışkırtacağı açıktır.[43]

Bu yazıdan iki gün sonra ise K-n. imzasıyla "Doğu Vilayetlerinin Yönetimi" başlığıyla bir makale çıkar. Bölgedeki reformlarla ve merkezden atananların görev ve yetkileriyle ilgili nesnel bilgiler verilir.[44] Sovyet basını, reformları dikkatle izlemektedir.

16 ve 18 Ağustos 1929 tarihlerinde *Zarya Vostoka*'da Sovyetler'in önemli şarkiyatçılarından Gurko-Kryajin'in "Azerbaycan Kürtleri" başlıklı dizi yazısı yayımlanır. Gurko-Kryajin, Kürt meselesini ele alarak başlar yazısına. Yazara göre İngilizler, hemen Sovyet Güney Kafkasyası'nın sınırında uydu bir Kürt-Asur devleti kurmak istemektedir. Bu devlet, Yakın Doğu'da Afganistan'ın işlevini görecektir. İngilizler, Kürt aşiretlerini birleştirerek SSCB'ye karşı müdahale için bir üs yaratmak peşindedir.

İngilizler, bu amaçla özellikle Türkiye ve İran'daki Kürt aşiret reislerini ve onların siyasal ve ekonomik iktidarını sağlayan feodal sistemi desteklemektedir. Türkiye ise tam tersi feodal sisteme karşı savaşmaktadır. Ancak yazara göre Türkiye'nin önemli bir hatası

43 Abas Şotah, "V Kurdistane", *Zarya Vostoka,* 25 Nisan 1928.
44 Bkz. K-n, "Upravlenie Vostoçnıh Vilayetov", *Zarya Vostoka,* 27 Nisan 1928.

vardır. Hükümet, bir yandan Kürt feodallerini hedef alırken, genel olarak Kürt halkını da karşısına almaktadır. Bu tespitlerinin ardından Sovyet uzman şu satırları yazacaktır:

> "Kürtlerin olağandışı bir biçimde düşük olan sosyal ve ekonomik seviyesi, taban tabana zıt dış politik eğilimlerle birleşince Kürtlerin biçimsiz siyasetine, sosyal ilişkilerde gericiliğin hâkimiyetine ve emperyalist amaçlar için İngiltere, devrim öncesi Rusya ve biraz da Fransa tarafından kolayca kullanılmalarına yol açıyor."[45]

23 Ağustos 1930 tarihli *Zarya Vostoka*'da ise Kürt aşiret lideri Simko'nun ölüm haberi vardır. Haberde Simko'nun ölümünün hâlâ bir sır olduğu belirtilir. Simko, öldüğü haberini bizzat kendisi yaymış olabilir. Böylece İran güçlerinin dikkatini başka tarafa çekecek ve toparlanmak için zaman kazanabilecektir. Ya da İran iktidarı, Türkiye'nin Kürt isyanlarına karşı İran'ın kayıtsız kaldığı eleştirisine ve emperyalist çevrelerin Türkiye-İran çatışması yaratma girişimine cevap olarak bu operasyonu gerçekleştirmiştir.[46]

24 Ağustos 1930 günü gazetede İran'ın Moskova Büyükelçiliği'nin Batı basınında çıkan abartılmış haberlerle ilgili açıklaması yer alır. Elçilik yetkilileri, haberlerin gerçeğe uymadığını belirtirken Türk hükümetinin İran'dan sınır bölgelerinde gerekli tedbirleri almasını istediğinin, İran'ın da bu konuda Türkiye'ye önemli bir yardım gösterdiğinin, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin önceden olduğu gibi devam ettiğinin altını çizmiştir.[47]

20 Mart 1931 tarihli *Zarya Vostoka,* daha önce başka makalesini aktardığımız Abas Şotah'ın yeni bir incelemesini yayımlar. Sonuna düşülen nota göre yazı, Ocak sonu İstanbul'da kaleme alınmıştır. Yazar, isyancıların sadece hükümet güçlerine karşı saldırmadı-

45 İki bölümlük yazının tamamı için bkz. V. Gurko-Kryajin, "Azerbaycanskie Kurdı", *Zarya Vostoka,* 16 ve 18 Ağustos 1929.
46 Bkz. *Zarya Vostoka,* 23 Ağustos 1930.
47 Bkz. *Zarya Vostoka,* 24 Ağustos 1930.

ğını, başa buyruk bir şekilde yerel köylünün hayvanlarını da çaldığını belirtir. Şotah, bu girişin ardından isyanın sebeplerini ele alır. Cumhuriyet'in ilanından sonra bölgenin durumunda önemli değişiklikler olmuş ama Kürt kitleleri bu rahatlamayı ekonomik açıdan pek hissetmemiştir. Özellikle ekonomik buhranla birlikte durumlarında ciddi zorluklarla da karşı karşıya kalmışlardır.

İngiltere ise her zaman olduğu gibi bu durumu fırsat bilerek Kürtleri kendi planlarının kurbanı haline getirmiş ve Kürtler arasında ayrılıkçı eğilimleri desteklemiştir. Şotah'ın ifade ettiği gibi İngiltere'nin bu planları yeni değildir ve şu amaçları gütmektedir: 1. Ülkede iç çatışmalar yaratarak Türkiye'nin siyasal ve ekonomik durumunu zora sokmak ve emperyalist devletler karşısında pes etmesini sağlamak. 2. Kürt meselesi zemininde Türk-İran ilişkilerini gerginleştirmek ve bunu siyasal şantaj ve spekülasyon aracı olarak kullanmak. 3. SSCB sınırının hemen dibinde Sovyet karşıtı bir üs yaratmak.

Abas Şotah, isyana giden süreci anlatırken özellikle bölgede yapılan reformların sosyal-ekonomik yönünün eksikliğine dikkat çeker. Ağrı İsyanı'nda bu da önemli bir etkendir. Yazar, isyanın özelliklerini madde madde sıralar: 1. İsyanın içteki merkezi Ağrı Dağı'dır ve isyanda özellikle Celali, Haydaranlı, Zilan, Makuri, Takuri aşiretleri rol oynamaktadır. Dış merkezler ise İran'da Maku, Irak ve Suriye'dir. 2. İsyanın düşünsel ve fiili önderliğini ise aşiret reisleri, şeyhler ve seyitler yapmaktadır. 3. İsyanın örgütleyicileri İran ve Irak tarafında İngilizler, Suriye tarafında Fransızlardır. İngilizlerin taşeronları ise Taşnaklar, Musavatlar ve Beyaz Ordu göçmenleridir. İngilizler, temel amaçları belirlemiş ve gerekli maddi ihtiyaçları karşılamıştır.

Yazar, özellikle Kürt feodallerinin ayrıcalıklarını kaybetmemek için para ve ticaretin bölgeye girmesini engelleme eğiliminin altını çizer. Bunun için de emperyalist devletlerden yardım talep etmektedirler. Yazar, bu noktalara işaret ettikten sonra Ağrı İsyanı'yla Afganistan'da Amanullah Han'a karşı çıkan isyan arasındaki benzerliklere dikkat çeker. Her iki isyan da dışarıdan kışkırtıl-

mıştır. Her iki isyan da merkezden uzak bölgelerde çıkmış ve yeni rejimin getirdiklerine karşı bir hareket olmuştur. Sloganlar benzerlik taşımaktadır. Şapkaya, yeni alfabeye, laik eğitime karşı çıkılmaktadır. Ancak politik amaçlar bakımından önemli bir fark vardır. Kürt isyanı ayrılıkçı bir eğilim taşırken, Afganistan'daki aşiretlerden biri feodal ayrıcalıklarının en üst düzeye çıkarılmasını istemekte, diğer hareket ise merkezi iktidarı ele geçirmeyi hedeflemektedir. Bir başka önemli fark ise; Afganistan'daki isyan bütün halkı ayaklandırma çabası içindeyken, Kürt isyanı, sadece kendi bölgesiyle sınırlı kalmış ve Türk köylüsünü isyana katmaya çalışmamıştır. Kürt isyancılar açısından Türk köylüsünün harekete geçmesi güvenli değildir.

İsyanın sonundaki maddi kayıpları değerlendiren Şotah, bunun devlet bütçesinin yarısını bulduğuna dikkat çeker ve bu durumdan en kârlı çıkanın isyan ateşini yakan emperyalistler olduğunu belirtir. Yazar, ayrıca isyanın bastırılması sırasında halka dönük sert muamelelerin de kitleleri emperyalistlerin tarafına ittiğini vurgular.[48]

Sovyet günlük yayın organlarında ayrıca Türk basınında konuyla ilgili çıkan haberler ve yapılan resmi açıklamalar da sık sık aktarılmakta, isyancıların emperyalistlerle bağları sergilenmektedir.

Sovyetler'in Hoybun Örgütüne Bakışı

Resmi Sovyet kaynaklarını Ağrı İsyanları konusunda incelerken dikkati çeken diğer önemli bir nokta Hoybun örgütüne SSCB'nin bakışıdır. Ağrı İsyanlarını yönlendiren Hoybun, Sovyet kaynaklarına göre Kürtlerin değil, emperyalist devletlerin çıkarları adına hareket etmektedir. Örgüt yöneticileri, bir yandan Batılı devletlerle sıkı ilişki içindeyken, diğer yandan karşıdevrimci Taşnaklarla işbirliği halinde-

48 Bkz. Abas Şotah, "K Sobıtiyam v Kurdistane", *Zarya Vostoka,* 20 Mart 1931.

dir. Taşnaklar ve Hoybun, Batı emperyalistlerinin desteğiyle "bağımsız" Kürdistan ve Ermenistan kurmak için "ortak düşman" Türkiye'ye karşı güçlerini birleştirmiştir. Hoybun'un politikaları Türk ve Kürt kitleleri arasında nefret tohumları ekmeye yöneliktir.[49]

Hoybun'un mali kaynakları da emperyalist devletlerle bağını ele vermektedir. Sovyetler'de dönemin önemli Kürt uzmanlarından Vilçevskiy'e göre bunların başında Ermeni milliyetçisi Taşnaksutyun Partisi gelmektedir. Daha doğru ifadeyle Taşnaklar, Batı'dan aktarılan paraya aracılık etmektedir. Hoybun ayrıca maddi kaynakları doğrudan Fransız istihbaratından da almaktadır. Fransız hâkimiyetindeki Suriye, bu ilişkilerin merkezi konumundadır.[50] Diğer yandan 13 Temmuz 1930 tarihli Alman *Berliner Tageblatt* gazetesi de Hoybun'un ABD'den ciddi miktarda para aldığını yazmaktadır.[51]

Rus arşivlerindeki belgeler de Hoybun'la Batılı emperyalist devletler arasındaki ilişkileri doğrular niteliktedir. 1929 Temmuz'unun başında Hoybun'un liderlerinden Süreyya Bedirhan, Bağdat'a gelir ve Irak'taki yeni İngiliz Yüksek Komiseri J. Clayton'a Fransızca bir mektup sunar. 30 Haziran tarihli mektupta Hoybun'un İngilizlerin Sevr politikasını sürdüreceğini umduğu ve bunu yaptıkları takdirde

49 Bkz. SSCB Bilimler Akademisi, *age,* s.175; M.A. Asratyan, "Politika Turetskih Pravyaşih Krugov Po Otnoşeniyu K Kurdskomu Naseleniyu (1924-1939)", *İran-Turtsiya,* İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 1961, s.131; M.S. Lazaryev, *age,* s.106, 119, 122 vd.; V. Nikitin, *Kurdı,* İzdatelstvo "Progress", Moskva, 1964, s.282; M.A. Gasratyan, *age,* s.153; M.M. Saidov, *30-cu İllerde Turkiye Respublikasının Dahili Vaziyyeti,* Azerbaycan SSR Elimler Akademiyası Yakın ve Orta Şark Halkları İnstitutu Tarih Elimleri Namizadı Alimlik Derecesi Almak Uçun Dissertasiya, Bakı, 1968, s.191. Alman *Berliner Tageblatt* gazetesi de SSCB'nin Hoybun tarafından propagandası yapılan "bağımsız Kürdistan" fikrinin ilk olarak kendisine yönelik bir tehdit olarak gördüğünü yazar. Bkz. *Zarya Vostoka,* 21 Ağustos 1930.

50 O.L. Vilçevskiy, *Kurdskoe Natsionalnoe Dvijenie,* Tibilisi, 1946'dan aktaran:, M.S. Lazaryev, *age,* s.106.

51 Bkz. AVPRF fond 132, liste 15, dosya 23, yaprak 8'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age,* s.265.

Kürt meselesinde asla hayal kırıklığına uğramayacağı ifade edilmektedir. Süreyya Bedirhan ve arkadaşlarına göre Kürt meselesinin çözümünde en önemli sözü Büyük Britanya söyleyecektir.[52]

Türkiye-SSCB İlişkileri Açısından Ağrı İsyanları

Feodal temelli Kürt isyanlarının liderleri emperyalist devletlerle işbirliği içindeyken cephenin karşısında konumlanan Ankara ve Moskova'nın ortak hareket etmesi de kaçınılmaz olmuştur. Moskova, Kürt isyanlarının yarattığı tehdidi kendine de yönelik gördüğünden Türkiye'yle dayanışma içine girmiştir.

SSCB'nin beyni olarak tanımlanabilecek Parti Politbürosu'nun 25 Ağustos 1930 tarihli oturumunda Askeri Devrim Konseyi'nin (RVSR) ve Sovyet istihbarat teşkilatı OGPU'nun silahlı Kürt birliklerinin sınırı aşmasına karşı önlemler almakla görevlendirilmesi kararı bunun önemli göstergelerindendir.[53] Sovyet sınır birlikleri bu temelde Türk ordularının harekâtlarına doğrudan destek olmuştur.[54] Türk yetkililer, SSCB sınırının isyancılara kapalı olduğunu uluslararası basında dile getirirken,[55] bölgedeki İngiliz diplomatları da SSCB'nin Kürt isyanını bastırması için Türkiye'ye yardım ettiğini saptamaktadır.[56]

Sovyet istihbaratı diğer yandan Türkiye ve İran arasında herhangi bir çatışmanın çıkmaması için de görevlendirilmiştir. O dönemde Tahran'da görev yapan, daha sonraki yıllarda Batı'ya sığına-

52 AVPRİ fond NAİ, seri A, dosya 362, yaprak 7, 8'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age*, s.118.

53 Kozmik gizli Politbüro tutanağı için bkz. RGASPİ fond 17, liste 162, dosya 9 yaprak 15.

54 Bkz. M. Lazaryev, "SSSR i Kurdistan", s.6.

55 Bkz. *Zarya Vostoka*, 22 Ağustos 1930.

56 AVPRİ fond NAİ, seri A, dosya 114'ten aktaran: M.S. Lazaryev, *Kurdistan i Kurdskiy Vopros*, s.117.

cak ilk Sovyet ajanı olan G.S. Agabekov, anılarında Ağrı İsyanlarından dolayı iki ülke arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları engellemek için yürüttükleri istihbarat faaliyetlerine değinmiştir.[57]

Ağrı İsyanları sırasındaki Türk-Sovyet işbirliğine isyanın en önemli lideri İhsan Nuri Paşa da tanıklık etmiştir. İhsan Nuri Paşa, anılarında Sovyet Kızıl Ordularının Türk birliklerini desteklemek için Aras Nehri'ni geçtiğini ve Küçük Ağrı'nın yamaçlarını top ateşine tuttuğunu anlatır. Sovyet birlikleri, Kürt isyancılara ateş açarak Türk askerlerin esir düşmesini de engellemişlerdir. İhsan Nuri Paşa'nın ifadesiyle Sovyetler, kendilerine sığınan Türk askerlerine çok değer vermiş, silahlandırıp onları Nargara Köprüsü'nden Iğdır'a göndermiştir. Ağrı İsyanı'nın lideri, SSCB'yi Kürtleri temizlemek için Türk devletinin yardımına koşmakla da suçlamaktadır.[58] Ali Seydo Gaurani de seyahatnamesinde SSCB'nin Türk iktidarının Kürtlere karşı işlediği bütün suçlara göz yumduğunu belirtir.[59]

İran Kürdistanı Demokratik Partisi'nin Genel Sekreteri Sadegh Şarafkandi ise Ağrı İsyanları'nın en sıcak döneminde SSCB'nin Sovyet Ermenistanı'ndaki milli hareketin liderlerine karşı büyük baskı uyguladığını, Aras Nehri bölgesinde Türkiye'yle sınırlarını kapatarak Sovyet Kürtlerinin ve Ermenilerinin Ağrı isyancılarını desteklemesini engellediğini belirtir. Yine Şarafkandi'nin verdiği bilgiye göre 1928 yılında Taşnaksutyun Partisi, temsilcisi Ardaş Alaşgiri'yi Kürt isyanına destek olmak üzere Tebriz'den Ağrı Dağı

57 Georgiy Agabekov, *Sekretnıy Terror*, Terra-Knijnıy Klub, Moskva, 1998, s.202.

58 Bkz. İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, 2. basım, Med Yayınları, İstanbul, 1992, s.65, 79 vd.

59 Ali Seydo Gaurani, *İz Ammana v Amedi. Puteşestvie Po Yujnomu Kurdistanu*, Süleymaniye, 2000, s.290'dan aktaran: Mustafa Aram Ali, *Dvijenie Kurdskogo Naroda Za Natsionalnoe Samoopredelenie V XIX – Pervoy Treti XX V. İ Pozitsiya Rossii (SSSR)*, Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk Kubanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Krasnodar, 2007, s.178.

bölgesine göndermiştir. Ancak Taşnak temsilcisi, yolda Sovyet askerleri tarafından yakalanmış, ilk önce Erivan'a, oradan da Tiflis'e gönderilmiştir. Bir daha da kendisinden haber alınamamıştır.[60]

Kürt araştırmacı Zinar Silopi de anılarında Ağrı İsyanı sırasında Türk-Sovyet işbirliğine dikkat çeker. Silopi'ye göre Türk iktidarı bölgeye yaklaşık 100 bin asker ve 100'ün üzerinde askeri uçak göndermesine rağmen, eğer Sovyetler'den yardım ve destek görmeseydi istediği sonucu alamayacaktı.[61] Yine Kürt kaynakları, Simko'nun bağ kurmak için çabalamasına rağmen Sovyet hükümetinin, Kürt isyancının İran'daki hareketine soğuk yaklaştığını anlatmaktadır. Sovyetler Simko'nun ve Ağrı isyancılarının iplerinin İngilizlerin elinde olduğunu düşünmektedir.[62]

Diğer yandan Türkiye ve SSCB arasında 31 Mayıs 1927 tarihinde cephane ve silah satışıyla ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. İlerleyen birkaç yılda bu anlaşma çerçevesinde Türkiye, Sovyetler Birliği'nden ciddi miktarda silah ve cephane alımı yapmıştır.[63] Bu silah ve cephaneler, Kürt isyanlarının bastırılmasında kullanılmıştır.

Bütün bunlara rağmen Batı basını, Türkiye ve SSCB arasında bir anlaşmazlık yaratmak için kışkırtıcı yayın yapmaktan geri durmamış, SSCB'nin Ağrı İsyanlarında kışkırtıcı rol oynadığına dair haberler vermiştir. Bu türden yayın yapan *Daily Telegraph*'a cevap Türk basınından gelir. *Vakit* gazetesi, isyanı yönlendiren Kürt ve Ermeni örgütlerinin merkezinin SSCB'de değil, Batılıların kontrolündeki Halep ve Irak'ta olduğu ifade etmiştir. Makaleyle birlikte yayınlanan karikatürde ise Arap Lawrence Kürt maskesiyle resmedilmiştir.[64]

60 Bkz. S. Şarafkandi, *Kratkaya İstoriya Natsionalnıh Dvijeniy Kurdov*, Stockholm, 1995, s.151 vd.'dan aktaran: Mustafa Aram Ali, *age*, s.177 vd., 182.

61 Zinar Silopi, *Borba Za Kurdistan. Vospominaniya*, Beyrut, 1987, s.151'den aktaran: Mustafa Aram Ali, *age*, s.184.

62 M. Rasul Havar, *Simko (İsmail-aga Şukak) i Natsionalnoe Dvijenie Kurdov*, Stockholm, 1995, s.531'den aktaran: Mustafa Aram Ali, *age*, s.193.

63 *SSSR i Turtsiya*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1981, s.75.

64 Bkz. *İzvestiya*, 22 Temmuz 1930.

Batı'nın bu tip kışkırtma girişimlerinden biri de 1930 Eylül'ünün başında yaşanır. İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Robert Clive'ın Türkiye Büyükelçisi Memduh Şevket (Esendal) Bey'le yaptığı görüşmede Sovyetler Birliği'nin Ağrı İsyanı'yla bağlantısını sorması üzerine Türk Büyükelçisi, bu iddiayı kesinlikle reddetmiş ve SSCB'nin bu meseledeki konumu konusunda oldukça olumlu konuşmuştur.[65]

Bulgaristan'da çıkan *Eho* gazetesi de Batılı emperyalistlerin Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak için Kürt isyanlarını teşkil ettiğini yazmıştır.[66]

65 AVPRİ fond NAİ, seri A, dosya 294, yaprak 127-128'den aktaran: M.S. Lazaryev, *age,* s.148.
66 *Eho*, 1 Aralık 1931'den aktaran: M.M. Saidov, *age*, s.194.

VI.
DERSİM İSYANI

İsyana Giden Süreç

Ağrı İsyanlarının son bulmasıyla bölgede düzen sağlansa da kısa bir süre sonra hareketlenmeler tekrar başlayacaktır. Bunda özellikle feodal rejime darbe indiren 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu önemli rol oynar. Aşiret reisleri, bu kanunu kendi iktidarlarına yönelik ağır bir saldırı olarak görecektir. İşte bu kanunun çıkmasından birkaç ay önce 23 Şubat 1934 tarihli Komintern raporu Kürt aşiret reislerini ve bulundukları cepheyi şöyle değerlendirir:

> "Aşiret reisleri ve Kürt şeyhleri, İngiliz ve Fransız emperyalizminin basit birer paralı askeridir. Rum, Ermeni ve Yahudi burjuvazisine gelince onlar, Kemalistlerin merhametini kazanmaya çalışan diğer öğelerden farklı olarak emperyalist sermayenin komisyoncusu ve hizmetkârı olan bir sınıf ve aynı zamanda emperyalistler karşısında hemen teslimiyeti savunan büyük komprador burjuvaziyi temsil eden muhalefetin müttefikidir."[1]

Artık Dersim İsyanı'nın arifesinde 9 Eylül 1936 tarihinde Sitke imzasıyla Komintern'e "Türkiye'de Milli Azınlıklar" başlığıyla bir rapor sunulur. Almanca yazılan raporda bölgedeki ağır ekonomik

1 Bkz. RGASPİ fond 495, liste 154, dosya 545, yaprak 136.

feodal şartlardan bahsedilir. Beyler, ağalar ve şeyhler, büyük baskı altına almasına rağmen halk üzerindeki etkisini sürdürmekte, onların hoşnutsuzluklarını kendi çıkarları adına kullanmakta ve böylece kendi aralarındaki çelişkinin üstünü örtmektedir. Sitke, raporunun devamında şunları vurgular:

> "Emperyalizmin, eski padişahlığın ve halifeliğin doğrudan ya da dolaylı ajanı olan Kürt beyleri, iki büyük isyan örgütlediler (1925 ve 1930). Bu isyanlar, gerici bir karakter taşıyor, doğrudan İngiliz emperyalizmi tarafından himaye ediliyordu. Bu isyanlar, Doğu'da Sovyet karşıtı kampanyanın bir parçası ve Türkiye'yi bir dost olarak SSCB'den ayırmak için siyasal ve ekonomik alanda Kemalistlere baskının bir aracıydı.
>
> "Her iki isyanda da halk, aktif olarak yer aldı. İsyanlar, oldukça uzun süren askeri operasyonlar sonucunda bastırıldı. İsyancıların çoğunluğu cezalandırıldı ve birçok bey Türkiye'nin başka bölgelerine gönderildi. Daha sonra beyler, çıkan bir afla geri döndüler. Mal varlıkları kamulaştırılmadığı için feodal zenginliklerini geri aldılar."

Dersim olaylarına giden süreci böyle anlatan Sitke, Kemalistlerin de Kürt beyleriyle yönetime karşı ayaklandıkları oranda mücadele ettiğinin altını çizer. Kemalistler, Kürt feodallerinin ekonomik ve siyasal etkilerini bertaraf etmek ve baskı ve sömürülerine son vermek için ciddi ve anlamlı adımlar atmamışlardır. Komintern yetkilisi, parlamentoda hâlâ feodal ağaların mebusları bulunduğuna dikkat çekerken yerel planda da rejime karşı tekrar ayaklanmasınlar diye CHP'nin feodalleri himaye ettiğini belirtir.

Sitke'nin ifadesiyle Kemalistler diğer yandan Kürt bölgeleriyle Türkiye'nin diğer bölgeleri arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek istemektedir. Bu çerçevede 5 yıllık planda bazı fabrikaların kurulması öngörülmüştür. Ayrıca demiryollarının Kürt bölgelerine doğ-

ru uzatılması da söz konusudur. Sitke'ye göre bunların hepsi bölgede kapitalist gelişmenin önünü açmaktadır.[2]

Bu rapordan bir ay sonra ise Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi, "Türkiye halkına" başlığıyla bir bildiri kaleme alır. Ekim 1936 tarihli arşivde Almanca metni bulunan bildiride emperyalist ajanların Kürt ayrıcalıklı feodal sınıflarıyla birlikte halkın hoşnutsuzluğunu Türkiye'de ayrılıkçı bir hareket ve Türk düşmanı bir ayaklanma kışkırtmak için kullandığı vurgusu yapılır. TKP yetkililerine göre Türkiye'nin zayıflatılması ve parçalanması için yürütülen bu planlara karşı vurulacak en etkili darbe cesurca girişilecek bir toprak reformudur. Kürtleri Cumhuriyet'in sadık birer vatandaşı yapmak toprak reformundan geçmektedir.[3]

O dönemde TKP'nin yayın organlarında da Kürt isyanlarıyla ilgili değerlendirmeler vardır. 20 Aralık 1935 tarihinde yeniden çıkmaya başlayan TKP Merkez Komitesi'nin gazetesi *Orak Çekiç*'te Yazı Komitesi imzasıyla şu satırlar yer almıştır:

> "Kemalist inkılabının başarılması ülkede birçok zümre ve elemanların hoşnutsuzluğunu da beraberinde getiriyordu. Memlekette emperyalizmin ajanlığını ve uşaklığını yapan saltanat ve taraftarları, emperyalist sermayenin ülke içinde mümessilleri olan büyük ithalat burjuvazisi ve Hıristiyan milli azınlıkların burjuvaları, saltanatın yıkılmasıyla menfaatları bozulan derebeyleri, yeni durumdan hoşnut olmayan ve kaytak sınıf ve zümrelerin ellerinde kitlelere girmek, onları tesir altına almak için bir alet olan hocalar, şeyhler, yobazlar her fırsat buldukça başlarını kaldırıyor; yapılan inkılabı kösteklemeye, yok etmeye çalışıyorlardı.

2 Raporun tamamı için bkz. RGASPİ fond 495, liste 11, dosya 8, yaprak 24-27 ve fond 495, liste 11, dosya 17, yaprak 31-34.

3 Bkz. RGASPİ fond 495, liste 11, dosya 388, yaprak 74.

"Türk milli burjuvazisinin siyasal özgürlüğünü elde etmesi ve iktisadi bağımsızlığı uğrunda da savaşa girmesiyle, emperyalist sermayenin de çıkarı bozuluyordu. Türkiye emperyalizm için siyasal bakımdan bir yarı sömürge olmaktan çıkmıştı. Ekonomi bakımından da bu tehlikenin alametleri görünüyordu. Onun için, emperyalist sermaye Türkiye'de reaksiyonerleri tutuyor, onlara para yardımı yapıyor, onları teşkilatlandırıyor, ayaklandırıyordu.

"Aynı zamanda Kemalizme karşı hem iktisadi hem politik tazyik tedbirlerine başvuruyordu. İşte 1925 yılındaki Kürdistan'da patlayan irtica kalkınması Türkiye içinde bu gibi reaksiyoner ayaklanmaların en önemlilerindendir.

"Kemalist burjuvazi haklı olarak bu irtica hareketine karşı koydu ve onu ezdi. Reaksiyonun ezilmesiyle inkılap namına iyi bir iş de görülmüş oluyordu."[4]

Orak Çekiç'in 1 Şubat 1936 tarihli sayısında ise Kemalist iktidarın Kürt bölgelerindeki feodal unsurlara karşı ilkönce önlemler aldığı, onların siyasal alandaki nüfuzlarını baltaladığı, hükümet aygıtlarındaki mevkilerini silkediği, fakat onların topraklarına dokunulmadığı, hükümetle bağların tamamen koparılamadığı vurgulanır. H. Boşo imzalı yazıda Ankara, feodal unsurlarla uzlaşmakla eleştirilir ve köktenci uygulamaların yapılması gerektiği ifade edilir:

"1925 koyu kaytak Şeyh Sait isyanıyla, doğu vilayetlerinden beyler, ağalar batı kentlerine sürüldü idi. Emekçi köylülerin kan ve terlerinden çıkma altınları heybelerine dolduran bu beyler ve ağalar İzmir ve İstanbul gibi yerlerde iyi bir gezi yaptılar. Derken, arkadan bir af çıkarıldı. Kodaman ağalar ve beyler tekrar yerlerine, konaklarına döndüler. Halk Partisi hükümeti bu sürmek işiyle ve irticai isyan hareketlerini ezmekle inkılap

4 Bkz. Mete Tunçay, *age*, s.516 vd.

namına iyi bir hareket yapmış oluyordu. Fakat onu sonuna kadar götüremedi. (...) Cemilî paşalar, her türlü irticai hareketlere önayak olan bu aksi inkilapçı adamların mallarına hiç dokunulmadı. Bundan daha fecisi var: Şeyh Sait'in kardeşleri, isyana bilfiil iştirak eden bu adamlar affedildi. Suriye'ye kapağı atan bu halk düşmanları geri getirildi. Hatta bir aralık bunlara köy verildi, maaş bile bağlandı. Hani ya beylerin, şeyhlerin, aşiret reislerinin nüfuzlarından köylü ve halk kurtarılacaktı?"[5]

Kürt isyanlarının işbirlikçi ve gerici karakteri, ayrıca *Kızıl İstanbul*'un Nisan 1934 ve TKP'lilerin çıkardığı *Türk Mecmuası*'nın 1 Mayıs 1935 tarihli sayılarında da vurgulanır.[6]

İsyan'ın Değerlendirmesi

Dersim Ayaklanması'nın patlak vermesiyle Komintern, diğer isyanlarda olduğu gibi meseleyi aynı yaklaşımla ele alacaktır. Konuyla ilgili bulduğumuz ilk rapor, Marat (İsmail Bilen) imzasıyla Osmanlıca yazılmıştır. "Dersim İsyanı" başlıklı rapor, 27 Haziran 1937'de Rusça ve Almanca olarak da "gizli" ibaresiyle Komintern'e sunulmuştur. "Dersim'de yeni bir irtica hareketi oldu. Yeni bir Kürt isyanı koptu" ifadeleriyle başlayan rapor, bölgenin sosyal ve coğrafi şartlarıyla ilgili bilgi verdikten sonra iktisadi alana ve aşiret yapısına dair şu noktalara dikkat çeker:

"Dersim'de muntazam yollar yoktur. Bütün yollar patikalardan ibarettir. Pazar münasebetleri az inkişaf etmiştir. Dersim'de geçer akça eski gümüş paralardır. Kâğıt para ancak kasaba merkezlerinde tedavül eder. Ve vergi vermek için halkın elinde bulunur.

5 Bkz. *age*, s.536 vd.
6 Bkz. *age*, s.489, 505 vd.

"Dersim'de yetişen mamulleri, (...) Elaziz veya civar pazarlara pek cüzi miktarda indirirler. Bu ticaret de daha ziyade yerli ağaların alışverişle uğraşan taife-i celebinin elindedir. Dışarıdaki tüccar veya celep oraya mal gönderemez yahut oradan mal ve davar toplayamaz. Çünkü daima soyulur. Yabancı tüccar soyulmadan burada alışveriş edebilmesi için muayyen mıntıkalara hâkim aşiret reislerine, beylere adeta bir 'yer bastı' parası vermesi gerekir.

"Dersim halkı pek çok küçük küçük aşiretlere ayrılmıştır. Misal: 'Koçuşağı, Resikuşağı, Haydaranlar, Arıllılar, Demananlar, Bahtiyarlar ve ilh. gibi.' Bu aşiretlerin başlarında ya bir mürteci şeyh, ya bir ağa, ya bir bey vardır. Bütün aşiretler silahlıdır. Silahlı kuvvetler aşiret reisinin emri altındadır.

"Dersim'de devlet otoritesi ve hükümet cihazı görünüşte mevcuttur. Derebeyliğin en iptidai şekilleri burada devlet nüfuzunun ve idare aparatlarının kurulmasına engel olmuştur."

Hükümetle halk arasındaki ilişkileri daima ağanın yürüttüğünü belirten TKP yetkilisi, bu suretle halkın hükümet cihazlarıyla doğrudan doğruya değil, dolaylı olarak ilişkide bulunduğunu ifade eder. Halk, her sahada olduğu gibi bu sahada da daima ağaya bağlıdır. Raporun yazarı, ardından bölgenin kanundışı yapısı ve aşiret sistemi arasındaki bağ üzerinde duracaktır:

"Dersim'de talan ve plaçka[7] pek tamim etmiştir. Plaçkacılık yapanlar ağanın namına iş görürler. Soygunculuk aşiretler arasında olduğu gibi Dersim'e civar kazalara da baskınlar yapılır. Misal: 1932 Dersim eşkıyalarının civar kazalara yaptıkları soygunların tutarı resmi bir istatistiğe göre 160.000 lirayı bulur.

7 Çapul.

"Aşiretler kendi aralarında şiddetli kan davaları güderler. Birbirlerini talan etme yüzünden pek çok çarpışırlar. Fakat bütün bunlar tamamen harice karşı, hükümet kuvvetlerine karşı aşiret reisleri daima birleşirler.

"Dersim şimdiye kadar hiçbir zaman doğru dürüst hükümete ne asker ne de vergi vermiştir. Vergi ve asker daima ağalar ve şeyhler vasıtasıyla ve muayyen pazarlıkla kesim şeklinde alınmıştır. Vergiyi 'kesim' şeklinde vermek, asker vermemek, silah vermemek, eşkıyayı himaye etmek ağanın menfaatine göre olmuştur. Ağa, bey köylüden halktan istediği gibi istediği kadar vergi topluyor. Bunun içinden küçük bir kısmını hükümete veriyor, askere veriyor. O asker kaçağını kendisine müsellah fedai yapıyor. Eşkıyayı taşıyor. Çünkü bu kuvvet onun için bir gelir menbaıdır."

Marat takma adını kullanan TKP yetkilisine göre Dersim'de halk ağaların, beylerin, şeyhlerin, mirlerin tahakkümü altındadır ve kapkara cahildir. Seyitler, bin bir türlü hurafeleyle kör inançlarla cahil halkın kafalarını doldurmuşlardır. Bölgede ilkel bir aşiret hayatı sürmektedir. Seyitlere bağlı bulunan halkın taassup ve kör inançları, seyitler tarafından kendi çıkarlarına hep kolayca kullanılmıştır. Devamında Marat, şunları kaydeder:

"Dersim ne 1925 mürteci Şeyh Sait isyanına ne de 1930'daki irticai Ağrı hareketine iştirak etmiştir. Dersim'de patlak veren isyanların pek çoğu, ya bir vergi tahsildarını vurmak, ya asker kaçağı toplamak isteyen jandarmaya ateş etmek, yahut soygunculuk yapan eşkıyayı tedip etmek için gönderilen hükümet kuvvetleriyle çarpışmak yüzünden çıkmıştır.

"Bu hallerin hepsinde ağa ile halk, beyle köylü daima bir olabiliyor; aşiretler hükümete karşı tek cephe kesilebiliyor. Fakat her seferde bu biçare birleşmeler, fakir dairesiyle halkın kötülüğüne olmuştur. (...)

"İsmet İnönü hükümeti 1935'te Dersim meselesini biraz daha cezri bir tarzda teczi etmeye koyuldu. Bu maksatla 'Dördüncü Umum Müfettişlik' idaresi kuruldu. Bu müfettişliğin idari ve mülki hudutlarına Tunceli dendi. Burası için bir ıslahat ve idari program hazırlandı. Büyük Millet Meclisi kararıyla, fevkalade salahiyetli bir general, 'Umum Müfettiş' tayin edildi. Hukuki, adli tedbirler alındı. Tasdik edilmesi Millet Meclisi'ne ve Cumhurreisi'ne ait olan idam cezalarının tasdiki bu mıntıkada Umum Müfettişe verildi. Derpiş edilen idari tedbirlerle Dersim'de mektep, yol, köprü, kışla ve sık sık karakollar kurulmaya, askerlik ve vergi işleri sıkı tutulmaya başlandı. Dersim şeyhleri, beyleri, aşiret reislerini batı vilayetlerine (bilhassa Trakya'ya) yerleştirmek işine girişildi. Hatta bunların bir listesi hazırlandı."

Ardından hükümetin Meclis'ten çıkardığı aşiret yapısını kaldırmaya yönelik kararları sıralayan TKP ve Komintern yetkilisi, bu suretle Dersim aşiret reislerinin elinde bulunan halkın malının tapu idareleri tarafından tespite başlandığını ifade eder. Marat'a göre Dersim İsyanı'nın esas sebebi de burada yatmaktadır:

"Tam ve cezri olmamakla beraber alınan bu son tedbirler, Dersim beylerini ve reislerini ayaklandırdı. Bu ayaklanış Dersim'de şimdiye kadar mevzua gelmiş olan isyan hareketlerinden bambaşka bir mahiyet aldı.

"Daha üç ay evvel isyan emareleri baş vermiş bulunuyordu. Köyler ve aşiret reisleri halk arasında tahrikâta giriştiler. Dördüncü Müfettişliğin icraatına karşı halk içinde şu şiarları yaydılar:

"'Ey Dersimliler! Nasıl oluyor da sizler üç yüz seneden beri kimseye teslim olmadığınız halde askersiz, leşkersiz sakin Hüseyin Abdullah paşaya teslim oluyorsunuz. Hükümetin

elinde asker yoktur. Hem hükümet buraya asker sevk etmeye kalkışırsa İngiliz ve Fransızlar derhal ilanı harp edecekler ve bizi kurtaracaklar. Araplar da bizimle beraberdir.'"

Bunlarla birlikte Marat, isyandan kısa bir süre önce güney sınırından Dersim'e dört komitecinin (Hoybun'dan olduklarını düşünmektedir) geldiğine dikkat çekerek, İsyan'ın dış bağlantılarına işaret eder. Raportörün ifadesiyle Türkiye'nin güney sınırlarının öte tarafında yaşayan mürteci beyler, ağalar ve şeyhler, Dersim beylerinin hoşnutsuzluklarından istifadeye kalkmakta ve Dersim'i irticanın bir iç kalesi haline getirmek istemektedir.

Diğer yandan halkı arkalarından sürüklemek maksadıyla beyler, bu tekliflerine reislik ve saire ünvanlarının likide ettirildiğini, üssat namına üzerine oturdukları gayrimenkullerin devlete mal edilmekte olduğunu, kendilerinin de başka vilayetlere nakledileceklerini yaymaktadır. Marat, isyanla ilgili ise şu satırları kaleme almıştır:

"İlk kıvılcım Nisan'da çıktı. Şeyh Hasan kolunun başı ve Koçuşağı'nın reisi Seyit Rıza'nın adamları 'İn' karakolunu basıyorlar ve beş askeri öldürüyorlar. Bir sırada köprüyü de yıkıyorlar.

"Vaziyet bu şekli alınca, hükümet Dersim'de tam bir operasyon harekâtı yapmaya karar verdi. Elaziz garnizonu bütün cüzitamları[8] da Dersim üzerine sevk edildi. İki askeri kol; birisi Nazımiye'den, diğeri da Mazgirt üzerinden bir harekât yaptılar. İsyancıların etrafında 700 kilometrelik bir çember vücuda getirildi. Harekâta tayyare filosu iştirak etti. Harekât-operasyon pek güç yürüyor. Dersimin topografisi asilere yardım ediyor. Hükümet kuvvetleriyle asiler arasında yine harpler oluyor. İsyancıların son çıktığı yerler:

8 Askeri birlikler.

"1. Kutu Deresi (Burada 3000 kişilik silahlı bir grup oluşturuldu.)

"2. Sultanbaba Dağı (Buralar da ise yaklaşık 7000 kişilik silahlı gruplar bulunmaktadır.)

"3. Kızıldağ

"Buralar yüksek, sarp, yalçın ve geçilmesi zor yerlerdir. Haziran'ın 25'ine kadar bu yerlerde çarpışan asilerin yekûnu 10.000'i buluyordu.

"Yani, mürteci Dersim beylerinin kaldırdıkları irtica isyanında Kürt köylülerinin, Dersimli fakir ve emekçi halkının; asker Türk köylülerinin ve halkının kanları akmıştır.

"Türkiye halkının, Dersimli Kürt köylülerinin canına malına mal olan bu irtica isyanının sonunu hükümet nereye bağlıyor; ne gibi tedbirler alıyor:

"1. Dersim'de hükümet, yol, köprü, mektep, kışla, karakollar yapılacak.

"2. Askerlik ve vergi işleri düzene konacak.

"3. Ağalık, beylik, şeyhlik kökünden kaldırılacak.

"4. Bütün zorbaların malları devlete geçecek.

"5. Dersim tamamıyla boşaltılacak. Bakanlar Heyetinin kararı olmadan orada kimse oturmayacak. Dersim'i eşkıya yatağı haline getirenler Garp vilayetlerine sürülecek.

"6. Memleketin diğer yerlerine sürülecek olanlar ev ev, ayrı ayrı yerleştirilecektir."

Marat, raporunun sonunda bu tedbirlerin yeterli olmadığını, ağa topraklarının mutlaka fakir köylülere dağıtılması gerektiğini ifade etmektedir.[9]

9 Çeviride esas aldığımız Osmanlıca metin için bkz. RGASPİ fond 495, liste 299, dosya 57, yaprak 34-40. Osmanlıca metinle karşılaştırdığımız Rusça ve Almanca metinler için bkz. RGASPİ fond 495, liste 11, dosya 389, yaprak 23-29 (Rusça) ve fond 495, liste 11, dosya 391, yaprak 60-67 (Almanca).

Ayrıca TKP, başka bir raporunda Dersim İsyanı'nın ezilmesini İsmet Paşa hükümetinin feodal gericiliğe karşı en büyük zaferi olarak yorumlamıştır.[10]

Tam metinlerini kitabın ilerleyen sayfalarında koyduğumuz için bu bölümde değinmediğimiz diğer raporlar da İsyan'ın gerici karakterinin altını kalın hatlarla çizmektedir.

Sovyet tarihçi Dr. S. Zavriyev ise Dersim İsyanı'nın bağlarının Suriye'ye kadar uzandığını ve emperyalist devletler tarafından kışkırtıldığını ifade eder. Türk hükümeti, buna karşılık önlem olarak okullar açmış, jandarma karakolları kurmuştur. Türk sermayesi, Kürt bölgelerine girmeye başlamış ve demiryolu ağı doğuya doğru genişletilmiştir. Yazara göre Kürt ayaklanmaları antiemperyalist hareketi zayıflatmak için kullanılmaktadır ve bu sebeple de nesnel olarak gerici bir rol oynamaktadır.[11]

Prof. Dr. A.F. Miller, Bütün Birlik Komünist Partisi (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) Merkez Komitesi bünyesindeki Yüksek Parti Okulu'nda verdiği "Türkiye" derslerinde isyanın sebeplerini ele alırken Türk basınına göndermede bulunur. Bölgede yapılan reformlara karşı çıkılması ve Hatay meselesinden dolayı Fransızların kışkırtması temel sebeplerdir. Ayrıca vergi sisteminin bölgede düzene sokulması da isyanda rol oynamıştır.[12]

Dersim İsyanı, görüldüğü üzere Sovyetler Birliği'nde önceki Kürt isyanları kadar çok tartışılmamıştır. Hatta günlük basında tek bir haber bile çıkmamıştır. İncelediğimiz temel günlük gazeteler, o dönemde özellikle Alman faşizminin saldırgan politikaları ve İspanya İç Savaşı'yla meşguldür. Türkiye ile ilgili olarak ise Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Moskova ziyareti basında geniş yer bulmuştur.

10 Bkz. *Dr. Şefik Hüsnü Deymer/Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları,* s.131.
11 D.S. Zavriyev, *age,* s.150 vd.
12 A.F. Miller, *age,* s.17 vd.

Dersim İsyanı'nı Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak için kullanma girişimleri yine karşımıza çıkmaktadır. 19 Haziran 1937 tarihinde Alman Nazi Partisi'nin yayın organı *Völkischer Beobachter*'de "Kürt İsyanı Moskova Tarafından Kışkırtıldı" başlığıyla bir makale yayımlanmıştır. Makalede, Sovyet ajanlarının uzun süre bu isyanla ilgili hazırlık yaptığı ve isyanın liderlerinin SSCB'ye kaçtığı iddia edilmiştir. Bütün bu iddiaları doğrulayan tek bir olgu bile ortaya çıkmamıştır.[13]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise "Büyük Kürdistan" projesinin hamisi ABD olacaktır. 25 Temmuz 1948 tarihli *Zarya Vostoka*'da çıkan bir değerlendirmede Amerika'nın "Büyük Kürdistan" projesinin zengin petrol yataklarının olduğu Musul'u (Irak), Kirmanşah'ı (İran) ve Diyarbakır'ı kapsadığı ifade edilmektedir. Yapılan tahlile göre artık ABD, Kürdistan projesinde devreye girmektedir.[14]

13 M. Lazaryev, "SSSR i Kurdistan", s.6 vd.
14 Z. Yaşvili, "Mossulskaya Neft", *Zarya Vostoka,* 25 Temmuz 1948.

SONUÇ

"Bugünümüzü açıklaması ve geleceğimiz hakkında ipucu vermesi için geçmişimize soruyor ve onu sorguluyoruz."
V.G. Belinskiy[1]

Sovyet devleti ve Komintern, Kürt isyanları konusunda tam bir fikir birliği içerisindedir.[2] İsyanların yaşandığı dönemde sıcağı sıcağına yazılan raporlar ve incelemeler, hem ideolojik ve siyasal, hem de pratik açıdan SSCB'nin konumunu açık bir şekilde yansıtmaktadır.[3]

Dünyadaki bütün demokrasi, özgürlük ve çağdaşlaşma hareketleri, toplumsal, kültürel, ekonomik, her alanda ortaçağdan kurtulma hedefini güderler. Emperyalizm çağında buna bir de emperyalizmin tahakkümünden kurtulma meselesi eklenmiştir.

1 V.G. Belinskiy, *Polnoe Sobranie Soçinenii,* c.10, Moskva, 1958, s.18.

2 Bu konudaki belki de tek istisna olarak K. Vasilevskiy'in Uluslararası Ziraat Enstitüsü'nün yayın organı *Agrarnıe Problemı* (Toprak Sorunları) dergisinde 1931 yılında çıkan "Kürt Ayaklanmalarının Sebepleri ve İtici Güçleri" başlıklı yazısı gösterilebilir. Yazar, Kürt isyanlarını bir milli kurtuluş hareketi olarak değerlendirmekle birlikte emperyalistlerin bu hareketi kullandığını da kabul etmektedir. Bkz. K. Vasilevskiy, "Priçinı i Dvijuşie Silı Kurdskih Vosstaniy", *Agrarnıe Problemı,* No.9-10, 1931, s.98 vd.

3 Konunun bu kadar net olmasına rağmen Raşid Tacibayev'in Türk-Sovyet kültür ilişkilerini konu alan çalışmasında Kürt meselesi üzerine ayrı bir bölüm yazıp Kürt isyanlarının tamamen Sovyetler tarafından kışkırtıldığı, Batı'nın herhangi bir parmağı olmadığı iddiasını, ancak olgulardan hareket eden bilimsel bir bakış açısıyla değil, soğuk savaş döneminin kalıplarıyla açıklamak mümkündür. Bkz. Raşid Tacibayev, *age,* s.272 vd.

Kürt isyanları, her iki cephede de demokrasi ve özgürlük mücadelesinin karşı safına düşmektedir. Kürt isyanları, bir yandan ortaçağın toplumsal ve ekonomik yapısının sürdürülmesi temelinde baş gösterirken, diğer yandan bölgede sosyalist inşaya ve ulusal kurtuluş mücadelelerine karşı emperyalist planlarda rol oynamıştır.

Buna karşın İstiklal Savaşı ve Kemalist Devrim, Türklerin ve Kürtlerin birlikte yaşadığı toprakları dış güçlerin işgalinden kurtarırken, Kürtler açısından da Türkiye halkının bütünüyle milli bir kaynaşma ve aydınlanma süreci olmuştur. Türkiye'nin milli demokratik devrimi, Türkleri ve Kürtleri bağımsız bir vatan üzerinde tek bir millette kaynaştırma sürecini başlatmıştır.

Ancak Kemalist Devrim'in sekteye uğraması ve karşıdevrimin ağır basması, bu süreci tersine çevirdi. Bağımsız vatanın yerini "küçük Amerikalar" alırken, kaynaşma ve aydınlanma süreci de ayrışmaya ve ortaçağ karanlığına dönüştü. Emperyalizme bağımlılık, toprak ağalığının varlığını sürdürmesi ve tarikatlaşma, bugün terör, anarşi ve bölünme olarak karşımıza çıkmaktadır. Geldiğimiz noktada Türkiye, ya Kemalist Devrim'i tamamlayarak kaynaşma sürecini kesin sonuca götürecek ya da emperyalizme ve ortaçağa boyun eğerek bölünecektir.

Kürt isyanları üzerinden yapılan tartışmalar, bu bakımdan önem taşımaktadır. Bugün "Büyük Kürdistan" projesi, özerklik, anadilde eğitim, toprak devrimi gibi meselelerde neoliberal solun konumu, emperyalizmin güdümündeki karşıdevrim cephesindedir.

SOVYET BELGELERİ VE YAYINLARI

ANADOLU'DA (GEZİ NOTLARI)[1]

G. Astahov[2]

(...) Kürt köylerinden geçerken buradaki kadınların Türk köylerine nazaran daha etkili olduğunu fark ediyorsun. Tamamen yüzleri açık geziyorlar, özgürler ve otoriter bir yapıları var. Kolektif emeği gerektiren işleri kumanda ediyorlar. (Değirmen, hayvan gütme vs.)

Ankara'da, birkaç yüz kişiden oluşan Kürt birliğini yöneten Kürt kadın Fatma Hanım vardı. (Meşhur Simko'nun akrabası.) Erkek asker kıyafeti giyiyor, erkeksi tavırlarıyla ön plana çıkıyordu ve yönetimi altındaki erkekler üzerinde büyük otoriteye sahipti. Onun birliği, TBMM ordusu saflarında Yunanlara karşı savaşan tek Kürt birliği idi.

Fakat Fatma Hanım'la konuşunca, onun sülalesinde kabileyi kadınların yönettiğini öğreniyorsunuz. Annesine sülalenin bütün erkekleri boyun eğermiş.

Ve bu durumu, Kürtlerin kabile yaşam tarzıyla ve bazı yerlerde ilkçağ hayvancılığından yerleşik çiftçiliğe geçmekte olduğu tarzla

1 Sovyet yetkilisi G. Astahov'un Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtarılmasının akabinde Eylül-Ekim 1922'de gerçekleştirdiği gezinin notlarıdır. Bu gezi notları, G. Astahov'un 1926 yılında Moskova ve Leningrad'da Devlet Yayınevi tarafından basılan *Ot Sultanata K Demokratiçeskoy Turtsii* (Saltanattan Demokratik Türkiye'ye) başlıklı kitabında yayımlanmıştır. -M.P.

2 G. Astahov, İstiklal Savaşı yıllarında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin (RSFSC) Trabzon'daki Haberleşme Bürosu'nun başkanlığını yapmıştır. Daha sonraki yıllarda da Ankara'da büyükelçilikte görevler almıştır. -M.P.

yan yana koyduğunuzda insanlık tarihindeki kadın hükmünün ağır bastığı anaerkil dönemi anımsarsınız.

Ancak kadınların bu Kürt tipi "eşitliği", ilericiliği ve özgürlüğü değil, sadece Kürdistan'ın ücra dağlarında geçmişte kalmış, tarihe sinmiş yaşam tarzını kanıtlamaktadır.

Kürtler

Kürtlerden söz açılmışken... Kürtler çoğunlukla ulusal harekete katılmaktan kaçındılar, hatta aksine bazen İngiliz-İstanbul entrikalarının etkisiyle TBMM'ye karşı ayaklandılar.

Bu ayaklanmaların nedenleri, İngiliz entrikalarında ve ayrıca milli ve dini (Kürtler Şiidir) farklılıklarda aranabilir. Buna ayrıca idarenin Kürt yaşam tarzının özelliklerini dikkate almayan ve Kürtlerin milli, dini ve gündelik geleneklerini zedeleyen, ihmalkâr ve yeteneksiz icraatları da eklenebilir. Fakat esas neden, Kürtler ile Türkler arasındaki sosyal ve yaşamsal konum farklılığıdır. Kürtler sınırsız ağa ve şeyh yönetiminin ağır bastığı, hayvancılığın çiftçilikten daha yaygın olduğu ataerkil-kabile tarzını sürdürürken, Türkler ağırlıklı olarak çiftçilikle uğraşan, kabile hayatından çıkmış ve devletçilik duygusunun oldukça geliştiği bir halktır.

Aynı zamanda yarı göçebe hayvancılıkla uğraşan Kürtler, az verimli, dağlık bölgelerde yaşarken; Türkler, en verimli topraklara sahiptir. İlkçağ tarzı hayvancılığının ortadan kalkmasının başlangıcında yaylalara ciddi olarak ihtiyaç duyulduğu hissedilir. Dağ etekleri artık yetmemekte ve Kürtler, daha verimli topraklara yönelmektedir. Ayrıca gelişmeye başlayan çiftçilik de toprak ihtiyacını gündeme getirir ve netice olarak, Türk hükümetinin bütün Türk halkının desteğiyle bastırdığı kanlı ayaklanmalar baş gösterir.

Fakat ne Kürtlerin isyanı, ne de Türklerin sert tepkisi sorunu çözmektedir. Kürtlerin zaferi anlamsız ve gerici olurdu. Fakat Kürtlere tek taraflı baskıcı yöntemler de sorunu çözmüyor. Sonuç ola-

rak Kürt ayaklanmaları, neredeyse takvime sadık kalarak her baharda, yaylalara olan ihtiyaç daha şiddetli duyulduğunda ortaya çıkarak devam ediyor.

Sonuç itibariyle, yüzyıllardır omuz omuza yaşayan halklar arasındaki çatışma durulmuyor.

Türk sürücüler, gecelemek için Kürt köyünde durmak yerine 10-20 km fazladan gitmeyi yeğliyorlar.

Kürt köylerindeki idare, jandarma tamamen Türktür.

Ankara'dan Konya'ya kadar yol boyunca yakınlarından geçtiğimiz Kürt köyleri, ovalıkta yerleşmiş ve isyanlar için nispeten elverişlidir. Milli harekete katılmayı reddetmiş olsalar da sakin bir hayat sürmektedirler.

Gündüz mola vermek için küçük bir köyde durmamız gerekti. Ak saçlı, iri yarı bir ağa, hürmetle selamlıyor... Keçi yününden halılar... Süt, peynir, lavaş ekmeği... Kafkaslar'da neler olup bittiği ve Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşmelerin nasıl gittiği ile ilgili sorular soruluyor.

Karşımdakiler büyük bir merakla şehirde nasıl süslemelerin olduğunu, müziğin olup olmadığını, Mustafa Kemal'in nasıl giyindiğini ve atının cinsini sordular.

Ben ve Türk yoldaşlarım da ürünün nasıl olduğunu, hayvan hastalıklarının ve köyde olayların olup olmadığını sorduk.

Daha derin sorular ve anlamlı konuşmalara ne biz, ne de ev sahipleri cesaret edebildiler.

Çerkezler

Çerkez köylerine uğrayamadık, fakat defalarca Çerkezlerle karşılaşıp, milli hareket üzerine sohbet ettik.

Kafkaslar'dan gelen tüm "muhacirlere" Anadolu'da Çerkez derler. Aralarında gerçekten Çerkezler ve onlara akraba olan Abhazlar

ağırlıkta. Fakat Kafkaslar'ın diğer halkları da var: Çeçenler, Kabardinler, Osetler, İnguşlar...

Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılan bu halklar, bulundukları çevre içinde erimemiş, kendi yaşam tarzlarını, boyun eğmeyen ruh hallerini ve buna bağlı olarak soyguna ve barışsever Türk çiftçilerle münakaşalara olan eğilimlerini tamamen korumuşlardır.

Çerkezlerin Türk milli hareketindeki rolü oldukça kendine özgüdür.

Başlangıçta, Yunanların İzmir'i işgal etmesinden sonra, tüm Anadolu'daki bağnaz Müslümanlar kendiliğinden gavurlara[3] karşı mücadele bayrağının altında toplandıklarında savaşı seven Çerkezler, ilk ayaklananlar arasında olmuşlardır. Yunanlara karşı mücadele başlatan ilk vatansever çeteler, Çerkezlerden oluşmuştur. Bu gerilla birliklerinin başında da Çerkez beyler vardı: Ethem, ağabeyi Eşref, Mehmet Ali vd.

Fakat hareket gerilla olmaktan çıkıp, örgütlenmiş devlet özelliğine sahip iç savaş halini almaya başlayınca ve sultan, milliyetçileri sapkın ilan eden fetvalar çıkarmaya başlayınca saray etrafındaki Anzavur Paşa gibi Çerkezler, Kemalistlere karşı mücadeleye giriştiler. Mustafa Kemal, gerilla çetelerini dağıtıp, düzenli ordu kurmaya başladığında ise Çerkez liderleri ve komutanları harekete soğudular, geride durdular, bazıları ise kendilerine hâkim olamayıp ayaklandılar (Ethem Bey), daha sonra Yunan tarafına geçtiler.

Eski yaşam tarzına bağlılık, Misakı Milli'nin milli burjuva sloganlarına duyulan antipati "dini fanatizm"den üstün gelmiş ve İslam'ın keskin taraftarlarının büyük kısmı gavur Yunanların tarafını tercih etmişlerdir.

Ve şu anda muzaffer Türk ordusu batı vilayetlerini Yunan işgalcilerden kurtardığında bu yerleşim birimlerinin nüfusunun büyük kısmı, aynı dinden olan Türklerden koparak "gavurlarla" bölgeden ayrılmışlardır.

3 Kiril alfabesiyle Türkçe olarak yazılmıştır. -M.P.

Çerkez çetelerinin lideri, Türkiye'deki tüm Çerkez nüfusunun idolu meşhur Ethem Bey ise Yunanlara giderken Alaşehir'den İzmir'e kadar yoldaki sivil halkı talan ederek kendini ve çetelerini bu rezillikle lekelemiştir.

Ve Ethem, çetesi ile birlikte düşman tarafına geçişini gizlemek için sanki istemeyerek Atina'ya göç etmiş, oradan da Batı Trakya'ya geçmiştir. Burada ister istemez, Ukrayna kulaklarının[4] lideri Mahno'nun Almanlara karşı kahramanca savaşarak başlayıp, Romen Beyaz Orduları tarafına geçmekle biten hikâyesi akla gelmektedir.

Gerçi bu söylenenler Anadolu'daki tüm Çerkezleri kapsamıyor. Cepheden uzakta olanların çoğunluğu Ankara'ya sadık kaldılar. TBMM'nin düzenli ordusu saflarında birçok Çerkez savaşmakta ve birçok Çerkez de önemli görevlerde bulunmaktadır.

Çerkez nüfusunun diri kısmı, ataerkil çürüğü kesip atıyor, eski yaşamsal yanılsamaları unutuyor ve milli hareket saflarında yerlerini alıyorlar.

4 Zengin toprak ağaları. -M.P.

MEZOPOTAMYA PETROLLERİ[1]

Dr. H. St.[2]

BASIN BÜROSU | Lozan, Aralık 1922
RUS DELAGASYONU
Doğu Raporu

A. Petrol Kaynaklarının Coğrafi ve İdari Dağılım Açısından Durumları

Kaynak grupları aşağıdaki gibi farklılıklar göstermektedir:

I) Musul vilayetindeki kaynaklar:

a) Kuzey grubu: (Musul vilayeti yakınları) ile Zap Suyu ve Dicle nehirleri üzerindeki kaynaklar;

b) Doğu grubu: Dicle nehri ile İran sınırı arasında yer alan kaynaklar (Kerkük sancağı ve Süleymaniye)

II) Bağdat vilayetinde yer alan kaynaklar

1 Bu rapor, Komintern'e (Komünist Enternasyonal) sunulmuş olup eski adı Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesindeki Marksizm-Leninizm Enstitüsü Merkez Parti Arşivi olan Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 544, liste 3, dosya 77a, yaprak 64-74 numaralarıyla kayıt altındadır. Raporun aslı Fransızcadır. -M.P.

2 Dr. H. Stürmer. -M.P.

Kuzey Grubu:

Genel olarak, Musul vilayetinin petrol sahasının kuzey sınırını oluşturduğu ve bu vilayete 32 km uzaklıktaki Hammam Ali mevkiinde çok önemli petrol yataklarının bulunduğu söylenmektedir. Ancak, bu yatakların Musul vilayetinin ötelerine de yayılmış olabileceğine dair düşündürücü nedenlerin yanında *Petroleum* dergisi (1910) söz konusu vilayete kuzey yönünde 8 saatlik yürüyüş mesafesinde çok zengin bir petrol yatağı olduğundan söz etmektedir (bu kaynak her halde Kaza Aakho kaynağı olmalıdır).

Kuzey grubu yatakları içinde en önemlileri şu şekilde sıralanabilir:

1) Hammam Ali, Musul'a 32 km uzaklıkta, Dicle üzerinde,

2) Abjak ve Nemrut, Hammam Ali'nin doğusunda, Dicle ve Zap çatalında,

3) Gayara, Musul vilayeti kaynakları içinde en önemli olanıdır. Çok ünlü Gayara "petrol alanı" Musul vilayetinin 65 km güneyinde başlayarak, Dicle nehrinin doğu yakasından güneye doğru oldukça geniş bir alana yayılır.

Gayara petrol havzası aynı zamanda, Dicle'nin Cebel Hamrin dağlık bölgesini yarıp geçtiği El Fatha kaynakları arasında yer almaktadır.

Cebel Hamrin sıradağları arasındaki bu yatağın, doğuda İran sınırları içerisinde yer alan Koucht-i Fouh ve batıda Dicle'nin ötelerinde, jeolojik açıdan bu sıradağların devamını oluşturan bölgeye yayılmış olabileceğini varsaymak da yerinde olacaktır.

4) El Hadra: Hammam Ali mevkiinin 80 km güney batısında yer alan kapalı alandaki kaynaklar.

Doğu Grubu:

Bir yandan Dicle nehri ve kolları (Zap Suyu ve diğerleri) ile, diğer yandan Türk-(Irak)-İran sınırıyla çevrili, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarına ait (ki idari yönden Musul vilayetine bağlıdırlar)

alanda yer alan Kerkük, Baba Gourgour, Touz Khourmatli, Guil, Kifri, Chemchema, Tchiassourk ve Saad petrol yatakları bu grubu oluşturmaktadır.

Öte yandan, yine Dicle nehriyle İran sınırı arasında yer alan Mandali, Derondieh ve El Haim petrol yatakları ise Bağdat vilayeti petrol yatakları arasında değerlendirilmektedir.

Tchiassourk petrol yatakları, siyasal ve mali açıdan özel bir durum arz eder. (Bu konuya aşağıda değinilecektir.)

Musul vilayeti dahilinde yer alan tüm doğu grubu içerisinde en önemli petrol yatağı, Kerkük petrol havzası olup, aynı adı taşıyan sancak merkezinin yakınlarında yer alır. Ünlü Baba Gourgour ("petrol babası") gazı da yine bu grupta yer almaktadır. Chemchema (Kerkük yataklarından daha doğuda), Touz Khourmatli (ki çok önemlidir, petrol Karasu'ya bağlı Aksu nehri boyunca oldukça geniş bir havzaya yayılıdır) ve Bağdat'ın kuzeyine 150 km uzaklıkta (ama yine Musul vilayeti içerisinde), Khanikia ve İran sınırına yakın Kifri yatakları da yine Kerkük sancağı içerisinde sayılmaktadır. Guil yatakları ise andığımız yataklar kadar çok bilinir bir petrol yatağı değildir. (Bu arada, Aksu üzerindeki Touz Khourmatli yatağının Karasu üzerindeki Touz Khourmatli yerleşimiyle karıştırılmaması gerektiğini not edelim.)

Bağdat Vilayetinin Doğusunda Yer Alan Petrol Yatakları:

Bağdat vilayeti içerisinde bulunan ve Bağdat-İran ticaret yolunun geçtiği, Kerkük sancağıyla Mezopotamya sınırı köşesinde yer alan Tchiassourk petrol yatağı, jeolojik açıdan İran topraklarında bulunan ve "Anglo-Persian Oil Co." tarafından işletilen büyük Kasr-ı Şirin petrol yatağına dâhildir. Söz konusu şirket, Tchiassourk petrolleri üzerinde de imtiyaz haklarına sahipti. Ancak bu bölge yarım asırdır süren İran-Türk sınır anlaşmazlığı ardından nihai olarak Türk toprakları arasında yer alınca "Anglo-Persian Co.", Tchiassourk'da, Türk toprakları (Mezopotamya) üzerinde de hemen

özel imtiyazlar elde etmeyi ve tüm Mezopotamya üzerinde etkisini sürdürmeyi başardı ve böylece Tchiassourk üzerinde sağlanan haklarla (şirket hisselerinin yüzde 50'sine sahip olmuşlardır) imtiyazlı bir duruma kavuşan İngiliz şirketi "Turkish Petroleum Co." kuruluşu sırasında kendisini kolayca kabul ettirmiş oldu. (Bu konuya aşağıda tekrar dönülecektir.)

Çok geniş bir alana yayılan, büyük bir öneme sahip Mendeli yatakları, Khanikine ve İran sınırına çok yakın Mendeli şehirleri arasında yer almaktadır.

Bağdat vilayetinin doğu kesimi içerisinde değerlendirilen Darondieh ve El Haim yatakları ise göreceli olarak çok da önemli yataklar sayılmazlar.

Fırat Üzerindeki Petrol Yatakları (Bağdat Vilayetinin Batısı):

Bu sınıf, en başta Hit gibi çok bilinen bir bölgeyi kapsamakta olup, Hit petrol yatakları belki de tüm Mezopotamya ve İran bölgesinin en zengin yataklarını oluşturmaktadır ve bu yataklar tam bir doğal kaynak biçimdedir. Hit bölgesi aynı zamanda asfalt, fosfor, tuz vb. mineraller açısından da çok zengin bir bölgedir. Nasarieh, Ramadi ve Nafati petrol yatakları da yine Fırat üzerinde yer almakla birlikte önem bakımından daha düşük düzeyde yataklardır.

B. İmtiyazlar (Hali Hazırdaki Finans Grupları):

Eski Osmanlı vilayetlerindeki, günümüz İngiliz mandası altındaki Irak üzerindeki petrol çıkarma çalışmasını sınırlandırmak amacıyla bu bölgedeki imtiyazları, 1) Alman, 2) İngiliz, 3) Amerikan imtiyazları olarak üç ana başlık altında toplayabiliriz.

I) Alman İmtiyazları:

Almanya, her ne kadar günümüzde Ortadoğu'dan tümüyle dışlanmış olsa da, Mezopotamya üzerindeki Alman imtiyazlarının iz-

leri bizi iki nedenle ilgilendirmektedir: 1) "Bagdadbahn"[3] adlı Alman grubunun maden hakları, "Turkish Petroleum Co." sermayesinin bir kısmını oluşturmakta olup, 2) Anadolu Demiryolu Şirketi her ne kadar Alman "Deutsche Bank" grubu tarafından oluşturulmuş olsa da, hukuken bir Osmanlı şirketi olup, İsviçre bu şirketin hisse çoğunluğuna sahiptir. Böylece, şirket inşa ettiği demiryolu boyunca maden yataklarını işletme imtiyazına sahip olduğundan petrol savaşına da müdahil olabilecek durumdadır.

5 Mart 1903 tarihinde Osmanlı hükümeti ile "Bağdat Demiryolları Osmanlı Emperyal Şirketi" arasında akdedilen imtiyaz anlaşmasının 22. maddesi; "imtiyaz sahibi döşediği demiryolunun iki tarafında, 20 km uzaklığa kadar bulacağı her türlü madeni, ilgili kanun ve düzenlemelere uymak koşuluyla işletme hakkına sahiptir, ancak bu durum kendisine bir ayrıcalık ya da tekel durumu yaratmaz" demektedir.

"Bagdadbahn", bu imtiyazı elde ettikten sonra 1905 yılında petrol sondajları yapmak üzere Mezopotamya'ya bir heyet göndermiştir. Ancak, bu heyetin hazırlamış olduğu rapor saklı tutulmuş ve söz konusu imtiyaz çerçevesinde her hangi bir girişimde bulunulmamıştır.

Öte yandan, "Bagdadbahn" grubuna yukarıda sözünü ettiğimiz maden ve petrol arama imtiyazı bu gruba tanınan tek imtiyaz değil gibidir. Öyle görülüyor ki, gruba resmen tanınan bu imtiyazın yanı sıra "Deutsche Bank" aynı amaçla padişah ödeneği nezdinde özel imtiyaz sahibi olma yönünde girişimlerde bulunmuş, her ne kadar içeriği hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olamasak da, yukarıda andığımıza benzer ya da onun paralelinde bazı imtiyazlar elde etmiştir.

Bu konudaki bilgilerimiz belki şu şekilde özetlenebilir:

"Gazete 'Financiere', 'Bagdadbahn'ın 3 Temmuz 1904 tarihinde padişah ödeneği nezdinde kendilerine demiryolu boyunca 40 yıl sü-

3 Bağdat demiryolu. -M.P.

reyle bir petrol imtiyazı opsiyonu tanınması yolunda girişimlerde bulunduğundan söz etmektedir, ancak söz konusu şirket bu opsiyondan bir yıl içinde yararlanmayacak olursa imtiyaz kadük olacaktır. 1907 yılında, İngiliz parlamentosunda Türk hükümetinin 'Deutsche Bank' Alman grubuna Temmuz 1904 tarihinde bir petrol imtiyazı tanıyıp tanımadığına (görüldüğü gibi sözünü ettiğimiz imtiyaz söz konusudur) ilişkin olarak İngiliz hükümetinin haberdar olup olmadığı hakkında verilen gensoruya karşılık Sir Edward Grey hükümeti adına bu konuda her hangi bir bilgisi olmadığını belirtmiştir. Öte yandan, Osmanlı parlamentosunda 'Turkish Petroleum'un kuruluşu konusunda söz alan Cavit Bey, padişah ödeneğinin sahip olduğu hakları 'Deutsche Bank'a devrettiğini, ancak bu grubun bu haklardan yararlanamadığını dile getirmiştir." (*Petroleum* 1914/15, 10, 1516; W. Schweer, Die türkish-persischen Erdölvorkommen.)

"Bagdadbahn"ın resmi anlaşma dışında elde etmiş olduğu imtiyazlar, öyle görünüyor ki, hukuken pek de sağlam olmayan temeller üzerine inşa edilmiştir ya da böyle bir imtiyaz zaten mevcut değildir. Ama ne var ki demiryolu güzergâhına bağlı bir imtiyaz vardır ve Osmanlı hükümeti tarafından da onaylanmış bulunmaktadır.

Öte yandan, padişah ödeneği Jöntürk Devrimi ardından Maliye Bakanı tarafından imtiyazlar tahsisi için yetkin otorite olarak kabul edilmiş olup bakan, Alman grubuna padişah ödeneği ile olan pazarlığı sonucu tanınmış olan petrol imtiyazlarını kesin olarak onaylamadan önce çatışma halindeki Alman ve İngiliz çıkarları arasındaki uyuşmazlığı çözme çabalarının sonuçlanmasını beklemiştir. Söz konusu kesin onaylama, "Turkish Petroleum Co."nun kuruluşuna karşı, Alman-İngiliz çıkar çatışmasının bir sonuca kavuşmasına bağlı olarak Dünya Savaşı nedeniyle engellenince "Anatolische Eisenbahngesellschaft"[4] hisselerinin yasal dayanağı sadece yukarıda sözünü ettiğimiz anlaşmanın 22. maddesinden ibaret olmuş, bu

4 Anadolu Demiryolu Şirketi. -M.P.

madde çerçevesinde verilen imtiyaz dışında her hangi başka bir imtiyaz söz konusu olmamıştır.

II) Alman-İngiliz Petrol İşbirliği (Turkish Petroleum Company):

İngiliz ve Alman çıkarlarını sınırlayıcı ya da bir biçimde birleştirip iki ülke arasında işbirliği sağlayıcı geniş çaplı girişimler ve ciddi politik pazarlıklar sonunda 23 Ekim 1912 tarihinde "Deutsche Bank" ve İngiliz grupları arasında bir anlaşma akdedilmiştir. (İngiliz kaynakları; *Financial News*, 27.6.1914, no 9177, ancak, bu konuda belirli bir Alman kaynağına ulaşamadığımızı da belirtmek durumundayız.)

Söz konusu gazete bu konuda şunları yazmaktadır:

> "23 Ekim 1912 tarihli sözleşmeyle, Deutsche Bank, onun vekilleri veya varisleri için teminat olarak, herhangi bir yasal yükümlülük taşımaksızın Deutsche Bank'ın, adı geçen demiryollarının devredilmesinden dolayı veya padişah ödeneğiyle ya da diğer departmanlarla veya kişilerle akdedilen sözleşmeden dolayı meydana gelen Anatolian Railway Co. ve Bagdad Railway Co.'daki (veya bunların herhangi birisini ya da daha fazlasını) tüm hak ve çıkarları Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Asya'daki mineral petrolün madencilik, üretim ve rafine işlemlerine ilişkin olarak teminat olarak bulundurmayı veya bulundurulmasını sağlamayı ve Deutsche Bank'ın, Anatolian Railway Co. veya Baghdad Railway Co (veya bunların herhangi birisinin veya daha fazlasının) mülkiyet veya kontrolü dahilinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mineral petrole ilişkin tüm bilgileri, araştırmaları, raporları, planları ve haritaları temin etmeyi veya bunların temin edilmesini sağlamayı kabul etmektedir. Deutsche Bank, Türk hükümeti tarafından şirketin çıkarları aleyhine alınan herhangi bir karardan dolayı sorumlu değildir. 20.000 hisse şeklindeki ödenek tamamıyla yapılmış olup Deutsche Bank veya onun vekillerine

tahsis edilecektir. Müdürler şirketin sermayesini sadece petrol alanlarının iktisap edilmesi, işletilmesi, test edilmesi ve denetlenmesi ve bu petrol alanlarında gerekli olan durumlarda başka şirketler çalıştırmak amacıyla kullanılabilir.... Şirket özel bir kuruluştur."[5]

Böylece ilk hali "African and Eastern Concessions Ltd." olarak 50 000 Sterlin ile kurulan "Turkish Petroleum Co." sermayesi birleşme (füzyon) anlaşması sonunda 160 000 Sterlin düzeyine çıkartılmış olup, sermaye dağılımı, yüzde 50'si İngiliz grubuna; Türkiye'de Merkez Bankası tarafından temsil edilen Anglo-Persian Oil Co.; yüzde 25'i Deutsche Bank tarafından temsil edilen Alman grubuna (Anatolische Eisenbahngesellschaft, Deutshe Petroleum A.G., Steaua Romana); yüzde 25'i Deterding tarafından temsil edilen Hollanda grubu Anglo-Saxon Petroleum Co. ve Royal Durch Shell Co. olmak üzere gerçekleşmiştir.

Sermaye dağılımında İngilizler lehine oluşan durum, Anglo-Persian Co.'nun yukarıda da belirttiğimiz gibi Tchiassourk petrol yatakları üzerinde önemli çıkarlara sahip olması ve bu çıkarlarını korumada başarı göstermesi; öte yandan da, Mezopotamya bölgesinde çok daha önceden petrol işletmeciliğine başlamış olması nedeniyle denizyolu, demiryolu vb. ulaşım alt yapısına sahip olması ve bu alt yapıyı o güne kadar elde ettiği imtiyazları kullanma becerisi gösterememiş olan Almanlarla pazarlık konusu yapmış olmasıyla açıklanabilir.

Turkish Petroleum ana sözleşmesi Osmanlı uyrukluların ya da doğrudan doğruya Osmanlı devletinin paylaşımını da ön görmekteydi.

Bu Turkish Petroleum adlı Anglo-Alman petrol şirketinin, Almanlar tarafından şirkete getirilen petrol imtiyazı ile ilgili kesin onay işlemlerini tamamlama aşamasında Dünya Savaşı patlamıştır.

5 Tırnak içindeki bu metin raporda İngilizcedir. -M.P.

Hukuki açıdan ele alındığında, görüşmelerin savaş nedeniyle kesilmesi, Turkish Petroleum lehine resmen onaylanan bir imtiyazın tüm sonuçlarıyla ortadan kalkması anlamına gelmiştir. Savaş ve sonuçları nedeniyle, Mezopotamya petrolleri üzerindeki İngiliz talepleri de, Türk hükümetinin durumu da yasal bir dayanaktan yoksun hale gelmiş bulunmaktadır.

Öte yandan, Turkish Petroleum şirketinin temelini oluşturan ve yukarıda sözünü ettiğimiz biçimde Alman ve İngiliz grubu arasında uzlaşma sağlayan ana sözleşme, Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından temsil edilen Alman grubuna Türk hükümeti tarafından tanınan tüm petrol imtiyazlarının ve Alman grubunun İngilizler karşısında "tröst" haline gelmesinin kesin olarak onaylanmış olduğunun teminatıdır.

Almanları Ortadoğu dışına atan Versay Anlaşması, Almanların bu tröst durumunu tümüyle ortadan kaldırmayı da ihmal etmemiştir (Madde 299). Ama ne var ki aynı anlaşma, söz konusu Alman tröstünü değerlendirmek adına, İngiliz haklarını belli bir süre için geçici olarak hayatta tutmuştur.

İngiliz grubu, andığımız bu haktan yararlanmadığı için, söz konusu Alman tröst kuruluşu kesin olarak ortadan kalkmış olup, Alman grubu ve Alman basını İngilizlerin söz konusu geçici haktan yararlanamadıklarını dile getirmektedir ve her şeyin savaş öncesi statüko çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir, yani Anadolu Demiryolu Şirketi'nin bölgede petrol imtiyazına sahip olan tek şirket olduğunu; yasal haklarının da Osmanlı hükümetiyle yaptıkları anlaşmadan (madde 22, bkz. daha önceki açıklamalar) kaynaklandığını dile getirmektedir.

Oysa, söz konusu Anadolu Demiryolu Şirketi bir Osmanlı şirketidir, bu da günümüzde Osmanlı devletinin mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti'nin bu haklara sahip tek devlet olduğu anlamına gelmektedir.

Öte yandan, söz konusu şirketin sermaye çoğunluğunun günümüzde İsviçre'nin elinde olması nedeniyle, yabancı finansörlerin petrol için yarışan güçlü gruplardan birine yaslanarak demiryolu boyunca tanınmış olan petrol imtiyazlarını tekrar geçerli kılabilmeleri gibi bir olasılık da söz konusudur.

III) Amerikan İmtiyazları:

Hemen belirtelim ki, yasal her hangi bir imtiyaz tanınmış değildir, "Chester Tasarısı" olarak bilinen ve Amerikalıların Mezopotamya'da petrol işletmelerini planlayan şey sadece bir imtiyaz elde etme tasarısıdır.

Chester imtiyaz tasarısının geçmişi ilk haliyle 1908 yılına kadar uzanır. Osmanlı hükümetiyle Dr. Glasgow olarak bilinen şahsın görüşmeleri bu tarihte başlar ve hemen ardından "Ottoman American Development Co."nun başkanlığına getirilen Chester'in görüşmeleri tek başına sürdürdüğü görülür. Amerikan filosunun amirali Colby Chester, 1896'da gerçekleşen son Ermeni kırımının ardından Amerikan tezlerini savunmak için 1899 yılında Türkiye'ye gelir, ancak uzlaşıcı bir politika izlemesi sonunda, Amerikan sermayesinin başta Ergani bakırları, Ermeni ve Mezopotamya petrolleri olmak üzere Türkiye'nin önemli maden ve petrol kaynaklarını işletebilmesini sağlayacak çok büyük bir imtiyazın kabulüne giden yolu açar. Söz konusu imtiyaz, aslında yine bir demiryoluna bağlı bir imtiyaz olacaktır ve 2000 km'yi aşkın bir demiryolu yapımı planlanmaktadır. Ne var ki Chester grubu böyle bir demiryolu inşaatını asla hedeflememekte, sadece güzergâh boyunca maden zenginliklerini işletmekle ilgilenmektedir. Bu durum, zorlu bir arazide böyle bir demiryolu inşasına ilişkin olarak Amerikalı kapitalistlerin Osmanlı hükümetine bir kilometre dahi garanti verememeleriyle yeterince açık bir biçimde kanıtlanmış olmaktadır; söz konusu demiryolunu yapmak için gerçekten iyi niyetli bir çaba içinde olunsa böyle bir teminatın verilebilmiş olması gerekirdi.

Bu sözüm ona imtiyaz pek çok kez gözden geçirilmiş, özellikle devrim[6] sonrasında tasarı halinde bile olsa pek çok değişikliğe maruz kalmış olup, Türk hükümeti yeni kurulan parlamentonun imtiyazı onaylamasını gerekli görmüştür. Amerikan grubu ile Osmanlı Bayındırlık Bakanlığı[7] arasında Chester tasarısı olarak adlandırılması kabul görmüş olan tasarı sadrazamın takdirini kazanarak 1911 yılında Osmanlı parlamentosuna sunulmuştur. İtalya-Türk savaşının tam da patladığı anda tasarı mecliste görüşme sırası beklemekteydi ama bu savaşın ardından Balkan Harbi ve nihayet Dünya Savaşı peş peşe geldiler, dolayısıyla söz konusu imtiyaz asla onaylanamadı. Kaldı ki, söz konusu imtiyaz bir yandan da Bagdadbahn tarafından karşı çıkışlarla karşılaşmış, bu da imtiyazın onaylanmasını engelleyen başka bir neden olmuştur. Söz konusu tasarı pek çok kez değiştirilerek gündeme getirilmiş olmakla birlikte, imtiyazın gerçekleştirilmesi asla düşünülmemiştir. Aslında konunun tekrar tekrar gündeme getirilmesinin bir nedeni de Kafkaslar'da demiryolu yapımına sıcak bakmayan Rusya'dan tasarıdan vazgeçilmesi karşılığı bazı ödünler elde etmek istenmesidir.

Aşağıda Türk parlamentosuna sunulması ardından değişikliğe uğramış Chester imtiyaz tasarısının bir özeti yer almaktadır. Görüleceği gibi, demiryolu güzergâhının petrol yatakları bakımından en zengin bölgelerden geçmesi planlanmaktadır:

> "Osmanlı hükümeti, aşağıdaki demiryolu hatlarının değerlendirilmesi ve bölgenin coğrafi çalışmalarını tamamlayabilmesi için imtiyaz sahibine bir süre tanımış bulunmaktadır:
>
> "1) Harput, Ergani, Diyarbakır ve Bitlis üzerinden geçmek üzere Sivas-Van hattı; 2) Van'dan başlayıp Musul, Kerkük ve Süleymaniye'den geçecek bir hat; 3) Sivas'tan başlayıp İskenderun Körfezi kanalıyla Akdeniz'e uzanacak bir hat.

6 1908 Devrimi kastedilmektedir. -M.P.
7 Nâfıa Nezâreti. -M.P.

"İmtiyaz süresi 99 yıl olacaktır. Gerekli çalışmaların normal bir süre içerisinde tamamlanması beklenmekte olup, imtiyaz sahipleri imtiyazın kesin olarak onaylanması ardından en geç 3 ay içerisinde bir Osmanlı şirketi kurmak zorundadırlar.

"Herhangi bir teminat altında tahsis edilmiş olmayan imtiyaz, 99 yıl boyunca demiryolu güzergâhının her iki yanında 20 km içerisinde kalan alanda bulunacak her türlü madenin Osmanlı devleti adına işletilmesini kapsamaktadır."

(Tasarının ilk haline göre, Osmanlı hükümeti üçüncü şahıslara karşı hakları saklı kalmak kaydıyla, imtiyaz sahiplerine imtiyaz süresi boyunca güzergâhın iki yanında 20 km derinlikte keşfedecekleri bilinen ve bilinmeyen her türlü madenin devlet tarafından işletilsin ya da işletilmesi bırakılsın tüm imtiyazını, imtiyazın tahsisi tarihinden itibaren 20 yıl için tahsis edecektir.)

Özetlemiş olduğumuz metin (W. Schweer, Die Türkisch-Persischen Erdölverkommen), ayrıca şu hususu eklemektedir: "Madenlerle ilgili bu maddenin önemi özellikle; kasten öne çıkartılmamıştır: Devlet tarafından işletilen madenlerin imtiyaz sahibine bırakılması söz konusu olmayıp, imtiyaz sahibi diğerlerine karşı sadece bir öncelik hakkına sahip olacaktır."

Amiral Chester'in oğlu, 1911 yılında kopan görüşmeleri ulusal Türk hükümeti nezdinde tekrar başlatabilmek amacıyla 1922 yılında Ankara'ya gelmiş bulunmaktadır.

Bu anılanlar çerçevesinde yasal olarak geçerli bir Amerikan imtiyazı bulunmamaktadır. Bir tasarıdan öteye geçmeyen Chester "imtiyazı" ve Bennett ve Kay tarafından temsil edilen başka bir Amerikan grubunun Sultan Abdülhamit'ten elde ettiklerini ileri sürdükleri imtiyaz ancak iğreti bir durum olarak değerlendirilebilir.

İNGİLTERE VE RUSYA'NIN YAKINDOĞU POLİTİKALARINDA KÜRDİSTAN'IN ROLÜ VE KÜRDİSTAN'DAKİ GELİŞMELERİN AKIŞI[1]

Boris Şahovskiy[2]

Dünya Savaşı, İngiltere-Rusya ilişkilerinde yeni bir tartışma nesnesi olarak "Kürt sorunu" diye yeni bir sorun ortaya çıkarttı. Dünya Savaşı'na kadar Kürt sorunu esasen bir tohum durumundaydı; bu sorun etrafında ateşli tartışmalar yaşanmıyordu. Hasta adamın ölümü sonrasında ortaya çıkacak olan sınırdaş bir Kürdistan üzerinde o zamanlar kudretli olan Rusya'nın hakları sessizce kabul

1 Bir Rus Büyükelçilik yetkilisi tarafından iki kısım halinde 19 Ocak 1923 ve 3 Şubat 1923 tarihlerinde Ankara'dan Moskova'ya gönderiler bu rapor, Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 544, liste 3, dosya 122, yaprak 34-84 numaralarıyla kayıt altındadır. Raporun üzerinde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Arşivi damgası bulunmaktadır. Raporun ilk bölümü, ayrıca Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde (GARF) fond 5402, liste 1, dosya 455, yaprak 1-10 numaralarıyla saklanmaktadır. -M.P.

2 Prens Boris Şahovskiy, Dünya Savaşı'nın arifesinde Çarlık Rusyası'nın Şam Konsolosluğunu yapmıştır ve Rus devletinin önde gelen Kürt uzmanlarından biri olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Devrim sonrasında Sovyet devleti adına da çalışmış olan Şahovskiy'in raporunda Çarlık dönemi politikalarının izleri görülmekte ve Sovyet politikalarıyla ters düşen bir eğilime rastlanmaktadır. Ayrıca Şahovskiy'in Birinci Dünya Savaşı sırasında 3 Ocak 1917 tarihinde Tiflis'te yazdığı Kürtlerle ilgili çalışmalarını anlattığı "gizli" ibareli 30 sayfalık raporu için bkz. Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVİA) fond 2168, liste 1, dosya 264, yaprak 1-15, 1 arkası-15 arkası. -M.P.

görmekteydi. Yalnız, Bağdat demiryolunu kurmuş olan Almanya bu konuda Rusya için ciddi bir rakip olarak görülmekteydi; daha o dönemlerde Mezopotamya üzerine bazı hesaplar yapan İngiltere ise Kürdistan'da Rusya'ya karşı küçük entrikalar çevirmekteydi. İngiltere, o zamanlar günümüzdeki imkânlara sahip değildi ve Mezopotamya'da bir üs oluşturarak Kürdistan'ı etkisi altına alabilmek için daha aktif bir politika izleyemiyordu. Ama kendi politikalarını uygulama konusunda İngiltere'nin sergilediği kararlılık bilindiğine göre, Londra'nın çok daha önceden Kürdistan'ı kendi etki alanı içine aldığı ve bu niyetini gerçekleştirmek için sadece uygun zamanı beklediğini cesaretle söyleyebiliriz. Kürdistan'ın tamamı konsoloslar ve gezginler tarafından imkânların el verdiği ölçüde ekonomik ve stratejik yönlerden ayrıntılı biçimde incelendi. İngilizlerin Van büyükelçisi, aynen bizimki gibi bir genelkurmay mensubuydu. Türkiye ile Almanya'nın çökertilmesi ve Rusya'nın kudretinin sarsılması ile sonuçlanan Dünya Savaşı bu politikalar için uygun ortam oluşturdu. İngiltere bu fırsatı değerlendirerek Mezopotamya'ya yerleşti, akabinde kuzey, kuzeybatı ve doğu yönlerinde yayılma eğilimi gösterdi. Şimdi Dicle ve Fırat havzasında İngiliz politikalarının başlıca nesnesini belirlemek gerekir, zira İngiliz politikasının izlediği hedefin doğru biçimde değerlendirilmesi, olup bitenlerin anlaşılmasına ve onun yaptığı manevraların açıklanmasına imkân verecek, ayrıca İngilizlerin hangi mevzilerden kolaylıkla vazgeçebileceğini ortaya koyacaktır.

Dicle-Fırat havzasında İngiliz politikalarının ilk ve baş hedefi, Basra limanına ve genel olarak Basra Körfezi kıyılarına hâkim olmaktır; burası Hindistan'la bağlantılıdır ve oraya nüfuz etmenin doğal yolu İran ve Belucistan üzerinden geçmektedir. İkinci ve çok önemli ama her halükârda ikinci pozisyonda olan hedef, Musul ve genel olarak Mezopotamya petrolleridir; bunlara sahip olabilmek bakımından Musul petrollerini hemen kendine bağlayamaması durumunda Basra, diğer önemli özellikler dışında bir üs işlevi görebilecektir.

Bilindiği üzere İngiltere, Kahire-Hindistan demiryolunun kurulması için ciddi biçimde çalışmaktadır; bu demiryolu gerektiğinde Hindistan'a ve geriye askeri birlikler sevk etmeye yardımcı olması itibarıyla İngiltere'nin Hindistan'daki konumunu güçlendirecektir. Bu husus, Hindistan'da ulusal hareketin yükselişi ortamında büyük önem kazanmaktadır. Bu yüksek maliyetli girişimin gerçekleştirilebilmesi için, yolun geçeceği bölgenin tamamının İngiltere'nin egemenliğinde olması gerekir. Tali yolların en azından onun fiili denetimi altında bulunması gerekecektir. Ve işte geçen yüzyılın 80'li yıllarından itibaren, yani Rusya'nın Hindistan'a göz koymasından ciddi endişe duymaya başlamasından beri İngiltere, bu yönde çalışmalarını yavaş ama sistemli biçimde sürdürmüştür. Orta Asya'da Rusya'ya zorluklar ve engeller oluşturarak, aynı zamanda Hindistan'ın savunmasını güçlendirmek yönünde çalışmalar yapmış, ülke içinde askeri önlemler almış ve buna paralel olarak Hindistan'la merkez arasında bağlantının hızlı ve sağlıklı olmasına dikkat etmiştir. Bu yönde Doğu'da attığı ilk adım Basra Körfezi'nde İngiliz egemenliğinin tesis edilmesi ve Mısır'ın işgalidir, ki bu işgal sonucunda Süveyş Kanalı'nı ele geçirmiş durumdadır. İran'da İngiliz-Rus mücadelesi sadece ekonomik bir mücadele olmayıp, aynı zamanda Hindistan'a ulaşım mücadelesidir; İngiltere'nin Arabistan'ı kendi etki alanı içine almaya çalışması da bu ulaşım yollarının (Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi) korunması amacına yöneliktir. Böylelikle İngiltere ile Hindistan arasındaki deniz yolları, o dönemde İngiliz donanmasının üstünlüğü ortamında İngilizlerin elindeydi. Bu yolun zayıf halkası Süveyş Kanalı'ydı; zira kolayca zarar görebilirdi. İşte bu yüzden İngiltere'ye başka ve daha hızlı bir yol olan Kahire-Akabe-Basra-Karaçi-Bombay demiryolu gerekliydi. Bu amaçla İngiltere'nin bir yandan Arabistan, Filistin, Güney Mezopotamya ve Güney İran'a yerleşmesi, diğer yandan ise Rusya'nın bu bölgeye girişini engellemesi lazım. Bu nedenledir ki İngiltere Ermenilerle oynamakta ve Mezopotam-

ya'yı Rusya ve Türkiye'den yalıtmak amacıyla Ön Asya'da tampon bir devlet oluşturabilmek için onların ayrılıkçı isteklerini desteklemektedir. İtilaf Devletleri'nin Rusya'nın Türkiye ve Orta Asya'ya yolunu kapatacak olan Güney Kafkasya'da bağımsız cumhuriyetler kurma isteklerini de Bakû petrollerinin ve Güney Kafkasya zenginliklerinin sömürülmesi gibi ekonomik nedenlerin yanı sıra bu gerekçelerle açıklamak mümkündür. Bu konuda, Güney Kafkasya'yı sömürgeleştirmek niyetindeki Fransa ile İngiltere'nin siyasal çıkarları da örtüşmekteydi. Almanya'nın elinde Hindistan için ciddi tehlike oluşturan Bağdat demiryolu, hiç kuşkusuz Dünya Savaşı'nın, en azından İngiltere'nin bu savaşa katılmasının en önemli nedenlerinden bir tanesiydi. Kimse için sır değil ki, İngiltere, Araplar arasında ve Basra Körfezi'ndeki Arap eyaletlerinde bol keseden altın dağıtarak yoğun bir propaganda çalışması yürütmekteydi; bu çerçevede Kuveyt'e sağlam biçimde yerleşerek himayesi altına almış, keza Türkiye yanlısı İbn Raşid'e karşı İbn Suud'u cömertçe destekleyerek Necd'in[3] bir kısmına yerleşmişti. İran'da Rusya'ya karşı aktif mücadele vermekte olup, onun kendisi için ayırmış olduğu Güney İran'a girmesini engellemekteydi. Türkiye Kürdistanı'nda İngiltere önemsiz bir varlık göstermekteydi, zira o dönemde Kürdistan, İngiltere'nin çıkarlarını yakından ilgilendirmiyordu; kendi çıkarları dışında ise İngiltere için Türkiye Kürdistanı hiçbir önem taşımaz. Ne var ki, orası Mezopotamya sınırındadır; Mezopotamya'ya ve akabinde Hindistan'a götüren tarihsel yol buradan geçmektedir. Eski çağlarda Mezopotamya uygar ve zengin bir ülkeydi, Avrupalıların elinde yine öyle olacak ve eskiden olduğu gibi ileride de işgalcilerin iştahını kabartacaktır. İngiltere'nin Kahire-Akabe-Basra bölgesine ve daha ötede Basra Körfezi kıyılarına ve Karaçi'ye verdiği önemin kanıtları olarak şunları göstermek mümkündür. Akabe konusunda ve Tür-

3 Necd ve Hicaz Krallığı. 1932'de Suudi Arabistan Krallığı ismini alacaktır. -M.P.

kiye'nin bölgedeki egemenliğini sağlamlaştırmak amacıyla giriştiği birçok başka etkinlik bağlamında İngiltere ile Türkiye arasında yaşanan çekişmeler; İngiltere'nin biçimsel olmasa da fiilen Türkiye'den kopardığı ve kendi mandası altına aldığı Kuveyt için Türkiye ile yaşanan gayet ciddi çatışmalar bunlardan sadece birkaçıdır. Rusya'nın Basra Körfezi kıyılarına ticari amaçlarla nüfuz etmesinin İngiltere tarafından bir ölçüde engellenmesi de buraya eklenebilir. Türkiye ile Almanya'nın çökertilmesi ve Rusya'nın kudretinin geçici de olsa yıkılmasıyla sonuçlanan Dünya Savaşı, İngiltere'nin elini kolunu açtı ve o, hemen kartlarını ortaya koyarak isteklerini sıraladı; Filistin mandası, Mezopotamya mandası, şimdi gelişen konjonktürde İngiltere için önem kazanmaya başlayan Kürdistan mandası, İngiltere himayesinde bir Hicaz Krallığı, İran'a yerleşme girişimi. Bir ara sanki İngiltere görevini parlak biçimde yerine getirmiş ve hedeflerinin tamamına ulaşmıştı. Fakat koşullar hızla ve tüm cephe boyunca İngiltere'nin lehine olmayacak biçimde değişti; dolayısıyla İngiltere'nin şimdiye kadarki kazanımlarının tamamını şu aşamada muhafaza edebileceği kuşkuludur ve muhtemelen en önemlilerini elinde tutmaya çalışacaktır. Bunlardan Akabe bölgesinin ve Basra dâhil Basra Körfezi'nin kuzey Arap kıyılarının tam işgali, keza Musul petrol bölgesi ile Mezopotamya'ya ekonomik açıdan yerleşmek, asgari hedefler olarak görülmektedir. İngilizlerin elde etmiş oldukları kazanımları kalıcı kılmalarını çok sayıda neden engellemiş bulunuyor. Bunlar arasında en önemlileri Türkiye ile Rusya'nın güçsüzlüğü üzerine hesaplar yapılması ve Yakındoğu'da Fransa ile İngiltere arasında yaşanan rekabettir.

Türkiye'nin canlanması, İngiliz başarısızlığının başlıca nedenidir. Türkiye darmadağın edilmiş, Avrupa'dan sıkıştırılarak çıkarılmış, Küçük Asya'da ise kendisine birkaç saf Türk nüfusa sahip il bırakılmıştı ve bu iller de İtilaf Devletleri'nin etki alanında olup, ileride Türkiye'nin parçalanmasına bir hazırlık aşaması oluşturmak-

taydı. Böylece İngiltere'nin gözünde Türkiye'nin Yakındoğu'da muhtemel aktif bir aktör olarak varlığı sona ermişti ve yeniden ayağa kalkabileceği kesinlikle imkânsız olarak görülmekteydi. İşte burada, Türk halkının yaşam gücünün yeterince değerlendirilmemesi noktasında en önemli hata yapıldı ve bu hata, İngiltere'nin Yakındoğu politikalarına zarar vermekle kalmadı, genel olarak Yakındoğu sorununun gelişimini etkiledi ve bu sorun müttefikler açısından beklenmedik biçimler almaya başladı.

Küllerinden doğan Türkiye, yeniden Yakındoğu'da bir etken oldu ve İngiltere, bununla hesaplaşmak zorundadır; zira Hint Müslümanlarının Türkiye'ye yönelik sempatilerini kesin biçimde ifade etmeleri ve muazzam meblağların Mezopotamya işgaline harcanmasına karşı çıkan İngiliz proletaryasının protestoları yüzünden İngiltere'nin Türkiye üzerinde doğrudan etki kurabilmek konusunda imkânları kısıtlıdır. Açıkça ifade etmese de yeniden canlanan Türkiye'nin kendisinden koparılan Arap eyaletlerini geri almaya çalıştığı anlaşılmaktadır ve bu amaçla özellikle Mezopotamya'da hiç de başarısız olmayan bir propaganda çalışması yürütmektedir. Bununla da bölgede İngiltere'ye zorluklar çıkarmaya devam etmektedir ki, bu zorluklar da İngiltere'ye çok pahalıya mal olmaktadır. Yakındoğu'da birinciliği kapmaya çalışan ve İngiltere'den memnun olmayan herkesi destekleyen Fransa da İngiltere için ciddi sorunlar çıkarmaktadır. Rusya'nın parçalanmasına ve ekonomik bakımdan sömürgeleştirilmesine yönelik hesaplar tutmadı ve bu durum, İngiltere'nin siyasal çıkarlarını etkiledi. Bağımsız Güney Kafkas cumhuriyetleri kurulmasını ve İngiltere'nin İran'a yerleşmesini öngören ve böylece Rusya'nın Doğu'dan yalıtılmasını sağlayacak olan plan çöktü; İngiltere, İran'dan çekilmek zorunda kaldı. Rus Devrimi ve onun emperyalist politikalardan vazgeçme konusundaki kararlılığı, keza kurtuluş için Rusya'nın yardımıyla mücadele vermeleri yönünde Doğu halklarına yaptığı çağrı, tüm Doğu'da muazzam etki

yaptı ve özellikle başlangıçta Doğu'nun sempatisi Rusya'ya yöneldi. Türkiye ile Rusya arasında kurulan dostluk ve de bunu takip eden Fransa desteği Türkiye'ye güç verdi ve o, Yunan ordularını imha etmekle kalmayarak İstanbul'u ve Boğazlar'ı da kolayca kurtardı ve böylece İtilaf Devletleri'ne bir emrivaki yaptı. Fakat bu şekilde güçlenmesini kendi çıkarlarıyla bağdaştıramayan Fransa tarafından kandırılan Türkiye ona uymadı ve İngiltere'nin zor durumdan çıkmasını sağladı ama bu yanlış Türkiye'ye pahalıya mal olacak. İngiltere, kendi çıkarlarını düşünerek Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk ittifakını bozmak için olanca gücüyle çalışmaktadır, zira bu ittifak Müslüman sömürgelerine belli ölçüde tehdit oluşturması bakımında İngiltere'yi endişelendirmektedir. Tam da Rusya ile kurulan bu ittifak yüzünden İngiltere de aynen Fransa gibi hem toprak konularında hem de siyasal ve ekonomik alanlarda Türkiye'ye önemli tavizler vermek, keza onun eskiye kıyasla daha bağımsız konumunu tanımak zorunda kaldı. Böylelikle Yakındoğu sorunu eski kapsamıyla ama daha sert biçimde yeniden ortaya çıkmaktadır; zira Türkiye'nin, onun Arap eyaletlerini işgal eden büyük devletlere karşı saldırgan bir politika izleyeceği ama bunu bir süre belli etmeyeceği açıktır. Ve İngiltere bunu görmezden gelemez. Zira İngiltere, Yunan ordusuna güvenmiş, onun Mustafa Kemal Paşa'nın direncini kıracağını ve Anadolu'yu müttefiklerin ayakları altına sereceğini düşünmüştü. İngiltere, mevcut kazanımlarının tamamını muhafaza edebileceğini düşünmüştü ve bu yüzden Türkiye'ye karşı uzlaşmaz bir tavır takınmıştı. Yunan ordusunun imha edilmesi ve akabinde Kemalistlerin Boğazlar'ı ve İstanbul'u kurtarmaları sonucunda İngiltere şunu anladı; artık Türkiye'yi sarsmak imkânsızdı, Yakındoğu sorunu ertelenmişti. Ve planlarının uygulanmasını uygun bir zamana bırakarak kazanımlarını azami ölçüde muhafaza edebilmek amacıyla hemen yeni koşullara ayak uydurmaya karar verdi. Bence bu manevra sayesinde işgal etmiş olduğu bölgelere daha

sağlam biçimde yerleşmek amacıyla Türkiye'yi yanına çekmek ve diğer yandan da Rusya'yı Türkiye'den koparmak için eski dönemlerde uyguladığı Türkiye'yi himaye politikalarına geri dönmek istemektedir. Lloyd George'un[4] istifa ederek, iktidara yeni politikaları uygulamakla görevli Bonar Law'un[5] gelme nedenini bu yeni kararda aramak gerekir.

İngiltere'nin, Bağdat demiryolunun son durağı olan Basra'da, keza donanmasına güvenerek Basra Körfezi'nin Arap kıyılarında ve Akabe'de kalabileceği kuşkusuzdur. Mezopotamya'da ve hatta Musul eyaletinde de durumunu bir şekilde muhafaza edecektir, zira buranın petrolüne çok ihtiyacı var. Türkiye'nin bu kadar enerjik biçimde hak iddia ettiği Musul konusunda hiç kuşkusuz İngiltere, Türkiye ile anlaşmaya çalışacak; kısmen ona petrol üretimi alanında ekonomik haklar tanıyacak, kısmen de biçimsel bazı tavizler vererek Türklerin egosunu tatmin edecek; zira Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl olursa olsun bir anlaşma istediği kesindir. İngiltere'nin Mezopotamya'da ve bu arada Musul'da kalıcı olmak istediğini gösteren en önemli belirti onun Kürt meselesinde izlediği tutumdur. Burada elde edilebilen bölük pörçük bilgilere göre İngiltere, özellikle son zamanlarda, kendi himayesinde "bağımsız" bir Kürdistan kurulması yönünde çalışmalar yapmaktadır. Hatta geçen yılın Ekim ayında Kürt hükümeti bile kurulmuş bulunuyor. İngiltere'nin bu yönde çalışmaları sadece onun Mezopotamya'ya yerleşmek ve buna bağlı olarak orasını öncelikle Türkiye'den ve ikincil olarak da Rusya'dan korumak niyetleri doğrultusunda açıklanabilir; zira İngiltere er veya

4 David Lloyd George (1863-1945), Birinci Dünya Savaşı boyunca ülkesini yönetti, savaş sonrasında Avrupa'nın yeniden şekillenmesinde başrolü oynadı. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama siyasetini destekledi, İstiklal Savaşı süresince İngiliz Hükümeti'ni idare etti. -M.P.

5 Andrew Bonar Law (1858-1923), 1911'de Muhafazakâr Parti liderliğine getirildi. Lloyd George hükümetinin Türkiye siyasetinin başarısızlığı nedeniyle istifaya zorlanmasının ardından 1922'de başbakan oldu. Bu görevde sadece yedi ay kaldı. -M.P.

geç Rusya ile çatışacağına kesin gözüyle bakmaktadır. Batı yönünde Mezopotamya bölgesi Suriye Çölü gibi güvenilir bir doğal korumaya sahiptir. Kuzey yönünde Türkiye ve İran Kürdistanı'yla, tüm doğu sınırı boyunca ise İran Kürdistanı ile sınırdaştır. İngiltere için önemli olan husus, Türkiye ile onun eski Arap mülkleri arasındaki her türlü bağı koparmak, keza Rusya'nın Basra Körfezi'ne doğru muhtemel bir yayılma hareketine karşı ek bir bariyer daha oluşturmaktır. İngiltere tarafından savunulması durumunda zorlukla aşılabilecek böyle bir engel, İngiltere himayesindeki "bağımsız" bir Kürdistan olabilir. Türkiye topraklarında bu tür bir bağımsız Kürdistan sanki özel bir sipariş üzerine Sevr Anlaşması kapsamında Mezopotamya'nın kuzeybatı bölgesinde öngörülmektedir ve şu an orada İngiltere bu yapının oluşturulması üzerinde çalışmaktadır. Ama bu yeterli değildir; Rusya'nın yolunu kapatmak için kuzeyde ve doğuda daha sağlam engellere ihtiyaç vardır; bu tür engel olarak da bağımsız İran Kürdistanı öngörülmektedir. Burası doğal olarak Türkiye Kürdistanı ile bütünleşecek ve İngiltere'nin rehberliğinde bir bütün oluşturacaktır. Ve işte Simko diye birisi sahneye çıkıyor, ki onun çalışmaları konusunda ne benim ne de buradakilerin bir bilgisi var; ama var olan bilgilere göre Simko başlangıçta en azından Türkiye tarafından desteklenmiş olsa da, herhalde esasen İngiltere tarafından desteklenmiş, ondan para ve silah yardımı almıştı. Simko başarısız oldu, ama İngiltere'nin bağımsız İran Kürdistanı projesinden vazgeçtiğini düşünmemek gerekir; elbette ki Kürtlerin bağımsızlığa yönelik kuşkusuz heveslerini kullanacak ve İran Kürtleri arasında yeniden isyan çıkarmaya çalışacaktır. Ama şunu da göz önünde tutmak gerekir ki Simko Azerbaycan'ın Kürt bölgesinde bağımsızlık kazanmaya çalışırken, İran Kürdistanı'nın güneyindeki Kirmanşah bölgesinde elbette İngilizler tarafından kışkırtılan ciddi bir hareketlenme görüldü ve bir ayaklanma başlatmak üzere Simko'nun Soğukbulak'ın güneyine yöneleceği beklendi.

Ama İngiltere'nin Kürdistan'daki planları bunlarla sınırlı değil, daha da ileri giderek, yuvarlanan bir kartopu gibi büyümektedir. Türkiye Kürdistanı'nın doğu kısmındaki bağımsız bir Kürdistan elbette ki, Türkiye Kürtlerinin diğer kısımları için de bir çekim merkezi olacak, bunlar sürekli olarak ana çekirdekle birleşmeye çalışacak ve böylece Kürdistan'ın tamamı bütünleşecek. Birleşik Kürdistan ise İngiltere'yi hemen hemen Halep'e kadar götürebilir, ki burası İskenderun'a ve muhteşem bir deniz limanı olan Yumurtalık'a çok yakındır ve böylelikle Suriye girişleri İngiliz mülkleriyle kuşatılmış olur. Ama İngiltere'nin bunu başarıp başarmayacağını ileride göreceğiz.

Bence tampon Ermeni devleti projesi de gündemden düşürülmemiştir; Türkiye sınırları içinde bir Ermeni yurdunun kurulması konusunda Lozan'da Türkiye'nin önüne konulan talep bunun bir kanıtıdır.

Şimdi gelelim Rusya'ya. İngiltere'nin kendisine önemli siyasal ve ekonomik çıkarlar sağlayabilen ve de Rusya'nın açık denizlere çıkmasını engelleyen önemli stratejik mıntıkaları ele geçirerek Yakındoğu'ya egemen olmaya çalıştığı sıralarda, Rusya da aynı bölgede egemenlik kurmaya ve açık denizlere çıkış yolları (ki bunların tamamı Boğazlar'da, İskenderun/Yumurtalık'ta ve Basra Körfezi'ndeydi) bulmaya çalışmaktaydı. Ne yaparsan yap her taraftan yollar Türkiye'den geçmekteydi; sadece Basra Körfezi'ne İran üzerinden de çıkılabilirdi ve Rusya, açık denize çıkış amacıyla bu yolların ikisini de zorlamaktaydı. Bu konuda İngiltere'nin inatçı ve itiraf etmemiz gerekir ki başarılı direnişi ile karşılaşmaktaydı. Geçen yüzyılın sonlarından itibaren de buna Türkiye'de tek başına egemenlik kurmak isteyen Almanya'nın direnişi eklendi. Avrupalı dayanışması yüzünden Türkiye'de her adımı tartışılan ve kıpırdayamayan Rusya, geçen yüzyılın ortalarından başlayarak tüm gücünü Orta Asya'da ilerlemek için kullandı ve orada büyük başarılar kazandı. İran'da da çalışmalarını sürdürdü. İran'da Rusya-İngiltere mücadelesi, İran topraklarında İngiliz ve Rus etki alanlarını belirleyen bir anlaşmayla sonuçlandı. Bu anlaşma İn-

giltere açısından daha kazançlı olmakla beraber, Rusya açısından da kendi bölgesinde yerini pekiştirme imkânı sağlamakta olması itibarıyla hiç kuşkusuz ileriye doğru bir adımdı. Rusya, artık İran Azerbaycanı'na kalıcı olarak yerleşmeye hazırlanıyordu ve bu durum onu Türkiye'ye kıyasla daha avantajlı konuma getirecekti. Türkiye'de ise Rusya'nın hiçbir kazanımı olmadı. Hünkâr İskelesi anlaşması çerçevesinde Rusya, İstanbul'da hâkim konuma gelebilirdi ama İngiltere, Rus-Türk ilişkilerini bozdu ve kısa süre sonra Kırım Savaşı çıktı. Yalnız Almanya'nın Mezopotamya'ya yerleşmesiyle çok yaklaşmış olan tehdit, ki bu Rus tehdidinden çok daha ciddi bir olaydı, İngiltere'yi Alman baskısına karşı ortaklaşa mücadele verebilmek amacıyla, Rusya ile yakınlık arayışlarına itti. Ve bağrına taş basarak Kürdistan'ın tamamını Rusya'ya vermeye, savaş döneminde ise artık Boğazlar ile İstanbul'u vererek Rusya'nın Yakındoğu'da elini kolunu açmaya zorlandı. Rusya, Kürdistan'da etkisini arttırmaya çalıştı ama çok büyük bir yanlış yaptı. Kürtlerin sempatisini kazanmak için hiçbir şey yapmadı, oysa bunu yapmak çok kolaydı ve sırtını öncelikle Ermenilere dayadı. Bu konuda esasen bizim konsolosluk görevlilerimiz ve Kürdistan'daki askeri ajanlarımız sorumluluk taşımaktadır. Bunlar işin özüne inmeden, Kürtleri Rusya'nın düşmanları olarak sundular ve savaş sırasında Müslüman olduklarına göre Türkiye ile beraber davranacaklarını savundular; oysa Türkiye ile yapmış olduğumuz eski savaşlar bunun tersini kanıtlamaktaydı. Bu yanlış, Rusya'ya çok pahalıya mal oldu, bizim askeri operasyonlarımızın seyrini ciddi biçimde ve olumsuz yönde etkiledi.

Bu gerekli giriş bölümünden sonra Kürdistan'daki durumu ve orada yaşanan olayları, Kürtler ile Türkler arasındaki ilişkileri ve de Kürdistan'ın Rusya için önemi gibi konuları ele alacağım.[6]

6 19 Ocak 1923 tarihinde Ankara'dan gönderilen rapor burada bitmektedir. Raporun sonuna "Devamı bir sonraki postayla gönderilecektir" notu düşülmüştür. Altında imza, yer ve tarih bulunmaktadır. Bu kısımdan sonra 3 Şubat 1923 tarihli raporun devamı başlamaktadır. -M.P.

Kürdistan'ın Coğrafi Durumu

Türkiye Kürdistanı, Erzurum (Kars, Oltu ve Iğdır sancakları dâhil), Bitlis, Van, Musul, Diyarbakır vilayetlerini, Halep vilayetinin kuzeydoğu bölümünü ve Sivas vilayetinin de bir parçasını içine almaktadır.

Kürtlerin İran'daki dağılımını tam olarak bilmiyorum ama yine de Salmas'tan Urmiye Gölü'ne kadar olmak üzere Azerbaycan'ın bir kısmında, keza Mezopotamya-İran sınırı boyunca yerleşmiş durumdalar.

Türkiye Kürdistanı sadece yer yer vadilerle ve görece dağlarla bölünmüş olan yüksek bir platodur. Kürdistan'ın güney kısmında yer alan ve bakir ormanlarla kaplı Botan dağları hariç burası her türlü bitkiden yoksundur. Kürdistan'ın güney kısmında yer alan dağlar, özellikle de Botan, vahşi ve zor ulaşılabilen yerler olarak dikkat çekmektedir.

Kuzeyden gelerek Mezopotamya'ya ve Dicle ile Fırat'ın orta boylarında yer alan ovaya giden tüm yollar Kürdistan üzerinden geçmektedir.

Nüfus

Kürdistan nüfusu Kürt, Ermeni, Asurî, Arap, Türk, Yezit ve Rumlardan oluşmaktadır. Gerçek Kürdistan'da (Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri, Musul ile Diyarbakır'ın bir bölümü, Harput vilayetinin Dersim sancağı) halkın büyük bölümünü Kürtler oluşturmaktadır. Harput vilayetinin Dersim sancağındaki Kızılbaş Kürtler olarak adlandırılan kitle mensupları kendilerini Şii mezhebinden Müslüman bir tarikat olarak göstermektedirler (onları Ali Allahî de denir) ama esasında bu henüz çok az bilinen herhalde paganist ve İslam'a uyum sağlamak zorunda kalan bir tarikattır. Ermenilerin en yoğun

yaşadığı yerler, Erzurum vilayeti (yüzde 40-50), Bitlis merkezi (yüzde 27; vilayet genelinde ise yüzde 10), Sasun (yüzde 50), Muş Ovası (yüzde 50) olup, sadece Van ile civar köylerinde mutlak çoğunluk oluşturmaktaydılar; Van Gölü'nün kuzey kıyısındaki Erciş sancağında ise önemli bir orana sahiptiler.

Musul ve Diyarbakır vilayetlerinde hemen hemen yoklar. Olanlar da sadece kentlerde ticaret ve zanaatlarla uğraşanlardır.

Asurîlerin üç mezhebi var: Van vilayeti Hakkâri sancağı Çölemerik kazasında yaşamakta olan Nesturi Asurîlerin (Süryani-Yakubi ve Süryani-Katoliklerden farklı olan Doğu Asurîleri) bunların merkezi Koçanis'te bulunmakta ve Marşimun diye adlandırılan Patrik de burada yaşamaktadır. Savaşçı bir topluluktur, ama misyoner propagandalarıyla bozulmuş olup, haindirler. Tarafımızca kışkırtılan Asurîler, 1915 yılında Türklere karşı ayaklandılar ve yenilgiye uğratılınca Türklerden kaçarak bizim ordunun Azerbaycan'daki kamplarına sığındılar. Savaş sonrasında ise Simko'dan kurtulmak için ordumuzun peşine takılarak Rusya'ya geldiler ve buralarda dağılıp kayboldular. Ama hiç kuşkusuz bir bölümü de Azerbaycan'da kaldı, zira İngilizlerin kurduğu ve günümüzde Mahmut Ağa'nın emrinde bulunan Asurî tümeni muhtemelen Çölemerik Asurîlerinden oluşturulmuş. Süryani-Yakubi Asurîleri merkezi Mardin'de bulunan Hıristiyan bir mezheptir, Patrik de burada yaşamaktadır. Tam cahil ve geri kalmış durumdadırlar; kesinlikle hiçbir rol oynayamazlar. Genel olarak Diyarbakır vilayetinde, bir o kadar Musul ve daha az bir miktar da Bağdat vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Çok kalabalık bir Süryani-Yakubi kolonisi Hindistan'da yaşamakta olup, burada onların ayrıca bir patriği var. 1907-1914 yıllarında Şam'da konsolosluk yaptığım sıralarda Ortodoksluğa geçmiş olan Süryani-Yakubi piskoposu Pyotr Sadadskiy (Şam vilayetinden) aracılığıyla Güney Kürdistan'ın Süryani-Yakubi din adamlarıyla görüşmeler başlattım. Amacım onları Ortodokslarla birleştirmek ve bölgedeki Süryani-Yakubiler arasında Filistin Derneğine bağlı

okullar dizisi kurmak, böylelikle Güney Kürdistan'da Rusya'nın etkisini arttırmaktı. Görüşmeler başarıyla sürdürüldü ve 1913 sonlarında ya da 1914 başlarında ben bu projeyi Dışişleri Bakanlığı'na sundum. Projem kabul gördü ve gereken masrafların sağlanabilmesi için projenin finansal boyutunu oluşturmam istendi. 1914 Sonbaharında ise Çölemerik Asurîlerinin Ortodokslukla birleşmelerini sağlamak amacıyla hem bizim Sinod[7] tarafından hem de Antakya Patrikliğinden Koçanis'e bir din adamları heyeti gönderilecekti. Fakat Dünya Savaşı'nın başlaması bunları engelledi. Süryani-Keldaniler (Katoliklikle birlik içinde olan Süryani-Yakubiler) Süryani-Yakubilere kıyasla daha kültürlü bir topluluktur. Bunların merkezi Musul'dadır ve galiba orada bir patrikleri de var. Onlar da genellikle Güney Kürdistan bölgesinde ama daha fazla Musul vilayetinde ve ikinci olarak da Siirt sancağında yaşamaktadırlar. Botan'da onlar Bedirhan Paşa ailesine bağlılar; bu aile onları çok himaye etmektedir ve onlar da aile mensuplarına sadıktır. Onlar, düzenli ordu birliklerine eklenmiş ve kadrolu subaylarca yönetilen savaşçı eleman olarak göz önünde tutulabilirler. Yezitler ise aynı Kürtler olup, sadece kötülük meleği Şeytan'a tapan paganlardır. Dinleri pek bilinmez. Onların merkezi Musul vilayetinde yer alan Sancar dağlarıdır; Diyarbakır vilayetinin doğu kısmında da kalabalık bir topluluk olarak yaşamaktadırlar. Diyarbakır Yezitlerinin başı Mirza Ağa, 1830 yılında 1800 atlı ve 6000 piyade asker temin etme önerisiyle Dük Paskeviç'e başvuruda bulundu. Güney Kürdistan'ın tamamında Türkler halkın sayıca en az olan kitlesini oluşturmaktadır. Onlar Erzurum ve Sivas (elbette oranın Kürt bölgesini kastediyorum) vilayetlerinde salt şehirlerde biraz daha kalabalıktır.

Rumların küçük kolonileri Erzurum içinde ve Gümüşhane yönündeki bazı köylerde yer almakta olup, herhangi bir önem ifade

7 Kilise temsilcilerinin dini sorunları tartışıp görüşmek ve karara bağlamak üzere toplandığı meclis. -M.P.

etmemektedir. Daha önceleri Erzurum vilayetinin Rum nüfusu daha fazlaydı ama 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Rusya'ya göç ettiler.

Köylü Hıristiyan ve Müslüman halk (reaya) esasen tarımla uğraşmakta olup, tamamen Kürt beylerine bağlıdır ve onlara haraç ödemekte, onlar için tarla işleri yapmaktadır. Bunun karşılığında Kürt beyleri kendi reayasını diğer boyların taciz ve saldırılarından korumaktadır. Fakat bu reayanın esas felaketi şu ki, onlar Kürt beylerinin aralarında yaşanan çatışmalarda hep günah keçisi durumundadır. Genellikle Kürtler, başka bir Kürt beyine bağlı reaya üzerine saldırır ve onları yağmalar, direnişle karşılaşmaları durumunda ise öldürürler; böylece düşmanlarına zarar verirler. Onlar Kürt kanı akıtmaktan kaçınırlar, zira bunun sonuçları gayet ciddi olur; barış bir dizi zorluklara bağlıdır ve kan davası çok daha pahalıya mal olmaktadır. Bu durum hem Hıristiyan hem de Müslüman reayayı aynı derecede etkilemekteydi.

Ermenilere yönelik özel olarak takibat yapılması, ancak Ermeni devrim komitelerinin yoğun çalışmalarından sonra başlatıldı.

Kürtlerin Aşiret Düzeni, Yaşamı Tarzı, Faaliyetleri, Aydınlanması

Kürtlerin düzeni aşiret kurallarına dayanmaktadır. Aşiretler ve akabinde oymak ve obalara taksim edilmiş olan Kürt boyları vardır. Bir boya bağlı aşiretler çoğu zaman kendi aralarında kaynaşmış olmadığı gibi, aynı aşiretin oymakları da bir bütün değildir ve bu yüzden Kürt boyları arasında sürekli kavga çıkmakta, hatta bazen aşırı kanlı çatışmalar yaşanmaktadır.

Göçebe, yarı yerleşik ve yerleşik Kürtler var. Bu sonuncular en fakir olanlar, yani herhangi bir nedenle hayvanlarını kaybederek köylere yerleşmek zorunda kalanlardır. Yerleşik Kürtler tarımla uğ-

raşır ama her Kürtün hayali para biriktirerek hayvan almak ve göçebe yaşama dönmekten ibarettir. Yerleşik Kürtler, kışın ve yazın köyde yaşarlar. Yarı yerleşik olanlar kışın köyde yaşar, yazın ise hayvan sürüleriyle beraber dağlara çıkarlar. Kışın ekinlerini yapar, olduğu gibi bırakarak dağlara çıkar ve dönünce ürünleri toplarlar. Göçebe Kürtlerin sürekli yaşadıkları bir yerleri olmaz.

Kürtlerin başlıca uğraşları, hayvancılık ve yağmadır; tarım görece az gelişmiş ve tarımla uğraşanlar da genellikle reaya kısmıdır. Kuzey Kürdistan'da tarıma yararlı alanlar görece kısıtlıdır; en iyi topraklar Eleşkirt, Pasin, Erzurum ve Erzincan ovalarıdır. 1877-1878 Savaşı sonrasında 1889'da Erzincan'daki 4. Kolordu Komutanı Müşir Zeki Paşa'nın örgütlediği ve Kürtlerden oluşturulan Hamidiye Alaylarının kurulmasıyla beraber Kuzey Kürdistan'da Hıristiyan halkın durumu önemli ölçüde kötüleşti; Ermenilere takibatlar başlayınca tarımla uğraşanlar genellikle Ermeniler olduğundan bölgede tarım da çok geriledi. Güney Kürdistan'da tarım ve bağcılık için yararlı geniş alanlar vardır; hayvancılık ve atçılık için de çok olumlu koşulların var olduğu zaten bilinmektedir.

Kürtler arasında gelişmiş olan tek üretim dalı halıcılık olup, bazı bölgelerde çok iyi kalite halılar üretilmektedir.

Kentlerdeki Kürt koloniler ve kendi imzasını atabilen bazı beyler dışında, Kürtlerin tamamen cahil olduğunu söyleyebiliriz. Kürtler dindar olmamakla beraber İslam'ın ibadet kurallarına ciddi biçimde uymaktadırlar, fakat dinsel bağnazlık yoktur. Buna karşılık hurafelere çok inanırlar ve bu yüzden din adamlarını sevmez ve bir ölçüde onlardan korkarlar.

Türkiye'nin tüm büyük şehirlerinde az ya da çok kalabalık Kürt kolonileri var. Bu kolonilerden Kürtlerin aydınları yetişmektedir ve sayıları da pek az değildir. Hemen tüm serbest meslek dallarında, devlet dairelerinde ve askeri kurumlarda çok sayıda temsilcileri olup, en yüksek makamlara gelebilmişlerdir. Yurtdışında eğitim görmüş Kürtler de var.

Kürdistan'ın Türkiye'ye, Kürtlerin Türklere Tavrı. Hamidiye Alayları

1860 yılına kadar Kürdistan'daki Türk egemenliği biçimsel olup, dağlarda oturarak oradan yağmacı baskınlar düzenleyen beyler tarafından yönetilen Kürtlerin iç işlerine Türkler hiç karışmamaktaydı. Kürdistan'ın eski tarihini bilmiyorum. Bu yüzden, Kürdistan'ın siyasal hayatında önemli rol oynayan, Türk imparatorluğunun zayıfladığı dönemlerde az çok önem arz eden beylikler kurmuş olan bey ailelerini burada anlatamam. Bu tür beylikler arasında devlet emarelerine de sahip olan en önemli beylik Botan'dır ki, Kürtlerle ilgili daha önceki notlarımda anlatmıştım. Burası Arap işgali sonrasında aralıksız olarak Azizi hanedanı tarafından yönetilmiş ve 1860 yılına kadar yarı bağımsız konumunu muhafaza edebilmiştir. Bu aile, Muhammed'in sahabelerinden olan ve Botan'ı işgal eden Halit Seyfullah'ın soyundan gelmektedir. Botan bölgesini, Musul'un 60 verst[8] kuzeyindeki Telafer'den başlayarak Musul vilayetinin önemli bir bölümü, Van vilayetinin Hakkâri sancağı, Bitlis vilayetinin Siirt sancağı ve Diyarbakır vilayetinin güneyde Araplarla sınır olan doğu bölümü oluşturmaktadır. Cizre ve Siirt bölgenin önemli kentleridir. Botan en önemli Kürt beyliğiydi; burayı yöneten Azizi ailesi ise Kureyş soyundan olup, Kürtler arasında günümüzde bile salt yönetsel değil (bir Halidi ve Kureyşi olarak) dinsel yönden de otorite kurmuş bulunan ve en çok saygı gören ailedir. Son Botan beyi Bedirhan Paşa'ydı. Önemli bir kişilikti, mülklerini genişletmeye başlarken bir yandan da kendi beyliğinin refah düzeyini yükseltmek, yollar ve köprüler kurmak için de çalıştı. Bedirhan Paşa'nın gücünün ve etkisinin artması Sultan Abdülmecit'i endişelendirince, kendileri 1860 yılında Kürdistan üzerine Anadolu ordusu bünyesinde o yıllara göre bayağı büyük bir harekât düzenledi (seferi yöneten komutanın adını şimdi hatırlamıyorum); ayrıca İs-

8 Eski bir Rus uzunluk ölçü birimi. 1 verst - 1.0668 kilometre. -M.P.

tanbul'dan da Ömer Paşa komutasında başka bir kalabalık askeri birlik gönderildi. Ömer Paşa, Kürdistan üzerinden kılıç ve ateşle geçti, Bedirhan Paşa'yı ezdi, esir alarak İstanbul'a getirdi; böylece Botan'ın özerk varlığı sona erdirildi. Bedirhan Paşa'nın aile fertlerinin Kürdistan'a girişi ve hatta oralarla yazışması bile yasaklandı; Abdülhamit onların etkisinden endişe ettiğinden hepsini İstanbul'da tuttu. Biçimsel olarak bakıldığında Türkler, Kürdistan'da egemenliklerini kurdular, her yere kendi yöneticilerini yerleştirdiler; 1877-1878 Rus-Türk Savaşı sonrasında ise bizim Kazak birliklerini taklit ederek gayrinizamî atlı birlikleri kurdular ve bunlara Hamidiye adını verdiler.

Türkler ile Kürtlerin ilişkileri ve onların siyasal hedefleri konusuna girmeden önce Kürdistan'ı kuzey ve güney olarak ayırmam gerekir, zira bu bölgelerde Türk otoritesi ve Kürtlerin Türklere bakışı farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır.

Kürdistan'ın tamamını kuzey, güney ve özel konumdaki Dersim Kürtleri olarak ayırıyorum. Kuzey Kürdistan, Erzurum, Van (Hakkâri sancağı hariç), Bitlis (Siirt sancağı hariç) ve Sivas vilayetlerinden oluşmaktadır. Güney Kürdistan ise Musul vilayetini, Hakkâri sancağını, Siirt sancağını, Diyarbakır vilayetini, Harput ve Halep vilayetlerinin bir bölümünü içermektedir. Güney Kürdistan'da 3 farklı Kürt grup yaşamaktadır: Merkez bölgede Botan Kürtleri, batıda Diyarbakır Kürtleri ve doğuda Musul Kürtleri; zira son ikisi Botan Kürtleri bünyesinde değildir. Dersim Kürtleri, özel bir grup olup Kızılbaş Kürtleri oluşturmaktadır. Kuzey Kürdistan'da Türk egemenliği daha sağlamdır, Kürtler Türk hükümetine tabidir ve hatta tam olarak bağlıdırlar. Rusya sınırındaki bu bölgede Türklerin her zaman az veya çok önemli askeri varlığı söz konusu olmuş ve bu gücün yardımıyla Kürtler itaat altında tutulmuştur. Kuzey Kürtlerinin hemen hemen tamamı Hamidiye Alayları bünyesinde yer almaktadır. Bu Kürtler, güneydeki soydaşlarına kıyasla daha az savaşçı olmakla beraber, Türk hükümetiyle sürekli temaslar yüzün-

den bir ölçüde yozlaşmış durumdadır; zira bu temaslar çerçevesinde Türklerden sürekli bir şeyler dilenmiş ve Türkler de bu durumu kullanmışlardır. Fakat Türklere bir sempatileri yoktur. Bizim Türklerle yaptığımız son savaş bunu göstermiştir; onlar kolayca firar ederek bizim saflarımıza geçmiş ama biz Tiflis'teki yönetimin Ermenilere yönelmiş olması yüzünden bu durumu kullanamamıştık. Halep ve Harput vilayetlerindeki Kürtlerin Türklere bağımlılığı daha az olup, onlara karşı antipatileri de daha az değildir. Bu Kürtler, daha savaşçı ve daha özgürlükçü olmaları bakımından, Türklerle yakın temaslarına rağmen, ulusal özelliklerini daha saf biçimde korumayı başarmışlar; bu, güney Kürtlere özgü bir durumdur. Son savaşa kadar üzerlerindeki Türk egemenliği gayet esnek olan bu Kürtler, daha savaşçı ve özgürlüklerine düşkündürler. Güney Kürdistan'da Türklerin egemenliği büyük şehirlerle sınırlıydı; bunların dışına çıkınca onlar güçsüz, Kürtler ise çok güçlüydü. Hatta küçük kentlerde ve kasabalarda bile Türk yönetimi Kürtlerin yatışması ve kendilerinin bölgeyi yönetebilmeleri karşılığında yerli Kürt elebaşılara bahşiş ve ulufe dağıtmak zorundaydı. Özellikle Botan'da Türk egemenliği gayet tartışmalıydı, zira Botan halkının tamamı bugüne kadar kendi yasal iktidarı olarak Türkleri değil, Bedirhan Paşa ailesini görmektedir; onlara körü körüne bağlıdır ve onların talimatıyla Türklere karşı birçok kere ayaklanmışlardır. Son ciddi ayaklanma 18 Mart 1914'te Bedirhan Paşa'nın oğlu Kamil Bey tarafından Bitlis'te gerçekleştirildi. Kendisi halen Tiflis'te bulunmaktadır. Güney Kürtleri vahşidir, savaşçıdır, özgürlüğüne düşkündür. Botan Kürtleri bir blok oluşturmaktadır, zira tamamı Bedirhan Paşa ailesi etrafında toplanmış durumdadır ve onların sözünü kendileri için yasa olarak addederler. Botan Kürtleri grubuna bir miktar aykırı ses, Şırnak Kürtleri tarafından çıkarılmaktadır. Şırnak beyleri (günümüzde Abdurrahman Bey) ile Bedirhan beyleri arasında kan davası var; bu yüzden onlara karşı açıkça bir çıkış yapmayarak (zira bunun için çok zayıflar) Bedirhanlılara köşe arkasından zarar

vermeye çalışmaktadırlar. Ve güney Kürtlerinin tamamı, bu arada Dersim Kürtleri de Türklere aşırı düşmanca bakmakta olup, son savaş sırasında Rusya'ya karşı askeri operasyonlara katılmayı ve kendi aralarından asker devşirilmesini reddetmişler. Botan Kürtleri, kendi aralarında Hamidiye Alayları kurulmasına izin vermemişlerdir. Diyarbakır Kürtleri arasında Hamidiye Alayı vardır, Musul Kürtleri arasında Hamidiye Alayı olup olmadığını ise bilmiyorum.

Sultan Abdülhamit, Hamidiye Alaylarını himaye ediyordu; onlara kimse ceza kesemiyordu ve bu yüzden özellikle Ermenilere karşı kışkırtıldıklarında onların yağma hareketleri yoğunlaşmaktaydı; Ermenileri istedikleri biçimde yağmalıyor ve eziyorlardı. İstanbul'da Kürt askeri okulu vardı. Daha önce duyduklarıma göre bu okul çok berbattı; çalışmaları ise Kürtler ile Türklerin yakınlaştırılması amacına yönelikti. Ama bu görevini iyi beceremiyor, sadece Hamidiye Alayları için Kürt subaylar yetiştiriyordu.

Dersim'de Türk iktidarı savaş öncesinde biçimseldi; Hozat'ta bir mutasarrıf oturmakta olup, iktidarı sadece kenti kapsamaktaydı. Taşra kentlerde ise azılı yağmacı Kürtler egemendi ve bunlar Dersim'e komşu illerin tamamına korku salmış durumdaydılar. Onlar çok cesur, yiğit ve iyi nişancı insanlardır; yaya olarak fevkalade yeteneklidirler ve peşlerinden yetişmek imkânsızdır. Onlardan oluşturulacak piyade birlikleri dinamizm ve hız bakımından atlı birliklerden kesinlikle geri kalmaz. Jöntürk hükümeti, Dersim bölgesine eskiye göre daha çok önem vermeye başlamıştı; Dersim'de Türk devlet otoritesini geliştirmeye çalıştı ve başarısız da sayılmaz; bu amaçla insanları satın alıyor, elebaşıları kendi aralarında kapıştırarak taraflardan birini yanına çekiyordu. Türk hükümeti, Güney Kürdistan'da da bu taktiği uyguladı ve Kürdistan'da kendi otoritesinin gölgesini silahlı kuvvetler sayesinde değil, bu sayede koruyabildi. Kürtlerle ilişkiler bağlamında Jöntürkler sultana kıyasla daha aktif hareket etmekte olup, batı vilayetlerinde zor yapılabileni ya-

parak, silahlı kuvvet kullanabiliyor ve Kürdistan'da çıkan isyanları kuvvet kullanarak yatıştırabiliyordu. Örneğin 1910-1911 yıllarında Diyarbakır Kürtlerinden İbrahim Paşa ve 1914 yılında ise Bitlis'te Bedirhan Paşa'nın oğlu Kamil Bey tarafından çıkarılan isyanlar böyle bastırılmıştı.

Yukarıda anılanlar dışında Güney Kürdistan'daki en kapsamlı isyan 1854'te Bedirhan Paşa'nın yeğeni Yezdanşir'in çıkardığı isyandır. Silahlı kuvvet kullanılarak bastırılmıştır. Daha sonra, Rus-Türk Savaşı'nın hemen ertesinde 1878'de Bedirhan Paşa'nın oğullarından Hüseyin Paşa ile Osman Paşa'nın başlattıkları ve korkutucu boyutlara varan isyan ise, Sultan Abdülhamit'in ricası üzerine Bedirhan ailesinin fertlerine çeşitli imtiyazlar hediye edilerek Bedirhan Paşa'nın büyük oğulları aracılığıyla barışçı yöntemlerle yatıştırıldı. 1880 yılında İran Azerbaycanı'na geçen ve artık Urmiye üzerine saldırı başlatarak Rusya tarafından protesto edilen ve ültimatom verilmesine sebep olan Şemdinli Şeyh Übeydullah ayaklanması da Sultan Abdülhamit'in ricası üzerine yine onlar tarafından yatıştırıldı. Bedirhan Paşa'nın oğulları, Şeyh Übeydullah'ı İstanbul'a getirdiler ve oradan Mekke'ye sürüldü; kendisi orada öldü. Şeyh Übeydullah sonrasında isyan da yavaş yavaş söndü. Rusya'nın bu isyana müdahil olması sonucunda isyanın yatıştırılması ve Şeyh Übeydullah'ın Mekke'ye sürülmesi, oğlu senatör[9] Abdülkadir ile onun oğullarının Rusya'ya düşmanca bakmalarına sebep oldu. Bu kişiler Şemdinli Kürtleri ile Revanduz Kürtlerinin bir kısmı üzerinde büyük etki sahibidirler. 1913 yılında Bedirhan Paşa'nın oğullarından Hüseyin Paşa, Hasan Paşa ve Kamil Bey Dicle'nin orta boylarında bulunan Botan Kürtleri arasında büyük bir ayaklanma çıkardılar ama bu hareket, onu planlamış olan Hüseyin Paşa'nın söylentilere göre hasta iken Hüseyin Paşa'ya bakmakla görevli Türk doktor tarafından zehirlenilerek ölmesi sonrasında geçici olarak ya-

9 Osmanlı Ayan Meclisi üyeliği kastedilmektedir. -M.P.

tıştı. Plana göre Güney Kürdistan'ın tüm önemli merkezlerinde patlak vermesi öngörülen bu isyanın hazırlık çalışmalarını Kamil Bey üstlenmişti. İsyan, 18 Nisan 1914 tarihinde başlatılacaktı ama Türkler, bunu daha Mart'ta öğrendiler ve karşı koymak üzere hazırlık yapmaya başladılar. Kamil Bey, bunu haber alınca, isyanı başka merkezleri uyaramadan hemen başlatmak zorunda kaldı. 7 Mart 1914'te Bitlis'te başlatılan ayaklanma bastırıldı. Kamil tutuklandı ve İstanbul'a götürüldü, fakat yolda tarafımızca kaçırıldı ve Tiflis'e gönderildi.

Kürtlerin Rusya'ya Tavrı. Dünya Savaşı

Kürdistan'da Rusya'nın saygınlığı her zaman yüksekti, ondan korkuyor ama aynı zamanda saygı gösteriyorlardı. Kürtler arasında eskiden beri bir inanç vardı; Rusya'nın darbeleri karşısında Türkiye çökecek ve Rusya Doğu'ya egemen olacak. "Bizim eski kitaplarda da böyle yazar" diye Kürtler bana söyler ve: "Atalarımız da böyle derlerdi" diye eklerlerdi. Kürtlerin bize karşı sempatilerinin oluşmasının bir sebebi de şuydu: Türkiye ile savaşlarımız sırasında birliklerimiz Kürdistan topraklarına girdiğinde yerli halka iyi muamele yapmış, onları yağmalamamış ve incitmemişti. Bu yüzden birliklerimizin bölgeye girişi Kürtleri korkutmamış, eski savaşlarımızda onlar bize karşı hafiften ve göstermelik bir direniş sergilemiş, akabinde teslim olarak hizmette bulunmuşlardı. Güney Kürdistan'da da Rusya'nın saygınlığı gayet yüksekti. Botan beyi Bedirhan, himaye talebiyle Rusya'ya başvuruda bulunmuştu; onun yenilgisinden sonra yeni bir isyan başlatan yeğeni Yezdanşir de Rusya'ya başvuruda bulunarak yardım istemiş ve Türkiye'ye karşı hizmetlerini önermişti. Türkiye Dünya Savaşı'na girdiğinde, Türkler beni Şam'da tutukladılar; Şam Kürtleri beni kaçırıp hemen Diyarbakır Kürtlerine teslim edebileceklerini ifade ederek, ileride onlar ile Ruslar arasında

arabuluculuk yapmamı istediler. Şam Kürtlerinin söylediklerine göre Kürtlerin tamamı, Rusya'nın ilerlemesine paralel olarak, onlara katılacaklardı ve bu bağlamda Rusların gelişini sabırsızlanarak beklemekteydiler. Bedirhan Paşa'nın oğlu ile yeğeninin Rus ordu birlikleri içinde bulunmasından önemli ölçüde etkilenmişlerdi; bunu Şam Kürtlerinden öğrendim. Fakat biz Kürtlerin bu kuşkusuz sempatilerinden yararlanmayı beceremedik. Kürdistan'daki tüm konsolosluk temsilcilerimiz ve askeri ajanlarımız (Erzurum ve Van'da) Kürtlerin bize karşı düşmanca bir tavır içinde olduklarını, onlara güvenilemeyeceğini ve muhtemel bir Rusya-Türkiye savaşında birer fanatik olarak Müslüman Türkler ile aynı saflarda Hıristiyan Ruslara karşı savaşacaklarını rapor etmekteydiler. Ama Dünya Savaşı bize ne gösterdi... Türkiye'ye karşı savaş operasyonları başladığında, Karakilise bölgesinden Resul Bey Şemşedinov ile kardeşi Hamit Bey, (Eyüp Paşa'nın oğulları) emirlerindeki tam takım Hamidiye Alayıyla beraber tarafımıza geçti. Diyadin bölgesinin etkili beyi Mehmet Bey, Adamanlı Kürtlerinin reisi Ali Bey bize teslim oldular; tüm Haydéranlıların reisi ve muazzam etki sahibi Van Gölü'nün kuzey kıyısından Patnoslu Kör Hüseyin Paşa bizim tarafa geçmeye hazırlanıyordu ve sadece bizim yaklaşmamızı beklemekteydi. Fakat bütün bunlar yüksek komuta kademesinin uyanmasına yetmedi; onlar Kürtlerin bizden yana bu denli keskin biçimde değişmiş olan sempatilerini değerlendirmek istemedi ya da beceremedi; her şey çok hızla çöktü ve yalnız epey sonra ben, Kafkasya'daki başkomutanın talimatı doğrultusunda Kürtleri yanımıza çekmek yönünde zorlu çalışmalara başlamak zorunda kaldım. Bunu başarabilmemin tek sebebi, ailesinin Botan'daki haklarını geri almak isteyen Bedirhan Paşa'nın oğlu Kamil Bey'in benimle çalışmasıydı. Tiflis naibi, kendi yönetimi döneminde Ermenilere yönelik takibatlar yapan Kont Golitsın'ın yerine atanmış olan Dük Vorontsov-Daşkov'du. Vorontsov-Daşkov'un gelişiyle her şey tersine döndü. Ermeniler, Kafkasya'da kudret sahibi oldular ve Ermenilerin etki alanına giren Düşes Vorontsova-Daş-

kova'nın yardımıyla istedikleri her şeyi yapmaktaydılar. Dük Vorontsov-Daşkov hastaydı ve Kafkasya'yı Düşes yönetmekte, herkes ona hesap vermekteydi. Bu yüzden askeri operasyonlar başladıktan sonra Kafkasya karargâhında ve Petrograd'da Tiflis'ten gelen raporlara dayanılarak yönelim Ermenilerden yana belirlendi, onların yardımına büyük umutlar bağlanmış durumdaydı. Ermeni gönüllü birlikleri kurulmaya başlandı, Kürtlere ise hiç dikkat gösterilmedi. Taşnaksutyun, Büyük Ermenistan projesinin gerçekleştirilmesi yönünde aktif çalışmalar başlattı; bir yandan devlet yönetiminin tamamı ve ordu onların geniş çaplı propaganda ve ajitasyonlarıyla Kürtlere karşı kışkırtılmakta; diğer yandan Ermeni gönüllü birlikleri, kurulması öngörülen Ermenistan sınırları içinde kalacak Müslüman unsurları yok etmek amacıyla işgal edilen bölgelerde Müslüman halkı toptan boğazlamaktaydı. Ermeni gönüllü birlikleri, Beyazıt sancağındaki Kürt köylerine saldırdılar; köy halkı Rusların geldiğini düşünerek onları karşılamak için bir heyet gönderdi ama gelenler Ermenilerdi ve bu heyet üyelerini kestiler, köyü yıktılar, kadınlara tecavüz ettikten sonra halkın tamamını boğazladılar. Bir gözüyle Tiflis'i takip eden Rus komuta kademesi de Kürtleri sıkıştırmakta olup, Ermenilerin iğrençliklerine engel olmamaktaydı. Emirlerindeki alaylarla beraber Ruslar tarafına geçen Resul Bey ile Halit Bey hapse atıldılar. Mehmet Bey'in malları yağmalandı, karılarının namusu kirletildi. Ali Bey ve Beyazıt sancağının diğer beyleri alay komutanlığınca düzenlenen bayram etkinliklerine davet edildiler ama orada tutuklandılar ve Sibirya'ya sürüldüler. Ordu birliklerimizin geri çekilmesi durumunda Ermeniler bu durumu kullanmakta ve bir şekilde kurtulabilmiş Müslüman halkı kesmekteydi. Kürtleri esir almıyor, hemen öldürüyorlardı ve dolayısıyla bize de teslim olamıyorlardı. Elbette bu durum Kürtleri hemen bizden uzaklaştırmakla kalmadı, onları bize karşı acımasızca savaşmaya itti, zira onlar çok iyi biliyorlardı ki, kimse onları af etmeyecekti ve onlar ailelerini savunuyorlardı. 1915 yılında ve 1916 başlarında Kürtlerin bu çılgınca dire-

nişi bizim operasyonları dehşetli derecede zorlaştırdı ve herhangi bir keşif çalışmasını tamamen imkânsız hale getirdi. Ama yine de ilginç bir gerçektir ki, Kürtler Ruslara kin beslemediler, durumu anlıyor ve tüm bunları Rusların değil, Ermenilerin yaptığını görüyorlardı. Muş Ovası'nın ünlü elebaşı ve bize karşı çılgınca bir direniş sergileyen Hacı Musa Bey, Bitlis'teki birlik komutanının teslim olma yönünde önerisine karşılık olarak 1916'da gönderdiği mektupta duygularını "Biz Ruslara saygı duyarız" biçiminde ifade etmişti. "Ancak size teslim olamayız. Güvenliğimiz konusunda emin değiliz. Düşünüyorduk ki Rusya, büyük bir devlet, bizi korur, ancak görüyoruz ki, Ermeniler Rusya'ya emrediyor" diye devam etmişti. Bizim konsolosların ve askeri ajanların inkâr ettiği ama Kürtlerin Rusya'ya yönelik gerçekte var olan esaslı saygısı, Kamil Bey'in de yardımıyla benim Kürtler üzerinde kansız bir zafer kazanmamı ve onları bahşiş falan vermeden yeniden Rusya'nın yanına çekmemi sağladı. Benimle veya Kamil Bey'le muhatap olan hiçbir Kürt Rusya'ya ihanet etmedi. Daha önceden ulaşım araçlarının büyük konvoylar eşliğinde bile güvenli biçimde hareket edemediği benim bölgemde bir süre sonra tek başına bile yola çıkan yolcular tam bir güven içinde seyahat edebilmekteydi. Ve bazı etkili elebaşıları yanımıza alabilirsek ve bunlara destek verebilirsek, Kürtlerin Ruslara karşı olan bu saygısı belki de onları yeniden Rusya'nın yanına çekmemizi sağlayabilir. Botan bölgesindeki Güney Kürtleri, Bedirhan ailesi fertlerinin bizimle beraber olduğunu bildiklerinden dolayı ilk başlarda Rusya'ya karşı gayet olumlu bir tavır içindeydiler ve bize teslim olmak için Rus birliklerin gelmesini beklemekteydiler, ama Ermenilerin vahşice eylemleri onları ürküttü; fakat yine de bize karşı askeri operasyonlara katılmadılar. 1916 yılında Kamil Bey aracılığıyla Botan Kürtleriyle irtibat kurdum ve bölgeye girecek olan Rus birlikleri içinde Ermenilerin olmayacağını garanti ettikten sonra, bu konuda başkomutandan yetki almış durumdaydım, onlar hemen bize katıldılar... Ve 1917 İlkbaharında Botan Kürtleri artık ayaklanmaya hazır-

dı; bunlar daha 1916 Yaz ve Sonbaharında Türk iletişim hatlarını tahrip etmeye başlamış ve Türklere çok zarar vermişlerdi. Dersim Kürtleri de bizim ordu birliklerine çok iyi yaklaşmaktaydılar ve onları Dersim içlerine yine de Ermeniler yüzünden sokmadılar; sadece küçük keşif kollarının girişine müsaade ettiler; kendileriyse Türkleri de bölgeye sokmuyor ve sürekli taciz ediyorlardı. Ben Kürtlerle muhatap olduğum her yerde onlardan yalnız şunu duydum:

> "Biz Ruslardan korkmuyoruz, memnuniyetle onlara katılırız, ama Ermenilerden korkuyoruz, onlar bizleri katlediyor, kadınlarımızın namusunu kirletiyorlar; siz Ruslar ise onların bunu yapmalarına izin veriyorsunuz."

1915 Sonbaharında başkomutan bana talimat vererek Kürtlerle temas kurmamı istedi ve aynı yılın sonlarında ve 1916 başlarında ben gerçek durumla ilgili bir raporu kendilerine sunarak şunları açıkladım: Ermenilere karşı korumamız ve kendilerine insanca muamele yapmamız durumunda Kürtlerin direnişine son verebilir ve bunun ötesinde, onları Türklere karşı kullanabiliriz. Başkomutan durumu anladı ve Ermenileri dizginlemek ve Müslüman halkı korumak için önlemler almaya başladı. Bu doğrultuda, işgal bölgesindeki tüm kolordu komutanlarına ve askeri idareye kesin talimatlar verildi; Ermenilerin etkisi altındaki askeri komutanlıkla bu konuda sürekli tartışmalara girdim. Bu durum Taşnaksutyun'u ve askeri çevreleri bana karşı kızdırdı ve onlar yararlı olabildiğim durumlarda beni kullanmakla beraber, mesaimi engellemeye çalıştılar. Kesinlikle kimseden yardım alamıyordum; sadece Kamil Bey ile ben, boyutunun büyümesini Şubat Devrimi'nin engellediği muazzam bir çalışma yapıyor ve Rusya'nın adil ve insanca muamele yapması durumunda Kürtleri kolayca kazanabileceğini kanıtlamaya çalışıyorduk; zira nefret ettikleri Türklerden kurtulmak için Kürtlere bir hami gerekiyor ise, bu doğal hami kudretli ve de Türkiye'nin kadim düşmanı Rusya olabilirdi.

Şimdi Kürtlerin Rusya'ya bakışının nasıl olduğunu bilemem, zira Kürdistan'da yaşananlarla ilgili burada ulaşabileceğimiz bilgiler çok sınırlıdır. Beyazıt konsolosumuz Maltsev Yoldaş'ın raporlarına göre, Rus General Andriyevskiy'in Simko'nun imha edilme sürecine bulaşması, keza Simko'nun İran'a verilmemesinin tam yetkili temsilcimiz tarafından Türk hükümeti nezdinde protesto edilmesi (her nasılsa Kürtler bunu haber almışlar) Kürtler üzerinde olumsuz etki bırakmıştır. Ama bu özel bir önem taşımamaktadır ve Kürtlerin Rusya'ya bakışlarına büyük etki yapmaz; üstelik General Andriyevskiy beyazlardan olup, Sovyet Rusya'ya hizmet etmemektedir.

Kürtlerin Ulusal Bilinci ve Türklere Karşı Mücadeleleri

Kürtlerde ulusal bilinç var mı? Bizim kullandığımız anlamda Kürt yığınlarda yok, ama garip bir özgürlük aşkı var, kendi hayatını yaşama arzusu var; vergiler ve adaletsiz muamelelerden dolayı nefret ettikleri Türk yönetimi bu özgürlüğü sınırlamaktadır ve Kürtler bu özgürlüğü kazanmak istiyorlar. Kürt halk yığınları devlet bağımsızlığı fikrini anlamıyor, bunu isteyen Kürt aydınlardır. Yığınların anlayabileceği tek slogan: "Türk boyunduruğuna son" sloganıdır. Bu ana kitlesi itibarıyla henüz tamamen vahşi, uygarlıktan uzak göçebe bir topluluktur. Birbirine düşman olan ayrı ayrı boylar halinde yaşamakta olup, bazen belli bölgelerde akıllı, cesur ve önemli bir önder tarafından bir ölçüde bir araya getirilebilir. Yukarıda anmış olduğum ve Diyarbakır Kürtlerini birleştirmiş olan İbrahim Ağa böyle bir önderdi; keza Azerbaycan[10] Kürtlerini bir araya getirmeyi başaran (anlaşılan Türkiye Kürtlerinin bir bölümü de onlara meyletmektedir) Simko halen böyle bir önderdir.

Siyasal bağımsızlık, devlet özyönetimi talepleri sadece Kürt aydınlar ve bazı ilerici Kürt beyler arasında vardı ve belki halen de

10 İran Azerbaycanı kastedilmektedir. -M.P.

var. Savaş öncesinde Kürt ulusal ülküsünün taşıyıcıları mensuplarının ulusal bilinci uyandırmaya çalıştığı, Botan'daki siyasal ve egemenlik haklarının iadesini istediği Bedirhan Paşa ailesi ile önde gelen şeyhlerin grubu ve öncelikle de kalabalık Kürt subay kitlesiydi. Cenevre'de Bedirhanlılar tarafından finanse edilen ve yönetilen devrimci Kürt komitesi vardı; bunlar Türkiye'de yasaklanmış olan *Kürdistan* adında Kürtçe bir gazete yayımlıyordu. Türkiye'nin tüm büyük kentlerinde, elbette İstanbul dahil, Güney Kürdistan'da aktif çalışmalar yürüten Kürt subaylarca yönetilen gizli Kürt komiteleri vardı. O dönemde Güney Kürdistan propaganda açısından tamamen Türkiye'nin kontrolünde bulunan Kuzey Kürdistan'a kıyasla daha uygun bir zemindi. Birleşik Kürdistan ülküsüyle beraber, şeyhlerin Şemdin kongresi sonrasında başlatılan "bağımsız Kürdistan" sloganı eşliğinde yürütülen 1880 Şeyh Übeydullah isyanı ulusal bir nitelikteydi. 1914'teki başarısız Bitlis isyanı, gayet geniş kapsamlı ve başarı şansı çok yüksek olarak planlanmıştı; ama isyan başarısız oldu, zira Türkler hazırlıkları haber aldı ve isyan mecburen zamanından önce ve sadece Bitlis'te başlatıldı. Savaştan önce Kürt isyanlarının hiçbirisi Kürtlerin tamamının kurtarılması amacına yönelik olmayıp, özgürlüklerin Türkler tarafından kısıtlanmasına ve Türklerin onların iç işlerine karışmasına ve bir ölçüde de vergilere karşı olsa da, Kürt aydınların ve daha ilerici kişilerin ulusal bilincini uyandırdı ve Kürtlerin günümüzdeki daha birleşik çıkışları için zemin hazırladı. Botan'daki haklarının iade edilmesi için çalışan Bedirhan Paşa ailesinin örgütlediği isyanlar daha milli nitelikteydi. 1916 yılında Kamil Bey ile ben Kürdistan'da yoğun ajitasyon çalışmaları yaptık. Bizim taraf, Kamil Bey'e savaşın zaferle sonuçlanması durumunda Bedirhan ailesinin Botan'daki haklarının iade edileceğini ve barış anlaşması imzalanması durumunda Rusya'nın Kürt haklarını Türk boyunduruğundan kurtulmaları anlamında savunacağını ve onları kendi himayesine alacağını vaat etmişti. Bu sloganlar sayesinde güç kazanan tarafımız, Kürdistan'ın tamamına

bildiriler dağıtarak, Türklere karşı isyan çağrıları yaptık ve onlara Rusya'nın desteğini ve himayesini vaat ettik. Ama bununla beraber biz elbette ki çok yoğun bir sözlü propaganda yaparak Kürtlerin ulusal bilincini uyandırmaya çalıştık ve bu yönde büyük başarı kazanıldı. Van Gölü'nün kuzey kıyılarında oturan ve aralarında birkaç zeki kişinin ve yurtseverin de bulunduğu Kürtler; yetimhaneler, düz ve mesleki okullar kurulması yönünde projeler yaptılar ve 1917 yılında bunların uygulanmasına başlanacaktı. Günümüzdeki Kürt hareketinin temelinde savaş sırasında yaptığımız bu ajitasyonların küçümsenmeyecek rolü olduğunu söylersem pek de yanlış olmaz; en azından hem Bedirhanlılarla hem de bir aralar benimle bağlantı halinde olan Simko böyle yaratıldı.

Türkiye'ye duyulan hoşnutsuzluk ve özerklik talepleri zemininde başlayan özellikle kuvvetli hareketlenmeler, 1908 Jöntürk İhtilali sırasında Kürdistan'ın orta ve doğu kesimlerinde başladı. Bu dönemde ilk başta kısa bir süre için tüm halkların özgürlüğü ve eşitliği ilkeleri açıklanmış, arkasından İttihat ve Terakki Partisi'nin sert diktatörlük sürecine girilmişti.

Taşnaksutyun ile Kürtler arasında kendi halklarının haklarını ortaklaşa savunabilmek amacıyla Türklere karşı pek az bilinen bir ortaklık kurma girişimi de bu döneme rastlamaktadır. İhtilalin hemen sonrasında İstanbul kiliselerinden birinde tüm önemli Ermeni ve Kürt önderlerin (Bedirhanlılar dâhil) toplantısı yapıldı. Bu iki halk arasında tumturaklı bir barış töreni gerçekleşti; eskiden yaşanmış olanların unutulmasına ve Türklere karşı ortaklaşa mücadele edilmesine karar verildi. Fakat bu barış uzun sürmedi. Taşnaksutyun hem bazı taktik gerekçelere dayanarak hem de Kürtlerin siyasal haklar alması durumunda Büyük Ermenistan planlanın çökeceğini düşünerek, kısa bir zaman sonra bu barışı bozdu. İttihat ve Terakki Partisi'ne yanaşarak Kürtlere karşı eski düşmanca politikalarına geri döndü, 1914 Bitlis isyanının bastırılmasında Türklere önemli yardımlarda bulundu.

Kürtler, Trablus ve Balkan Savaşları ile Arap eyaletlerinde çıkan isyan sonucu Türkiye'nin zor durumda kalmasını fırsat bilerek, kendi haklarını talep ettiler; bunun için uygun bir zemin de oluşmuştu, zira Kürt ahali Türk yönetimin adil olmayan tutumlarından ve açgözlülüğünden çok zarar görmekteydi. Bedirhan Paşa ailesinin fertlerinden Hüseyin Paşa, Hasan Bey, Kamil Bey ile onların yeğeni Süleyman Bey Kürdistan'a sızdılar, orada elebaşılarla ve milliyetçi şeyhlerle bağlantı kurdular ve Türklere karşı kampanya başlattılar. Bu girişimler, 1913 yılında Dicle ile Fırat'ın orta boylarını içine alan bölgede, 1914 yılında ise Bitlis'te isyana dönüştü. Sonuçta elebaşıların birçoğu tutuklanarak idam edildi, ötekiler kaçtı, 3 tanesi ise Bitlis'te bizim konsolosluğa saklandı ama savaş ilan edildikten sonra Türkler, onları aldılar ve asarak idam ettiler. İsyanın elebaşılarının bizimle bağlantı kurmaya çalışmasına rağmen, Bitlis'teki konsolosumuz V.N. Şirkov, bu süreçte ipleri eline alarak, isyanı Rusya'nın çıkarları ile bağdaştıramadı veya bunu yapmak istemedi. Bedirhan Paşa ailesinin diğer mensubu ve Abdülhamit'in eski teşrifat müdürü Abdulrezak Bey de kısa süre sonra Türkiye'den kaçtı, İran Azerbaycanı'na gelerek Simko ve de Şemdin'de ve kısmen de Revanduz'da etkili bir şeyh olan Şeyh Seyit Taha ile birleştikten sonra Türkiye'ye karşı entrikalara başladı. Hoy'da bir Kürt okulunun kurulması da onunla Simko'nun girişimleri sonucu gerçekleşmişti; sanıyorum bizim hükümet de bu girişime parasal katkıda bulunmuştu.

Kürtlerin savaş sırasında Türklere sempatiyle bakmadıkları ve onlar için savaşmak istemediklerinin kanıtı şu ki, Türklerin yanında sadece işgal etmiş oldukları bölgelerde oturan Kürtler savaşmaktaydı, çünkü bunların başka yolu kalmamıştı, ailelerini korumak veya onları tahliye ederken arkalarını kollamak zorundaydılar.

Şimdiyse, elimde bulunan kısıtlı verilere göre, Kürdistan'daki durum Türkler açısından eskiye kıyasla çok daha kötüdür; sadece her zaman Türklere sorun çıkaran Güney Kürdistan'da değil, ulusal

duyguların sağlam kökler salmış olduğu Kuzey Kürdistan'da durum böyledir. Halen İngilizlerin yönlendirdiği Kürt hareketlerinden Simko önderliğindeki ayaklanma ile Musul'da Şeyh Mahmut hareketi bunu açıkça ortaya koymaktadır. 1921 yılında, Botan bölgesindeki Siirt'in kuzeyindeki Garzan'dan popüler birisi olan Cemil Çeto önderliğindeki isyan, Türkler tarafından sert biçimde bastırıldı; bu isyana başkaları da katılmış mıydı ve adları neydi bilemiyorum. Bu isyanda da Bedirhanlıların parmağını aramak gerekir, zira 1916 yılında görüştüğüm Cemil Çeto bu aileye en sadık olan Botan beylerindendir. Aynı yılın (1921) ilkbaharında Sivas Zara'da gayet ciddi bir Kürt isyanı patlak verdi ve Dersim yönünde yayılmaya başladı. İsyanı bastırmak çok zaman aldı ve Mustafa Kemal'in yardım talebini kabul eden Giresunlu Osman Ağa[11] ile kendisine bağlı Lazlar isyan eden bölgeyi kan gölüne çevirdiler; dolayısıyla oralardaki Kürtler arasında Türklere karşı büyük bir kin oluşmuş olması gerekir. Ben o arada Ankara'daydım ve o zaman elde edilen bilgilere göre bu isyan, Kemalistleri Yunan cephesinden geri çekmek amacıyla yapılan İngiliz ajitasyonları sonucunda gerçekleşmişti ve akabinde elebaşıları da İngilizlerin yanında saklandı.

Kuzey Kürtleri arasında da milliyetçi hareketin kök salması çok önemlidir, zira savaş öncesinde onların arasında milliyetçi bir hareket görülmemişti. Beyazıt konsolosumuzun raporuna göre (Van ile Beyazıt arasındaki) Abağa Ovası Kürtleri milliyetçi harekete katılarak Simko ile birleşmek sözü vermişlerdi, ayrıca Beyazıt sancağı Kürtleri arasında da dikkat çekici hareketlilik gözlenmektedir. Diğer yandan bizim Erzurum'daki konsolosumuz Pavlovskiy Yoldaş, milliyetçi amaçlar güden Albay Halit Bey başkanlığındaki ciddi ve herhalde gizli bir Kürt komitesinin varlığından bahsetmektedir.

İran Kürtleriyle ilgili elimizde daha az bilgi var ama bu bilgiler, İran Kürtleri arasında da milliyetçi hareketin gelişmekte olduğunu

11 Topal Osman. -M.P.

saptamamıza imkân vermektedir; ayrıca anlaşılan herhangi bir ön hazırlık yapılmadan başlatılan Simko isyanı da bunun bir göstergesidir. Geçen yılın yazında Tiflis'te elde ettiğim bilgilere göre, Kirmanşah yönünde Soğukbulak'ın güneyindeki Kürtler arasında da Simko'ya yanaşma yönünde hareketlenmeler yaşanmıştı. Simko isyanının bastırılmasıyla beraber İran Kürtleri arasındaki hareketlenmeler yatışmadı ve Musul Konsolosumuzun verdiği bilgiye göre Bana ve Serdeşt'te muhtemelen Musul'dan yönlendirilen yeni bir isyan başlatıldı.

Böylelikle hatta elimizdeki kısıtlı bilgilere göre, Kürdistan'ın tamamında, özellikle Türkiye Kürdistanı'nda ve daha zayıf olarak da İran Kürdistanı'nda, güçlü bir Kürt milliyetçi hareketi gelişmektedir; halen bu hareketin hazırlıkları yapılmakta olup, önümüzdeki aylarda somut biçimler alabilecektir.

Rusya'nın Dünya Savaşı'ndan Çekilmesinden Bugüne Kadar Kürdistan'da Yaşanan Gelişmeler

Rusya'nın Dünya Savaşı'ndan çekilmesine paralel olarak, Mezopotamya, Arabistan ve Filistin'de çalışmalar yapan İngiltere, Ön Asya'da duruma hâkim olunca, buranın tamamını kendi etki alanı içine almayı planlıyor, keza Türkiye ve İran'daki kısımlar da dâhil olmak kaydıyla Kürdistan'ın tamamını bu alan içinde değerlendiriyor. Rusya savaştan çekildikten sonra İran Kürdistanı'nda ve de Türkiye Kürdistanı'nın doğu kesimlerinde yaşanan tüm olaylarda İngiltere'nin parmağını aramak lazım; amaçlarını gerçekleştirmek için bir yandan ayrı ayrı Kürt elebaşılarının bencil niyetlerini, diğer yandan ise yeni doğmakta olan Kürt milliyetçi hareketini kullanmakta, bu hareketi desteklemekte ve koruması altına almaktadır.

Kürdistan'da son yıllarda yaşanan olaylarla ilgili bilgiler çok kısıtlı ve bölük pörçük durumdadır. Bu yüzden olayların tam bir man-

zarasını oluşturmak, dolayısıyla yaşananların sebeplerini ve arka planını tespit etmek ve buna bağlı olarak da son yıllarda Kürdistan'da gerçekleşen olayların bir özetini görmek de hem somut veriler yönünden hem de gerçek niteliklerinin anlaşılması bakımından kesinlikle tam olmayacaktır.

Azerbaycan'daki[12] Gelişmeler ve Simko

1918 yılında Rus birliklerinin Azerbaycan'dan çekilmesiyle olumsuzluklar yaşanmaya başladı ve Simko ortaya çıktı. Bu arada çok güçlendi, bizim Şerefhane'deki depoları yağmalayarak bu sayede gayet iyi silahlandı ve donandı.

Simko lakaplı İsmail Ağa, Şıkak aşiretinin kollarından küçük bir yağmacı aşireti olan Abdoilerin reisidir. Bu aşiretin merkez bölgesi Türkiye yönündeki Kotur geçidinin ucundaki Kotur bölgesidir. Daha sonra ise bu aşiret, Çehrik Kale mahallini ele geçirerek, Başkale yolu üzerinde (Türkiye sınırı yakınlarında) Çehrik Kalesi'ne yerleşti. Bu Kürtlerin yağmacılığı Tebriz yönetimini onlara karşı önlemler almaya zorlamaktaydı. Fakat bir şey yapamayınca, Simko'nun kardeşi Cafer Ağa'nın Tebriz'e gelmesini sağladılar, orada tutukladılar ve astılar. Çok akıllı ama okuryazar olmayan Simko genç birisidir; şöhret düşkünü, hırslı, cesur olmakla beraber asil bir aileden değil. Bizim Hoy Konsolosumuz Çirkov onu fark etmiş ve ileride Azerbaycan Kürtleri arasında Rusya etkisini sağlamlaştırmak amacıyla kullanmak üzere ayartmıştı. Kişisel özellikleri ve hırslı birisi olması itibarıyla Simko bu amaca uygun olsa da, bu seçim başka bir yönüyle iyi bir seçim değildi, zira Simko halktan birisiydi, oysa Çirkov onu Somay ve Beradost'tan Kardariler gibi asil

12 İran Azerbaycanı kastedilmektedir. -M.P.

beylerin başına getirdi. Hatta Çirkov saygın Kardarilerden birisini Simko'nun elini öpmeye zorlayarak aşağıladı. Konsolos Çirkov'un sunumu doğrultusunda hareket eden Rus hükümeti, İran hükümetini Simko ile anlaşma yapmaya zorladı. Bu anlaşma çerçevesinde Azerbaycan Kürdistanı'nın önemli bir kısmının (Hoy, sanıyorum Kotur, Çehrik, Dilman, Beradost, Somay) yönetimi Simko'ya verilmekteydi. Ayrıca bu bölgeden elde edilen gelirler üzerinde kendisine kapsamlı haklar tanınmaktaydı. Ben bu anlaşmanın içeriğini tam olarak bilmiyorum, ama 2. derece Stanislav madalyasıyla bile ödüllendirilen Simko'nun yükseliş tarihi, Hoy konsolosumuzun Dışişleri'ne ve Tahran'daki elçiliğe gönderdiği ve Dışişleri arşivinde muhafaza edilmesi gereken raporlar üzerinden başından sonuna kadar takip edilebilir. Böylelikle Simko'nun yükselişi, değil İran Kürtleri arasında bizim etkinliğimizin artmasına yarar sağlamak, aksine onları Rusya'yla karşı karşıya getirdi ve Dünya Savaşı sırasında bize karşı savaşmaya itti. Savaş öncesinde (tam olarak ne zaman olduğunu anımsamıyorum) Simko, Bedirhan Paşa'nın torunu Abdulrezak Bey ve Şeyh Seyit Taha ile anlaştı, onların ikisi de Türkiye'den kaçarak Kürdistan'da Türklere karşı isyan başlatmak için çalışmalar yapmak üzere Azerbaycan'a geldiler. Fakat kısa sürede Türkler ikisini de Hoy'da yakaladı ve Van'a gönderdi, ama yolda Kotur geçidinde Simko onları kurtardı ve kendi yanında sakladı. Dünya Savaşı başlayıp da Türkiye savaşa girdikten sonra, Simko, Abdulrezak Bey'le beraber Türklere karşı askeri operasyonlara katıldı; onun bu dönemdeki eylemlerinin ayrıntılarını bilmiyorum, ama ilgili bilgilerin Dışişleri'nde bulunması gerekir, zira bakanlığın Tiflis'teki yetkili temsilcisi Stolitsa 1915 yılında oraya Simko ile Abdulrezak'ın eylemleriyle ilgili ayrıntılı bir rapor göndermişti. Türklerin Şeyh Barzan'ı Güney Kürdistan'da yakalamaları ve akabinde asmaları da o döneme denk gelmektedir. Ama söylentiler Türklerin onu tutuklamasına Simko'nun imkân verdiği yönündeydi. General Çer-

nozubov'un şahsında Rus komutanlığın Simko'ya bakışı gayet olumluydu ve hatta bir defasında çıkmaza girerek Türkler tarafından kuşatılmakta olan tam bir alayı kurtarmıştı; kendisi bizzat oraya gitmiş ve alayı zor durumdan kurtarmıştı. Simko, 1915 yazında Halit Paşa'nın yaklaşmakta olduğunu önceden haber vermiş, ama onun uyarısı dikkate alınmamış, gereken hazırlıklar yapılmamıştı, dolayısıyla saldırı bizim açımızdan beklenmedik biçimde gerçekleşti ve az kalsın felaketle sonuçlanacaktı. Biz, Hoy'u tahliye etmeye başladık, ama karargâh nedense bunu Simko'dan özenle saklıyordu; oysa Simko garip bir şeyler döndüğünü görüyor ve Hoy'u terk edip etmeyeceklerini karargâha soruyordu; zira kendisi de duruma göre hazırlık yapmak istiyordu ama herkes onu sakinleştirmeye çalışıyordu. Ve General Çernozubov, Culfa'ya geçmek üzere karargâhla beraber tahliyeyi başlattığında, Simko koşarak geldi ve ne olup bittiğini sordu; karargâhın Culfa'ya taşındığını ve isterse onun bir ata binerek onlarla beraber gelebileceğini söylediler. Simko, ailesini ve değerli malvarlıklarını taşıyabilecek araçlar verilmesini rica ettiyse de, hemen gitmek gerektiğini söylediler ama Simko elbette ki, ailesini bırakamadı ve gelemedi. Simko'nun kendisi Halil Paşa ile beraber Rusya'ya karşı bir çıkış yapmadı ama adamları Halil Paşa'nın tarafına geçti. General Çernozubov, o zamandan beri Simko'dan nefret etmekte ve sürekli takip etmekteydi. Halil Paşa, Dilman yakınlarında yenildiğinde, Simko hemen Hoy'a geldi, ama General Çernozubov onu ve Abdulrezak Bey'i yakaladı ve Tiflis'e sürdü; orada onları tutukladılar. Abdulrezak Bey'in tutuklanmasının sebebi şu ki, Dilman yakınlarında öldürülen Türklerin üzerinden çıkan iki adet günlükteki notlara göre Abdulrezak Bey'in Türklerle ilişkisi varmış. Simko, 1915 Ekim'ine kadar Tiflis'te kaldı, bu arada Kürtlerle ilişkilerin sürdürülmesi bana havale edildi ve ben, Başkale'ye gitmek üzere yola çıkarken onu da yanıma aldım, zira Simko'ya karşı haksızlık yapıldığına inanmıştım. Şeyh Seyit Taha'yı da

yanıma almak istedim, ama daha beklemeye karar verdim, zira onu yakından tanımıyordum ve tam olarak güvenemezdim. Simko, Türklere karşı operasyonlarda kullanılmak üzere benim emrime birkaç yüz kişiden oluşan birlik verdi, fakat General Çernozubov bu öneriyi değerlendirmek istemedi. İşbirliği yaptığım süre boyunca Simko'dan hoşnutsuzluk duymamı gerektirecek hiçbir durum olmadı. 1916 Mart'ında çalışmalarımı Bitlis-Van bölgesine kaydırdıktan sonra, General Çernozubov her vesileyle Simko'yu takip ederek, tutuklamaya çalıştı. O, sürekli kaçarak dağlarda saklandı, ama bize karşı herhangi bir eylem yapmadı; fakat General Çernozubov, onun güya Türklere satılmış olduğunu bahane ederek takiplerine devam etti, hatta ona karşı ceza müfrezeleri göndermek için hazırlıklar yaptı. Bunu bana bildirdiler ve ben durumu Tiflis'teki başkomutana rapor ederek, Simko'nun kimseye dokunmadığını sadece onu yok etmeye çalışan General Çernozubov'un kişisel intikam eylemlerinden kaçmakta olduğunu ilettim. Ve başkomutan adına Hoy'daki konsolosumuz aracılığıyla Simko'ya Çehrik Kale'ye dönmesinin önerilmesini istedim; burada onun güvenliği sağlanabilirdi, aksi durumda kendisine karşı sert önlemler alınacaktı. Ayrıca ifade ettim ki, Simko bu teminatları alınca hemen geri dönecek ve sakin sakin oturacak. Benim önerilerim kabul edilerek uygulandı ve Simko, hemen Çehrik Kale'ye döndü ve savaşın sonuna kadar orada sessizce oturdu. Simko ile çok iyi ilişkilerim vardı, birçok konuda bana borçlu olduğunun bilincindeydi. Şubat Devrimi sonrasında Simko'nun izini kaybettim.

Birliklerimiz terk ettikten sonra Azerbaycan'da kargaşa başladı; Ermeniler ve Asurîler ile Simko arasında kavga çıktı; hiç kuşkusuz bu kavga, Rusların sahneden çekilmesini fırsat bilerek Müslümanlar üzerine saldıran Ermeniler ve Asurîler tarafından çıkarıldı. Onlar, Müslümanları yağmalıyor ve öldürüyorlardı, Simko ise Müslümanları savunmaktaydı. Bu dönemde Simko, artık görece hatırı sa-

yılır bir güce ulaşmıştı, zira birliklerimiz tarafından terk edilen depolarımızı yağmalamakta ve bölgeden çekilen birliklerimiz sayesinde iyice silahlanmaktaydı; bu birliklerden tüfek ve makineli tüfek dışında hatta top bile satın aldığı anlatılmaktadır. Bu mücadelenin ayrıntılarını bilmiyorum, ama sonuçta Ermeniler ile Asurîler Simko'ya yenildi; geçen sene bana Tiflis'te anlatılanlara göre Simko kendi bölgesinde kaçmayı başaramayan tüm Ermenileri ve Asurîleri öldürdü. 1918'de Simko, barış anlaşması yapmak üzere kendisine gelen Asurî patriği Marşimun Benyamin'i kalleşçe öldürdü. Bu cinayet, aynı zamanda bir intikam eylemidir, zira Marşimun, Ermenilerle beraber komplo kurarak Simko'yu öldürmeye çalışmış, bu amaçla ona bir paket içinde bomba göndermişti ve paket açılınca bomba patlayacaktı. Ama her nasıl olduysa paket açılırken Simko kuşkulandı ve patlama gerçekleşmeden önce bir kenara fırlayarak kurtuldu, oğlu ise oracıkta öldü.

Simko'nun Türklerle temaslarını da Ermeni ve Asurîlerle mücadele dönemine bağlamak gerekir; bu mücadele sırasında ona yardım ediyorlardı. Bu dönemde Simko, henüz safını belirlememişti ve ayrılıkçı eğilimleri herhalde 1919'dan sonra görülmeye başlamış, ama öylesine kuvvetli biçimde gelişmişti ki, konsolos Maltsev'in raporuna göre, İran hükümeti ona karşı Yarbay Filippov komutasında Kazakları sevk etmişti. Onlar, Simko'yu darmadağın edebilirdi, İran Başbakanı İngilizlerin etkisiyle onları geri çekmişti. Bu durumda, söz konusu dönemde Simko artık İngilizlerle bağlantılıydı; onlar 1919'da Kürdistan'dan ayrılmış ve bu dönemde Asurî ve Ermenileri de beraberlerinde Mezopotamya'ya götürerek, onlardan askeri birlikler kurmuşlardı ve bu birlikler, Türkiye için tehdit oluşturmaktaydı. Fakat yine aynı dönemde Simko, Doğu Cephesi'ndeki Türk komuta kademesiyle bağlantı halindeydi. Ben, Simko'nun Halil Paşa'ya çektiği telgrafı 1920 Sonbaharında Bakû'de bulunduğum sıralarda bizzat gördüm. Telgrafta sadakatini ifade ettikten sonra, Halil Paşa'nın tüm emirlerini yerine getirmeye

hazır olduğunu iletmekteydi. Yarbay Filippov'a bağlı Kazakların geri çekilmesi sonrasında İran hükümeti ile Simko arasında barış yapıldı; Simko'ya Serdar Murat unvanı verildi ve kendisi İran-Türk sınırlarını korumak üzere görevlendirildi. Ama Simko, açıkça ayrılıkçı eğilimli Kürtlerin birleştirilmesi yönünde çalışmalarını sürdürmektedir; bu çalışmalar, Azerbaycan'da İran yönetiminin baskılarından eziyet çeken Farslar tarafından da desteklenmektedir. 1921 Yazında ben Tiflis'teyken Simko, Urmiye'de ve Urmiye Gölü'nün batısında kalan bölgenin tamamında egemendi; Hoy'u da kuşatmış ama yakın akrabası Hoy valisi olan Maku serdarı ile yaptığı anlaşmaya uyarak orasını işgal etmiyordu. Simko, fevkalade iyi silahlanmıştı; makineli tüfekleri, topları vardı, telefon düzenekleri vardı, yolların durumunu sürekli denetleyerek gerektiğinde onarıyordu ve genel olarak tüm hareketlerinde Avrupa tarzı yöneticiliğin izleri gözlenmekteydi. Hatta Çehrik Kale'de *Kürt* adında bir gazete bile çıkarmaktaydı. 1921 Yazında Soğukbulak yakınlarında Simko, İran birliklerini yendi ve onlara çok zayiat verdirdi. Artık Şerefhane'yi ele geçirmeye çalışan Simko'nun başarıları bununla bitti. İran hükümeti, Simko'ya karşı düzenli ordu birlikleri gönderdi ve 11-15 Ağustos 1921 tarihlerinde Simko tamamen bozguna uğratıldı, kendisi Türkiye'ye kaçtı. Simko'ya karşı operasyonlarda Rus General Andriyevskiy de katılmıştı ve Kürtler bu yüzden Rusları suçlamaktadırlar. Simko, bir süre Van vilayetinin mağaralarında saklandıktan sonra Eylül başlarında sanki yeniden İran'a sızdı ve İran birlikleriyle çıkan çatışmada yenildi ve Türkiye'ye döndü. Oradan İran'la görüşmeler yürüterek kendisine bağlı birliklerle beraber hizmete talip olduğunu ve İran ordu birliklerine katılmak istediğini iletti. Görüşmeler sonuç vermedi ve Simko açıkça Karahisar köyüne, kayınbiraderi Sado Bey'in yanına yerleşti. Şeyh Mahmut'la irtibat kurdu ve Van vilayeti Kürtlerinin birliğini sağlamak yönünde çalışmalar yaptı; bir yandan da ona ve aşiretine Başkale'de yer ayırmak isteyen Türk hükümetiyle görüşmeler yapmaktadır. Simko, bu arada

Şeyh Mahmut'u ziyaret etmeyi tasarlarken, hizmetinde bulunan firari Türk Binbaşı Kazım Bey onun planlarını Türkiye'ye iletti. Simko, Türkler tarafından kuşatıldı ve ezildi; ayrıca tüm malvarlığını kaybettiği gibi, iki oğlu, eşi Cevahir Hanım, kardeşi Ahmet Ağa'nın eşi öldürüldü, diğer iki eşiyle oğlu Hüsrev yakalandı ve Sarıkamış'a götürüldü. Simko ise kardeşi Ahmet Ağa ve başındaki on atlısıyla muhtemelen Musul yönüne çekilerek saklanabildi. Bu olaydan sonra bir süre Simko'dan bir haber çıkmadı; ancak Aralık ayında Soğukbulak'ın güneyindeki Serdeşt ile Bana'da Simko ya da onun daimi yardımcısı Şeyh Seyit Taha tarafından yönetilen Kürt isyanı başlatıldığı yönünde haberler geldi. Temsilciliğimize intikal eden konsolosluk raporlarına göre Simko, Abağa (Beyazıt ile Van arasında) ve Hakkâri Kürtlerini, keza Van Gölü'nün kuzey kıyılarındaki (Zilan Deresi, Süphan Dağı ve Adilcevaz) Kürtlerini yanına çekmeyi başarmış. Simko'nun kişisel hırs nesnesi, hiç kuşkusuz Azerbaycan ve Urmiye bölgesindeki ve de henüz güçlü ve asaletli hanların (zaten onlarla baş edemez, zira ne de olsa kendisi küçücük bir aşirettir) yönetiminde kalabalık Kürt aşiretlerinin bulunmadığı daha güney kesimlerdeki Kürtlerin tamamının kendi önderliği altında bir araya getirilmeleridir.

Ne olursa olsun, daha savaş döneminde Kürt gruplarca sevilmeyen, küçük bir elebaşı olan Simko hızla büyüyerek popüler bir Kürt önderi oldu, hem İran hem de Türkiye Kürtlerinin saygısını kazandı ve de bağımsız Kürdistan sloganını ortaya atarak sanki Kürtleri peşine takabildi. Kendisi artık Kürdistan'da görmezden gelinemeyen bir etken durumundadır. Bu değişimin başlangıcını şurada aramak gerekir; Simko, Azerbaycan'ı Ermeni ve Asurîlerin korkunç kıyımlarından kurtarınca çok popüler oldu ve daha ileri gidebilmesinin önü açıldı. Bugün Simko, Türklerden kaçmayı başardıktan sonra henüz sanki bağımsız davranamıyor ve inisiyatif kullanmıyor, Şeyh Seyit Taha ile beraber sadece Şeyh Mahmut'un ve İngilizlerin talimatları doğrultusunda hareket ediyor.

Şeyh Seyit Taha

Simko'nun en yakın silah arkadaşlarından birisi Şeyh Seyit Taha, Şemdinli Şeyh Übeydullah ailesinden olup, bu bakımdan Şeyh Mahmut'un da yakın akrabasıdır. Şemdin ve kısmen de Revanduz Kürtlerinin önemli bir kesimi arasında yeterince büyük etkiye sahiptir. Ailenin büyük kuşağından Abdülkadir ile düşmanlığı vardı, entrikalara bulaştı ve anlaşılan bu zeminde Türkiye yönetimiyle sorunlar yaşadı ve Azerbaycan'a kaçarak, burada Simko ve Abdulrezak Bey'le buluştu. Savaş döneminde bizden yana olduğunu açıkladı; Tebriz'e gelince General Borohanov kendisini tutukladı, Türklerle ilişkiye girmekle ve Rus karşıtı propaganda yapmakla suçlayarak Tiflis'e sürdü, oradan da Kaluga'ya sürgün gönderildi. 1915 Sonbaharında benim kefil olmamla, gerektiğinde kullanabilmemiz için el altında tutulmak üzere Vladikafkas veya Bakû'ye gönderildi. Şubat Devrimi sonrasında İran'a ve oradan da Abdulrezak Bey'le beraber Türkiye'ye gitti. Çok zeki ve kurnaz, ama hem de aşırı çıkarcı birisidir. Şeyh Abdülkadir ile Şeyh Mahmut varken, Şeyh Seyit Taha Şemdin'de ve civar bölgelerde büyük bir rol oynayamaz; ama elbette belli bir etkisi vardır ve bunun en iyi kanıtı Simko'nun onunla beraber hareket etmesidir.

Simko'nun Türkler ve İngilizlerle İlişkileri

Bu ilişkiler çok karmaşıktır ve özünü çözmek gayet zordur, ama mantık çerçevesinde kesinlikle olmayacak bir şey Türklerin ve İngilizlerin eşzamanlı olarak son zamanlara kadar Simko'yu desteklemesidir; ancak Kazım Bey, Simko'nun planlarını Türklere verdikten sonra Türkler tavır aldılar ve ona karşı İran hükümetiyle anlaştılar. İngilizlerin Simko'yu desteklemesi tamamen doğaldır ve bu politikaları gayet açıktır; onlar Kürdistan'a yerleşmek ve Rusya'yı

oraya sokmamak için şimdiki zayıf durumunu kullanarak Rusya ile Hindistan arasına Bağımsız Kürdistan gibi yeni bir engel dikmek istemektedirler. Bu bağımsız Kürdistan, Basra Körfezi ile Belucistan'a girişleri kuşatmış durumdaki İran Kürdistanı'nı içine alacaktı; Simko ise Azerbaycan, Urmiye ve Türkiye Kürtlerini birleştirecekti. Simko'nun Ermeni ve Asurîlere karşı mücadele verdiği dönemlerde Kazım Karabekir'in sağladığı yardımlar anlaşılırdı. Mezopotamya'da İngilizlerce kurulan Ermeni ve Asurî birlikleri 1919-1920 yıllarında Van üzerine silahlı baskın yapabilmeleri bağlamında Türkler için tehdit oluşturdukları zaman Simko'ya yine Karabekir tarafından verilen destek de anlaşılabilir, zira Simko, hem Ermenilere hem de Asurîlere düşmandır. Ama daha sonraları Simko'nun bağımsız Kürdistan kurmak yönündeki çalışmalarının açıkça biçimlendiği ve Türkiye Kürtlerinin de ona sempatiyle bakmaya başladıkları dönemde Karabekir tarafından Simko'ya yardımların devam ettirilmesinin sebepleri kesinlikle anlaşılamıyor. Bağımsız İran Kürdistanı Türkiye Kürdistanı'nda Türklerin egemenliği açısından belli bir tehdit oluşturmaktaydı. Oysa Simko'nun eşi Muteber Hanım'ın Sarıkamış'tan Ankara'ya gönderdiği mektuptan da anlaşıldığı üzere Karabekir bu yardımları yapmaktaydı. Mektupta tümen komutanı Cavit Bey'in (şimdi Kars mebusudur) Simko'ya ağır silahlar ve toplar vererek, İranlılara karşı mücadele amacıyla Kürtleri örgütlemesini teşvik ettiği ifade edilmektedir. Karabekir desteklese de (acaba kendisi Azerbaycan ve Urmiye Kürtlerinin Simko aracılığıyla Türkiye'ye bağlanabileceğini mi düşünüyordu, zaten Türkler daha önce de bu yönde çalışmışlardı), Ankara Simko hareketinin niteliğinden endişe duymaya başlamış ve Simko ile anlaşmak üzere mebus Haydar Bey'i Van'a göndermişti. Eski Van Valisi Haydar Bey, Van ve Musul Kürtleri üzerinde büyük etkiye sahipti ve savaş döneminde Musul Cephesi'nde Kürt örgütlerinin başında bulunarak Kürtleri yönetmişti. Haydar Bey gerçi Simko'yla görüşse de bu gezi bir sonuç vermedi, zira bu dönemde Simko, Türkiye

Kürtleri arasında ajitasyonlarını yoğunlaştırmıştı; bu yüzden Haydar Bey, ordu birliklerini sınıra sevk ederek onun Türkiye Kürtlerinden yardım almasını engelledi, Ankara hükümeti ise Simko konusunda İran hükümetiyle görüşmeler başlattı. Fakat bozguna uğradıktan sonra Türkiye'ye saklanan Simko'yu Türkiye hükümeti İran'a vermedi, aksine onu dört dörtlük ağırladı, görüşmeler yaptı. Herhalde onu Musul yönünde İngilizlere karşı kullanmayı düşünmüştü, ama Binbaşı Kazım Bey'in ihaneti Türk hükümetini Simko'yu bitirmeye zorladı, fakat bu başarılamadı. Yalnız bunların tamamı tahminlerden öte bir şey değildir; Simko ile Türkler arasındaki gerçek ilişkiler ve bunun koşulları, tekrar ediyorum, bilinmemektedir. Geçen yılın yazında, ben Tiflis'teyken Simko ile temas kuramadım ve dolayısıyla onun gizli işlerini öğrenemedim.

Simko ve Maku Serdarı

Simko ile Serdar arasındaki gerçek ilişkiler de, bana kalırsa henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Geçen yaz Tiflis'te bulunduğum süre içinde elde edebildiğim güvenilir bilgilere göre, Simko ile Serdar arasında gizli bir anlaşma vardı; Simko'ya karşı Serdar'ın giriştiği askeri gösteriler kesinlikle savaş bilmeyen acemi birliklerin onun üzerine gönderilmesi gibi komediden başka bir şey değildi. Bunlar, önemli açıklar veren vergi tahsilâtı konusunda Serdar'a baskı yapılmasını engellemek amacıyla, İran hükümetinin gözünü boyamak için yapılmaktaydı. Ama elbette ki bu zoraki bir dostluktu, zira Simko'nun sürekli artan etkisi karşısında Serdar endişe duymaktaydı, çünkü Serdar'ın tabanını oluşturan kendi Kürtleri de Simko'ya meyletmekteydi. Ve Serdar, İran hükümetinin İngilizlerce desteklenen Simko'yla baş edip edemeyeceğinden emin değildi. Tiflis'ten ayrılmama kısa bir süre kala bir haber aldım, ama doğrulamak için zamanım olmadı. Buna göre Simko, Haziran sonunda

geceleyin beraberinde yaklaşık 40 (sanıyorum yüklü) katırla Serdar'a gelmiş, bu yükler hemen gece karanlığında alınmış, Simko iki gün Serdar'ın misafiri olmuş ve akabinde Serdar ile hanlar tarafından şatafatlı biçimde uğurlanmıştır. Simko'nun şansı dönünce de hemen ona karşı tavır almıştır. Şahsen tanıdığım Serdar, aynı zamanda birkaç sandalyede oturarak, herkese karşı ikircikli bir politika izlemektedir; hükümetin dikkatini Maku'ya yöneltip onun neredeyse bağımsız konumunu etkilemesin ve en önemlisi İran hazinesine karşı görevlerini yerine getirmeye zorlamasın diye herkesi birbiriyle ve İran hükümetiyle çatıştırmaktadır.

İran Kürdistanı'nın Güney Kesiminde Yaşanan Gelişmeler

Simko'nun Salmas-Urmiye bölgesinde İngilizlerin talimatıyla (bu onun hırslı niyetlerine de uygun düşmekteydi; bu hususu hiç gözden kaçırmamak gerekir, zira başkaları da bunu kullanabilir) eylemler yaptığı dönemde, İngilizler de boş durmadı, Mezopotamya sınırı boyunca İran Kürtlerine yönelik olarak Musul ve Bağdat kaynaklı kışkırtma çalışmaları yaptılar. Bu kışkırtmalar için daha savaş döneminde zemin hazırlamışlardı; o dönemde İran Kürtlerinden kapsamlı destek almış ve onlardan cömertçe ödeme yaptıkları işçi taburları kurmuşlardı. İngilizler, Lurların[13] isyanını coşkuyla desteklediler, Kirmanşah bölgesindeki Kürtler arasında başarılı yoğun propaganda çalışmaları yaptılar; Bana ile Serdeşt'te isyanlar artık başlatılmış bulunuyor ve çok yakında İran Kürdistanı'nda, İran hükümetinin Kürt ayaklanmasını bastırmak yönünde ciddi önlemler almaması durumunda (bunu yapabilecek durumda mı değil mi, başka konu) ciddi gelişmeler yaşanabilir. Serdeşt ve Bana'da muhtemelen Simko ile Şeyh Seyit Taha faaliyet göstermektedir. İngiliz-

13 Batı İran'da yaşayan bir halk. -M.P.

ler İran'a paralel olarak Türkiye'de de çalışmalar yapmaktadırlar ve şimdi bu konuyu ele alacağım.

Türkiye Kürdistanı'nda Yaşanan Gelişmeler

Türkiye Kürdistanı'nda özellikle de Kürt hareketinin doğduğu ve en önemli önderlerinin de bulunduğu, hareketin İngilizler tarafından Musul üzerinden yönlendirildiği Güney Kürdistan'ın doğu kesimlerinde yaşanan gelişmelerle ilgili elimizde daha az bilgi vardır.

Kürtlerin Türklere bakışı ve onlar arasında ulusal bilincin durumuna gelince, ben Kürtlerin Türklere karşı çok derin bir nefret beslediklerini daha önce ifade etmiştim. Bu nefret, son savaş sırasında önemli ölçüde büyüyecekti, zira Kürtler, Kamil Bey ile benim gerçekleştirdiğim ajitasyon çalışmaları sayesinde Türk cephe gerisini ciddi biçimde rahatsız ederek Rusya'ya verdikleri destek yüzünden Türklerin acımasız baskılarına maruz kalmışlardı. Türkler, 1916 Sonbaharında Botan'da çok sayıda Kürdü asarak idam etti ve genel olarak onları sıkıştırmaktaydı. Ruslar, savaştan çekildikten sonra da Güney Kürdistan'da hareketlilik dinmedi, en azından iki ayaklanma gerçekleştirildiği bilinmektedir; Garzan'da 1921'de Cemil Çeto'nun ve muhtemelen yine aynı yıl içinde Midyat aşiretlerinin çıkardıkları isyanlar acımasızca bastırılmıştı. Kürtlerin Türklerden duydukları hoşnutsuzlukların başlıca nedenleri şunlardır: Türklerde yöneticilik yeteneklerinin olmayışı, yenilmiş, aşağı ve yağmacı bir ırk olarak Kürtlerin itilip kakılması, bilindiği üzere daha güçlü birileri ortaya çıkmadıkça kimsenin dizginleyemediği Türk yönetiminin adil olmayan uygulamaları. Kürtler ise tüm ilkel kavimler gibi her türlü adaletsizliğe karşı çok hassastır, kendilerine karşı adil muameleye değer vermekte ve adil olması durumunda en sert cezaya bile itiraz etmemektedirler. Buna paralel olarak son zamanlarda

Kürt aydınlarda ulusal bilinç de gelişmiş; bu aydınlar yaptıkları propaganda çalışmalarıyla halkı bilinçlendirmiştir ve bu sayede Kürt halkının geniş yığınları arasında kendi kaderini tayin yönünde mücadele için zemin hazırlanmıştır. Fakat doğaldır ki, çok az gelişmiş ve bu tür bir mücadeleye hazırlıklı olmayan, ayrıca İran ile Türkiye arasında bölünmüş olan Kürt halkının planlı programlı mücadelesi, esasen onun dağınıklığı ve aralıksız sürdürülen iç çatışmalar yüzünden kesinlikle kendi gücünü aşmaktadır. Bu hareket, ancak dışarıdan uzanan ve Kürt halkının birbirlerine düşman parçalarını kendi iradesine tabi kılarak birleştirebilen güçlü ve mahir bir el tarafından yönlendirildiği durumda başarılı olabilir. Hemen komşusu olan Rusya devleti, Kürtleri kendi iradesine tabi etmek bakımından en avantajlı konumdaydı; ama Rusya, Kürtler arasındaki saygınlığını kullanmak ve onlar arasındaki etkisini sağlamlaştırmak için hiçbir şey yapmadı. Kürt sorununun olgunlaştığı günümüzde ise İngiltere, Rusya'nın geçici bir zafiyet içinde bulunmasını kullanarak Kürdistan'da onun yerini almak yönünde çalışmalar yapmakta olup, yoğun propaganda ve rüşvet sayesinde, keza ağır silahlar ve gereken diğer her şeyi vererek başarılı olmaktadır; dolayısıyla onunla baş etmek çok zor olacaktır. Anlaşılan İngiltere, planlarını Rusya ona önemli bir karşılık vermeyi beceremediği sürece gerçekleştirmek için acele etmektedir, zira Kürt operasyonu İngilizlerce gayet tempolu ve geniş kapsamlı olarak sürdürülmektedir. Konsoloslarımızın raporlarına ve TBMM gizli toplantısında Rauf Bey'in verdiği bilgilere göre, İngiltere himayesinde bağımsız bir Kürdistan'a şu bölgelerin girmesi öngörülmektedir: Dersim hariç Türkiye Kürdistanı (Erzurum, Bitlis, Van, Musul, Diyarbakır vilayetleriyle Harput ve Halep vilayetlerinin bir bölümü) ve Azerbaycan ve Basra Körfezi'ne çıkış da dâhil olmak üzere İran Kürdistanı.

Süleymaniye'de kendisini Kürdistan Başkanı olarak adlandıran Şeyh Mahmut önderliğinde bir Kürt hükümeti artık kurulmuş bulunuyor. Kerkük'te yayınlanan *Necma* gazetesinin haberine göre ka-

bine aşağıdaki isimlerden oluşmaktadır: Başkomutan – Şeyh Nadir (Şeyh Mahmut'un kardeşi), İçişleri Bakanı – Muhammed Garip, Maliye Bakanı – Abdülkerim Aleke, Eğitim Bakanı – Mustafa Paşa, Gümrük Bakanı – Ahmet Bey Fettah, Sosyal Hizmetler Bakanı – Muhammed Gazim Abdurahman, Toplumsal Güvenlik – Ahmet Berzenci Kadri, Başmüfettiş – Sıddık Kadri Paşa. TBMM'nin yukarıda anılan 21 Ocak tarihli toplantısında Rauf Bey, Kürt kabinesiyle ilgili şu bilgileri verdi: Kürdistan başkanı – Şeyh Mahmut; Başbakan ve Başkomutan – Osman Paşaoğlu Mustafa Paşa; İçişleri ve Dışişleri Bakanı – Sıddık Paşa Kadri; Eğitim, Diyanet ve Adalet Bakanı – Abdülfettah Berzenci.

Her şeyi adını koyarak anlatacağım, zira Şeyh Mahmut ile Simko'nun İngilizlerin elinde birer maşa olduğunu kabul etmek gerekir. İngilizlerin yakın vadede en önemli görevi Van, Bitlis ve Muş'un ele geçirilmesidir. Böylece Musul grubu, Botan ve kuzey Kürtlerinin bir bölümünün (Van, Muş, Mutki, Hoyt) birleşmesi sağlanacak ve de Diyarbakır grubuna doğru bir yol açılabilecek. Şeyh Mahmut'un emrine bir Asurî tümeni, silah, mühimmat ve hatta İngiliz pilotların kullandığı uçaklar verilmiş olup, Şeyh Mahmut, muhtemelen Van üzerine saldırı gerçekleştirmektedir; Simko bu bölgede Abağa, Hakkâri ve Van Gölü'nün kuzeyindeki Kürtleri kendi etrafına toplayarak onun için bir zemin hazırlamaktaydı. Şeyh Mahmut, Bitlis havalisinde Bitlis kentinin hemen bitişiğindeki geçit vermez Mutki Dağları'nda yaşayan Kürtlerden, keza Bitlis'in batısındaki Hoyt bölgesi Kürtlerinden destek bulacak. Türklere sadık birisi olarak bilinen ve savaş sırasında bizim tarafımıza geçmeyen Hacı Musa Bey'in büyük etki sahibi olduğu Muş Ovası Kürtlerinin tavrının nasıl olacağını şimdiden kestirmek zor. Ama elbette ki Muş Kürtleri, genel eğilime karşı koymakta zorlanacaklar, ayrıca onların da ana kitlesi Türklere sempati duymamaktadır. Süleymaniye'de bir Kürt hükümetinin kurulması gerçeğinin tüm Kürtleri etkileye-

ceği inkâr edilemez. Geçen Eylül ayı sonlarında Şeyh Mahmut etkin operasyonlar gerçekleştirerek Revanduz'u ele geçirdi, oradan Şemdin ve Hakkâri üzerine yürüdü. Nera'dan operasyon yaparak Türkleri Oramar (orada çok saygın şeyhler var) ve Çölemerik bölgelerine sıkıştırdı ve öylesine baskı yaptı ki, Türkler "stratejik gerekçelerle" Başkale'yi teslim etmeyi bile düşündüler; bunun gerçekleşmesi durumunda Şeyh Mahmut, Simko'nun Salmaslı Kürtleriyle temasa geçebilecekti. Şeyh Mahmut'a karşı operasyonlara katılan Türk kuvvetlerine gelince, biz, sadece Van'da bulunan 9. Tümeni ve Iğdır ve Musul yönlerine gönderilen sınır alayını biliyoruz. Maltsev Yoldaş'ın raporuna göre, Beyazıt Kürtleri arasında da Simko yanlısı hareketlenmeler başlamış durumdadır. Türklerin, Kars dâhil Erzurum vilayeti Kürtleriyle de ilişkileri iyi durumda değil. Doğu Cephesi'ndeki Türk komuta kademesinin Kürtlerle ilişkileri başlangıçta iyiydi ve onlar kurulan birliklere memnuniyetle katılmaktaydılar. Zira bu birliklerin Ermenistan üzerine yürüme ihtimali vardı ve bu durum Kürtler açısından memnuniyet vericiydi; çünkü hem Ermenilerden öçlerini alabilecek hem de yağma yapabileceklerdi. Fakat Ermenistan'la savaş bittikten sonra Kürtler ile Türk komutanlar arasındaki ilişkiler bozuldu. Türklerin onları zapturapt altına almak, ağır vergi ve harçlara bağlamak üzere olduğunu fark eden Kürtler, hareketlenmeye başladı; tepkiler ve dalgalanmalar oluştu. Erzurum bölgesinde Albay Halit Bey önderliğinde gizli bir Kürt komitesinin varlığı konusunda konsolos Pavlovskiy'in verdiği bilgi, kendi kaderini tayin etme fikrinin Erzurum Kürtleri arasında da yerleşmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Gerçi bu komite, şimdilik TBMM hükümetine bağlı olmak kaydıyla Kürdistan için özerklik istemektedir, ama artık baştan beri bunun zorluğunu ve hatta imkânsızlığını anlamış durumdadır ve yaklaşımını değiştirmektedir.

Bu bilgilerin büyük bölümü geçen yılın son aylarına aittir. Eğer bunlar doğruysa, ki öyle olduğu görünüyor, ve Türkler lehine bir de-

ğişiklik gerçekleşmemişse (bu da imkânsız), keza TBMM'de Rauf Bey'in 21 Ocak günlü konuşmasının etkisi de dikkat alınırsa, o tarihten bu yana Kürdistan'da Türklerin durumunun daha da bozulmuş olduğu düşünülebilir. Mart-Nisan aylarında dağ geçitleri açıldığında, bazı geçitler ancak Mayıs'ta açılabilir, Türklerle İngilizler arasında herhangi bir anlaşmaya varılamaması durumunda Kürdistan'da önemli gelişmeler, Türklerle Kürtler arasında sert çatışmalar yaşanabilir. Anlaşma, İngiltere'nin Mezopotamya topraklarında ve Doğu Kürdistan'da yerini sağlamlaştırmasına imkân verecek, aynı zamanda onu olayları hızlandırma kaygısından da kurtaracaktır, zira bu kadar kapsamlı çalışmalar çok büyük masraflar gerektirmektedir.

Türkler, bugüne kadar herhangi bir Kürt sorunun varlığını inkâr etmekteydi, bunun salt İngilizlerin kışkırtmaları olduğu söylenirdi. Onlara göre Kürtlerin tamamı Türkleri seviyor, onlarla dayanışmaktadır ve başka kimsenin egemenliğini istememektedirler. Fakat anlaşılan şimdi Kürdistan'da durum öylesine karışmış ki, geçen Ocak ayının 21'inde Rauf Bey, gizli oturumda Kürt sorununun varlığını, Süleymaniye'de bir Kürt hükümetinin kurulduğunu, Şeyh Mahmut'un Kürdistan'da başkan ilan edildiğini, İngiltere'nin bağımsız bir Kürdistan kurmak istediğini ve buraya Türkiye Kürdistanı (Dersim hariç) ile İran Kürdistanı'nın dâhil edileceğini, Basra Körfezi'ne çıkış verileceğini Meclis'te ifade etmek zorunda kalmıştır. Konuşmasının sonunda ayrılıkçı Kürt hareketlerine karşı mücadele amacıyla Mezopotamya Cephesi'ne (Diyarbakır'a) bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesini önerdi. Onun bu önerisi, oy birliğiyle kabul edildi ve 25 Ocak günü İstiklal Mahkemesi üyeleri seçildi: Başkan – Hacım Bey (Karasi mebusu), üyeler – Hoca Nusret Efendi (Erzurum) ile Hakkı Paşa (Niğde); savcılar – Halil İbrahim Bey (Antalya) ile Rıza Vamik Bey (Sinop). Bu günlerde söz konusu mahkeme heyeti Diyarbakır'a gidecek ve hiç kuşkusuz onun çalışmaları Kürtler arasında daha fazla tepkiye neden olacak.

Güney Kürdistan'da Etkili Elemanlar

Artık geriye sadece Güney Kürdistan'da bildiğim etkili kişileri anlatmak kaldı; onlarla hesaplaşmak gerekir, zira onlar halk yığınlarını peşlerinden sürükleyebilirler. Musul grubunda günümüzde çok sayıda etkin Kürt isim var, ama elimde onlarla ilgili bilgiler yok. Şimdi Kürdistan hâkimi ilan edilen Şeyh Mahmut onlardandır. Onun kökenini henüz tespit edemedim, ama bana onun Şeyh Übeydullah soyundan olmadığını ve bu yüzden Şeyh Abdülkadir ve Şeyh Seyit Taha ile ortak bir yönünün bulunamayacağını anlattılar.[14] Kendisi 40-45 yaşlarındadır; zeki, dinamik, kurnaz ve kısa bir süre önce sıkı bir İngiliz düşmanı olsa da İngilizlerin sıkı dostu olduğu anlatılmaktadır.

Eski senatör Şeyh Abdülkadir, Şemdinli Şeyh Übeydullah'ın oğlu, Şeyh Seyit Taha ise onun akrabasıdır. Şeyh Übeydullah'ın ailesi bildiğim kadarıyla Şemdin ve Revanduz'da etki sahibidir. Ama muhtemelen Süleymaniye ve Kerkük Kürtleri arasında da belli bir etkinliği var. Bu aile, Şeyh Übeydullah'ın çökertilmesine sebep olması yüzünden Rusya'ya düşmandır. Jöntürk Devrimi sonrasında, Jöntürkler Şeyh Abdülkadir'i Musul Kürtlerini yatıştırmak üzere görevlendirmişlerdi.

Botan'da 7. yüzyıldan 1850'li yıllara kadar hâkim konumda olan Azizi soyundan gelen Bedirhanlılar Botan'da olağanüstü bir etki sahibidir ve Botan Kürtleri körü körüne onlara itaat eder. Genel olarak Kürtler arasında büyük manevi otorite sahibi olup, saygı görmektedirler. Bu yüzden Bedirhanlıların şu veya bu şekilde duruşu Kürdistan'da olayların seyrini önemli ölçüde etkileyebilir. Bugün aldığım bilgiye göre Bedirhanlılar şimdilik taraf tutmamakta, kimseye yanaşmamaktadır ve halen Hakkâri'deler. Bu bilgi doğrulanır-

14 Şeyh Mahmut İbn Şeyh Said Kürtlerin tamamından saygı gören Musul vilayetindeki Barzancı şeyhleri soyundandır; orada bir tekkeleri de var. -B. Şahovskiy

sa, bizim açımızdan iyi bir gelişmedir. Bedirhanlılar hakkında daha önce ayrıca bir yazı göndermiştim.

Diyarbakır Kürtleri arasında hangi ailelerin etkin olduğuna dair elimde herhangi bir bilgi yoktur.

Kuzey Kürtleri arasında güneyde olduğu gibi öyle aileler yok. Çok etkili elebaşılarından birisi tüm Hayderanlıların başı Patnoslu Kör Hüseyin Paşa'dır; etkisi Van Gölü'nün kuzey kıyılarına ve Beyazıt sancağının bir bölümüne yayılmış durumdadır.

Sonuçlar

Böylelikle Kürdistan'da yaşanan gelişmelerle ilgili bize ulaşan kısacık bilgiler dahi İngiltere'nin Mezopotamya ve Kürdistan'da deneme yapmadığını, oralara esaslı biçimde yerleşmek için çalışmalar gerçekleştirdiğini göstermektedir. Beyazıt'tan gönderilen rapor ve de Rauf Bey'in Meclis'teki konuşması öncesinde ben bu raporun ilk bölümünü yazdığım günlerde burada bu konuya dikkat çekilmemişti. Bu anlaşılabilir, zira şimdi Rusya'nın zayıf durumda olduğu bir dönemde kendisi için en uygun zamandır ve tüm Ön Asya'nın ele geçirilmesi, Rusya'nın oradan sıkıştırılıp çıkarılması ve Hindistan'ı dış etkilere karşı güvence altına almak yönündeki planların kısa zaman içinde gerçekleştirilmesi kolay değildir. Daha önce de işaret ettiğim gibi Kürdistan'ı işgal etmiş bir İngiltere, Suriye'de Fransa'ya karşı tehdit oluşturmaktadır. Suriye'ye karşı yönelen bu tehdidin Fransa çıkarlarını önemsiz ölçüde etkilemesine karşın, Rusya, daha farklı bir durumdadır. Türkiye Kürdistanı ile İran Kürdistanı'nın, Azerbaycan ve kaçınılmaz olarak Maku Hanlığı'nın dâhil olduğu bölgenin işgali durumunda İngiltere uzun bir sınır çizgisi boyunca Kafkasya ile temas durumunda olacaktır. Ayrıca Kafkasya'nın çeşitli ırklardan olan halkları arasında entrikalar çevirmek için önünde geniş ufuklar açılacaktır. Azerbaycan ve Ma-

ku'dan başlayarak Culfa ve Şahtahtı üzerinden bizim taraftaki Azerbaycan'a ve Bakû petrollerine götüren uygun bir yol bulmuş olacak. Bu petrollere ulaşma yönünde ilk girişimlerini Musavat hükümeti döneminde yapmış ve petrol boru hattının diğer ucundaki Batum'u da eşzamanlı olarak işgal etmişti. Elbette İngiltere, Bakû petrollerini dikkatten kaçırmıyor ve bizim de böyle yapmamız gerekir. Diğer yandan İngilizlerin İran'da her türlü ayaklanmayı teşvik etmesi; İngiltere'nin İran'ı zayıflatmak istediğini ve oraya hemen yerleşerek petrollere ulaşmak, Hindistan yoluna yeni bir engel dikmek, İran'ı işgal edebilmek için Rusya'ya karşı mücadele üssü oluşturmak istediğini kanıtlamaktadır. Buraya yerleşince Rusya ile Orta Asya'da mücadele etmek için önü açılacaktır, zira Rusya'nın Hindistan kapılarının geçmesi zor olsa da tam önünde bulunması İngiltere'yi endişelendirmektedir. Elbette, İngiltere'ye aşırı geniş ve cesur politikalar atfettiğim düşünülerek bana itiraz edilebilir. Ama kendi siyasal ve ekonomik çıkarları söz konusu olduğunda İngiltere'nin büyük çaplı projelerden ve başarısızlıklardan korkmadığı, belirlediği hedefe doğru hiçbir engel tanımadan sistemli biçimde, bazen belki yavaş ama katı ve kararlı bir tavırla ilerlediği biliniyor. Rusya'nın Türkiye ve İran'a nüfuz etmesine karşı nasıl bir inatla direndiği göz önünde tutulduğunda, keza salt Hindistan'ın güvenliği açısından değil, hem de İngiltere'nin kendi ekonomik gelişimi açısından Ön Asya'nın önemi hesaba katıldığında açıkça görülecektir ki, Rusya'nın ekonomik ve siyasal yönlerden boğulmasının da dâhil olduğu planın en büyük bölümünün, gerçekleştirilmesi için en uygun koşullar şimdi oluşmuş bulunuyor. Rauf Bey'in kısa süre önce TBMM gizli oturumunda yaptığı açıklamalara bakıldığında, İngiltere'nin Boğazlar'ın askeri gemilere açılmasıyla artık yetinmediği, fiili olarak Çanakkale'ye yerleşmek ve böylece Karadeniz'i bir İngiliz gölü haline getirerek bu arada oradaki Rus ticaretini de kendine bağlı kılmak istediği görülmektedir. Böylece İngiltere, Rusya'nın Doğu yönünde ekonomik ve siyasal açılardan doğal olan ya-

yılma eğilimine karşı ciddi engeller oluşturmak ve onun ekonomik gelişimini aşırı zor koşullara bağlamak istemektedir.

Bir zamanlar İngiltere'nin Ön Asya'daki en korkunç düşmanı Almanya'nın bölgeden ayrılmasıyla geriye doğrudan zarar gören Türkiye ve ondan sonra da Fransa ile Rusya kaldı. Türkiye'nin Lozan'da barışı sağlaması ve İngiltere ile anlaşması durumunda, belki de İngiltere Şeyh Mahmut'u resmen desteklemekten vazgeçebilir. Fakat Mezopotamya ile Musul'a yerleşir ve Şeyh Mahmut'u da gizlice ama etkisini azaltmadan oradan destekler, finansman ve silah temin eder. Bu Türkiye hükümeti, Kürdistan'ın operasyonlar için uygun olmayan aşırı zor koşullarında, vahşi dağlık bir coğrafyada aralıksız ve yıpratıcı bir mücadele vermek zorunda kalacak, zira bu mücadele ortamında ulusal bilinç de gelişecektir. Kürt sorunu konusunda da Makedonya sorunu etrafında görülen gelişmeler yaşanacak ve Türkiye genel siyasal koşullara bağlı olarak az ya da çok yakın bir gelecekte Kürdistan'ı kaybedecektir. Konferansın sonuçları Türkiye açısından olumsuz olursa, Ankara hükümeti, tüm kuvvetlerini Batı Cephesi'ne yığmak zorunda kalacak, Mezopotamya'ya kalabalık birlikler gönderemeyecek (oysa bunlar olmadan orada bir şey yapamaz) ve Kürdistan'da gerçekten de ciddi bir isyan çıkması durumunda Kürdistan'ı hemen şimdi kaybedecektir.

Eğer Türkiye gerçekten de Kürdistan'ı elinde tutmak istiyor ise tek çıkar yol, kendi himayesi altında veya kendine bağlı bir biçimde geniş kapsamlı bir özerklik tanımaktır. Benzeri bir özerkliği Jöntürkler savaştan kısa süre önce Yemen'de İmam Yahya'ya tanımış ve böylece onu Türkiye'ye bağlamışlardı; o da savaş süresince Türkiye için çarpışmıştı ve halen de ona sadıktır. Türkiye belki de bu yöntemle İngiltere'nin ayakları altındaki zemini kaydırabilir, ama Kürtlerin Türklere antipatileri göz önünde tutulursa bu da zor olabilir. Ayrıca Türkiye de herhalde böyle bir adım atmayacaktır.

Mezopotamya petrollerinden kendi payını alabilen Fransa, Suriye'deki mülklerine bir tehdit görülmediği sürece, Mezopotamya

ile Kürdistan'da başka bir çıkar peşinde değildir. Fransa'nın İstanbul ve Anadolu'da çok büyük ekonomik çıkarları var ve bu yüzden onun Mezopotamya ve Kürdistan'da İngiltere'ye aktif biçimde karşı gelebilmesi düşünülemez. Fakat Arap ülkelerinde, Türkiye'de ve Kürdistan'da İngiltere'ye sorun çıkaracak olan herkese gizlice ve etkin biçimde destek verebilir, zira İngiltere ile Fransa'nın Türkiye konusunda samimi biçimde anlaşabilmeleri imkânsızdır.

Geriye kalıyor Rusya... İngiltere'nin Kürdistan'a yerleşmesi onu herkesten daha çok tehdit etmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın kendine yönelik bu tehdidi nasıl defedeceğini incelemek lazım, zira Rusya Ön Asya'da yaşanan olayların sakin bir seyircisi olarak kalamaz ve kalmamalıdır.

Türkiye ile aramızda var olan, gerçi çok aksayan ve Doğu'daki genel politikalarımız çerçevesinde sürdürülmesi uygun görülen dostluk ilişkileri sayesinde Sovyet Rusya bu bağlamda olağanüstü zor bir durumdadır. Kürtlerin askeri yöntemlerle bastırılmasına Türklerin yanında katkı sağlamak konusunu tamamen bırakmak gerek, bunu aklımızdan bile geçirmemeliyiz, zira bu durumda Kürtler nezdinde itibarımızı kesin olarak ve ebediyen kaybeder, onları kendimizden uzaklaştırırız ki, bu durum Türkiye ile muhtemel bir çatışma sırasında bize zarar verecektir; diğer yandan böylelikle Kürtleri İngilizlerin kucağına itmiş olacağız ki, bu da yine iyi değildir.

Eğer Ankara'da Türk hükümeti ile Kürtler arasında, Türkiye himayesinde özerk bir Kürdistan kurulması konusunda arabuluculuk yapabilirsek bu bir çıkar yol olabilir. Bu konuda da Lozan Konferansı'nın sonuçlarına bağlı olarak iki şık belirlenebilir. Konferansın Türkiye açısından olumlu sonuçlanması durumunda Türkiye İngiltere ile anlaşır, ama İngilizler Kürdistan'daki faaliyetlerini durdurmaz; konferansın bu şekilde sonuçlanması Ankara ile ilişkilerimizin bozulmasına sebep olabilir ve biz, Türkiye'ye ültimatom tarzında talepler yönelterek Kürt sorununu özerklik tanıyarak çözmesini isteyebiliriz, zira İngilizlerin Kürdistan'a yerleşmesi Rusya'nın yaşamsal çı-

karlarına terstir ve Türkiye'nin talebimizi reddetmesi bize hareket özgürlüğü sağlayabilir. Konferansın Türkiye açısından olumsuz sonuçlanması, onun İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini koparınası durumunda ise durum daha karınaşık hal alacak ve bu durumda biz, ancak dost tavsiyesi düzeyinde bir aracılık yapabiliriz. Ama Türklerin zihniyeti ve içişlerine her türlü müdahaleye karşı şüpheci yaklaşımları dikkate alınırsa, bu aracılığın Türkiye hükümeti tarafından kabul görme ihtimali çok düşüktür. Bu konuda bizim her tavsiyemiz Türkiye hükümeti tarafından yanlış yorumlanacak, işlerine karışmak olarak değerlendirilecek ve şahsen ben bu aracılığın başarısına inanmıyorum, ne var ki Türkler çok aşırı sıkışırlarsa durum değişebilir.

Her ne olursa olsun biz, bekleme konumunda kalamayız ve Kürt sorununa müdahale etmemiz gerekecektir. Dolayısıyla bizim bu konuya müdahalemiz nasıl ve ne biçimde olursa olsun bunu koşullar belirleyecek, bunun hazırlıklarını zaman kaybetmeden hemen şimdiden yapmalıyız. Bunun için öncelikle Mezopotamya'da, İran'da ve Kürdistan'da olup biten her şeyden haberdar olmalıyız. Diğer yandan ise Kürtlerle ilişki kurmalı, onlar arasında işimize yarayan biçimde propaganda çalışmaları yapmalı ve Rusya'nın oralardaki itibarını yeniden tesis etmeliyiz. İster propaganda çalışmaları yapmak isterse de bilgi toplamak için ödenek tahsis edilmesi gerekmektedir. Meselenin özüne ilişkin en değerli bilgiler hiç kuşkusuz Londra, Paris ve Tahran'dan temin edilebilir. Gereken meblağlarda para ayrılarak, Türkiye ve İran'daki konsoloslarımıza, Mezopotamya ve Kürdistan konularında ayrıntılı bilgiler toplamak, olayları değerlendirmek ve imkân olduğunda Kürtlerle temas kurmak, onların hangi önderlerinin ve hangi bölgelerde daha etkili olduğunu belirlemek, keza İngiltere, Rusya ve Türkiye'ye bakışlarını öğrenmek yönünde talimatlar verilmesi gerekmektedir. Öncelikle Erivan Kürtleri (Iğdır'da), Ali Eşref Ağa (Karmalu köyünde), Şemşedinov Hamit ve Hasan kardeşler (Orgovo köyünde) başta olmak üzere eskiden bize bağlı Kürtler ile Kars Kürtlerinden başlayabiliriz. Şem-

şedinovlar bize sadık, bizim Kürtler arasında çok büyük etki sahibidirler ve Türkiye'de de akrabaları var. Aynı zamanda Beyazıt sancağı Kürtleri arasında da propaganda çalışmaları yapmak lazım; bu amaçla Maltsev'in söylediğine göre bizimle arası çok iyi olan Ovacık Valisi Mir Tuman'ı kullanabiliriz. Daha sonra propaganda faaliyetlerini İngiliz propagandasının en az etkilediği bölge olan Erzurum vilayeti geneline yaymak gerekir. Bunun için öncelikle Albay Halit Bey başkanlığındaki Erzurum Kürt Komitesi'ni ve öncelikle elbette ki başkanın kendisini yanımıza çekmeliyiz; bu bizim açımızdan büyük bir başarı olacak ve propagandalarımızı güneye doğru ilerletmemize imkân sağlayacaktır. Propaganda çalışmalarının İngiliz karşıtı sloganlarla başlatılması gerekiyor; bundan sonra gayet usturuplu bir şekilde özerk Kürdistan'a Rus himayesi konusuna geçilebilir. Bedirhanlıların Hakkâri'de güya tarafsız bir tutum içinde olmasına dair haberlere önem vermek gerekmektedir. Eğer bu haberler doğrulanırsa çok önemlidir ve bizim için uygun bir durum oluşturarak, onlarla bağlantı kurmamıza ve kendi yanımıza çekmemize imkân sağlamaktadır. Tekrar ediyorum, Kürt sorununun çözümünde Bedirhanlıların rolü çok büyüktür ve bizim elimizde Bedirhan Paşa'nın oğlu Kamil Bey gibi önemli bir koz var. Rusya'ya sadıktır, Tiflis'te yaşıyor ve bizimle kendi ailesi arasında aracılık yapabilir. Bedirhanlıların tarafsızlığına ilişkin haberler inanılacak gibi değil, zira geçen yaz Tiflis'te elde ettiğim bilgilere göre, Bedirhanlılar İngilizleri yanlarına sokmamışlardı. Özellikle çalışmaların planlı olması ve bölgelerdeki çalışmaların iyi yönlendirilmesi ve Kürt sorunu konusunda çalışan tüm elemanların hareketlerinin koordinasyonu çok önemlidir. Bu nedenle ben, Kürdistan'da propaganda faaliyetlerini yönetecek olan özel bir birimin Tiflis'te kurulmasını ve Cumhuriyet'in[15] Askeri Devrim Konseyi'ne bağlanmakla beraber Dışişleri Halk Komiserliği'ne[16] de bilgi vermesini uygun

15 SSCB kastedilmektedir. -M.P.
16 Dışişleri Bakanlığı. -M.P.

buluyorum. Tüm bilgilerin bu birime iletilmesi ve tüm direktiflerin de bu birimden gönderilmesi gerekir. Tabii ki onun gereken miktarda bir ödeneği olacak, çalışanların ve ajanların seçimine özel olarak özen gösterilecek. Çok büyük önem arz eden bir hususa temas etmeyi de borç biliyorum; Kürtlerle ilişkilerimiz sağlam biçimde kuruluncaya kadar, Ermeniler hiçbir şekilde ajan olarak kullanılamaz, zira bu durumda Kürtlerin tamamı bizden uzaklaşacak, çünkü Kürtlerle Ermeniler arasında karşılıklı nefret çok büyüktür ve bunun yumuşatılması için zamana ihtiyaç vardır.

Son olarak şunu eklemek isterim; şahsen eminim ki, Kürtlerin İngilizlere karşı hiçbir özel sempatisi yok. İngilizler, Kürtlere bağımsızlık, para, silah vs. vaat ediyorlar, Kürtler de bunları alıyorlar, işte bu kadar. Bu, bizim onları desteklememiz durumunda Kürtlerin bizi tercih etmeyecekleri anlamına gelmez. Kürtler, bizim onları desteklemek ve korumak durumunda olduğumuzu görürlerse, İngiliz karşıtı propaganda uygun bir zemin bulacaktır. İngiltere'nin Rusya'ya kıyasla daha zengin olmasına ve bonkörlük yapabilmesine karşın, Rusya'nın da İngiltere'ye karşı üstünlüğü Kürdistan'la doğrudan sınırı olmasıdır, oysa İngiltere uzaktadır ve Rusya'nın Kürdistan'daki muazzam itibarı bir çırpıda kaybolmaz. Rusya'nın yeniden sahneye çıkıp, doğru bir duruş sergilemesi durumunda itibarı yine önemli ölçüde artacaktır. Ama bizim kesin olarak şunu bilmemiz gerekir ki, sadece sözlerle ve propagandayla bir şey kazanamayız. Eğer Kürtleri kazanmak istiyorsak, Kürdistan'da onlara yardım etmeli ve onları korumalıyız.

İmza

Ankara
03.02.1923

KÜRDİSTAN VE KÜRTLER[1]

Lahuti[2]

İngiliz emperyalizminin Kuzey Mezopotamya'yı işgal etmek ve Musul petrol yataklarına giden yol üzerinde bir Kürt öncü karakolu kurmak politikalarına karşı Kemalist Türkiye'nin verdiği mücadele bağlamında Türkiye Kürdistanı başlıca odak noktası haline gelmiş durumdadır.[3] Bu mücadelede iki taraf da kendi amaçları çerçevesinde Kürt ulusal hareketinin özelliklerini kullanmaya çalışmaktadır. İngiliz diplomasisi tarafından ustaca kışkırtılan Kürt milliyetçiliği ve ayrılıkçılığı, Türkiye'nin Mezopotamya politikasına darbe indirmek için kullanılan bir İngiliz aracıdır. Kemalist Türkiye'ye ve kısmen de İran'a karşı yeni bir tampon devlet olan, İngiltere'ye bağlı Şeyh Mahmut önderliğindeki "Bağımsız Kürdistan" düşüncesi, İngilizlerin Türkiye Kürdistanı'nda uygulamak istedikleri bir plandı. Fakat son gelişmeler bu planın birçok zorlukla karşılaştığını göstermektedir. Şeyh Mahmut'un İngiliz politikalarına

1 SSCB Milletler Halk Komiserliği (Bakanlığı) bünyesindeki Şarkiyat Bilim Derneği tarafından çıkarılan *Novıy Vostok* (Yeni Doğu) dergisinin 1923 yılı 4 nolu sayısında yayımlanmıştır. Yazının Farsçadan Rusçaya çevrildiği belirtilmiştir. -M.P.

2 Kürt kökenli İranlı şair ve devrimci Abulkasım Lahuti (1887-1957), uzun yıllar SSCB'de yaşamıştır. -M.P.

3 Bkz. Mihail Pavloviç, *Borba za Aziyu i Afriku*, İzdanie Vser. N. Assotsiatsii Vostokovedeniya, Moskva, 1923, s.78-81. -Lahuti

bağlılığı çok tartışmalıdır. Kürt hareketi, İngilizlerin elinde uysal bir oyuncak olarak kalabilmek için fazla karmaşık ve bağımsız gözükmektedir. Şeyh Mahmut'un, İngilizlerin Kürdistan'daki saldırgan politikalarını protesto eden ve kısa süre önce bütün Avrupa devletlerinin hükümetlerine iletilen telgrafları; İngilizlerle ilişkilerin koparılması anlamına gelen Şeyh Mahmut'un Süleymaniye'den ayrılması ve Kürt hareketine önderlik etmek uğruna mücadelenin yeniden başlatılması, söz konusu hareketin yeni bir gelişim aşamasına geçmiş olduğunu göstermektedir. Kemalist Türkiye'nin yöneticileri, emperyalizmin saldırılarına karşı ortak bir cephenin gerekliliğini dikkate alarak, keza yeni Türkiye sınırları içinde Kürt hareketinin özelliklerini ve haklarını değerlendirerek, İngiliz kartını zayıflatıp Güney Kürdistan'da kendi öncü karakolunu oluşturabilir; zira burası Kuzey Mezopotamya'nın tamamına hâkim konumdadır. Günümüzde Kürdistan'ın İngilizlerle sıkı ilişki içinde olan ve onların planlarını uygulayan Güney ve muhtemelen Kemalistlerin elinde etkili bir araç olan ve yeni bir Kürt hareketinin merkezi olabilecek Kuzey biçiminde ikiye ayrılmış olması, Kürt sorunu bağlamında tamamen yeni perspektifler açmaktadır. Tabii ki bu ortamda Kürt hareketinin ve Kürt-Türk ilişkilerinin tamamının tahlili özel bir ilgi çekmektedir. Bu yüzden son zamanlara kadar çok az yer verilen Kürt sorununun incelenmesine bu kadar dikkat sarf edilmesini doğru bulmaktayım.

Türkiye ile İran'ın sınırdaş illerinde yaşayan Kürtlerin yayılma sınırlarını genel hatlarıyla ele aldığımızda, güneyde Musul'a, kuzeyde hemen hemen Lazistan'a, batıda İç Anadolu'ya, doğuda ise Kirmanşah ve Soğukbulak bölgeleriyle Ağrı Dağı eteklerine vardığını görebiliriz. Kürt sorunuyla uğraşmış olan tüm Batılı yazarlar, Kürtlerin ulusal bir kültür ve özel bir tarihlerinin olmadığı konusunda görüş birliği içindedir. Avrupalı şarkiyatçılar, Kürtlerin kökenini açıklayabilmek için birçok varsayım ve görüş açıklamışlardır. Bu şarkiyatçı-

kardan biri olan ve Kürtlerin kökenlerini Ön Asya efsane ve rivayetlerinde arayan Sir John Malcolm,[4] bu metinlerde Kürt kavminin hiçbir izine rastlanmadığı sonucuna varmıştır. İlk ve tek Kürt tarihçi (1532 doğumlu) Şeref Han Bitlisi, ki diğer tarihçiler onun Kürt tarihi üzerine yazdığı *Şerefname* adlı eserinden sık sık alıntı yapmaktadırlar, ayrıntılı biçimde şunları aktarmaktadır. Kürtler kökence İranlı olup, İran'ın Zohak[5] tarafından işgal edildiği dönemde günümüz Kürdistan'ında dağlık bölgelere sığınmış, o zamandan beri bağımsız bir devlet kurmamış ve komşularının (esas olarak İran'ın) egemenliği altında yaşamıştır. Avrupalı tarihçiler, Zohak efsanesinin anlamını çözmüşlerdir; o, tarihsel bir kişilik değildir ama bin yıl boyunca İran'a hükmeden yabancı güçlerin kişiselleştirilmiş ifadesidir ve bu ad altında Asurîlerin kastedildiği konusunda görüş birliği vardır. Tarihçilere göre tam da bu dönemde Kürtler, İran yaylasından günümüz Kürdistan dağlarına göç etmişlerdir.

Kürtlerin İranî kökenli oluşu, filolojik veriler aracılığıyla kesin bir şekilde kanıtlanmaktadır. Kürtçenin hem grameri hem de sözcük dağarcığı Farsça ile aynıdır; daha sonra buraya komşu halklardan, Arap, Türk, Gürcü, Ermeni vb. çok sayıda sözcük girmiştir. Başlıca çizgileri ve bayramları İran'da olduğu gibidir. Güneş kültüyle bağlantılı olan ve İran'da İslam etkisine maruz kalan ilk ve sonbahar, gece gündüz eşitliği ile ilgili bayramlar, Kürtlerin başlıca bayramlarıdır. Bunlar Nevruz ve Mihrican bayramlarıdır; bunlardan ikincisi artık İran'da unutulmuş durumdadır, gerçi bazı bölgelerde 19. yüzyıl başlarına kadar kutlanmaktaydı. Dolayısıyla günümüzde Kürtlerin İran kökenli oluşlarının kesin biçimde kanıtlanmış olduğu ifade edilebilir.

4 19. yüzyılın başında Kürtlerin yaşadığı bölgeleri dolaşmış olan İngiliz Kürdolog. -M.P.

5 Dehak, İran mitolojisinde Asurlu bir hükümdardır. Hikâyesi Firdevsi'nin *Şahname*'sinde anlatılır. -M.P.

Kürtlerin İran ile Türkiye arasında paylaşılması bir dizi savaş sonrasında gerçekleşmiş ve sonuçta Kürtler eşit olmayan iki parçaya ayrılmış; büyük bölümü Türkiye'ye, küçük bölümü de İran'a geçerken bu paylaşım dinsel kimlik doğrultusunda gerçekleşmiştir. İran Kürtleri, çoğunlukla Şiidir. Aralarında görülen Sünniler esas olarak Türkiye Kürdistanı'ndan gelmedir ve orasıyla sıkı bağlarını muhafaza etmektedirler. Aslında İran Kürt aşiretleri arasında mümin Şiiler, sadece Kelhor ve Kalyan aşiretleridir; geriye kalanlar ise Ali Allahîlere mensuptur.

Türkiye Şiileri ile İran Şiileri arasında birçok farklılık vardır. İran'daki kabileler artık yarı yerleşik düzene geçmişlerdir ve hatta göçebe Kürtler de yılın bir bölümünde ziraatla uğraşmaktadır. Türkiye Kürtleri, genellikle hayvancılıkla uğraşmakta ve ziraatla az ilgilenmektedir. Giyim kuşam, aile içi yaşam bağlamında İran Kürtleri medeniyetin etkisini hissetmişler ve Türkiye Kürtlerine kıyasla şehir yaşamına daha yakın durmaktadır. Türkiye Kürtlerinin dili Farsça temelini muhafaza etmekle beraber, Türk, Gürcü, Rus sözcüklerinin etkisine maruz kalmıştır ve kaba bir telaffuza sahiptir.

Kürtler birçok kabileye ayrılmaktadır; bu kabileler de birçok alt birimlere, sülalelere ayrılmış durumdadır. Bu kabilelerden en kalabalık olanları ve alt birimlerine işaret edeceğiz.

İran Kürtleri arasında aşağıda gösterilen büyük kabileler yer almaktadır: Kelhor, Sencabi, Kelhani, Neyrizi, Kalyan, Cevanrudi, Ardelani, Ucanlu, Caf, Derazi, Sakkızi, Banen, Avromani, Kerendi (son 4 kabile bulundukları yerlerin adını taşımaktadır), Gelbagi, Mandomi, Mukri, Mameş, Şekkak ve Maku Kürtlerinin kabileleri. Bu kabilelerden her biri belli bir bölgede yaşamaktadır. İran'da başka bölgelerde de bazı Kürt kabileleri vardır; onlar buralara değişik dönemlerde, özellikle de Safavi döneminde iskân edilmişlerdir.

Türkiye Kürtlerinin başlıca kabileleri: Baban, Caf, Suveydi, Berzenci veya Govara, Zengene, Hemavend, Batiyan, Şekkak, Nomeyran, Bilikan, Bazıki, Bradost, Rojki, Radkani, Mami, Mukri, Halidi,

Barzan, Tilaku, Gurkili, Piruz, Belbasi, Hayderan, Rişvan, Mahmudi, Meyhanlı, Basaki, Dovudi, Reşi, Mersavi, Çekveni, Şekari, Yezidi. Bunların arasında Kürt ulusal hareketi içinde en önemli rol oynayanlar Şekkak, Baban, Mukri, Rojki ve Mameş kabileleridir. Yaşam biçimi itibarıyla Kürtler eşit olmayan iki parçaya ayrılmaktadır. Çoğunluk olan parçayı göçebeler oluşturmaktadır; bunlar çadırlarda yaşamakta ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Hayvanlarının ürünlerinden ve deri, süt, peynir, yağ vd. ticaretinden geçinmektedirler. Ayrıca göçerlerken yırtılmayan halılarla da uğraşmaktadırlar. Daha küçük olan kısım ise yerleşiktir ve tarımla uğraşmaktadır. Her iki kesim de gayet iyi silahlanmış durumdadır. Esasında Kürt kabilelerin yaşamı silahlı bir kamp yaşamıdır. Onlar çok dayanıklıdır; yokluk ve açlığa iyi dayanabiliyorlar ve bunun sayesinde uzun yıllar boyunca mücadele edebilir, hükümet güçlerine direnebilirler. Savaş ortamında bir Kürt sırtında taşıdığı deri torbada muhafaza edilen birkaç ekmek (bu ekmekler "yaşam" sözcüğünden hareketle "beji" diye adlandırılmaktadır) ve bir miktar kestane ile birkaç ay idare edebilir.

Kürtlerde tarım çalışmaları çok ilkel biçimde olup, sadece çapalarla yapılmaktadır. Mısır, buğday, yulaf, darı, tütün ve pamuk üretilmektedir. Buğday çok az miktarlarda (sadece aşiret reislerinin ve hanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar) ekilmektedir. Kürtlerin başlıca serveti ve iç pazarda dolaşan ürünler; tütün, pamuk, yün ve halılardır. Kürtler arasında ticaret sadece takas olarak yapılmakta ve para hiç rol oynamamaktadır. İç ticarette kent ile köy arasında yapılan takasın payı çok büyüktür. Günlük tüketim malzemeleri ve zanaatkâr ürünleri (örn. iğne, iplik, düğme, bez, urgan, çay ve diğerleri, halk arasında "sovdeger" veya "çerçi" olarak adlandırılan Yahudi tüccarlar tarafından köylere götürülmektedir. Kadınlar için süs ve temizlik ürünleri de kentlerden getirilmektedir; kadın ve erkek giysiler için gereken kumaşlar ise aşiretler tarafından üretilmektedir ve fevkalade dayanıklıdır. Tüccarlar, kent ile aşiretler arasında tek bağlantıdır ve aşiretler üzerinde büyük etki sahibidirler.

Göçebe Kürtler de tarımla uğraşmaktadır. Kış mevsiminde dağlardan inerek sıcak bölgelere (kış yurtları veya "germe sir") yerleşirler, yazın ise yaylalara çıkmadan önce oralara mısır ve buğday ekerler. Ekilmiş tarlalara göz kulak olmak için birkaç bekçi bırakılır. Yazlık yurtlardan ("serde sir") geri dönüldüğünde ise artık olgunlaşmış olan ürünü toplarlar. Yezidi, Gelbagi, Pancvani, Guran, Cevanrudi, Mandomi gibi Kürt boylarının çoğunluğu kendi kadınları tarafından evde üretilen kumaşlardan yapılmış giysileri giymektedirler. Bu kumaş öylesine dayanıklı ki, giysiler miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılır ve çoğu zaman dördüncü kuşak tarafından da kullanılır.

Kürtlerin doğal ekonomi düzeni onların ataerkil aşiret düzeniyle örtüşmektedir. Her aşiret, bir reisin hâkimiyeti altındadır. Bu reis, genellikle aşiretin en etkin ailesine mensuptur, böyle bir aileden gelmediği durumlarda ise bu eksiği nikâh yapmak yöntemiyle giderilmektedir. Ataerkil düzen çerçevesinde, dinsel otorite genellikle yönetim işlevleriyle sıkı bağlantı içindedir ve aynı zamanda dinsel otoriteyi de eline geçirmiş olan Kürt reisler en etkin ve güçlü konumdadırlar. Aşiretler, kendi reislerine bağlı bulunsalar da, iç işlerinde "kethüda" ve küçük hanlar büyük etkiye sahiptir. Tüm önemli konular, her zaman söz konusu kişilerin ve aşiretin tüm etkin isimlerinin katıldığı toplantıda karara bağlanmaktadır ve aşiret reisi bunu hesaba katmak zorundadır.

Mollalar tamamen aşiret reislerine itaat etmekte olup, onların elinde birer maşa durumundadır, gerçi görünüşte reisler onların otoritesini kullanmaktadır.

Her aşiretin kendi seyidi, ahundu ve şeyhi var; söz konusu aşiretin din, törenler ve geleneklerle ilgili tüm işleri bunlar tarafından yönetilmektedir. Bunlar arasında en büyük etki sahipleri peygamberin soyundan gelen seyitlerdir. Şeyhler, belli başlı dinsel okulların ("tarikat") temsilcisidir; bunlardan Kürdistan'da birkaç tane var. En etkin olanlar Kadiriler ve Nakşibendîlerdir. İlkinin adı tarikatın

kurucusu olan Şeyh Abdülkâdir Geylani'den, ikincisi ise Seyyid Nakşibendî'den gelmektedir.

Kürtler dinsel inanç bakımından 4 gruptan oluşmaktadır. Bunlardan ikisi, Sünniler ile Şiiler, Müslümandır. Sünniler dört mezhebe ayrılmaktadır: Hanbeli, Maliki, Şafii ve Hanefi. Bu grupların tamamı (Şafiiler hariç) Şiilere aşırı düşmandırlar. Bu yüzden Şiiler çoğu zaman Şafii adı altında saklanmaktadır. Yezidilik ile Ali Allahîlik İslam dışı inançlardandır. Yezidiler, bağımsız bir düalist gruptur, başkalarıyla karışmazlar, bu yüzden Kürtlerin ayrı bir bölümünü oluşturmaktadırlar ve özel bir aşiret biçimini almışlar. Bu aşiret, çok sağlam ve dayanıklıdır, uzun yaşarlar. Müslümanların takiplerinden korunmak amacıyla çoğu zaman kendilerini Müslüman olarak tanıtırlar ve bu yüzdendir ki, mezar taşlarına Kuran'dan ayetler yazmaktadırlar.

Ali Allahîler, köken itibarıyla Müslüman olsalar da fiilen Müslüman değiller. Tanrının insanlar arasında bulunduğunu ve onlardan birinde yaşadığı inancına dayanan eski İran dini bu tarikatta hayat bulmaktadır. Onlara göre Ali böyle birisidir. Onların inancına göre Muhammed sadece Ali'nin yardımıyla belli bir başarı kazanabilmiş, fakat Ali'yi tam olarak dinlemediği için başarısızlığa mahkûm olmuştur. Ali Allahîler, Muhammed'i dönek olarak görürler.

Ali Allahîlerin en önemli dinsel merkezi, İran'da en yüksek doruğu hep karla kaplı kalan Dalahu Dağları'ndaki Dar-e Gombed bölgesidir. Burada dağlar arasında Ali için kümbetli bir mabet yapılmıştır. Rivayete göre buradaki en yüksek dağın doruğunda Sasan hanedanının son temsilcisi ve Araplar tarafından devrilen Yezdigerd'in kalesi varmış. Ali Allahîlerin bu kutsal merkezi, Kirmanşah'ın güneybatısında, Kerend-Kasr-ı Şirin-Türkiye sınırından oluşan üçgen içinde yer almaktadır. Buraya ta 100 kilometre öteden Kasr-ı Şirin'deki Ricab'dan su kemeri çekilmiştir. Su, 10 bin metreye kadar çıkartılmaktadır. Burası Ali Allahî inancının en kutsal merkezidir. Onların inancına göre Ali sürekli olarak ayrı ayrı kişi-

lerde, esasen seyitlerde ve şeyhlerde hayat bulduğundan, onlar arasında her zaman bir tanesi seçilerek en fazla saygı gösterilmektedir. Seyitler arasında en çok Seyit Baraka saygı görmekte, onun soyundan gelenler ise İran Ali Allahîleri arasında en önemli rolleri üstlenmektedir. Türkiye topraklarında ise, Kerkük yakınlarında oturan Seyit Rüstem benzeri konumdadır.

Kürtler arasında kadının durumu diğer Müslümanlarda olduğundan çok farklıdır. Kürtlerde ve genel olarak göçebe toplumlarda kadınlar (özellikle de reislerin ve etkili kişilerin eşleri) önemli rol oynamaktadırlar. Kadınların tamamı özgürdür, yüzlerini kapatmazlar ve aşiretin tüm işlerine katılmaktadırlar. Misafir ağırlamak onların görevleri arasındadır. Erkeklerin yokluğunda tüm idare, mahkeme, ceza, para cezası vb. konularda karar verebilirler. Savaş ve barış, başka aşiretlerle birleşmek veya ayrılmak, hükümetle ilişkiler de erkeklerle eşit biçimde oy kullanan kadınların tam ve aktif katılımlarıyla gerçekleştirilmektedir. Tarım yapmayan aşiretlerde tüm işler kadınların üzerindedir. Erkekler sadece savaş, av ve soygunla ilgilenirler. Yerleşik tarım yapan aşiretlerde ise erkekler tarla işlerine katılır, ama diğer işlerin hepsini yine kadınlar yaparlar.

Bazı Kürt gruplar Nesturi inancındadır. Onların en önemli merkezi Musul ile Kerkük arasındadır. Nesturi Kürtler yerleşik hayat sürmekte olup, tarımla uğraşmaktadır; misyonerlerle ilişkileri sayesinde daha kültürlüdür.

Kürtlerin gayet özgün olan sanat ve edebiyatı konusuna da kısaca değinmek gerekir. Tüm tür, vezin ve kafiyeleri Fars şiirinden alan Kürtler kendi yaşamlarının parlak çizgilerini, göçebe yaşamını, aşiret geleneklerini vb. bu araçları kullanarak terennüm etmişler. Şiirlerin içeriği ve şairin kullandığı imgelerden hemen anlaşıldığı üzere yerleşik kent kültürünün ürünü olan Fars şiiri ile doğaya yakın göçebe aşiretlerin ürünü olan Kürt şiiri kolayca ayırt edilebilmektedir.

Bazı örneklere göz atalım.

Fars şairi Sadi'nin şiiri:

Akşam, yârim, yemekler, şarap ve tatlılar...
Bu saatte dostları görmek olurdu çok hoş.

Bunlar, aşkı armağanlarla dolu hayatın süslerinden birisi olarak algılayan Fars şairinin duygularıdır ve aşk en iyi biçimde dostlar meclisinde değer kazanmaktadır.

Kürt şiiri ise bize tamamen farklı örnekler sunmaktadır.

Geçen yüzyıldan Kürt şairi Nali:

Bu dolunayın ışınlarından nereye kaçsam?
Aşiretin uykuya dalmasını daha ne kadar bekleyeceğim?

Âşık olan Kürt, her türlü dost ortamından kaçmaktadır; sevgilisiyle dere kenarlarında bir yerlerde gözlerden uzak buluşabilmek için, gecenin bir an önce gelmesini ve aşiretin uyumasını beklemektedir.

Caf aşiretinden bir Kürt şairin şiiri:

Ben senin benlerin için geldim ama perçemlerin tuzağına düştüm,
Deneyimsiz minik bir kuştum, tahıl tanelerinin arkasında tuzak olabileceğini bilemedim.

Kürt şair, aşka esir oluşunu alışık olduğu avcı yaşamından aldığı imgelerle anlatmaya çalışıyor. Aşk ona göre bir yarışmadır, bu yarışmada yaşama daha iyi uyarlanmış avcı-savaşçı kazanacaktır.

Kürtlerin yerleşik tarımcı yaşamı da şiir için zengin malzeme sağlamaktadır. Kürt şairlerin birçoğu konu ve imgelerini çiftçilerin günlük çalışma hayatından almaktadır.

Yakup Kirmanşahi'nin Dünya şiirinden:

Kirpiklerinle göğsümü sürdüm, sana olan aşkımın tohumlarını attım,
Kaşların orağıyla mahsulü kaldırdım, kalbimin harmanında eledim.

Bu şiirdeki imgeler, bize daha yakın olan tarım kültürünü, yerleşik emekçi insanın günlük yaşamını anlatmaktadır.

Birçok Kürt şairin şiirinde ise imgelerin kaynağı, savaşçı yaşamı ile ömrünü baskın ve soygunlarda tüketen cesur eşkıyanın duygularıdır. Örneğin bir Kürt şair, sevgilisinin fırlattığı ve kalbini fetheden muzafferane bakışları, ticaret kervanını yağmalayan silahlı göçebelerin saldırısına benzetmektedir.

Senin kara gözlerin kirpik birliklerine emir verdi;
Hey, kan içici ordu, hadi ileri. Soygun zamanı gelmiştir.

Kürt şiirinin tamamı gerçek yaşam doludur; bu durum onun incelenmesini çok daha ilginç kılmaktadır. Kürt şiiri İran'da layığınca bilinmektedir, Türk olmayan topluluklara baskı uygulayan bir rejime sahip olan Türkiye'de ise yasaklanmıştı ve Kürtçe olarak ancak Dünya Savaşı sırasında yayımlanmaya başladı.

Kürtlerin günlük yaşamını inceleyenler, Kürtler ile onlara komşu Farsların ve Türklerin yaşamı arasında görülen büyük farklılıklara genellikle şaşırmaktadırlar. Kürtlerin aşiret yaşamı çok farklı toplumsal yaşam biçimleri geliştirmiştir; komşularında görülen özellikle kadınların kapalı harem yaşamı sürdürmesi sonucunda oluşan bireyci yaşam tarzına yabancı kalmıştır. Yılın her mevsiminde, havalar iyi olursa, Kürtler, gençler, yaşlılar, erkekler, kadınlar, toplanarak dans eder, şarkı söylerler. Halayın ortasında, "sar çupi" adlandırılan halay başı, kadın ya da erkek, yer alır, ellerinde iki mendille, davul zurna eşliğinde tek başına dans eder. Türkiye veya İran'da kadının bu denli aktif katılımda bulunduğu toplumsal bir şenlik görebilmek olanaksızdır.

Günümüzde Kürt aydınları ve Kürtlerin başlıca siyaset adamları, çoğunlukla İngiliz etkisi altındadır. Bu durum, Kürt ulusal hareketinin tarihiyle ve Kürt bağımsızlık hareketlerine İngilizlerin verdiği destekle açıklanabilir. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelişiyle Jöntürkler tarafından kurulmuş olan milliyetçi rejim bu ha-

reketin gelişmesini tetiklemiştir. Bu rejim kendini en çok eğitim alanında açığa vurmaktaydı. Jöntürkler, özellikle de okul eğitimi alanında uyguladıkları milliyetçi ve Pantürkist politikalar sayesinde milli bir Jönkürt hareketini doğurdular; nitekim bu politikalar Araplar, Arnavutlar ve Türk İmparatorluğunun diğer halkları arasında da milliyetçi tepkiler doğurmuştu.

Bu döneme kadar Türk okullarında eğitim programlarının tamamı din temeli üzerine kurulmuş olup, salt İslamcılık ideolojisi doğrultusundaydı; bu ideoloji, değişik Müslüman halklar arasında ulusal sorunu ortadan kaldırarak, onları bir bütün halinde bir arada tutmaktaydı. İslam dini, Türkiye hükümetinin elinde, imparatorluk bünyesindeki tüm Müslüman halkları itaat altında tutmak ve olası bir milliyetçi ya da ayrılıkçı hareketin oluşumunu engellemek amacıyla kullanılan bir araçtı. Hem yerleşik hem de göçebe olarak, dünyadan kopuk halde yaşayan, millet ve devlet konusunda hiçbir şey bilmeyen Kürtler arasında halifenin yani Türk sultanının adı, onları Türkiye'ye bağlayan kutsal bir simgeydi.

İstanbul okullarında eğitim gören ve bu dönemde özel ihtisas okullarından mezun olan Kürt gençleri, öncelikle İslamcılığa bağlıydılar, zira bu ideoloji özel bilim dallarının önkoşulu haline bile getirilmişti. İstanbul okullarının öğrencileri, hangi ulustan olurlarsa olsunlar, bu okullardan birer İslam fanatiği olarak çıkmaktaydılar; peygamberin inançsız insanları cezalandırmak için dünyanın doğal düzenini değiştirebileceğine ve de hiçbir fen biliminin din olmadan ayakta kalamayacağına inanıyorlardı. Milliyetçiliğin önemini anlayan az sayıdaki kişiler ise yerleşik geleneklere karşı çıkamıyorlardı.

İttihat ve Terakki iktidarı döneminde Türk politikası temelden bir değişime uğradı. Bu değişim, hemen okula da yansıdı. Burası milliyetçilik ve Pantürkizm ideolojisini yayma üssü oldu. Jöntürkler, etkilerini pekiştirmek için bir dizi öğretmen okulu (dar-ül muallimin) kurdular; buralara sadece İttihat ve Terakki üyesi olan Os-

manlı Türkleri alınacak ve öğretmen yetiştirilecekti. Bu okullar, fen dersleri verecek olan ve iyi teknik eğitim görmüş önemli bir öğretmen kadrosu yetiştirdi. Ancak bu okullardaki eğitimin temeli ırk fikrine dayanıyordu. Bu eğitimin amacı ve programı, şu sloganda ifade edilmekteydi: Tüm Müslümanları Türk yapmak.

Jöntürk hareketi için hazırlıklı ve ulusal yönden eğitilmiş gençler, bunlar Türk milletini Türk olmayanlara karşı elde silah korumaya hazırdılar, yetiştiren bu yeni öğretmenler kadrosu, Türk soyundan olmayan gençler arasında da milliyetçilik fikrinin gelişmesine sebep oldu. Böylece bir Jönkürt hareketi oluştu ki, bunun amacı Türklerin baskılarına karşı Kürtleri korumaktı.

Bu ayrılıkçı politika ve bağımsızlık mücadelesi, daha sonra İngilizlerin elinde, Yakındoğu'daki amaçlarına ulaşabilmek için kullandıkları bir araca dönüştü. Bir yandan Jöntürklerin çapsız milliyetçi politikaları, diğer yandan da İngiliz ajanların propagandaları "Kürt Bağımsızlık Komiteleri"nin ortaya çıkmasına sebep olan iki önemli etkendi. Bu komiteler, ilk başlarda sadece İstanbul okullarında yetişmiş yeni Kürt aydınlardan oluşturularak, Türk hükümetinden Kürt halkı için özerkliği ve diğer imtiyazları koparmaya çalıştı; bu hareket, özellikle Dünya Savaşı'nın başlamasıyla iyice belirginleşti. Fakat Jöntürklerin buna karşı direnişi ve Pantürkist propaganda örgütü Türk Ocağı,[6] Jöntürklerin elinde Yakındoğu'da Pantürkizmi yaymanın başlıca aracı konumundaydı; Jönkürt hareketinin yeraltına çekilmesine sebep oldu ve daha sonra onları ezilen halkların hamisine dönüşen İngilizlerin kucağına attı. Ancak 14 maddelik malum Wilson prensiplerini açıklandıktan sonra Jönkürtler seslerini açıkça çıkarabildiler ve Kürt bağımsızlığı için İstanbul'da meydana çıktılar. Bu dönemde İstanbul'da birkaç komite çalışmaya başlamıştı, aralarında en ünlüleri şunlardı: Kürdistan Teali

6 Son zamanlar, Kemalistlerin Yunanları yenmesinden sonra Türk Ocağı Anadolu'da ve İstanbul'da faaliyetlerine yeniden başlamış durumdadır. -Lahuti

Cemiyeti (Kürdistan Yükseltme Derneği) ve İstiklal-i Kürdistan (Kürdistan İstiklali). Ayrıca Jönkürt propaganda dairesi de Kürt dilinde *Jiyan* (Hayat), *Kürdistan* gibi gazeteler, birçok broşürler, Kürt edebiyatı antolojileri yayımlamaktaydı; bunlar daha önce Türkiye'de yasaktı.

Bu dönemde Kürt hareketinde başlıca dört akım görülmekteydi: 1) Kürt aydınlarının programı olarak Kürdistan'ın tam bağımsızlığı; 2) Türkiye himayesinde, Türk bayrağı ile Türk dilinin korunması kaydıyla, Kürdistan'a iç işlerinde özerklik; oldukça zayıf bir gruptur; 3) İran himayesinde bağımsız Kürdistan; bu konuda bazıları İran bayrağının kabul edilmesini, bazıları ise değiştirilerek sadece güneş simgesinin muhafaza edilmesini önermekteydi. Bu grup, diplomasi dünyasında belli bir rolü olan birkaç etkili Kürt önderden oluşmaktaydı; başlarında Türkiye İmparatorluğu'nda önemli görevlerde bulunan ve Versay Konferansı'nda Türkiye delegesi olan Şerif Paşa vardı; konferans sırasında istifa ederek kendini Kürdistan delegesi ilan etmişti. Bu dönemde Şerif Paşa, Kürdistan'ın İran himayesine geçmesi konusunda İran Dışişleri Bakanı Moşaver-ol-Memalik'le Paris'te görüşmeler yapmaktaydı. Fakat bu görüşmeler İran hükümetinin İngiliz yanlısı elemanları tarafından tepkiyle karşılandı. 4) Dördüncü akım kendi bayrağı ve resmi dili (Kürtçe) ile İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurulmasından yanaydı. Kürt aşiretlerinin en etkili reisleri ve önderleri, bu arada Şeyh Abdülkadir (şimdi İngilizlere karşı olup, İngiliz karşıtı Kuzey Kürdistan'da bir Kürt hareketi örgütlemektedir), Kürt Mustafa Paşa vd.

Bu gruplar, İstanbul'un Jönkürt aydın örgütlenmeleri çerçevesinde oluşmuştu. Kürdistan içlerinde ise milliyetçi hareket daha savaşın çok öncesinde İngiliz ajanlarca desteklenmekteydi; bunlar arasında en yeteneklisi ve dikkat çekeni Mr. Soane birkaç yıl İran'da yaşamış ve Farsçayı mükemmel biçimde öğrenebilmişti. Mr. Soane, Jöntürk hareketinin en yoğun yaşandığı günlerde, Şirazlı

tüccar Hacı Ali Şirazi takma adı altında Kürdistan'a gelerek 60 bin kişilik Caf aşiretinin merkezi durumundaki Gol Ambar'a (Türkçesi: Halepçe) yerleşti. Burada Mr. Soane söz konusu aşiretin büyüğü ve tartışmasız lideri Mahmut Paşa'nın yeğeninin evinde ikamet etti. Önemli bir etkinliğe ulaşınca, aşiretin en ilerici ve aydın kişileriyle bağlantı sağladı, Jönkürt hücreleri ve Kürt hareketi için örgütler kurdu, Bağdat'ın İngilizlerce işgali sonrasında orada yerel Kürt lehçesinde *Ti Geeşti Rasti* (Sen Doğru Anladın) adında bir gazete yayınladı; gazete Kürdistan genelinde geniş ilgi görmekteydi. Bu gazete, Kürt milliyetçi hareketinin başlatılmasında muazzam rol oynadı; gayet yetenekli ve Kürt psikolojisine hitap edecek biçimde çıkarılmaktaydı. İstanbul'da yayınlanan Jönkürt gazeteleri Mr. Soane'un gazetesi gibi bir rol oynayamadılar, çünkü gerçek olaylarla ilgili Mr. Soane'un elinde bulunan malzeme ve bilgiler bunlarda yoktu, dolayısıyla sadece genel konuları işlemekteydiler. Mr. Soane, kendi gazetesinde Kürt hareketinin tarihini tam olarak anlatmaktaydı; bunu yaparken Türklerin Kürtlere yönelik zalimane ve adaletsiz muamelelerinden bol bol örnekler vermekteydi. Kürdistan tarihine dair makaleler, keza Türkler tarafından öldürülen Kürt önderlerin listelerini ve yaşamöykülerini vb. yazılar yayınlamaktaydı. Kürtlerin her türlü harç ve vergiden kurtulma yönündeki tüm eylemleri, Türklere itaatsizlik örnekleri ve Türklerin sindirme operasyonları ayrıntılı biçimde anlatılmaktaydı. Bunlar, çok canlı bir tarzda, çarpıcı ayrıntılar verilerek anlatılmakta ve Kürt milliyetçi hareketinin tarihi olarak sunulmaktaydı. Böylelikle Mr. Soane'un faaliyetleri İngilizlerin himayesi altında bağımsız bir Kürdistan hareketi için zemin hazırladı.

Anadolu'da milliyetçi hareketin başlatılması ve Kemalistlere arkadan darbe indirmek amacıyla İngilizlerin Kürt aşiretlerini kullanma girişimleri de bu döneme aittir. Fakat Kemalistler, Kürtleri yenerek onlarla anlaşma yaptılar ve bundan sonra Kürt-Kemalist ilişkileri bir süreliğine barış dönemine girdi. Kemalist hareketin sonu-

cunda İstanbul'un Jönkürtlerle bütün bağı kesildi. Kemalistler, İstanbul yazışmalarını ele geçirerek imha ettiler, orada yayımlanan gazeteleri yaktılar. İstanbul'daki Jönkürt hareketi kuzeydeki Kürt hareketinden hemen hemen tam olarak yalıtıldı ve sadece İngilizlerce işgal edilmiş bölgelerdeki Kürtler arasında çalışmalar yapabildi, ama bu durum, İngilizlere Kürt hareketini denetleme imkânı sağladı. Bu örgütlerin birçok üyesi, İngilizlere çalışmak istemedi ve İstanbul'u terk ederek Türkiye sınırları dışına kaçtılar. Böylece Türkiye Kürdistanı'ndaki hareket başıboş bırakıldı ve burada Kuzey Mezopotamya'da kendi egemenliklerini kurmakla görevlendirilmiş İngiliz diplomasisi tarafından kullanıldı. Kürdistan'daki İngiliz politikaları da Mezopotamya'nın ana kesiminde kendine az veya çok dayanıklı bir konum temin edebileceği umuduyla aynı yöntemlere başvurdu, ama Kürt koşullarının karmaşıklığı, aşiretler arasındaki mücadeleler, ayrı ayrı gruplar arasındaki çıkar çelişkileri yüzünden Kürdistan'da İngiliz politikasının tercihleri birçok kez değişti ve dönüşümlü olarak kâh bu kâh da öteki grupları desteklemek zorunda kaldılar.

Aşiret reisleri ve şeyhlerin önemli rol oynadıkları Kürt aşiret düzeni ve ataerkil yapı, bu yöneticiler arasındaki rekabet ve sürekli düşmanlık, göçebe aşiretlerin dengesiz ekonomik durumu... Bütün bunlar öyle koşullar sunmaktaydı ki, bu koşullarda İngiliz politikaları ayrı ayrı grupların oluşumunu kolaylıkla etkileyebilir, kendi yandaş kadrosunu oluşturabilir ve Kürt hareketi üzerinde etki mekanizmalarını elinde tutabilirdi. Bu nedenle Kürtlerin sadece ekonomik faaliyetleri ve günlük yaşam tarzını değil, aşiret veya soy çıkarlarını ifade eden grupların temsilcilerini de bilmek gerekir. Günümüzde Kürdistan'da yönlendirici roller üstlenmiş başlıca Kürt önderleri gözden geçirelim.

Türkiye Kürdistanı'nın şu an İngiliz etkisi altında bulunan güney kısmı, azılı bir Türkiye düşmanı ve İngilizlerin başlıca maşası olan Seyit Taha etrafında birleşmektedir. Seyit Taha'nın etkinliği

onun karşısına rakipler çıkmasına sebep oldu ki, bunlardan en önemlisi, Kuzey Kürdistan'ın birleştiricisi rolüne soyunan ve Kemalistlerle sıkı bir ittifak içinde olan Şeyh Abdülkadir'dir. Şeyh Abdülkadir'in entrikaları sayesinde Türkiye hükümeti Seyit Taha'yı takibe aldı, birkaç kere tutukladı, etkisi altındaki Kürt kitlelerle bağını koparabilmek için İstanbul'a gönderdi. Seyit Taha'ya yönelik ilk tutuklama girişimi sırasında, onu Musul'a getirebilmek için, 200 askerden oluşan bir birlik gönderildi. Ama Kürtler askerlere saldırdı, onların silahlarını aldılar ve kendi reislerini kurtardılar. Türk hükümeti, ikinci kez Seyit Taha'yı hile kullanarak yakalamaya karar verdi. 400 kişilik bir birlik gönderildi ve Seyit Taha yakalandı. Kürtler, bunun haberini alınca birliği kuşattılar ve Seyit Taha'nın kendilerine verilmesini istediler. Komutan, onlara tek bir ateş etmeleri durumunda Seyit Taha'yı kendi elleriyle öldüreceğini söyledi. Seyit Taha, Kürtlerin sakin olmalarını ve dağılmalarını istedi, bundan sonra Musul'a götürüldü. Fakat Kürtler arasında dalgalanmalar başladığını gören Musul valisi onu salıverdi ve Kürdistan'a gönderdi. Bütün bu yaşananlar Seyit Taha'yı azılı bir Türk düşmanı yaptı ve son olaylarda İngilizler onu kendi amaçları doğrultusunda kullandılar. İngilizler, İsmail Ağa Simko'nun eliyle kuzey bölgelerde bağımsız Kürdistan kurarak, Simko'nun İran hükümetine karşı operasyonlarını destekledikleri dönemde (1921-1922) Seyit Taha, İngilizlerin aktif bir elemanıydı; Simko ile İngiliz komutanlığı arasında bağlantıyı sağlayarak, Kürtlere Bağdat'tan silah, para ve takviye kuvvetler temin etmekteydi. Halen Seyit Taha, Kemalistlere karşı aktif operasyonlar yürütmekte olup, Kemalistlerin Musul'daki petrol bölgesine nüfuz etmelerini engellemektedir.

Şeyh Mahmut, Berzenci ailesinin (Ali ile Fatma'dan gelen kol) etkili seyitlerinden Kaka Ahmede Şeyh'in (Kürtçe: Kaka Ahmey) torunudur; hem Sünniler hem de Şiiler arasında saygı görmektedir. Babası Seyit Resul ise Şehrezur bölgesinin (buraya Süleymaniye, Gol Ambar ve Kerkük'ün kuzeydoğusunda kalan topraklar dâhildir)

tamamında büyük etki sahibiydi. Şeyh Mahmut kendisi Kürtler arasında muazzam bir otorite sahibidir, onu kutsal bir aziz olarak görüyorlar. Bu ailenin tarihi, onların Türkiye'ye neden düşman olduklarını da açıklamaktadır. Kürt hareketine kıskançlıkla bakan ve bu ailenin etkinliğini artırmasından endişe duyan Türk hükümeti, burada olağan şark yöntemlerini kullandı. Hükümet, Seyit Resul'ü ve kırk akrabasını, bir daha oradan çıkarmamak üzere, Musul'a davet etti. Fakat Türk yönetimi, Seyit'in ailesine açıkça karşı gelmekten çekindiği için Musul'un Arap halkı ile Kürtler arasında çatışma çıkarmaya çalıştı. Kürtler için ayrılan mahallenin özel bir birlik tarafından korunmasına rağmen, korumalar Arapların tarafına geçtiler ve Kürtler öldürüldü, hele Seyit'in ailesini parça parça doğradılar. Bu kanlı tuzaktan sadece Şeyh Mahmut kurtulabildi (o zaman daha 10 yaşındaydı); kılık değiştirilerek akrabalarından birisiyle Kürdistan'a ulaştırıldı. Bu olay, Kürtler arasında kızgınlığa sebep oldu ve Musul halkının tamamını katletmeye yemin ettiler. Türkler, kente takviye birlikler gönderdiler, aracılık yaptılar ve barışı sağlayabildiler. Şeyh Mahmut kendisi de Türklerden çok çekti. Dünya Savaşı başlarında bir İslam mücahidi olarak kâfirlere karşı kutsal savaş çağrıları yaptı ve Fransızlara karşı savaşmak üzere 1000 atlı müridini Suriye cephesine göndererek Türk ordusuna çok önemli bir hizmette bulundu. Fakat görüşmeler yapmak üzere kendisini Musul'a davet eden 6. Ordu komutanıyla kavga etti. Zira Şeyh Mahmut, babasının kalleşçe öldürüldüğü bir kente gitmekten çekindi; bu durumda, Türk askeri yönetimine itaat etmediği gerekçesiyle Süleymaniye'de gözaltına alındı, Musul cezaevine gönderildi. 1917 İlkbaharında İngilizler Musul'a doğru hareket etmeye başlayıncaya kadar orada kaldı. Bu dönemde İngilizlerin taktiği, Türklere karşı Arap hareketini desteklemekten ibaretti. 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa, Musul'da durumun çaresiz olduğunu ve Arapların İngilizler tarafına geçtiğini görünce Kürtlere dayanmak istedi ve bu amaçla Şeyh Mahmut'u salıverdi; onu ağırladı ve İngilizlere karşı dire-

nişi örgütlemesi için Süleymaniye'ye gitmesini önerdi. 10 gün sonra İngilizler Musul'u işgal ettiler. Şeyh Mahmut, İngilizlere karşı Kürt direnişini örgütlemek için yoğun çalışmalar başlattı. İngilizler, onu esir aldılar ve Basra'ya götürdüler; orada iki yıldan fazla cezaevinde kaldı. İngilizler, İsmail Ağa Simko hâkimiyeti altında Kürdistan'ı birleştirme umutlarının kaybedince Şeyh Mahmut'u hapisten çıkarttılar, Melik-i Kürdistan (Kürdistan Kralı) unvanı vererek Süleymaniye'ye gönderdiler. İngilizler bağımsız Kürdistan'ı Kemalistlere karşı mücadelede kullanmak niyetindeydiler, ama Şeyh Mahmut onların planını uygulamayı reddetti ve 1923 Şubat'ında İngilizlerle ipleri koparttı. 3 Mart günü geceleyin Süleymaniye halkının büyük çoğunluğu da beraberinde kenti terk ederek Süleymaniye'nin kuzeybatısındaki Sarı Dağ yönünde hareket etti; bazı bilgilere göre Avroman aşiretinin bulunduğu bölgede İran sınırını geçti. Şeyh Mahmut'un İngilizlerle bağlarını kopartmasında, Kürdistan'a özerklik verilmesi konusunda Ankara hükümetiyle yaptığı görüşmelerin büyük etkisi olmuştur. Şimdilerde Şeyh Mahmut bekleme konumundadır ve hiç kuşkusuz ki, Kemalistler, Kürt sorununa yaklaşımlarını gözden geçirmeleri durumunda onun şahsında sadık bir müttefik kazanabilirler.

Şeyh Abdülkadir, ünlü Şeyh Übeydullah'ın torunudur; ikametgâhı Şemdinli'dedir. Şeyh Übeydullah, Kürtler arasında muazzam bir etkiye sahipti; onu peygamber olarak görmekteydiler. Büyük toprak alanları vardı. Her türlü milliyetçilik belirtilerine karşı mücadele veren Jöntürk hükümeti, Şeyh ailesinin Kürtler üzerinde etkisini zayıflatmak için, Abdülkadir'i Kürt hareketinden yalıtmak amacıyla onu İstanbul'da tutmaya çalıştı; Türk yönetiminde birçok yüksek makamda bulundu, son dönemlerde ise senato[7] üyesiydi. Abdülkadir'in Şemdinli'deki temsilcisi, akrabalarından olan Şeyh Abdullah'tı. Şeyh Abdullah, Kürtler arasında etkinlik sahibi olma

7 Meclis-i Ayan kastedilmektedir. -M.P.

konusunda rakipleri olan Seyit Taha ailesine karşı Abdülkadir'in talimatıyla çetin bir mücadele vermekteydi. Halen Kemalistler, Kuzey Kürdistan'da Seyit Taha'nın saldırılarına karşı mücadeleyi örgütlemek için Şeyh Abdülkadir'in otoritesinden yararlanmayı düşünmektedir.

Kürt hareketinin diğer önemli şahsiyetleri arasında; Kürdistan'ın tamamında yüksek dinsel otoriteyi ellerinde tutan Şeyh Hüsamettin ile Şeyh Necmettin kardeşleri de göstermek gerekir. Özellikle bu kardeşlerin küçüğü olan Şeyh Necmettin'in etkisi çok büyük olup, Kürtler onu kutsal addetmekte ve Şah olarak adlandırmaktadır.

İsmail Ağa Simko, İran Kürtlerini temsil etmekte olup, Türkiye Kürdistanı'nın kaderinde her zaman büyük rol oynamıştır. Urmiye ve Salmas'ın güneybatısında Türkiye sınırı boyunca uzanan topraklarda oturan Şekkak aşiretindendir. Dedesi Ali Ağa Şekkak, Nasrettin Şah döneminin sonlarına doğru Şeyh Übeydullah ile beraber Sünni Kürtlerin Şiilere karşı mücadelesi maskesi altında İran Azerbaycanı'nın büyük bölümünü ve hatta Tebriz'in banliyölerini ele geçirdi. İran hükümetine karşı verdiği çetin mücadele sonrasında Ali Ağa yakalandı ve idam edildi. İsmail Ağa'nın babası Cafer Ağa da büyük oğlu ile beraber İran hükümeti tarafından tutuklanarak öldürüldü. Salt bu aile hesaplaşmaları bile Simko'nun İran devletinin azılı düşmanı olması için yeterlidir. Simko, Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sahneye çıktı, Rus birlikleriyle beraber Türklere karşı askeri operasyonlar başlattı. Bu girişimlerin tarihi çok karmaşıktır ve anlaşılabilmesi için Türkiye'nin İran Azerbaycanı'na yönelik politikaları, Dünya Savaşı sırasında İran ve Kürdistan'a yönelik Alman politikaları konusunda uzun bir inceleme yapılması gerekmektedir. Burada şunu bilmemiz yeterlidir; daha Türkiye savaşa girmeden önce İran Azerbaycanı'ndaki Türk-Alman politikaları İran Kürdistanı'ndaki aşiretler ile Rus birlikler arasında çatışma çıkarmaya yönelikti. Fars milliyetçilerden olup, Alman-Türk politikaları doğrul-

tusunda Rusya'ya karşı sürülmesi düşünülen Kürtlerin önderi olması öngörülen Emir Haşmet, İsmail Ağa'nın rakibiydi ve kendisi Emir Haşmet'e bağlanmaktansa Ruslarla birleşmeyi tercih etti. Dünya Savaşı sırasında Simko, kendi konumunu pekiştirmek amacıyla sürekli saf değiştirerek kâh bu kâh da öteki tarafa geçti; hem düşmanları hem de geçici müttefikleri açısından aynı derecede tehdit kaynağı oldu. Bu dönemde İngilizlerle ilişkileri biçimlenmeye başladı. İngilizler onu kullanarak, doğuya yönelik Türk-Alman yayılmacılığının önünde bir siper olarak örgütlemeye çalıştılar. Rus Devrimi'nin ve Rus ordularının İran'dan çıkmasının ardından Simko, neredeyse bağımsız bir konuma sahip oldu. İşte bu noktada onun İran hükümetine karşı mücadelesi başladı; onlar hile ve kandırmalarla Simko'yu kendilerine bağlamak ya da gücünü kırmak istediler. Kemalist Devrim başladığında Simko'nun etrafına çok sayıda Türk askeri toplandı; bunlar vatana dönemeyenlerdi. Bu dönemde Simko'nun birlikleri düzenli orduya dönüştü. Çok sayıda deneyimli Türk subay ve danışmanlar bu orduyu örgütledi, Musul'daki İngiliz komutanlığındaki bağlantılar ise iyice silahlanmasını sağladı. Bu arada Seyit Taha, Bağdat'tan makineli tüfekler, sahra topları, tüfekler, para ve birkaç İngiliz danışman getirdi. Buna paralel olarak Simko, İran birliklerine karşı kazandığı zaferler sayesinde de güçlendi; 8 top, birkaç makineli tüfek, 3 bin tüfek ele geçirdi ve Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Simko resmi olarak Kürdistan kralı rolünü üstlendi, çapraz konuşlandırılmış iki dağ topunun çiziminden oluşan kendi armasını onayladı; armanın üzerinde "Bağımsız Kürdistan" ibaresi yer almaktaydı. Bunlar 1922 İlkbaharında yaşandı; aynı yılın Ağustos ayında Simko, İran birlikleri tarafından hezimete uğratıldı, merkez üssü olan Çehrik Kale işgal edildi, kendisi kaçarak Türkiye topraklarına sığınmak zorunda kaldı. Burada Van bölgesinin Kürt boylarını etrafına toplamaya çalıştı, Türklerin tepkisini çekti ve yenilgiye uğradı. Bundan sonra Simko bir süre ortadan kayboldu. Fakat İngilizlerin Güney Kürdistan'daki başarı-

ları, Kemalistleri, İngilizlere karşı bir Kürt cephesi örgütlemeye yöneltmektedir ve onlar bu amaçla Simko'yu, aynı zamanda Şeyh Mahmut'u da kullanmaya kararlı görünmektedirler. Son gelen haberlere göre, Simko Kemalistlerle barışmış ve Kuzey ve İran Kürtlerini örgütlemek yönünde aktif çalışmalar yapmaktadır. Konunun bu yönü benim bu yazıdaki amaçlarım dışına çıkmaktadır. Yalnız şunu söyleyebilirim ki, Türkiye'deki Kürt hareketi hiç kuşkusuz, İran Kürdistanı'ndaki durumu önemli ölçüde etkileyecektir. İran Kürtleri, Türkiye'deki Kürt hareketinin başarıları konusunda, keza Kürt özerkliğinin perspektiflerine dair bilgiler almaktadırlar. Diğer taraftan İran hükümetinin politikalarının eskiden olduğu gibi kendilerini silahsızlandırmak ve Kürt bağımsızlık düşüncesini ortadan kaldırmak yönünde olduğunu görüyorlar ve Simko hareketine yanaşma eğilimi göstermeye başlıyorlar. Fakat bu durum, İran Azerbaycanı'nda yeni sorunlar çıkması yönünde bir tehdit oluşturmaktadır.

Yakın zaman içinde Van'da Kürt sorunu konusunda yapılacak olan toplantıya ilişkin haberler İran Kürtlerini özellikle etkilemektedir; Kürt hareketinin tüm önderlerinin katılması öngörülen bu toplantıya büyük umutlar bağlanmış durumdadır.

KÜRDİSTAN'DA AYAKLANMA[1]

Dr. H. Stürmer

Doğu Raporu 3 Mart 1925, Berlin

1. Genel Anlamı

Kürt Ayaklanmaları, Yunanların Osmanlı topraklarını işgal ettiği dönemde de tekrar tekrar cereyan etmiş, fakat buna rağmen Ankara hükümeti için bir tehlike oluşturmamıştı. Patrikhane sorununun yol açtığı şimdiki Türk-Yunan gerginliği de askeri açıdan yine ciddiye alınacak bir tehlike oluşturmuyor. Her an bir harekât yapabilecek gücü olan Türk ordusunun doğuda önü açık görünüyor. Kürt ayaklanmasının, Ankara hükümetini askeri anlamda sarsması gibi bir durum söz konusu değil. Ayaklanmaya asıl ve en başta, yakın gelecekte çözülmesi beklenen Musul sorununa etkisi açısından bir anlam ve önem verilmeli.

1 Bu rapor, Komintern'e (Komünist Enternasyonal) sunulmuş olup Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 544, liste 3, dosya 129, yaprak 12-17 numaralarıyla kayıt altındadır. Aslı Almanca olan raporun üstünde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Arşivi damgası bulunmaktadır. -M.P.

2. Ayaklanmanın Merkezi, Yayılması ve Askeri Durum

Bingöl'ün Genç ilçesinde başlayan ayaklanmayı "basit bir çete savaşı" olarak küçümseyen Fethi Bey hükümeti, isyancıların, müdahale için gönderilen küçük bir jandarma birliğini yerli basından gelen haberlere göre sürpriz bir şekilde geri püskürtmeleri üzerine görevi bıraktı ve İsmet Paşa, rahatsızlığı daha tam iyileşmeden yeni hükümetin başına geçti. Hükümet, Kürt başkaldırısının Ergani, Diyarbakır ve Harput'a da yayılması üzerine on iki doğu ilinde savaş hali ilân etti. Bir ara Diyarbakır, Malatya ve Ergani'nin Kürtlerin eline geçtiğini duyurdu, ancak daha sonra bunu yalanladı. Bu arada Elazığ ve Harput'tan yerel halkın geri püskürttüğü isyancıların, stratejik önemi olan Dersim'i ele geçirdikleri söyleniyor. Hareketin Urfa'ya kadar yayılması (ki bugüne dek yalanlanmış değil) ise çok önemli, çünkü isyancılar böylelikle Musul sınırının büyük bir bölümünü kontrol altında tutabilecek ve buradaki Kürtlerle doğrudan ilişki kurabilecekler. Ayaklanmanın başlamasından bu yana geçen iki hafta sonunda durum, Türk hükümeti açısından biraz düzelmiş görünüyor. Ayaklanma yazın olsaydı, Türk Ordusu tarafından birkaç hafta içinde bastırılması işten bile olmazdı, ancak şu sıralar bölge karla kaplı olduğundan harekât birkaç ay sürecek gibi gözüküyor.

3. Görünen Nedenler; Hareketin Doğuşu ve Hedefi Hakkında Türk ve İngiliz Görüşleri

Hareketin önderi Şeyh Sait'in Manifestosunun gösterdiği hedefler:

- Türkiye'den bağımsız bir Kürt devleti kurulması
- Başına bir padişahın atanması
- Halifeliğin ve şeriatın geri getirilmesi

a. Din Etkeni: Şeyh Sait'in kendisi, İran'ın Hiva ve Buhara kentlerine kadar genişlemiş bulunan Nakşibendi tarikatının başıdır. Ayaklanmanın itici gücü, İslam cephesindekiler için dayanılmaz olan ve "Müslümanlıkla hiçbir şekilde bağdaşmayan" Ankara hükümetinin "laikleşme politikası" oldu. Özellikle hayal gücünün genişliğiyle tanınan ve güvenilebilirliği az olan *Chicago Tribune* muhabiri, "isyancıların süngüsünün Kuran-ı Kerim" olduğunu belirtiyor ve *Daily Telegraph*'ın "Din Savaşı" şeklinde manşet atmasına sebep oluyor. Ayrıca Bursa, Trabzon ve Erzurum gibi "dini merkezlerin" hükümete karşı büyük öfke içinde olduğunu bildiriyor. Türk basını ise, ayaklanmanın tam da Ziyaeddin Hoca'nın Meclis'te laikliği şiddetle eleştirdiği konuşmasının hemen ertesinde başlamasının bir "işaret" olduğu konusunda görüş birliği içinde. Ankara'daki tedirgin çevrelerin, "halifeliği ve şeriatı geri getirmeyi amaçlayan hareket ülkenin tümünü kapsayabilir" korkusuyla İstanbul ve Trabzon'da sıkıyönetim uygulanması yolundaki isteklerini hükümet geri çevirdi. Öte yandan *Manchester Guardian* ise Kürtlerin Müslümanlıkla ilişkilerinin gevşek ve bağnazlıktan uzak olması nedeniyle halifelik konusunun, her ne kadar manifestoda özel olarak vurgulansa da, ayaklanmanın asıl amacına erişmede olsa olsa körükleyici bir rol oynadığını ileri sürüyor.

b. Hanedan Etkeni: Sultan Abdülhamit'in, Paris'te sürgün hayatı yaşayan ve isyancılar arasında olduğu iddia edilen oğlu Selim Efendi'nin, isyancılar tarafından tahta çıkarılmak istendiği ileri sürülüyor. Ankara ise, iki yıl önce sürgüne gönderilen Abdülhamit dönemi hanedan mensuplarından çoğunun vaktiyle Musul, İran ve Suriye'ye gittiğini ve şimdiyse Türkiye sınırları içindeki Kürt bölgelerine geçtiğini belirtiyor ve ayaklanmanın yönetimini üstlendiklerinin altını çiziyor. Osmanlı sarayının ileri gelenlerinden oluşan yaklaşık 150 kişilik bir komitenin, ayaklanmayı İsviçre'den ve Suriye'den yönettiği söyleniyor. Ayaklanmanın, Şeyh Sait'in iki oğlu-

nun, bilgi toplamak için gittikleri İstanbul ve Halep'ten geri dönmelerinin hemen ardından patlak verdiği yolunda Fethi Bey'in de dikkati çekilmişti. Ankara basını, ayaklanmayı, Cumhuriyet yönetiminin, doğu illeriyle ilgili hemen hiçbir soruna el atmadığı yolunda algılandığının bir göstergesi olarak tanımlıyor ve bunun ciddi bir uyarı olduğunu belirtiyor.

c. Sosyo-Ekonomik ve Ulusal Etkenler: Din faktörünü reddeden ve Musul sorununun çözümü için (bkz. madde 4) Türkiye'nin baskısı olduğuna inanmayan *Manchester Guardian* gazetesine göre hareket, Kürtlerin bağımsızlıklarına kavuşma sürecinin yeni bir aşamasından başka bir şey değil ve gerçek nedeni, "ulusal kimlik (ırk) ve belki de ekonomik". Oysa *Morning Post*, Şeyh Sait Ayaklanması'nın gerekçesi olarak feodal Kürt aşiretlerinin, Cumhuriyet rejiminin kendi güç ve otoritelerine son vermesinden korkmalarını gösteriyor. *L'Information* ise (28.2 tarihli "Kürt Baskını" adlı başyazı) "laik Cumhuriyete karşı dini bir hareket olmaktan uzak" olarak nitelediği başkaldırının gerekçesinin "dağlarda yaşayan köylülerin, Lozan Antlaşması'nda öngörülen 'mübadele' işlemi gereği yurtdışından getirilen Türklerin verimli yaylalara yerleştirilmesine itirazı" olduğunu savunuyor.

4. Ankara Hükümetinin Görüşü

Başbakan Fethi Bey, Büyük Millet Meclisi'nde Kürt ayaklanmasının, tam da önemli uluslararası konuların (Musul olsa gerek) çözüm aşamasına geldiği bir sırada baş gösterdiğine üstü kapalı olarak değinmişti. Muhalefetten Kâzım Karabekir de başbakanın açıklamalarını "Fethi Bey ayaklanmanın arkasında her halde dış kaynaklı entrikaları görüyor." biçiminde yorumlamış ve kendisi de (İngiliz) oyunların(ın) rol oynadığına inandığını söylemişti. İngiliz

basını ise Ankara'daki resmi çevrelerin bu "yabancı parmak" faktörünü yalnızca hareketin ilk günlerinde ön plana çıkardığını, sonraki günlerde ise daha çok din ve hanedan kaynaklı faktörleri vurguladığını kanıtlayabilmek istiyor. Bu arada yeni hükümet, dinin kamuoyunu etkilemek amacıyla politik amaçlı kullanılmasının "vatana ihanet" olarak algılanacağı yeni bir yasayı uygulamaya koydu. Böylece ayaklanmayı, uygulayacağı iç politika için bir malzeme olarak kullanacağı açıkça belli oluyor.

5. İngiliz Kışkırtması ve Musul Sorunuyla Bağlantı

a. Geçtiğimiz sonbahar aylarında Türk kuvvetlerinin Hakkâri'deki Nesturilere karşı düzenlediği operasyon sırasında ayaklanmanın başı Şeyh Sait, Türk hükümetine karşı safta yer almıştı. 17 Ekim 1924 tarihli "Musul" raporunda, önceki yıl İstanbul'da toplanan Musul Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan Hakkâri sorunu ile İngilizlerin Musul politikası arasındaki ilişkiye değinmiştik.

b. Yine geçen Ocak ayında Nesturi ve Keldani Metropolitinin, bir süre İngiltere'de Canterbury Başpiskoposu'nun konuğu olduğunun altını çizmekte yarar var. Bu bağlamda *Manchester Guardian* da, Musul sorununa çözüm arayışı içinde olunduğu şu sıralarda, ya Yakındoğu'daki İngiliz yönetimi altında bulunan Nesturilere Irak hükümetinin dolaylı denetimi altında hiç olmazsa kısmi bir özerklik verilmesi ya da anayurtlarına kavuşmalarının sağlanması gibi konuların git gide artan bir önem kazanmakta olduğunun altını çiziyor.

c. İngilizlerin, Kürt ayaklanmasını desteklediklerinin somut bir kanıtı yok. Ancak; aylar boyunca yapılan planlı hazırlıklar, isyancıların, makineli tüfeklerin de desteğiyle çok iyi donatılmış oldukları ve hele ayaklanmanın zamanlamasının yarattığı kuşkular, Türk

basını tarafından haklı olarak dile getiriliyor. Ne var ki İngiltere için ayaklanmanın başarılı olup olmaması hiç de önemli değil. Önemli olan Türkiye sınırları içinde Türk karşıtı ayrılıkçı bir silâhlı hareketin varlığı. Musul sorununun, Kürt-Nesturi-Keldani odaklı çözülmesi gerektiğini savunan İngiltere'nin eline böylelikle kararlılığını güçlendirici sağlam bir kanıt geçiyor ve bunu da önümüzdeki yazın başında Musul sorununun görüşüleceği Cenevre Konferansı'nda kullanacak.

d. Bu arada rakibin silahıyla saldırıya geçen İngiliz basını Türkiye aleyhine "Hırsızı yakalayın!" çığlıkları atıyor. Bunu en çok *Daily Telegraph* yapıyor. Nitekim 22.2 tarihli gazetede "Türk zihniyetini en iyi bilen İngiliz askeri ve diplomatik çevreleri Ankara'nın isyancı Kürtlere karşı aldığı askeri önlemlere büyük kuşku ve güvensizlikle bakıyorlar. Yapılan hazırlıklar, Osmanlı ordusunun, Irak'ın Musul yöresindeki Revanduz köyüne 1923'te düzenlediği baskın öncesini anımsatıyor" deniyor. Haberde daha sonra, ki 28.2 tarihli başyazı da bu görüşü sahipleniyor, Türklerin Milletler Cemiyeti'ne ve tüm üye devletlere, Türk askerinin neler yapabileceği ve belki de Irak'ı ele geçirmeye yönelik gerçekten bir askeri harekâta girişebileceği konusunda bilinçli bir gözdağı vermeyi amaçladığı söyleniyor. İngiltere belki de, şu anda Musul'da bulunan karma komisyonu, Mart ayında yayınlayacağı raporun sonucu konusunda etkilemek istemektedir.

Kürt ayaklanması ister başarıya ulaşsın isterse son derece kararlı ve gözü kara görünen Türk hükümeti tarafından bastırılsın, Kürdistan'da şu anda olup bitenlerden hareketle Türk-İngiliz gerginliğinin önümüzdeki aylarda artarak süreceğine kesin gözüyle bakılabilir.

TÜRKİYE'DE HÜKÜMET DEĞİŞİMİ[1]

Dr. H. Stürmer

Doğu Raporu 6 Mart 1925, Berlin

3 Mart'ta Fethi Bey kabinesinin istifası, İsmet Paşa'nın yeniden başbakanlığa getirilmesi ve bunlardan doğan hükümet değişimi, kesinlikle Kürt ayaklanmasının Ankara rejimi için bir tehlike teşkil ettiğinin göstergesi değildir. Aksine bu durum, Kürt ayaklanmasının, geçmişteki keskin radikalleşme ve "devrimi yaygınlaştırma" çizgisine geri dönmek için kullanılan bir iç politik malzeme olduğunu gösterir. Fethi Bey'in, birkaç ay önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefeti sonucu başbakanlığa getirilmesiyle kopukluk gösteren bu çizgi, bu kez de Mustafa Kemal'in isteği üzerine gerçekleşen kabine değişikliğiyle yeniden eski kimliğine kavuşmuştur. Geçmişte Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın ılımlı üyelerinden Fethi Bey'i, Terakkiperver Fırka'nın ağzını kapamak amacıyla başbakanlığa getirmişti. Şimdi de muhalefete ağır bir darbe vurma

1 Bu rapor, Komintern'e (Komünist Enternasyonal) sunulmuş olup Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 544, liste 3, dosya 129, yaprak 18-19 numaralarıyla kayıt altındadır. Aslı Almanca olan raporun üstünde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Arşivi damgası bulunmaktadır. -M.P.

zamanının geldiğine inandığından Fethi Bey yerine yeniden İsmet Paşa'yı atıyor. Kısa süre öncesine kadar, geçirdiği rahatsızlık nedeniyle "kesinlikle dinlenmesi gerektiği" söylenen İsmet Paşa'nın yeniden göreve getirilmesi, açıkça, Fethi Bey'in muhalefeti köşeye sıkıştırmak için başvurduğu ılımlı yöntemlerin başarısızlığını kamuoyu önünde sergilemek amacını taşıyor.

Halk Fırkası'nı hükümet krizine doğru götüren toplantıların gündemi, bu konuda hemfikir olan basına göre özellikle Kürt ayaklanması ile ilişkiliydi. Önceki raporumuzda (3 Mart 1925, Kürt Ayaklanması), hükümetin, ayaklanmanın olumsuz getirilerini baltalamak adına, etkisi azalmış köktenci laikleşme politikasını uygulamak için nasıl çabaladığına işaret etmiştik. Şimdilerde bu durum tüm keskinliğiyle ortaya çıkıyor. Kürt ayaklanmasının hemen ardından, birkaç milletvekili, Fethi Bey hükümetinden sıkıyönetimin İstanbul ve Trabzon'da da uygulanmasını talep etmişler; ancak Fethi Bey bunu reddetmişti. Aynı ret, Fethi Bey'e Halk Fırkası'nın 3 Mart'ta yapılan toplantısında, 93'e karşılık 60 (*Times*) gibi bir azınlığın istemiyle ve Mustafa Kemal Paşa'nın da bunu desteklemesiyle, görevden çekilmesine sebebiyet verilmesi şeklinde geri dönmüştür.

Ancak bu toplantıların içeriği hakkında *Chicago Tribune (Daily Telegraph)* oldukça kesin haberler yayımlıyor: İsmet Paşa destekçileri olarak görülen Halk Fırkası fanatikleri, Fethi Bey'den "Kürt isyanını bahane olarak almak suretiyle sıkıyönetim kanunu çıkarmasını, böylelikle de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı yok etmesini" istemiş olmalıydılar. *Times* İstanbul ise Fethi Bey'i görevden çekme çabasının nedenlerini "devrimcileşmeyi azaltmak ve haksızca küçümsemek" başlıklarında topluyor ve "radikallerin" ileri hareket hedefinin "devrimin tamamlanması" olduğunu ekleyerek, bu hususun da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na, basına ve gerici diğer öğelere karşı alınacak bazı katı tedbirlerle sağlanabileceğini belirtiyor. Gerçekten de İsmet Paşa'nın yeni hükümeti, amacı

gericiliğe karşı gözdağı vermek olan "Takrir-i Sükûn Kanunu"nu hazırladı ve bu kanun da Millet Meclisi'nde kabul edildi. İsmet Paşa kabinesi ve hükümet programı ise güven oylamasında 155 kabul, 23 ret ve 2 çekimser oyla sınavı geçti.

İsmet Paşa hükümetinin dış politikası, başta İngilizlerin Kürdistan'da yarattığı entrikalara karşı en sert tutumu sergilemek olmak üzere Musul konusunda gerginliği arttırmak, Rusya'yla çok iyi ilişki içinde olmak (ki Türkiye'de bir ara Komünist Fırka kurma etkinlikleriyle tanınan yeni Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü bunun bir kanıtı) ve her halde (mali) borçlanma konusunda en son İngiltere'ye başvurmak.

Musul sorununun çok uzun süre sürüncemede kalması, İngiltere'nin Kürdistan'da apaçık sergilediği oyunlar ve hükümetin Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi konusundaki körü körüne inadı, böylece (Türkiye'nin askeri gücüne zarar vermeden) bozulan Türk-İngiliz ilişkileri ve son olarak Fethi Bey olayının hüsranla sonuçlanması üzerine Mustafa Kemal-İsmet Paşa politikasına yeniden dönülmesi gibi konular, bir bütün olarak ele alındığında, Türkiye'deki gelişmelerden umutlu olunabileceğini gösteriyor.

KÜRDİSTAN'DA KARŞIDEVRİMCİ HAREKET[1]

M. Pogorelov

İç Siyasal Durum

1924 sonu ve 1925 başlarında Türkiye'nin iç siyasal durumu, iktidardaki Halk Partisi'nin bölünmesi ve hem Meclis'te hem de ülke genelinde muhalefetin güçlenmesiyle dikkat çekmektedir. Halk Partisi'nden bazı tanınmış milletvekilleri ayrılarak, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Bunlar, Meclis'te muhalefeti kurdular ve ülkenin her yerinde kendi teşkilatlarını örgütlemeye giriştiler. Terakkiperverciler arasında, İstiklal Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cevat Paşa gibi silah arkadaşları ile Adnan Bey, Rauf Bey, Canbolat gibi önemli siyasal kişilikler yer almaktadır; bunlar doğu illerinde ve İstanbul'da nüfuz sahibi olup, büyük toprak ağaları ve zengin tüccar sınıfına mensup kişilerdir. Mecliste 230-240 iktidar milletvekiline karşı muhalefetin toplam milletvekili sayısı yaklaşık 30 olmak üzere, çok küçük bir azınlık oluşturmaktadır.

1 SSCB Savunma Bakanlığı'nın askeri-siyasi yayın organı *Voyennıy Vestnik* (Askeri Belleten) dergisinin 21 Mart 1925 tarihli 11 nolu sayısında yayımlanmıştır. M.V. Frunze, S.S. Kamenyev gibi Sovyet devletinin önde gelen isimlerinin yayın kurulunda bulunduğu derginin esas görevi, Sovyet hükümetinin ve SBKP'nin askeri meselelerdeki politikalarının oluşturulmasıdır. -M.P.

Yeni parti kendisini "terakkici"[2] olarak adlandırsa da, hiç kuşkusuz, iktidardaki Halk Partisi'ne kıyasla daha sağcı ve daha gericidir. Terakkipervercilerin resmi programı Halkçılardan çok az bir farklılık göstermektedir ve program, genel hatlarıyla şöyle ifade edilebilir: Terakkiperverciler, iktidarın yerelleşmesi; tek aşamalı seçim; yabancı kapitalistlerle daha sıkı işbirliği; vergi yükümlülüklerinin zengin ve daha az gelirli kesimler arasında paylaşılması; ülke yaşamını kökten sarsmakta olan reformların Mustafa Kemal Paşa hükümetine kıyasla daha kademeli (yavaş) biçimde yapılması taraftarıdır. Fakat bunlar Terakkipervercilerin sadece resmi programıdır ve gerici niyetlerini liberal sloganlar arkasına saklamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetin kaldırılması, sultanın kovulması, din adamlarına, camilere ve çeşitli derviş tarikatlarına ait toprakların kamulaştırılması, din okullarının kapatılması gibi köktenci reformları, din adamları, doğu illerindeki yarı feodal toprak ağaları ve halkın cahil kesimleri arasında hoşnutsuzlukların ve de muhalefet milletvekillerinin güçlenmesine yol açmıştır. Ve bu durum Halk Partisi'ni parçalanmaya götürmüştür.

Ama şu da kuşkusuz ki, bu parçalanmanın sebepleri arasında bazı kişisel hesaplar ile Kemal'in aşırı sert ve hemen hemen sınırsız iktidarından duyulan hoşnutsuzluk da vardır. Mevcut meclis seçimleri düzenine göre, seçimlere fiili olarak sadece burjuvazi ve din adamları katılmaktadır. Özellikle, din adamları ile toprak ağalarının yerel aydınlar da dâhil olmak üzere halkın tamamını kendi etkisi altında tuttuğu geri kalmış doğu illerinde durum böyledir. 1924 sonlarında yapılan ek seçimler, doğu illerinde Ankara hükümetine karşı duyulan hoşnutsuzluğu açıkça ortaya koydu; bu hoşnutsuzluk seçimler sonrasında daha da arttı, zira hükümet seçmenlere aşırı baskı yapmaktaydı.

2 İlerici. -M.P.

Bütün bu nedenler yüzünden, doğu illerinde patlak veren Kürt isyanı gayet uygun bir zemin buldu ve de hükümeti oldukça rahatsız etti.

Kürt Sorununun Kısa Tarihi

Kürtlerin günümüz Kürdistan topraklarında ilk defa görülmesi milattan 4-5 yüzyıl öncesine rastlamaktadır. Kürtlerin kökeni tam olarak açıklığa kavuşturulmasa da, onların dil olarak İran grubuna bağlı Arî [bir kavim] oldukları kuşkusuzdur; dolayısıyla doğudan geldikleri muhtemeldir. Kürtlerin eski tarihi çok karışıktır, ama Küçük Asya'da Türklerin ortaya çıkmasıyla 16. yüzyıldan başlayarak Kürtlerin kaderi Osmanlı devletinin tarihiyle yakından bağlantılı olmuştur.

Kürdistan'ın etnografik haritası şöyle tanımlanabilir: Kuzey sınırı Erzurum enlemi, güneyde ise Sivas boylamı, doğuda Urmiye Gölü, güneyde ise Urfa-Mardin-Kerkük-Süleymaniye-Kirmanşah çizgisidir. Bu arada etnografya çizgisi Musul kentinin biraz kuzeyinden geçmektedir. Bu sınırlar içerisinde, Türkiye Ermenistanı'nda ve Musul'un kuzeydoğu bölümünde Kürtler nüfusun ana kitlesini (yüzde 80'in üzerinde) oluşturmaktadır. Diğer illerde toplu olarak yaşasalar da çoğunluk değillerdir; Türkler ve güney illerinde de Araplarla karışık yaşamaktadırlar. Böylece günümüzde Kürtler üç devletin topraklarında yaşamaktadır: Türkiye, İran, Irak. Fakat Irak'ın Kürt bölgesi halen Irak ile Türkiye arasında tartışmalı durumdadır.

Kürtlerin sayısı konusunda kesin istatistikî bilgileri yoktur, ama muhtemelen 2 milyondan az değiller; bu arada Türkiye'de ve tartışmalı bölgede yaklaşık 1.600.000 Kürt yaşamaktadır.

Yaşam tarzı itibarıyla Kürtler göçebe, yarı göçebe ve yerleşikler olarak ayrılmaktadır; bu arada sayıca en az olanlar tam göçebeler, en fazla olanlar ise esasen hayvancılıkla uğraşmanın yanı sıra kü-

çük boyutlarda tarım da yapan yarı yerleşiklerdir. Kürtler çoğunlukla aşiret yapılanmasını muhafaza etmişlerdir ve aşiretler iki katmandan oluşmaktadır: 1) Toprak sahibi ağalar (savaşçılar) ve onların hizmetkârları; 2) reaya, ağa topraklarını işleyen ve onlara karşı yarı serf bağlılığı bulunan insanlar. Bu bağlılık, aynı aşirete mensubiyet ve ortak çıkarlara sahip olma bilinci sayesinde biraz yumuşamaktadır. Kürtler, Sünni Müslümandır.

Türklerin hâkimiyetine giren Kürtler, 19. yüzyıla kadar sultana hediyeler vermek dışında aslında tam bağımsız bir yaşam sürdüler ve sadece 1834 yılında Reşit Paşa tarafından yeniden gerçek anlamda Türk tebaası haline getirildiler. 1843-46 yıllarında Türklerin egemenliğine bir tepki olarak Kürt isyanı patlak verdi, ancak isyan, hemen komşu Nesturilere karşı bir yağma ve kıyım hareketine dönüştü; sonrasında bastırıldı, Kürt reis Bedirhan ise Türklerce esir alındı.

Türkiye ile Rusya savaşı sırasında 1853-1854'te Kürtler arasında Türklere karşı gerçek bir halk hareketi başlatıldı. Ayaklanan Kürtlerin başını çeken Yezdanşir az sayıdaki Türk garnizonlarının tamamını kılıçtan geçirdi ve Kafkasya tarafından saldırmakta olan Rus birlikleriyle bütünleşmeye çalıştı. Yezdanşir, İngiliz ajanlar tarafından haince yakalandı ve Türklere telsim edildi; bundan sonra isyan da kendiliğinden yatıştı.

1878-1880 yıllarında Kürtler yeniden Türklere karşı ayaklandı. Übeydullah önderliğindeki bu isyan iyice büyüdü ve yalnız İran ve Türkiye hükümetlerinin ortak harekâtları sonucunda bastırılabildi. Sultan Abdülhamit döneminde Kürtler ile Türkler arasındaki ilişkiler yeni çizgiler kazanmaya başladı, Kürtlerin "barışçı" yollardan özümsenmesi için bir dizi önlemler alındı. Bu çerçevede yerleşik Rus Kazak birliklerini örnek alınarak "Hamidiye" atlı alayları kuruldu. Daha sonra Dünya Savaşı'nda görüldüğü üzere bunlar askeri bakımdan gayet zayıftı, ama asli görevleri olarak Kürtlerin bir kısmının özümsenmesini başardılar.

Dünya Savaşı'nın bitişiyle Doğu'da oluşan yeni siyasal ortam bağlamında Kürt sorunu önemli ölçüde uluslararası bir nitelik kazandı. Irak'ı ele geçiren İngiltere, bağımsız bir Ermenistan kurulabilmesi için gayret sarf etmektedir. Genel olarak, kendine ait Mezopotamya mülklerinin kuzeyinde, petrol yataklarını kendi elinde tutabilmek ve Türkiye'ye karşı korunmak amacıyla kendi kontrolü altında bir tampon devlet kurmak peşindedir. İngiliz himayesinde bağımsız Ermenistan kurma girişimleri tam bir hüsranla sonuçlanmış, zira savaş sonrasında Ermeni vilayetlerinde hemen hemen hiç Ermeni kalmamıştır. 1920 Sevr Antlaşması'ndan sonra Türkiye "büyük devletlerin" sömürgesi olmamak için, İngilizlerin yönlendirdiği Yunanlar ile Fransızlara karşı silahlı mücadele vermeye başlamıştı. İstiklal Savaşı döneminde Kürtler genellikle Türk hükümetini desteklediler, zira dindaşları olan Türklerle işbirliği yapmayı İngiliz esaretine tercih ettiler. Bu dönemde Mustafa Kemal, Kürt önderlere yönelik belirsiz mesajlar verdi ve ileride Türk devletine bağlı özerk bir Kürdistan için ümit oluşturdu.

1920 yılından başlayarak İngilizler, kendilerine bağlı "bağımsız" Güney Kürdistan kurmaya çalıştılar; Kürtlerin yaşadığı komşu Türk illerini de ileride buraya katmayı düşünüyorlardı.

Bu amaçla, Güney Kürdistan'da büyük bir saygınlığı olan Şeyh Mahmut, Bağdat'ta İngilizler tarafından şatafatlı biçimde başkenti Süleymaniye olan bu yeni devletin kralı ilan edildi. Fakat İngiliz altınlarına ve onların ikna gayretlerine rağmen Şeyh Mahmut, gerçekten de bağımsız olmak istiyordu. Bu durum İngilizlerin planlarına uymamaktaydı ve bu yüzden Şeyh Mahmut, 1923 yılında dağlara kaçtı ve şimdiye kadar oralarda saklanmaktadır. İngiliz uçakları, Kürdistan'ın başkenti Süleymaniye'yi düzenli aralıklarla ziyaret ediyor, her defasında bombalıyorlar. Mahmut'la yaşanan hüsran sonrasında İngilizler, Kürdistan'ı Irak'ın sıradan bir bölümü haline

getirdiler; fakat oralarda onların egemenliği İngiliz garnizonlarından sadece bir makineli tüfek ateşi mesafesi kadar bir alana yayılmaktaydı.

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Güney Kürdistan sorununda yeni bir döneme geçildi: İngilizler ile Türkler, Musul vilayeti konusunda tartışıyorlar; uzun ve verimsiz tartışmalardan sonra sonunda bu konu, Milletler Cemiyeti'ne götürülünce, "Kürt ahalinin isteklerini yerinde öğrenmek" amacıyla karma bir komisyon kurularak Musul'a gönderildi. Kürtlerin Türklere bakışının ortaya konabilmesi için en uygun görsel araç, Türkiye'nin kendi içinde kargaşa çıkarmak olabilirdi. Bu amaçla İngilizler tabii ki ellerinden gelen her şeyi yaptılar, büyük miktarlarda "ikna altını" harcadılar. Gazete haberleri isyanın elebaşı Şeyh Sait'i açıkça İngiliz ajanı olarak adlandırmaktadır.

İngilizlerin "çalışmaları" için Kürdistan'da uygun koşullar oluşturuldu. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar, doğuda genel olarak ulusal bilincin yükselişe geçtiği bir dönemdir. Bu yükseliş dalgası, genellikle özgürlüğüne düşkün olan Kürt halkını da kapsadı; Yezdanşir, Übeydullah vb.'nin verdikleri bağımsızlık mücadeleleri oralarda hâlâ unutulmamıştır. Kürt yöneticiler arasında, ki bunların çoğu daha önce Türk ordusunda subaylık yapmış ve iyi eğitim görmüşlerdir, Kürdistan özerkliği fikri yeterince belirginleşmiştir.

İngilizlerin Musul bölgesine ve Güney Kürdistan'a yerleşme ve burada doğrudan İngiliz etkisi altında bir tampon devlet kurma istekleri, bu bölgenin komşu Irak açısından ve de Büyük Britanya'yı en önemli sömürgesi Hindistan'a bağlayan kara ve havayolları bakımından büyük önem taşımasıyla açıklanabilir. Mısır'dan başlayarak Filistin ve Arabistan üzerinden geçen karayolu ile havayolları Kürdistan'da bulunan silahlı güçlerin tehdidi altındadır. Tasarlanmakta olan ve Arabistan ile Irak üzerinden Tahran'a ve Kuzey İran'a uzanması öngörülen hava ve karayolları da Musul bölgesinin yanı başından geçecektir. Böylelikle, Irak'ın önemi İngiltere ile Hindis-

tan ve Güney İran'ın petrol yatakları arasında bir bağlantı noktası olmasından kaynaklanmaktadır. Irak'ın güvenliği için ise İngiltere'nin Güney Kürdistan'a sahip olması gerekir.

Türkiye'nin Doğu İllerinde İsyan

Yukarıda anlatılanlar bir araya getirildiğinde doğu illerindeki geniş halk yığınlarının tutumu anlaşılmaya başlıyor. Köylü kesimi hükümetin ve toprak sahipleri lehine olan ağır vergilerden hoşnut değildi; toprak sahipleri iktidarın aşırı katılığından, din adamları hilafetin kaldırılması ve kendi yetkilerinin sınırlandırılmasından, büyük tüccarlar yabancı devletlerle ticaretin kısıtlanmasından ve genel olarak işlerin durgunluğundan, yedek subaylar ise hiçbir tazminat ödenmeden ordudan atılarak beş parasız bırakılmalarından memnun değildi. Kürtlerin milli taleplerini ve onlar arasında yapılan İngiliz propagandalarını da bütün bunların üzerine eklemek gerekir. Meclisteki muhalefet, hükümete karşı duyulan bu hoşnutsuzluğun ideolojik sözcülüğünü yapmaktaydı. Hiç kuşkusuz, hükümet bütün bu gelişmeleri dikkate almaktaydı; isyanla ilgili ilk bilgiler ulaştığında olaylara karşı sergilediği ciddiyet de bunu kanıtlamaktadır.

Hâlihazırda doğrudan isyanın durumu, keza katılımcılar ve isyan bölgeleri konusunda sadece bölük pörçük ve çoğu zaman çelişkili telgraf haberleri vardır; bunlar yaşanan olaylar içinde doğru bir yön belirlenebilmesini olanaksız kılmaktadır. Buna rağmen yine de bir şekilde görülebilen genel tablo şöyledir. İsyan uzun süreden beri tasarlanmaktaydı, ama bazı katılımcıların tutuklanması yüzünden zamanından önce başlatıldı. Merkez üssü Genç, Harput (Mamuret'ül Aziz[3]) ve Diyarbakır vilayetleridir. Diğer vilayetlerde, Muş,

3 Elazığ. -M.P.

Bitlis, Mardin ve Hakkâri, görülen hareketlenmeler plansız eylemlerdi ve büyük ölçüde bastırılmış durumdadır.

Şu an için isyancılara karşı mücadele esasen Harput ile Diyarbakır arasındaki bölgede verilmektedir. Bu iki kent de hükümet birliklerinin; Çermik, Ergani ve Palu ise isyancıların elindedir. Hatta "Diyarbakır banliyösüne saldırı; isyancılar topçu ateşi sayesinde dağıtıldı" vb. hükümet kaynaklı kısa haberler bile, bu bölgede asilerin iyi örgütlenmiş ve güçlü birliklerinin varlığına işaret etmektedir. Anlaşılan isyancılar Türklerden ve Kürtlerden oluşmaktadır; Kürtlerin önderi olarak İngiliz ajanı Şeyh Sait'in adı geçmektedir. Öldürülenlerin üzerinden yabancı giysiler ile yabancı paralar, keza hilafetin yeniden kurulması ve Abdülhamit'in üçüncü oğlu Selim'in halife ilan edilmesi talebini içeren çağrı metinleri bulunmuştur. İsyana katılanların toplam sayısı 710.000 kişi olarak tespit edilmiştir.

Hâlihazırda doğu illerinde 3 piyade ve 2 süvari tümeni var; bunlar (sınır muhafızları dahil) 20 tabur, 22 bölük ve 24 batarya anlamına gelmekte olup, toplam 8.000 asker, 2.000 kılıç, 96 top, 360 hafif ve 80 ağır makineli tüfek demektir. Gerektiği zaman isyan bölgesine komşu kolordulara, 9. Kolordu (Kars-Sarıkamış), 8. Kolordu (Erzincan-Gümüşhane), 5. Kolordu (Adana-Niğde), 6. Kolordu (Tokat-Sivas-Samsun), bağlı birlikler kaydırılabilir.

Dolayısıyla bu isyan askeri güç kullanılarak bastırılabilir, ama komşu bölgelerden birliklerin seferber edilmesi ve bölgeye yetişmesi 3-4 hafta zaman alabilir.

Ankara hükümetinin ilk eylemlerinden birisi bakanlar kurulunun değiştirilmesi oldu: İktidarın muhalefete verdiği taviz sonucu geçen Kasım ayında kurulan Fethi Bey hükümeti istifa etti ve köktenci reformların ateşli destekçisi ve uygulayıcısı General İsmet Paşa yeniden başbakan oldu.

Doğu illerinde gelişen siyasal ortamın doğru biçimde değerlendirilmesi, keza monarşist ve dinci sloganlar eşliğinde yürütülen is-

yan hareketinin ciddiye alınması, Mustafa Kemal hükümetinin doğu illerinde karşılaştığı bu sorunun üstesinden gelebileceğinin en sağlam güvencesidir. Elbette ki bunun için hem zaman lazım, hem de kapsamlı maddi ve insani kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türk Ordusu

Türk ordusunun mevcudu, ikişer tümenden oluşan 9 kolordu ile iki tanesi düzensiz Kürt birliklerinden oluşan 5 ayrı süvari tümeninden ibarettir.

Bir tümen bünyesinde 3 piyade ve bir topçu alayı, 1'er mayıncı ve ulaşım bölüğü ile 1 süvari bölüğü yer almaktadır. Piyade alayı ise 2 piyade taburundan (savaş döneminde 3) oluşmaktadır; piyade taburunda üç piyade ve bir makineli tüfek bölüğü (barış döneminde 4, savaş döneminde 8 adet makineli tüfek) yer almaktadır. Ayrıca piyade bölüğünde hem barış hem de savaş zamanı 6 adet Hotchkiss marka makineli tüfek bulunmaktadır. Barış zamanı bir bölüğün mevcudu 80 kişi, savaş zamanı ise yaklaşık 195 kişidir. Toplam 19 piyade tümeni (bir tanesi 1924 sonbaharında Musul cephesi için kuruldu) = 114 piyade taburu.

Topçu alayları, her kolorduya ve her piyade tümenine 1'er tane olmak üzere bağlanmıştır. Her alayda 2 adet üç bataryalı manga (24 top) bulunmaktadır. Toplam 28 topçu alayında 672 adet top vardır.

Süvari (düzenli) tümeni üç alay ve dağ bataryasından oluşmaktadır. Her alaya bağlı üç nizami ve bir makineli tüfek bölüğü olmak üzere, toplam 27 nizami ve 9 adet makineli tüfek bölüğü vardır. Ayrıca her kolordu ve tümene 1'er bölük bağlanmış olup, toplam 28 kolordu bölüğü ve tümen süvarisi vardır. Bir bölüğün mevcudu barış döneminde 100, savaş döneminde ise 150 süvaridir. İki Kürt tümeni toplam 8 alay = 32 bölükten oluşmaktadır.

Her kolorduya barış döneminde 1 mayın, 1 telgraf ve 1 iletişim, 1 adet 36 kamyonluk mekanize birlik ve nakliye deposu tahsis edilmiştir. Genel olarak her kolordunun mevcudu barış döneminde 8.000 kişi olup, Türk ordusunun tamamı 75.000 kişiden oluşmaktadır (jandarma ve kale birlikleri bunun dışındadır).

Kale birlikleri 19 topçu taburu, 4 istihkâm taburu, 4 iletişim bölüğü ve 4 tasarım bölüğünden oluşmaktadır ve mevcudu 9.000 kişidir.

Jandarma (mevcudu yaklaşık 36.000) askere alınan ve iyi eğitim verilen erlerden oluşmaktadır. Jandarmalar küçük birlikler halinde ülke geneline yayılmış olup, polisiye hizmetler vermektedir. Jandarma kuvvetlerinden, sınırları koruyan 12 sınır taburu (4 adet Doğu, 4 adet Güney ve 4 adet Trakya) kurulmuştur.

Hava kuvvetleri, 8'er kara uçağına sahip 4 veya 5 bölükten (2 veya 3 tanesi İzmir'de, 1 tanesi Mardin'de ve 1 tanesi de Erzurum'da) ve yine aynı sayıda deniz uçağına sahip 4 bölükten (İzmir) oluşmaktadır. Bunlar Breguet, Neuport ve İtalyan deniz uçakları gibi yeni tip araçlardır.

Tank ve zırhlı araçlar yoktur.

Silahlar gayet çağdaştır; tüfekler Mauzer; makineli tüfekler Maxim, Colt, Louis, Hotchkiss markadır. Toplar: 6,5 cm'lik dağ topları Fransız; 3" toplar Rus ve Alman (Krupp), Polonya; 7.5, 7.8, 3", 10.2, 12.0, 15.6 cm, keza 42 ve 48'lik toplar Rus, Fransız, Alman ve İngiliz malıdır.

Ordunun eğitimi genel olarak iyi ve Avrupa talimnamelerine uygundur; tüm kademelerde iyi bir komuta heyetine sahiptir.

Ordu genel askeri yükümlülük ilkesine göre asker almaktadır; gerçi 500 lira (yaklaşık 500 ruble) karşılığında askerlikten muaf tutulmak mümkündür. Hizmet süreleri: Piyade ve ulaşım birliklerinde 1,5 yıl; süvari, topçu, teknik ve mızıka birliklerinde 2 yıl; jandarmada 2,5 yıl; donanmada 4 yıldır. Celp yazıları, 18 yaş dolduğunda iletilmekte, orduya kayıtlar ise 20-21 yaşlarında yapılmakta-

dır. Askerlik hizmet süresi bittiğinde herkes yedek listesine alınır ve 40 yaşa kadar bu listede kalır, daha sonra herkes 45 yaşa kadar halk birliklerine kaydedilir.

Orta ve yüksek eğitim kurumu mezunları, askeri okulda bir yıl kurs gördükten sonra yedek subay kadrosuna kaydedilirler.

Türk ordusunun eksiği olarak barış dönemindeki mevcudunun az sayıda olması gösterilebilir. Fakat genel olarak Türk ordusu; yapısı, eğitim ve silahları bakımından önemli bir güçtür ve Avrupa tipi normal ordulardan eksiği yoktur.

TÜRKİYE'DE KARŞIDEVRİMCİ AYAKLANMA[1]

F.A. Raskolnikov

Amanullah Han'ın[2] reformcu politikalarına karşı İngilizlerin Afganistan'da başlattığı ayaklanmanın yankıları yeni yeni yatışırken, 1925 yılı Şubat'ının ikinci yarısında Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa'nın bir bütün olarak Türkiye'nin demokratikleştirilmesine, ülkenin feodal baskılardan ve Müslüman din adamlarının ideolojik egemenliğinden kurtarılmasına yönelik ilerici politikalarından geri dönüş taleplerinin doğrudan seslendirildiği karşıdevrimci ayaklanma başlatıldı.

Türkiye'de Halk Partisi önderliğindeki ulusal devrimci hareket ülkeyi uluslararası emperyalizmin esaretinden kurtardı. Fakat kısa süre önce Halk Partisi'nde bir bölünme yaşandı. Artık iyice şekillenmiş olan sağ kanat, ki daha önce 2. Grubu oluşturmaktaydı, partiden ayrıldı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu.

1 Bu rapor, Komintern'e (Komünist Enternasyonal) sunulmuş olup Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 495, liste 154, dosya 775, yaprak 19-26 numaralarıyla kayıt altındadır. 3 Nisan 1925 tarihli raporun üstünde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Arşivi damgası bulunmaktadır. Rapor, ayrıca SSCB Merkez Yürütme Kurulu (TsİK SSSR) bünyesindeki Şarkiyat Bilim Derneği tarafından 1925 yılında Moskova'da basılan "Turtsiya v Borbe za Nezavisimost" (Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye) başlıklı kitapta yayımlanmıştır. -M.P.

2 Amanullah Han (1892-1960), İngilizlere karşı Afganistan'ın bağımsızlığını kazanan Afgan kralı. -M.P.

Bu bölünmenin tarihsel kaçınılmazlığı açıktı. Zira Kemalistler, Halk Partisi saflarına farklı sosyal unsurları katmışlardı. Türkiye'nin ulusal kurtuluş mücadelesine önderlik eden partinin temel kadrosu kentlerdeki küçük ve orta burjuvazi, aydınlar ve kısmen de Anadolu köylüleri arasından devşirilmişti; bunlar emperyalist karşıtı mücadele süresince Kemalist hükümeti desteklediler. Anadolu köylü yığınlarının yardımı ve desteği olmasaydı Kemal hükümeti uzun süre dayanamaz ve özünde dünya emperyalizminin silahı olan düzenli Yunan ordularını yenemezdi.

Halk Partisi ve Kemal hükümeti, doğrudan askeri tehdit ortamında emperyalist ordulara karşı çarpışma sürecinde, Sevr Antlaşması'nın hemen ertesinde Türk topraklarını korumaya giriştiler.

Türk milliyetçilerini etrafına toplamış olan başlıca sloganlar; silahlı emperyalist çetelerin Türk toprağından çıkarılması, safkan Türklerin yaşadıkları toprakların bir araya getirilmesi ve Türkiye'nin tam bağımsızlığı olarak tanımlanabilir.

Fakat mücadele sırasında anlaşıldı ki, sadece dış politika konularını içeren bir platformla yetinmek kesinlikle imkânsızdır. Odak noktasını İstanbul'da halife etrafında birleşmiş olan dinsel ve idari seçkinlerin oluşturduğu karşıdevrimin gelişimi, Ankara hükümetini, dikkatli ama sert ve kararlı adımlarla bu gerici yuvalanmasını dağıtmak zorunda bıraktı. Zira burası emperyalist entrikaların döndüğü bir odak haline gelmişti ve ulusal hareket önünde sürekli engel oluşturmaktaydı.

Öncelikle saltanat kaldırıldı ve dünün despotu, Roma papasının durumuna düşerek, sadece dinsel önder, Müslüman dünyasının halifesi konumunu koruyabildi. Ama dünyevi iktidar kılıcı elinden alınan Yıldız Köşkü sakini kısa süre sonra dinsel kılıcını da bırakmak zorunda kaldı. Saltanatın ardından halifelik de gereksiz ve pahalı bir uğraş olarak görülmüş ve Büyük Millet Meclisi tarafından tarihe gömülmüştü.

Monarşist ve dinsel gericiliğe karşı verilen bu mücadele, Türk toplumunun tüm bu reformları yapan öncü sınıfının düşmanlarını çoğalttı.

Böylece kendi iç ve dış politikalarında ulusal kurtuluş mücadelesi programını gerçekleştiren Ankara hükümetine düşman kampta tarihsel kaçınılmazlık sonucu aşağıdaki kesimler yerini aldı: 1) Uluslararası emperyalizmin sıkı safları; 2) eski saray elitinden, yüksek memur ve subaylardan oluşan monarşist çevreler; 3) gerici zihniyetteki Müslüman din adamları; 4) toprak ağası feodaller sınıfı; 5) esasen liman kentlerinden olan ve sayısız iplerle emperyalist sermayeyle bağlantıları bulunan büyük ticaret burjuvazisi.

Tabii Halk Partisi'nin iç ve dış düşmanlara karşı kararlı mücadelesinin partinin kendisi açısından kayıpsız olmayacağı açıktı.

Dış düşmanı yenmek görevi ortada var olduğu sürece parti tek vücut halindeydi. Ama Yunan orduları denize döküldükten sonra, köktenci siyasal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi gündeme geldi. Halk Partisi'nin sağ kanadı gittikçe artan bir oranda muhalif tavır takındı, "fazla" sert olan çizginin "fazla" hızlı biçimde gerçekleştirilmesinden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmeye başladı.

Demokratik reformlar politikasını terk eden bu kesimler arasında, eski padişah memurları az rol oynamadılar; onların çoğu devrime Anadolu'da tesadüfen yakalanmış olsa da, inançlı birer monarşist olarak, dinî ve dünyevi iktidarın tek sahibi olan halifeye ve padişaha bağnazca bağlıydılar.

Halk Partisi'nden ayrılan bu grup, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin çekirdek kadrosunu oluşturdu. Çok şey vaat eden adına rağmen bu yeni parti aslında ne kadar "ilerici" ise o kadar cumhuriyetçiydi.

Eğer onun ilerleyen bir yönü varsa, o da "ilerleyen" kangrendi.

Halk Partisi'nin parçalanması üzerinde bu denli çok durmamızın sebebi, muhalefetin yürüttüğü faaliyetlerin şimdi ortaya çıkan ayaklanmayla sıkı bağlantı içinde bulunmasıdır.

Bu ayaklanmanın ipuçları bir yandan İngiliz emperyalizmine, diğer yandan da İstanbul'un feodal-dinci seçkinlerine kadar uzanmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, nesnel olarak bu gerici güçlerin uşaklığını yapmaktadır.

Kürdistan'daki ayaklanma sonrasında Fethi Paşa'nın istifa ederek yerine İsmet Paşa kabinesinin gelmesi boşuna değil. Bu iki başbakan arasındaki fark şu; Fethi Paşa muhalefete yönelik yumuşak, "liberal", merhametli bir politika izlemekteydi; İsmet Paşa ise sağ gruplaşmalara ve bu arada Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ne karşı daha kararlı mücadeleden yanaydı.

Ayaklanmanın Türkiye'nin doğu illerinde çıkması da bir rastlantı değildir. "Aşar"ın kaldırılmasıyla ciddi bir darbe alan büyük toprak ağalarının en iri mülkleri tam da oralardadır.

"Aşar" ya da "öşür" bir çeşit toprak vergisi olup, toprağın işlenmesi sonucu elde edilen tüm ürünler üzerinden alınmaktadır.

Şeriat düzenlemelerine göre topraktan elde edilen tüm ürünlerin onda birlik kısmı dinî cemaat lehine teslim edilmelidir. Muhammed zamanında bu bir çeşit dinsel vergilendirmeydi. Zaman içinde aşar en ağır devlet vergisi haline geldi.

19. yüzyılın ikinci yarısında aşar onda birden sekizde bire dönüştü.

Aşar konusunu incelemiş olan G. Astahov yoldaş,[3] *Novıy Vostok* dergisinin[4] 5. sayısında bu süreci ve onun tarihsel gelişimini şöyle özetlemektedir:

> "1880 yılında aşar üzerine, yedek akçe denilen hesaba aktarılmak kaydıyla yüzde 1 eklendi. Bu hesap, 1888 yılında Abdülhamit iktidarı tarafından Ziraat Bankası'na dönüştürüldü. Ay-

3 İstiklal Savaşı yıllarında Trabzon'daki Rusya Haberleşme Bürosu'nun başında bulunan Astahov, daha sonra Ankara'da Sovyet elçiliğinde görev yapmıştır. Astahov'un Türk devrimi üzerine kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca kitabımızdaki ilk yazı da ona aittir. -M.P.

4 Şarkiyat Bilim Derneği'nin yayın organı. -M.P.

rıca yüzde 1/2 oranında bir bölüm de yeni kurulan okullar için tahsil edilmeye başlandı. Böylelikle aşarın toplam tutarı yüzde 10'dan yüzde 5/11'e ulaştı. Son yapılan yüzde 1/2 oranındaki zam hisse-i nani (yardım dilimi) olarak öngörülmüştür. 1897 yılında Ordu Tedarik Komisyonu, ordunun ihtiyaçları için kullanılmak üzere günümüzde tahsil edilmekte olan miktarın yüzde 1/10'u (toplam ürünün yüzde 1.15'i) oranında bir zam daha yapmıştır. Böylece toplam oran, elde edilen ürünlerin yüzde 12.65'ine ulaşmış bulunuyor. Bu rakam da yuvarlak hale getirilerek 12.5 olmuş ve bu haliyle günümüze kadar devam etmektedir."

Aşarın toplanması, toprak vergisini devletten satın alan ve köylülere keyfi biçimde inanılmaz derecede baskı yapan özel aracılar (mültezimler) ekibi tarafından tahsil edilmektedir.

Bu keyfilikler Kürdistan gibi merkezden uzak eyaletlerde daha fazla görülmektedir.

Köylüler arasında destek bulmaya çalışan Ankara hükümeti, Büyük Millet Meclisi'nin de tam desteğini alarak, ağırlığıyla Türk köylüsünü ezmekte olan ve ortaçağdan kalma bu vergiyi kaldırdı.

Mustafa Kemal Paşa, daha 1 Mart 1922 tarihinde "Köylü milletin efendisidir" sözünü kullandı.

Bu slogan, aşar ile bir arada olamazdı.

Doğaldır ki, aşarın kaldırılması biçiminde gerçekleştirilen reform, aşar tahsil ederek bundan yararlanan feodal ağaların ve mültezimlerin sert tepkisini çekti.

Özellikle Türkiye'nin doğusundaki asalak toprak ağaları buna içerlemişlerdi. Ankara hükümetinin toprak ilişkilerine müdahale etmesi Türkiye Kürdistanı'nın üst feodal zümresini rahatsız etmiş ve onu silahlı mücadeleye itmişti.

İngiliz hükümetinin ajanları hemen bu gerilimli havadan yararlanmak istediler. İngiliz emperyalizmi kurulmakta olan genç Türki-

ye'nin en azılı düşmanıdır. Kemal hükümetine diş bilemektedir. Bu yüzden, nefret ettiği emperyalizm karşıtı hükümeti devirmek veya en azından Kürdistan'ı ondan koparmak fırsatını kaçıramazdı.

İlginçtir ki, aynen Afganistan'da gerçekleşen ayaklanma gibi, Türkiye'deki devrim karşıtı hareket de İngiliz etki alanına sınırı bulunan topraklarda gerçekleşmektedir. Ayaklanma tarihi de Milletler Cemiyeti temsilcilerinin yeni sınır çizgisini belirlemek için Musul'a geldiği tarihle anlamlı bir biçimde örtüşmektedir.

Böylelikle feodal ağaların ve Müslüman hocaların arkasında İngiliz emperyalizmi saklanmakta; bu olayı örgütlemekte, yönlendirmekte ve finanse etmektedir.

Cahil ve vahşi göçebe Kürtler arasındaki etkinliğini kullanan feodaller, mürteci mollaların da desteğini alarak ayaklanmalara yaklaşık 10 bin militanın katılmasını sağladılar. Her Kürdün ta çocukluğundan itibaren silah kullanabildiği ve silahından hiç ayrılmadığı göz önünde tutulursa, Türkiye'deki bu Basmacı[5] ordusunun hazırda bekleyen yedekleri de vardır.

Türk karşıdevrim önderleri hangi sloganları kullanarak Kürt yığınları ayaklandırdılar ve onları Ankara hükümetine karşı kışkırttılar?

Elbette ki aşarın muhafaza edilmesi sloganı Kürtlerin ayaklanma nedeni olamazdı, zira mültezimlerden en çok onlar zarar görmekteydi. İngiliz yardımı vaatleri de onları mücadeleye itemezdi, zira her Kürt için herhalde en nefret edilen sözcük "İngiliz" sözcüğüdür. Saltanat düzeninin yeniden kurulması sloganı da Kürdistan sakinlerini silahlı mücadeleye itmezdi. Şeyh Sait başta olmak üzere bu ayaklanmanın önderleri, Kürtleri öncelikle hilafetin yeniden kurulması yönünde ajite ederek dinsel bağnazlık zemininde ve ikinci olarak da halk arasında popüler olan Kürdistan bağımsızlığı sloganını kullanarak silahlandırdılar.

5 Sovyet yönetimine karşı Orta Asya'da 1917'de başlayan ve aralıklı olarak 1931'e değin süren ayaklanma hareketi. Ruslar *Basmak* ve *Baskın* kelimesinden yola çıkarak ayaklanmaları *Basmacı Ayaklanması* olarak nitelendirdiler. -M.P.

Önce Rus Çarlığı'nın ücretli ajanı iken daha sonra İngilizlere satılan ve İran topraklarına eşkıya saldırıları gerçekleştiren malum maceraperest Simko,[6] bu sloganı Dünya Savaşı sırasında ve savaşı takip eden ilk yıllarda kullandığında pek de başarısız sayılmazdı.

Tabii ki "bağımsız Kürdistan" sloganı sadece bir manevra, kitleleri kazanmak için kullanılan bir yemdi. Aslında İngiliz emperyalizmi, Musul petrollerini kendine daha sağlam biçimde bağlayabilmek amacıyla, Türkiye Kürdistanı'nda kendi egemenliğini kurmaya çalışmaktadır.

Türkiye gazetelerine göre 10 bin isyancıya karşı 40 binlik bir ordu konuşlandırılmış durumdadır.

Ayaklanma eylemi büyüyerek Diyarbakır'ı aşmış ve Kuzey Kürdistan'a sıçramış bulunuyor.

Ayaklanmanın ciddiyetini küçümsememek gerek; genç Türkiye'nin ve onun yurtdışındaki dostlarının dikkatini uzun aylar boyunca meşgul edecektir. Dağlık arazi koşulları isyancıların gerilla savaşı uygulamalarını kolaylaştırmakta ve ordunun hareketini zorlaştırmaktadır. Bununla beraber hareketin sonu bilinmektedir. Türkiye karşıdevriminin sonu da Buhara Basmacılarının sonu gibi olacaktır.

Muazzam zorluklara rağmen ayaklanma en yakın zamanda bitirilecektir. Yalnız dağlarda saklanabilen bazı bölük pörçük çeteler sivil halkı ve ordu birliklerini bir süre daha rahatsız edebilir. Fakat bu tür kıyıdan köşeden saldırmalar siyasal bir değer ifade etmeyecektir. Oysa şimdi Kürdistan'daki ayaklanmanın bir siyasal değeri vardır. Ne olursa olsun ulusal kurtuluş dalgasıyla kurulan Türk hükümeti, nesnel olarak devrimci bir rol oynamakta, İngiliz emperyalizminin kışkırttığı ayaklanma ise, bu ilerici hareketi boğmaya çalışmaktadır.

6 İsmail Ağa (Simko). İran topraklarında yaşayan Kürt aşiret reisi. -M.P.

Bu yüzdendir ki, bu mücadelede bütün ülkelerin işçi sınıfının sempatisi, kılıcını dünya emperyalist sömürüsüne karşı çekmiş olan, ulusal devrim yolunu ateş ve kılıçla yeniden açmaya çalışan Ankara hükümetinden yanadır.

ANKARA CUMHURİYETİ'NE KARŞI KÜRT AYAKLANMASI[1]

Her halükârda cehalet bir kusurdur, ama dinde büyük bir felakettir. Ankara hükümetine karşı Kürt ayaklanmasının nedeni bazı Müslümanların dinleri hakkındaki cehaletleri; ayaklanmaya yol açan güdülerse dünyadaki Müslümanların bağımsızlığını tümüyle ortadan kaldırmayı amaçlayan vefa duygusundan yoksun azgın kışkırtmalardır. Ayaklanma iki ay sürdükten sonra bastırıldı; önderleri tutuklandı. Fakat baskılar nereden bakılırsa bakılsın iki milyon İngiliz lirasından fazla gidere neden oldu; dahası bunların Kürdistan halkı üzerinde iz bırakmadığını düşünmek mümkün değildir. Bu yüzden nedenleri bulup ortaya çıkarmak ve bu uğursuz isyanın içinde geliştiği ortamı kavramak bize düşen bir görevdir. Ancak bu sayede, millete karşı direnen ve onun gelişmesine engel olanların yarattığı kargaşayı, milletin iç ve dış işlerinin iyi bir yönetime kavuşmasının gereği açısından bir uyarıya dönüştürebiliriz.

Yaklaşık bir yıl önce Ankara Milli Meclisi bir kararnameyle hilafeti kaldırdı. Halifeyi ve sabık hanedanın bütün mensuplarını sürgüne yolladı. Ülkeye dönmelerini yasakladı. Cumhuriyetçi hükümet bu eylemi gerçekleştirirken, yetkilerini sonuna kadar kullandı. Başlarda hilafetin kaldırılmasının keyfi bir eylem olduğu ve hilafetin hanedandan ayrılmasının dinsel ilkelere, ve müminlerin ideolojik tutumlarına ters düştüğü sanılıyordu.

1 Tarihsiz ve imzasız bu rapor, Komintern'e sunulmuş olup Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 494, liste 154, dosya 775, yaprak 31-36 numaralarıyla kayıt altındadır. Raporun aslı Fransızcadır. -M.P.

Halife adıyla yayımladığımız kitapta, Ankara hükümetini hilafet makamını hanedandan koparmaya iten nedenleri irdeledik. Bu nedenleri ana hatları ile şöyle özetleyebiliriz:

Osmanlı sultanları, özellikle son yıllarda İmparatorluğun çöküşünün başlıca nedenleri arasındaydı. Ülkeyi keyfi usullerle, milleti zorbaca yönetiyorlardı. Dinden uzaklaşmışlardı. Uyrukların hukukunu ihlal ediyor; özgürlüğe yabancılaşıyor; despotik ilkeleri yüceltiyor; halkın eğitimini ve devletin ilerlemesini engelliyorlardı. Kötü niyetli kişisel arzular onları zorladığında, milletin ve dinin düşmanları ile anlaşma yolunu tutmayı ihmal etmediler. Bu durumda hiçbir şey onları kutsal hilafet makamının işlerinin başına geçmeye zorlayamıyordu.

Öte yandan, hilafetin bütün kutsal sıfatlarıyla birlikte Cumhuriyet'in bünyesinde varolmayı sürdürmesi, tartışmasız kaygılar uyandırıyor; despotik bir tepkinin önünü açıyordu. Dahası hilafetin kaldırılması Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Savaşı'nda yenilmesinin ve devletin topraklarının emperyalist güçler arasında bir anlaşmayla paylaşılmasının sonucunda ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, Türkiye Millet Meclisi tarafından alınan karar, gelişen olayların dinamikleri tarafından doğallıkla ortaya konan bir olgunun yasal yaptırımından ibaretti.

Hilafet kurumunun başlıca görevi, hilafetin içerdiği hükümleri ilahi düzene uygun olarak sıkı sıkıya korumak; kendisine emanet edilmiş kitlelerin moral eğitimi için çaba göstermek; dinsel düzenden sapmaya çalışanlara karşı Kuran'ın ilkelerini ve peygamberin hadislerini temel alarak dinin zaferini sağlamaya çalışmaktı. Oysa, bunlardan ortaya çıkan doğru dürüst birşey var mı? Dahası bu kusurların üstüste yığılmasından ve milletin kaderinin iyileştirilmesi yerine yoksulluk, cehalet, ahlaki düşkünlük ve cinayet tertiplerinden başka bir nedenle harekete geçmeyen hocaların eline teslim edilmesinden başka ne gördük?

Aslında, Muaviye Ebu Süfyan'dan, yani dördüncü büyük halifeyi izleyen kişiden beri, hilafet tasfiye edilmişti. Geriye, bir kadavra kalmıştı. O zamandan beri, bilgelik yalanının arkasına gizlenen adaletsizlik, düzenli olarak artıyordu. İşlerin bu duruma gelmesi, buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal anarşinin etkisiyle Müslümanların moralini bozmamazlık edemezdi. Bunun sonucunda Müslümanlar sadece yozlaşmayla, aşağılanmayla, kölelikle karşılaştılar, İslam'ın dört büyük halifeye esin kaynağı olan temel ilkeler üzerinde yeniden ayağa kalkması için koşulları bir fırsat olarak değerlendirmek mümkündü. Fakat, konuya ilişkin bütün bilgiler kütüphanelerin bir köşesine sıkışmış eski kitapların sayfalarına gizlenmiş duruyor; dahası, İslam alimleri günümüzde bu kaynakları pek karıştırmıyorlar.

Fakat, adı geçen alimlerin, aydınlık düşüncelere açık olmayan beyinleri bu işlere uzak duruyor. Mistik derin düşüncelere teslim olmuş, inzivaya çekilmiş, Kürdistan dağlarında, mağaralarda yaşayan, fanatizme batmış, uygarlığın nimetlerinden yoksun kalmış ve hurafeler içinde ömür süren biri, bu konular hakkında nasıl bir fikir geliştirebilir? Kürt ayaklanmasının lideri Şeyh Sait günümüzde deneysel bilimlerin ulaştığı göz kamaştırıcı netliğinin ve despotizmin zayıflamasının ortaya çıkardığı sırlara nüfuz etmeye muktedir midir? Şeyh Sait, Müslümanların genel kitlesi gibi, halifenin elinde ürkütücü, caydırıcı bir gücün toplanması gerektiğine inanıyor.

Çünkü, peygamberin ölümünün ardından, halifeler ruhani güç ile dünyevi gücü içice geçirdiler. Bundan dinin kurallarını bilmezden gelmeye alışmış kimi siyasetçilere bakarak, 13 kez daha seküler olan bir gelenekten kopmanın tehlikeleri üzerinde durulmalıdır. Bu acınası ayaklanmanın şefi, cehaletine bakmadan, Ankara hükümetine karşı isyanın bayrağını kaldırırken, eyleminin dinin yararına olduğunu sanıyor.

Hakikati görmezden geliyor ve siyasal olayların ve milletin çıkarlarının tümüyle dışında kaldığını açıkça ortaya koyuyor. O ne-

denle, İslam'ın görüşlerini bozan sis perdesini dağıtmak ve Müslümanlara dinlerinin genellikle öz ulusal çıkarlarıyla örtüşen esaslarının gerçek anlamını göstermek zorunludur.

Belli bakış açıları bunların ortaya konmasını zorluyor. Bir kez, dinin tam içeriği ile ilgili bir yanlış anlama, müminler arasında yaygınlaşınca düzeltilmesi güç bir şey haline geliyor. İkincisi, yumuşatılmış ya da örtük bir despotizm, saf despotizmden daha zararlıdır. Üçüncüsü şudur: Kişisel nedenlerle belli bir yıkıcılığı sürdürmeyi amaçlayanların kafalarındaki kargaşa etkenleri, beklentilerine uygun olarak söz konusu belirsizliklerden yararlanırlar. Örnek: Halife Osman'ın katlinden Halife Ali'nin sorumlu olduğu iftirasını Suriye'ye yayan Halife Muaviye'nin başvurduğu iğrenç yalan. Bu iftira daha sonra kanlı sonuçlar doğurdu. Din adına girişilen her türlü mücadele tarihte kalıcı izler bırakır. Dördüncüsü, olaylara dayanarak ikna etme çabası ve kalpleri kazanma, kılıçlara başvurmaktan daha kolaydır. Beşincisi, eğitim fikirlerini harekete geçirerek gerçeği yaygınlaştırmak, (askeri) birlikleri harekete geçirmekten, teröre başvurmaktan ya da kaleleri fethetmekten daha az maliyetli, daha az kırılgan ve daha çekicidir.

Bu çerçevede bakıldığında Ankara'daki Cumhuriyet'in Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, Başbakan İsmet Paşa'ya, Millet Meclis'ne daha sempati ile yaklaştığımız ortaya çıkar. Eğer bizim *Halife* kitabımızı Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmeye tenezzül ederlerse ve Türkçe baskısının vilayetlerdeki özel kişilere olduğu kadar kamusal alanda yayılması için çaba gösterirlerse, bu bizleri mutlu edecektir.

Ben, aslında, Osmanlı hanedanı ile bütünleşen hilafetin kaldırılması cesaretini gösteren Mustafa Kemal ve Millet Meclisi tarafından İslam'ın davasına sunulan hizmetleri oldukça sağlam iddialarla ortaya koyarak kanıtladım.

Dolayısıyla, bu eylemin gerçekleşmesinin ardından, can vermeye muktedir, Müslüman dünyayı birleştirebilecek, İslam'ın ruhunu

dünyanın çeşitli yerlerine yayacak gerçek bir hilafeti yeniden kurmak mümkün hale gelmiştir.

Bu gerçeği bir kez tespit ettikten sonra, Doğu'nun özgürlüğe, onurlu yaşama ve bilimsel kültüre doğru evriminde Türk milletini zorbalığın boyunduruğundan kurtararak, özgürlüğüne kavuşturduğu için Gazi'ye ve Millet Meclisi'ne desteğini ve şükranlarını sunmaktan başka seçeneği kalmamışûr. Onların bu eylemi özünde tarihidir. Bu daha sonraki yıllarda şan ve şerefle anılacaktır.

Biz, burada bazı sorunların bilincine varıyoruz. Evet, hilafetin kaldırılmasının ve halifenin sınırdışı edilmesinin, aralarında Şeyh Sait gibi sıradan kişilerin de yer aldığı insanlar üzerinde kötü izlenimler yarattığı kolayca görülüyor. Biz de onlara şunu soruyoruz: Hükümetin silahlı güçleriyle çarpışmak için kendilerine verilen silahları nerden sağladılar? Onları kim kışkırttı? Bu gözükaralık nerden geliyor? Tam bir yıl sabrettiler ve tepkilerini Milletler Cemiyeti Soruşturma Komisyonu üyelerinin Musul sorununu incelemek üzere gelişinden hemen sonra dışarı vurdular. Kürt ayaklanması ile içice geçen o garip yolculuğun, İrak'taki ve Ürdün'deki Filistinli Savaş Bakanı'nın ve Hava Kuvvetleri Komutanı'nın yolculuğunun nedenleri nelerdir? Eğer onların caniyane girişimlerinin ikna ediciliği açısından zorunlu maddi yardım vaadleri olmasaydı, Kürtler isyan ederler miydi? İşte bu yüzden Ankara'daki Cumhuriyet'e dönüyor, bu kadar kısa sürede kötülüğü boğduğu için onları kutluyor ve Fransız hükümetinin Türk askeri makamlarına demiryolu ulaşımını açarak sağladığı yardımın iki millet arasındaki dostluğa yaptığı rahatlatıcı etkilerini görüyoruz.

TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI DURUMU[1]

Y.Z. Surits[2]

No.37

Sayın Georgiy Vasilyeviç,[3]

Rapor konusu döneme, Türkiye dış politikasında İngiltere'den kaynaklanan tehditlerin sürekli artması ve buna bağlı olarak Batı'yla ilişkilerin netleştirilmesi, keza yeni ve az ya da çok güvenilir dostların bulunması gerektiği bilinci damgasını vurdu. Somut İngiliz tehdidinin Ankara karşısında netleşmesine paralel olarak bu tür eğilimler de bir o kadar açık ve belirgin biçimde görülmeye başladı.

İngiliz tehdidi, öncelikle Musul sorunu bağlamında ortaya çıkmaya başladı. Milletler Cemiyeti Karma Komisyonu'nun Musul'a gelişi, şimdiye kadar pek göze çarpmayan İngiliz entrika mekaniz-

1 SSCB'nin Ankara Büyüyükelçisi Y.Z. Surits'in 5 Nisan 1925 tarihli bu raporu, SSCB Dışişleri Halk Komiseri (Bakanı) G.V. Çiçerin'e yazılmıştır. Rapor, Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 544, liste 3, dosya 129, yaprak 35-43 numaralarıyla kayıt altındadır. Sadece kitabın kapsamıyla ilgili bölümlerini sunduğumuz raporun üstünde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) Arşivi damgası bulunmaktadır. -M.P.

2 Yakov Zaharoviç Surits (1882-1952), 1923-1934 yılları arasında SSCB'nin Ankara büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. -M.P.

3 Georgiy Vasilyeviç Çiçerin (1872-1936), 1918-1930 yılları arasında SSCB'nin dışişleri halk komiser yardımcılığı ve dışişleri halk komiserliği görevinde bulunmuştur. -M.P.

malarını tam olarak harekete geçirdi. İngilizlerin satın aldığı Kürt şeyhler ve aşiret reisleri, Türkiye'ye karşı antipatilerini en sert biçimlerde teşhir etmeye başladılar. İngilizler tarafından Musul bölgesinde daha önce başlatılan ve ustaca sürdürülen propaganda çalışmaları, Karma Komisyon üzerinde halkın büyük çoğunluğu sanki açıkça İngilizlerden yanaymış gibi bir izlenim bıraktı. Heyette yer alan İngilizlerin Türk üyelere çıkardığı engeller yüzünden yaşanan İngiliz-Türk anlaşmazlığı konusunda Karma Komisyon'un sergilediği tutum, bu komisyonun "Türk dostu" olması yönündeki yanılgıların önemli bir kısmını ortadan kaldırdı. Tam da komisyon üyelerinin Musul'daki Kürt bölgelerini dolaştığı sıralarda patlak veren Kürt isyanı yüzünden Türklerin endişeleri doruğa ulaştı.

Sait İsyanı, İngiliz-Türk ilişkilerinin kaderi açısından birçok yönüyle önemlidir. Öncelikle bu isyan, İngilizlerin elinde kalması durumunda Musul'un sürekli entrika kaynağı olacağı ve Türkiye için gerçek tehdit oluşturacağı yönündeki Ankara tezlerini doğruladı. İsyanda İngilizlerin eli olduğundan burada kimse kuşku duymamaktadır. Böyle düşünmek için bir sürü dolaylı gerekçe de var. İsyancıların "yabancı" tüfekler kullandığı, isyanı Bağdat ve Musul komitelerinin yönettiği, "Kürdistan Emiri" ve "Kürdistan Savunma Bakanı'na" gönderilen malum İngiliz "katalogları" vs. gibi konular artık basına sızmaya başladı. Kürt şeyhlerin isyanı, şunu da gösterdi ki, İngilizlerin dışarıdan sağlamış oldukları koşullar (sınırları belirsiz yarı özerk bir Kürdistan, ucuz sanayi ürünleri, Musul'da sulama tesisleri ve yol çalışmaları, Türkiye Kürtlerinin ürünlerini Musul ve Irak'ta pazarlamasına çıkarılan engeller) sayesinde Türkiye Kürdistanı ekonomik gerekçelerle İngiliz denetimindeki Musul'dan yana bir eğilim göstermektedir ve ileride de böyle olacaktır. Yine bu Kürt isyanı bağlamında, İngilizlerin İran politikaları (bir dizi karayolunun kurulması, Süley-

maniye ile Anadolu arasındaki ulaşımın kapatılması) da Ankara açısından özel bir tehdit oluşturmaktadır. Bunların hepsi bir arada değerlendirildiğinde, Doğu Anadolu'nun planlı ve örgütlü biçimde iç içe daireler halinde kuşatıldığı izlenimi oluşmaktadır. Ayrıca, Şeyh Sait İsyanı'nda ayrılıkçı sloganların yanı sıra (ülke genelinde gizlenerek zamanını bekleyen mürteciler tarafından da desteklenen) gerici-dinci sloganlar da kullandığından Ankara, sağ akımları destekleme yönündeki geleneksel İngiliz politikalarının oluşturduğu tehdidin boyutlarını açıkça görebilmiştir.

İngilizler, oluşan gerilimi bir nebze yumuşatmak için girişimlerde bulundular. İsyanda İngiltere'nin parmağı olduğuna dair haberler basında yer alınca, hemen buradaki İngiliz Büyükelçiliği, alışılmadık bir özenle hemen bu haberleri yalanlamaya kalkıştı. Agremanların isyanın en yoğun günlerinde tevdi edilmesi konusunda gösterilen acele de bir tesadüf değildi. Eşzamanlı olarak Londra'nın Ankara'da elçilik binası inşa edeceği yönünde de bir açıklama yapıldı. İngiltere'nin iyi niyeti ve İngiliz-Türk ilişkilerinde neredeyse yeni bir çağın başladığı türünden açıklamaların yer aldığı röportajlar yayınlandı. Ama bütün bunlar Türkleri fevkalade az etkiledi. Agremanların tevdi edilişi sırasında yapılan konuşmalar açıkça soğuk ve kontrollü idi. Dostluk çağının başlaması yönündeki açıklamalar basın tarafından alaycı ve incitici repliklerle karşılanmaktaydı. İngiliz diplomasisi bu defa endişeleri gideremedi. İngilizlerin Yunanistan politikalarının (Yunan-Sırp anlaşmasının imzalanması konusunda Londra'nın baskıları, Şeyh Sait İsyanı'nı fırsat bilerek Patrikhane konusunu gündeme getirmeye çalışan Yunanistan'a destek verme niyetleri) hızlanması da endişelerin artmasına az katkı sağlamadı. Bütün bunlar sayesinde Türkiye'nin dış politikası salt "İngiliz tehdidi" etrafında dönmeye başladı; tüm hesaplar ve kombinasyonlar, bu arada hem bize hem de Fransa'ya yönelik politikalar, bu bilinç hali doğrultusunda biçimlen-

meye başladı. Daha kapsamlı siyasal projeler karşısında, günlük konular bir şekilde arka plana itildi. Bu durum hem bizimle hem de Fransa'yla ilişkiler alanında da geçerliydi.

(...)

Komünist selamlarımla,

SURİTS

Ankara, 5 Nisan 1925

KÜRT SORUNU[1]

M. Pogorelov

Sayıları yaklaşık üç milyonu bulan Kürtler, Kürdistan'ın etnografik sınırları olup kabaca şu çizgilerle gösterilebilen bölgede yaşamaktadır: Kuzeyde, Erivan-Erzurum-Erzincan; doğuda, Ağrı Dağı-Urmiye Gölü-Hamedan; güneyde, Kirmanşah-Musul-Urfa-Antep; batıda, Sivas boylam çizgisi. Ama Kürtlerin batı sınırı gayet şartlı bir niteliktedir, zira bazı Kürt boyları ve köyleri daha batıda Ankara'ya ve İskenderun Körfezi'ne kadar uzanmaktadır. Böylece, şu an Kürtler beş devletin, SSCB, Türkiye, İran, Irak ve Suriye, topraklarına yayılan bir bölgede yaşamaktadır; onların ana kitlesi ise Türkiye ve İran Kürdistanı'nda meskûndur.

Kürdistan'da nüfusun kesin olarak sayılabilmesini engelleyen değişik yerel koşullar yüzünden, Kürtlerin sayısı ve dağılımı konusunda bir ölçüde net rakamlar vermek imkânsızdır. Herhalde en doğru rakamlar *Britanya Ansiklopedisi*'nde yer almıştır; buna göre Türkiye'de 1.800.000, İran'da ise 750.000 Kürt yaşamaktadır. Ayrıca SSCB'de yaklaşık 50.000 ve Suriye'de 50-70.000 Kürt varlığı söz konusudur.

1 SSCB Savunma Bakanlığı'nın yayın organlarından *Voyna i Revolyutsiya* (Savaş ve Devrim) dergisinin Mayıs 1925 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Derginin yayın kurulunda M.V. Frunze, S.S. Kamenyev gibi Sovyet devletinin önde gelen isimleri bulunmaktadır. -M.P.

Türkiye Kürtlerinin ana kitlesi doğu ve güneydoğu illeri ile eski Musul vilayetinin tartışmalı bölgesinde yaşamaktadır.

Türkiye ve İran Kürtlerinin ana kitlesi aşağıdaki vilayet ve bölgelere dağılmış durumdadır. (bkz. Tablo)

Bu tablodan görüldüğü üzere Kürtler, Türkiye İmparatorluğu'nun beş eski vilayeti ile şimdi Irak'ın Musul bölgesini oluşturan eski vilayet ve sancaklarda çoğunluğu oluşturmaktadır; buralarda onların toplam nüfusa oranı yüzde 67 ila yüzde 100 arasındadır. İran'ın Kürt eyaletlerinde Kürtlerin toplam nüfusa oranı, istatistikî veriler olmadığından tespit edilemiyor; ama yine de onların, yukarıda adı geçen bölgelerde (Horasan hariç) toplam nüfusa oranının yüzde 50'den az olmadığını düşünebiliriz. Kürdistan'ın geriye kalan nüfusu; Türkiye Kürdistanı'nda Türklerden, İran Kürdistanı'nda Tatarlar[2] ile Farslardan, Irak'ta Araplar ile bir miktar Asurî ve Keldanilerden oluşmaktadır.[3]

İdari Bölgeler veya vilayetler	Toplam nüfus[4]	Kürtlerin sayısı[5]	Yüzölçümü,[6] km^2	Kürtlerin toplam nüfusa oranı	Ülke
Eski Van vilayeti	142.000	142.000	44.000	%100	Türkiye
Eski Bitlis vilayeti	194.000	130.000	33.800	%67	"
Eski Erzurum vilayeti	434.000	350.000	57.000	%78	"

2 Güney Kafkasya ve İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri Eski Rus kaynaklarında "Tatar" veya "Güney Kafkas Tatarı" olarak adlandırılmaktaydı. -M.P.

3 Daha önce Kürdistan'da yaşayan ve sayıları yaklaşık 1.300.000'den fazla olan kalabalık Ermeni nüfus, Jöntürklerin politikaları sonucunda oralardan tamamen yok oldu; günümüzde Türkiye Kürdistanı'ndaki Ermeni sayısı 20-30.000'i geçmez. -M. Pogorelov

4 1924 resmi Türkiye istatistik verileri. -M. Pogorelov

5 Rawlinson'un tabloları. (Britanya Ansiklopedisi) -M. Pogorelov

6 *Armenia Kurdistan*, Published by H.M. Stationery Office, 1920. -M. Pogorelov

İdari Bölgeler veya vilayetler	Toplam nüfus	Kürtlerin sayısı	Yüzölçümü km²	Kürtlerin toplam nüfusa oranı	Ülke
Eski Diyarbakır vilayeti	417.000	320.000	40.300	%75	
Eski Harput vilayeti	364.000	130.000	35.100	%36	
Eski Musul[7] vilayeti	355.000	250.000			Irak
Eski Süleymaniye sancağı[7]	155.000	150.000			"
Erbil sancağı[7]	106.000	96.000	89.3	% 96	
Kerkük sancağı[7]	92.000	85.000	38		
Kars, Ardahan vb. vilayetler	-	300.000	-	-	Türkiye
Suriye	-	75.000		-	Suriye
Azerbaycan Eyaleti	-	250.000	-	-	İran
Ardelan	-	120.000	-	-	"
Kirmanşah	-	230.000	-	-	"
Horasan	600.000	150.000	30.000	%22.7	"
İran'ın diğer eyaletleri	-	10.000	-	-	
TOPLAM	-	2.788.000			

Yaşam tarzı bakımından Kürtler göçebe, yarı göçebe ve yerleşik gruplara ayrılmaktadır; sadece göçebelik yapanlar azınlıkta, esasen hayvancılık yapmakla beraber küçük boyutlarda tarımla da uğraşan, kendilerine ait kışlak ve yaylakları olan yarı göçebeler çoğunlukta-

7 *Statesman's year book,* 1924. -M. Pogorelov

dır. Bu son zamanlara kadar Kürtler eski feodal kabile ve yaşamını muhafaza etmekte olup, çok sayıda aşiret ve koldan oluşmaktadırlar; bunların başında kalıtsal önderler, şeyhler ve ağalar, bulunmaktadır. Aşiret mensubu diğer Kürtler bu önderler karşısında tam bağımlı veya yarı serf durumundadırlar; ama Kürtlerin böylesine köle yaşamının zorlukları akrabalık bilinci ve ortak çıkarların etkisiyle önemli ölçüde sönükleşiyor. Aşiretler veya hatta aynı aşiretin kolları kendi aralarında sürekli kavga halindedir; bu kavgaların nedeni mera tartışmaları, reislerin kişisel hesapları ve anlaşmazlıkları, onlar arasında iktidar mücadelesi ve kan davası geleneğidir.

Dinsel açıdan Kürtlerin ezici çoğunluğu Hanefi mezhebine bağlı Sünni Müslümandır. Bazı tarikatlara mensup Kürtler hariç, Kürt halkı din konularına karşı genellikle kayıtsızdır. En yaygın ve ünlü tarikatlar Ali Allahîler ve Yezidilerdir. Yezidiler ya da şeytana tapanlar, bazı dinsel ilkeleri bir araya getirmeye çalışan ve fiilen Hıristiyanlık, İslam, Musevilik ile paganizmin karışımından oluşan çok karanlık ve karışık bir dine inanmaktadırlar. Savaş öncesinde Yezidilerin toplam sayısı 100.000 üzerinde değildi; bunlar Türkiye'nin en doğu illerinde ve Musul bölgesinde yaşamaktaydılar. Diğer Kürtlerin Yezidilere nefretle bakmaları yüzünden, Dünya Savaşı sırasında onların büyük kısmı soydaşlarının bu davranışları karşısında Türkiye'yi terk ederek Rusya, İran ve Irak'a kaçtılar.

Kürtlerin diğer tarikatı Ali Allahîlik daha geniş yayılmış olup, mensupları Kürdistan'ın her tarafına dağılmış durumdadır. Erzincan'ın güneyindeki dağlık Dersim bölgesinde Ali Allahî mensubu Kızılbaş Kürtler yoğun bir kitle halinde yaşamaktadırlar. Ali Allahîler Dördüncü Halife Ali'yi ilahlaştırmaktalar; yani Şiidirler (daha doğrusu en çok onlara benziyorlar) ve diğer Kürtler ve Müslümanlar ile düşmanlık içindedirler.

İslam veya onun diğer mezheplerine kıyasla, bazı derviş tarikatları, örneğin Nakşibendîlik vb. Türkiye Kürtleri arasında çok daha büyük öneme sahiptir. Şeyhler ve birçok Kürt aşiretlerinin dinsel önderleri, ortodoks İslam konumundaki bu tarikatlara mensuptur.

Bu tarikatların müritleri, tarikat şeyhinin kendisinin ve mezarının kutsallığına, şeyhlerin mucize gösterebileceğine vb. inanmaktadırlar. Böylelikle birçok şeyh kendi aşiretinin dinsel ve dünyevi egemenlik makamlarını elinde tutmakta olup, aşiret üzerindeki etkinliği de buradan kaynaklanmaktadır. Şeyhlerin kendi aşiret mensupları arasındaki anlaşmazlıkları çözümlendirmek, kendi "tebaasına" tavsiyeleriyle ve maddi olarak yardım etmek, komşu aşiretlere savaş ilan etmek, hükümetle görülen davalarda kendi aşiretini kollamak, devlete teslim edilmek üzere vergi toplamak, kendilerine karşı gelen aşiret mensuplarını cezalandırmak ve hatta asilerin malını mülkünü müsadere etmek gibi yetkileri vardır. Şeyhlik aileden geçer ve bütün şeyhler, kendilerini ilk halifeler Ömer ve Abbasi sülalesine varıncaya kadar kutsal ailelerin soyundan saymaktadır.

Şeyh ne kadar zenginse, bir o kadar etkindir; yerel yönetime ve merkezi hükümete karşı bir o kadar bağımsız davranmaktadır ve topladığı verginin cebe indirdiği bölümü de o kadar fazladır. Yıllık geliri birkaç yüz bin lira veya İran tümeni olan şeyhler vardır.

Kürt dilinin bir yazısı yoktur; Türkiye Kürtleri yazı dili olarak Türkçeyi, İran Kürtleri ise Farsçayı ve önemli bir edebiyatı olan Goraniceyi kullanmaktadırlar. Fakat Kürtlerin destan, masal, efsane, şarkılar gibi zengin halk edebiyatı vardır.

Kendi ev yaşamlarında Kürtler, özellikle de asil olanlar ve zenginler, hiçbir iş görmezler; ister tarla işleri isterse de hayvanların bakımı ve ev işleri olsun, bunların tamamı kadınlara bırakılmış durumdadır. Türk kadınlarına kıyasla bunların görece bir özgürlükleri vardır; yüzlerini kapatmazlar, yabancılardan kaçmazlar, çoğu zaman ev işlerinde ve hatta aşiret işlerinde oy hakkına sahiptirler.

16. yüzyılda Kürtler, Orta Asya'dan gelen Türklerce işgal edildiler ve o tarihten beri Kürtlerin büyük çoğunluğunun kaderi Osmanlı İmparatorluğu'yla sıkı biçimde bağlı oldu. 1514 yılında I. Selim, günümüz Kürdistan bölgesini işgal etti ve işgal ettiği bölgenin yönetimini, güvendiği bir Kürt olan İdris'e teslim etti. İdris, aşiret-

lerin kabile yapısını ve geleneksel yaşam tarzını bozmadan, Kürdistan'ı valilerce yönetilen sancaklara ayırdı ve 19. yüzyıla kadar Kürtler fiilen bağımsız kaldı; sultanlar sadece her yıl gönderilmekte olan onursal armağanlarla yetinmekteydiler. Kürtleri Türk devletine bağlamak isteyen Sultan II. Mahmut döneminde Kürtlerin bu durumuna son verildi. Bu amaçla oraya gönderilen Muhammed Reşit Paşa,[8] 1834 yılında Kürdistan'ın tüm kentlerinde ve büyük köylerinde garnizonlar kurdu ve kalıtsal Kürt valiler ile yöneticilerin yerine Türk yönetimini getirdi.

O tarihten bu yana Türk hükümetine karşı bir dizi isyan (1843-1846, 1853-1854, 1877-1880 yıllarında) gerçekleştirildi ve hepsi başarısız oldu.

Sultan Hamit[9] döneminde Kürtler ile Türklerin ilişkileri yeni bir karakter kazandı. Kendisi, Kürtlerin katılımıyla Rus Kazaklarına benzer yerleşik atlı birlikleri kurmaya çalıştı; bunu yaparken, bir yandan Rusya ile çıkabilecek bir savaşta önemli bir atlı güce sahip olmak, diğer yandan da Kürtler arasına bir devlet nizamı getirmek ve Kürt reisleri Türk devletiyle yakınlaştırmak, keza Kürdistan'da Türk okullarının ve Türk itibarının arttırılarak Kürtlerin Türkleşmesini amaçlamıştı. Dünya Savaşı'nda da görüldüğü üzere, kurulan Hamidiye Alayları askeri yönden gayet zayıftı, ama sultanın diğer amacını büyük ölçüde yerine getirebildi; Dünya Savaşı sırasında Kürtler genellikle Türk hükümetinin yanındaydı.

Böylece, günümüzde Kürt toplumunun ekonomi ve aşiret düzeni, keza halk yığınlarının fakirliği ve cehaleti, Kürtlerin geniş yığınları arasında güçlü bir ulusal hareketin gelişmesi için gereken koşulları sağlamamaktadır. Aslında Türk hükümetine karşı çıkarılan isyanlar da birleşik ve milli bir Kürdistan kurulması fikrini değil, Türk yönetimi tarafından ihlal edilen çıkarlarını savunan reisle-

8 Reşit Mehmet Paşa. -M.P.
9 II. Abdülhamit kastedilmektedir. -M.P.

rin başlattığı isyanlardı. Bu isyanların anlamlı bir yönü şu ki, Kürt yığınlar, kendilerine hiçbir şey veremeyen ve hatta çıkarlarına ters düşen önderlerin peşinden çok tehlikeli bir savaşa gitmeye hazır olduklarını göstermektedir.

Çok sayıda aşiretlere ayrılmış ve geniş bir alana dağılmış olan Kürt yığınlar, bağımsız Kürdistan kurmak fikri için savaşacak kadar olgunlaşmamıştır. Sayıca az olan Kürt aydınlar zümresi, Kürdistan'ın özerkliğini hayal etmektedir, ama Kürdistan'ın ekonomik olarak bağımsız yaşayamayacağını ve ister istemez Türkiye'ye ya da İngiltere'ye katılması gerektiğini gayet iyi biliyorlar. Aydınlar arasında bu iki çözümün de taraftarları var. Bağımsız bir Kürdistan düşüncesi ise Kürt önderler tarafından, sadece egemenliği kendi ellerine almak ve özerklik verilmesi durumunda Kürdistan'ın bu veya diğer bölgesine hâkim olmak ihtimali dolayısıyla desteklenmektedir. Kürt önderler, Ankara hükümetinin son büyük reformlarını özel bir korkuyla izlemekteydiler; zira hilafetin kaldırılması, sivil mahkemelerin kurulması, dinî kurumların malvarlıklarının kamulaştırılması, aşar vergisinin kaldırılması gibi gelişmelerin Türk devletini güçlendireceğini ve şeyhlerin maddi refahını düşürerek etkilerini azaltacağını anlıyorlardı.

Dünya Savaşı'ndan bu yana Kürdistan ekonomik açıdan gayet zor bir durumdaydı; Türkiye cephesinde gerçekleştirilen askeri harekâtlar yüzlerce köyün fakirleşmesine, hayvancılık ve tarımın gerilemesine sebep oldu. Türkiye Kürdistanı'nın büyük bölümünde Kürtler çalışkan ziraatçı Ermeni halkıyla iç içe yaşamaktaydı ve bu sayede komşular doğal olarak kendi ürünlerini takas edebilmekteydi. Bunun yanı sıra, savaşın hemen öncesindeki yıllarda Kürt köylülerle Musul, Diyarbakır vb. kentler arasında ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamıştı. Ermeni tüccarlar, Kürtlerden ve Ermenilerden tarım ürünlerini satın alarak bunların ihracatını yapmakta, karşılığında ise Bağdat demiryolu inşaatı bağlamında Türkiye'ye girmeye başlayan Alman sanayi ve imalat ürünleri getirmekteydiler. Savaş

sırasında Ermeni halkı Kürdistan'dan kayboldu, yeni doğan Türk ve Kürt ticaret burjuvazisi ise Ermenilere kıyasla hantal ve deneyimsizdi; Kürt köyü ile kent arasındaki, keza Türkiye ve yabancı piyasalarla ilişkileri yeniden kuramıyorlardı. Ayrıca demiryolları, Kürdistan ile Türkiye'nin geriye kalan kısmı arasında yeterli bir ulaşım sağlayamıyor; üstelik Bağdat demiryolunun Türkiye-Suriye sınırının doğusunda kalan bölümü 1919'dan bu yana çalışmamaktadır.[10] Bütün bu durumlar yüzünden 1924 yılında Harput, Muş ve Diyarbakır bölgelerinin fevkalade güzel hasadı hiç satılamadı, zira komşu bölgelerde de ürün iyiydi ve tahılın daha uzak bölgelere taşınabilmesi konusunda çalışmalar yapılmamıştı; hayvanlarla yapılabilecek bir taşımacılık ise çok pahalıya mal olacaktı. Türkiye'nin Suriye sınırı ve İran ile geçici sınırları yerel ihtiyaçlar dikkate alınmadan çizilmiş olup, çoğu zaman aynı aşireti kışlaktakiler ve yaylaktakiler olarak ikiye bölmüş durumdadır. Nihayet bu sınır, ekonomik yönden Doğu Kürdistan'ın Musul ile Bağdat'a, Batı'nın ise Halep ve İskenderun'a ulaşımını da koparmış durumdadır.

Türkiye Kürdistanı'nda yerel yönetim, Ankara'dan gönderilen, ama lisanı ve yerel koşulları bilmeyen Türk memurlardan oluşmaktadır. Genel olarak Kürdistan'a sürgüne gider gibi gidiyorlar; yani

10 Bilindiği üzere 1921 Fransa-Türkiye Anlaşması'na [Ankara Anlaşması -M.P.] göre, Suriye sınırı öyle çizilmiş ki, demiryolunun Halep yönündeki yaklaşık 140 km'lik bir bölümü Suriye topraklarında kalmıştır. Bu anlaşma koşullarına göre, Bağdat demiryolunun Pozantı-Nizip arasında kalan bölümü Fransız şirketi tarafından işletilecektir; Türkler de Fransızlar da yolun bu bölümünü askeri yükleri ve birlikleri taşımak için kullanabilecekler. Kürt isyanının başlangıcında Fransızlar, Türk askeri birliklerinin Suriye sahasından geçişine müsaade ettiler. Fakat Türkler, bu izinden herhalde yararlanamadılar; çünkü yolun Fırat'ın doğusundaki bölümü Dünya Savaşı sonuna doğru alelacele yapılmış ve yol üzerindeki tesislerin çoğu tamamlanamamıştı. 1919 Sonbaharından bu yana ise bu yoldan hiç ulaşım yapılmamış olup, tanıklara göre yolun ahşap parçaları ya tamamen çürümüş ya da çalınmıştır. Ayrıca Diyarbakır yakınlarında Fırat üzerindeki köprüye mayın döşenmişti ve yıldırım isabet edince de bir bölümü yıkılmıştı. Böylece Bağdat demiryolunun doğu bölümlerinde ulaşımın yeniden başlatılabilmesi için Fransızların en az 3-4 ay çalışması gerekmektedir. -M. Pogorelov

esasen en yeteneksiz, tembel ve kötü ahlaklı memurlar gönderiliyor. Maaşlarının çok düşük olması ve zamanında ödenmemesi onları rüşvetçiliğe ve makamlarını suiistimale itmektedir. Doğaldır ki, yerli halkın gözünde böyle bir yönetimin itibarı düşüktür ve hoşnutsuzluk doğurmaktadır.

Genel olarak bu yılın başı itibarıyla Kürdistan'da oluşan ekonomik ve sosyal ortam önemli bir ulusal hareketin gelişimi için yeterince önkoşul oluşturmamakta, ama ayrı ayrı isyan patlamalarına ve şeyhlerin Türkiye devletine karşı çıkışlarına imkân vermekteydi. Özellikle İngiliz entrikaları ve İngiliz altınları dikkate alınırsa bu olasıdır, zira İngiliz politikaları Kürtlerin kaderi ve Kürt sorunuyla çok yakından ilgilenmektedir.

Kürtler, Dünya Savaşı sonrasında özellikle İngiltere'nin Irak'a yerleşmesiyle İngilizleri ilgilendirmeye başladı. Müttefiklerin savaş sırasında getirdikleri öneri doğrultusunda, günümüz Kürdistan'ının büyük bölümü, Rusya'ya bağlanan Ermenistan'a verilecekti; fakat Rusya'nın İtilaf Devletleri'nden ayrılmasıyla Ermenistan, onu kendine doğrudan bağlı bir tampon devlet yapmayı düşünen İngiltere'ye devredilmeliydi. Fakat Sevr Antlaşması'nda imza aşamasına gelindiğinde, eski Türkiye Ermenistanı'nda artık Ermeni kalmadığı ortaya çıkınca, İngiltere bu defa Kürtlerden oluşan bir tampon devlet kurmaya niyetlendi. Ankara hükümetinin başarılı kurtuluş mücadelesi sonucunda bu plan kısmen çöktü ve İngilizler, 1920-1921 yıllarında tampon olarak, İngiliz işgal bölgesinde, yani eski Musul vilayetinde yaşayan Kürtlerden bir "bağımsız Güney Kürdistan" kurmayı denediler. Şartların olumlu gelişmesi durumunda İran ve Türkiye Kürtlerinin büyük bölümünü bu çekirdek etrafında birleştireceklerdi. Bu Kürdistan'ın "kralı" ve çok etkili birisi olan Şeyh Mahmut'un, İngilizlerin elinde uysal bir maşa olmayı kabul etmemesi sonucunda bu plan çöktü. Bu durumda İngilizler, Musul Kürtlerinin tamamını Irak vatandaşı ilan ettiler, Şeyh Mahmut ise 1923'ten bu yana kendine bağlı Kürtlerle İran sınırının

zor ulaşılabilen dağlık bölgelerinde saklanarak, Süleymaniye bölgesinde İngiliz garnizon ve karakollarına baskınlar yapmak suretiyle İngilizlere karşı çetin bir mücadele vermektedir.

Bilindiği üzere Lozan Antlaşması, Irak-Türk sınırı konusunu nihai olarak çözmedi. Türkler ile İngilizler arasında 1924 Mayıs ve Ekim'inde yapılan görüşmeler ve sınır çatışmaları sonucunda ise Musul sınırları konusu Milletler Cemiyeti'ne götürüldü ve Milletler Cemiyeti, halkın gerçek isteklerini açıklığa kavuşturabilmek amacıyla Türkiye, İngiltere ve tarafsız devletlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyonu bölgeye gönderdi. Söz konusu komisyon bu yılın Ocak ve Şubat aylarında Musul bölgesinde bulundu.

Musul bölgesi zengin petrol yataklarının ve yapay sulama olmadan bile olağanüstü ürün yetiştiren bereketli topraklarının ve ekonomik açıdan uygun coğrafi konumunun yanı sıra; İngiliz-Irak mülkleri ve Büyük Britanya'nın Irak üzerinden geçerek Hindistan'a giden kara ve hava yolları bakımından da gayet stratejik bir öneme sahiptir. Bu durum daha baştan şunu ortaya koymaktaydı; İngiltere, Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere lehinde yorumlanabilecek Kürt ayaklanmaları çıkarmak için tüm imkânlarını kullanacaktı. Elde olan çok sayıda veriler, Kürtler arasında kendine yandaşlar oluşturmak ve Kürt sorunu ile Musul sorununun kendisi lehinde sonuçlanmasını sağlamak amacıyla İngiltere'nin son 3-4 yıldan beri altınlara acımadığını ortaya koymaktadır.

Hiç kuşkusuz İran ve Türkiye Kürdistanı ile Musul bölgesindeki Kürt reisler arasında İngiliz himayesi altında özerk bir Kürdistan kurulmasını savunanlar var. Bunların bazıları İngiliz altınları karşılığında satın alınmıştır. İçtenlikle ülkesinin gelişmesini isteyen diğerleri ise şöyle düşünmektedir ki iyi karayolları ile demiryolları kurmayı ve genel olarak ülkeyi uygarlığa taşımayı ancak zengin İngilizler gerçekleştirebilirler. Türkiye veya İran egemenliği altında kalması durumunda ise Kürdistan fakirlik ve uygarlıktan uzak koşullarda sefil bir yaşama mahkûm olacaktır.

TBMM 2. Dönem 2. Toplantısı (1.11.1924) ile bu yılın Şubat ayı ortalarına kadar geçen süre, Türkiye'nin siyasal yaşamı çerçevesinde hem Meclis'te hem de ülke genelinde muhalefetin arttığı bir dönemdir. Ülkede muhalefetin güçlenmesi, iktidardaki Halk Partisi'nin parçalanarak bünyesinden Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni çıkarması ve TBMM'de, az sayıda ve önemsiz de olsa, bağımsız ve muhafazakâr grupların oluşmasına neden oldu. Toplam olarak muhalefetin Meclis'te 35-40 oyu var. Terakkiperverlerin başında, bağımsızlık döneminde Mustafa Kemal'i destekleyen ünlü generaller vardır; parti sol siyasal sloganlar ardına saklansa da, Halk Partisi'nin eski en gerici üyelerinden oluşmaktadır. İsmet Paşa hükümetinin düşmesi (21.11.1924) ve Fethi Bey hükümetinin kurulması hiç kuşkusuz muhalefet akım ve gruplarına verilen bir tavizdi ve hükümetin onları ciddi bir şekilde hesaba kattığının bir göstergesiydi. Toplumun geniş kesimleri arasında hoşnutsuzluğun ve tepkilerin artmasının başlıca sebepleri şunlardı: Devlet vergilerinden ve bunların tahsilâtı sırasında uygulanan ilkel yöntemlerden eziyet çeken çiftçilerin (ki toplam nüfusun yüzde 85'ini oluşturmaktaydılar) zor durumu; özellikle doğu illerinde yerel feodaller olan büyük toprak sahiplerinin zulmü de buna eklenmekteydi. Yalnız 15.2.[1925] tarihinde Kürt isyanı başladıktan sonra Meclis çiftçilerin vergi zorluklarını kolaylaştıran geniş kapsamlı ilk reformu onayladı; bu kapsamda, toplam ürünün yüzde 12,5 oranında olan ve tahsil edilme yöntemiyle de çiftçileri fakirleştiren aşar vergisi kaldırıldı.

Cahil halk yığınları arasında etkin olan din adamlarının durumunu manevi ve maddi yönlerden etkileyen hilafetin, şeriat mahkemelerinin, din okullarının kaldırılması ve cami mülklerinin kamulaştırılması gibi reformlar din adamlarının tepkisini çekti; genel ekonomik durgunluk ise büyük tüccarlar ve toprak sahipleri tarafından hükümetin başarısız iç ve dış politikasına bağlandı. Savaş sonrasında, herhangi bir tazminat ödenmeden ordudan atılan yedek subayların hoşnutsuzluğu ve ünlü generallerin, eski asker arkadaşla-

rının şimdiki cumhurbaşkanının çok büyük bir iktidara sahip olmasından duydukları rahatsızlık da buraya eklenmelidir.

Bütün bu koşullar bir araya getirildiğinde ve Musul sorununun belirsizliği de eklendiğinde, ülkenin iç yaşamında oldukça endişeli bir ortam oluşmaktaydı. Bu yüzdendir ki, Şubat ortalarında ülkenin doğu vilayetlerinde bazı Kürt aşiretlerce başlatılan isyan, hükümeti çok rahatsız etti, isyancılara ve genel olarak gerici unsurlara karşı bir dizi enerjik ve kararlı adımlar atmaya yönlendirdi.

Kürt İsyanı

İsyan bölgesi. Elebaşıları Kürdistan'ın tamamını ayaklandırmaya çalışsalar da, isyan görece sınırlı bir bölgede cereyan etmekteydi: Kuzeyde Çarpuh, Aşut, Kiğı, Harput; batıda Harput, Çermik-Diyarbakır; güneyde Diyarbakır-Muş; doğuda Çarpuh-Muş. İsyanın merkez üssü Genç vilayeti ile Ergani-Maden vilayetiydi; bunlar daha ilk günlerinden asilerin eline geçti. İsyan bölgesi 220 km uzunluğunda ve 140-150 km genişliğinde olup, genellikle doğudan batıya doğru yönelen ve ortalama rakımı 2.500-3000 m olan Doğu Toroslar'ın başlıca zirvelerinin böldüğü dağlık bölgedir. Dağ zirveleriyle bunların arasındaki çok sayıdaki yamaçlar ve tepelikler arasında derin ve küçük ama gayet verimli ovalar yer almaktadır. Dağlar çoğunlukla çam ormanlarıyla kaplıdır; kışın ve yazın karın henüz erimediği dönemlerde zor çıkılabilir. Ilıca-Genç-Muş üçgenindeki dağlık bölgenin ulaşımı özellikle zordur. Bölgenin geriye kalan kısmı yoğun biçimde meskûn olup, geniş bir taşıma yolları ağıyla kaplıdır; yazın bu yollardan sahra topları bile kolayca geçmektedir, ilkbaharda ise at arabaları bile geçemez. Harput ile Diyarbakır arasında karayolu bağlantısı var; diğer büyük kentler arasında araba yolları var ve bunların en iyisi Fırat (Murat Çayı) boyunca uzanmaktadır.

Yukarıda anılmış olan güneydoğu bölümü hariç, isyan bölgesinin tamamı askeri operasyonların yürütülmesi açısından özel bir zorluk oluşturmaz ve dağlarda gerilla savaşı verebilmek için çok uygundur. Diyarbakır, Harput ve Muş kentleri önemli askeri ve yönetim merkezleridir, özelikle de Diyarbakır.

Genç, Palu ve Ergani bölgeleri hemen hemen tamamen aşiret Kürtleriyle meskûndur; bunlar çok sayıda kabile, taife ve sülaleye ayrılmaktadır.

İsyan hazırlıkları. İsyanın örgütlenme ve hazırlık çalışmalarında, son 5 yıl içinde kurulmuş olan Kürt bağımsızlık komitelerinin çoğu yer aldı. Bunlar arasında en etkin olanlar şunlardı:

1) Halep Komitesi, hilafetin kaldırılmasından kısa süre sonra, Fransız yönetimi, eski Türk sultan ailesinden bazı fertlerin Halep ve Beyrut'a yerleşmesine müsaade ettiğinde kuruldu. Bu komite isyan hareketlerinde önemli rol oynadı ve komitenin 1924 yılındaki kongresinde Kürdistan'ın tamamında Mart ayında isyan başlatmak kararı alındı; isyanın sloganları ve para kaynakları da orada belirlendi.

Başta isyanın en önemli figürü Şeyh Sait Sabri olmak üzere, Kürt elebaşıların çoğu bu komitenin üyesiydi ve Kürt reislerin söz konusu kongresine katılmışlardı.

2) Erzurum Komitesi, 1922 yılında kurulmuş olup, bağımsız Kürdistan için Kürt hareketini örgütleme görevini üstlenmişti. Komitenin faaliyetleri zayıftı ve Kürtler arasında büyük bir etkisi yoktu. Yöneticilerden Yusuf Ziya, Halit Bey ve diğerleri Kasım 1924'te hükümet tarafından tutuklandılar, ama kaçmayı başararak aktif biçimde katıldıkları son isyana kadar dağlarda saklandılar.

3) İstanbul Komitesi, bir İngiliz ürünüdür, 1919 yılında asil Kürt ailelerinden kuruldu. Üyeleri, İngiliz yanlısıdır ve çoğunluğu, ülkeye girişi yasak olan 150 kişilik kara listede yer almaktadır. Müttefikler, İstanbul'u tahliye ettikten sonra komite çözüldü, çoğu üyeleri Mısır, Irak vb. ülkelere dağıldılar ve İngilizlerin verdikleri

görevler doğrultusunda çalışmaya başladılar. Herhalde bahsi geçen Kürt isyanına katılmışlardır.

4) Bağdat ve Musul Komiteleri, İngiliz himayesinden yana olan veya sadece İngilizlerin yanında çalışan Kürtlerden oluşmaktaydı.

Anlaşılan, tüm komiteler isyan hazırlıklarına güçleri yettiği kadar katkıda bulunmuşlardı, ama başlıca rol, Halep komitesine aitti. İsyanın sloganları bu komite tarafından hazırlanmıştı: "Türkiye himayesinde bağımsız Kürdistan", "hilafetin ve saltanatın yeniden kurulması", "sivil mahkemelerin tasfiyesi, eski din mahkemelerinin ve şeriatın devreye sokulması, yani Kuran'a göre yargılama", "Şehzade Selim'in Türkiye'nin halifesi ilan edilmesi".

İsyana ve örgütlenme çalışmalarına Şeyh Sait'in yanı sıra oğulları, kayınpederi, Erzurum komitesi üyeleri ve birçok akrabaları ile arkadaşları da katıldı. Bunların dışında, bir bölük askerle İngilizler safına geçerek Musul'a kaçan Kürt kökenli 4 Türk subayı da isyana katıldı.

İsyan. İsyan hazırlıkları birkaç ay sürdü, ama isyan tarihi Kürt önderlerin Aralık ayında Halep'te yaptıkları ve Sait'in oğullarından birisinin de katıldığı kongrede 31 Mart olarak belirlendi. Fakat bazı tesadüfî olaylar ve Sait'in yakın çevresinden iki kişinin Genç'te tutuklanması yüzünden isyan, belirlenen zamandan çok önce 13 Şubat günü Genç'te patlak verdi, çok hızla yayılarak Genç ve Palu vilayetlerini içine aldı; buralarda hiç askeri birlik bulunmuyordu, az sayıda olan jandarma ise küçük karakollar olarak dağıtılmış durumdaydı ve ayrıca çoğunlukla Kürtlerden oluşmaktaydı. Tabii ki isyancılarla baş edecek veya onlara ciddi biçimde direnecek durumda değildi. Daha sonra isyan yukarıda açıklanan bölgenin tamamına yayıldı ve 24.2 tarihinde isyancılar Harput'u ele geçirdiler; buradaki askeri birlikler (piyade ve topçu alayları ile 17. Piyade Tümeninin karargâhı) hiç direniş göstermeden geceleyin panik içinde kaçtı. Sait aynı zamanda Diyarbakır'ı almaya çalışıyordu, zira isyancılara göre bu kent Kürdistan'ın başkenti ilan edilecekti; burası çok önemli askeri ve idari

bir merkezdi ve 7. Kolordu ile 3. Ordu Müfettişliğinin karargâhları buradaydı. Batıya yönelen Sait'in kuvvetleri 5-6.000 iyi silahlanmış Kürt savaşçıdan oluşmaktaydı; Halit Bey ile diğer elebaşılar ise 3-4.000 savaşçıyla beraber isyan bölgesini doğu yönünde genişleterek, isyan ateşini diğer Kürt bölgelerine de yaymaya çalışmaktaydılar. Kürdistan'ın diğer noktalarında da tek tük isyan patlamaları görüldü, ama başarılı olamadılar, zira askeri birlikler ve yerel jandarma güçleri tarafından hızla bastırıldılar.

İsyanın ilk başarıları sanki iyi perspektifler vaat etmekteydi; Kürtler yerli halk olan Türkler tarafından anlayış ve destek gördüler; önemli merkezlerden olan Harput'u ele geçirdiler. Fakat Diyarbakır'ı almak yönündeki tüm saldırıları çetin ve kanlı çatışmalar sonrasında geri püskürtüldü; Kürtlerin, işgal ettikleri kentlerde kendi geleneklери doğrultusunda yaptıkları yağma ve kıyım sonucunda ise sivil halk, özellikle de Türkler, kendilerine yönelen bu tehdit karşısında hızla saf belirleyerek, ailelerinin ve mallarının korunması amacıyla örgütlendiler. Örneğin Harput'tan isyancılar askerlerin desteği olmaksızın sadece yerli halk tarafından kovuldu. Sonuçta Kürtlerin isyanı kendiliğinden görece sınırlı bir bölgeye sıkıştı; ona geniş kapsamlı hükümet karşıtı bir Türk hareketi, ki isyan önderlerinin çok doğru olarak istedikleri gibi Kürt sorunu onun bir parçası olacaktı, niteliği kazandırılamadı. Bunun başlıca sebepleri olarak, Kürt yığınların disiplinsizliği, hazırlıkların yetersizliği, yerli Türk halkla ve hükümet karşıtı unsurlarla ilişkilerin kurulmaması gösterilebilir.

Kürtlerin ayaklanması, isyancıların kentlere yönelik saldırıları, Harput'un ele geçirilmesi ve elebaşıları tarafından ortaya atılan sloganlara dair ilk haberler, Ankara hükümetini fevkalade endişelendirdi. Mustafa Kemal, sadece bu Kürt isyanına karşı değil, genel olarak Kürt bölücü hareketine ve Türkiye'nin gerici partileri ile gericilerine karşı mücadele amacıyla, Halk Partisi'yle bir arada bir dizi köktenci karar aldı. Öncelikle parti kararı doğrultusunda Fethi Bey hükümeti istifa etti ve yeni kabinenin başına tekrar İsmet Paşa

geldi; kendisi tüm köktenci reformların hazırlanması ve uygulanması konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın en enerjik yardımcılarındandır. İsmet, cumhurbaşkanının en aktif ve liberal yandaşlarından oluşan bir kabine kurarak, her türlü hükümet karşıtı ve irticai hareketle mücadele konusunda hükümete sınırsız olanaklar tanıyan fevkalade önemli yasaları Meclis'ten hızla geçirdi. Meclis'ten almış olduğu yetkilere dayanan hükümet, bazı muhalefet gazetelerini hemen kapattı ve isyanı askeri güç kullanarak bastırmak amacıyla, beş ordu birliğine kısmi seferberlik ilan etti; bu amaçla ordunun beş yedek yaşı göreve çağrıldı. Seferber edilen birlikler tüm Doğu ve İç Anadolu'dan sevk edilerek, isyan bölgesini kuşatmak ve isyancıları bir darbeyle bitirmek amaçlandı. Seferberlik çalışmaları 1 Mart'ta tamamlandı ve ordu birlikleri harekât başlattı. Askeri harekâtlar, 25 Mart günü başlatıldı ve üç haftadan da kısa bir süre içinde isyancılar tamamen darmadağın edilerek ve tüm Kürt elebaşıları esir alınarak sona erdirildi.

Askeri harekâtlar. İsyanın kapsadığı bölgede hiçbir askeri birlik yoktu, 7. Orduya bağlı olan ve buralarda görevlendirilen yerel garnizonlar Diyarbakır (karargâhlar ve topçu alayı), Harput (tümen karargâhı ile topçu ve piyade alayları) ve Muş'ta (1. Topçu Alayı) bulunmaktaydı. Komşu kolordu ve tümenlerin en yakın birlikleri ise 5-15 menzil ötede olup, hazırlanmaları ve bölgeye yetişmeleri önemli bir zaman gerektirmekteydi. Özellikle de şunu dikkate almak gerekir ki, barış dönemlerinde Türk ordusunda askeri birliklerin mevcut personel sayısı önemsiz denecek kadar azdır. (Bir bölükte 78 kişi; bir alayda sadece iki tabur bulunmaktadır.)

Yukarıda da açıklandığı gibi isyancılar iki grup halinde hareket ederek, Harput,[11] Diyarbakır ve Muş kentlerini ele geçirmeye çalışıyorlardı. Sonuçta başarısızlığa uğradılar ve ilk günlerdeki aktif eylemler sonrasında, isyancılar yeni saldırı hareketleri başlatmaya-

11 Harput asilerce ele geçirildi, ama Kürtler orada tutunamadılar; iki gün sonra yerli halk tarafından kovuldular. -M. Pogorelov

rak, isyanı bastırmaya gelen hükümet birlikleriyle çatışmaya hazırlandılar. Hükümet birliklerinin Diyarbakır'dan kuzeye doğru ilk harekât denemeleri de başarısız oldu; iki kafile de önemli kayıplar vererek geri döndü. Bu çarpışmalar, isyanın yatıştırılması için önemli bir askeri kuvvet gerektiğini komutanlara gösterdi. Bu nedenle Türkiye'nin her tarafından birlikler sevk edilmeye başlandı; bu arada bölge üzerinde sadece hükümet güçlerine bağlı uçaklar uçarak, bombalamalar yapıldı ve bildiriler dağıtıldı.

Şu an itibarıyla harekâlara hangi birliklerin, kaç kişiyle ve hangi yönde katıldığı konusunda ayrıntılı bilgilere sahip değiliz, sadece askeri operasyonların genel seyrini tespit edebiliriz. 12. ve 3. Piyade Tümenlerine bağlı olup, muhtemelen Sivas'taki 6. Kolordu birlikleriyle takviye edilmiş olan birlikler, kuzeyden Çarpuh, Genç, Oğnut ve Kiğı üzerine saldırıya geçti. Burada toplam olarak 10 piyade taburu, bir o kadar topçu bataryası ve birkaç bölük atlı kuvvet operasyona katılmıştı. Bu birlikler, üç koldan harekete geçtiler ve bir dizi çarpışma sonrasında, Nisan'ın ilk günlerinde Çarpuh, Oğnut ve Kiğı'yı işgal ettiler ve güneye doğru ilerlemeyi sürdürdüler. Doğudan ve güneyden 2. Piyade Tümeninin birlikleri Muş üzerine; batıdan 7. ve 8. Piyade Tümenlerinin birlikleri (toplam 8 tabur ve 6 bataryası olan 4 bölük) Harput üzerine yürüdü. Ordunun başlıca kuvvetleri ise Diyarbakır yönüne yığılmıştı; 1. ve 14. Süvari Tümenlerine bağlı birlikler (Urfa ve Mardin'den kaydırılarak), Musul sınırında konuşlandırılmış olan birleşik piyade tümeni, jandarmaya bağlı 3-4 sınır taburu, 7. Kolordu birlikleri ile Adana, Malatya ve Niğde'den sevk edilen komşu 7. ve 41. Piyade Tümenlerine bağlı birlikler buradaydı.

Daha en başta 8. Uçak Bölüğü de Mardin'den Diyarbakır'a gönderildi; Erzurum Hava Bölüğü'ne bağlı birkaç uçak ise 9. Kolordu birlikleriyle bir arada harekâta katıldı. İsyancılara karşı sevk edilen askeri birliklerin toplam sayısını yabancı basın 78.000 olarak açıkladı, fakat bu rakam aşırı biçimde abartılmış olup, 35.000 üzerinde değildir. (35-36 tabur, 29 bölük, 26 batarya, 12 uçak)

Kürtlere ilk ciddi darbe, Diyarbakır yönünden vuruldu. İki gün süren kanlı çarpışmalar sonrasında hükümet birlikleri, Ergani-Maden kentini (Mart sonlarında) aldılar ve iki koldan güney ve doğu yönlerinde saldırmakta olan Harput grubunun oluşturduğu tehdit altında Şeyh Sait, Harput-Diyarbakır karayolunun doğusuna çekilmek zorunda kaldı. Ergani üzerine saldıran kolla eş zamanlı olarak hükümet ordularının diğer bir kolu da Diyarbakır'dan başlayarak Eğil, Hani, Ilıca yolu boyunca saldırıya geçerek isyancıların güneye çekilmesini engellemeyi amaçladı. Bu operasyonlar sonucunda Şeyh Sait, bölgenin engebeli ve hiçbir yolun olmadığı doğu kısmına kıstırılmaktan kurtulmak ve de Oğnut-Garib yönünden saldıran birliklerce diğer asiler ile bağlantısının kesilmesini engellemek amacıyla, Ilıca'dan kuzeye çekilmek ve Genç bölgesine geçmek zorunda kaldı. 2 Nisan günü Ilıca işgal edildi; bundan sonra isyancılar Genç'ten kuzeye, Dersim bölgesine, geçebilmek için çılgınca denemeler yaptılar ve bu yüzden Çapakçur yakınlarında kanlı çarpışmalar yaşandı. Genç yönüne çekilen isyancılar 13 Nisan günü isyanın ana üssü olan Genç çukurunda kuşatıldılar ve tamamen imha edildiler. Şeyh Sait, Halit Bey ve elebaşı şeyhlerin çoğu, isyanın başarısına olan ümitlerini tüketerek, İran'a kaçmak amacıyla geldikleri Murat Çayı (Fırat) üzerindeki köprüde 15 Nisan günü tüm karargâhları ve paralarıyla bir arada yakalandılar. Başsız kalan asi gruplar Şerafettin Dağı'na (Muş'un 45 km doğusunda) geldiler, burada hükümet birliklerince kuşatıldılar ve muhtemelen artık teslim olmuşlardır.[12]

Böylece, Kürt isyanı, hükümetin kararlı ve hızlı hareketleri, bölgenin tamamının kuşatılması ve elebaşılarının yakalanmasıyla başarıya ulaşan askeri harekâtların doğru yönetilmesi sayesinde iki ay içinde bastırıldı.

12 Bu makale, isyanın tam olarak bastırılmasına dair haberler ulaşmadan önce yazılmıştır. -M. Pogorelov

Yukarıda açıklanan bilgileri toparlarsak şunu ifade edebiliriz; bu isyan esasen Kürt feodal aşiret yapısı ile Türkiye'de güç kazanmakta olan devlet otoritesinin kaçınılmaz çatışmasının sonucu olarak gelişmiştir. Hiç kuşkusuz yabancı güçler isyancıları maddi ve manevi olarak desteklemiştir; zira Musul sorununun çözümlendiği bir ortamda Türkiye Kürtleri arasındaki her türlü hareket bu konuda Türkiye'nin elini olağanüstü zayıflatmakta ve buna bağlı olarak İngiltere'nin elini güçlendirmektedir. Şu husus da hiç kuşku götürmemektedir ki Kürdistan'ın milli zeminde birleştirilmesi fikri, geniş yığınlar arasında yaygınlaşmasa da, isyanın çıkmasında bir ölçüde etkili olmuştur. Hükümete karşı yönelmiş her eylem gibi bu isyanı da destekleyen Türk gerici çevreleri, hükümetin köktenci önlemlerinden korkarak, en önemli aşamada isyancıları ve gerici sloganları terk etmişlerdir.

Bir bütün olarak ele alındığında bu isyan Türkiye'ye insan ve para kayıplarına, yakılan ve yıkılan köylere mal olsa da, devletin güçlenmesine ve hükümetin itibarının artmasına sebep oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın halk yığınlarını din adamlarının etkisinden kurtarmak, çiftçilerin ağalara karşı serflik bağını koparmak ve Kürt aşiretlerinin feodal yapısının kendisini ortadan kaldırmak yönünde yapabileceği köktenci reformlar için iç siyasal ortamı tazeledi.

KÜRT İSYANI VE MUSUL PETROLLERİ[1]

Dışişleri bakanlığını devralan Chamberlain,[2] MacDonald[3] kabinesinin iktidarda olduğu dönemde birçok konuda geleneksel çizgisinden iyice sapmış olan Britanya dış politikasında çizgileri yeniden düzeltmek için titizlikle çalışmaya başladı. Bunun işaretlerinden birisi Sovyet-İngiliz Anlaşması'ndan[4] vazgeçilmesidir. Başka ve daha çarpıcı bir örnek de, Türkiye'yi yalıtma politikalarının hız kazanmasıdır; üstelik Chamberlain, herhalde Köln işgali konusunda Fransız yaklaşımına taviz vermiş olacak ki, Fransa'yı Türkiye'ye karşı tek başına uyguladığı iyi niyetli politikalarından vazgeçmeye ikna etti. Chamberlain'in Türkiye karşıtı politikalarına ilişkin veriler zincirinde doğu illerindeki Kürt aşiretlerinin Türkiye Halk Partisi[5] hükümetine yönelik karşıdevrimci isyanı yeni ve kapsamlı bir olaydır. Saltanatın ve hilafetin geri getirilmesi gibi monarşist ve dinci sloganların altında gerçekleştirilen bu isyan, hiç kuşkusuz, tüm muhalif unsurları kullanmayı başaran İngiliz ajanlarının çok yakından katkılarıyla başlatıldı. Türkiye'nin dağılmasına olmasa

1 Petrol Sanayi Konseyi'nin yayın organı *Neftyannoe i Slantsevoe Hozyaystvo* (Petrol ve Şist Ekonomisi) dergisinin 1925 yılının 3 nolu 8. cildinde yayımlanmıştır. -M.P.
2 Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden olan Joseph Austen Chamberlain (1863-1937), bu görevini 1924-1929 yılları arasında sürdürmüştür. -M.P.
3 James Ramsay MacDonald (1866-1937), İngiliz sosyal demokrat politikacı. İki farklı dönemde başbakanlık yapmıştır. -M.P.
4 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan ticaret anlaşması kastedilmektedir. -M.P.
5 Cumhuriyet Halk Partisi kastedilmektedir. -M.P.

da, zayıflamasına yönelik olup, İngiliz çıkarlarına bu denli gerekli olan bu Kürt isyanının daha dar ve net bir amacı da var; Musul vilayetinin tartışmalı bölgeleri konusunda Milletler Cemiyeti'nin hakemliğini sabote etmek. Bu bölgeler konusunda bir yandan, İngiltere'nin uydusu ve bu konuda onun her türlü desteğini alan Arap krallığı Irak, diğer yandan ise Türkiye hak iddia etmektedir. Musul için mücadele, en zengin petrol yatakları için mücadele demektir. Kürt isyanı, Musul petrolleri için verilen mücadelenin en çarpıcı ve en kanlı sayfalarının geçmişte kalmadığını göstermektedir. Elbette ki İngiltere'yi Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesi değil, savaşın[6] hemen öncesinde İngilizler ile Almanlarca Türkiye'den alınmış olsa da meclis tarafından onaylanmayan Turkish Petroleum Company imtiyazlarının kaderi ilgilendirmektedir. O zamandan beri, önce Almanlara ait yüzde 25'lik hisse Fransızlara geçti, daha sonra ise ortakların tamamı (Anglo-Persian Co., Royal Dutch-Shell ve Fransa) Britanya politikalarının baskısı altında az daha sıkışmak ve Standart'ı[7] da aralarına almak zorunda kaldılar. Ama tüm mesele şu ki, Türkiye'deki Halk Partisi iktidarı mecliste onaylanmadığı için bu imtiyazı tanımak istemiyor. Bu imtiyazın Irak tarafından tanınma ihtimali daha yüksektir, ama orada da parlamentoda İngiliz karşıtı muhalefetin güçlendiği gözlenmektedir. Bu yüzden İngiltere uğruna 20 yıldan fazla mücadele vermiş olduğu petrol zengini tartışmalı toprakların Irak'a bağlanması için bu kadar çok çaba sarf etmektedir.

Türkiye-Irak sınır sorunu kapsamında Milletler Cemiyeti'nin hakem komisyonunun kararını sabote etmeye çalışan Chamberlain, böylelikle Musul sorunun Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşülürken aşırı tavizci davranan McDonald döneminde sapma gösteren geleneksel Britanya dış politika çizgisini de hizaya getirmektedir.

6 Birinci Dünya Savaşı kastedilmektedir. -M.P.
7 Standard Oil, John D. Rockefeller tarafından kurulan Amerikan şirketi. -M.P.

İsyanın boyutları çok geniştir ve Türkiye hükümeti tarafından küçümsenmemektedir. Askeri birliklerin yığınağı, ülke coğrafyasının koşullarından dolayı yavaş bir tempoyla gerçekleşmektedir. Fransa'nın nasıl bir duruş sergileyeceği henüz bilinmemektedir, zira bu konu çerçevesinde çıkarları çok karmaşıktır. Fransa, Turkish Petroleum Co. ortağı olarak, İngiltere tarafından yönlendirilen bu isyanın başarılı olmasını ister; aynı zamanda 1916'dan beri Musul'da hak iddia eden Fransa, kendisinin İngiltere tarafından mağdur edildiğini görmezden gelemez. Nihayet Fransa'nın Türkiye'ye karşı tek başına uyguladığı iyi niyet politikası, 1921 yılında Ankara Antlaşması'yla sonuçlandı; bu anlaşmaya göre Fransa, Musul'a asker gönderilmesi gerektiğinde, Anadolu demiryolunun Suriye'den geçen bölümlerinin Türk ordusunca kullanılmasını kabul etmekteydi. Son telgraflara bakılırsa Fransa bu yükümlülüğünü teyit etmiş durumdadır.

Kısa süre önce İngiliz *Near East* dergisinde yayınlanan,[8] Irak sınırlarını gösteren ve Asya'daki İngiliz petrol savaşını taçlandıran cesur projeye dikkat çekmek de ilginç olabilir.

Proje yazarı, Irak ile İran arasında bir toprak takası önermektedir. Buna göre sadece Mezopotamya petrol yataklarının değil, Anglo-Persian Co. şirketinin tekel olduğu Güney İran petrol bölgesinin de Irak topraklarına katılması öngörülmektedir.

8 Bkz. 7 Mart 1925 tarihli *İzvestiya* gazetesinde çıkan İrandust'un makalesi. -Neftyannoe i Slantsevoe Hozyaystvo

KÜRDİSTAN SAKİN DEĞİL[1]

Y.K.

Kürdistan esasında Irak, İran ve Türkiye arasında yapay biçimde bölünmüş bir ülkedir ve hem ekonomi hem de etnografya yönünden bir bütün oluşturmaktadır.

Kürdistan üzerinden geçen ve akrabalık bağlarıyla bağlı aşiretleri bölen devlet sınırlarının korunması tam da bu yüzden çözümü bulunamayan zor bir sorun haline gelmiştir. Bu sebeple koca aşiretlerin bir ülkeden diğerine göç etmeleri kaçınılmazdır ve Türkiye Kürtleri arasında çıkan isyanlar çoğu zaman İran topraklarına ve tersine geçebilir. Türkiye ve İran hükümetleri arasında tam da Kürt aşiretlerinin bulundukları sınırlarda çıkan anlaşmazlıkların sebebi de budur; bunlar, bu iki komşu Doğu ülkesi arasında dostluk ilişkileri kurulmasını engellemektedir. Ve hemen hemen her Kürt isyanı çıktığında Türkiye ve İran hükümetleri karşılıklı olarak birbirlerini suçlamaktadır.

Aynı zamanda Türk ve İran hükümetleri Kürtlere yönelik birçok yanlış yaparak, istemeden de olsa İngiliz ajanların çalışmalarını da kolaylaştırmaktadırlar. Örneğin Türkiye hükümeti bugüne kadar

1 Bütün Birlik Komünist Partisi (VKP) (b) Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu bünyesindeki Ortadoğu Basın Bürosu'nun yayın organı olan ve Taşkent'te basılan *Byulleten Pressı Srednego Vostoka* (Ortadoğu Basın Bülteni) dergisinin Haziran-Temmuz 1928 tarihli 4-5 nolu sayısında yayımlanmıştır. Yazının başlığına yayın kurulu tarafından şu dipnot düşülmüştür: "Yayın kurulu, Y.K. Yoldaş'ın makalesindeki bazı tespitlerle hemfikir değildir." -M.P.

ayrı bir millet olarak Kürtlerin haklarını tanımamakta ve Lozan Konferansı'ndaki Türkiye temsilcilerinin yaptıkları gibi Kürtlerin aslında Türk olduğunu, ayrı bir Kürt kültürünün bulunmadığını, dillerinin bozulmuş bir Türkçe olduğunu, Kürtlerle Türklerin aynı dine inandıklarını ve nihayet tüm diğer Türkiye vatandaşlarının sahip oldukları haklara sahip olduklarını düşünmektedir.

Türkiye hükümetinin Kürtlerle ilgili diğer yanlışı ise şu; hükümet, Dünya Savaşı sırasında Kürdistan'da ekonominin çökmüş olduğuna, kendi toprağı olmayan ve borçlardan dolayı feodallere bağımlı bulunan Kürt köylülerin zor durumuna hiç dikkat etmedi.

Eski Türkiye toprakları üzerinde Suriye ve Irak devlet sınırlarının çizilmesi, Kürdistan'ın ekonomik durumunu kötüleştirdi, zira Türkiye'nin doğu illerinden söz konusu bölgelere ziraat ve hayvancılık ürünleri ihraç edilemedi. Aynı zamanda vergiler zamlandı ve yönetim reformuna rağmen yerel yöneticilerin keyfi icraatları ve rüşvetçiliği azalmadı.

Türkiye Kürdistanı'nın bu zor durumundan 1925 yılında Türkiye Kürtlerinin isyanını yumuşak bir deyişle "himaye eden" İngilizler faydalandı.

Yaklaşık aynı yanlışlar İran hükümeti tarafından da yapıldı. Ve bu yanlışlar, 1921 yılında İran Kürdistanı'nda Simko önderliğinde bir isyan çıkmasına ve bunun ancak 1922 Ağustos'unda bastırılabilmesine sebep oldu. 1926'da ise Salar-üd Dövle önderliğinde "bağımsız Kürdistan ve İran'da Kaçar hanedanlığının yeniden yapılandırılması" sloganıyla ikinci bir isyan başlatıldı.

Bütün bu isyanlarda İngiliz parmağı açıkça hissedilmektedir (Türkiye Kürtlerinin 1925'te başlattıkları isyana İngilizlerin katkısı ise kanıtlanmış durumdadır); onlar Kürdistan'ın stratejik konumu ve Musul petrollerini kendi ellerinde tutabilmek için "bağımsızlık" fikrine sarılmış durumdadırlar.

İlginçtir ki, Kürdistan'ın İngilizlerin istedikleri gibi hareket ettikleri Irak'a bağlanan bölümünde de 1922 yılında isyan çıktı; bu is-

yan, hem Irak hükümetine hem de İngilizlere karşı yönelmişti. İsyanın etkisi altında İngilizler, başında Şeyh Mahmut'un[2] bulunduğu bir Kürt devleti kurmaya zorlandılar. Sonunda bunu kendileri yıktılar ve Şeyh Mahmut 1924 yazında Süleymaniye'deki ikametgâhını terk edinceye kadar Güney Kürdistan'a karşı uzun bir mücadele verdiler. Kürt tarihinin bu dönemi İngilizler tarafından propagandası yapılan Britanya mandası altında bağımsız Kürdistan'ın geleceğini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Kürtlerin kendi kaderlerini tayin, devlet olarak yaşama ve bağımsızlık isteklerini, ki bu yüzden İngiliz ajanlar Kürtleri bu denli kolayca avlamaktadırlar, kanıtlamaktadır.

Bu yılın[3] Nisan-Mayıs aylarında Ağrı eteklerinde göçebelik yapan Türkiye Kürtleri arasında vergilerin ağırlığı yüzünden yeniden isyan çıktı. Türk askeri birlikleri harekete geçtikten sonra Kürtlerin bir bölümü İran sınırlarına çekilmek zorunda kaldı. Buna cevap olarak İran Kürtleri arasında da hareketlenmeler başladı; zira İran hükümeti Türkiye Kürtlerinin İran topraklarına girmelerini engellemek istemişti. Bölgenin diğer Kürt aşiretleri de hareketlendiler ve vergi baskılarına karşı duyulan hoşnutsuzluk Kürt aşiretlerinin isyanına dönüştü.

Genel olarak herhangi bir tehdit ortamı yok; iki tarafın da zamanında alabilecekleri önlemler sonucunda Kürtlerin eylemleri sona erdirilecektir. Yalnız tüm bu olaylarda Kürdistan için sıradan olan bu isyanlara daha dikkatle yaklaşılmasını gerektiren bir nokta var. Bununla İngiliz emperyalizminin sadık uşakları Taşnakları kastetmekteyiz. Taşnaklar, bağımsız Kürdistan ve Ermenistan kurmak amacıyla Kürtlerle birleşme propagandasını açıkça yürütmektedirler.

2 İlginçtir ki, Asya Topluluğu Merkezi oturumunda sunulan raporda Şeyh Mahmut'un ismi İngilizler için Kürt meselesinde bütün tatsızlıkları baş sorumlusu olarak kesin bir reddiyeyle (General Mac Moon) anıldı. -Y.K.

3 1928. -M.P.

Böylece, "bağımsız Kürdistan" fikri yeniden, ama bu defa Kürtlerin gözünde itibarını henüz kaybetmemiş merkezlerden ortaya atılmaktadır.

Emperyalistlerin bozucu faaliyetlerine karşı panzehir, Türkiye ve İran hükümetlerinin Kürt sorunu konusunda politikalarını değiştirmeleri olacaktır. Gerçekten de son zamanlarda bu hükümetler Kürtlerin sorunlarına eğilmeye başlamıştır. Bu, Türkiye'de aşarı kaldırmış olan olağanüstü yasaların yumuşatılması; İran'da ise aşiret reislerinin onore edilmesi, çocuklarının okula gönderilmesi ve vergi politikalarının bir ölçüde yumuşatılması olarak gerçekleştirilmektedir.

Tüm bu geçici önlemler elbette ki Kürt sorununu çözmeyecek, ama sorunun sivriliğini azaltabilir ve Kürdistan'da sadece ülkeyi perişan eden ve fakirleştiren Kürt isyanları gibi güçlü bir silahı emperyalistlerin elinden alabilir.

KÜRDİSTAN'DA GERİCİ AYAKLANMA, KEMALİST BASIN VE LAWRENCE ÜZERİNE[1]

V. Takizade

Elbette emperyalizmin çeşitli kabilelerin isyanlarını kendi çıkarları için kullanma imkânı hep vardır. Günümüz koşullarında, İran hükümetinin İngiliz emperyalizmine karşı sergilediği "edilgenlik" göz önünde tutulursa, emperyalistler bu hükümete karşı bir isyan örgütlemeye elbette ki girişmezler. Fakat iyice bellemek gerekir ki İngiliz ajanları yaygın tabirle "isyan örgütlediklerinde" bile, aslında olgunlaşmış bir isyana sadece yardımda bulunuyor, var olan krizi kullanıyor ve sadece "ebe" rolünü oynuyorlar.

Anlaşılan, Türkiye ve İran'da çıkan isyanlarda, Irak'ta yaşanan çalkantılarda tasarlanan İngiliz sömürgesi "bağımsız Kürdistan" etrafında yeniden ortaya çıkan düğüm bağlamında İngiliz ajanların rolü tam da bundan ibarettir.

Elimizdeki basın haberleri, ki Türk ve İran gazete muhabirlerine önceden aktarılan "yurtsever" klişelere boğulmuş durumdadır, konuya tam olarak bir aydınlık getirmemektedir. Fakat olayların seyri ve anlamı yeterince açıktır.

1 Bütün Birlik Komünist Partisi (VKP) (b) Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu bünyesindeki Ortadoğu Basın Bürosu'nun yayın organı olan ve Taşkent'te basılan *Byulleten Pressı Srednego Vostoka* (Ortadoğu Basın Bülteni) dergisinin 1930 yılının 8-9 (16-17) nolu sayısında yayımlanmıştır. Yazının yorum yapmaksızın Türk basınından doğrudan alıntılarla oluşan kısmı kapsama alınmamıştır. -M.P.

Eski "bağımsız Kürdistan" fikri yeniden ete kemiğe bürünmese bile, anlaşılan İngiliz emperyalizminin sömürgeci niyetleri ve İngiliz altınlarıyla beslenmektedir.

Meselenin özü şu ki, İngiltere'nin Irak'taki eski sömürgeci politikalarını aceleyle durdurması gerekmektedir. Biz, yeni İngiliz-Irak Anlaşması'nı kastediyoruz, zira bu anlaşma çerçevesinde İngiltere'nin Irak'taki askeri birliklerini beş yıl içinde çıkarması öngörülmektedir. Bu yükümlülük yerine getirilecek mi?... Çok ciddi bir soru. Küçük bir oyun, örneğin Necd'le[2] savaş, durumu öylesine değiştirebilir ki, Irak'ın uygun biçimde yönlendirilen "kamuoyu" sömürgecilerin askeri birliklerinin ülkede kalmasını İngiltere'den rica edebilir. Bu yükümlülüğün yerine getirilmesi, ülkedeki ulusal devrimci hareketin gücüne ve de Irak feodalleri ile burjuvazinin bu harekete ihanet edebilme ve onu yanıltma olanaklarına bağlıdır.

Ne askerleri Irak'tan çıkarma yükümlülüğü, ne de anlaşmanın tamamı, Irak'ın bir İngiliz sömürgesi olmasına son verildiği anlamına gelir; herhalde bu konuda özel kanıtlara gerek yok.

İngiliz emperyalizmi yeni anlaşmanın gereklerini yerine getirse de getirmese de, Irak'ın sömürülmesi ve köleleştirilmesi işlevi eskiden de olduğu gibi emperyalizmin elinde kalacaktır.

Fakat İngiliz ordularının Irak'tan çıkarılmasının özel ve kendi içinde bir değer taşıyan yönü de vardır; zira Britanya İmparatorluğu'nun stratejik düzeni (Basra Körfezi'nden Akdeniz'e uzanan İngiliz koridoru) çerçevesinde ve SSCB'ye saldırı planlarında Irak'a önemli bir rol ayrılmıştır. Bu bakımdan iki bölge önemlidir; İngiliz birliklerinin önemli bölümünün konuşlandırılmış olduğu Basra ile Kürdistan ve Musul (dünya petrol rezervleri). Bunlar Güney Kafkasya yönünden SSCB'ye saldırmak ve İran ile Türkiye'yi etki altında tutmak bağlamında olağanüstü stratejik bir üstür.

2 Necd ve Hicaz Krallığı. 1932'de Suudi Arabistan Krallığı ismini alacaktır. -M.P.

Basra söz konusu olunca, burasının Irak'tan ayrılması için İngilizlerin hazırlık içinde olduklarına dair haberler bir yıldan beri ortalarda dolaşmaktadır.

Kürdistan ise, önce de söylediğimiz gibi, İngiliz emperyalizmi için iki yönden, Musul petrolleri ve SSCB'ye saldırı amacıyla, önemlidir. Petrolün İngiliz-Amerika çelişkisinde temel etken olduğu, Musul konusunda yeni bir emperyalist mücadelenin kızışacağı, keza Sovyet karşıtı telaşı ve SSCB'ye karşı İngiliz emperyalizminin başını çektiği savaş hazırlıklarını anımsadığımızda; dünya ekonomik krizinin savaş tehdidini büyüttüğünü ve yakınlaştırdığı, SSCB'ye saldırı tehdidini somutlaştırdığını dikkate alırsak, İngiliz emperyalizminin Kürdistan'a verdiği önem daha açık ve anlaşılabilir hale gelmektedir.

Bir İngiliz sömürgesi olan Irak'ta "bağımsız Kürdistan" kurulması yönünde emperyalizm hemen hemen açıkça kapsamlı çalışmalar yapmaktadır. Bu hepsinden önce Kürt dilinin resmileştirilmesi sorunudur.

Irak hükümeti, Kürtlerin çoğunluk olduğu kuzey eyaletlerinde Kürt dilinin resmi dil olmasına dair yasa tasarısını en kısa zamanda parlamentoya getireceğini Mayıs sonlarında açıklamış bulunuyor. Irak ve İran ağa-tüccar çevrelerinin bu konuya bakışı fevkalade ilginçtir.

Resmi bir İran gazetesi olan *İran,* İngiliz-Irak Anlaşması'na dair Irak gazetelerinde çıkan sert bir yazıyı kendi sayfalarında aynen yayınladı. Bu yazıda şu görüşlere yer verilmiştir:

> "Yeni anlaşma yapılması konusunda Irak hükümetiyle Yüksek İngiliz Komiserliği arasında sürdürülen görüşmeler tam bir gizlilik içinde yürütülmektedir. Irak'ta milliyetçiler ve siyasal partiler bundan endişe duymaktadır. Milli parti önderleri hükümete karşı sert konuşmalar yaptılar. Sonuçta Nuri Sa-

id Paşa,[3] kamuoyunu yatıştırmak için, gazete müdürlerini topladı ve onlara birçok açıklamada bulundu. Gazetenin yazdığına göre Kürtçenin resmileşmesi konusu özellikle dikkat merkezindeydi. Daha birkaç yıl önce Kürtçenin bir alfabesi bile yoktu.

"Hiç kuşkusuz, bu girişim Kürt özerkliğine ve Kürdistan'ın Irak'tan ayrılmasına bir hazırlıktır. Bu çalışmalar İngiltere'nin sömürgeleştirme planları çerçevesinde yapılmakta olup, İran ve Türkiye Kürtleri açısından olumsuz sonuçlar ve muameleler doğuracaktır. Irak hükümeti bundan sonra Kürdistan'a atanacak olan memurların Kürtçe bilmesi gerektiğini karara bağladı." (*İran* gazetesi, 01.06.30)

Dolayısıyla, "bağımsız Kürdistan" kurma girişimleri Irak'ta bilinmektedir; bu girişimler emperyalizmin alçakça bir politikası olarak doğru değerlendirilmekte ve ona düşmanca bakılmaktadır. Kürtçeye nefret dolu yaklaşım da anlaşılabilir. Zira bu durum etnik azınlıkların hem "Farslaştırılması" hem de "Araplaştırılması" süreçlerini baltalamaktadır.

İngilizlerin çalışmaları elbette ki Kürtçenin resmileştirilmesiyle bitmiyor.

1930 İlkbaharında Türkiye'de (Erzurum) 1925 Kürt isyanının idam edilen önderi Şeyh Sait'in oğlu Selahattin başkanlığında faaliyet gösteren gizli bir Kuzey Kürdistan Cemiyeti açığa çıkarıldı. 24 yaşında bir genç olan bu Selahattin, Bağdat'ta askeri okulda okumuş ve burada İngilizlerin Bağdat komutanı General Hamilton'un özel himayesinden yararlanmıştı. Türkiye gazetelerinin iddialarına göre, Selahattin, General Hamilton'dan çok büyük meblağda Türk lirası almıştı.

3 Nuri Said Paşa (1888-1958), Irak'ın o dönemki İngiliz yanlısı başbakanı. Çeşitli dönemlerde 14 kez bu görevde bulunmuştur. -M.P.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yasa dışı ilan edilen 150'likler[4] listesinde yer alan birçok Türk göçmen de cemiyet çalışmalarına katılmıştır. Örgütün Şam ve Halep'te (Suriye) şubeleri vardır ve burada Hoybun[5] adında örgüt faaliyet göstermektedir.

Fevkalade ilginçtir ki, Selahattin'in bu örgütü açığa çıkarıldıktan sonra, Türkiye'nin doğu illerinde, bir Ermeni-Kürt devleti kurmak amacıyla halkı isyana teşvik eden ve Kürtlere yabancı destek vaat eden bildiriler dağıtıldı. (Bunla ilgili TASS[6] da haber geçmişti.)

Türkiye'de isyan örgütlerken İngiliz emperyalizminin bir taşla iki kuş vurmak istediği düşünülebilir. Öncelikle, gelecek "bağımsız Kürdistan" topraklarının ileri bir tarihte (bir perspektif olarak) Türkiye'nin doğu illeri gibi iştah kabartan ve stratejik (özellikle SSCB'ye saldırı durumunda) bir parça hesabına genişletilmesi imkânı oluşturulmaktaydı.

İkinci olarak ise, bu isyan çok ciddi ekonomik ve siyasal krizle boğuşan Kemalist Türkiye'yi daha fazla sarsacak ve emperyalist saldırıları kolaylaştıracaktı.

Türkiye'deki isyan geniş kapsamlı planlanmıştı. Doğu illeri sınırları içindeki isyana paralel olarak Türkiye-İran sınırında yağma ve hayvan hırsızlıkları arttı, daha sonra ise İran Kürtlerinin bazı birlikleri de bu bölgeye sızmaya başladı.

Bölünme ve dolayısıyla "bağımsız Kürdistan" kurulması sorununu somut koşullar bağlamında bir çözüme bağlamak gerekir.

Belli koşullarda bu sorunun gündeme getirilme olanağı ortadan kalkar mı? Elbette hayır. Ancak günümüz koşullarında "bağımsız Kürdistan" kurulması sadece ve sadece zararlı olabilir. Kürt isyanının devrimci yönetim kadrosu yok; serfler, ırgatlar ve çobanlar sı-

4 23 Nisan 1924 tarihinde düşmanla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle TBMM kararıyla Türkiye'den sürgün edilen 150 kişilik liste. -M.P.
5 Örgütle ilgili olarak A. Akapov'un 344. sayfadaki "Kürt Sorunu ve Taşnaklar" makalesine bakınız. -M.P.
6 Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı. -M.P.

nıfsal olarak örgütlenmemişler. "Bağımsız Kürdistan" kurulması Türkiye ve İran'da komünist partilerce yönetilen devrimci işçi sınıfıyla Kürt kitlesi arasına bir devlet duvarı örecek; oysa bu komünist rehberlik altında Kürtler diğer kavimlerle ve Türk köylüleriyle bir arada burjuva demokratik toprak devrimini gerçekleştirebilirler. Günümüz koşullarında "bağımsız Kürdistan" kurulması ancak emperyalizmi güçlendirecek, SSCB'ye saldırı tehlikesini arttıracak ve bu saldırının gerçekleştirilmesi için gereken stratejik üssü oluşturacaktır. Günümüz koşullarında "bağımsız Kürdistan" kurulması ancak yeni bir İngiliz sömürgesinin kurulması anlamına gelmektedir.

İran ve Türkiye aşiretleri yeni bir isyan dalgasıyla karşı karşıyalar. Biz bu isyanların tarihi, seyri ve boyutları konusunda kâhinlik etmeye hazırlanmıyoruz; zira böyle bir kâhinlik devrimsel koşulların Marksist tahliline değil, Tolstoy'un dalga geçtiği General Pfuhl'un "Die erste Kolonne marschiert, die zweite Kolonne marschiert" (Birinci birlik yürüyor, ikinci birlik yürüyor) biçimindeki askeri harekât planlarına benzeyebilir.[7]

Biz, ancak aşiret isyanları konusunu gündeme getirmek, önemine dikkat çekmek ve de Türkiye ile İran'ın proleter devrimcilerinin konuya gösterdikleri ve göstermeleri gereken dikkati vurgulamak istiyoruz.

7 Yazar, L.N. Tolstoy'un "Savaş ve Barış" isimli romanından aktarmaktadır. General Pfuhl, Rus ordularında hizmet eden bir Prusya subayıdır. Pfuhl'un savaşın gerçeklerine uymayan şabloncu askeri taktikleri hep başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. General Pfuhl'un romandaki bu sözleri, ayakları yere basmayan, olgulardan hareket etmeyen değerlendirmeler için kullanılmaktadır. -M.P.

KÜRT SORUNU VE TAŞNAKLAR[1]

A. Akopov

Güney Kafkasya eski zamanlardan beri emperyalizmin işgal planlarında önemli yer yer tutmaktadır. İngiliz-Fransız sermayesinin Güney Kafkasya için verdiği mücadelenin birçok nedeni var ve bunlar arasında Güney Kafkas boynunun stratejik önemi de büyük rol oynamaktadır. Fakat Güney Kafkasya'nın başlıca önemi onun doğal servetlerinde ve öncelikle petrolde saklıdır. Bakû petrolleri için verilen mücadele uluslararası bir önem taşımaktadır. Bu, bir yandan dünya piyasalarında egemenlik uğruna İngiltere ile Amerika arasında sürdürülen; diğer yandan da SSCB'yi akaryakıttan yoksun bırakmak ve Sovyet Cumhuriyetini boğmak için verilen mücadeledir.

Bu mücadelenin bazı bölümleri, ki Gürcü Menşeviklerin Ağustos 1924 darbe girişiminde, kolektif çiftlikler kurulması konusunda toprak ağalarının Sovyet iktidarına karşı kullanılması vb. durumlarda somutlaşmıştır, Güney Kafkasya'nın Sovyetler Birliği'nden ayrılması için verilen düzenli mücadelenin birer halkalarıdır. Müdahalecilerin GKSFSC[2] ile ilgili planları son dönemde Sanayi Parti-

1 Bütün Birlik Komünist Partisi (VKP) (b) Güney Kafkasya Bölge Komitesi'nin aylık yayın organı olan ve Tiflis'te basılan *Bolşevik Zakavkazya* (Güney Kafkasya'nın Bolşeviği) dergisinin Mayıs 1931 tarihli 2 nolu sayısında yayımlanmıştır. -M.P.

2 Güney Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti. -M.P.

si[3] ve Menşeviklerin Birleşik Bürosu'ndan[4] sabotajcıların faaliyetlerine ilişkin mahkeme süreçlerinde açığa çıkmış durumdadır.

Güney Kafkasya'yı Sovyetler Birliği'nden koparmak için yapılan silahlı müdahale hazırlıklarında Güney Kafkasya'nın karşıdevrimci partileri (Taşnaklar, Menşevikler ve Musavatçılar) emperyalizmin aktarma kayışı rolünü üstlenmiş durumdalar. Onlar, emperyalistlere hizmet verdiklerini saklayabilmek amacıyla, bu yöndeki faaliyetlerini ideoloji maskesiyle örtmektedirler. Onlar, "Güney Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılmasının kaçınılmazlığını" hem de "tarihsel açıdan" gerekçelendirmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktadırlar. "Uygar Batı"ya yönelimin gerekliliğini kanıtlayabilmek için yırtınıyorlar. Güney Kafkas karşıdevrimcilerinin "Yaşasın Bağımsız Güney Kafkasya", "Yaşasın Konfederasyon" gibi başlıca sloganlarının arkasında emperyalizmin yönlendirici ve örgütleyici elini görmek zor değildir. Bu yıpranmış sloganların anahtarını Bakû petrollerinde aramak gerekir. Taşnak, Musavat ve Menşeviklerin Rusya karşıtı tutumları da bu temel görevle bağlantılıdır.

Yalnız İngiliz-Fransız emperyalizminin planları bununla sınırlı değildir. Basınımızın birçok kere haber verdiği üzere, Fransız emperyalizmi, Güney Kafkasya'yı Sovyetler'den koparabilmek amacıyla Suriye'yi bir mücadele üssüne dönüştürmek için deliler gibi çalışmaktadır. Britanya emperyalizmi de geri kalmamaktadır. İngiliz ajan şebekesi ile diplomatlarının Irak ile İran'da Sovyetler'e yönelik askeri-siyasal nitelikli ısrarlı faaliyetleri de bilinmiyor değil. Güney Kafkas petrolleri için mücadele üssü... İşte Britanya emperyalizminin çalışmalarının hedefi.

3 Mühendis Örgütleri Birliği olarak da bilinen Sanayi Partisi, 1925-30 yılları arasında SSCB'de Sovyet iktidarına karşı faaliyetler yürütmüş ve birçok sabotaj eylemi içinde bulunmuştur. -M.P.

4 Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Menşevik) Merkez Komitesi Birleşik Bürosu, Sovyetler Birliği'ndeki Menşeviklerin gizli merkez örgütüdür. -M.P.

Arap *El-Ahrar* gazetesinin açıkladığı bilgiler, İngiliz-Fransız sermayesinin Güney Kafkasya'nın ve Bakû petrollerinin ele geçirilmesi amacıyla silahlı mücadele üssü olması öngörülen "bağımsız" Kürdistan'ı kurma yönündeki ısrarlı çalışmalarını ortaya koymuş durumdadır. Bu planın gerçekleştirilmesinde Ermeni Taşnaklara özel bir rol verilmektedir. Yine aynı *El-Ahrar* gazetesinin açıklamalarına göre, İngiliz emperyalizmi bu çalışmalar sırasında sürekli olarak Ermeni Taşnaklar ile Kürtlerin çalışmalarını koordine etmiş ve İngiliz Binbaşı Wilmson "Kürtlerin kahramanlığı" ile Ermeni Taşnakların siyasal maceracılığını bir araya getirmeyi başarmıştır.

Bir dönem İngiliz-Fransız emperyalizmi, Ermeni burjuvazi ile Taşnaklar aracılığıyla Ermeni emekçileri koçbaşı haline getirmeyi başarmıştı. Şimdi yine onların aracılığıyla ve de onların yönlendirdiği Kürt elebaşılar üzerinden hareket ederek, Kürt köylülerin zor ekonomik durumunu (Kürt aşiret reisleri ile ağaların sömürüsünden ve yerel Türk memurların yaptırımlarından duydukları hoşnutsuzlukları) İngiliz-Fransız sermayesinin Yakındoğu'daki amaçları için kullanmaktadır.

Planlarını gerçekleştirmek amacıyla Kürtleri koçbaşı olarak kullanmak için İngiliz emperyalistler neden Ermeni Taşnakları seçtiler?

1) Taşnaklar, Sovyet cumhuriyetinden nefret etmektedirler; Ermeni burjuvazisi (Mantaşevler, Gukasovlar, Lianozovlar vb.) ile Taşnaksutyun Partisi Bakû petrolleriyle doğrudan ilgilidir; 2) Ermeni Taşnaklar, emperyalizmin hizmetinde önemli bir siyasal şantaj ve entrika okulunu bitirerek, emperyalizmin güvenini kazanmış durumdadır; 3) Taşnaklar, Kürt hareketini yönetmek bakımından en uygun paravandır, emperyalizm bu paravanın arkasına kolayca saklanabilir.

Taşnaklar, kendiliğinden Kürtlerle ilgili işlerde emperyalizmin yönlendirici parmağını gizlemek için her şeyi yapmaktadır. Taşnak basını, kendi efendilerini korumak için hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır. *Ayrenik*'in[5] 1931 Mart sayısına bir göz atınız:

5 Taşnakların ABD'de Ermenice çıkan yayın organı. -M.P.

"Kürt sorunu yabancı devletlerin yönlendirmesiyle oluşmadığına göre; Kürtler, büyük milletlere güvenmeden, gözlerini öncelikli olarak felakette müttefik oldukları Ermeni halkına çevirdi."

Veya *Droşak*'tan[6] başka bir cümle:

"Tahakküm altında olan halkların kendi varlıkları uğruna despotizme karşı ayaklandığı bir yerde, yabancı müdahale aramak abestir."

Kürtlerin Hoybun (eylemlerin koordinasyonu) komitesi[7] de benzer yönde açıklamalar yapmaktadır. Bu açıklamaların siyasal anlamı açıktır. Bu açıklamalar, Kürdistan'da yaşanan olaylara kendi müdahalelerini gizlemek için İngiliz-Fransız emperyalizmine lazımdır. İngiliz emperyalizminin Kürt olaylarındaki izlerini neden yok etmek istediği tamamen anlaşılabilir bir durumdur. Onlar Kemalist Türkiye ile ilişkilerini germek istemiyorlar; diğer kapitalist gruplarla anlaşmazlıklar çıkmasından endişe duyuyorlar ve son olarak da Kürt olaylarının gerçek anlamının emekçi Kürtler gözünde açığa çıkması işlerine gelmemektedir.

Kürt sorununda emperyalizmin sosyal taşeronluğunu yapan Taşnaklar, değişik araçlar kullanmaktadır. Bu araçlardan bazıları şunlardır: Kürt hareketine Taşnakların iştirakinin ideolojik yönden gerekçelendirilmesi; Kürt sorunu etrafında bir kamuoyu oluşturulması; Taşnaksutyun ile Kürt hareketi ve Hoybun komitesi arasında örgütsel bağların pekiştirilmesi; SSCB'ye karşı propaganda vb.

1925 yılından beri Taşnaksutyun diaspora Ermenilerini Kürt hareketi etrafında toplamaya çalışmaktadır. Bu yöndeki propaganda-

6 Taşnakların o yıllarda Paris'te çıkan yayın organı. -M.P.

7 5 Ekim 1927'de Lübnan'da birçok farklı hareketin birleşmesiyle kurulan Kürt örgütü. Temel amacı "bağımsız Kürdistan"ı kurmak olan örgüt, Ağrı İsyanlarında da önemli rol oynamıştır. Hoybun, Taşnaklarla işbirliği içinde olmuştur. -M.P.

lar her yıl yoğunlaştırılmaktadır. Taşnakların 11. Kongresi'nin Nisan 1929 tarihli çağrısında şunlar yazmaktadır:

> "Kongre, Kürtlerin Türklere karşı isyanını özellikle selamlamaktadır. Kongre, bu hareketin Ermeni ve Kürt sorunlarının çözümü için gerekli olduğunu düşünmekte ve tüm bilinçli Ermenileri bu eşsiz ve kahramanca mücadeleye dikkat etmeye ve gönül vermeye çağırmaktadır."

Taşnaklar, zoolojik bir şovenizm ve hayvani intikam duygularını kışkırtarak, Kürt hareketine destek verilmesini ve dikkat edilmesini diaspora Ermenilerinin bilincine yerleştirmek istemektedir:

> "Zaman zaman, fırsat geldikçe, bahane bulundukça, onun (Türkiye'nin) şişman bedeninden kan akıtmak lazım ki bir gün gırtlağına yapışmak mümkün olabilsin. Başlatılan Kürt hareketi bu amacı gütmektedir. Ona destek vermek, Ermeni davasına destek vermek anlamına gelmektedir. Ona uzak durmak, çarmıha gerilmiş vatanımızı satmak demektir." (*Usaber,*[8] 9.2.[9])

Taşnaklar, Kürt hareketine katılmalarına "kuramsal" zemin oluşturmaktadırlar. Onlar kendi görevlerini malum "bağımsız birleşik Ermenistan" sloganı ile bütünleştirmektedirler. Bu "gerekçelendirme" şöyle yapılmaktadır:

1) Kürt hareketi Türkiye Ermenistanı toprakları üzerinde gelişmektedir, dolayısıyla "vatanının" kaderiyle ilgilenen her Ermeni, Kürt hareketine de destek vermelidir; 2) Kürtlerin Türklere karşı mücadelesi Türkiye Ermenistanı'nı Türk unsurlarla doldurma (ki bu Ermeni halkı için "büyük tehlike" olarak görülmektedir) planlarını engellemektedir; 3) Bağımsız Kürdistan'ın kurulması Türkiye'nin Turancı niyetlerinin gerçekleştirilmesini engellemektedir; 4) Kürt

8 Taşnakların Kahire'de çıkan yayın organı. -M.P.
9 1931. -M.P.

hareketi, Türkiye'yi zayıflatmakta ve böylelikle "bağımsız ve birleşik Ermenistan" için mücadelenin önkoşulunu oluşturmaktadır.

Taşnaklar, halk yığınlarına şovenizm bulaştırmakta, Avrupa ve Amerika Ermeni kolonilerindeki küçük burjuvazinin gerici tutumlarıyla oynayarak İngiliz-Fransız sermayesinin Doğu'daki amaçları uğruna mücadele verecek olan kadrolar yetiştirmeye çalışmaktadır.

Taşnakların tavsiyesi doğrultusunda hareket eden Hoybun da Kürt yığınlar arasında Taşnak-Kürt dostluğunun propagandasını yapmaktadır. Hoybun'un 1927'de yapılan ilk kongresi kendi görevlerine ilişkin siyasal bildirgesinde şunları açıklamıştı:

> "Kongre, yüzyıllar boyunca bu halklar tarafından meskûn olan Ermenistan ile Kürdistan'ın herhangi bir devlete bağımlı olmayı reddettiğini ve kendi bağımsızlıklarını kazanmaya çalıştıklarını ilan etmektedir. Kongre, bu iki ülkenin yalnız Ermeni ve Kürt halklarına ait olduğunu beyan etmektedir."

Hoybun, "Ermeni halkından" bahsederken hiç kuşkusuz Taşnakları kastetmektedir, zira "büyük Ermenistan" sloganıyla hareket edenler, Sovyet bayrağı altında kendi devletini kurmuş olan ve hâlihazırda büyük sosyalist yapılanma içinde bulunan Ermeni halkı değil, Taşnaklardır.

Fakat "büyük Ermenistan" sloganı Taşnaklar açısından artık "eskimiş" durumdadır ve Taşnakizmin siyasal şarlatanları daha yeni kulak tırmalayıcı sloganlar üretmektedirler. Onlar Türklere karşı Fars, Ermeni, Kürt vb. halklardan oluşan "Arî federasyonu" fikrini ortaya attılar. Bu gülünç slogan yine Ermeni ve Kürt emekçi yığınları kandırmak ve İngiliz-Fransız emperyalizminin Yakındoğu'da hazırlamakta olduğu maceraları gizlemek için bir "ideolojik temel" oluşturmak amacına hizmet etmektedir.

Taşnaklar, Kürt sorunu etrafında Avrupa ve Amerika'da bir kamuoyu geliştirmek için muazzam gayret göstermektedirler. Onlar Kürdistan olayları konusunda burjuva basını için birer muhabir ve

kaynak kişi işlevi görmekteler. Onlar konferanslar vermekte ve Kürt isyancılar için para toplamaktadırlar. (Para toplamak ve özellikle de paraların harcanmasıyla ilgili konularda Taşnaklar çok ustadır; bir zamanlar Ermeni mülteciler için toplanan çok büyük paraların "aç" Taşnak politikacıların ceplerine paylaştırılmasına dair bilgiler yeterince bilinmektedir.)

Ama Taşnakların faaliyetleri bununla sınırlı değildir. Çok daha geniş kapsamlıdır. Kürt sorunu konusunda Taşnakların ilk çıkışı 1925 yılında gerçekleşti. O dönemde Marsilya'da yapılan uluslararası kongreye[10] Taşnaksutyun parti bürosunun girişimiyle, Kürt sorunu konusunda bir tezkere sunuldu. Bu tarihten başlayarak Taşnak temsilciler, Londra ve Zürih'te Kürt sorunu konusunda birçok tebliğler sunarak, Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınmasını talep ettiler. Hoybun temsilcileri de benzer bildiriler yayımladılar.

Taşnakların bu siyasal faaliyetlerinin sebebini İngiliz-Fransız emperyalizminin, Kürt olaylarına açıkça karışma ve de Kürdistan olaylarını tahrik etme konusundaki rollerinin istemeden açığa çıkması ihtimaline karşın, kamuoyunu önceden hazırlama gayretlerinde aramak gerekir. Bunun da ötesinde Taşnakların Avrupa'da çıkardığı bu gürültü, Kemalist Türkiye üzerinde ekonomik ve siyasal baskılar kurabilmek için gereklidir.

Kamuoyu yaratarak Taşnaklar, birkaç kere II. Enternasyonal'e[11] başvuruda bulundular. Taşnaksutyun'un II. Enternasyonal'e sundu-

10 SAI (Sozialistische Arbeiter-Internationale: Sosyalist İşçi Enternasyonali) İkinci Kongresi. -M.P.

11 II. Enternasyonal, 1876 yılında dağılan I. Enternasyonal'in fikirleri doğrultusunda 1889 yılında işçi partilerinin uluslararası örgütü olarak kurulmuştur. Süreç içinde baş gösteren ideolojik tartışmalar, Birinci Dünya Savaşı'yla doruk noktaya ulaşmıştır. Avrupa sosyal demokrasisinin savaşta kendi emperyalist ülkelerinin hükümetlerini desteklemesiyle kesin ayrışma yaşanmış ve II. Enternasyonal dağılmıştır. Bunun üzerine Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, 1919 yılında Komünist Enternasyonal'i (Komintern) kurmuştur. Buna karşılık Avrupa'da II. Enternasyonal'i yaşatma çabaları devam etmiş, 1951 yılında Sosyalist Enternasyonal adını alana kadar farklı isimlerle faaliyet yürütülmüştür. -M.P.

ğu ve hatta demagojik gerekçelerle kapitalist devletleri bile "eleştirdiği" son raporu üzerinde durmamız ilginç olabilir:

> "Kapitalist devletler kanlı olaylar karşısında susmakta ve sessiz gözlemciler rolünü oynamaktadırlar. Onlar Kürdistan'ın özerkliğinin yer aldığı Sevr Antlaşmasını unutmaktadırlar."

Taşnaklar nerede ve nasıl konuşacaklarını biliyorlar. Onlar, "bağımsız Ermenistan" mücahitleri, "bölünmez ve birleşik"[12] olanın bayraktarı, Romanov piçi Kirill'e Kafkasya'da monarşi propagandası vaat etmektedirler. II. Enternasyonal'de ise "sosyal demokrat geleneklerin" hakkını vermektedirler. Burada sadece görünüşte bir çelişki var. Ayrıca bu "eleştiri", sadece emperyalist devletlerin Kürt işlerine karışmasını kolaylaştırmak için gereklidir.

II. Enternasyonal'in merkez yürütme kurulu oturumuna başkanlık yapan De Brouckère'in[13] görüşleri fevkalade ilginçtir:

> "Kürt sorunu konusunda tartışmalara geçmeden, bu konuda duruşumuzu belirlerken karşımıza çıkan zorluklara dikkat çekmek isterim. İlk zorluk şu ki, Kürt sorunu bizim için yenidir ve bu yüzden onun ne özünü ne de buna bağlı siyasal ve ortak koşullarını anlayabiliriz. Doğrudur, Marsilya Kongresi'nde ve sonrasında Ermeni yoldaşlar üzerlerine düşeni yaptılar ve Kürt olayları konusunda bizlerin olaylardan kopmamasını sağladılar, ama itiraf etmemiz gerekir ki, Avrupa sorunlarına alışmış olan düşünce tarzı Avrupa dışındaki koşulların ürünü olan ve bize yabancı biçimler alabilen sorunları algılamakta zorluk çekmektedir. Ayrıca Kürt olayları mücadele niteliği bakımından farklı yöntem ve koşullara sahiptir."

12 Büyük Ermenistan kastedilmektedir. -M.P.

13 II. Enternasyonal'in ve Belçika Emek Partisi'nin liderlerinden Louis De Brouckère (1870-1951). -M.P.

De Brouckère'in bu açıklamalarından anlaşılacağı üzere Taşnaksutyun, Kürt hareketini II. Enternasyonal'in direktifi doğrultusunda örgütlemektedir. O "üzerine düşeni yapmakta" ve Kürdistan olayları konusunda II. Enternasyonal'in olaylardan kopmamasını sağlamaktadır.

İngiliz-Fransız emperyalizminin, Taşnakların ve II. Enternasyonal'in Sovyetler'e karşı faaliyetleri ile SSCB'ye saldırı hazırlıkları çerçevesinde, onunla doğu komşuları arasına bir Kürt kaması sokmak yönünde eşgüdümlü çalışmaları arasında doğrudan bağlantıları fark etmek çok da zor değildir. De Brouckère şöyle devam ediyor:

> "İkinci zorluk şu ki, biz Kürt hareketinin salt Türkiye ile ilgili olmaktan çıkıp; Irak, İran ve Suriye'deki Kürt yığınlarını da içine alarak, konuyla ilgili büyük devletler düzeyinde uluslararası bir anlaşmazlığa yol açabileceğinden endişe ediyoruz. Doğrudur, Ermeni Taşnaksutyun Partisi'nin raporunda şu husus vurgulanmaktadır ki, Kürt hareketi salt Türkiye'ye karşıdır, ama yarın onun yukarıda adı geçen ülkelere yayılarak Yakındoğu'nun geniş alanlarında savaşa neden olmayacağına kim teminat verebilir."

De Brouckère'in bu açıklamasının siyasal anlamı anlaşılabilir. Enternasyonal, Kürt hareketi sonucunda Britanya ve Fransa emperyalizmi çıkarlarının zarar görebileceğinden endişe duymaktadır. Ayrıca, Türkiye'deki Kürt hareketinin ulusal kurtuluş nitelikli olduğunu kabul ederek, Irak ve Suriye'de bunu inkâr etmek çok da uygun olmayabilir.

Ama De Brouckère'i dinlemeye devam edelim:

> "İkinci zorlukla ilgili bir husus bizim açımızdan özgün bir ilke meselesidir. Milletlerin kendi kaderini tayin hakkını savunan Enternasyonal, bununla beraber söz konusu hakkın silah ve kan üzerinden kazanılmasına karşı olduğunu ifade etmiştir.

Çünkü bu, belli ülkelerde ve hatta bütün dünyada savaş tehlikesine yol açabilir. Şu an Kürtlerin kendi bağımsızlıkları için bir mücadele vermekte olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız. Fakat Kürtlerin kanlı savaşlarını desteklememiz durumunda, ulusal kurtuluş konusuna ilişkin ilkelerimizden sapmış olmayacak mıyız?"

Efendilerin çıkarlarının kaderi için duyulan korku, emperyalizm uşağını bu noktada tam olarak ele vermektedir; kendisi bunu telafi etmek için şu soruyu yöneltiyor: "Kürtler için ne yapabiliriz?" De Brouckère, ikiyüzlü bir şekilde devam ediyor:

"En uygun yöntem, Milletler Cemiyeti aracılığıyla Türkiye üzerinde etki kurmaktır. Fakat bu uluslararası örgütün Türkiye söz konusu olduğunda benzer bir etkileme konusunda ne kadar zayıf kaldığını hepiniz biliyorsunuz, zira Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi değildir. Milletler Cemiyeti nezdinde bu konuyu gündeme getirebilmenin tek koşulu herhangi bir devletin bu girişimde bulunmasıdır; oysa bugün Kürtler lehine yardım için başvurulabilecek ve Türkiye'yi karşısına alabilecek tek bir devlet yoktur.

"Ama günümüz koşullarında imkânsız olan bu yöntem etkin bir yöntem mi? Ben, Kürt sorununa karışmamızın nasıl pratik değeri olabileceğini anlayamıyorum."

De Brouckère'in bu son tezi tüm görüşlerinin bir özetidir. Göstermelik bir tarafsızlık ve kapitalist devletlerin Türkiye'ye karşı iyi niyetli yaklaşımları konusunda gevezelikle, II. Enternasyonal önderleri kendi emperyalist efendilerinin emellerini daha iyi gizlemeye ve Türkiye, İran ve SSCB'yi uyutmaya çalışmaktadır. "Kürt sorunundan" görünüşte kıvırmaya çalışsa da De Brouckère'in tezi tam olarak, SSCB'ye karşı silahlı üs oluşturulmasının II. Enternasyonal

tarafından onaylanması ve onun bu çalışmalara bizzat katılması anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım "bizzat" Kautsky'in[14] direktiflerinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası sosyal faşizmin temel direği, *Bolşevizm Çıkmazda* isimli kitapçığında şunları yazmaktadır:

> "Refah dolu bu gelişimin yolunda Bolşevizmin kaya yığını bulunmaktadır. Bolşevizmi yoldan kaldırmak ve yerine demokrasi getirmek, sadece Rusya'nın değil ayrıca Avrupa'nın da gelişim yolunu açacaktır."

İngiliz karşı istihbaratının direktifleri doğrultusunda Taşnaksutyun, Kürt hareketiyle ilişkilerini her yıl daha da pekiştirmektedir. Şu bilgi de ilgi çekebilir; Taşnakların kendi itiraflarına göre Hoybun'un örgütsel ilkelerinin tamamı Taşnaksutyun'dan alındı.

Hoybun'un kuruluşuna Taşnaklar aktif katkılarda bulundular. Taşnak basınına göz atalım:

> "1926-1927 yıllarında Kürt ve Ermeni devrim kadroları, sürekli gayret sarf ettiler, düşünceleri işlediler, dağınık güçleri toparladılar ve böylelikle Kürt eylemcilerin ilk kongresi gerçekleşti."

Taşnak basının itiraflarına göre, Kürt hareketinin örgütsel açıdan sağlamlaştırılmasında Taşnaklar emperyalizmin aktarma kolu gibi belirleyici bir rol oynadılar. İşte Taşnaklar, bu konuda şunları yazıyorlar:

> "Kürtlerin dağınık güçlerinin bir araya getirilmesinde Ermeni-Kürt dostluğu muazzam bir etken oldu. Yurtdışında yaşayan Kürtler ve özellikle de siyasal sığınmacılar, sıcak bir minnet duygusu eşliğinde Ermenilikle bütünleştiler. Kendi arala-

14 Karl Kautsky (1854-1938), Alman sosyal demokrasisinin ve II. Enternasyonal'in önde gelen teorisyen ve liderlerindendir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Alman hükümetinin savaş bütçesini destekleyerek Lenin'le ters düşmüştür. Ekim Devrimi sonrasında da Sovyet iktidarının karşıt kampında yer almıştır. -M.P.

rında barışmaz olan Kürtler bir barış ve anlaşma halkası olan Ermeni devrimcilerle dostluk kurdular."

İngiliz emperyalizminin çıkarları dağınık durumdaki Kürt güçlerinin örgütlenmesini gerekli kılmaktaydı, zira Kürt güçleri bir araya getirilmeden bir Kürt kaması için mücadele verilemezdi. Ve Ermeni Taşnaklar hem ilk aşamada hem de daha sonra emperyalizmin verdiği bu önemli görevi yerine getirdiler.

İngiliz-Fransız emperyalizmi bir çelişkiyi de çözümlemek zorundaydı. Bu da kendi mandası altındaki bölgelerde bir Kürt hareketi ihtimalini engellemekti. Emperyalizm, Türkiye'deki Kürt hareketinin Irak ve Suriye Kürtleri için de bir hareket sinyali olabileceğinden endişe etmekteydi. Taşnaklar, İngiliz emperyalizminin direktifleri doğrultusunda davranarak, Kürt örgütlerin dikkatini tamamen Türkiye'ye yönlendirmekteydi. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Taşnaksutyun bu mücadeleye bir ideolojik temel aramakta ve malum Panaryanik görüşü öne sürmektedir. Taşnak basını diasporadaki Ermeni emekçi yığınlarını Farslar ve Araplarla dostluğa yönelterek, Türkler konusunda barışmaz bir düşmanlığı kışkırtmaktadır. Taşnaklar ve onların tavsiyeleri çerçevesinde de Kürt örgütler, Kürt hareketinin İran, Irak ve Suriye'de sınırlanması için sert önlemler aldılar, zira emperyalizmin çıkarları bunu gerektirmekteydi. Kürt hareketinin tasfiyesi bir de şu amaç için önem kazanmaktadır; bu ülkeler, Türkiye'de bir Kürt hareketinin örgütlenmesi konusunda Taşnaklar ile Hoybun'un çalışma üssü durumundadır.

"Doğrudur, son dönmelerde Musul'un Kürt aşiretleri büyük bir hoşnutsuzluk ifade ettiler ve hatta İngiliz ve Irak birlikleriyle çatışmalara girdiler. Fakat bu aşiretler, ne İngilizlere ne de Irak'a düşmandır. Onların Irak'ın himayesi altında, İngilizlerin Musul için vaat ettikleri yerel özyönetimi istemeleri Güney Kürdistan'daki mücadelenin kurtuluşçu niteliğini saklamaktadır." (*Ayrenik*, 25.2.1931)

Hoybun da aynı şeyi yapmaktadır. Hoybun kongresinin siyasal bildirgesinde şunu okuyabiliriz:

> "Kongre ümit eder ki, Irak Kürtlerine yerel özyönetim verilmesi konusunda İngiliz ve Irak hükümetleri de Milletler Cemiyeti'nin isteğine olumlu karşılık verecektir."

Bu koşullanmanın siyasal hedefini anlamak zor değildir. Taşnaksutyun, İngiliz sömürge ve yarı sömürgelerinde herhangi bir Kürt hareketine karşıdır. Taşnaksutyun ile onun yönlendirdiği Hoybun, İngiliz emperyalizmine karşı olan her türlü hareketin sesini boğmaktadır.

Taşnaklar kendi gazetelerinin sayfalarında, Kürtler arasında Britanya ve Fransa emperyalizmine karşı sempati uyandırmak konusunda hiçbir fırsatı kaçırmamaktalar. Hoybun ise aynı şeyi kendi bildirilerinde yapmaktadır:

> "Kongre, Türkiye'den kovulan Kürt siyasal sığınmacılarını sevgiyle kucaklayan İngiltere, Fransa, Suriye, Irak ve İran hükümetlerine teşekkürlerini iletmektedir."

Hoybun, 1928 yılında Kürtlere yaptığı çağrıda şunları açıkladı:

> "Avrupa ve Amerika Türklere güvenmemektedir. Bu ülkelerin basını Türkiye'deki istikrarsızlığı ve Kemal hükümetinin ezdiği Kürtlerin isyan etmekteki haklılıklarını yorulmadan vurgulamaktadır."

Taşnak basını, Ermeni ve Kürtler arasında İngiliz-Fransız emperyalizmi lehine kamuoyu oluşturmanın yanı sıra, Sovyetler Birliği'ne karşı da yoğun bir propaganda yapmaktadır. Taşnaklar, İngiliz-Fransız emperyalizminin Yakındoğu'daki entrikaları ve bu süreçlerde Ermeni Taşnaklar ile Kürt elebaşılarının haince rolünün basınımız tarafından açığa çıkarılmasını, boş bir çabayla SSCB'yi emekçi Kürtlerin gözünden düşürmek amacıyla kullanmaktadırlar.

Taşnakların amacı, Kürt emekçi yığınları arasında SSCB'ye karşı güvensizlik oluşturmak ve Kürt hareketini bize karşı konuşlandırmaktır. Zira Kürt kamasının oluşturulması kapsamında İngiliz-Fransız emperyalizminin görevi, SSCB'ye karşı Sovyet Güney Kafkasyası'nı Sovyetler Birliği'nden koparmak için verilen mücadeledir.

Taşnaklar, emperyalizmin ajanlarıydılar ve öyle de kaldılar. *El-Ehrar*'ın son ifşaatları, Kürt olayları üzerindeki sır perdesini bir daha kaldırmış durumdadır. Ermeni Taşnakların karşıdevrimci yüzünü tanımlayan birçok bilgi daha elimizde mevcuttur. Taşnak yönetimine karşı muhalefete geçmiş olan ve sözde "sol" Taşnaklar şöyle yazmaktadır:

> "Grubumuz Taşnak önderlerin kişisel çıkar güden ve maceracı politikalarına karşı kararlı biçimde mücadele vermelidir. Biz başkalarının eliyle örgütlenen Kürt hareketine hiçbir şekilde yardım etmemeliyiz. Son Kürt hareketinin İngilizlerce örgütlendiği değişik kaynaklardan teyit edilmektedir." (*Araç,*[15] 5.2.1931)

Kürt hareketi çerçevesinde Taşnakların gerici ve karşıdevrimci rolünün ortaya çıkması için bu bilgilerin tamamen yeterli olacağını düşünüyoruz. Amacımız, İngiliz-Fransız emperyalistlerin oyunlarını GKSFSC emekçilerinin gözünde iyice açığa çıkarmak ve Güney Kafkasya'da karşıdevrimcilerinin, Taşnakların, Musavatçıların ve Menşeviklerin, eliyle SSCB'ye karşı müdahalenin nasıl örgütlendiğini göstermektir. Görevimiz, kitlelerin dikkatini hiç usanmadan bu hazırlıklara çekmek, kitleler arasında emperyalist düşmana ve onun Güney Kafkasya'daki milliyetçi ajanlarına karşı barışmaz sınıfsal nefret geliştirmektir.

15 Taşnakların, Paris'te çıkan yayın organı. -M.P.

MİLLİ MESELE VE YAKINDOĞU'DA EMPERYALİST POLİTİKA[1]

Berger

Emperyalist devletlerin diplomatları ve genelkurmaylarınca öngörülen savaşın ve Sovyetler Birliği'ne saldırının zamanı yaklaştıkça, emperyalistler bu saldırının kapitalist ülkeler açısından mümkün olduğunca hasarsız atlatılabilmesine yönelik hazırlıklarını daha ısrarla ve gittikçe artan bir enerjiyle sürdürmektedirler. Onlar cephe gerisinde devrimci patlamalar tehdidini önceden ortadan kaldırmak ve sadece doğrudan saldırı cephesini değil, aynı zamanda "hinterlandı", komşu alanları da denetlemeye çalışıyorlar.

Emperyalist niyetler, bu arada Fransa ve Büyük Britanya'nın somut askeri hazırlıkları, sırf bu yüzden salt teknik, askeri, stratejik çalışmalarla sınırlı kalmamaktadır. Bu bağlamda hem eskiden beri emperyalist boyunduruk altında bulunan ülkelerde hem de yalnız 1914-1918 savaşı sonucunda ilhak edilen, fakat egemenliğin henüz pekişmediği ve oturmadığı ülkelerde sözde "siyasal istikrar" konusu önemli bir yer işgal etmektedir. Ortadoğu, bu tür ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra Güneybatı Asya ülkeleri (emperyalist ülkeler tarafından pazar olarak kullanılmanın ötesin-

1 SSCB Merkez Yürütme Kurulu (TsİK SSSR) Milliyetler Konseyi ve Komünist Akademisi'nin aylık yayın organı olan *Revolyutsiya i Natsionalnosti* (Devrim ve Milliyetler) dergisinin 1931 yılının 12 nolu sayısında yayımlanmıştır. -M.P.

de) ayrıca önemli petrol (Musul petrolleri, Anglo-Persian Oil Co,, Anadolu'da ve bazı Arap ülkelerinde varlığı tahmin edilen petrol alanları) ve hammadde (esas olarak pamuk ve madenler) kaynaklarına sahip olmaları ve de doğrudan askeri-stratejik önemleri itibarıyla özellikle dikkat çekmektedir. İngiltere açısından; İran ve Afganistan'da etkin olmak, Türkiye Cumhuriyeti'ni zayıflatmak ve tahakküm altına almak, Arap ülkelerinde etki alanlarını genişletmek çabaları, Hindistan kurtuluş mücadelesine karşı direnmek ve Süveyş Kanalı'nı başarıyla korumak gibi imkânlar sağlamakta, "imparatorluk bağları" zincirinde hayati bir halkayı kotarmaktadır. Fransa açısından ise Suriye üzerindeki egemenlik, ona Akdeniz'de İtalya karşısında üstünlük sağlamakla beraber, Türkiye ve Arap ülkelerinin işlerine faal olarak katılma imkânı vermektedir. Bunun yanı sıra İngiliz ve Fransız emperyalistler, Ortadoğu'yu Sovyetler Birliği'nin güneydeki cumhuriyetlerine yönelik bir saldırı için fevkalade uygun bir üs olarak görmektedirler. Bakû ve Sovyet Azerbaycanı'nın bir bölümünü işgal denemesinin tekrarlanması ve de Orta Asya'da Basmacı çetelerin desteklenmesi, emperyalistler tarafından bir müdahalenin gerekli parçaları olarak görülmektedir; bu durumda emperyalist kaleler ve stratejik demiryolları (İngilizlerin Hayfa'daki askeri deniz üssü, Hayfa-Bağdat demiryolu vb.) bu operasyonlar için zemin oluşturacaktır.

Bu emperyalist planların gerçekleştirilme yolu, Hindistan ile Mısır arasındaki topraklarda yaşayan çeşitli halkların köleleştirilmesi ve ezilmesinden, onların emperyalist sömürge düzenine katılmasından geçmektedir. Emperyalistlere "engel olan" tüm halklar, öncelikle ulusal egemenliklerinden yoksun bırakılacak ve İngiliz ya da Fransız emperyalizmine bağlanacaktır. Emperyalistler, Türkiye'yi İngiliz sermayesinin sömürgesi yapabilmek için elde silah ta 1923 yılına kadar mücadele etti. Bu girişim, rezil bir başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat bu yenilgi, İngiliz emperyalizminin Türkiye devletine karşı değişik biçimlerde saldırılar düzenlemesini engelleme-

di: Mürteci dervişlerin komplosu, Kürt şeyhlerin ayaklanmaları, Türk parası üzerinde baskılar, tüccarların liman kentlerinde asi çıkışları, tüm bu olaylarda ilgili İngiliz finans çevrelerinin etkisi çok önemli, bazen hatta belirleyici rol oynamaktadır. Bu arada Londra'nın emperyalist basını da Kemalist hükümetin yıkılmasına ve onun yerine İngilizlerin elinde uysal bir alet olmayı kabullenecek gericilerden oluşan bir hükümetin geleceği; keza Kemalist hükümetin bir "devrim" gerçekleştirerek Sovyetler'le ilişkilerini keserek "Batı'ya yöneleceği" konusunda ümitlerini gizlememektedir. Türkiye üzerindeki baskılar özellikle son 2-3 yılda çok yoğunlaşmış durumdadır. Yalnız büyük emekler pahasına ve sınırlarının hemen ötesinde kudretli Sovyet devletinin varlığı sayesinde Türkiye, ulusal bağımsızlığına yönelik sayısız saldırıları şimdiye kadar başarıyla defedebilmiştir.

Afganistan'daki durum ise çok kötüdür. Amanullah'ın[2] devrilmesine ve Baça Sakao (Habibullah) önderliğindeki geçiş dönemi sonrasında Nadir Han iktidarının kurulmasına kadar götüren aşiretler arası kavgalar, İngiliz ajanlar tarafından her vesileyle kışkırtıldı ve kullanıldı. İngiliz askeri yönetimi, Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarındaki çalışmalarıyla ilgili raporunda, Afganistan'ın doğu ve güney kesimlerinde İngiliz etkinliğinin arttırılması gerektiği yönünde kanaatini açıkça ifade etmektedir.

Türk ve Afgan meselelerinde emperyalistler açısından konunun ağırlık merkezini bu halkların ulusal bağımsızlıklarının yok edilmesi oluşturmaktadır; Arap meselesi ise emperyalistlerce farklı biçimde ele alınmaktadır. "Arabistan'ın bağımsızlığı, kurtuluşu ve birliği" İşte İngiltere, Ortadoğu bölgesinde savaşın belirleyici aşamasını bu sloganlar eşliğinde gerçekleştirdi. Savaş sırasında ulusal kurtuluş ümidi, Türkiye ve Almanya'ya karşı sadece bedevi kabileleri değil, Şam, Beyrut, Bağdat vb. Arap kentlerindeki milli-

2 Amanullah Han. -M.P.

yetçi eğilimli gençleri de ayaklandırdı ve onlar, müttefik güçleri sonuna kadar desteklediler. Fakat ister İngiltere ister Fransa savaş sırasında verdikleri sözlerden bir tanesini bile yerine getirmediler. Arap ülkeleri bağımsız olacaklarına, Ortadoğu'da yabancı sömürge iktidarlarının doğrudan ve acımasızca hüküm sürdüğü bir bölge haline geldiler. Araplar özgürlük yerine askeri işgal altında kaldılar, yerli halk sınırsızca istismar edilmektedir. Arap ülkeleri bloğu birleştirilmek yerine bir dizi minyatür devlet halinde ayrıştırıldı. Fransa mandası altında bulunan Suriye, bu tür beş "devletten" oluşmaktadır: Lübnan, Suriye, Aleviler (nüfus 300.000), Cebel Druz (nüfus 60.000), İskenderun (nüfus 20.000). İngilizler ise; Irak, Filistin (nüfus 900.000), Ürdün (nüfus 300.000) "devletlerini" kurdular. Bunların yanı sıra başka oluşumlar da var: İbn Suud'un yarı bağımsız Necd ve Hicaz Krallığı ve Arabistan'ın en güneyindeki Yemen (İmam Yahya önderliğinde) gibi. Ayrıca Arap sahillerinde İngilizlere bağlı bir dizi "emirlik" de söz konusudur.

Arap sorununun özü tam olarak şöyle ifade edilebilir: İngiliz, Fransız, İtalyan ve İspanyol emperyalizmi Arap halkların canlı bedenini paramparça ederek, Arap ülkelerini feodal bölünmüşlük durumunda tutmakta; bu ülkelerden her birini ayrı ayrı bağımsız ekonomik ve siyasal gelişim olanaklarından yoksun bırakmakta; Arap halkların ulusal ve devlet birliğinin kurulmasını engellemektedir. (KEYK[3] kararından alıntıdır)

(...)

***

Böylelikle Ortadoğu'da emperyalizmin temel çizgisi, ulusal hükümetleri olan halkların ulusal bağımsızlıklarını ortadan kaldırmak, bağımsızlığını kazanmak için mücadele veren ülkelerde ise

3 Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu. -M.P.

ulusal kurutuluş mücadelelerini ne pahasına olursa olsun boğmak olarak görülmektedir. Ama bu durum, emperyalistlerin gerektiğinde ulusal bağımsızlık savunucusu veya "küçük" ulusların koruyucusu maskesi takmalarına, halklar arasındaki anlaşmazlıkları kışkırtmalarına ve halkların boğazlaşmalarını körüklemelerine de engel değildir.

Emperyalizm tarafından kullanılan etnik azınlıklara yönelik en kötü sonuçları doğuran emperyalist entrikalar arasında Kürt sorunu özel bir önem göstermektedir. 1914-1918 savaşı bittiğinde Kürtler kendilerini farklı bir ortamda buldular. Kürtler, Anadolu'nun dağlık kesimleri ile İran'ın kuzeybatı bölgesinde (Urmiye Gölü yakınlarında) meskûn, çoğunlukla göçebe yaşam sürdüren ilkel bir millettir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sultan ordularına süvari birlikleri temin edebiliyordu. Emperyalist savaş sonrasında, İngilizlerce satın alınan şeyhler, Kuzey Irak ile Musul'un İngilizler tarafından işgal edilmesine yardımcı oldular. Kelimenin geniş anlamında Kürdistan, üç parçaya ayrıldı: İngiliz-Irak, Türk ve İran; ayrıca Suriye'nin kuzeyindeki belli miktarda Kürt aşireti kendini Fransız mandası altında buldu. İmtiyazlı Kürt şeyhler, Türkiye'de kendi aşiretlerini sınırsızca sömürmek imkânlarını ellerinden alacak olan cumhuriyet reformlarını desteklemediler. İngilizler açısından ise Kürtler (enine boyuna kullanılmaları durumunda) ister Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı mücadelede ister Irak'ın kendileri için önemli buldukları (Musul, Kerkük ve Süleymaniye) bölgelerinde durumlarını pekiştirmek için gayet değerli bir araçtı. Bu bölgelerin önemi, kullanım hakları sadece Iraq Petroleum Co.'ya (ki hisselerinin 47,5'i devletle doğrudan bağlantılı olan İngiliz şirketlerine aitti) petrol yataklarından kaynaklanmıyordu; burası stratejik bir öneme de sahipti. Burası İran ve Türkiye'ye yönelik taarruzlar için gayet uygun olmakla beraber, aynı zamanda bölgenin Sovyetler Birliği'ne en yakın coğrafi mıntıkası da burada yer almaktadır. Türkiye ile barış görüşmeleri esnasında İngiliz askeri çevrelerinde Kürt ulusal hareke-

tinin hızlandırılması ve hatta elbette ki İngiliz mandası altında bir tür Kürt devletinin kurulması gibi konular tartışılmaktaydı. Fakat bu planların gerçekleştirilmesi (bir zamanlar İngiliz, Fransa, İtalya örneğinde olduğu gibi) Kemalist ayaklanmanın zaferiyle engellendi. İngilizlerin Kürtlere yönelik niyetleri bir süreliğine ertelendi. Ama sadece ertelendi. İngilizler, Ortadoğu politikalarında Kürt kartını kullanmak niyetlerinden vazgeçmediler ve bu yönde gayet planlı biçimde hareket etmeyi sürdürdüler.

1925 ile 1931 yılları arasında kısa aralıklarla Türkiye karşıtı Kürt hareketleri gerçekleştirildi; bunlar zaman zaman kanlı ayaklanmalara dönüştü. Kürt ayaklanmalarının Türkiye açısından tehlikeli yönü, sadece yerli isyancıların gayet iyi bildikleri sarp dağlarda savaşmalarının ordu için kolay olmamasıdır. Türkiye'nin sınırlı bütçesi, Kürdistan'da askeri birlikler bulundurmak için özel meblağlar öngörmek durumundadır; ayrıca oralarda Kemal Paşa'nın reformlarının yürütülmesi de çok zordur. Ayrıca Kürtlerle mücadele etmek mecburiyeti, zamanında Almanlar tarafından inşa edilen Bağdat demiryolunun, ki Anadolu ile Kürdistan'ı bağlayan yegâne demiryoludur, kavşak noktası üzerinde Lozan Antlaşması uyarınca hak kazanmış olan Fransız emperyalizmine bağımlılığı da vurgulamaktadır. Türkiye bu yolun sadece Fransa mandası altında bulunan bölgeden transit olarak geçen bölümünü kullanabilir; elbette ki Fransa istediği zaman bu yolu kapatabilir ve böylece Ankara ile Kürt bölgelerinin bağlantısını kesebilir. Kemal Paşa, Anadolu'da demiryolları kurulmasının önemini boşuna vurgulamıyor; bunların ilk halkası olan Ankara-Sivas demiryolu 1931 yılında etkinliklerle kullanıma açıldı ve emperyalist basında muazzam bir rahatsızlığa sebep oldu.

Fakat Kürt isyanlarının çok uzun sürmesinin ve ciddi sonuçlar doğurmasının başlıca sebebi bu isyanlara dışarıdan verilen destektir. Bu destek, sadece kendi ekiplerini Türkiye sınırları dışında, Britanya Irak'ında, kuran Kürt çete yöneticilerinin yenilgi durumunda sığınacak yer bulmaları veya Kürt çete üslerinin çoğunlukla Türk

sınırları dışında, İngiliz bölgesinde, barındırılması biçiminde değildi; İngiliz gizli servisi, Kürtlere aynı zamanda doğrudan silah ve erzak sağlamakta, talimatlar vermekteydi. Kürtlere bizzat Arap ve Afgan ayaklanmalarının kahramanı ünlü Lawrence mi (Türk basınının iddiası); yoksa başka bir İngiliz subayı olan "özel görevli" Wilmson (Arap kaynakların iddiası) mı önderlik etmekteydi; Kürt şeyhlerle İngiliz görevliler arasında resmi konferanslar yapılmış mıydı, yoksa ilişkiler büyük bir gizlilik içinde mi yürütülüyordu; her halükârda İngilizlerin Kürt ayaklanmalara verdikleri çok yönlü destek bir gerçektir ve İngiliz istihbaratının bu ayaklanmalara doğrudan katılmış olması kuşku bile doğurmamaktadır. Son Kürt ayaklanmalarına Fransızların faal olarak katıldığı yönünde de veriler vardır. Türk resmi basın organları bu konuyu şöyle dile getirmişlerdir: "Karşımızda Kürtler değil, Fransızlar var".

1930-1931 yıllarında yaşanan son Kürt ayaklanması Türkiye için ağır bir darbeydi. Bu ayaklanma, aniden ve tam da emperyalistlerin diğer entrikalarının (Menemen olayları, Fethi Bey'in emperyalist yanlısı partisi, Türk parasının değer kaybı vb.) açığa çıkarıldığı bir ortamda da patlak verdi. Çok iyi silahlanan ve Ağrı Dağı bölgesinde mevzilenen Kürtlerin ilk başarıları, bölgedeki Türk birliklerine acil takviye gönderme konusunu gündeme getirdi. Türk birlikleri ile Kürtler arasındaki çatışmalar 1930 Sonbaharına kadar devam etti; daha 1931 İlkbaharında da bu çatışmalar sürmekteydi. Kürt şeyhleri yönlendiren emperyalist ajanların niyetleri bu sefer bayağı kapsamlıydı; sözde Kürt "bağımsızlık" partisi tarafından tüm Kürt bölgelerinde, keza Bağdat ve Şam'da dağıtılan bildiriler bunu teyit etmektedir. Bu bildirilerde, ayaklanmanın amacının tüm Kürtleri birleştirerek bir Kürt devleti kurmak olduğu açıklanmakta, ayrıca (herhalde İngiliz istihbaratı için bir "alibi"[4] oluşturmak amacıyla) asilerin herhangi bir dış yardım almadıkları ifade edilmek-

4 Suç anında başka yerde olduğunu ispatlama. -M.P.

teydi. Emperyalist bir entrika, Kürtlerin ulusal kurtuluş taleplerinin desteklenmesi gibi ustaca bir kılıf içine sokulmuştu.

Bunun yanı sıra Kürt ayaklanması, emperyalist planlara ters düşen Türkiye-İran işbirliğini de engellemeliydi. Türkiye, İran ve Afganistan'ın katılımıyla emperyalist tasarımlara karşı yekpare bir cephe oluşturma girişimleri ta baştan beri İngilizlerin sert tepkileriyle karşılaşmaktaydı. Örneğin 1930 ayaklanmasında Kürtler sınır boylarındaki İran topraklarını kullandılar ve bu nedenle Türkiye söz konusu İran-Türkiye sınırının Kürt bölgesindeki kısmının yeniden görüşülmesini talep etti.

***

Fakat İngiliz emperyalizmi, Kürtleri başka bir yönde de kullanmaktadır. Zira kral ile hükümetin biçimsel olarak Araplardan olduğu Irak'ın topraklarında da azımsanmayacak sayıda Kürt yaşamaktadır. Ve Irak hükümetinin özde İngiliz oluşu, Irak'ın kuzey bölgelerinde yerleşmiş İngiliz memurların "zalim" Araplara karşı "mazlum" Kürtlerin savunucusu rolünü oynamalarını engellememektedir. Mesele sadece Bağdat'ta parlamento üyesi olan Kürt şeyhlerin İngiliz denetiminin sona erdirilmesi durumunda Kürtlerin ulusal haklardan mahrum edileceğini öne sürerek Irak özyönetim alanlarının genişletilmesine muhalefet etmelerinden ibaret değildi. Bu durumda "Arap" iktidarına karşı geniş çaplı gösteriler ve ayaklanmalar başlatacaklardı. Ayrıca Kürt şeyhler, İngiliz "yüksek komiserinden" yardım ve adalet istemekte ve İngiliz subaylar (bunlar Kürtleri Araplar üzerine kışkırtanların ta kendileriydi!), hakem ve barış meleği rolünü oynamaktadırlar.

Hiç kuşkusuz bu İngiliz oyunu bizzat emperyalizmin kendisi için de tehlikelidir ve 1931'deki son Kürt ayaklanması da bunu kanıtlamış durumdadır. Irak Kürtlerinin önemli önderlerinden ve

1917-1919 yıllarında İngilizlerle beraber Türklere karşı hareket eden Kürt çetelerin örgütleyicisi Şeyh Mahmut, sonunda İngilizlere ve esasen Irak hükümetine karşı savaşmış, "Kürt bağımsızlığı" talebini tekrar öne sürmüş, birçok köyü ve Irak Kürtlerinin baş şehri Süleymaniye'yi ele geçirmişti. Kürtler bağımsızlık sloganını ciddiye almış ve sadece Arapları değil, İngiliz subayları da öldürmeye başlamışlardı. Onlara karşı ceza birlikleri gönderildi, savaş uçakları devreye sokularak Kürt köyleri bombalandı. Büyük mücadeleler sonucunda Kürtler, dağlara sıkıştırıldı ve Şeyh Mahmut teslime zorlandı. İngiliz askeri yardımlarının ne kadar önemli olduğunu Araplara bir daha kanıtlamak isteyen İngiliz emperyalistler ne yapacaklarını şaşırdılar ve Kürt hareketini zorlukla yatıştırabildiler. Ama elbette ki bu durum İngiliz emperyalizminin Kürt meselesine bakışını değiştirmedi; onlar Irak'ın kuzey kısmının "Arap hükümetinden" ayrılması ve orada sağlam bir İngiliz askeri gücünün bulundurulması kaydıyla bir tür tampon Kürt özerk devletinin kurulması projesini daha belirgin biçimde öne sürmektedir. Bu özerk oluşum, Britanya'nın SSCB, Türkiye, İran ve ayrıca Arap milliyetçi hareketlerine karşı eylemlerine destek sağlamak amacını gütmektedir.

Gayet iyi anlaşılıyor ki, Kürtlerin "ulusal kurtuluşu" konusunda emperyalistlerin çeşitli denemeleri ve kurnaz politik spekülasyonları Kürt halkına pahalıya mal olmaktadır. Son Türk karşıtı ayaklanmalarda öldürülen Kürt sayısı, Türk gazetelerin verilerine göre 6.000'in üzerindedir. Aslında Kürtlerin kayıpları daha fazladır; çok sayıda köy yok edilmiş, Kürt isyancılar açlıktan ölmektedir; şeyhler ise silahlı grupları, sivil Kürt halka karşı bile baskı amacıyla da kullanmaktalar. İngiliz-Irak ceza birlikleri Kürtlere karşı daha acımasızca davranmaktadır. İngiliz askeri çevreleri ile diplomatların Kürtlere "sempatisi" Kürtlere pahalıya mal olmaktadır.

***

Uluslar üzerinde baskının artırılması için ulusal bağımsızlık söyleminin kullanılması ve emperyalist entrikaların gerçekleştirilmesi bağlamında başka, ama bir o kadar özgün ikinci bir örnek de Yakındoğu'da Arapların yaşadığı Filistin'in İngiliz emperyalizmi tarafından sömürgeleştirilmesidir. 1929 Arap ayaklanması ve bu ayaklanmanın Yakındoğu ülkelerindeki yankıları, İngiltere'nin Filistin'de uyguladığı Siyonist politikaların tüm Yakındoğu'da emekçi kitlelerin tepkisini çektiğini gösterdi. Bu kitleler, söz konusu politikaları kendi ulusal bağımsızlıklarına karşı yöneltilen en tehlikeli emperyalist saldırı olarak değerlendirmektedir.

İngiliz emperyalizminin ilgili politikalarının özü şöyledir: Filistin'de Yahudi burjuvaziye bir dizi imtiyazlar verildi ve sonuçta Yahudi azınlık Filistin'de hâkim ulus konumuna getirildi. (Gerçi o da tamamen İngiliz emperyalizmine bağlıdır ve emperyalist ajan rolünü oynamaktadır.) Filistin'de Yahudi burjuvazinin imtiyazları, siyasal ve ekonomik olarak iki yönlüdür. Siyasal düzlemde Yahudi burjuvazisi, 1917 yılında Lord Balfour[5] tarafından açıklanan Filistin'de "Yahudi ulusal ocağının" kurulmasına dair bildirgeyi İngiltere'nin bir Yahudi devleti kurmak görevini üstlenmiş olması biçiminde yorumlamaktaydılar; kendi devlet kurumuna sahip olmayan Yahudi burjuvazisi, bu devlette egemenlik hakkına sahip olabilecekti. Elbette bu Yahudi devleti konusu bir hayaldir ve Süveyş Kanalı'nı koruyan fevkalade stratejik öneme sahip bir kale, ki Filistin'i tam da böyle bir kale haline getirmektedirler, üzerindeki egemenliklerini İngilizler bir şekilde Yahudilere devretmeyi veya bu egemenliği onlarla paylaşmayı akıllarından bile geçirmemektedirler. Yahudi burjuvazi ile İngiliz emperyalizmi arasındaki sözde anlaşmazlığın nedeni bu; değişik Siyonist liderlerin İngiltere'ye yönelik "Yahudi halkını kandırmak", "kendi vaatlerini yerine getirmemek"

5 Arthur Balfour, Lloyd George'un başbakanlığındaki İngiliz savaş kabinesinde dışişleri bakanı. -M.P.

vb. suçlamalarıyla yaptıkları "muhalif" söylemlerin anlamı da bu noktada saklıdır.

Ama Haziran 1931'de Basel'de yapılan Siyonist kongrede daha sert biçimde tekrarlanan bu söylemler, Filistin'de İngiliz emperyalizminin başlıca dayanağının bizzat Yahudi burjuvazisi, ayrıca Siyonist kadrolarla da işbirliği yapan bazı II. Enternasyonal yöneticileri ve onun etkisi altındaki Yahudi azınlık olduğu gerçeğini gölgeleyemez. Filistin'de yaşayan ve Siyonistlerce yönlendirilen Yahudi azınlık, Yahudi ulusal devleti ülküsü uğruna, Arap emekçilerine karşı alçakça bir sömürü ve baskı politikası izlemektedir. Siyonist önderler, Yahudi topluluklarının Doğu Avrupa'daki ezilmişliğini kullanarak ve Yahudi mahallelerindeki "kaymak tabakanın" ulusal ve dinsel duygularına hitap ederek, keza "Yahudiliğin canlandırılması" belagatiyle küçük burjuvaziyi etkileyerek Filistin topraklarına yönelik kitlesel göçleri tetiklemeye çalışıyorlar. Bu göç hareketlerinin (ki bunların arasında başlıca rolü, ülkeleri işgal amacıyla saldırgan şovenist doğrultuda eğitilmiş ve "halutsim" olarak adlandırılan öncü göçmenler oynamaktadır) kolaylaştırılması amacıyla İngilizler, Yahudi burjuvazisine ilk önemli imtiyazı verdiler; bundan sonra ülkeye kendi kolonizatör kadrolarını da getirebileceklerdi. Ve bu imtiyaz, Arapların "özyönetim hakkı" adına ülkenin Siyonist göçmenlere bu denli açılmasına karşı yine Araplar tarafından yapılan protestolara rağmen gerçekleştirilmekteydi.

Yahudi burjuvazisi ve onunla bağlantılı sosyal-hain[6] önderlerin direktifleri doğrultusunda hareket eden Siyonist "öncü göçmenlerin" faaliyetleri, Arap halkının endişelerini haklı çıkarmaktadır. Yahudi kolonizatör toplulukları, İngilizlerin topladıkları vergiler yüzünden fakirleşmiş Arap toprak ağalarından ve fellahlardan toprakları satın almakta, "halutsimler" ise Arap köylüleri güç kullanarak göçe zorlamaktadırlar. Böylece Arap tarımının harabeleri üzerinde

6 II. Enternasyonal'e bağlı sosyal demokratlar kastedilmektedir. -M.P.

Yahudi kolonileri kurmaktadırlar ve bu koloniler stratejik olarak, ülkenin tamamını işgal etmek için zemin oluşturacak biçimde konuşlandırılmış durumdadır.

İngiliz süngüleri sayesinde gerçekleştirilen Yahudi Siyonist kolonizasyonu ile Yahudi küçük burjuvazisine verilen Siyonist vaatleri karşılaştırdığımızda ve Siyonizmin kazanımlarını "Yahudi sorununun" çözümü veya "Yahudi devletinin" kurulması bağlamında değerlendirdiğimizde ise Siyonist kolonizasyon sonuçlarının rezil bir başarısızlık olduğu ortaya çıkmaktadır. 12 yıl boyunca sürdürülen hızlandırılmış göç çalışmaları sonrasında, Filistin'de sadece 160.000 (dünyadaki tüm Yahudilerin yüzde l'inden de az) Yahudi yaşamaktadır; tarım alanında çalışan ve Siyonistlerce bir şekilde yerleştirilen (çoğu zaman öylesine kötü koşullarda ve açlık içindedirler ki kasabalardan kaçmaktadırlar) kolonistlerin sayısı ise savaş sonrasında 7.000'in üzerinde değildir. Bu küçük rakamları, örneğin SSCB'deki Yahudi tarım yerleşimleri ile karşılaştırdığımızda, Sovyet hükümetinin birkaç yıl zarfında 300.000'den fazla Yahudi emekçiye toprak temin ettiği görülecek ve gerici Siyonist planların tutarsızlığı açıkça ortaya çıkacaktır.

Fakat Filistin'deki Yahudi sorununun çözümüne yönelik Siyonist söylemle karşılaştırıldığında çok küçücük olduğu ortaya çıkan bu sonuçlar bile ülkenin yerli Arap emekçileri açısından muazzam bir yıkımdır. Bu sonuçlar, Arap fellahlara karşı İngiliz süngülerinin yardımıyla yürütülen aralıksız mücadele ortamında kazanılabilmiştir. Siyonistlerin elinde, son 40 yıl zarfında satın alınmış 110.000 hektardan fazla Filistin toprağı vardır. Kitlesel bir kolonizasyon için çok az bir miktardır. Fakat toprakların sadece 800.000 hektarlık bir bölümünün işlenebildiği Filistin'de (ki burada bir fellah kendi toprağından elde ettiği kazançla zar zor geçinebilmektedir) çok iyi konumda (vadilerde ve deniz kıyılarında) bulunan 100.000 hektarlık toprağın çalınması Arap köylülere vurulan korkunç bir darbedir. Arap ayaklanması sonrasında Filistin'e gönderilen bilirkişi Simson, Filistin'de ta-

rımla uğraşan Arap nüfusun yüzde 29.4'ünün (yaklaşık üçte birinin!) topraklarını kaybettiğini ve ayrıca bunun önemli bir kısmının Siyonist soygun olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır.

Ama Siyonist kolonizasyon, sadece Arap fellahları sıkıştırmakla kalmıyor. Sosyal-emperyalistler tarafından yönlendirilen Yahudi sendikalar (Amsterdam Enternasyonal'inin bir şubesi olan Histadrut[7]) "istihdam gasbı" için sistemli biçimde mücadele vermektedir; başka bir deyişle, sadece Yahudi kuruluşlarında değil, devlet ve belediye birimlerinde ve diğer yerlerde de Arap çalışanlar yerine Yahudilerin istihdam edilmesi için uğraşmaktadırlar. Arap emekçilere saldırılar çoğu zaman aşırı kaba yöntemlerle yapılmakta, Arap işçileri kovmak için hatta kaba kuvvet bile uygulanmaktadır.

En önemli kuruluşların (elektrik işletmeleri, Rutenberg anonim şirketi, Ölü Deniz hazineleri, İngiliz-Yahudi sermayesi, İngiliz-Yahudi bankaları) İngiliz-Yahudi şirketlerin elinde toplanmış olduğu da dikkate alınırsa, Filistin'deki Yahudi ulusal azınlığının sadece siyaset değil, ekonomi (tarım, emek piyasası, ticaret, maliye) alanında da imtiyazlı konumda olduğu açıkça ortaya çıkacaktır.

Bu durumda, İngiliz emperyalistlerin baskılarından ve Yahudi-Siyonist burjuvazinin eşkıyaca eylemlerinden iki kat mağdur olan Arap emekçilerin derin nefretinin gayet sert biçimler almasına şaşırmamak gerekir. Ayrıca İngilizler, Arap ulusal kurtuluş hareketine karşı doğrudan mücadele bağlamında kirli işleri Siyonistlere havale etmektedir.

> "Sömürgelerin kurtuluş mücadelesi tarihi göstermiştir ki, ulusal bir azınlığın bir bütün olarak emperyalistlerin ajan şebekesi olarak çalışması durumunda... ezilen kitlelerin öfke patlamaları, ulusal azınlıklara karşı yok edici savaşlara götürebilir." (KEYK Siyasi Sekretaryası)

7 Aralık 1920'de kurulan ve İsrail devletinin önemli bir kurumu haline dönüşecek olan Filistin'deki Yahudi işçilerin sendikası. -M.P.

1929 Ağustos'unda Arap ayaklanmasının öncelikli olarak Yahudilere ve Siyonizme yönelmesi ve Arap öfkesinin ilk kurbanlarının Yahudilerden olması bu bağlamda açıklanabilir. Arap ayaklanmasının kanlı biçimde bastırılmasından ve Arap fellahlara cezaların kesilmesinden (bin yıl hapis ve üç isyancının idamı) sonra; İngiltere "işçi" hükümetinin Siyonist politikaların "yeniden gözden geçirilmesi", fellahların "korunması" gibi konuları dillendirmesi; keza hem Arap milliyetçi reformcuları hem de Siyonist önderler tarafından İngiliz prensiplerinin değiştirilmesi ve Balfour politikalarından geri adım atmak olarak değerlendirilen "Kasfield Bildirisi"nin yayınlanması yönündeki manevraları da bu bağlamda açıklanmalıdır.

Fakat değişik komisyonlar, incelemeler ve sahte "Arap" bildirilerinden birkaç ay sonrasında anlaşıldı ki, "işçi" hükümeti, Arap emekçileri kandırmak ve Arapların reformcu ulusal önderlerinin sempatisini kazanmak amacıyla sadece yeni bir emperyalist manevra yapmış bulunuyor. Şubat 1931'de MacDonald, Siyonist örgüte bir mektup yazarak, Siyonist yanlısı İngiliz politikalarının devam ettirildiğine ve hatta bu politikaları şimdiye kadar olduğundan daha fazla Arap karşıtı bağlamda yorumladığına örgütü inandırmaktadır.

Arap emekçi kitleleri bilmelidir ki, Yahudi burjuvazinin soyguncu düzeninin yıkılması ve Siyonist imtiyazların feshedilmesi yalnız İngilizlere ve onların Siyonist ajanlarına karşı kararlı mücadele sonucu mümkün olacaktır. Bu kanaatin kitleler arasında yaygınlaştığını son dönemler Filistin'de yaşanan gelişmeler de teyit etmektedir; 22-23 Ağustos 1931'de Nablus'ta yaşanan devrimci patlama sırasında birkaç bin kişilik Arap kitlesinin İngiliz birliklerine saldırısı bunun bir örneğidir. Kitlesel gösteri ve grevler, Siyonist karşıtı sloganlarla sınırlı kalmamakta, doğrudan İngiliz emperyalizmini hedef almakta ve emperyalist hükümet için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Siyonist Yahudi ve de emperyalist politikaların Filistin'deki temsilcileri Herbert Samuel ile Lord Reading'in "ulusal

hükümet"te yer almalarını, Araplar ülkenin yerli halkına karşı yeni soygun eylemlerinin bir işareti olarak algılamaktadır.

Bilinçli Yahudi işçiler ile fakir Yahudi kesimleri, kendilerini ezenlere karşı Filistin Komünist Partisi saflarında Arap işçiler ve fellahlarla bir arada mücadele vermektedirler. Son dönemlerde Yahudi kolonistlerin Sovyetler Birliği'ne büyük ilgi gösterdiği gözlenmektedir; birkaç yüz Yahudi işçi ailesinin Filistin'den gelerek, ülkemizin Uzakdoğu'sunda kitlesel Yahudi yerleşimi için ayrılmış olan Birobican[8] bölgesine yerleşmelerine izin çıkmıştır.

Fransız emperyalizminin de kendi mandası altında bulunan Suriye'de egemenliğini sağlamlaştırmak amacıyla bir çeşit "Ermeni Siyonizmi" kurmak yönünde önerisi vardı. Bu bağlamda Suriye topraklarında bir Ermeni devleti kurma sözü vererek Türklerden kaçan Ermenileri Araplara karşı mücadelede kullanmayı tasarlamışlardı. Müttefiklerin savaş (ki aynı zamanda Türkiye'ye karşı da yapılmaktaydı) sırasında verdikleri çok sayıda vaatler gibi, bu devletin kurulması da gerçekleşmedi. Dönemin emperyalist basınına göre "bu savaş, kesinlikle İngiliz ve Fransızların sömürge mülklerinin genişletilmesi için değil, sırf Türkler tarafından ezilen gariban halkların, öncelikle de Ermenilerin kurtarılması için yapılmıştı."

Ermeni devletinde, galip devletlerin konferanslarında öngörüldüğü üzere Ermeni burjuvazisi, emekçi Ermenilerin sömürgeleştirilmesini ve de Türklere, Kürtlere ve Kafkas halklarına karşı mücadelede "koçbaşı" olarak kullanılmasını temin edecekti.

İngiliz-Fransız emperyalizminin emrindeki burjuva Ermenistan projesinden bir şey çıkmadı. (Sovyetler Birliği sınırları içinde kalmış olan Ermeniler ise emperyalistlere ve kendi burjuvazisine rağmen Sovyet Ermenistanı'nı kurdular.) Suriye'de "Ermeni ulusal devleti" projesi eski emperyalist propagandaların bir yankısıydı ve

8 Hâlâ Rusya Federasyonu içinde yer alan Çin Halk Cumhuriyeti sınırındaki Yahudi özerk cumhuriyeti. -M.P.

öncelikle Sovyet Ermenistanı'na karşı yöneltilmiş olup, dünyanın dört tarafına dağılmış Ermenilerin, Fransızlarca tasarlanan bu "ulusal" serap etrafında toplanmasını öngörmekteydi. Fakat Suriye topraklarında bir Ermeni devleti planlarından bugüne kadar hiçbir şey çıkmadı. Bunun sebepleri; yerli Arap halkın bu projeye şiddetle karşı çıkması ve ayrıca Ermeni burjuva partilerin Fransız yönetimine olumlu yaklaşım ve onlarla işbirliği yapma yönünde yoğun propagandalarına rağmen bizzat Ermeni göçmenlerin buna olumsuz bakmasıdır.

Bu partilerin propagandaları sayesinde Fransızlar, doğrudan bir ulusal devlet vaadinde bulunmaksızın, Ermeni göçmenler ile yerli Arap halk arasında düşmanlığı kışkırtma amaçlı politikalarını sürdürebilmekteler. Ermenilerden polis birimlerinde ve devlet kurumlarında yararlanmakta, onları Arap ulusal hareketine karşı mücadeleye yönlendirmekteler. İş o raddeye geldi ki, 1926 yılında Ermeni lejyonları kuruldu. Fransız subayların komuta ettiği bu lejyonlar, Fransız banker ve generallerin egemenliğini korumak için Şam civarında Arap fellahlara karşı savaştılar.

Böylelikle Fransızlar, Suriye'deki Ermeni azınlık etrafında bir nefret ortamı oluşturmaktadır. Bu nefret öncelikle Ermeniler ile yerli halk arasında ilişkilerin aşırı gerilmesine sebep olmakta ve sık sık çatışmalar çıkmaktadır. Bütün bunlar Suriye'deki Fransız işgalini sağlamlaştırmak ve Arapların ulusal özgürlüğünü engellemek için yapılmakta ve bu arada ortaya daha ikna edici bir "gerekçe" sunulmaktadır: Gariban Ermeni halkına bir askeri koruma desteği gerek, zira Fransızların buralardan ayrılması durumunda "vahşi" Araplar onları kesinlikle katledecektir.

İngilizler de Fransızlar da elbette ulusal çatışmaları körüklemek ve emekçi kitleleri daha fazla sömürmek amacıyla ulusal sorunu Yakındoğu'daki siyasal denge hesaplarına dahil etmektedirler.

Bir yandan emperyalistlerce yürütülen uluslara yönelik baskı politikaları, ulusal çatışmaları kışkırtmak için oynanan entrikalar; di-

ğer yandan da ayrı ayrı ulusların feodal, yarı feodal ve burjuva sınıflarını temsil eden ama ulusal kurtuluş mücadelesi vermeyerek emperyalizmle her türlü uzlaşmayı kabul eden çeşitli ulusal-reformcu önderlerin haince tutumları, emekçi kitlelerin ulusal kurtuluş mücadelesi bağlamında önderliği konusunu fevkalade çarpıcı biçimde gündeme getirmektedir. Özellikle kısmen savaş öncesinde kısmen de son 10 yıl zarfında emekçi halk arasında işçi sınıfını geliştirmiş olan Yakındoğu ülkelerinde bu konu büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de proletaryanın görevi, yerli ulusal burjuvaziye karşı sınıfsal mücadele vermenin yanı sıra, emperyalist devletlerin bu ülkelere girerek onları ulusal bağımsızlıktan yoksun bırakma ve sömürgeleştirme girişimlerini açığa çıkarmak ve geri püskürtmekten ibarettir. Arap ülkelerinde proletarya ulusal kurtuluş mücadelesine önderlik yapmak için mücadele vermeli; enerjisini öncelikli olarak emperyalizmin çökertilmesine ve ulusal bağımsızlığın elde edilmesine yöneltmelidir. Ulusal sorunun doğru biçimde ele alınması, söz konusu ülkelerde kurulan komünist partilerin başarılı olmalarının temeli, geniş halk kitlelerini kazanmanın ön koşuludur.

Oysa Komintern Yürütme Kurulu kararında da belirtildiği üzere komünist partiler, (Arap ülkelerindekiler de dahil) ulusal sorunun önemini tam olarak kavramış değiller.[9] Ulusal sorunun açık ve net biçimde ortaya konulmaması, emperyalizm karşıtı ulusal kurtuluş mücadelesinin önemi konusunda Lenin'in yaklaşımlarının uygulanmaması, ulusal alanda emperyalist entrikaların anlaşılamaması gibi hususlar komünist partilerin halktan uzaklaşmalarına; üye yoldaşların çok iyi niyetli olmaları durumunda bile önlerindeki görevleri yerine getiremeyen birer tarikat haline gelmelerine sebep olmaktadır.

9 Mart 1931 tarihli KEYK kararı kastedilmektedir. Söz konusu karar ve partilere verilen ilgili talimatlar bu makaledeki temel yaklaşımı belirlemiştir. -Berger

Türkiye Komünist Partisi bir dizi cesur çıkış yapmasına ve Fethi Bey'i doğru değerlendirmesine rağmen, geniş çaplı köylü hareketlerine önderlik için kendine bir yol açamamış; ulusal bağımsızlık, emperyalist ajanların müdahalesine izin vermemek ve onların entrikalarını engellemek noktasında gerçek teminatın işçi-köylü egemenliği olduğuna kendi ülkesindeki milyonlarca emekçiyi inandıramamıştır. Özel olarak partinin İngilizler ve Fransızlar tarafından gerici komplolar amacıyla kullanılan Kürt azınlık arasında çalışmaları yeterli değildir.

Filistin Komünist Partisi, ulusal sorun alanında partinin kitlesel etkinliği bakımından vahim hatalar yaptı. Siyonistlerden kopan Yahudi göçmenler tarafından kurulan bu parti, Arap ulusal hareketinin emperyalizm ve Siyonizme karşı mücadelesine önderlik etme ve Arap kitleleri kazanma yolunu izlemeliydi. Parti, emperyalizm ve Siyonizm karşıtı bir dizi eylem gerçekleştirdi, Amsterdam'daki Histadrut birliğinde Siyonist reformcuların hain etkilerine karşı sert mücadele verdi, komünizm ülküsünün yaygınlaştırılması yönünde Arapça ve İbranice edebi propaganda çalışmaları yaptı. Fakat partinin merkez komitesi ulusal sorun bağlamında doğru bir yaklaşım içinde değildi; parti yönetimine şovenist Siyonist ortamın baskısı yansımaktaydı; ülkede Yahudi azınlığın siyasal anlamda "ezilmiş" olduğuna dair bir teori geliştirilmişti. Emperyalizme karşı demokratik Siyonist protestoların önemi fazla abartılmış ve bazı yoldaşlar İngiliz emperyalizminin başlıca dayanağı olması itibarıyla Siyonizmin rolünün "bitmekte olduğunu" ve bu nedenle günümüzde komünist partisinin başlıca düşmanının emperyalizmle bağlantılı Siyonist şovenizm değil de Arap milliyetçiliği olduğunu savunmaya başlamışlardı!

Bu yaklaşımlar çerçevesinde elbette ki komünist parti sekter kapalılığını aşamamış ve sonuçta sadece 1929 Arap fellah ayaklanmasının dışında kalmanın ötesinde daha sonraki aşamada da ülkedeki

Arap kitlelerin devrimci kalkışmasını gereğince kullanamamıştı.[10] Yalnız 1931 sonlarında KEYK tarafından partiye gönderilen "açık mektup" ve bu mektuba dayanılarak yapılan Filistin Komünist Partisi 7. Kongresi'nde eski merkez komitesinin yanlışları eleştirilerek, çoğunluğu Arap komünistlerden oluşan yeni yönetimin seçilmesi, partinin ulusal sorun konusunda doğru bir yaklaşım belirlemesine yardım etti. Böylece partinin geniş Arap emekçi kitleleri arasında sağlam bir başarı kazanabilmesinin önü açıldı.

Kadrosu Fransız emperyalizmi tarafından dağıtıldıktan sonra yine yalnız 1930'da bir çıkış yapabilen genç Suriye Komünist Partisi (kuruluş tarihi 1924) de ulusal soruna bakışını köktenci biçimde yeniden değerlendirmelidir. Suriyeli nasyonal-reformcular, halk kitleleri üzerinde etkilerini kaybetmemek için gayet ustaca manevralar yapmaktadırlar. Suriye Komünist Partisi ise, nasyonal-reformcuları en sert biçimde eleştirmeyi ihmal etmeyerek ve onların ihanetini yargılayarak, ülkenin Fransız işgalinden kurtarılması yönünde en kararlı mücadeleyi komünistlerin verdiğine halkı inandırmalıdır. Örneğin kitlelerin emperyalizme karşı mücadeleye seferber edilmesi ve nasyonal-reformcu ikiyüzlülüğün açığa çıkarılması amacıyla seçimlere katılmak yerine, Suriye komünistlerinin Suriye parlamento seçimlerini boykot etmek yönündeki görüşleri, ulusal sorunla ilgili temel kabulleri iyice benimseyememenin sonucu olabilir ve Suriye komünistlerinin izlediği çizginin uygulamada düzeltilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Parti, kitleler üzerinde etkisini ne kadar artırırsa (son çalışmalar göstermiştir ki, Arap emekçilerin sempatisini komünizme yöneltmek mümkündür; en azından Ağustos 1931'de komünistlerin yargılanma sürecine verilen tepkiler bunu göstermektedir) ulusal sorun da bir o kadar keskin biçimde karşısına çıkmaktadır.

10 Hatta Hayfa'daki ilk Arap işçi kongresinin düzenlenmesi (Ocak 1930) bile yeterince kullanılamamıştı. -Berger

Mısır Komünist Partisi de ulusal bağımsızlık için emperyalizme karşı mücadele konusunda olmayacak hatalar yapmıştır. 1930 Temmuz'unda Mısır'ın tüm büyük şehirlerinde gerçekleşen ayaklanma hareketleri sırasında Vafd[11] yönetimini (diğer bir deyişle Mısır nasyonal-reformistlerini) ifşa etmek, onun yerine geçmek ve bu hareketi emperyalistlere karşı yönlendirmek yerine, parti o Temmuz günlerinde bir bildiri yayınlayarak, parlamento "lehinde" veya "aleyhinde" gösterilerin proletaryayı ilgilendiremeyeceğini ve Sıtkı Paşa diktatörlüğünün gerici Türk (!) memurların bir hareketi olduğunu açıkladı. (Anlaşılan Mısırlı yoldaşlara göre, Sıtkı Paşa kabinesinin bazı üyelerinin Türk kökenli oluşu bu hükümetin Britanyacı emperyalist kimliğinden daha önemlidir.) Açıktır ki, bu tür bir yaklaşım devrimci çarpışmalar sırasında partinin yalıtılmasına sebep olmuştur.

Ulusal sorun bağlamındaki sapmalara karşı mücadele Yakındoğu ülkelerindeki komünistler için en önemli görevdir.

Halk kitleleri arasında kıpırdanmalar ekonomik krizin de etkisiyle güçlenmektedir.

Krizin etkileri şunlardır: a) Tarım ürünlerinin fiyatları felakete varan boyutlarda düşmeye başlamış (tahıl yüzde 60-70, pamuk yüzde 40-50, diğer ürünlerde ise hatta yüzde 80 oranında); b) sanayide büyüme durmuş, işçi maaşlarında büyük oranlarda kesintilere gidilmiş; c) işsizlik kitlesel boyutlara ulaşmış; d) emperyalistler sömürgelerden mümkün olduğunca fazla nakit elde etmeye çalışmaktadırlar; e) vergiler, harçlar vs. zamlanmış; köylü fakirleşmiş, göçebe kavimler çaresiz duruma düşmüş, işçilerin yaşam düzeyi düşmüştür. Bu durum gösteriyor ki, yeni kitlesel hareketler gerçekleşecek ve bunlar emperyalizme karşı yönelmekle beraber ulusal bağımsızlık hareketleriyle de yakından bağlantılı olacaktır. Bu hare-

11 Vafd (Arapça, heyet demektir), 1918 yılında kurulmuş ve Mısır'daki ulusal kurtuluş hareketini yönetmiştir. Birçok kez hükümet olan parti, 1952 Temmuz Devrimi'nden bir sene sonra Nasır iktidarı tarafından kapatılmıştır. -M.P.

ketler, işçi sınıfı ve komünist partiler için (onların mücadele yeteneği noktasında) yeni bir sınanma sürecidir. Emperyalistlerin Yakındoğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı ilerideki askeri hazırlıklarının temposu bu hareketlerin sonucuna bağlı olacaktır.

Bu çarpışmalara gidilirken komünistlerin ulusal sorun bağlamında doğru yaklaşımlar ve ulusal kurtuluş hareketine önderlik konusunda Lenninci yöntemlerle donanmış olmaları; emperyalist entrikaları anlamaları ve onlara karşı koyabilmeleri, keza Leninci VKP (b)'nin[12] çara karşı mücadelede, iç savaş ortamında ve de sosyalist düzen kurma döneminde edindiği muazzam deneyimleri kullanabilmeleri gereklidir.

12 Bütün Birlik Komünist Partisi (yani Sovyetler Birliği Komünist Partisi) (bolşevik). -M.P.

KÜRDİSTAN'DA TOPRAK İLİŞKİLERİ[1]

Kürt Derebeyliği Üzerine İnceleme

V-iy[2]

Günümüz Kürdistan'ında kendine özgü bir dizi özelliklere sahip feodalizm korunmuştur. Bu çerçevede karakteristik özellikler şunlardır: Feodal sisteme damgasını vuran ataerkil aile ve aşiret ilişkileri; göçebelerin, diğer bir deyişle aşiret Kürtlerinin feodal sömürüsünün özel niteliği; yerleşik ve yarı yerleşik köylülerin (reaya) feodaller ve aşiret reislerince sömürülmeleri ve ezilmeleriyle ilgili ekonomi dışı askeri yöntemler; Kürtlerin bir millet olarak ezilmesi ve emperyalistlerin müdahalesi sonucunda karmaşıklaşmakta ve yavaşlamakta olan Kürt feodal düzeninin dağılması sürecinin özgünlüğü.

Kürdistan'da ataerkil kabile düzeninden feodalizme geçiş, her yerde tamamlanmış değildir; birçok bölgede feodalizm mal-para ilişkilerinin devreye girmesi sayesinde çökmektedir. Kürdistan'ın her tarafında ataerkil kabile kurumları ile feodal ilişkilerin sıkı biçimde iç içe geçmiş olduğu gözlenmektedir. Buralarda feodalleşme

1 Başka ülkelerin toprak ve tarım politikaları üzerine bilimsel araştırmalar yapmak üzere kurulan Uluslararası Ziraat Enstitüsü'nün aylık yayın organı *Agrarnıe Problemı* (Toprak Meseleleri) dergisinin 1932 senesinin 1-2 nolu sayısında yayımlanmıştır. -M.P.

2 K.G. Vasilevskiy. -M.P.

süreci, ataerkil aile ve kabile düzeni tarafından engellenmiş durumdadır; aynen bunun gibi, feodalitenin çözülmesi süreci de Kürtlerin milletçe ezilmeleri yüzünden ağırlaşmakta ve onların emperyalizm tarafından sömürülmeleri yüzünden karmaşık hale gelmektedir.

Kürdistan'da feodal, reayayı sömürme hakkını sadece toprak üzerindeki tekelci hakkına değil, aynı zamanda ekonomi dışı baskılar sonucu reayayı kendine boyun eğdirmeye dayandırmaktadır. Kürt feodal, genellikle savaşçı aşiretin önderi olarak, kendi reayası karşısında, mağlup edilmiş haraç mükelleflerinin karşısındaki muzaffer savaşçı konumundadır.

Kürdistan'da kast yapılanmasının unsurları da görülmektedir; bunlar çoğunlukla teokratik Yezidi aşiretlerde söz konusudur.

Kürt feodalin karakteristik yönü, onun şahsında feodal egemenlik unsurlarıyla, ataerkil, askeri bürokratik ve de dinsel hâkimiyet unsurlarının bir araya gelmesidir. Bilindiği üzere Avrupa ülkelerinde dinsel hâkimiyet, en azından kişisel düzeyde, feodal hâkimiyetten ayrılmış olup, Katolik kilisesi ile onun başı olan Papa'nın elinde toplanmıştı ve bazen feodaller ona karşı mücadele vermekteydiler. Kürt feodaller de tüm mümin Müslümanların dinsel önderi Türk halifenin siyasal ve dinsel egemenliğinden kurtulmak amacıyla değişik tarikatların başına geçerek, zaman içinde tüm egemenlik ve efendilik kaynaklarını ele almaktaydılar. Kürt feodal, çoğu zaman hem bir şeyhtir, hem de sömürmekte olduğu reaya nezdinde aynı anda büyük bir toprak ağası, derebeyi, herhangi bir derviş tarikatının başı dinsel rahip, tarikata bağlı müritlerin amiridir. Bunun yanı sıra merkezi hükümetin verdiği yetki doğrultusunda yargı ve infaz yapan ve kendi aşireti arasında hazine lehine vergi toplayan memur vb. kisvelerinde görülebilir.

Böylece Kürt feodal, kendi reayası karşısında bir tür "tek bedende bütünleşmiş sömürücüdür".[3]

3 Kürt tarikatçılığının anlamı için bkz. V-iy, "Sotsialno-politiçeskaya Rol Sektantstva i Dervişizma v Kurdistane", *Antireligioznik,* No.12, 1931. -V-iy

Bu kadar çok sayıda egemenlik kaynak ve unsurları, Kürt feodalin reaya arasında muazzam etkiye sahip olmasını ve onu azami ölçüde sömürebilmesini sağlamaktadır.

Fakat Kürt feodalizminin çok derinlerdeki özü ancak Kürdistan'daki toprak ilişkilerini inceledikten sonra anlaşılabilir. Bu noktada Marx'ın aşağıdaki saptamalarından hareket edilmesi gerekmektedir:

> "Karşılığı ödenmeyen görece değerin doğrudan üreticiden sömürüldüğü özgün ekonomik biçim, efendilik ve bağımlılık ilişkilerini belirlemekte ve bu haliyle bizzat üretimin kendisinden kaynaklanmakta olup, ona geriye dönük olarak belirleyici etki yapmaktadır. Toplumun üretim ilişkilerinin kendisinden kaynaklanan yapısı ve buna paralel olarak da özgün ekonomik yapısı buna dayanmaktadır. Üretim koşullarına sahip olanların doğrudan üreticilerle ilişkisi; her türlü biçimi her defasında emeğin gelişim tarzına ve bu yüzden onun toplumsal üretim gücüne doğal olarak uymaktadır. İşte tam da burada biz toplumsal yapının tamamının en derinlerdeki sırrını, gizli temelini, dolayısıyla egemenlik ve bağımlılık ilişkilerinin siyasal biçimini, sözün kısası devletin ilgili özgün biçimini açığa çıkarmaktayız."[4]

Marx'a göre kapitalizm öncesi toprak rantı, ürün veya para ile ödenen bir rant olup, feodal düzenden kapitalizme geçiş dönemine özgü bir biçimdir.

Kürt gerçekliğini incelerken, ürün rantının baskın olması kaydıyla kapitalizm öncesi bu rant çeşitlerinin hepsiyle karşılaşmaktayız; gerçi çalışarak ödeme biçimindeki rantın da önemli bir yeri vardır. mal-para ilişkilerinin az gelişmiş olması yüzünden parasal rant nadiren ve de ekonomik yönden gelişmiş ülkelerde, esas ola-

4 Karl Marx, *Kapital,* 2. basım, c.3, bölüm 2, GİZ, 1924, s.327. -V-iy

rak şehirlerin yakınlarında görülmektedir. Türkiye Kürdistanı'nın bazı bölgelerinde bir tür ortaklık uygulaması ağır basmaktadır; bu uygulama kapsamında köylü, hasadın yarısı veya üçte biri karşılığında, feodale ait toprakları kendi üretim araçlarını kullanarak işlemektedir. Kürdistan'da ağalık da yaygındır. Göçebe (aşiret) Kürtleri arasında da sömürü düzeni aynı feodal temele dayanmaktadır; gerçi oralarda sömürünün dış görünümü ve yöntemleri, yerleşik bölgelere kıyasla değişikliğe uğramış durumdadır. Halkın ürettiği artı değeri sömürme yöntemleri konusunda ayrı ayrı bölgelerde farklı varyantlar söz konusu olabilir.

Sadece tarımla uğraşanların oranı yüzde 50'nin üzerinde değildir. Halkın geri kalan kısmı yarı yerleşik yaşam tarzı sürdürmekte olup, tarım ve hayvancılıkla ya da sadece hayvancılıkla uğraşmaktadır.

Zemin ve iklim özellikleri yüzünden Kürdistan'da tarım çalışmaları ağırlıklı olarak sadece nehir vadilerinde ve sulama koşuluyla yapılmaktadır. Kürt feodalin adı olan "derebey" (yani "dere/vadi beyi") sözcüğü de buradan kaynaklanmaktadır. Kürdistan uzmanı B. Şahovskiy, şöyle yazmaktadır: "Kuzey Kürdistan'da tarıma yararlı toprak alanları görece kısıtlıdır; en iyi bölgeler Eleşkirt, Pasin, Erzurum ve Erzincan ovalarıdır."

E.B. Soane, Kürdistan'da tarım çalışmalarının zor koşullarına ilişkin olarak şunları yazmaktadır: "Yarı yerleşik ve yerleşik Kürtler, sınırlı boyutlarda, bölge koşullarının el verdiği ölçüde, tarımla uğraşabilirler; zira bu koşullarda işe yarayan her toprak parçasını dağlardan kazanmak gerekmektedir."

Kürt feodal sadece toprağın değil, suyun da sahibidir ve su olmadan toprak kesinlikle ürün vermez.

1927 Türk istatistiklerine göre Türkiye Kürdistanı'nda toprakların toplam yüzölçümünün yüzde 1,14-2,78'ini oluşturan çok önemsiz bir bölümünü tarlalar işgal etmektedir. Toprak ilkel yöntemlerle işlenmektedir. Türkiye'nin, Kürt bölgelerini kapsayan V ve VI

ekonomi bölgelerinde topu topu 1.498 tarım makinesi ve 128.790 adet yerel üretim olan ilkel alet bulunmaktadır. Beher işletme başına yarım baş ve nadir durumlarda bir baş iş hayvanı düşmektedir. Bütün bunlar Kürdistan'da tarım alanında üretim güçlerinin fevkalade az gelişmişliğini ortaya koymaktadır.

İran ve Irak Kürtlerinde de tarımın durumu Türkiye Kürdistanı ile aynıdır. Kürdistan'ın tamamında tarıma yararlı topraklar feodallerin ve onların adamlarının elindedir; bağımsız köylü tabakası önemsiz miktardadır. Kürdistan'da çalışmalar yapmış olan ehil araştırmacılara göre, Kürt halkın işgal ettiği toprakların gerçek sahibi reis yani beydir; geriye kalanların tamamı hiçbir zaman iki-üç adet küçükbaş hayvandan fazlasına sahip olamayan kölelerdir. Reis aynı zamanda, muazzam büyükbaş hayvan sürülerine de sahip olan ve emrinde çok ucuz işgücü bulunan bir ağadır.

Bey büyük bir mal sahibidir. Toprağı işlemek isteyen herkes, kendi beyinden tohum için kredi almaktadır. Ürün toplandıktan sonra tohum kredisi ödenerek doğal vergi tahsil edildikten sonra geriye kalan, köylü ile bey arasında paylaşılmaktadır.

Kürt feodal, temel üretim araçları, toprak ve su, üzerindeki mülkiyet hakkına dayanarak, artı değeri halktan ürün olarak tahsil etmekle kalmamaktadır; reaya üzerinde ekonomi dışı birçok diğer baskı aracına da sahip durumdadır.

Kürt feodaller kendi aralarında sonu gelmeyen savaşlar yapmakta ve birbirlerinin topraklarını üzerinde yaşayan halk dâhil olmak üzere ele geçirmekte olup, işgal ettiklerini ganimet ve yenilenleri de haraç mükellefi olarak görmektedirler. Yıkıcı iç savaşlar ve soygunlar, köylüleri (reaya) kendilerine bölgede görece huzur ve güvenlik sağlayabilecek olan güçlü "hami", "koruyucu" arayışlarına sevk etmektedir.

Her Kürt feodalin emrinde sürekli silahlı birlik vardır; bunlar her an hem komşularla savaşmaya hem de kendi köylülerini bastırmaya hazır durumdadırlar. Feodalin koruması konumundaki bu

seçkin birlik dışında; her feodal rakipleriyle savaş durumunda reayayı da seferber etmekte ve savaş süresince silahlandırmaktadır.

Hemen hemen tüm araştırmacı gezginlerin de gözlemlediği üzere, Kürt feodalin genellikle birkaç köyü vardır.

Feodal kendi köylerini "kethüda" adlandırılan kişiler aracılığıyla yönetmekte, bunlar da kendi hesaplarına köylüleri soymaktadır. Köylüler feodalin topraklarından yararlanma karşılığında kendi ürününün bir bölümünü ona vermek ya da toprak sahibinin tarlalarında bir süre çalışmak zorundadır. Çalışma olarak ödenen bu rant türü ile ürün rantı, kapitalizm öncesi rant çeşitlerinin Kürdistan'da yaygın olan iki örneğidir. Ağa için karşılıksız yapılan çalışmaya "angarya" denmektedir; bu durumda köylü, kişisel emeğini feodale sunmaktadır.

Bazı Kürdistan araştırmacılarına göre: "Her aşiret reisinin 10 ila 100 arasında köyü olabilir. Feodallere ait köylerde yaşayan Kürtlerin çoğunun ne üretim araçları ne de toprağı var. Onlar, aşiret reislerine ait toprakları ve üretim araçlarını kullanmanın karşılığını ürün veya kişisel emek ile ödemektedirler. Van Kürtleri, dilenci durumunda yaşamaktadırlar. Bunların hepsi kendi beylerine tam olarak bağlıdırlar. Bey, kendi aşiretine bağlı her Kürdü kişisel uşağı olarak kullanabilir. Aşiretin tüm malvarlığı beye aittir." "Angarya" düzenine göre köylüler, kendi feodallerinin topraklarını karşılıksız olarak işlemeli, her türlü ev ve tarla işlerini görmelidirler.

Her Müslümanın kişisel olarak özgür oluşu ilkesine rağmen, mevcut sosyo-ekonomik ilişkiler çerçevesinde köylüler tam olarak kendi feodallerine bağlıdır.

Bazen savaşçı bir klan kendi akrabalarının başka bir bölümünü kendine bağlamakta ve kendi hesabına çalışmaya zorlamaktadır. "Araul Dağı eteklerinde yaşayan Kürtler, sosyal ilerleme sayesinde, savaşçı bir zümre haline gelmekte olup, tarım yapan kendi akrabalarını serf durumunda tutmaktadır."[5] Bu durum aşiret yapısının çö-

5 Dumpio, "Severnaya Persiya", *Kolonialnıy Vostok,* 1924, s.339. -V-iy

züldüğünü ve söz konusu bölgede Kürtlerin feodalleşmekte olduğunu kanıtlamaktadır.

Çoğu zaman ise, bazı koşullar sonucunda belli bir bölgede hâkim duruma gelen bir aşiretin diğerini sömürmesi söz konusudur. Soğukbulak bölgesinde Zerza aşiretine bağlı belli klanlar Mukri aşiretine serflik ilişkisiyle bağlı durumdadır. Salmas'ta yerleşik Kürtler "Kurmanci" (serfler) adını taşımaktadırlar. Urmiye Gölü'nün güneyinde Sulduz'da Kürtler, Şii Karapapak feodallerin serfleri durumundadır. Birçok bölgede "Kurmanci" sözcüğünün "yerleşik tarımcı" anlamına gelmesi şunu kanıtlamaktadır; Kurmanci ve Guraniler, Kürtlerin gerçek ataları olan boyun kalıntıları olup, daha sonra dışarıdan gelme işgalcilerce köleleştirilmiş ve serfleştirilmiştir; işgalciler ise yenilenler tarafından özümlenmiştir. Karakteristik olan durum şu ki, İran Guranileri, İran'ın eski tarım toplumunun dini olan Zerdüştiliğin birçok unsurunu içermekte olan Ali Allahî mezhebine mensup olmakla birlikte, konuştukları lehçe de diğer Kürt lehçelerinden esaslı biçimde ayrılmaktadır. Böylece bu örnekte salt feodal sömürü, ulusal baskı ile örtüşmekte ve eski klan yapılanmasının kalıntıları sayesinde karmaşık hale gelmektedir.

Türkiye Kürdistanı'nda geçerli olan "maraba" düzeni serflik sömürüsü kategorisine aittir. B.A. Boryan,[6] maraba düzenini şöyle açıklamaktadır:

> "Türkiye'de 'maraba' biçimsel açıdan bir ölçüde serflik dönemi Rusya'sındaki köylüleri anımsatmaktadır; köylüyü toprakla bir arada almak ve satmak mümkündü, ama bu köylü öz itibarıyla kişisel özgürlüğünü muhafaza etmekteydi. Marabanın serften farkı da esasen onun kişisel özgürlüğünde ve ağadan bağımsız olmasındadır; istediği zaman ağasını (kabile büyüğünü) terk ederek istediği yere gidebilir. Bu durum şöyle özetlenebilir.

6 Sovyet Ermenistanı'nın önde gelen devlet adamlarından. -M.P.

"Marabalar iki tür olur. İlk türe göre toprak ağaya, tarım aletleri ise marabaya aittir. Ekin için maraba ile ağa eşit miktarda (yarı yarıya) tohum koyar ve ağa ürünün yarısı ile tohumluğun yarısını alır. Ayrıca köylü kendi imkânlarıyla ağanın topraklarına gübre taşımak, ürünü tarladan ağanın evine götürmek vb. işleri görmelidir. Bu marabalık türü katılımcı ekin olarak adlandırılmaktadır. İkinci türe ait olan marabalar ise elleri dışında herhangi bir malvarlığına sahip olmayıp, kelimenin tam anlamıyla proletaryadır. Marabalığın bu çeşidi, köylünün kişisel özgürlüğü baki kalmak kaydıyla, tam bir serflik örneğidir. Bu durumda köylü, kendisine tohum ve gereken aletleri teslim eden ağanın toprağında çalışmaktadır. Ürünün tamamı üçe bölünerek, üçte ikisini ağa, üçte birini de köylü almaktadır. Ayrıca ürün paylaşılmadan önce, bu üründen devletin toprak vergisi (aşar) ayrıldığı unutulmamalıdır. Kıtlık yıllarında köylü, ağa hesabına yaşamakta, bolluk yıllarında ise ağa bunun karşılığını iki katı almaktadır."

Akabinde Boryan, köylünün feodale karşı çalışma yükümlülüklerini tanımlamaktadır. Buna göre köylü; "toprağa tohum ekmeli, zamanı gelince biçmeli, dövmeli, tohumu ayıklamalı vb. işleri görmelidir; ayrıca kendi kuru ot stokuyla ağanın birkaç büyükbaş hayvanını ve koyununu beslemelidir. Ağa ailesinin köyde oturuyor olması durumunda, köylünün eşiyle kızı bu aile için her türlü dikiş, yıkama, dokuma vb. işleri yapmalıdır."[7]

Kürdistan'da tarımsal ilişkiler (angarya, serflik vb. feodal sömürü araçları) üzerine daha dolgun bilgiler, aşağıda yayımlamakta olduğumuz 1911 tarihli ilginç belgede ("Sulduz'da Sivil Yönetim Kuralları") yer almaktadır. Ama önce bir miktar tarihsel bilgi aktaralım.

7 B.A. Boryan, *Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, 1929, s.179-180. -V-iy. Boryan ve ilgili kitabıyla ilgili Türkçe olarak bkz. Mehmet Perinçek, *B.A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2007. -M.P.

Çarlık Rusyası'nın Uzakdoğu işleriyle uğraşmakta olduğu 1905 yılından başlayarak, Almanlar tarafından da teşvik edilen Türkler adım adım İran topraklarını işgal etmeye başladılar. 1911 yılına gelindiğinde Türkler kuzeyde Urmiye'ye, güneyde ise Soğukbulak ve Sakız'a kadar uzanan İran topraklarını ele geçirmişlerdi. Türkler, İran topraklarında ilerlerken Kürt şeyhlere dayanmakta olup, yerli feodallerin egemenliğini sınırlayarak ya da onları bölgeden kovarak, yerel halkın sempatisini kazanmaya çalışıyorlardı. Söz konusu feodaller ise merkeziyetçi eğilimleriyle bilinen Jöntürklerin iktidarı altında olmaktansa, zayıf bir İran'a bağlı kalmayı tercih etmekteydiler. Tabii ki, kendileri de Jöntürklerin burjuva ve ağalık düzeninin birer temsilcisi olan Jöntürk general ve kaymakamları da feodal-serflik ilişkilerini sistemli biçimde tasfiye edemezlerdi. Bu çerçevede yapabilecekleri en fazla şey, siyasal kaygılarla hareket ederek, işgal ettikleri bölgelerde işlerine gelmeyen feodallerin mülklerindeki en çok tepki çeken feodal-ağa kurumlarını tasfiye ederek, bunların yerine geleneksel yarı feodal Türk düzenini getirmek ve bu yeni yarı feodal ağaları Türk yönetimine bağlı kılmaktı.

İşgal sürecini bir kurtuluş eylemi olarak gösterebilmek için Türkler, yerli halktan "dehalet" almaya çalışmaktaydı. İngiliz-Rus Sınır Komisyonu'nun tanımlamasına göre, "'dehalet' bir kişi veya bir cemaat tarafından verilen ve kendi durumlarından memnun olmadıklarını ve bu yüzden Türkiye'den onları tabiiyetine almasını ve yardım etmesi talebini içeren bir tür dilekçedir. Çoğu zaman bu dehaletler, Türk işgalinin hemen öncesinde verilmekte ve Türkler de yardım isteyen halkın kurtarıcısı rolünde ortaya çıkmaktaydılar."[8]

Jöntürk albayları işgal edilen topraklarda angaryayı kaldırarak, onun yerine pay ortaklığı düzenini getirmekteydiler; bu düzen de feodal nitelikli olmasına rağmen, feodal-serflik sömürüsüne kıyasla köylüler için daha rahat bir düzendi.

8 *Materialı Po İzuçeniyu Vostoka,* 1915, s.117. -V-iy

İşgal edilen bölgelerde Kürt köylülerin durumu ve Jöntürklerin tarım politikaları, Türk sınır birlikleri komiseri Albay Seyit Ahmet Refik tarafından 19.3.1911 tarihinde yayınlanan "Sulduz'da Sivil Yönetim Kuralları" (Sulduz, Urmiye Gölü'nün güneyinde bir nahiye) başlıklı belgeden görülmektedir. Bu kurallara göre toprak sahibi sulanabilen topraklarda köylüden onda iki, sulanmayan topraklarda ise onda bir oranında ürün talep edebilmekteydi. Mülk sahibi, köylüye tohum vermesi durumunda ürünün yarısını alabilmekteydi. "Mülk sahibi, erkek olsun kadın olsun köylülerden angarya (diğer bir deyişle yardım, kişisel emekle yapılan bir hizmet) talep etmek hakkına sahip değildir." "Mülk sahiplerinin kendi köylerinde toprak kiralaması, üzüm, meyve, kavun vb. satması yasaklanmıştır. Köy sakini olan herkes bu ürünleri taşımak ve satmak hakkına sahiptir." "Eski zamanlarda Nagada'da deri ticareti yetkisi bir kişiye ihale edilmekteydi. Hâlihazırda bu düzen kaldırılmış olup, herkes bu ticareti yapmak hakkına sahiptir." "Şehre veya köye yerleşmek istemeyen birisini güç kullanarak göç ettirmek yasaklanmıştır. Kızların ve evli kadınların kaçırılması ağır cezalar getirilerek yasaklanmıştır." "Yüzde 10 üzerinde faizle kredi vermek yasaklanmıştır." "Bugünden itibaren kan davası kaldırılmış olup, cinayet, hırsızlık ve yaralama suçları yasalara göre ceza kesilebilmesi için mahkemelere intikal ettirilecektir." "Köylülerden birisi evlenmek istemesi durumunda, ekonomik durumuna bakılarak en az 5 ve en fazla 10 tümen başlık ödeyecektir. Şeriata uymayan ve yerleşik suiistimallerin kaynağı durumuna gelmiş olup, kızların kaçmasına ve erkeklerin bekâr kalmasına neden olan gelenekler yasaklanmıştır; bu gelenekleri uygulayanlar cezalandırılacaktır. Zengin ve imkân sahibi kişiler, etkinlikleri dikkate alınarak, bu geleneklerden öncelikle vazgeçmeli ve böylelikle orta ve köylü sınıfına örnek yaşam dersi vermelidirler."[9]

9 *Materialı Po İzuçeniyu Vostoka,* 1915, s.117. -V-iy

Kürdistan'da bulundukları süre içinde Türklerin gerçekleştirdikleri reformlar sonuç verdi; dehaletlerin sayısı çoğaldı, Kürtlerin Türklere sempatisi gelişti. Elbette bu durum, Türklerin köylülerin çıkarlarını koruduğu anlamına gelmez. Aksine, onların amacı Kürdistan'da kendi egemenliklerini sağlam biçimde kurmak ve kendi sömürge köleleri olarak Kürt köylüleri sömürgeleştirmekti. Kürdistan bir pazar, ucuz hammadde kaynağı ve sömürgeleştirme fonu olarak Türklere gerekliydi. Bu amaçlara ulaşabilmek için Türklerin buralarda mevcut olan eski düzeni bir ölçüde yıkmaları gerekirdi. Tabii ki Kürt feodallerin iştahlarının "sınırlandırılması", Kürt köylülerin durumunun iyileştirilmesi anlamına gelmiyordu. Türk reformları feodalizmi yok etmedi, köylülerin sömürüsüne yeni biçimler getirdi.

Tarih alanında yapılan bu kısa gezi, günümüz Kürdistan'ındaki feodal ilişkilerin anlaşılabilmesi için gerekliydi. Kürt köylülerin feodaller tarafından artı ürünün rant ve çalışarak ödeme yöntemleriyle ele geçirilmesi biçiminde muazzam boyutlarda sömürülmekte olduğu İran Kürdistanı'nda Kürt reayanın kendi feodallerine ödemekle yükümlü olduğu şu vergiler ve çalışmalar listesinden açıkça görülmektedir. Buna göre, aşiret reisinden alınan toprak, su ve mera karşılığında her köylü kendi feodaline (ağaya) ödeme yapmalı ve şu yükümlülükleri yerine getirmelidir:

Ödemeler: 1) Sekub, yani kendi ürününün üçten biri; 2) ser-çift (bir çift baş anlamında), diğer bir deyişle öküz başına 1 tümen (2 altın ruble), bir batman (2 4/5 kg) inek yağı, 3 yük (48 kg) kömür, 1 yük odun, 1 yük kar veya buz, 1 yük kuru veya yaş ot, 2 yük saman; 3) danane, diğer bir deyişle reisin atları için 5 batman (14 kg) buğday; 4) nanane, mübaşir (reisin kâhyası) için 5 batman buğday; 5) zabetane, reisin kâhyasına çalışmaları (ürün kaldırılırken hazır bulunması) karşılığında verilen 5 batman buğday; 6) meluçkame, reisin ürünlerine serçelerce verilen zarar karşılığında 2 batman buğday (meluçekan– serçe); 7) bezogale-doge, yıllık hayvan artışı hesabına bir yavru keçi; 8) kurkane, keçi tüyünün tamamı; 9) peşman,

koyun ve keçilerden elde edilen yünün onda biri; 10) pşikane, süzme yoğurt (keşk) ürününün onda biri; 11) ilkbaharda 1 koç; 12) bikâr, reisin tüm çalışma etkinliklerine (ev inşaatı, kanal açma işleri vb.) katkıda bulunarak bu işleri karşılıksız yapmak; 13) şikâr, reisin düzenlediği av etkinliklerine kendi tüfek ve mermisiyle katılmak ve av süresince onu beslemek; 14) surane, reis veya onun oğullarının evlenmeleri durumunda ikramlarda bulunmak, kızını evlendirmesi durumunda ise 5-30 tümen (10-60 ruble) ödemek; 15) maliyet, yaklaşık 100 yıl önce tespit edilmiş olup, hane başına 2-4 tümen (4-8 ruble) arasında değişen hükümet vergisi. Reayadan toplanan bu verginin devlete ödenmesi aşiret reisinin iyi niyetine bağlı olup, halen tam olarak veya büyük bölümü reisin cebine inmektedir. Gerçekte reaya tarafından ödenen vergiler hatta bu listeyle de sınırlı değildir, zira aşiret reisi kendi isteğine göre ek vergi ve yükümlülükler getirebilir. Aşiretin sadece veya ağırlıklı olarak meyvecilikle uğraşması durumunda, yukarıda adı geçen doğal vergiler hasat zamanı elde edilen meyvelerden ödenmektedir.

Tüm vergi ve borçlara yönelik ödemeler sonbaharda yapılmaktadır; toprak sahibinin kâhyası olan "mübaşir" bu dönemde köye gelerek ürün toplanma sırasında gözlem yapar. Vergilerin ödenmemesi veya herhangi bir yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda, aşiret reisi ilgili kişinin malvarlıklarının ödenmemiş vergi ya da verilen zarara denk gelen bir kısmına el koyar.

Yukarıda adı geçen vergiler, toprağı bağımsız olarak işleyebilen reayadan tahsil edilmektedir; bir toprak parçası almayı ise sadece bir çift öküzü ve birkaç baş koyunu olan başarabilir.

Adı geçen doğal vergiler ve çalışarak ödeme yükümlülükleri Kürt köylüyü ezmekte olup, artı ürünün Kürt feodaller tarafından günümüzde de rant veya çalıştırma yöntemleriyle halktan tahsil edildiğini göstermektedir. Kapitalizm öncesi döneme ait bu iki toprak rant çeşidi Kürt reayanın feodal düzen çerçevesinde sömürüsünün zeminini oluşturmaktadır.

İran Kürdistanı'nda Kürt reayanın serflik durumu 1925 tarihli konsolos raporlarından birisinde şöyle anlatılmaktadır:

"Aşiretin büyüklüğü anlatılırken genellikle şu kadar "hane var" (ev) olduğu ifade edilir; hane derken bir ekonomi birimi olan aile kastedilir. Bu hane-ailelerin kendine ait toprağı olmaz; fiilen "reis-il" veya "reis-cüz"e serflik bağıyla bağlı durumdadırlar. Reaya, tarlada işi bitince veya bütün vergilerini ödeyince başka bir reisin yanına geçebilir, ama bu durum, görece nadir olmaktadır.

"Aşireti terk etme (kaçmak) durumunda reayanın tüm malvarlığına reis tarafından el konmaktadır; kaçan kişi ele geçirildiğinde ağır biçimde dövülür ve zincire vurulur. Bu ağır cezaya maruz kalan ve tüm malvarlığını kaybeden bir reaya ister istemez bir soydaşının yanında ırgatlık yapmak zorunda kalır. Bir ev veya hane sadece aşirete değil, aynı zamanda aşiret reisine, ağaya bağlıdır."

Aşiret reisinin oğulları veya akrabaları arasında mal paylaşımı söz konusu olduğunda haneler de işlenebilen topraklarla beraber mirasçılar arasında paylaşılmaktadır. Herhangi bir nedenden dolayı güçlenmiş olan aşiretler, komşu aşiretin hanelerini, topraklar ve sürüler dâhil, ele geçirmeye çalışır ve savaşmak için yeterince güçlü olması durumunda bunu başarabilir.

Reaya kış aylarında Kürtçe "deh" diye adlandırılan köylerde, yazın çadırlarda yaşamaktadır ve bu durumda obaya Kürtçe "kumar" denmektedir. Deh ve kumar 10-50 aileden oluşmaktadır. Reaya ile ağa arasındaki aracı olan kişi, Farsça "kethüda"(sözlük anlamı; ket, köy; hüda, Allah) olarak adlandırılmaktadır. Ağa kendi talimatlarını kethüda aracılığıyla iletmektedir; reaya arasındaki küçük anlaşmazlıkları ve tartışmaları kethüda çözüme bağlamaktadır. Reaya için toprak ayrılması konusunda kethüdalar etki sahibidir.

Savaş ortamında kethüdalar kendi köy veya kumarından olan askerlerin başına geçmektedir. Kethüda kendisi toprak işleyen biriyse, reis (reis-il veya reis-cüz) onu ürün vergisinden muaf tutmaktadır. Kethüda toprak işlemiyorsa, kumardan reis için toplanan verginin onda birini kendi hesabına tahsil etmek hakkına sahiptir.

Reaya, reis/ağadan toprak, su, mera ve köyde horasandan yapılmış bir ev alır. Ürün gelişmediğinde veya hayvanlar öldüğünde reaya reisten genellikle ürün olarak borç alabilir, ama bu borcun verilip verilmemesi tamamen reisin iyi niyetine bağlıdır.

Kumar veya deh için toprak ile mera ayrılması ve bunların büyüklüğü boş alanların olup olmamasına bağlıdır. İşlenmesi birçok zorluklara bağlı olan ve ürün vermesine kesin gözüyle bakılan sulu tarım yapılan topraklar (bunlar "ab" (su) anlamından hareketle "abi" diye adlandırılmaktadır) küçük parseller halinde ayrılmaktadır. Sulanamayan ve sık sık kuraklıkla karşı karşıya kalan topraklar ise daha büyük parseller olarak ayrılmaktadır. Köyde her bir reaya için ayrılan toprakların boyutları onun ekonomik durumunun sağlamlığına ve kısmen de kethüda ile ilişkilerine bağlıdır; ama çoğu zaman miras olarak babadan oğla intikal etmektedir.

Türkiye'de yayınlanan *Akşam* gazetesi (19.9.1925) derebeylerinin tahakkümü altındaki Kürt reayanın serf durumunu şöyle tanımlamaktadır:

> "Derebeyine bağlı köylüler herhangi bir hak sahibi değiller; onların hukuksal durumu böyle. Yükümlülüklere gelince, bu durum tek cümleyle şöyle ifade edilebilir: 'Ölünceye dek çalışmak.' Ve fakirlik onları gerçek bir kölelik durumuna itmektedir.
>
> "Köylünün sürekli kullandığı besin, darı ekmeği ile bir miktar kuru peynirdir. Köylü yorulmadan derebeyine çalışır, onun ambarlarını doldurur. Kâhya, bu üründen köylüye ancak açlıktan ölmemesine yetecek kadar bir pay ayırmaktadır. Kâhya

köylüye derebeyinden daha acımasız davranmaktadır. Ürüne el koyarken, derebeyi tarafından köylü ile ailesine bırakılmış olan payı bile çekip almaktadır. Köylünün kendine ait hiçbir şeyi yok; işlediği toprak, saban, oturduğu kulübe ve yırtık pırtık giysiler... Bunların hepsi derebeyine aittir. Beyin egemenliği hatta köylülerin eşlerini bile kapsamaktadır." "Köylü yaşlandığında ve artık çalışma yeteneğini yitirdiğinde, kendisini destekleyebilecek çocukları yoksa dilencilik yapmak ve açlıktan ölmek zorundadır."

Bütün bu bilgiler Kürdistan'ın kesin feodal yapısını, oradaki ağalık ve serflik düzenini yeterince tanımlamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, günümüzde Kürt feodalizmi yavaş yavaş çözülme aşamasındadır. Kürt feodalizminin temelleri, mal-para ilişkilerine dayalı piyasa düzeninin yerleşmesine; ticari ürünlerden tütün, mazı, pirinç vb. üretildiği bazı bölgelerde ise ticari tarımın gelişmesine; keza Kürt ekonomisinin dünya ticaret süreçleriyle bütünleşmesine paralel olarak sarsılmaktadır.

Piyasa-para ilişkilerinin ve tefeciliğin gelişimi, egemen ulusların doğal gelirlerden parasal gelirlere geçmelerini sağlamaktadır. Kürt köylülerin de aktif biçimde katıldıkları son Kürt isyanlarının nedenlerinden birisi de burada saklıdır.

Geleneksel ve ataerkil ilişkileri sarsan ticaret-para ilişkilerinin yerleşmesine paralel olarak Kürt köy cemaatlerinin üyeleri arasındaki eşitsizlik de artmakta, Kürt köyünde sınıfsal ayrışım süreci yaşanmaktadır. Birçok sağlıklı kaynağa göre Güney Kürdistan'daki Kürt köylerinde sınıfsal ayrışım aşağıda gösterildiği biçimde anlatılabilir.

Reaya kesiminin zenginlik düzeyi farklıdır. Bizim kullandığımız kavramlarla ifade edildiğinde, onların arasında zenginler, orta halliler, yoksullar ve toprağı olmayan reaya, ırgatlar vardır. Zengin reaya kendisi çalışmaz, 10 civarında kiralık işçi çalıştırmaktadır.

Sürüsünde en fazla 60 öküz, 30 inek, 20 at ve katır, 500 küçükbaş hayvan vardır. Eğer henüz kethüda değilse, bir gün olacağını düşünür, daha sonra ise aşiret reisinden satın alarak toprak sahibi olabilir. Bu durumda olanlar Güney İran Kürdistanı'ndaki Kürt aşiretleri arasında yüzden 10'dan fazla değildir.

Orta halli köylü bir veya iki kiralık işçinin yardımıyla çalışmalarını kendisi yapmaktadır. Sürüsünde 8-10 adet büyükbaş (iş ve süt hayvanı), 50 civarında küçükbaş hayvan, 1 at ve 1 eşek vardır. Bu tür orta halli köylüler yaklaşık bir hesaba göre aşiretin toplam nüfusunun yüzde 20'sini oluşturmaktadır.

Üçüncü gruba ait olan yoksul köylüler kiralık işçi çalıştıramaz. Bir çift öküzü, 10 koyunu, 1 eşeği vardır. Bu tür haneler toplam hane sayısının yüzde 60'ını oluşturmaktadır.

Bu malvarlıkları dışında her hane reisinin bir çadırı, ilkel tarım aletleri ve ekinlik tohumu vardır.

Nihayet dördüncü grup; kendine ait ekonomik bir birimi olmayan fakirlerdir. Bunların tüm malvarlığı bir çift koyun, birkaç adet toprak çömlek ve bir yığın pılı pırtıdan ibarettir. Bunlar toplam reaya sayısının yüzde 10'unu oluşturmaktadırlar. Onlar ya kiralık olarak zenginlerin yanında çalışmak ya da aşiret reisinin rızasını alarak dışarıya gitmek zorundadır. Onların büyük çoğunluğu çarvadar (katır ve deve çobanları) olarak çalışmaktadırlar; bu durumda aşiret reisine parasal vergi ödemek veya reisin askeri birliğine katılmak zorundadır.

Reayanın sosyal gruplarıyla ilgili olarak burada aktarılan oransal rakamlar yaklaşık değerlerdir, fakat köylüler arasındaki ayrışımı doğru yansıtmakta olup, köyde feodal baskı altındaki fakirleri temel figürler olarak ortaya koymaktadır.

Reaya, çoban veya hizmetli olarak kendi soydaşı tarafından bir yıllığına veya sadece yaz mevsimi için kiralanmaktadır; eğer evliyse eşi de aynı yerde çalışmak zorundadır. Yıllık 8 tümene (10 ruble) kadar parasal ücret, yemek (ekmek ve "duh" (ayran)), 2 çift "gi-

ve" (bir çeşit ayakkabı) ve bir "çuha" (keçeden yapılmış ve dizlere kadar uzanan bir tür yelek) karşılığında çalışır; bu ırgatın eşi ise sadece karnını doyurabilir, ayrı bir ücret almaz.

Bu durum aşiret temelindeki ataerkil aile düzeninin çözüldüğünü ve Kürt aşiret reisinin yavaş yavaş bir ağaya, derebeyinin tefeci feodale dönüştüğünü vb. hususları yansıtmaktadır. Kürt feodalitesi içindeki bu sosyo-ekonomik dönüşümler feodalizmin çözülme sürecini hızlandırmakta ve Kürtler arasında sınıfsal çatışmaları keskinleştirmektedir.

Buradan da anlaşıldığı üzere, Kürdistan'da "yumuşak sömürü biçimlerinin" varlığına dair İrandust'un[10] görüşleri, sağ oportünist nitelikli olup, Kürt köylerindeki sömürü ve sınıfsal çatışmanın üstünü örtmeye yöneliktir.[11]

Kürt feodal askeri birliklerin oluşturulması Güney İran Kürdistanı'nda şöyle gerçekleştirilmektedir. Toprağı olmayan reaya arasından en sağlıklı ve uygun kişiler, aşiret reisi ve ağa tarafından kendi savaşçı birliğine katılmak ve özel hizmetlerde bulunmak amacıyla seçilmektedir. Reisin zenginliği ve gücüne bağlı olarak onun sürekli askeri birliğinin sayısı 100 ila 300 kişi arasında olabilir. Hem "korumalar" hem de genellikle çok sayıdaki uşaklar, reise hizmet dışında herhangi bir iş görmezler. Reisin sofrasından yemek yer, ama düzenli maaş almazlar. Özellikle sonbaharda, ürün kaldırıldığında, reis onlara kişi başına 1-3 harvar (288-864 kg) buğday ayırmaktadır. Bunun dışında birlikte bulunan her kişiye yılda iki kere "memuret" ödenmektedir. Bu kavram, reaya arasındaki kavgalara bakılması anlamına gelmektedir; bu amaçla onlar kumar ve dehlere gönderilmekte olup, orada hem davacı hem de davalı taraflardan ücret almaktadırlar.

10 Gerçek ismi V.P. Osetrov olan Türkiye ve İran üzerine çalışmalarıyla bilinen Sovyet şarkiyat bilimci. -M.P.

11 İrandust'un oportünist tezleri Kızıl Han tarafından eleştirilmiştir. Bkz. *Revolyutsionnıy Vostok,* No.9-10, 1930. -V-iy

Türkiye gazeteleri 1925 yılında Kürt derebeyliğinin yapısına çok yer ayırdılar. 19 Eylül tarihli *Akşam* gazetesi bu konuyu ilginç bir makalede ele aldı. Bu makalede Kürt derebeylerinin silahlı birliklerinin yapısı ve görevleri şöyle açıklanmaktadır:

> "Büyük merkezlerden uzaklaştıkça Anadolu'da derebeylerinin etkinliği de artmaktadır. Bazı bölgelerde ise, merkezi hükümet organlarının yanı sıra özel bir yerel yönetim biçimi gibidir. Doğu illerinde öyle derebeylikler vardır ki, bir köyden diğerine gidildiğinde sanki iki devlet arasındaki sınır geçilmiş gibi bir durum oluşmaktadır. Silahlı köylülere; 'siz kimsiniz?' diye sorulduğunda 'filanca ağanın adamlarıyız' diye cevap vermektedirler. Bunlar derebeyinin koruma birliğidir; onu ani bir saldırıdan korumaya ve her bir emrini yerine getirmeye her an hazır durumdadır. Bunun karşılığında, başka hiçbir iş yapmadan, derebeyinden giysi, silah ve yemek almaktadırlar. Koruma mensupları inanılmaz derecede acımasızdır; zaten ezilmiş olan köylülere baskı yapmak için her bahaneyi kullanmaktadırlar. Onlar hiçbir yaptırımla karşılaşmadan soygun yapıyor, köylü kızları kaçırıyor vb."

Korsun,[12] Kürdistan'ın 1915 yılına ait özetini yaparken, feodallerin askeri teşkilatını şöyle tanımlamaktadır:

> "Bu reislerden (yani feodal beylerden) her birisinin etrafında genellikle onlarca veya yüzlerce atlı vardır; bunun dışında gerektiği zaman, alarm durumunda, bir gün içinde birkaç yüz silahlı kişi toplanabilir."

12 General Prof. Dr. Nikolay Georgiyeviç Korsun, hem Çarlık hem de Sovyet ordusunda subay olarak görev yapmıştır. 1922-1954 yılları arasında M.V. Frunze Askeri Akademisi'nde öğretim üyesi olarak ders vermiş, bilimsel çalışmalarda bulunmuştur. Askeri tarih alanında birçok eseri vardır. -M.P.

Kürt isyanları döneminde, Kürt feodallerin bu silahlı birlikleri Kürt isyan birliklerinin kadrosunu oluşturmaktadır. Böylece Kürdistan'da reislerin başında her zaman askeri birlikler vardır ve bunlar isyan sırasında savaşçı aşiretler (göçebe Kürt aşiretleri) ve seferber edilen reaya hesabına hızla çoğalmaktadır.

Kürt isyanlarının çoğu zaman toprak meselesine dayanan bir zemini vardır ve Kemalistlerin özgün feodal-burjuva ve de şoven politikalarından kaynaklanmaktadır. Kürdistan'da en iyi topraklar "muhacirlere" (Yunanistan'dan gelen göçmenlere) ayrılmaktadır. Oralarda Türk unsurun sayıca çoğaltılması için, jandarma ve vergi memurları, köylülerin kaldıramayacağı vergileri ödemeleri için Kürt reayaya baskı yapmaktadır. Ayrıca çoğu zaman memurlar bu vergileri Kürt aşiret reislerinin, feodallerin aracılığıyla tahsil etmekte ve bunlar da kendi reayasını soymaktadır. Bütün bunlar Kürt halkın Türklere karşı hoşnutsuzluğunu körüklemektedir. Kürt feodaller ve şeyhler de Kemalist düzene karşı mücadele amacıyla bu hoşnutsuzluğu kullanmaktadırlar.

Kürt köylü ve göçebe isyancıların feodaller ile şeyhler önderliğinde ve göreceli de olsa bir dayanışma içinde hareket etmelerinin nedeni bu noktada saklıdır. Kürtlerin toprak meselesi zemininde egemen millete karşı bu mücadelesi, Kürtlerin ulusal esaretten kurtulmayı amaçlayan milli mücadelesini de geliştirmektedir. Toprak hareketinin ulusal yansımaları, Kürtlerin kendi aralarındaki karşıtlıkları gizlemekte, sınıfsal ayrışmayı engellemekte ve Kürt feodal üst sınıfının söz konusu kitle hareketlerini şimdilik yönetebilmelerine imkân sağlamakla beraber, bu hareketlere gericilik zehri bulaştırmaktadır. Bu durum yıldan yıla tekrarlanan kitle hareketlerinin etkisini zayıflatmaktadır.

Böylece Kürdistan'ın sosyo-ekonomik ve özellikle de toprak yapısında Kürt isyanlarının önkoşulları da saklı bulunmaktadır.

Kemalistler, Kürtlerin Türklere karşı görece bütün olan cephesini parçalamak, düşmanca tutum içindeki bazı feodalleri sıkıştır-

mak amacıyla, Kürdistan'da kendine özgü bir toprak reformu gerçekleştirmeyi denediler.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği 8.6.1929 tarihli yasaya göre, Kürt feodallerin topraklarının bir bölümünün Kürt reaya ile göçebelere dağıtılması öngörülmekte olup, köylüler bu topraklar karşılığında özel bir komisyonun belirleyeceği meblağları Ziraat Bankası aracılığıyla vadeli olarak ödeyeceklerdir. Türkiye Başbakanı İsmet Paşa'nın açıklamasına göre, Kemalistler bu ilkeler doğrultusunda halka 90.000 dönüm toprak dağıttılar. Bazı sağ oportünistler bunu "Kürdistan'da feodal yapının çözülmesi" olarak değerlendirdiler. Aslında bunu yaparken Kemalist hükümetin amacı Kürtlere iyilik yapmak veya Kürt derebeyliğini tasfiye etmek değil, Kürtlerin hâlâ genel ulusal nitelikli hareketini parçalamak, en hareketli aşiretleri yerleşik yaşama geçirmek, böylelikle Kürtleri vergi mükellefi yapmaktı. Göçebeleri yerleşik yaşama geçirme konusunda benzer reformları ve benzer amaçlarla İran hükümeti de gerçekleştirmektedir. Türkiye hükümeti 1931 yılı içinde birçok aşireti Avrupa Türkiye'sine göç ettirmiş bulunuyor.

İskân süreci devam ettirilse de, birçok etken sayesinde karmaşık hale gelmekte ve yavaşlamaktadır. Göçebelikle yerleşiklik arasındaki yarı yerleşik, yarı göçebe gibi geçiş ekonomisi çeşitleri Kürdistan'da gayet yaygındır. Bu tür karma ekonomik sistemlerde, aşiretin ana kitlesi genellikle tarlaya tohum attıktan sonra dağlara göç eder ve yaz döneminde tarlaların başında birkaç bekçi bırakılır; göçebeler ürünü kaldırmak ve kışlamak amacıyla yalnız sonbahara doğru geri dönerler.

Tarla işleriyle genellikle kendi hayvanları olmayan fakirler ilgilenmektedir. Onlar bir görevlinin denetimi altında tarlayı işler ve beklerler. Çoğu zaman savaşçı aşiretler, fakirleşmiş kabilelerin bazılarını tam olarak köle gibi tutmakta ve efendileri için çalışmaya zorlamaktadır. Bu tür durumlarda yerleşik reaya çoğu zaman nefret edilen bir kast düzeyine indirgenmektedir.

Bu yüzden Kürtlerin son çareler tükeninceye kadar göçebe hayvancı konumlarını muhafaza etmeye çalışmaları anlaşılabilir bir durumdur. Kürtler, ancak aşırı ihtiyaç durumunda yerleşik yaşama geçmektedirler. Kürtler, dağları kendi öz doğal ortamları, ata yurdu olarak görmekte ve kendi "Kuhistan"ını (Kuhistan, dağlık ülke anlamındadır) terennüm etmektedir; fakat bunun sebebi, birçok etnografın düşündüğü gibi, burasının Kürt ırkının özgün ortamı oluşu değildir; Kürtlerin kafasında dağlar, daha özgürce ve kaygısız bir yaşamı çağrıştırmaktadır.

Yerleşik Kürt kendi aşiret teşkilatını kaybetmekte ve derebeyinin (feodalin), savaşçı göçebelerin, hükümetin vergi memurunun ve jandarmanın sömürü nesnesi haline gelmektedir. Bu durum Kürdün çobanlığa bağlılığının ve dağlara sevgisinin ön koşuludur.

Kürdün yerleşik yaşama geçişi reddetmesinin gerekçeleri şu düşüncelerde ifade edilmiştir:

> "Eğer ovaya yerleşir de köyler kurar, üzüm yetiştirir, tahıl eker, çorak toprakları işlemeye başlarsak, bize öyle ağır vergiler bindirirler ki, çalışmalarımızın hiçbir hayrını göremeyiz. Fakir kalırız ve görülmemiş zorbalığa maruz bırakılırız. İstemesek de evlerimizi bırakır ve kardeşlerimize sığınırız; onlar oralarda, dağlarda yaşamakta ve hiçbir baskı görmemektedirler."[13]

Aşirete bağlı göçebe Kürdün yaşam koşulları yerleşik reayadan çok da farklı değildir. Orada da sömürü vardır; ekonomik eşitsizlik ve kabile-aşiret bağlarının yavaş yavaş çözülmesi söz konusudur; bu süreç içinde büyük aşiretler taife, sülale vb. daha küçük birimlere bölünmektedir. Kabile-sülale reisi de kendi akrabalarının emek ürünü olan artı ürünü sömürmektedir; bu amaçla onlardan belli miktar hayvan almakta ve kendi hesabına çalıştırmaktadır. (Hay-

13 Lerh, *İssledovanie Ob İranskih Kurdah*, 1856, s.61. -V-iy

vanları otlatmak, yem hazırlamak vb.) Burada da sömürünün ön koşulu, meraların (yaylakların) feodal-ağa sınıfının emrinde olmasıdır. Tüm araştırmacılar görüş birliği içinde şunu vurgulamaktadır; Kürt göçebelerin göç yolları net biçimde belirlenmiş olan bir güzergâhı takip etmekte ve hayvanlar, geleneksel olarak belli aşiret ve sülalelere ayrılmış olan belli meralarda otlatılmaktadır. Bu durum yaylaklar için verilen mücadeleleri engellemez; yaylakların büyüklüğü söz konusu bölgedeki aşiretlerin gücü ve devlet memurlarının müdahalesi ile bağlantılıdır. Zira devlet memurları, siyasal kaygılarla bazı aşiretleri kayırarak, diğerlerine daha küçük ve daha kötü parseller ayırmaktadırlar.

Aşiret reisi, kabileye (aşirete) ait mera alanının sınırları içinde, her taife ve sülaleye yer tahsis etmekte ve bunlar da oba denilen birimlere ayrılmaktadır. Oba, genellikle 5 ila 10 arasında aileden oluşmaktadır ve bir oba reisine bağlıdır; reis genellikle en zengin ve etkili ağa, yani sülalenin başı veya kan bağıyla bağlı akrabalık grubunun büyüğüdür. Oba, yaz döneminde yaylakta göçebe ailelerden oluşan geçici birliktir ve hayvancı göçebelerin kışlaklara dönmesiyle dağılmaktadır. Ağa (oba reisi) çoğu zaman kendi sürüsü için birkaç çoban kiralamakla beraber, kendi obasına katılan her aileden yaz dönemince 4-5'er koyun almaktadır. Çobanlar çoğu zaman ücretlerini mal olarak almaktadırlar; onlara çarık, keçe yağmurluk, 160-320 kg buğday vb. verilebilir.

Aşiretlerin üst sınıfı, başka şeylerin yanı sıra, göçleri örgütleme ve obaları, yaylakları yönetme vb. karşılığında da belli bir ücret almaktadırlar. Meraların en iyi bölümleri ağalara aittir. Yaylaklarda hükümetin etkisi güçlü olduğunda ve göçebelerin vergi ödemesi gerektiğinde, bu üst zümreler birer vergi tahsildarı olarak çalışmakta ve tahsil edilen ürünün bir kısmını kendine ayırmaktadır.

Bazen devlet, doğrudan kendi memurları aracılığıyla ve askeri güç kullanarak, göçebelerden vergileri bizzat göç sırasında tahsil etmektedir. Bağdat'taki Çar konsolosu Orlov, Kürtlerin Caf aşireti-

ni dolaştıktan sonra, Türklerin göçebelerden vergi tahsilâtını şöyle anlatmaktadır:

> "Caflardan vergi tahsil edebilmek için Türkler iki karakol kurmuşlardı. Bir tanesi Şehrizor Ovası'ndan gelen yolun Valasim köyü yakınlarında yokuşa çıktığı yerdedir ve 27. Sınır Bölüğü burada görev yapmaktadır; diğer karakol ise Hırsiyan Vadisi'nin Kızılca Ovası'na bağlantı noktasındadır ki, 26. Sınır Bölüğü de burada görevlendirilmiştir. Küçükbaş hayvanların hesabı son derece kesin biçimde yapılmaktadır; geçen her sürü durdurulur, askerler iki uzun sırık alarak, sürünün tamamını bu sırıklar arasından geçirir, tahsildar ise sayım yapar. Daha sonra ağadan beher hayvan başına 3 kuruş alarak karşılığında makbuz verir; ağa ise akabinde ailelerle hesabını kendisi yapar."[14]

Buradan da görüldüğü üzere, vergi tahsilâtı aşiret reisleri aracılığıyla yapılmaktadır. Bunlar çoğu zaman sıradan hayvancılar hesabına devlet memurlarıyla anlaşabilir.

Son olarak ticari sermayenin Kürtlerin göçebe ekonomisine nüfuz ettiğini de ifade etmek gerekir. Tefeci-ticari sermaye, göçebe hayvancılık alanına esasen yün, deri ve süt ürünleri (peynir, yağ vb.) alımı üzerinden girmektedir. Doğrudan tüketilmeyen bazı artı ürünler de Kürt ve diğer milletlerden olan tüccarlar tarafından satın alınmaktadır. Her halükârda açıkça görülüyor ki, mal-para ilişkileri Kürdistan göçebe hayvancı ekonomisine nüfuz etmekte; bazı bölgelerde çok, bazılarında ise az gelişmiş durumdadır. Birçok bölgede Kürt aşiret ağaları artık birer tüccara ve tefeciye dönüşmeyi başarmıştır bile. Tüm bu veriler, aşiret Kürtleri arasında bir sömürünün, eşitsizliğin ve sınıfsal ayrışmanın, keza takas ekonomisi ile ataerkil yaşamın temellerini sarsan etkenlerin söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

14 *Materialı Po İzuçeniyu Vostoka*. -V-iy

Kürdistan'ı adeta bir savaş meydanı haline getiren aralıksız savaşlar, Kürtlerin milletçe ezilmeleri ve hâkim milletlerin egemen sınıflarının yok etme politikaları; ağır feodal ve tefeci sömürüsü ve vergi baskısı, Kürtlerin yavaş yavaş vadilerden dağlara doğru sıkıştırılması, meraların azalması, Ön Asya haritasının emperyalistlerce çizilmesi sonucunda Kürdistan'ın ithalat ihracat yapılan liman merkezlerinden yalıtılması vb. gelişmeler, Kürdistan ekonomisinin çöküşüne, feodal düzenin yolsuzluğa kaymasına ve Kürtlerin liman kentlerine ve hatta başka ülkelere göç etmelerine neden olmaktadır.

Karadeniz ve Akdeniz'in hemen hemen tüm liman kentlerinde Kürt kolonileriyle karşılaşmak mümkündür. Fakirlikten ve feodal sömürüden kaçan ve kendi bölgelerinden liman kentlerine doğru sıkıştırılan fakir Kürtler, genellikle hamallık vb. en ağır işleri yapmaktadır. Sadece İstanbul'da hamal olarak çalışan birkaç bin Kürt vardır. İzmir, Antalya, Adana, Beyrut, Trabzon, Ereğli vb. kentlerde de çok sayıda Kürt bulunuyor. Her yıl on binlerce Kürt, esas olarak pamuk toplamak üzere tarlalarda çalışmak için doğu illerinden Adana ovasına gelmektedir. Burada onlar, kısmen de mal olarak ödenen dilenci gibi bir ücret karşılığında, ağaların mülklerinde ve pamuk tarlalarında çalışmaktadır.

Zonguldak kömür madenlerindeki işçilerin önemli bir kısmını Kürtler oluşturmaktadır. Daha savaş öncesinde her yıl Dersim Kürtleri çalışmak için büyük gruplar halinde Amerika'ya gitmekteydi. Böylece Kürtlerin belli bir kısmı artık proleterleşmiştir; gerçi bunlar Kürdistan sınırları dışındadır. Kürt işçilerin önemli bir bölümü Musul petrol işletmelerinde çalışmaktadır.

Bu noktada özellikle karakteristik bir hususu vurgulamak gerekir; çalışmak için Kürdistan sınırları dışına çıkmış olan Kürtler bile çok uzun bir süre kendi feodal ve aşiret büyüklerinin etkisinden kurtulamıyor. Örneğin Bacilan petrol işletmelerinde çalışan Kürtler, aldıkları ücretin bir kısmını kendi hanlarına ödemek zorundadır. Han, petrol tesislerinde çalışan soydaşlarının emeği karşılığın-

da kendisine tahakkuk eden meblağı doğrudan İngiliz yazıhanesinden almaktadır.

Kürdistan'ın sosyal yapısına ilişkin bu inceleme, Kürt feodal yapılanmasının derinlerinde yeni karşıt güçlerin artık gelişmekte olduğunu ortaya koymaktadır; bunlar, Kürt derebeyliğini mezara gömecek güçler olup, Kürtlere efendilik eden milletlerin yönetici sınıfına ve Kürtleri sömüren emperyalizme karşı kendi nihai sözlerini yakın zamanda söyleyeceklerdir.

KÜRTLER VE EMPERYALİZM[1]

Kürdoğlu

Kürtlere dikkat eden ilk emperyalist devlet Çarlık Rusyası oldu. Gürcistan'ı ele geçirerek Erivan yönünde hareket eden Rusya, Doğu'ya nüfuz etme sürecinde kullanılabilecek bir güç olarak Kürtlerle karşılaştı. Rus işgalcilere karşı direnen İran orduları üçte iki oranında Kürt feodal birliklerinden oluşmakta ve Rus ordularının güzergâhı üzerinde de Kürt aşiretler göç etmekteydiler.

Erivan kalesini kuşatma girişiminde başarısız olan Prens Tsitsianov, daha 1804 Temmuz'unda, Erivan Kürtlerini kendi tarafına çekmeyi amaçlayarak, Erivan Kürtlerinin reisi Hüseyin Ağa'ya şunları yazmaktaydı:

> "Eğer siz, bir reis olarak Kürtler üzerindeki haklarınızın eski haliyle ve tam olarak devam etmesini istiyorsanız, tabiiyetinizdeki tüm Kürtler ile beraber bana gelin. Emin olun, sizi kendi oğlum gibi karşılayacağım. Burada af ve şefkat bulacağınız konusunda size, yüce imparator hazretleri ve bağışlayıcı hükümdarımın kutsal adına söz veriyorum."[2]

1 Bütün Birlik Komünist Partisi (VKP) (b) Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu bünyesindeki Ortadoğu Basın Bürosu'nun yayın organı olan ve Taşkent'te basılan *Byulleten Pressı Srednego Vostoka* (Ortadoğu Basın Bülteni) dergisinin 1932 yılının 13-14 nolu sayısında yayımlanmıştır. -M.P.

2 Yüzbaşı P.İ. Averyanov, *Kurdı V Voynah Rossii S Persiey i Turtsiey V Teçenie XIX Stoletiya,* Tiflis, 1900. İleride bu kaynağa atıf yapılırken sadece yazarın adı

Fakat Kürtler, bu "nasihatleri" dinlemediler. Prens Tsitsianov, böylece Erivan'ı alamadı ve 1805 Eylül'ünde kuşatmayı kaldırarak, Karabağ ve Şeki hanlıklarının ilhak edilmesi ve bu arada Karabağ'a saldırmış olan Babahan'ın birliklerine karşı operasyonlar yapmak zorunda kaldı. Sınırları Kürt saldırılarına karşı korumak amacıyla, Tuğgeneral Nesvetayev komutası altında tam olmayan iki alaydan müteşekkil bir birlik görevlendirdi. Çarlığın tarihçisi P.İ. Averyanov'a göre bu birlik, "birkaç operasyon yaptı, özellikle 1805 Ekim sonlarında Kürtleri acımasızca cezalandırmıştır." General Nesvetayev, Artık'tan Teçil vadisine kadar olan bölgeyi "kılıç ve ateşle" yakıp geçmiştir.

"Geri dönüşte bu birlik tüm Kürt köylerini ateşe verdi, müstahkem mevkileri (Şakriyan, Molla Beyazıt vb.) yıktı; yaklaşık 3000 Kürt atlısı bizim az sayıdaki kuvvetimize birkaç kere saldırdı, ama her defasında top ateşleri onları geri püskürttü ve büyük zayiat verdirdi." (Averyanov).

Daha sonra öldürülen Tsitsianov'un yerine geçen Dük Gudoviç de tehdit ve vaatler yöntemiyle Kürtleri yanına çekmek için boşuna uğraştı. Erivan Kürtlerinin Rusya tarafına geçmesi karşılığında Dük Gudoviç, Erivan Kürt aşiretlerinin reisleri olan Hüseyin Ağa ile Abdullah Ağa'ya şu vaatlerde bulundu:

"Tam güvenlik, Kürtler üzerinde hâkimiyet hakkının tamamen onlara bırakılması, hatta Aras'ın ötesinde düşmanın el koymuş olduğu köylerin bile onlara iadesi. Ayrıca Erivan Kürtlerinin tamamına yeni ve geniş göç alanları da vaat edildi." (Averyanov)

verilecek.-Kürdoğlu. Pyotr İvanoviç Averyanov'un elyazısıyla kaleme aldığı anılarının da içinde bulunduğu kişisel koleksiyonu (fond) Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde (GARF) bulunmaktadır. Koleksiyon Arşiv'de fond 7332 numarasıyla saklanmaktadır. -M.P.

Bu vaatleri karşılığında olumlu cevap alamayan Dük Gudoviç, bu arada bölgeden ayrılarak Kars paşalığına göç eden Kürtlere karşı "böl yönet" taktiği uygulamaya başladı. Bu amaçla Cafer Ağa'ya Kürt reisi unvanı verdi ve "ona kendi himayesini vaat ederek, Hüseyin Ağa'ya ait tüm toprakların ve köylerin sahibi olarak ilan etti." (Averyanov)

Erivan kalesine yönelik olan ve Erivan serdarının kardeşi Hasan Han komutasındaki Kürtlerin def ettiği başarısız saldırı (17 Kasım 1808) sonrasında Gudoviç kaleden kuşatmayı kaldırmak ve kışı geçirmek için Gürcistan'a gitmek zorunda kaldı.

Böylece Rus generaller, daha Kürtlerle ilk temaslardan itibaren Kürt feodallerini toprak, köy ve meralarla ödüllendirmek yöntemiyle satın alarak, kendi işgal hareketlerinde maşa olarak kullanmaya çalışmışlardı. Bu girişimler sonuç vermeyince Rus sömürgeciler kaba güç kullanmaya kalktılar. "Kürtler en çok cezalandırılmaktan ve Rus birliklerinin onların köylerini yağmalamasından korkuyorlardı." (Averyanov).

Güney Kafkasya'nın yeni fatihi General Kotlyarevski, 1812 Mart'ında Zengezur'a saldıran Çelebiyan Kürtlerini daha sert biçimde cezalandırmaya karar verdi:

> "Bu amaçla Binbaşı Dyaçkov komutasında 250 grenadier,[3] 50 avcı, 150 Kazak, 1000 adet atlı ve piyade Karabağ Tatarından[4] oluşan özel bir birlik kuruldu; bu birlik Kürt obalarının tam önüne denk gelen bir yerde Aras'ı gizlice geçti ve ansızın onlara saldırdı. Kürtler obaları ve sürülerini bırakarak kendilerini kurtarabilmek için dağlara kaçtılar. Rus birlikleri 11 köyü ve içindeki tüm malvarlıklarını yaktılar, Karabağ Tatarları

3 El bombası atan piyadeler için kullanılan terim. -M.P.

4 Çarlık Rusya döneminde Güney Kafkasya Türkleri ve bu arada elbette Karabağ halkı, genellikle "Tatar" olarak adlandırılmaktaydı. Dolayısıyla "Karabağ Tatarı" ibaresi altında Karabağ'ın Türk halkından balısedilmektedir. -M.P.

ise 4000'den fazla hayvan ele geçirdiler. Bu dersi aldıktan sonra Çelebiyan Kürtleri hizaya geldi." (Averyanov, s.23)

Rus emperyalizminin Güney Kafkasya "kahramanlıklarının" tarihçisi Averyanov, bir miktar gurur duygusu da katarak "İran Kürtleri sınırları içinde göç ettiği Karabağ Hanlığı'nın kesin olarak Rusya'ya bağlanması (1805) sonrasında, Rusya kendi halkları arasına Kürtleri de almış oldu." demektedir. Bu arada Averyanov şunu da hemen eklemek zorunda kalmıştır:

> "Bu yeni Rus tebaası olan insanlar, herhalde kendileri için yeni olan bir düzenden çok da memnun değillerdi. Bu nedenle bazen Erivan Hanlığı topraklarına sürüldükleri de olmuştur. Örneğin 1810 yılında yaklaşık 140 aile Karabağ'dan kaçıp Erivan Kürtlerine geldiğinde şunu ifade etmişlerdi: 'Ruslar bizi İranlılardan korumuyor, sadece vergi almasını biliyorlar.'"

1826-1827 Rus-İran savaşı döneminde, Feth Ali Şah'ın[5] sallanmakta olan feodal aşiret temeline dayanan monarşisi, Kürt feodal savaşçı birliklerini seferber edememişti; zira bazı Kürt aşiretleri daha savaş öncesinde İran'a karşı ayaklanmıştı. 19. yüzyıl başlarında Azerbaycan sınırlarına kadar uzanan bir bölgede göç eden güçlü Bilbasi aşireti 1817 yılında İran hükümetine karşı ayaklanmış ve İran'dan kopmuştu. 1825 yılında Süleymaniye'de vb. yerlerde İran Kürtlerinin ayaklanmaları gerçekleşti. General Yermolov Kürt isyanlarına çok ilgi göstermekte ve Tahran'daki ajanı Poruçik[6] Alihanov aracılığıyla bu konuda bilgi toplamaktaydı.

Savaş başladığında İran ordusunun komutanı Abbas Mirza[7] önemsiz denebilecek kadar az Kürt savaşçı seferber edebilmişti. Erivan Kürtleri ile diğer sınır boyu Kürtleri, bazı durumlarda fena

5 İran'da egemenlik yapmış Kaçar Hanedanı'nın ikinci hükümdarı. -M.P.
6 Eski Rus ordularında mülazım rütbesinde subay. -M.P.
7 Feth Ali Şah'ın oğlu. -M.P.

savaşmamış ve hatta Çar ordu birliklerine karşı zaferler bile kazanmışlardı. 1826 Sonbaharında 3000 kadar Kürt atlısı Lori bozkırında görüldü. 1827 İlkbaharında Kürtler Aras'ın ötesine geçtiler ve Nisan ayında Ayglanlu köyü yakınlarında Rus birliğini ağır bir yenilgiye uğrattılar.

Savaşın daha sonraki safhalarında Kürt atlılar, pasif bir tutum sergilediler. Düzensiz Kürt atlı birlikleri için, daha gelişmiş ateşli silahlar ve özellikle de top kullanan Rus ordu birliklerine karşı savaşmak zordu. Kürt atlıları İran monarşisi uğruna savaşa zorlayacak bir motivasyon da yoktu; keza Çarlık generallerinin hakimiyetine ve de memurların vergi baskısı altına girmeyi de istemiyorlardı. Averyanov altını çizerek "Erivan'ın yakında düşeceğini gören Kürtler, aslında Erivan Hanı'nı değil, kendi özgürlüklerini ve kendi öz ocaklarını korumaktaydılar" diye ifade etmiştir.

1826-1827 savaşı, Kürtleri kendi taraflarına çekmenin ne kadar önemli olduğunu Rus generallere gösterdi. Daha sonraki Rus-Türk savaşları (1828-1829, 1853-1856, 1878-1879) ve Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusyası, altın ve propaganda yardımıyla, Kürtleri kendi tarafına çekmeye çalıştı; elbette onlar bir savaş gücü oluşturmayacaktı, ama Türkleri yoracak ve kendi iletişim hatlarını koruyacaktı.

1828-1829 Savaşı'nda Kürtler

1828-1829 Rus-Türk savaşında bazı Kürt feodaller ile Çarlığın sıkı ilişkileri vardı. Bu ilişkiler daha 1826-1827 İran savaşı döneminde kurulmuştu. Daha 1927 yılında İran Kürt reisleri, o sırada Car'da Abbas Mirza'nın kampında bulunan Griboyedov'a gelerek hizmet etmeyi teklif ettiler. Beyazıtlı Kürt Behlül Paşa, 1828 Şubat'ında aracılar kullanarak Dük Paskeviç'le ilişkiler kurmaya başladı. 1828 Eylül'ünde 300 hanelik Yezidi aşiretinin reisi Hasan Ağa 100 atlısıyla Rus işgalindeki Beyazıt'a geldi ve Türklere karşı canla başla savaştı.

İmparatorluğu ve hilafeti korumak yönünde sultanın çağrılarına karşı Hakkâri Kürtleri tarafsız olduklarını açıkladılar. Yalnız Van, Beyazıt, Muş ve Erzurum bölgelerindeki Kürtler, kısmen baskı altında ve kısmen de savaşan taraflardan bir şeyler koparmak ve daha sonra güçlü tarafın yanında yer almak amacıyla Türklerin safında bir miktar katkıda bulundular. Daha sonra Sivas ve Diyarbakır üzerine hareket etmek ve Anadolu'yu iki parçaya bölmek amacıyla Erzurum'u almak isteyen Paskeviç, Kürtlerin desteğini kazanmayı başarının ön koşulu olarak görmekteydi.

> "Bu plan çerçevesinde Türkiye Kürtlerinin Türklere karşı ortak harekâtlara katılmasına büyük ümitler beslenmekteydi. Bizimle ittifak içinde olmaları durumunda Kürtler, ordumuzun Erzurum üzerine yürümesi sırasında Güney Kafkasya'yla uzun mesafeli bağlantımızı tam olarak sağlayacak ve sol kanadımız da Türk ordusunun Diyarbakır ve Sivas ile bağlantılarını tehdit edecekti. Ayrıca Kürtlerin bizim saflarımıza geçmeleri durumunda Türk ordusu atlı birliklerinin önemli bir kısmını kaybetmiş olacaktı." (Averyanov)

Rus ordu birlikleri sınırı geçince Dük Paskeviç "Türk Vilayetlerinin Sakinlerine" başlıklı bir bildiri yayınladı; halka asayiş vaat etti, askeri birlikler için toplanan gıda karşılığında ödeme yapılacağı sözünü verdi ve halkın "şefkatli Rus imparatorunun hayırlı himayesi altında bulunma mutluluğunun değerini bilmelerini" tavsiye etti. Vaat edilen mutluluğun karşılığını ödemek için Paskeviç, 2.1.1829 tarihinde "bu amaçla 100.000 altın rica etmek" durumunda kaldı. Kürtleri satın alabilmek için bu meblağın gerekliliğini Paskeviç aşağıdaki ifadelerle gerekçelendirdi:

> "İlerideki dönemde öngörülen harekâtların gerçekleştirilebilmesi için Kürtlerin bizim yanımızda olması lazım. Başka türlü bu kalabalık atlı birlikleri, sürekli bizim cephe gerimizde

ve kanatlarda bulunarak savaş bölgesini tamamen soyup soğana çevirecekler; oysa biz, buradaki imkânlara güveniyoruz, zira hem yolların zorluğu hem de mesafelerin uzaklığı yüzünden Gürcistan'dan ikmal yapılabilmesini bekleyemeyiz."

"Rica edilen 100.000 altını" aldıktan sonra Paskeviç, kendi ajanları aracılığıyla Kürt reislerini cömertçe ayartmaya başladı. 1828 başlarında Paskeviç, Muş ve Bulanık paşalıklarında birçok aşiret reisini satın aldı ve Yüzbaşı Vaçnadze aracılığıyla Muşlu Emin Paşa ile görüşmeler yaparak, Türk birliklerinin cephe gerisinde harekâtlar yapmak amacıyla 12.000'lik atlı birliği kurmasını istedi. Birliğin ihtiyaçları için aylık 10.000 altın vermeyi vaat etti. Satın almış olduğu Emin Paşa'ya verdiği talimatta, ilk aşamada gizli davranmasını, Rusların Erzurum üzerine saldırıya geçmeleri durumunda ise Türklere karşı aktif eylemlere geçmesini istedi:

"Bizim yakınımızda bulunmalı, Türklerin Erzurum'a doğru çekilmeye zorlanmaları durumunda onlara saldırmalısınız; daha sonra ise Sivas ve Tokat yönünde harekâtımız sırasında benim sol kanadımı oluşturmalısınız."

Gerçi Emin Paşa, Paskeviç için 12.000'lik atlı birliği kurmadı, ama Erzurum savunmasında Türklere de destek vermedi. Bu durum, harekâtın kaderini önemli ölçüde belirledi. Türk başkomutan (serasker) Salih Paşa, 19-20.6.1829 tarihlerinde Soğanlık yakınlarında yenilgiye uğrayınca, Emin Paşa'ya emrindeki 7.000 kişilik Kürt birliğiyle Erzurum'u savunması için boşuna emir verdi. 27.6 günü birkaç el ateş edildikten sonra Erzurum, Ruslar tarafından işgal edildi.

Emin Paşa'nın ihanetini fark eden sultan, onun yerine başkasını gönderdi. İbrahim, öz akrabası olan Emin Paşa'nın yerine geçmek için kendinde güç bulamadı ve yardım için Ruslara başvurdu. Paskeviç, bu Kürt feodallerin ikisini de avucuna alabilmek için bu rekabet mücadelesini ustaca kullandı.

"Başkomutan, bir yandan Emin Paşa'yı karşısına rakip çıkarmakla tehdit ederek, diğer yandan da İbrahim Bey'in egosunu kışkırtarak, Muş paşalığının savaşçı halkını tam bir hareketsizlik içinde tutabildi. Emin Paşa'nın etkisiyle Muş Kürtleri, tamamen uslu bir durumda kaldılar." (Averyanov)

Ayartmalara ve Kürt feodaller arasındaki entrikalara paralel olarak, Rus komutanlar işgal altındaki bölgenin halkından her birisi 400-500 atlıdan oluşan 4 Müslüman Kürt alayı kurdular ve bunları süvari subayların komutası altına verdiler. 5 bölükten her birisinin başındaki komutanlar ve alay komutan yardımcısı Kürt beyleri arasından seçilmişti.

Buna paralel olarak Rus generaller, Ermeni milis birlikleri de kurdular. Beyazıt garnizonuna bağlı alaylar arasında 500 kişilik bir Ermeni milis birliği vardı.

Çok önemli Kürt güçleri, diğer tarafta Ruslara karşı savaşmaktaydı. 21 Haziran günü Van paşası, 9.000 piyade ve 5.000 Kürt atlı ile Beyazıt'taki Rus garnizonuna saldırdı. İki tarafın da büyük kayıplar verdiği saldırı atlatıldı. Temmuz ayında ise Van paşası, 11.000 kadar Kürt toplayarak Beyazıt'ın 45 kilometre yakınına geldi; Erzurum civarındaki Rus birliklerinin cephe gerisini ve kanatlarını tehdit etmeye başladı. Kiğı-Hınıs bölgesindeki Kürt aşiretleri Rus ikmal araçlarına ve birlikleri üzerine akınlar düzenlediler.

Ağustos ayında Rus sömürgeciler, Kürtlere karşı bir cezalandırma operasyonu yapmaya karar verdiler. Ceza birliğinin komutanı General Sergeyev, Keşmir eteklerinde Kürtlerle girdiği bir çatışma sonrasında toplarla beraber ilerleyemeyince geri dönmeye mecbur kaldı. Fakat bu Çarlık generali, zorunluluğu bir erdeme dönüştürmeyi denedi; "Keşmir üzerine harekâtı yalnız onların sadakatine duyduğu saygı (!!) yüzünden durdurduğunu" Kürt reislere söyledi. General Sergeyev, Ağustos sonlarında Kiğı Kürtlerine karşı yine acımasız bir harekât gerçekleştirdi.

"Kiğı Bey'i itaat etmedi diye, Keşmir eteklerindeki tüm köyler ve Kiğı Beyi'ne bağlı Kürtlere ait muazzam tahıl stokları yok edildi ve yakıldı." (Averyanov)

1829 Eylül'ünde, savaşın bitimine az kala, Paskeviç kararsızlık sergileyen Emin Paşa'yı bitirerek onun yerine İbrahim Bey'i getirmeye karar verdi. General Reut'un Beyazıt garnizonuna bağlı birlikleri bu amaçla Muş'a gönderildi; 22 Eylül günü Malazgirt'i işgal ettiler ve 5 Ekim günü Emin Paşa, Muş'tan kaçtı.

Savaş bittikten sonra Kürdistan'ın ücra köşelerinden birçok feodal ve aşiret reisi, Çarın altınlarını hayal ederek Türklere karşı harekât yapmak isteklerini ifade etmek için Paskeviç'e elçiler gönderdiler.

1828-1829 Savaşı, Kürtlerin savaşan taraflara yaklaşımlarının ne denli önemli olduğunu ortaya koydu. Çarın altınları ve Paskeviç'in propagandaları, Kürt saflarının moralini bozdu, esas olarak onların karşı faaliyetlerini bertaraf etti; savaşın sona ermesinde ve Çarlığın zafer kazanmasında önemli rol oynadı. Rus genelkurmayı, yeni sınırlar belirlenirken, Kürtlerin bu önemini Paskeviç'in diliyle şöyle dile getirdi:

"Beyazıt'ın ele geçirilmesi, yukarı Kürdistan üzerinde etkimizi sağlamlaştıracak ve savaş durumunda bize kalabalık bir atlı kitlesi temin edebilecek; bunlar Asya'nın en iyisidir ve koşullar değiştiğinde, daha usta olan düşmanımız bunları bize karşı toplayabilir."

1853-1856 Savaşı'nda Kürtler

1853-1856 Doğu Savaşı, Çar tarihçilerinin anlatımına göre özellikle Güney Kafkasya bölgesinde beklenmedik biçimde başladı. Bu yüzdendir ki, Kürt feodalleri satın almak yönünde gereken girişimler zamanında yapılamadı.

Dolayısıyla savaş başlayınca Çarlık generalleri ve onların ajanları daha büyük bir enerjiyle işe koyuldular. Kürtleri kendi taraflarına çekebilmek için eskiden denenmiş araçlar devreye sokuldu. Bunlar, Kürt aşiret reislerinin para, bahşiş ve unvan karşılığında satın alınması; Kürt alayların kurulması; aşiretlerin birbirine karşı kışkırtılması; itaat etmeyen veya tereddüt eden aşiretlerin acımasızca cezalandırılması; rehineler alınması vb. yöntemlerdi. Savaş başladığında Prens Vorontsov, Kürt reisleri ayartmak amacıyla kullanmak için, 100.000 altın aldı. Henüz 1853 Aralık ayında 4 Kürt reisi (Cemaldini, Milan ve Baziki aşiretlerinden), itaat bildirmek için Gümrü'ye geldi. Onlar armağanlar aldılar ve sadakat göstergesi olarak dört rehine ("emanet") bıraktılar. Savaş süresince bu 100.000 altından (ki dönemin kuruna göre 293.333 rubleye eşitti) 139.714 ruble harcandı. Bu meblağın ne kadarının Çarlık generallerinin ceplerine takılıp kaldığı tasavvur edilebilir.

1828-1829 Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Türkler, Kürdistan'ı "işgal" yönünde yeni ve boş bir girişimde daha bulundular.

Kürt aşiretleri ile ihanete eğilimli Kürt derebeyleri devlet memurlarının ve etkili şeyhlerin denetiminde tutmaya karar verildi. Bu dönemde sultan hükümeti derebeyleri ile dünyevi feodalleri değil, derviş tarikatlarının önderleri olan şeyhleri tercih etmeye başladı. Bu aşamadan sonra Kürdistan'da şeyh kurumu her yönüyle "çiçeklenmeye" başladı... Tekkeler, müritler, tarikatlar vb. Tarikatların siyasal önemi artmaya başladı. Müritlere dayanan Dağıstanlı Şamil'in[8] uzun yıllar süren çetin mücadele deneyimi, Kürtler arasında dayanak arayışlarının şeyhler üzerinden götürülmesi yönünde sultanı ikna etmekteydi.

1834 yılında Reşit Mehmet Paşa, 20.000'lik bir kolordunun başında Sivas'tan Botan'a kadar olan bölgede Kürt derebeyleri sert biçimde cezalandırdı. Benzer harekâtlar Van ve Beyazıt Kürtlerine

8 Şeyh Şamil kastedilmektedir. -M.P.

karşı da yapıldı; onlar Ruslara sempati beslemenin ceremesini acıklı biçimde ödediler. Kürtlerin başı İshak Paşa'nın yerine Temir Paşa getirildi.

1846 yılında Hakkâri'de Bedirhan Kürtlerinin isyanı başladı; isyan sırasında İngiliz misyonerlerin faaliyet gösterdiği Tiara ve Thoma bölgelerinde Hıristiyanlara[9] yönelik kıyımlar yapıldı. Bu isyan da Türkler tarafından ama bu defa Avrupa'nın talebi üzerine bastırıldı.

19. yüzyılın 40'lı yıllarında, Rus-Türk savaşlarında Kürt etkeninin önemini dikkate alan İngiliz emperyalizmi, Kürtlerle ilgilenmeye başladı. Kürt bölgelerine konsoloslar atandı, misyonerler gönderildi, Asurîlerle ilişkiler kuruldu vb.

O yıllarda Türkiye'ye "barışçı yollardan nüfuz eden" İngiltere, 1853-1856 savaşının başlamasıyla kendi Kürt politikalarını yoğunlaştırmaya başladı. Savaş ilan edilince Tebriz'deki Türk ve İngiliz konsoloslar, İran Kürdistanı'nın her tarafına ajanlar gönderdiler. Bu tarihten itibaren feodaller değil, şeyhler üzerine oynamaya başladılar. Kürtlerin Rus karşıtı hareketine Şeyh Şamil'le bağlantılı olan Şeyh Halife Seyit Taha ve onun ölümünden sonra da kardeşi Şeyh Salih önderlik etti.

İran Kürtleri arasında Rus karşıtı eylemlerin "cihat" sloganı eşliğinde yoğunlaşması, Çarlık generallerini ve politikacıları endişelendirdi. 1853 yılında Kafkasya'dan İran'a Tuğgeneral Sonkovskiy başkanlığında özel bir askeri-diplomatik heyet gönderildi. Bu heyet, Şeyh Salih'in Berdasûr bölgesinden sürülmesi konusunda İran hükümetinden söz almayı başardı.

Bütün bu olaylar, Türklerin Kürtlere karşı harekâtları ve İran hükümetinin kendi Kürtlerine baskı yapması, Kürtlerin yozlaştırılması ve satın alınması konusunda Çarlık generallerinin işini kolaylaştırdı.

9 Nesturiler. -M.P.

Rus ordusunun harekâtı bu savaşta da öncekinde de olduğu gibi iki yönde ilerlemekteydi: Kars (öncelikli) ve Erivan (ikincil) yönleri. Daha 1853 Ekim'inde Ruslar Erivan'da birkaç yüz Ermeni ve Müslüman milis devşirmişlerdi. Savaşın başında Kars yönünde Ruslara karşı Cemaldini, Milan ve Baziki aşiretlerine bağlı 4-5 bin atlı Kürt eylem halindeydi. 19 Kasım 1853 günü Baş Kavdıkmer yakınlarındaki çatışmada Türk tarafında feodal milislerden 14.000'e varan düzensiz atlı birlikler vardı. Bunların 4.000'i Kürt'tü.

Baş Kavdıkmer yakınlarındaki yenilgi sonrasında Kürt milis kuvvetleri dağıldı, bazıları ise Türk ikmal araçlarını yağmalamaya koyuldu. Bundan sonra Türkler, Kars bölgesinde önemli Kürt milis kuvveti toplayamadılar. Bu çatışma, Rus generaller tarafından ustaca değerlendirildi. Kürtlerle ilişki kurulması konusunda 1854 Mart'ında Muhafız Albay Loris-Melikov görevlendirildi. Melikov, Erivan Kürtlerinin reisi Ahmet Ağa ve Türk hizmetinde "kapucubaşı" unvanı olan Kars Kürtlerinin reisi Kasım Han'la bağlantı kurdu. Kasım Han, kendine bağlı Kürtlerle beraber Türkiye'den kopmayı, Türklere karşı bin kişilik atlı birlik çıkarmayı, Kulp'tan Gümrü'ye kadar olan sınır bölgesini koruyacağını taahhüt etti. Averyanov'a göre, bu hizmetler karşılığında Kasım Han'a "Rus hizmetinde 'albay' unvanı verileceği, ömür boyu emekli maaşı bağlanacağı, kendisine bağlı Kürtler üzerindeki tüm haklarının tanınacağı, bu ihanet karşılığında kendisini cezalandırmak istemeleri durumunda Türklere karşı korunmasına bizim birlikler tarafından yardım edileceği sözü verildi. Kasım Han, akrabaları ve bütün maiyeti paralarla ve pahalı hediyelerle ödüllendirildi." Ama bu ihanet anlaşması, söz konusu satılık feodalin kısa süre sonra Rus generallere de ihanet etmesini engellemedi.

Rusların Kürükdere zaferi sonrasında, 24 Temmuz 1854 tarihinde Kürtler kesin olarak Türklerden koptular.

Baron Vrangel komutasındaki Erivan birliği, 1854 Temmuz'unda hızlı biçimde harekete geçerek, emrinde 5.000 Kürt de bulunan Selim Paşa'yı Gökçe Gölü yakınlarında yenilgiye uğrattı. Bu çatışmada Rusların yanında, kendi reisleri Cafer Ağa komutasında 125 kişilik bir Kürt bölüğü ile Ermeni ve Müslüman milis kuvvetleri vardı. Fakat Rus komutanlar yazdıkları raporlarda bu milis kuvvetlerinin pasif davrandıklarını, zira Türk saflarında bulunan kendi kardeşlerini öldürmek istemediklerini kaydetmekteydiler. Türkiye Kürtleri bu çatışmaya hemen hemen hiç katılmadılar, ama Van yönüne ricat eden kendi Türk müttefiklerini yağmalamak için bu kargaşadan gayet iyi yararlandılar. Ruslar, çatışmaya girmeden Beyazıt'ı işgal ettikten (19 Temmuz 1854) sonra, şehri ve sancağı yönetmek için bir "divan" kurdular; buraya Erivan birliğinin baş müteahhidi ve erzak tedarikçisi Kürt tüccar Ahmet Ağa başkanlığında iki Ermeni, iki Müslüman üye seçildi.

Böylece Çarlık generalleri, Kürtler ile Türkleri ayırmayı ve Kürt savaş birlikleri kurmayı başardılar, önemli Kürt reislerini dönüştürdüler; bazıları sınır ve iletişim hatları bekçisi, bazıları ordu levazımcısı oldu. Bu zaferler sonrasında Erivan birliği, Van, Muş ve hatta Hakkâri Kürtleriyle ilişki kurmaya başladı.

Kürtlerle ilişkiler konusunda Erivan birliği kurmay başkanı Albay Lihutin görevlendirildi. Aslında Lihutin, Kürtleri itaate zorlayacak bir yöntem olarak askeri yıldırma yöntemlerini parayla ayartma yöntemine tercih etmekteydi. Lihutin, Celali, Haydaran ve Zilan aşiretleriyle, ki bunların toplamı yaklaşık 4.000 haneydi, ilişki kurdu. Rusya'ya sadakat karşılığında dağıtılacak olan "cömertçe ödüller" konusunu işleyen mektup, bildiri ve vaatler her tarafa iletildi. Kürt feodaller ile aşiret reislerinin çoğu bu cömert vaatlere kandı ve Erivan birliği komutanına geldi; bazı aşiretler ise savaş alanından uzaklaşarak dağlara göç etmeyi tercih etti. Komutana gelen aşiret reisleri ise, Ermenilere dokunmamak ve Rusları yağmalamamak kaydıyla, bahşişler aldılar.

Ülkenin derinlerine göç eden aşiretlere baskı yapmak için Albay Lihutin'in birliği, "Kürtleri bizim yazı ve çağrılarımıza cevap vermeye zorlamak gibi özel bir amacı yerine getirmek" adına Diyadin'e gönderildi.

Rusların propagandasının etkisiyle, Yezdanşir önderliğinde Hakkâri Kürtlerinin geniş çaplı bir isyanı başlatıldı. 1854-1855 Kışında Türk birliklerinin önemli bir kısmı bu isyanı bastırmak için sevk edildi. İngiliz ajanlar da Türklerin yardımına geldi ve görüşmeler yapmak bahanesiyle Yezdanşir'in Musul'a gelmesini sağlayarak, orada tutukladılar ve Türklere teslim ettiler. İsyan bastırıldı.

Rus generaller, yaklaşık 100.000 Kürt isyancının harekete geçtiği bu muazzam Kürt ayaklanmasından yararlanamadılar, zira savaş konjonktürü Rus Çarı lehine gelişmemekteydi. Savaşın Ruslar lehine sonuçlanmayacağının anlaşılmasına ve Rus birliklerinin çekilmesine paralel olarak bazı Kürt gruplar, Rus karşıtı faaliyetlerini hızlandırdılar. Ermenilerin, ikmal araçlarının yağmalanması, kervanlara, postaya vb. saldırılar gibi eylemler yoğunlaştı. Daha önce Rus generallere satılmış olan, aralarında 23 Aralık 1854 tarihinde Rus hizmetinde "albay" rütbesi verilmiş olan Kasım Han'ın da bulunduğu bazı Kürt feodaller, Ruslardan koparak Kürtlere yakınlaşmaya başladı. Buna karşılık; "İmparator hazretleri, 10 Mart 1855 tarihinde imzaladığı bir fermanla Kasım Han'ın albay rütbesinin geri alınmasını ve kendisinin Rus ordu mensupları listesinden çıkarılmasını emretti." (Averyanov) Rusların "sancak reisi" (Eleşkirt, Kağızman, Karakilise vb. yerlerde) olarak atadığı Kürt feodaller de Rus Çarı'na sadakat konusunda tereddüt sergilemeye başladılar. Averyanov'a göre, bu feodaller Ruslardan ücret olarak "para değil, ekmek" verilmesini, yani "bizim kendimizin bile bir şeyler almamızın çok zor ve sorunlu olduğu en ücra Kürt köy ve cemaatleri dahil her yerden toplanan aşar vergisinden elde edilen tahıldan yerel fiyatlara göre bir miktar ayrılmasını istemekteydiler."

Erivan birliğinin komutanı Tuğgeneral Suslov, Kürtlerin bu istikrarsızlığına bozularak, başkomutana şunları rapor etti:

> "Bizim salt şefkat göstermemiz Kürtleri yanımıza çekmemize yetmemektedir; ancak birliklerimizin yakında olması ve korku vermesi onların sakin durmalarını, bize itaat etmelerini sağlamaktadır. Aslında, bu topluluklardan çapulculuğuyla bilinen herhangi birisinin acımasızca yok edilmesi, diğerlerini korkutmak bakımından gayet yararlı olacaktır." (Averyanov)

Kürtlere karşı böyle bir kıyım hareketi için fırsat doğdu. Bir Kürt şeyhi, 27 Eylül günü Karakilise ile Surp Ohanes arasındaki kervan yolunda bir İran kervanına saldırdı, tamamen yağmaladı, bu arada yüklerinin arasında para olduğu düşüncesiyle Rus posta aracını da soydu. Bu Kürtlerin Haydaranlı aşiretinin Ruslarla işbirliğine yanaşmayan ve Van Gölü ile Aladağ arasındaki Zilan Deresi bölgesinde göçebe yaşamı sürdüren bir koluna mensup olduğu tespit edildi. General Suslov'un talimatıyla oraya Binbaşı Korenitski komutasında 200 Kazak, 2 bölük ve bir takımdan oluşan Müslüman milis gücü gönderildi. Bunlara şu görevler verilmişti: "Aladağ'ın arka tarafına gizlice geçerek, ikmal araçları kullanmadan hafif atlı birlikler halinde Zilan Deresi mevkiinde Kürtlere saldırmak; göze çarpan herkesin ateş ve kılıçla yok edilmesi, başkalarına gözdağı vermek ve tedhiş amacıyla genel olarak acımasızca cezalandırmak."

Rus Çarı'nın bu uşağının Kürtlere nasıl davrandığı, Yüzbaşı Averyanov'un destansı anlatımından açıkça görülmektedir:

> "2 Ekim'de askeri birlik, Surp Ohanes'ten hareket etti ve 5 Ekim günü hiç beklenmedik biçimde buradaki köylere saldırdı. Kürtler evlerinden ve çadırlarından dışarı fırladılar, malvarlıklarını kurtarmayı bile düşünmeyerek, dağınık halde peşlerinden kovalamakta olan ve önlerine çıkan herkesi kılıçtan geçiren piyade ve atlı askerlerin ateşleri altında yakın tepelik-

lere saklanarak canlarını kurtarmaya çalıştılar. Bu arada piyade askerler, tahıl tınazlarını ateşe verince her şey, köyler, ot ve tahıl tınazları, alev alev yanmaya başladı. Kürtlerin çadırlarını bir araya topladılar ateşin içine attılar. Tahıl ve diğer malların muhafaza edildiği ambarları patlattılar, tahılı etrafa dağıttılar, eşyaları ateşin içine attılar. Civardaki tüm hayvanlar, atlılarımız tarafından toplandı. Yakındaki tepeliklere sığınan Kürtler bağırıyor ve ateş ediyorlardı, ama dağdan inmeye ve mallarının yakıldığı yere yaklaşmaya cesaret edemiyorlardı; yığınlar halinde piyadeleri kollayan mangalar onları engelliyordu. Bu kıyım, yaklaşık 3 saat sürdü; toplam 11 köy, 300 çadır, 2 değirmen, bol miktarda un, köy tarlalarında bulunan ot ve tahılın tamamı yakıldı. Daha değerli eşyaların tamamı askerler, Kazaklar ve milisler tarafından götürüldü. Geriye dönüşte birliğimiz birkaç bin dolaylarında her cinsten hayvan ve bu arada atı da beraberinde götürdü."

Bu korkunç kıyım, ki hatta Averyanov bile onaylayarak acımasız diye tanımlamaktadır, Çarlığın Kürtlere karşı uyguladığı "böl yönet" stratejisinin bir parçasıydı.

1853-1856 savaşı sırasında bu stratejinin somut sonuçları önemsiz denecek kadar azdı, ama başka türlü de olamazdı, zira feodallerin parayla ayartılması ancak zaferin ayarlayan taraftan yana olması durumunda geçerliydi... Ve Çarlık, Kürtlerden duygusal bir bağlılık elbette ki beklememeliydi.

Daha önceki savaşta olduğu gibi bu savaşta da Çarlık generalleri, iki Kürt alayı kurdular. Erivan birliğine bağlı Kürt alayı, Erivan ve Ağrı Dağı Kürtlerinden kurulmuş olup, binbaşı rütbesi verilen Kürt Cafer Ağa'nın komutası altındaydı. Kürt alaylarında alt komuta görevleri ise Kazaklarca yerine getirilmekteydi. Alaylarda hizmet veren Kürtler, aylık maaş ve atların bakımı için ayrıca bir meblağ almaktaydılar; ama onlar genellikle paralarını biriktiriyor ve

köylerde yaptıkları soygunlarla geçiniyorlardı. Savaşta bu alaylar kötüydü. General Murayev şunu not etmek zorunda kalmıştı: "Üstünlüğün kimden yana olacağını kestiremedikleri sürece, kendi din kardeşleri olan Türklere karşı hevessizce savaşmaktaydılar." Kürt alayları dışında, Ruslar yerli Müslüman ve Ermenilerden de milis güçleri kurmuşlardı.

Yine bu savaş döneminde Çarlık generalleri Türkiye'ye karşı mücadelede Kürtlerin daha kapsamlı biçimde kullanılması konusunu gündeme getirdiler. Kürtlerin Rusya'ya bağlı Güney Kafkas sınırları içine getirilmesi konusunda generaller arasında görüş ayrılığı vardı. Çoğunluğu temsil edenler, Kürt aşiretlerin Güney Kafkasya topraklarına ve Rus işgal bölgesine yerleştirilmesine karşı çıkmaktaydı.

Albay Lihutin bu yaklaşımı çarpıcı biçimde ifade etmiştir:

> "Onlardan şimdiki kadar bir miktar insanın Rusya sınırları içerisinde bulunması yararlıdır; gerektiğinde onlar üzerinden Türkiye Kürtlerini kolaylıkla etkilemek mümkündür. Fakat kitle halinde bir yer değiştirme yararsız ve uygulanması da imkânsızdır. Kürtlerin tamamını göç ettirmek olanaksız, zira Kürdistan çok geniştir.
>
> "Şimdiki aşamada Türkiye'nin zayıflığını ve çöküşünü belirleyen unsurlardan birisi olarak onların orada kalması daha uygun; onlar bize şimdilik sadece bunun için gerekmektedir. Eğer onların tamamını kendi topraklarımıza alırsak, Türkiye'nin yaralarından birisini tedavi etmiş oluruz. Türkiye içinde bulundukları sürece onların bizden yana sadakatini ümit edemeyiz. Onlar işlerine geleni yapacaklar; hem bizden hem Türklerden bahşiş alacak, hem bizi hem onları yağmalayacaklar, kendileri için daha tehlikeli gördükleri zaman hem bu tarafa hem de diğer tarafa yardım edecekler."

Prens Bebutov ise diğer yaklaşımı savunmaktaydı; Rusya sınırları içine olabildiğince fazla Kürt göçünden yanaydı.

Diğer bakış açısı Çarlığın Kürtleri kendi tarafına çekme meselesine verdiği büyük önemi göstermektedir. Çarın kendisi Kürtlerin kazanılmasına ciddi anlam yüklemiştir. Prens Dolgorukov, General Muravyev'e yazdığı 6.5.1855 tarihli mektupta şu ifadeleri kullanmaktadır:

> "Zatıâlileri izin verirlerse, bu ilişkilerin devam ettirilmesi öncelikli bir konudur. Artık onlar bize önemli katkılarda bulunarak, sınırlarımızı o yırtıcılardan korudular; ama yüce hedef, ancak Kürtlerin açık biçimde Türklerden kopmaları ve önümüzdeki harekât döneminde birliklerimize destek vermeleri durumunda tutturulabilecektir. Emrinizdeki tüm yöntemleri kullanmayı şahsınızdan isteyerek, bu amaç için ayrılan paralara acımadan, söz konusu ilişkilerin ilerideki seyri konusunda tarafınızın bilgilendirilmesini arz ederim."

1853-1856 Savaşı, Türkiye sahasındaki savaşlar bağlamında Kürt unsurunun ne kadar önemli olduğunu Çarlık generallerine gösterdi. Hatta Rusların bu savaş sırasında Güney Kafkasya'da genellikle zayıf olan askeri başarıları çerçevesinde bile Kürtlerin Ruslarla beraber hareket etmeleri önemli rol oynamıştır. Rus generaller, genel askeri koşullar yüzünden Yezdanşir İsyanı'na destek vermek için zamanında Hakkâri üzerine yürümediklerine çok üzgündüler. Ayrıca Asurî Patriği Avraam da onları ısrarla davet etmekteydi. "En Hıristiyan" patrik olan Avraam, ellerini Rus altınlarıyla ısıtmak konusunda pek de hevessiz sayılmazdı. Patrik, 1855 Mart'ında Albay Hreşatinskiy'e şunları yazdı:

> "Sevgili Albayım, Van üzerine hareket ettiğinizde, benim de birliklerle beraber sizin yardımınıza gelebilmem için bir hafta önceden bana haber vermenizi rica ederim. Hareketiniz konusunda acele ediniz. Bu durumda kısa bir zaman içinde Van'ı

alabiliriz... Tüm bu konuları Prens Bebutov'a rapor etmenizi ve onun bizden yana emin olmasını iletmenizi rica ederim. Ben sizden yanayım ve her konuda yardımcı olacağım... Sizin birliklerin Van'a girmesi durumunda, Musul'dan Van'a kadar olan bölgenin tamamını işgal edeceğimi taahhüt ederim."

Bir sonraki mektubunda ise patrik, emrindeki birliklere dair Rus generallerin sorusuna yanıt olarak şunları yazmaktaydı ve "ücret" konusunu açıkça ima etmekteydi:

"Emrimde harekete hazır ne kadar asker olduğu konusunda bilgi istemişsiniz. Ama bildiğiniz üzere onların sayısını belirlemem zor, çünkü iktidar yetersizliği ve kaynak sıkıntısı yüzünden onları besleyemiyorum ve bu yüzden sayılarını da tam olarak bilmiyorum. Yalnız size şunu arz edebilirim; emrimde Asurîlerin yaşadığı 8 eyalet var ve bunların tamamı yaşlarına bakmaksızın sizleri karşılamak için Van'a gelmenizi beklemektedir."

Rus Çarlığı, savaşın merkez alanı olan Kırım'da bu savaşı kaybettikten sonra, Doğu Türkiye'de padişahın imparatorluğunu kemiren unsurlarla önemli ve sağlam bağlar kurmaya çalıştı; bunlar 1877-1878 savaşında işine yaradı.

1877-1878 Savaşı'nda Kürtleri Kazanmak İçin Mücadele

Sultan hükümeti, Doğu Savaşı'yla 1877 Savaşı arasındaki 20 yıllık süreyi, Kürtleri yeniden fethetmek için kullandı. Zira daha önceki savaşlarda görüldüğü üzere, Kürt feodaller "Beyaz Çarın" generallerinin doğrudan destekçilerine dönüşmekteydiler.

Öncelikle, Yezdanşir İsyanı bastırıldığında Hakkâri Kürtleri cezalandırıldı. Kürtlerin başlıca "fatihi" ve "dizginleyicisi" etkili ve acımasız bir Kars Kürdü olan İsmail Paşa idi.

Rus emperyalizminin destekçisi olan Kürt aşiret reislerini ortadan kaldıran Sultan hükümeti, yok edilen Kürt feodal ailelerin yerine getirilmek üzere, şeyhleri aktif biçimde öne çıkarmaya başladı; bunlar Türkiye politikalarının Kürtler arasında uygulayıcıları olacaklardı. Savaş arifesinde Kürtler arasında Sultan hükümeti, bir numaralı "propaganda ve ajitasyon" sorumlusu olarak küçük bir Hakkâri aşireti Oramar'ın başı olan "canlı aziz" Şeyh Übeydullah'ı öne çıkardı. Kürtler arasında kendi ajanları bulunan önde gelen Çar danışmanları, Übeydullah'ın Türkler tarafına geçmesini, Kürtlerin Türkiye'yi korumak için harekete geçmesinin başlıca nedeni olarak görmekteydiler. Oysa savaş deneyimleri şunu göstermekteydi; Rus altınları ile Çarlık generallerinin entrikaları bu "canlı aziz"lerden daha güçlüydü.

Kürtler, öncekilerde olduğu gibi bu savaşta da savaşan taraflar arasında bocaladılar, daha kuvvetli olanla "Kürtlerin sempatisine" daha iyi ödeyen arasında gidip geldiler.

Babıâli, özellikle Dersim Kürtlerinin fiilen itaat ettirilmesine özel mesai harcamaktaydı. Bunların Rus yanlısı tutumları, Türkiye'ye pahalıya mal olabilirdi. Merkezi Diyarbakır'da olmak üzere Kürdistan mutasarrıflığına atanan İsmail Hakkı Paşa Kürdistan'ın değişik bölgelerinde gayet başarılı operasyonlara imza attı. Paşa, Botan ve Hakkâri Kürtlerini ateş ve kılıç gücüyle hizaya getirdi, ama Dersim dağlarına girmeye cesaret edemedi. Osmanlı hükümeti Dersimli Kızılbaş Kürtlerin vergi ödemelerini ve askerlik hizmeti yapmalarını istiyordu. Bazı feodalleri satın alarak ve bahşişler vererek Türkler, bazı başarılar elde ettiler. Örneğin Kürtlerin eliyle Erzincan'dan Diyarbakır'a karayolu yapıldı ve Türkler, Hozat ile Mazgirt'e garnizonlar kurdular. Fakat savaşın hemen öncesinde Dersimliler kaymakam Güllabi Bey ile 30 akrabasını öldürerek tüm hainleri sert biçimde cezalandırdılar. Türkler, savaş sırasında Hozat ile Mazgirt'teki garnizonlardan çıkınca boş kalan kışlalar hemen ateşe verildi.

Savaş başlayınca, sultanın kefereye karşı cihat ilan etmesine rağmen, Dersim Kürtleri "silahlı tarafsızlık" konumunu sürdürdüler. Orta Dersim bölgesinde Türklere düşman olan Şeyh Süleymanoğlu ile 12.000 savaşçısı vardı; şeyhin bizzat yanında her an savaşa hazır durumda 5.000 silahlı Kürt bulunmaktaydı. Bazı Dersim beyleri Erzurum'daki Rus konsolosu aracılığıyla Rusya'ya hizmetlerini sundular. Çarlık askeri rütbeleri ile Rus altınlarının peşinde olanlar arasında Mazgirt kaymakamı Kürt Mansur Ağa da vardı.

Türkler, Şeyh Übeydullah ile İsmail Hakkı aracılığıyla Van, Beyazıt, Erzurum ve Kars Kürtleri arasında daha yoğun faaliyet yürütmeye çalıştı. Bu amaçla Şeyh Übeydullah, kendi tekkesi ve 300 müridi aracılığıyla Van vilayetine geçti; burada Kürtler onun etrafında toplanmaya başladı.

Çarlık generalleri de uyumuyordu. Daha 1876 Kasım'ında İstanbul'daki Çarlık Büyükelçisi İgnatyev, Başkomutan olan Grandük'e şu bilgileri rapor etti:

> "Kafkas yönetimi kesinlikle Kürtlerin desteğini temin etmeli ve eski savaşlarda olduğu gibi gizli ilişkiler kurmalıdır; aksi takdirde Türk yönetiminin arayışları ile İngiliz entrikaları Kürdistan'ın tüm savaşçı halkını Rusya'ya karşı yöneltecek. Zaten Babıâli de Kürt reislerden 60.000 savaşçı temin edilmesi konusunda bir öneri almış durumdadır ve bunları düzenli orduya katmayı planlıyor."

General Loris-Melikov, bu endişelerin abartılmış olduğunu ve "Kürtlerin, kim daha fazla ödeme yaparsa ve nerede daha fazla kâr görürlerse onun yanında olacaklarını" düşünmesine rağmen, yine de sınır bölgelerinde Kürt elebaşıların parayla ayartılmalarını ve özellikle milislere iyi ücret ödenmesini örgütlemeyi önemli bulmaktaydı. Bu ödemeler atlı başına 10 ruble ücret, ayrıca erzak, içecek ve atlar için yem tahsisatını öngörmekteydi.

Kürtler arasında Rus politikalarının uygulayıcıları, geçen savaşta Erivan birliğine bağlı Kürt milisleri komuta eden Tümgeneral Cafer Ağa ile Doğu Savaşı sırasında ikinci Kürt alayını komuta eden Kağızman kaymakamı Ahmet Ağa gibi iki Kürt önderdi. Bunlardan ilki, toplam 4.000 çadırlık Celali ve Cunan Kürtlerini Rusya tarafına çekecekti; diğeri ise yaklaşık 1.500 çadırlık Zilanlı, Cemaldini, Spiki, Kaskan aşiretleriyle ilişkiler kuracaktı.

1876 Kasım'ında Kars Kürtlerinin aşiret reisleri itaatlerini ifade etmek üzere Gümrü'ye General Loris-Melikov'a geldiler. Loris-Melikov bunlara "parasal ödüllendirme" yaptı ve Ruslar sınırı geçene kadar Kürtlerin bekleme konumunda kalmalarını ve soygun yapmamalarını istedi. Çarlık generallerinin şanssızlığı... Askeri harekâtların arifesinde Cafer Ağa öldü ve bununla da Beyazıt sancağındaki Kürtler ile ilişkilerde ve onlar üzerindeki etkilerde bir kopukluk oluştu.

Bir yandan da Türkler, Kürtleri Ruslardan koparmak için her türlü önlemi almaktaydılar. Birçok yerde, bazı aşiretler arasında Türk paşaları bahşişler, vaatler ve tehditler sayesinde Rus etkisini felç ettiler ve Kürtleri kendi yanlarına çektiler. Beyazıt paşalığındaki Kürtler hem nakdi hem de ayni (Kürt kadınların Türk askerler için çorap örmeleri de dahil olmak üzere) yükümlükleri yerine getirmeye başladılar. Bu durum Çarlık generallerini endişelendirdi.

Harekâta başlamadan önce General Loris-Melikov, General Pavlov'a gönderdiği yazıda şunu ifade etmekteydi: "Beyazıt yakınlarında karşımıza en az 20.000 Kürt savaşçı çıkarılacaktır." Bu endişeler doğrulanmadı, zira Van'daki Türk birliğinin komutanı Faik Paşa, kendi sancağı altına 8-9 bin Kürdü ancak toplayabildi; bu da çok geç, 1877 Mayıs'ında gerçekleşti. Türk komuta kademesinin dikkatini Rusların kuşatmaya karar verdikleri Kars'tan uzak tutmak için Erivan birliğine "kayıpları umursamayarak, düşmana karşı hemen harekâtlar başlatmak" emri verildi. Bu saldırı hareketi, Ruslar açısından başarısız oldu. Türklerle ve Kürtlerin düzensiz atlı birlik-

leriyle bazı çarpışmalar sonucunda Ruslar, Beyazıt'tan geri çekilmek zorunda kaldı.

Fakat ilk başlardaki zaferler ve akabinde Beyazıt üzerine yapılan saldırılardaki başarısızlık sonucu Kürt atlılar arasında bozgun başladı; Kürtler komutanlara itaat etmediler ve hatta "canlı aziz" olarak gördükleri kendi şeyhlerini bile dinlemediler. 8 Haziran 1877 günü Van birliği komutanı Faik Paşa, Türk orduları Başkomutanı Muhtar Paşa'ya şunu yazmaktaydı:

> "Ben kesinlikle emin oldum; bu başıbozuklardan herhangi bir yarar sağlamak olanaksızdır ve belki atlıları akınlar ve soygunlar yapmak için işe yarayabilir."

Daha sonra Faik Paşa, düzensiz Kürt birliklerin başında bulunan kişilerin (şeyhlerin) kendisine bağlanmasını ve en disiplinsiz unsurların ise evlerine geri gönderilmesini istedi. Muhtar Paşa, 13 Haziran 1877 tarihinde Faik Paşa'ya telgrafla şu talimatı verdi:

> "Çoğunlukla soygun için tutuşan düzensiz birliklerimizin Erivan eyaletine dolup taşmalarını sağlayın."

Kürt çetelerin önemli bölümü Beyazıt vadisinde ortaya çıkarak, orada yönetimin talimatıyla "soygunculuk yaptılar." Geriye kalanlar ise Faik Paşa'nın da raporunda belirttiği gibi, silah ve mühimmatlarıyla beraber firar ederek, Ermeni köylerini ve Türk ordusunun cephe gerisini tahrip ettiler. Kars paşalığında Çarlık generalleri Kürt beylerini yanlarında tutmayı başardılar.

Böylelikle savaşın ilk döneminde Beyazıt ve Van Kürtleri, zafer terazisinin kimin lehine olacağını kestiremediklerinden Türklerin safında hareket ettiler, ama disiplinsiz davranışlarıyla onlara yarardan çok zarar verdiler. Savaşın ikinci döneminde Ruslar Kars'ı aldıktan sonra Kürtler, Türklerden koptu ve Rusların yanında Türklere karşı savaşmaya başladı. Şeyhler, Deveboynu yakınlarında uğradıkları yenilgi sonrasında haekâtlardan koptular. İsmail Hakkı Pa-

şa'nın otoritesi de söndü. Deveboynu yenilgisi sonrasında, 1877 Kasım sonlarına doğru Türk ordusunda sadece 55 piyade taburu, 6 batarya ve 2.000 kadar Kürt ve Çerkez atlısı vardı.

Savaşın genel seyrinin Rusya lehine değişmesi ve Rusların Hınıs Kalesi'ni almasıyla başlayan süreçte, Rus komutanlığı Kürtleri daha aktif biçimde kendi tarafına çekmeye çalıştı. 19 Aralık 1877 yılında Loris-Melikov, Erzurum valisi General Şelkovnikov'a şu talimatı gönderdi:

> "Hınıs Kalesi'nin işgali sonrasında Türkiye Kürtleriyle ilişkilerimizi başlatmak zamanı gelmiştir. Bu konu, bizim için her yönüyle büyük önem taşımaktadır. Kürtler, bizim tarafımıza geçmeleri durumunda, ileride başlatılacak olan askeri operasyonlarda bize önemli katkılarda bulunabilir, Türk hükümetini ise gayet zor durumda bırakabilir... Ama bu kavim, özellikle paraya düşkünlüğü ile bilinmektedir, dolayısıyla onların önemli reislerini bizim yanımıza çekebilmek için masraflardan kaçınmamak lazım; yalnız halk üzerinde gerçekten etkili olan kişileri seçmek gerekir."

Türk ordusunun bozgunu ve Çar altınları yapacağını yaptı. Kürt aşiret reisleri ve yerel yöneticiler, öncü Rus birliklerini tantanayla karşıladılar. Rus birlikleri, bu yönetimleri olduğu gibi bıraktı; bazı bölgelerde sultana ödenen aşar vergisinin Rus hazinesine ödenmesine yönelik yükümlülük getirdi, tahıl ambarlarını mühürledi ve yerel yönetimlerin koruması altına bıraktı. Buna paralel olarak düzensiz Kürt birliklerinin kurulması çalışmaları yürütüldü. Rusya ve Türkiye Kürtlerinden toplam 13 atlı bölük kuruldu. Beher atlı neferin masrafı hazineye aylık 30-35 rubleye mal olmaktaydı. Bu bölükler (Erivan ve Kars birliklerinde) çatışmalara katılsalar ve Çarlık uzmanlarına göre iyi bir davranış sergileseler de, özel bir askeri değerleri yoktu ve herhangi bir kahramanlık gösterememişlerdi. Esasında onlar daha çok siyasal gerekçelerle, "bize zararlı olan unsurların Kafkasya'dan uzaklaştırılması amacıyla" kurulmuştu. (Averyanov)

Savaşın sonuna doğru Ruslar, Türkiye Kürdistanı'nda duruma hâkim olmayı başardılar.

Savaş bitince Türkler, Rusya'nın doğrudan destekçileri olarak Kürt feodalleri cezalandırmak amacıyla, Kürtlere karşı yeni bir savaş başlattı. Kürt feodalleri de Türk devletinin ve Sultan ordusunun zafiyetini fark ederek, Türk hâkimiyetinden kurtulmaya ve bağımsızlıklarını kazanmaya karar verdiler.

1878 Sonbaharında Bedirhan aşiretinden olan Botanlı etkin feodallerin önderliğinde başlatılan muazzam Kürt isyanı şu bölgeleri kapsamaktaydı: Van, Muş, Bitlis, Hakkâri, Botan, Behdinan. İlk başlarda Kürtler, Türkleri bir dizi yenilgiye uğrattılar. Yalnız sonradan kısmen Kürt feodallerle anlaşarak, kısmen de askeri baskılar sonucunda sürekli isyan halinde olan Kürdistan sakinleştirildi. Fakat 1880 yılında Kürdistan'da Şeyh Übeydullah önderliğinde ama bu defa İran'a karşı bir isyan başlatıldı.

Dünya Savaşı Öncesinde Kürdistan'da Çarlığın Emelleri

İran 1907'de İngiliz ve Rus etki alanlarına bölündükten ve Orta Asya'nın sömürülmesi konusunda İngiltere ile anlaştıktan sonra Rus emperyalizmi, birçok konuda İngiltere'nin kısmi de olsa gösterdiği direnişi aşarak İran ile Kuzey Kürdistan'ı ele geçirebilmek için uygun koşulları önceden oluşturmaya çalıştı. Nihai amacı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde Boğazlar'a hâkim olmak ve Basra Körfezi'ne çıkış elde etmekti.

Bu amaçla Kuzey İran'da ve Türkiye'nin doğu vilayetlerinde konsolosluklar, temsilcilikler kuruldu, konsolosluklara bağlı okullar ve misyoner kurumları, matbaalar, bankaların ve ticari şirketlerin şubeleri peş peşe faaliyete başladı. Bütün bu görevlerde açık ya da gizli ajanlar, Genelkurmay subayları ve değişik derecelerden memurlar bulunmaktaydı; tamamı Genelkurmay'ın 2. Ober-Kvar-

tirmeysteriyle[10] bağlantılı subaylar olup net olarak belirlenmiş görevleri yerine getirmekteydiler. Bazıları Ermenilerin zihniyetini isyan için hazırlamakta, diğerleri Asurîleri "Ortodoksluğun kucağına" çekmek için çalışmalar yapmakta, üçüncüler ise Kürt aşiret reisleriyle ilişki kurarak sık sık onların anlaşmazlıklarına müdahale etmekte ve toprak sorunlarını kendi dostları lehine çözmekteydiler. Dördüncüler yolların ve dağ geçişlerinin ölçümlerini yapmakta, beşinciler de Türkiye ve İran'a karşı isyanların hazırlıkları kapsamında Ermenilere ve Kürtlere silah dağıtmaktaydı. Bir sözle, "uygun bir savaş alanı" oluşturmak ve yeni sömürgeler elde etmek amacıyla, emperyalist cephaneliğin tüm araç ve yöntemleri devreye sokulmuştu.

Ağabeyi İngiliz emperyalizmini örnek alan Çarlık, Urmiye'de "Ortodoks misyoner örgütü" ve buna bağlı da bir matbaa kurdu.

Dünya Savaşı arifesinde Şam'daki Çar konsolosu Prens Boris Şahovskiy,[11] Şam vilayeti piskoposu Pyotr aracılığıyla Süryani-Yakubi cemaatiyle başarılı görüşmeler yapmaktaydı:

> "Amaç onları Ortodokslukla yeniden birleştirerek, Güney Kürdistan'da Rusya'nın etkinliğini arttırmak ve Süryani-Yakubiler arasında Filistin Cemiyeti'ne bağlı okullar şebekesi kurmaktı." (Şahovskiy'in 1914 tarihli raporu).

B. Şahovskiy, kendi çalışmalarıyla ilgili şunları yazmaktadır:

> "Görüşmelerim başarılıydı ve 1913 sonları ile 1914 başlarında bu projeyi Dışişleri Bakanlığı'na sundum. Projem kabul edildi ve gereken ödeneğin ayrılabilmesi için onun finansal boyutu üzerinde çalışmakla görevlendirildim. 1914 Sonbaha-

10 Karargâhta askeri operasyonları planlayan general. -M.P.

11 Şahovskiy'in Sovyet döneminde Ankara'dan yazdığı raporunun tam metni kitabımızda yayımlanmıştır. Ayrıca Şahovskiy'in Birinci Dünya Savaşı sırasında 3 Ocak 1917 tarihinde Tiflis'te yazdığı Kürtlerle ilgili çalışmalarını anlattığı "gizli" ibareli 30 sayfalık raporu için bkz. Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVİA) fond 2168, liste 1, dosya 264, yaprak 1-15, 1 arkası-15 arkası. -M.P.

rında ise Çölemerik[12] Asurîlerinin birleştirilmesi amacıyla hem bizim kilise hem de Koçanis'teki Antakya patriği tarafından bir ruhban heyeti gönderilecekti. Dünya Savaşı'nın başlaması bunu engelledi."

Çar diplomatları ve Genelkurmay, Kürtleri de ihmal etmiyorlardı; Kürt atlılardan oluşturulan Hamidiye Alaylarının kurulmasıyla onlar özellikle önem kazanmış durumdaydı.

İngiliz ve Rus diplomatların fazlasıyla istismar ettiği Türkiye-İran sınır tartışmaları, Rusya'nın resmi ve gizli ajanlarının Kürdistan'ın derinliklerine doğru fazla ilerleyebilmelerini sağladı. Alman Genelkurmayı'nın kışkırttığı Jöntürkler, Rusya'nın iç ve dış politikadaki zorluklarından (Rus-Japon Savaşı'ndaki yenilgi, 1905 Devrimi) yararlanarak, 1905 yılından itibaren Kürtlerin desteğiyle İran'ın Urmiye civarındaki topraklarını işgal etmeye başladılar. İşgal birliklerinin başında bulunan Jöntürk subayları, siyasal çıkarlar kapsamında yerli feodallerin çıkarlarını da gözetmek ve köylülerle flört etmek zorundaydılar, zira onlardan "dehalet" (halkın "gönüllü olarak" Türkiye'ye katıldığını gösterir belge) almaya çalışıyorlardı. Çarlık Rusyası, Türk işgal birliklerinin Urmiye Gölü'ne ve Bakû'ye yaklaşmasından haklı olarak korkmaktaydı. İngiltere ile anlaşan Çarlık diplomatları sınır anlaşmazlıklarına müdahale etmeyi ve onu kendi lehinde çözmeyi başardı. 1911 yılında komiserler (Rusya adına Minorskiy, İngiltere adına Shiple), başlarındaki adamları ve konvoylarıyla Türkler tarafından işgal edilmiş olan sınır bölgelerini incelediler. Bu inceleme, açıkça taraflı biçimde yapılmaktaydı; zira İran çıkarları lehine Türkiye çıkarlarının zarar görmesi hedeflenmekteydi. 4 Kasım 1913 günü İstanbul'da Rus ve İngiliz diplomatların ağır baskıları altında Rusya, İngiltere, İran büyükelçileri ile Türkiye hükümeti arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma kapsamında İran ile Türkiye arasında

12 Hakkâri. -M.P.

belirlenen sınır "adaletin meşru kurallarına ve Rusya çıkarlarına eşit derecede uygun olacaktı."[13]

1914 yılı boyunca (15 Ekim'e kadar) Rusya, İngiltere, Türkiye ve İran temsilcilerinden oluşan karma sınır komisyonu, Ağrı Dağı'ndan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgede fiili olarak ayrıştırma çalışmaları yaptı. Rus ve İngiliz emperyalistlerin baskısı ve bizzat katılımıyla yapılan bu sınır belirleme süreci Türkiye'nin çıkarlarına zarar verdi ve bugüne kadar Türkiye ile İran arasında sınır çatışmalarının çıkmasına neden olmaktadır.

Önce Trablus ve daha sonra da Balkan Savaşlarıyla uğraşan Jöntürk hükümeti, kendi işgal birliklerini İran Kürdistanı'ndan çekmek zorunda kaldı. Türk işgalcilerin yerini Rus birliği aldı. Böylece Rus Genelkurmayı "savaş alanının manevi hazırlıklarını" yapmakla kalmadı, aynı zamanda savaş çıkması durumunda Türk ordusunun sol kanadına tehdit oluşturmak amacıyla kendi birliklerini Maku, Tebriz ve Urmiye'ye yerleştirdi. İsmail Ağa (Simko) vb. türünden aşiret reislerini parayla ayartmak dışında, Rus Genelkurmayı birçok bölgeye kendi ajanlarını (sömürgecilerini) yerleştirdi ve bunlara geniş araziler satın aldı.

Nihayet 26 Ocak 1914 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında, Kuzey Anadolu'da reformlar yapılmasına ilişkin anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Ermenilerin koruyucusu rolünü üstlenen Rusya, Türkiye'nin doğu vilayetlerinde duruma tamamen hâkim olmaktaydı.

Dünya Savaşı'nda Kürtleri Kullanmak İçin Verilen Mücadele

Dünya Savaşı boyunca savaşan taraflar, dönüşümlü başarılar göstererek Kürtleri kendi yanına çekmeye çalıştı. Maalesef bunun

13 *Materialı Po İzuçeniyu Vostoka,* 2. basım, Sekretno, Sankt-Petersburg, 1915. -Kürdoğlu

(Kürtleri "işlemenin") mekanizmaları hâlâ saklı tutulmaktadır. Bu ilginç konu ancak ileride, arşiv belgeleri titizlikle incelendikten sonra açıklığa kavuşturulabilecektir. Şimdilik ise, emperyalist ajanların Kürtleri kullanmak için verdikleri mücadelenin ancak bir şemasını çıkarabiliriz.

1914 Ekim sonlarında (28-29 Ekim) Novorossiysk ile Sivastopol'un (Almanya'dan Türkiye'ye gelmiş olan) Göben ve Breslau kruvazörleri tarafından bombalanmasıyla Almanya Türkiye'yi fiilen savaşa sokmuş oldu. 1914 ortalarında (14 Kasım) Türkiye sultanı ve bütün Müslümanların halifesi, Müslümanların İtilaf Devletleri'ne karşı kutsal savaşa girmelerine dair fetva yayınladı. Fakat bu fetva beklenen sonuçları vermedi. Mısır, İngiltere tarafından işgal edilmişti. İngilizler tarafından satın alınan Araplar, Türklere karşı hareket etmekteydiler; Kürt feodaller ise eskiden beri olduğu gibi, kim daha çok altın verirse ona satılmak ümidiyle bekleme konumundaydılar.

1914 sonları ile 1915 başlarında Enver Paşa, Alman askeri heyetinin başı Liman von Sanders'e rağmen bu bölgedeki Rus birlikleri ile istasyon şeflerini imha etmek ve Azerbaycan Türklerinin yardımıyla Rusların sol kanadına tehdit oluşturmak amacıyla Türk askeri birliklerini İran üzerine sevk etti. 15 Ocak 1915 günü Türkler, Tebriz'i ve sınır boyu bölgelerini işgal ettiler. Rus birlikler çekildi, birçok yerde ise Çarlık konsolosları ve ajanları imha edildi. Böylelikle bu bölgede Ruslar ile Kürtlerin bağlantıları geçici olarak koptu ve daha önceden yerleştirilmiş olan Rus istihbarat şebekesi felç edildi.

Ancak 1915 sonlarında Rus birlikleri, Türkleri buralardan çıkardılar ve Kuzey İran'ı kendileri işgal ettiler. Burada Kürtlerle ilişkiler kurdular, bahsi geçen ve savaş döneminde aylık 5.000 altın ruble alan Simko'yu ayarttılar. Fakat Çarlığın Kürtlere yönelik politikaları, Ermenilere yönelik politikalarla çelişmekteydi. Mesela şu; Ermeni Taşnaklar savaşın başından itibaren, Rus altınlarının ve silahlarının yardımıyla, kendi gönüllü birliklerini kurmaya ve Müs-

lüman halkı yağmalamaya başladılar. Bu durum Kürtleri Ruslardan uzak tutmaktaydı.

Dünya Savaşı sırasında Kürtlerle ilişkiler konusunda Çarizmin en önemli elemanı, Prens Boris Şahovskiy idi. Savaştan önce Şahovskiy, Şam'da Çarlık konsolosu olarak görev yapmaktaydı; orada Türkler tarafından tutuklanmış, Kürtlerin yardımıyla esirlikten kaçmış ve Kafkas Cephesi karargâhı bünyesinde Kürtlerle İlişkiler Dairesi'nin başına getirilmişti. Şahovskiy'in, Dünya Savaşı sırasında Kürtlerin Ruslarla ilişkilerini anlattığı anıları belge niteliği kazanmış durumdadır:

> "Türkiye'ye karşı savaş harekâtları başladığında, Resul Bey Şemşedinov ve kardeşi Hamit Bey (Eyüp Paşa'nın oğulları), emirlerindeki Hamidiye Alayı ile beraber Karakilise'den gelerek hemen Rusların tarafına geçtiler. Diyadin bölgesinin etkili beyi Mehmet Bey, Adamanlı Kürtlerin reisi Ali Bey bize teslim oldular; bütün Haydaranlıların reisi ve muazzam etki sahibi Van Gölü'nün kuzey kıyısındaki Patnos'dan Kör Hüseyin Paşa bizim tarafa geçmeye hazırlanıyordu ve sadece bizim yaklaşmamızı beklemekteydi. Fakat bütün bunlar yüksek komuta kademesinin uyanmasına yetmedi; onlar Kürtlerin bizden yana bu denli keskin biçimde değişmiş olan sempatilerini değerlendirmek istemedi ya da beceremedi; her şey çok hızla çöktü ve yalnız epey sonra ben, Kafkasya'daki başkomutanın talimatı doğrultusunda Kürtleri yanımıza çekmek yönünde zorlu çalışmalara başlamak zorunda kaldım. Bunu başarabilmemin tek sebebi Bedirhan Paşa'nın oğlu, ailesinin Botan'daki haklarını geri almak isteyen Kamil Bey'in benimle çalışmasıydı. Tiflis valisi, kendi yönetimi döneminde Ermenilere yönelik takibat yapan Prens Golitsın'ın yerine atanmış olan Dük Vorontsov-Daşkov'du. Vorontsov-Daşkov'un gelişiyle her şey tersine döndü. Ermeniler Kafkasya'da kudret sahibi oldular ve

Ermenilerin etki alanına giren Düşes Vorontsova-Daşkova'nın yardımıyla istedikleri her şeyi yapmaktaydılar. Dük Vorontsov-Daşkov hastaydı ve Kafkasya'yı Düşes yönetmekte, herkes ona hesap vermekteydi. Bu yüzden askeri harekâtlar başladıktan sonra Kafkasya karargâhında ve Petersburg'da Tiflis'ten gelen raporlara dayanılarak eğilim Ermenilerden yana olup, onların yardımına büyük umutlar bağlanmış durumdaydı. Ermeni gönüllü birlikleri kurulmaya başlandı, Kürtlere ise hiç dikkat edilmedi. Taşnaksutyun, Büyük Ermenistan projesinin gerçekleştirilmesi yönünde aktif çalışmalar başlattı; bir yandan devlet yönetiminin tamamı ve ordu onların geniş çaplı provokasyon ve ajitasyonlarıyla Kürtlere karşı kışkırtılmakta; diğer yandan ise Ermeni gönüllü birlikleri kurulması öngörülen Ermenistan sınırları içinde kalacak olan Müslüman unsurları yok etmek amacıyla işgal edilen bölgelerde Müslüman halkı toptan boğazlamaktaydılar. Ermeni gönüllü birlikleri Beyazıt sancağındaki Kürt köylerine saldırdılar; köy halkı Rusların geldiğini düşünerek onları karşılamak için bir heyet gönderdi ama gelenler Ermenilerdi ve bu heyet üyelerini kestiler, köyü yıktılar, kadınlara tecavüz ettikten sonra halkın tamamını boğazladılar. Bir gözüyle Tiflis'i takip eden Rus komuta kademesi de Kürtleri sıkıştırmakta olup, Ermenilerin iğrençliklerine engel olmamaktaydı. Emirlerindeki Hamidiye alayıyla beraber Ruslar tarafına geçen Resul Bey ile Halit Bey hapse atıldılar. Mehmet Bey'in malları yağmalandı, karılarının namusu kirletildi. Ali Bey ve Beyazıt sancağının diğer beyleri alay komutanlığınca düzenlenen bayram etkinliklerine davet edildiler ama orada tutuklandılar ve Sibirya'ya sürüldüler. Ordu birliklerimizin geri çekilmesi durumunda Ermeniler bu durumu kullanmakta ve bir şekilde kurtulabilmiş Müslüman halkı kesmekteydi. Kürtleri esir almıyor, hemen öldürüyorlardı ve dolayısıyla bize de teslim olamıyorlardı. Elbette

bu durum Kürtleri hemen bizden uzaklaştırmakla kalmadı, onları bize karşı acımasızca savaşmaya itti, zira onlar çok iyi biliyorlardı ki, kimse onları af etmeyecekti ve ailelerini savundular. 1915 yılında ve 1916 başlarında Kürtlerin bu çılgın direnişi, bizim harekâtları dehşetli derecede zorlaştırdı ve herhangi bir keşif çalışmasını tamamen imkânsız hale getirdi. Ama yine de ilginç bir gerçektir ki, Kürtler Ruslara kin beslemediler, durumu görüyor ve bütün bunları Rusların değil, Ermenilerin yaptığını anlıyorlardı. Muş Ovası'nın ünlü elebaşı ve bize karşı çılgınca bir direniş sergileyen Hacı Musa Bey, Bitlis'teki birlik komutanının teslim olma yönünde önerisine karşılık olarak 1916'da gönderdiği mektupta duygularını şöyle ifade etmekteydi: 'Biz, Ruslara saygı duyuyoruz. Ama nasıl size teslim olur da, kendimizi emniyet ve güvende hissedebiliriz? Biz sanmıştık ki, Rusya güçlü bir devlettir ve herkese buyruk verebilir, ama şimdi görüyoruz ki Ermeniler Rusya'ya buyruk vermektedir.'"[14]

Böylelikle Çarlık yöneticilerinin, politikacıların ve gözdelerin Ermeni yanlısı politikaları Kürtlerin Rusya'ya kazandırılması konusunu olumsuz yönde etkiledi. Ancak Çarlık ajanlarının muazzam gayretleri, altınlar ve de Rusya mandası altında "özerk Kürdistan" kurulacağına dair demagojik vaatler sayesinde ve bu arada militan Taşnak eylemleri sınırlandırılarak Kürtlerin ruh halinde dönüşüm yapılabildi. Sözü Prens Şahovskiy'e bırakalım:

"1916 yılında Kamil Bey, aracılığıyla Botan Kürtleriyle irtibat kurdum ve bölgeye girecek olan Rus birlikleri içinde Ermenilerin olmayacağını garanti ettikten sonra (bu konuda başko-

14 Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus Kafkas Orduları Kurmay Başkanı L.M. Bolhovitinov'un benzer tanıklığını ve tespitlerini içeren resmi raporu için bkz. L.M. Bolhovitinov, *Ermeni Raporu,* yayına hazırlayan: Mehmet Perinçek, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2010. -M.P.

mutandan yetki almış durumdaydım) hemen bizle birleştiler. 1917 İlkbaharında Botan Kürtlerini artık ayaklanmaya hazır duruma getirdik. Bunlar daha 1916 Sonbaharında Türk iletişim hatlarını tahrip etmeye başlamış ve Türklere çok zarar vermişlerdi. Dersim Kürtleri de bizim ordu birliklerine çok iyi davranmaktaydılar, ama ordularımızı Dersim içlerine yine de Ermeniler yüzünden sokmadılar. Sadece küçük keşif kollarının girişine müsaade ettiler, kendileriyse Türkleri de bölgeye sokmuyor ve sürekli taciz ediyorlardı."

Prens Şahovskiy, Kürtler arasında yaptığı çalışmaları özetleyerek, Kamil Bey ile beraber muazzam çalışmalar yaptıklarını, bunun tam kapasiteyle ortaya çıkmasını Şubat Devrimi'nin engellediğini hüzünle ifade etmektedir. Gerçekten de yalnız Rus Devrimi ve tam olarak da ancak Ekim Devrimi, Çarlık diplomatlarının kötü emellerini dizginlemiş ve Kürt halkının kaderi üzerine emperyalist çıkarlar doğrultusunda oynanan kanlı oyunlara son vermiştir.

Bu tarihten sonra Kürdistan'da duruma hâkim olan İngiliz emperyalizminin ajanları, Kürtler arasındaki Alman etkisini yok etmeyi başardılar. İngilizler karmaşık bir entrika, ayartma ve şantaj ağı kurmaya başladılar. Bu arada Alman Genelkurmayı da Kürdistan ile civar bölgeleri gözden çıkarmadı.

Buşir'deki Alman Konsolosu Wassmuss[15] daha Dünya Savaşı öncesinde, Güney İran'daki aşiretleri para karşılığında ayartarak düzensiz birlikler kurmuş, onların yardımıyla Şiraz'daki İngiliz konsolosluğunu ele geçirmiş, Şiraz'dan güneye giden yolu kapatmış ve savaşın sonuna kadar bölgenin tek hâkimi olarak kalmıştı.

15 *Near East*'in verdiği bilgiye göre Wasmus 1931 sonlarında 51 yaşında iken öldü. Aynı haber notuna göre Wasmus bir defasında (Dünya Savaşı zamanı) Hindistan Siyasal Dairesi başkanı Noel tarafından yakalanmış, ama İranlı muhafızlardan olan gardiyanların yardımıyla kaçmayı başarmıştır.-Kürdoğlu. Alman diplomat Wilhelm Wassmuss, Almanların Lawrence'ı olarak bilinmektedir. -M.P.

1915 yılında Almanlar, İngiliz donanmasını besleyen Güney İran petrollerini vurdular. 1915 Şubat başlarında Almanların satın aldığı aşiretler, Şustar bölgesindeki petrol yatakları ile Abadan adasındaki rafineri arasındaki 220 kilometrelik petrol boru hattını yıktılar. Türklerin bu istikamette yaptıkları tahribatlar, İngilizleri 140 bin ton petrolü yakmaya zorladı. Petrol boru hattı, 4,5 ay boyunca çalıştırılamadı. Kürdistan içlerinde de Türk-Alman ajanlar çalışmalarını hızlandırdılar. Almanlar ta 1916 yılına kadar Rus birlikleri ile Mezopotamya'da hareket eden İngiliz birliklerinin birleşmesini, sadece satın aldıkları Kirmanşah Kürtlerinin yardımıyla engellemeyi başardılar. Bu bölgede Sencabi aşireti Almanların başlıca dayanağı durumundaydı.

1916 yılında Merivan aşiretine bağlı Kürtler tarafından önü kesilen 1.500 kişilik bir Rus birliği, mevcudunun yüzde 50'sini kaybetti ve civardaki Kürt halkı yağmalayarak ve imha ederek kuzeye çekilmek zorunda kaldı. Bu bölgede Alman subaylardan Yüzbaşı Schulze faaliyet göstermekteydi; kendisi daha sonra üzerinde büyük meblağda paralar taşıyarak Kelhor aşiretinin topraklarından geçip giderken soyuldu ve öldürüldü.

İngiliz ajanlar, altın ve vaatler kullanarak Kelhor, Guran, Avromani, Luhun vb. aşiretleri yanlarına çektiler; Türklerle ve Almanlarla işbirliği yapan Sencabi ve diğer Kürt aşiretlerini 1917 yılında bunların yardımıyla yağmaladılar.

Böylece Dünya Savaşı sırasında Kürdistan'ın tamamı askeri hareket alanına dönüşmüş durumdaydı. Savaşan taraflar Kürtleri yanlarına çekmek konusunda yarış halindeydiler. Kürtlerin satılık feodal-aşiret üst tabakası, savaş zamanı yabancı altınları hesabına zenginleşti, ama ülkenin tamamı Kürdistan topraklarına giren düşman birliklerce tahrip edildi.

Devrimci Rusya'nın İtilaf yapısından ayrılması ve Rus işgal birliklerinin Ekim Devrimi sonrasında Kuzey İran'dan çıkarılmasıyla İngiltere, Orta ve Yakındoğu'da bu arada özellikle Kürdistan'da duruma hâkim tek devlet haline geldi. 1918 yılında İttifak Devletleri'nin çökertilmesi ve Türkiye'nin galiplerin iradesine teslim edilmesi, İngiliz emperyalizmine Yakındoğu ve Afrika'da kendi "azami programını" uygulamaya sokma imkânı sağladı.

İngiliz hükümetinin bu programı, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasının paylaşılmasına dair birçok gizli belgede ve özellikle de 10.8.1920 tarihinde imzalanmış kötü şöhretli Sevr Antlaşması'nda ifadesini bulmuş durumdadır. Bu anlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu bölünecek; Mısır, Arap eyaletleri, üzerinde Ermenistan ve Kürdistan'ın kurulması öngörülen Doğu vilayetleri, Yunanlara verilmesi öngörülen İzmir, Türklere ancak sözde bağlı kalacak olan İstanbul gibi parçalara ayrılacaktı.

Sevr Antlaşması'nın özerk Kürdistan kurulmasını düzenleyen özel 3. bölümü vardır. Bu Antlaşmanın 62. maddesi uyarınca; İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinden ibaret özel bir komisyon kurulacak ve bu komisyon İstanbul'da toplanarak "Kürt unsurun çoğunlukta olduğu ve Fırat'ın doğusu ile Ermenistan'ın ileride belirlenecek olan güney sınırlarında, keza Türkiye, Suriye ve Mezopotamya sınırlarının kuzeyinde kalan bölgelerde özerk bir Kürdistan kurulması konusunu geliştirecekti."

Ama daha ileri bir aşamada Türkiye'den bağımsız bir Kürdistan kurulması görüşü de ortaya atılmış durumdaydı.

> "62. Maddede adı geçen bölgelerin Kürt nüfusu, Antlaşma yürürlüğe girdikten sonraki bir yıl içinde, buralarda yaşayan ahalinin çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olarak yaşamak istediğini ifade ederek, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvuru-

da bulunur ve Konsey de bu halkın bağımsız yaşama yeteneği olduğu kararına vararak, onlara bu bağımsızlığın verilmesini tavsiye ederse; bu durumda Türkiye bu tavsiyeye uyacağını ve söz konusu vilayetler üzerinde her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçeceğini taahhüt etmektedir." (Madde 64)

İngiltere'ye bağımlı bir Kürdistan kurulması yönündeki bu amaçlara ulaşılabilmesi için İngiliz diplomasisi Kürtler arasında yoğun çalışmalar yaptı. Öncelikle Kürdistan'ın tamamı İngiliz ajanlarla doldu taştı; bunlar Kürdistan'ın İngiliz sömürgeler şebekesine katılması için zemin hazırlamaktaydılar. Savaş sonrası dönemde Kürdistan'da cirit atan önemli ajanlar şunlardı: Binbaşı E.M. Noel, Kürdistan konusunda gayet hacimli ama çok yeteneksizce bir kitap yazmış olan W.R. Hay, Binbaşılar Stevens ile Vagran; Kürt konularında ünlü bir uzman olan ve kendini gizlemek için Müslümanlığı kabul eden E.B. Soane, Tebriz konsolosu Briston, 1924'te Kürtler tarafından öldürülen Yüzbaşı Gerd, Yüzbaşı Ileaf ve Foreign Affairs[16] ile Intelligent Service'in[17] diğer birçok çalışanı.

Kürtlerin işlenmesine paralel olarak Ermeniler ve Asurîler arasında da aktif çalışmalar yapılmaktaydı.

1919 yılında Paris'te Şerif Paşa başkanlığında icat edilen temsilcilik, 23.3.1919 ve 1.3.1920 tarihlerinde Barış Konferansı'na 2 rapor ve "birleşik Kürdistan" haritası sundu. 20.12.1919 tarihinde bu "Kürt temsilci" ile Ermeni Taşnaklar, Barış Konferansı'nda beraber davranacaklarına dair bir anlaşma imzaladılar. Asurî-Keldaniler de kendi kaderini tayin hakkı vb. talepleri içeren dilekçe sunmuş olan bir heyetle temsil edilmekteydi.

Kürdistan'daki İngiliz ajanların faaliyetlerine ve Paris Barış Konferansı kulislerinde yapılan görüşmelere paralel olarak, İstanbul'da da 1918 yılından başlayarak, elbette İngiliz diplomatların kat-

16 İngiliz Dışişleri Bakanlığı. -M.P.
17 İngiliz istihbarat servisi. -M.P.

kısıyla, Kürt komiteleri kurulmaktaydı. İngiliz eğilimli en ünlü Kürt örgütü Kürt Teali Cemiyeti'ydi; bunların, İngiltere mandası altında özerk Kürdistan propagandası yapan bir de yayın organı vardı.

Bu yıllarda Kürtler arasında birçok akım vardı. Seyit Taha ile Simko İngilizlerle işbirliği yapmaktaydı. Kürtler arasında etkili birisi olan, eski Türkiye senatörü[18] Şeyh Abdülkadir İngiltere politikaları doğrultusunda çalışmaktaydı; Şeyh Mahmut, Türkiye himayesinde bir "özerk Kürdistan" istiyordu. Şerif Paşa, birleşik Kürdistan (Türkiye ve İran Kürtlerinin birleştirilmesi kaydıyla) kurulmasını savunuyordu.

Çelişkilerle dolu emperyalist kampta da "Kürtlerinin kaderinin belirlenmesi" konusunda tek bir görüş oluşmamıştı. Mesele şu ki, Kürt sorunu, İtilaf Devletleri diplomatlarının kafasında Musul petrolleriyle sıkı sıkıya bağlantılıydı; artık İngiliz, Fransız ve hatta Amerikalıların bile eli buralara uzanmaktaydı. Bilindiği üzere, Dünya Savaşı sırasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Musul'un Fransa'ya geçmesi gerekirdi. Ama sonradan İngilizler, Musul'u işgal etiler ve Fransa'ya Musul petrollerinin sadece yüzde 25'ini vermeyi kabullendiler. Fransız emperyalistler, mağdur edildiklerini düşündüler ve bir ara petrol konusunu Kürtlerin de yardımıyla kendi lehlerine yeniden çözümlendirmeyi düşündüler. Bu nedenle Fransızlar, kendi "Kürt politikalarını" oluşturmaya çalıştılar. Amerikalılar da Musul petrollerine ve bununla bağlantılı Kürt sorununa kayıtsız kalamazlardı. Misyoner papazlar aracılığıyla iyi niyet perdesi arkasına saklanan Amerikalılar da Kürtler ile Asurîlerin sempatilerini kazanmaya çalıştılar. 1919 İlkbaharında Amerikan misyoner heyeti başkanı Dr. Packard, hayır işleri maskesi altında, Kirmanşah Kürtlerinin ağalarına fakirlere dağıtılmak üzere 500-600'er tümen para ödedi. Ama Kürt ağalar bu parayla alelacele silah aldılar.

18 Osmanlı Ayan Meclisi üyeliği kastedilmektedir. -M.P.

Kürt sorunu etrafında yapılan tüm bu diplomatik spekülasyonlar ancak Kemalistlerin Yunanlar ve emperyalistlerin işgalci birlikleri üzerinde kazandığı zaferler sayesinde sona erdirildi. Lozan Konferansı'nda "bağımsız Kürdistan" konusu tartışılmadı bile; Lozan Antlaşması'nda Kürtler anılmadı. Sadece Musul petrolleri bağlamında, Lozan'da Curzon[19] ile İsmet arasında Kürtler, Kürt sorunu konusunda yorucu tartışmalar yaşandı; bir de Lozan'da (4.12.1922 ve 1.1.1923 tarihlerinde) Asur-Keldaniler, Türkiye toprakları içinde Süryani-Keldani devletinin kurulmasına ilişkin iki nota verdiler.

İngiltere açısından Kürt sorunu, Orta ve Yakındoğu'da sömürgelerdeki egemenliğini sağlamlaştırmaya yönelik genel emperyal sorunlarla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Daha doğru bir ifadeyle Kürt sorunu, Büyük Britanya'nın sömürge mülklerini koruma ve genişletme politikalarına ve de Doğu'da Sovyet karşıtı savaşın düzenlenmesi konularına bağlantılı durumdadır.

Lord Curzon'ın ortaya attığı "Fırat, Hindistan'ın batı sınırıdır" sloganı İngiliz emperyalizminin gerçek hareket programı haline geldi. Dünya Savaşı sonrasında doğuda Irak'ı işgal eden İngiltere "Mezopotamya ve Musul topraklarını" Türkiye'ye, İran'a ve özellikle de SSCB'ye karşı gelecekte yapılacak müdahaleler için bir üs haline getirdi.

Bu emperyalist planların uygulanması yolunda başlıca engel itaatkâr olmayan Bedevi ve Kürt aşiretleri ile Arap ülkelerinin ve Kürdistan'ın devrimcileşmiş işçi, köylü ve çoban kitleleriydi. Bu kuvvetlerin yönlerini şaşırması ve örgütlülüklerinin dağılması amacıyla İngiliz emperyalizmi karmaşık sosyal ve ulusal konular bağlamında bir dizi manevra yaptı.

Irak'ta İngiliz ajanlar, emperyalistlerin sınanmış "böl ve yönet" sloganını rehber edinmiş durumdadır. Arapları Kürtlerle korkutu-

19 Lozan Konferansı'nda ülkesinin heyetine başkanlık eden İngiliz Dışişleri Bakanı. -M.P.

yor, Kürtleri ise Irak'ın Araplaşmış devlet aygıtı aracılığıyla eziyorlar; bu arada Asur taburlarının silahlı kuvvetiyle hem Arapları hem de Kürtleri hizaya getiriyorlar.

Arap ülkelerinde Fransız emperyalizmi de aynı politikaları uygulamaktadır. Suriye'de Fransa esas olarak Marunîlere ve Taşnak gönüllü birlikleri biçiminde örgütlenerek Türkiye sınırı boyunca yerleşen Ermeni kolonistlere dayanmaktadır.

İngiliz emperyalizmi, Hıristiyan unsurlara ve öncelikle de Asurlara dayanmaktadır. İngilizler Asurları Musul-Türk sınırları boyunca yerleştirmekte olup, onları silahlandırmakta ve İngiliz subayların komutası altında Asurlardan askeri birlikler kurmaktadır. İngilizler, Asur yerleşimcileri Kürt topraklarına yerleştirmektedir; bunun için önceden Kürtleri bu topraklardan kovmaktadırlar ki, bu durum Asur-Kürt çatışmasını daha da tırmandırmaktadır. 2.000 Asur ailesi, yaklaşık 10.000 kişi Kürt bölgelerinin en önemli mıntıkalarına yerleştirilmiş durumdadır. Öyle ki, Dahun Akra (Yukarı Tiara nehri kıyıları) bölgesine 300 Asur aile; Akra yakınlarındaki Amediye bölgesine 1260, Şemsedin'deki Revanduz bölgesine 400 ve Şaykan bölgesine de 110 aile yerleştirilmiştir.

Bu askeri Asur yerleşimleri, hem sınır muhafızı görevini yerine getirmekte hem de Kürtler arasında İngilizlere bir dayanak durumundadır.

Kürdistan'ın özünde ise İngiliz emperyalizmi özel bir "Kürt politikası" izlemektedir. Milletler Cemiyeti'nin tanıdığı manda çerçevesinde İngiltere, bu Kürt bölgelerine Kürtçe bilen yöneticiler atamayı ve Kürt okullarında anadilde eğitimi temin etmeyi kabul etti. Bu politika, İngiliz emperyalizminin çıkarlarına uygun düşmektedir ve bu yüzden yerine getirilmesi için gayret sarf edilmektedir. Şöyle ki Süleymaniye'de *Jiyan* isminde Kürtçe gazete, Kürtçe kitaplar yayımlanmaktadır vb. Bu kitapların esasen dinsel içerikli olduğunu ayrıca belirtmeye bile gerek yok. *Jiyan* gazetesi ve diğer yayınlarda ise İngiltere'nin Kürt halkına yaptığı "lütuflar" övülmekte, Kürtlerin

Türklere karşı nefreti kışkırtılmaktadır. Tabii ki okullarda da yine aynı İngiliz yanlısı müfredat doğrultusunda eğitim verilmektedir; Kürtçe bilen yöneticiler ise Kürtleri ezme politikalarını Kürtçe bilmeyenlere kıyasla daha başarıyla uygulamaktalar.

İngiliz emperyalistler, bu sözde "Kürt dostluğu" maskesi arkasına saklanarak ve "Kürt devleti" kurmak projelerini sürekli gündeme getirerek Kürt hareketinin başına geçmeyi tasarlıyorlar. Böylece bu hareketin özünde bulunan emperyalizm karşıtı iğneyi koparıp attıktan sonra Kürtleri kendi emperyalist politikalarına alet ederek, onları Arap kurtuluş hareketine, Kemalistlere ve en önemlisi de SSCB'ye karşı kullanmak istiyorlar. Irak'ı Britanya emperyalizminin ön karakolu haline getiren İngiliz emperyalizmi, bu karakolun kuzey sınırını kendine bağlı tampon bir devlet olması düşünülen Kürdistan ile kapatmaya çalışmaktadır. İngilizlerin tasarladığı "Kürt devleti", fikir babalarının düşüncesine göre Yakındoğu'da, aynen Afganistan'ın Orta Asya'da oynadığı rolü oynayacaktı.

Çok iyi bilinmektedir ki, İngiliz emperyalizmi Nadir Şah'ın Afganistan'ında konumunu pekiştirmekte ve Rıza Şah'ın İran'ını da ele geçirmektedir. Kürdistan kurma projeleri üzerine çalışan İngiliz emperyalizmi, SSCB'yi İngiltere'nin sömürgelerinden ayıran bir tampon devletler kuşağı kurmak peşindedir. İngiltere mandası altında gerici-feodal, tampon bir Kürdistan devleti kurmak İngiliz emperyalizminin azami programıdır ve bunu gerçekleştirmeyi ileride de deneyecektir.

Şimdiki aşamada İngiliz emperyalizmi, Kürt feodal üst tabakasını, Irak, Türkiye ve İran üzerinde baskı aracı olarak kullanmaktadır. Böylece Kürdistan'ı Musul petrollerini ve imparatorluk ulaşım hatlarını korumanın ötesinde SSCB'ye karşı müdahale amacıyla kendisi için uygun bir savaş alanı haline getirmeye çalışmaktadır. Kürt sorunu konusunda İngiliz politikalarının özü bundan ibarettir.

Fakat İngiliz emperyalizminin Kürt politikaları çelişkiler, eksikler, tutarsızlıklarla doludur ve bu yüzden iflas etmeye mahkûmdur.

Birincisi; Asur yerleşimcilerin Kürtler hesabına, onların toprakları ellerinden alınarak ödüllendirilmesi, Kürtlere emperyalizmin gerçek yüzünü göstermektedir.

İkincisi; Irak, Türkiye ve İran toprakları hesabına bir Kürt devletinin kurulması projesi, İngiltere'nin Arap politikalarıyla örtüşmemekte ve Araplarla ciddi anlaşmazlıklara sebep olmaktadır.

Üçüncüsü; emperyalizmin dayandığı sosyal taban, Kürdistan'daki satılık feodaller, şeyhler ve aşiret reisleri hiç de güvenilir değildir. Mesele şu ki, Kürdistan feodal üst tabakasının etkinliği hızla azalmakta ve Kürt toplumunun derinlerinde yeni sosyal yapılanmalar olgunlaşmaktadır; bunlar feodal tabakanın baskısını üzerilerinden atabilecek ve kendi sosyal ve ulusal kurtuluşu için mücadele verebilecek güçtedir. Britanya emperyalizminin efendiliğinden hiç memnun olmayan Kürt kitlelerinin var olduğu bir ortamda; satın alınmış şeyhler ve feodaller ayaklanmaya eğilimli Kürt yığınların kendiliğinden gelişen baskısını yatıştırmakta çoğunlukla zorlanmaktadırlar. Ayrıca söz konusu feodal kesim de bazı durumlarda İngiliz emperyalizminin güvenilir bir maşası olamıyor.

Son dönemde şu an tutsak olan Şeyh Mahmut tarafından yönetilen Irak'taki Kürt hareketi, bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. Şeyh Mahmut, fiili olarak bütün bu farklı eğilimlerin özünü yansıtmaktadır; sırasıyla Türklerle, İranlılarla ve İngilizlerle işbirliği yapmıştır. Şeyh, birçok konuda emperyalizmin kıskaçları ve Kemalizmle İran toprak ağalarının boyunduruğu arasında kendi reayasının sömürüsünde tekel olmak ve halktan zorla elde ettiği artı ürünü kimseyle paylaşmamak için araçlar arayışındaki diğer Kürt feodallerine, savaş ağalarına benzemektedir.

Şeyh Mahmut Karadağlı, kendi soy kütüğünü Ali ile Fatma'ya dayandıran saygın ve eski bir Kürt boyundan gelmektedir. Şeyh Mahmut'un ataları ile babası Seyit Resul ayrılıkçı hareketlerinden dolayı Musul'da Türklerce öldürülmüşlerdi. O zaman 10 yaşında olan Mahmut kıyımdan kurtulabilmişti.

Dünya Savaşı sırasında Şeyh Mahmut önce bir İslamcı ve Kürt yurtsever olarak Türklerin yanında İngilizlere karşı hareket etti; fakat savaşın sonuna doğru Türklerin yenileceği anlaşıldığı zaman artık İngilizlerle işbirliği yapmaktaydı.

1919 yılında Şeyh Mahmut, İngilizlerle anlaşamadı, onlara karşı ayaklandı, ama General Fraser'ın birliklerince esir alındı ve idama mahkûm edildi. Fakat Mezopotamya'daki Britanya orduları başkomutanı Mac Moon idam cezasını sürgüne çevirdi ve Britanya ajanları Kürtler arasında etkin birisi olan Şeyh Mahmut'u "işlemeye" başlayarak, onu İngiliz politikasının bir maşasına dönüştürmeye çalıştılar.

1922 yılında Yunanlar üzerinde kazanılan zafer sonrasında Kemalistler, ordu birliklerini Musul sınırına yığmaya başladılar. Musul yönündeki Türk orduları komutanı Özdemir Paşa, Kürt aşiretlere bir çağrı yaptı ve Kürt reislerle ilişki kurdu. Kurtuluş hareketinin havasına kapılmış olan Musul Kürtleri de, muzaffer Türkiye'ye yönelmeye başladı.

Bu Kürt hareketinin baskısı altında Irak'ın yüksek komiseri, Süleymaniye'nin boşaltılması emrini verdi. Eşzamanlı olarak İngilizler, ustaca bir satranç hamlesi yaptılar. Britanya emperyalizminin ajanları, Kürtleri yatıştırmak amacıyla Şeyh Mahmut'la anlaştılar ve Kürtlere Şeyh Mahmut önderliğinde "bağımsızlık" vaat ettiler. 1922 sonlarında Irak'ın yüksek komiseri Percy Cox, Şeyh Mahmut'u serbest bırakarak Süleymaniye'ye gönderdi; orada Şeyh Mahmut kendini Kürdistan Kralı ("Malek of Kurdistan") ilan etti.

"Kürt krallığı" kuran İngiliz emperyalizmi, Kürtlerin tamamını kendi yanına çekmeyi ve böylelikle Musul sorununun çözümünü kolaylaştırmayı düşünmüştü. Fakat Şeyh Mahmut, "bir saatlik halife" olduktan sonra kendi efendilerine ihanet etti ve İngilizlere karşı genel bir Kürt isyanını örgütlemek için Türklerle irtibat kurdu. Percy Cox, asi şeyhin bu isyanına karşı önlemler almak zorunda kaldı. Süleymaniye üzerine yürümek için alelacele çevik birlik-

ler kuruldu, İngiliz hava kuvvetleri isyancılara bomba yağdırmaya başladı.

Şeyh Mahmut, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, İran hükümetine vb. mektuplar göndererek, Kürt kurtuluş hareketinin amaçlarını açıkladı ve yardım istedi.

Bazı bilgilere göre, Kemalistler Kürtleri kendi yanlarına çekebilmek için Şeyh Mahmut'la anlaşma yaptılar; bu anlaşmada şu gibi hükümler yer aldı: "Türkiye hükümeti Güney Kürdistan'a bağımsızlık vaat etmekte ve içişlerine karışmayacağı yönünde teminat vermektedir." (Madde 1) "Şeyh Mahmut, Kürdistan ile bir meclisin kurulacağı Süleymaniye'nin yöneticisi olarak kabul edilmektedir." (Madde 2) "Güney Kürdistan'ın askeri birlikleri, gerek duyulması durumunda Türk hükümeti tarafından kullanılacaktır." (Madde 5) Böylece hayatın zor bir anında, Kemalistler Kürtleri ayrı bir millet olarak tanımak ve hatta Irak toprakları hesabına "bağımsız Güney Kürdistan" kurulmasını da kabul etmek zorunda kaldılar.

1923 Şubat'ında İngiliz yönetimi Süleymaniye'yi yıkan başarılı bir bombalama sonrasında, Kürt asilerin teslim edilmesini istedi. 1923 yılında İngilizlerin baskısıyla Şeyh Mahmut Süleymaniye'yi terk etti ve İran sınırı yönünde dağlara sığınmak zorunda kaldı. Buna eşzamanlı olarak Şeyh Mahmut "Tahran'daki bütün yabancı büyükelçilere" hitaben bir çağrı gönderdi. Çağrıda şu hususlara da yer verildi:

> "Güney Kürdistan sakini olan bizler, ulusal haklarımızın tanınması için Dünya Savaşı zamanından beri İngilizlerden talepte bulunmaktayız. İngiliz askerleri ülkemizi yıkmakta ve insanları öldürmektedir. İngilizler, itiraz ve şikâyet etmemize olanak tanımıyorlar. 1922 yılından beri İngiliz yönetimi, kendi askeri gücünün yardımıyla, Güney Kürdistan'ı zorla Arabistan'a (yani Irak'a-Kürdoğlu) birleştirmek için olanca gücüyle çalışmaktadır. Kürdistan halkı uçakların bombardımanı ve askerlerin saldırı baskısı altındadır. Yaklaşık 200 aile bu

baskılar karşısında Süleymaniye'den çıkmak zorunda kaldı. Ülke tahrip edilmiştir. Bu zulme karşı adalet ve sizin insancıl hakkaniyetinizi rica ederiz."

İngiliz emperyalizmi Mayıs ayına kadar Musul Kürtlerine karşı yıkıcı ve yok edici savaşını sürdürdü. Dağlarda barınan Şeyh Mahmut, Süleymaniye bölgesinde İngilizleri taciz etmeyi sürdürdü ve bir yandan da onlarla görüşmelerine devam etti. Nihayet 1926 Ekim'inde İngiliz ajanlar Şeyh Mahmut'la yeniden bir anlaşma yaptılar. İngilizler, Şeyh Mahmut'a ait olup Irak topraklarında bulunan köylerin gelirlerini kendisine teslim edilmesine teminat verdiler; buna karşılık Şeyh Mahmut da İran topraklarında yaşamayı ve Irak'da Kürtlerle ilgili konulara karışmamayı taahhüt etmekteydi.

İngilizler, diğer bir Kürt önder olan ve ünlü bir şeyh ailesinden gelen Seyit Taha'yı Şeyh Mahmut'un yerine getirdiler. Bu şahıs, artık emperyalizme hizmet deneyimine sahipti, zira Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından beslenmekteydi. Şeyh Mahmut tarafından dolandırılan İngiliz ajanlar, bu defa Seyit Taha'yı ellerinde sıkıca tutabilmek için kutsal bir tören yaptılar; Seyit Taha'ya Bağdat merkez camiinde Kuran üzerine yemin ettirildi. Seyit Taha'nın ailesi rehine olarak Bağdat'ta tutulmaktaydı. Gayretkeş çalışmalarından dolayı Seyit Taha, İngilizlerden aylık 1.000 rupi ödeneğin yanı sıra, Kürt bölgelerinden tuz vergisini kendi lehinde tekel olarak toplama hakkını da aldı. Seyit Taha, İngilizler tarafından bir Arap olarak kullanılmaktaydı ve işini bitirince gitmek zorundaydı. Hâlihazırda bu "son mohikan" Tahran'da yaşamakta ve İngilizlerden aylık ödenek almaktadır.

Fakat İngiliz emperyalizminin tüm bu manevralarına rağmen, Irak Kürtleri sürekli hareketlilik ve isyan halindedir. Feodal emperyalist baskı altında inleyen Irak Kürt yığınları, aralıksız isyanlar örgütlemektedir; İngilizler bu isyanları hava harekâtları sayesinde bastırmaktadır.

1930 Sonbaharında Kürtlerin defalarca dile getirilmiş olan hakları konusunda hiçbir şey içermeyen İngiltere-Irak Anlaşmasının imzalanması bağlamında Kürt aşiretler arasında yeni bir ayaklanma başladı. İngilizlerce satın alınmış olan aşiret reisleri ve feodaller, Kürt yığınları Arap ve İngiliz karşıtı eylemlerden alıkoyamadılar. Kürt yığınların hareketlenmesi sayesinde, ama belki de İngilizlerin yönlendirmesiyle, Süleymaniye bölgesinde ayaklanmış aşiretler arasında Şeyh Mahmut yeniden ortaya çıktı.

1930 Kürt isyanının ne derecede İngiliz emperyalizmi tarafından tetiklendiğini; krizden ve de hem kendi feodal kesimlerinin hem de İngiliz emperyalizmi ile Irak toprak ağalarının gizli baskılardan eziyet çeken Kürt yığınların hoşnutsuzluğunun açığa çıkmasına ve biçimlenmesine İngiliz emperyalizminin ne kadar yardım ettiğini söylemek şimdilik çok zor.

Her halükârda Kürt isyanı, (İngiliz emperyalizmi için gayet uygun olan) zamanlama bakımından, uzun süreden beri Irak'ta gelişmekte olan birçok olayla örtüştü. Biz, öncelikle Irak halk yığınlarının, Irak'ta İngilizler ile onların ajanı olan Kral Faysal'ın egemenliğinden duyduğu hoşnutsuzluktan bahsetmekteyiz. Köylüler ve göçebeler, bu hoşnutsuzluğu isyanlar ile ifade etmekte, proletarya ise grev sayısını çoğaltmaktadır.

İkincisi; Fransa, Musul petrollerinden kendi payına düşen yüzde 25'lik miktarı almış olup Musul-Suriye boru hattını inşa etmektedir.

Üçüncüsü; Irak'ın gösterişli biçimde Milletler Cemiyeti'ne kabul edileceği tarih 1932 yılında dolmaktadır.

İşte bu yüzdendir ki, Arap milliyetçiliğinin dizginlenmesi, Irak milliyetçilerinin hizaya getirilmesi ve petrol şirketlerinde imtiyazlar alabilmek için İngiliz ajanlar, ülkede milletler ve dinler arası çatışmaları tetikliyor ve kullanıyorlar.[20]

20 Irak'ta en etkin azınlıklar şunlardır: Kürtler, 500.000; Yahudiler, 85.000; Asurlar, yirmi-otuz bin vb. Irak nüfusunun 2.845.000 olduğu düşünülürse, bu etnik azınlıklar önemli bir oran oluşturmaktadır. -Kürdoğlu

Artık ifade etmiş olduğumuz üzere bu emperyalist cephanede en etkili araç, Kürt isyanlarıdır. Şeyh Mahmut önderliğindeki 1930 Kürt isyanının da İngilizler tarafından Musul petrolleri konusunda kendi lehlerine bir anlaşma yapılabilmesi amacıyla, Irak ağaları ve ulusal burjuvazisi üzerinde baskı kurmak için kullanılmış olduğunu düşünmek için gerekçelerimiz vardır. Bazı verilere göre, İngiliz ajanlar üçüncü kişiler aracılığıyla Şeyh Mahmut'a cephane ve mühimmat temin etmişlerdir.

Şeyh Mahmut'u destekleyerek ve Araplara yönelik sözde Kürt tehdidinin doğurduğu korkuları körükleyerek İngiliz ajanlar, Irak ordusunun Kürt isyancılarla baş edemeyeceğini kanıtlamaya çalışıyorlardı. İngiliz hava kuvvetleri, Irak ordusunun Kürtlere yönelik sonuç vermeyen harekâtlarını sadece seyretmekteydi.

Şeyh Mahmut'un Milletler Cemiyeti'ne sunduğu şu karakteristik dilekçe de herhalde İngiliz suflörün katkısı olmadan düzenlenmedi:

> "Bizler, aşağıda imzası bulunan Iraklı Kürt temsilciler, bu dilekçemizin Milletler Cemiyeti'ne iletilmesini rica ederiz; zira burada Arap hükümetinin bizimle ilgili oluşturduğu zor koşulları artık kaldıramıyoruz. Biz, sürekli olarak haksızlık ve baskılardan eziyet çekmekteyiz ve aşiretlerimizi Arap baskıcılara karşı aktif hareketlerden alıkoymakta artık zorlanıyoruz.
>
> "Britanya hükümeti bize yardım etmiyor, dolayısıyla biz, bir başımıza davranmak zorundayız. Fakat biz Britanya hükümetini uyarmak istiyoruz; aşiretlerimizi temsil edenlerin atacağı adımlar hiçbir şekilde Britanya hükümetine karşı yönelmiş olmayacaktır. Biz, her zaman İngiltere'yle dostluk ilişkileri kurmaya çalıştık, ama soğuk bir kayıtsızlıkla karşılaştık.
>
> "Hümanizmin çıkarları adına bizler, mağrur ve kadim Kürt milletinin Irak'ın diğer ezilen azınlıkları gibi ilerideki aşağılanmalara karşı kendini savunmak zorunda olduğunu tüm

dünyaya göstermeliyiz. Ümit ederiz ki, ileride çıkacak olaylarda Britanya, bize karşı tarafsızlığını muhafaza edecek ve bizim adalet istememizi engellemeyecektir." (*Near East*, No.15, 1931)

Bu belgenin salt içeriği bile kendini ele vermekte ve yazarını belli etmektedir. Kürtlere ilgisizliğinden dolayı İngiliz emperyalizmine sitem edilmesi karakteristik bir durum olduğu gibi, tüm felaketlerin de Irak hükümetine yüklenmesi anlamlıdır. Ama hemen Kürtlerin İngiliz emperyalizmine saygıyla yaklaştığından bahsedilmektedir.

Ama şimdi, Kürt isyanının bastırılmış olduğu bir zamanda da İngiliz ajanlar, Şeyhi ihmal etmiyorlar. *Near East*'in 11.6.31 tarihli haberine göre, İngilizler, esir edilmiş olan Şeyh Mahmut'u Fırat üzerindeki Saman'da tutmak ve ona aylık 15.000 rupi, yani 11.000 ruble ödenek bağlamaya hazırlanmaktadırlar. Ne denebilir ki... Sadece dokunaklı değil, ayrıca gayet tedbirli bir davranış.

Irak üzerinde İngiliz mandası sorununun görüşülmesi ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesi konusunda da İngilizler, yine aynı tedbirli biçimde davranmaktadırlar. İngiliz emperyalizmi, kendi ajan şebekesini kullanarak, "Irak'ın ezilen etnik azınlıkları" konusunda sonu gelmeyen dilekçeler sunmaktadır. Kürtler, Yahudiler ve Asurlar hep bir arada Arapların zulmü ve "manda sahiplerinin ihmali" konusunda bildiriler sunmaktadırlar. Bütün bu tedbirli davranışlar, Kürt-Arap anlaşmazlıkları konusu üzerine İngiliz emperyalistlerinin ileride de spekülasyonlar yapacağının kuşkusuz kanıtlarıdır. Fakat Irak'ta etnik azınlıklara ulusal duygular üzerinden şantaj yapılması, emperyalist oyunlar konusunda halkın gözünü açmakta ve onların halen İngilizlerle işbirliği yapmakta olan önderlerinin satılık rolünü açığa çıkarmaktadır.

KÜRT SORUNUNDA SOSYAL FAŞİZM[1]

L. Gotfrid

Sömürgeler sorununda II. Enternasyonal'in uluslararası burjuvazi karşısında "muazzam hizmetleri" vardır. Sosyal faşizmin ortaya attığı sahtekâr dekolonizasyon kuramını ya da II. Enternasyonal mensuplarının sömürgelerdeki cellâtça kanlı uygulamalarını anımsamak bile yeterlidir.

Sömürgeler sorununda sosyal demokrasinin dekolonizasyon yanlısı duruşunun kökleri eskiye dayanmaktadır. Daha 1904 Amsterdam Kongresi'nde Hollandalı reformist Van Kol[2] sosyal emperyalizm vaazı vermekteydi. Daha 1907'de Stuttgart Kongresi'nde Kautsky, sömürgelerin emperyalist baskıdan kurtuluş yolları konusunda şunu söylemişti:

> "Sömürgelerin kurtuluş fikri nihai hedefle ilgili bir fikirdir; bize sadece yön göstermekte olup, doğrudan gerçekleştirilmesi için çalışmamız gereken pratik bir uygulama değildir."[3]

1 Bütün Birlik Komünist Partisi (VKP) (b) Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu bünyesindeki Ortadoğu Basın Bürosu'nun yayın organı olan ve Taşkent'te basılan *Byulleten Pressı Srednego Vostoka* (Ortadoğu Basın Bülteni) dergisinin 1932 yılının 13-14 nolu sayısında yayımlanmıştır. Yazı, Basın Bürosu toplantısında L. Gotfrid tarafından sunulan ortak raporun tutanaklarının yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş halidir. -M.P.

2 Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin liderlerinden Hendrick Van Kol. -M.P.

3 Komünist Enternasyonal 6. Kongresi steno tutanakları, sayı 4, s.30; Erkoli Yoldaş'ın raporu. -L. Gotfrid

Savaş sonrasında tüm sosyal demokrat partiler kendi emperyalist devletlerinin sömürgelerinin muhafaza edilmesinden yana olmuşlardır. Sömürgesi olmayan (Almanya) veya az olan (İtalya) gibi devletlerde ise az veya çok kamufle edilmiş olarak sömürgelerin işgali ve yeniden paylaşılması yönünde açıklamalarda bulunmaktadır. (Almanya bağlamında bu isteği II. Enternasyonal'in Marsilya Kongresi'nde ortaya atan Hilferdiıg'ten başkası değildir.) İngiliz İşçi Partisi programında şu ifadelere yer verilmektedir: "Her renkten, dinden ve uygarlık türünden çok sayıda halkın ve ırkın karışımından oluşan Büyük Britanya İmparatorluğu'na gelince, İşçi Partisi onun küçülmesinden yanadır." Erkoli Yoldaş, "bu bildiri halkların kendi kaderini tayin hakkının aleni olarak inkârıdır" derken çok haklıdır.

Hollanda Sosyalist Partisi, sadece sömürgelerin yönetimi konusuyla uğraşmakta olup, onların sömürülmesi gerektiğinden kuşku duymamaktadır vb.

II. Enternasyonal yürütme kurulunun Zürih'te (22-25.8.1930 tarihli genel kurulda) Kürt sorunuyla ilgili aldığı karar, sosyal faşizmin sömürgeler sorunundaki uygulamalarına fevkalade ilginç bir örnektir. Sosyal emperyalistlerin ve müdahalecilerin Enternasyonal'i, 1930 yılında Türkiye'de çıkan Kürt isyanına yaklaşımlarını özel bir bildirgeyle açıkladılar.

Yürütme kuruluna sunulan rapor notunda şöyle denmektedir:

> "Bizim Enternasyonal için Kürt sorunu özel bir önem taşımaktadır, zira onun çözümsüz bırakılması Yakındoğu'da barışı tehdit etmektedir. III. Enternasyonal ajanları, Kürt hareketini etki altına almak istiyorlar... Onların bu girişimleri başarılı olabilir, zira Kürtler dünyanın kendilerini terk etmiş olduğunu düşünüyorlar. Bizim Enternasyonal'in Kürtlere manevi destek göstermesi, Kürdistan'da bulunan ve Moskova Enternasyonaline düşmanca bir tutum sergileyen insanlar için önemli bir gerekçe oluşturabilir."

De Brouckère (Yürütme kurulu başkanı ve daha sonra 1931 yılında Viyana Kongresi'nde savaş tehlikesi üzerine rapor sunacak olan kişi) raportöre yanıt verirken şunları ifade etmiştir:

> "Biz, bu ilginç raporu dinledik ve şimdi onu tartışabiliriz. Fakat yoldaşlara söz vermeden önce, Kürt sorununda duruşumuzu belirlemeye çalışırken karşımıza çıkan zorluklara dikkat çekmek isterim. İlk zorluk şu; itiraf etmemiz gerekir ki, Avrupa sorunlarına alışmış olan düşünce tarzı Avrupa dışındaki koşulların ürünü olan ve bize yabancı biçimler alabilen sorunları algılamakta zorluk çekmektedir. İkinci zorluk şu ki, biz, Kürt hareketinin Irak, İran ve Suriye'deki Kürt yığınlarını da içine alarak, konuyla ilgili büyük devletler arasında bir uluslararası anlaşmazlığa yol açabileceğinden endişe ediyoruz."

Kürtlerin değil, emperyalistlerin çıkarları açısından endişe duyan De Brouckère şöyle devam ediyor:

> "Doğrudur, bugün bize diyorlar ki, Kürt hareketi salt Türkiye'ye karşıdır, ama onun yarın söz konusu ülkelere... Küçük Asya'ya yayılmayacağına kim teminat verebilir. Üçüncü zorlukla ilgili konu bizim açımızdan bir ilke meselesidir. Milletlerin kendi kaderini belirleme hakkını savunan Enternasyonal, bununla beraber söz konusu hakkın silah ve kan üzerinden kazanılmasına karşı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir... Biz, Kürtlerin silahlı mücadelesini desteklersek, bu ilke doğrultusundaki duruşumuzu ihlal etmiş olmayacak mıyız? Dördüncü zorluk; Kürtlere nasıl yardım edebiliriz sorusuyla ilgilidir. En uygun yöntem, Milletler Cemiyeti aracılığıyla Türkiye üzerinde etki kurmaktır. Fakat bu uluslararası örgütün söz konusu etki konusunda ne kadar zayıf olduğunu hepiniz biliyorsunuz... Ben, Kürt sorununa karışmamızın nasıl bir pratik sonucu olabileceğini anlayamıyorum."

Raportör, De Brouckère'e cevap vererek müdahalenin zorunluluğunu şöyle gerekçelendirmiştir:

"Ben, bu bakış açısı bağlamında III. Enternasyonal ile bizim aramızdaki muazzam farkı artık birkaç kere ifade etmiş bulunuyorum. Onlar her ulusal hareketi dikkatle izlemenin ötesinde, bu tür hareketlerin olmadığı yerlerde (dünyanın en ücra köşelerinde bile) bunları örgütlemeye çalışırken; bizler, barış sürecine tehdit oluşturmadığı sürece herhangi bir ulusal hareketi önceden incelemek zahmetine bile katlanmıyoruz."

Devamında:

"Milli mesele bağlamında III. Enternasyonal bize kıyasla daha aktif rol oynamaktadır. Bu yüzdendir ki, Bolşeviklerin oyunlarını çözebilmek durumunda olmayan Doğu ülkelerinin ezilen halkları arasında III. Enternasyonal bize kıyasla daha fazla etki ve güven kazanmıştır.

"Burjuva basını, kısmen bilgisizlik yüzünden, Kürt hareketi hakkında yanlış söylentiler yaymaktadır... Sosyalist basın Kürt sorunu konusunda duruşunu belirlemeyi beceremedi (belki de istemedi) ya da susmayı tercih etti; bazen de burjuva basınında çıkan haberlerin kurbanı oldu."

Raportör sözlerini şöyle bağladı:

"İşte De Brouckère'in soru ve itirazlarıyla ilgili olarak bu açıklamaları yapabilirim; hepinizin ve başkanımızın otoritesi önünde saygıyla eğiliyorum."

Tartışmalar kısmında malum sosyal müdahaleci Abramoviç[4] de konuşmuş; birkaç "sol" ibare kullanarak, kanaatini açıklamıştır:

4 Rafail Abramoviç Abramoviç (1880-1963), Ekim Devrimi öncesinde birçok Bolşevik karşıtı sosyal demokrat grup içerisinde yer almıştır. 1920 yılında Avrupa'ya iltica etmiştir. -M.P.

"Tabii ki Kürdistan'ın bağımsızlığı konusunda açıklama yapamayız, zira bir yandan bu konu kapsamında Kürt emekçilerin rolünün ne olduğunu bilmiyoruz; diğer yandan Türkiye Kürdistanı'na bağımsızlık verilmesinin komşu devletlerin, diğer bir deyişle İngiltere ile Fransa'nın ilişkilerine nasıl yansıyacağını da bilmiyoruz."

Tabii ki bir sosyal faşist bu "ilerici" emperyalist yaratıklara itiraz edemez:

Renaudel[5] (Fransa) şunları söylemiştir:

"Ana hatlarıyla ben Abramoviç'le mutabıkım, ama De Brouckère'in Milletler Cemiyeti'yle ilgili bir ifadesine itirazımı ifade etmeden geçemem. Ona göre Milletler Cemiyeti'ne Kürt sorununa müdahale için çağrı yapamayız... Bu ne demek oluyor? 50 devleti temsil eden, ezilen halkların korunmasıyla ilgili çok sayıda sözleşme ve karara imza atan bir örgüt, Milletler Cemiyeti üyesi olmayan bir devlete baskı yapamıyor mu?"

De Brouckère:

"Maalesef öyle."

Renaudel:

"Bu gerçekliği inkâr edemem, ama onunla barışamam da. Bu nedenle önerim şu: Milletler Cemiyeti programının değiştirilmesi üzerine çalışan komisyonumuz, düşünen ve hisseden insanların gözünde Milletler Cemiyeti'ni küçülten bu trajik durumu çalışmaları sırasında göz önünde tutsun."

Bu tarihsel toplantının tutanağına göre herkesin söz almasından sonra oturum başkanı, Kürdistan'a bir soruşturma komisyonu gönderilmesine ilişkin De Brouckère'in (İngiltere) önerisini oylamaya sunmuştur. Öneri kabul edilmemiştir.

5 Pierre Renaudel (1871-1935), Fransız Sosyalist Partisi'nin sağ kanadının önde gelen liderlerinden. III. Enternasyonal'e karşıtlığıyla ön plana çıkmıştır. -M.P.

(Metin Taşnakların merkez organı aylık *Droşak*'tan alınmıştır: Sayı 3 ve 1931'in sonraki sayıları, Paris)

"Allah korusun", Kürtlerin devrimci kurtuluş hareketinin Küçük Asya'nın tamamına yayılması için aman bir şey yapılmasın. II. Enternasyonal Türkiye Kürtlerinin Türk hükümetine isyan etmesine hiç karşı değil, ama görüyorsunuz, onlar İngiltere, Fransa ve İtalya gibi emperyalist köpekbalıklarının çıkarlarının zarar görebileceğinden endişe ediyorlar.

Olay daha lastikli bir kararla sona eriyor. Akşam oturumunda komisyon başkanı Otto Bauer[6] bildiri metnini okur; metin oybirliğiyle kabul edilir.

II. Enternasyonal'in "milletlerin kendi kaderini belirleme hakkının silah ve kan üzerinden kazanılmasına karşı olduğu" yönündeki program maddesinin daha iyi işler için kullanılmaya layık bir enerjiyle tam olarak kabul edildiğini ve uygulandığını söylememize gerek yok herhalde.

6 Otto Bauer (1881-1938), Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin genel sekreteri. -M.P.

İNGİLTERE VE KÜRT BAĞIMSIZLIĞI[1]

Mahmut Kurmanci

Daha önce özet şeklinde Kürdistan'daki olayları ve İngiltere ajanlarının arabozuculuk girişimlerini dikkatinize sunmuştum.

İngilizler, eski zamanlardan beri Hindistan kapısını daha sağlam tutmak için harekete geçmişlerdi. Kürdistan bölgesinde Kürt hükümeti kurmak, bu amaca varmak için bir yöntemdi. Kendi okullarında siyasetçilere Kürtçe eğitim bile veriyorlar. Öyle ki ben kendim tesadüfen bunların birkaç tanesi ile görüştüğümde onların Anglosakson olduklarını tanışmadan bilememiştim.

İngiliz Mister Soane, Osman Paşa oğlu Tahir Bey'in yanında iki yılı aşkın süredir çalışıyordu. Tahir Bey (ağa) onu kendi aşiretinden zannetmiş ve bu yüzden ona bakıyormuş. Bir akşamüstü ona "Kadir" diye sesleniyor ve o "evet" yerine "yes" diyor. Tahir Bey ondan kuşkulanıyor ve soruyor; "acaba İngilizcen var mı?" O da: "Yok, ben yurtdışına gitmedim ki" diye cevap veriyor. Tahir Bey çok ısrar ettikten sonra aynı gece evden kaçıyor ve Osman Paşa'nın evinin altmış fersah uzağına varıyor. Vardığı yerde belli oluyor ki bu adam "Kadir" değil, muhtemelen Mister Soane'dur.

1 Bir İran komünistinin yazdığı el yazısı belge, Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 495, liste 90, dosya 193, yaprak 24-27 numaralarıyla kayıt altındadır. Tarihi olmayan belgenin 1931 yılından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Türkçeye Farsçadan çevrilmiştir. -M.P.

İngiltere devleti Bağdat'ı ele geçirdikten sonra 1918 yılında Soane'u Arap Irak'ın Kürdistanı'nın siyasal hükümeti yapmış ve aynı şahıs "Hakikate Vardınız" diye bir gazete yayınlamış ve bütün Kürdistan bölgesinde dağıtılmıştır. Onları tahrik ederek birleşmeye ve bağımsızlık kazanmaya çağırıyormuş ve İngiltere'yi onların hamisi olarak gösteriyormuş. Ondan sonra İngiltere'nin diğer siyasetçileri "yaver" (Grin Hoz) ve "General Erdani" ve "Sultan Nol" gibi şahıslar basın işlerinde faaliyet göstermişler ve birkaç Kürtle Bağdat'ta tanıştıktan sonra "Kürt Günü", "Kürt Yolu", "Kürt Toplanması" diye birkaç dergi ve gazete yayınlamışlardır. Bu yayınların hepsinin başlığı olarak şöyle yazılıyormuş: "Ey Kürt kavmi, kendi birliğiniz için bir araya geliniz ve sizin dost ve yardımcınız İngiltere'dir." Diğer siyasetçiler de Soane'un yolunu takip etmişlerdir. "Yüzbaşı Lawrence" Irak ve Türkiye Kürdistanı'na ve İran Lorestan ve Kürdistanı'na gelerek isyan çıkarmış ve bütün Kürdistan ve Lorestan'da kimi ayaklanmalar çıkarmıştır.

Diyarbakır çevresinden "Şeyh Sait", Irak'ta "Şeyh Mahmut", İran'da "İsmail Ağa Simko", İran Lorestanı'nda "Şeyhe" ve "Merdan" ayaklanmaları örgütlenmiş ama makbul bir sonuç alınamamıştır. Rusya'daki "Ekim Devrimi" ile bütün bu isyanlar sonuca ulaşamamıştır. Bu olaylardan düş kırıklığına uğrayan İngiltere diğer adamını "fena" harekete geçirdi. 1928 yılında bir örgüt kurdu: Örgütün ismini "Kürt İstiklal Örgütü"[2] koydular. İran, Türkiye ve Beyrut'ta şubeleri vardı. 1931 yılında örgüt Türkiye'de fark edilip üyeleri, paraları, yaptıkları işler, eylemleri açığa çıkartıldı ve olayların başlaması engellendi. İran'daki şube üç kısımdan oluşuyor: Tahran, Tebriz ve Senendec.

Tahran'daki kısmı Seyit Taha yönetiyor. Tahran Şahenşahi bankasında çalışan Dr. Saait Kordestani İngiltere Büyükelçiliği ile aracı olarak görevlendirilmiş.

2 Hoybun örgütü kastedilmektedir. -M.P.

Tebriz kısmında bir grup Ermeni Taşnakları bulunuyor. Bunlar, "Nitroz Yuhanna" halifesi olan Ermeni keşişin denetimi altında çalışıyorlarmış ve amaçları Azerbaycan bölgesinde faaliyet göstermek ve Erivan'da bir şube açmak. Onlara eskiden "Kelfe" ve "Asurî" diyorlarmış ve kendi propagandalarına devam ediyorlarmış.

Senendec'deki şube resmen İngiltere konsolosluğu ile irtibattaymış ve onların bir temsilcisi gibi çalışıyormuş. Bu şubeyi "Celalatlar Diker Hazni Arka" oluşturmuş ve aynı şahıs diğer şubelerin denetimini yapıyormuş. İstanbul, Tahran ve Bağdat gibi her şubeden iki temsilci tayin etmiş ve Avrupa'ya göndermiş. Toplam 8 kişiden oluşuyorlar ve bunlardan 4 kişiyi temsilci olarak üst seviyede uluslararası ittifaklar için tayin etmiş ve 4 kişiyi Londra Sarayı'na göndermiş. Bu temsilcilerin dilekleri sadece iki şeyden ibarettir. Birincisi, Kürt bağımsızlığı. İkincisi, kendi ayakları üzerinde durana kadar İngiltere devletinin himayesi altında olmaları (komşularına karşı bağımsızlıklarını korumak için).

İzaha gerek yoktur ki, o an ne zaman gelecek! Onun örneği İngiltere'nin diğer sömürge ülkelerinde görünür. İş işten geçmiştir ve onlar İngiltere'nin pençesinin altından kurtulmak için yüz yıllardır mücadele veriyorlar. Dostun çocuğu büyümeden[3] Kürdistan'da nice cinayetler işlemiştir. Şeyh Mahmut ve İsmail Ağa İngilizlerin kötü ve art niyetli görüşlerini anlar anlamaz onun siyasetlerine destek vermekten vazgeçtiler ve bu yüzden biri mezara, diğeri Hindistan kuyusuna gönderildi.

Bu bilgileri verdikten sonra Kürt çilekeşleri adına sizden şunu diliyoruz. Sizin topraklarınızda bulunan Kürt halkı komünist çilekeşlerin arasında bulunuyor. Onların rahatlığını sağlamak ve 6 milyon Kürt halkını Hindistan'daki çıkarlarına feda etmek isteyen İngiltere'nin art niyetli emperyalist siyasetini ortadan kaldırmak için, Kürt halkına sizin yegâne taraftarınız Sovyet'tir meselesini anlat-

3 "Dünden bugüne" anlamında Farsça bir deyim. -M.P.

mak ve sonunda bütün Kürt çilekeşleri dünyada vatan sahibi yapmak için zatıâlinizden istirham ediyoruz ki Kürt milleti de diğer milletler gibi sizin topraklarınızda hür ve rahat yaşasın ve gelişme yollarını kat etsinler; onları da birliğe dahil ediniz ve coğrafi açıdan uygun bir yer gösteriniz. Biz de sizin gücünüz ışığında (başarılı komünist Sovyet Rusyası) ebedi saadete ve ilerlemeye diğerleri gibi ulaşalım.

Yaşasın dünya emperyalizminin esaretindeki çilekeş insanlar. Yaşasın dünya çilekeşlerinin özgürlüğü!

YENİ BİR GERİCİ KÜRT AYAKLANMASI[1]

Rasim Davaz[2]

İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşıyor. Feodal unsurlar, Kemalist Parti tarafından gerçekleştirilen burjuva reformlarına rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlardır. Bu bölgeye geçtiğimiz yıl Tunceli adı verilmişti. Dersim'in hâkim katmanları, yürürlükteki yasalara rağmen, yasadışı bir şekilde geleneksel ayrıcalıklarını ve önceliklerini koruyabilmişlerdir.

Halk Partisi (Kemalistler), iç pazarın genişletilmesini isteyen ulusal burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl cumhuriyet devletinin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu çağdışı durumu sonlandırmaya karar verdi. Özel bir yasa çıkartarak, Büyük Millet Meclisi'nin yerine ölüm cezalarını onaylamak da dahil olmak üzere geniş olağanüstü yetkilerle donatılmış askeri bir yönetimi, bu kendi başına buyruk

1 Bu rapor, 8 Temmuz 1937 tarihinde imzasız olarak "gizli" damgasıyla Komintern (Komünist Enternasyonal) tarafından hazırlanmış olup Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 495, liste 11, dosya 389, yaprak 35-43 (Rusça metin) ve fond 495, liste 11, dosya 391, yaprak 75-83 (Almanca metin) numaralarıyla kayıt altındadır. Bu rapor, 29 Temmuz 1937 tarihinde ise Rasim Davaz imzasıyla kısaltılarak Komintern'in yayın organı *Rundschau*'da (No.32, s.1162) yayımlanmıştır. Bkz. *Komintern Belgelerinde Türkiye/Kürt Sorunu,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 1994, s.17 vd. Raporun Türkçe çevirisi, Rusça ve Almanca metinler karşılaştırılarak yapılmıştır. -M.P.

2 TKP yetkilisi İsmail Bilen. -M.P.

vilayette iş başına geçirdi. Amacı, göçebeliğe son verme ve aşiret reisleriyle (şeyhler, beyler, ağalar ve seyitler) onların kiralık adamlarının Batı Anadolu'nun modernleşmiş vilayetlerine sürme hedefini güden bir reform planını zorla uygulamaktı.

Tek kelimeyle; Kemalistler, çıkarları doğrudan bu boyunduruktan kurtulmaktan geçen geniş halk kitlelerini bu dava için önceden kazanma kaygısı taşımaksızın yerel feodalleri sert önlemlerle tasfiye etmek istediler. Bu hata, feodal rejim taraftarlarına yalan haberler yaymak suretiyle emekçi kitleler arasında tedirginlik yaratma ve Türk iktidarının sözde milli baskısına karşı zengin ve fakirlerin dayanışmasını ve birleşik cephesini oluşturma imkânı verdi.

Basında çıkan haberlere ve Başbakan İnönü'nün Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmaya göre iki aylık süreç boyunca hükümet, basına herhangi bir bilgi vermeksizin isyanla mücadele etti. Anlaşılan hükümet, hızla isyanı ezmeyi ve bundan sonra bilgi vermeyi umdu. Ancak mesele, öngörülenden çok daha uzun sürdü. Bilgi ve olayı açıklığa kavuşturma ihtiyacı ortaya çıktı.

Verilen bilgilere göre başlangıçta, yani Nisan ayında, nüfusu en az yüz bini bulan halkın aşağı yukarı 25-30 bin kadarı hükümetin aldığı bu önlemlere karşı isyan etmiştir. Ancak isyancıların büyük bir kısmı, gelen baskılar karşısında geriledi ve askeri yönetime teslim olmayı yeğledi. Bugün hükümetin askeri kuvvetlerine karşı koyanların sayısının, ancak on bin civarında olduğu sanılmaktadır.

Bölgenin topografyası ve nüfusun sosyal-ekonomik durumuyla ilgili birkaç söz.

Dersim vilayeti Türkiye'nin doğusunda yer almakla birlikte, sınırlara oldukça uzaktır. Doğusunda daha Muş, Bingöl ve Güney Elazığ bulunmaktadır. Bölgenin tümü 6300 km. kare kadar olup, burada 75 bin ile 100 bin nüfuslu göçebe bir halk yaşar. Çok küçük bir azınlık tarımla uğraşmaktadır. Toprağın ancak yedide biri ekime elverişli olduğundan, ana iktisat dalı hayvancılıktır. Halk, hiçbir yönden bir bütün oluşturmamaktadır. Sayısız aşirete bölünmüştür

ve aynı zamanda din ve soy bakımından da parçalanmış durumdadır. Bununla birlikte halkın çoğunluğu, Zaza aşiretindendir. Herkes Müslüman ve Kızılbaştır. Kürtçe konuşmaktadırlar.

Dersim, son derece dağlık bir bölgedir. Sarp ve uçurumlu dağların yükseklikleri, çoğu kez dört-beş bin metreyi bulur. Arazinin bu yapısı ve doğru dürüst ulaşım yollarının bulunmaması, eşkıya çetelerinin barınaklarına ulaşmayı hemen hemen olanaksız kılmaktadır. Bu durum, askeri harekâtları da güçleştirmektedir.

Türk burjuvazisini özellikle rahatsız eden nokta, Dersim'in tamamen milli ekonominin dışında olması ve deyim yerindeyse ülkenin içinde iç pazarın dışında kalmasıdır. Az gelişmiş olan ticaret tamamen aşiret reislerinin ve onların adamlarının aracılığıyla yürütülüyor. Üretim fazlasını komşu bölgelere götürüyorlar ve oradan ihtiyaç duydukları malları alıyorlar.

Öyle ki, başka vilayetten hiçbir tüccar, Dersim'de iş yapmayı göze alamaz, çünkü yerel mütegallibenin silahlı çeteleri tarafından haraca kesilmesi veya yağmaya uğraması kesin gibi bir şeydi.

Bu çeteler bununla da kalmaz, barışçı komşu köylere yağma seferleri düzenlerdi.

Paraya gelince; burada sadece çoktandır merkezi hükümet tarafından yürürlükten kaldırılan gümüş paralar dönüyordu. Sadece merkezlerde devlet hazinesiyle işi olan kişiler, banknot kullanıyordu.

Dersim'de devlet otoritesi sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. Feodal aşiret reisleri, darbeyi yedikten sonra kibarca özür dilemek için her fırsatta devleti hiçe saymaktan çekinmezlerdi. Bir İstanbul burjuva gazetesi tarafından ortaya konan diğer bir özellikleri de her anlamda gerçekle uyuşuyor:

> "Dersim, feodalizmin ilkelerine uygun tam bir kapalı ekonomiye sahiptir. Sadece toprak değil, üzerinde bulunan her şey, hayvanlar, üretim araçları, kulübeler ve evler, karısı ve çocuk-

larıyla köylünün kendisi, şeyhe ve ağaya ait mülktür. Tarımla uğraşan insanlar, engelsiz yaşamak için bu şeyh ve ağalara vergi vermek zorundadır."

En ilginci yabancılara yönelik yağma ve talan istisna olmamakla birlikte Kürt aşiret reislerinin daha sık birbirlerini yağmalamalarıdır. Ancak eklemek gerekir ki, ne zaman devlet iktidarının müdahalesine karşı direniş söz konusu olsa aşiret reisleri, her seferinde ortak hareket için kolayca anlaşmaya varır.

Devletin Dersim'de askerlik yükümlülüğünü gerçekleştirmesi ve yasal vergileri toplaması bugüne kadar mümkün olmamıştır. Bu iki sorun, daima, şeyhler ve ağalar aracılığıyla hallediliyordu. Ağalar kendi yönetim ve yargı yetkileri altında bulunan ahaliden işlerine geldiği gibi vergi alıyor ve bunun ancak küçük bir kısmını hazineye devrediyorlardı. Bölge gençlerinin büyük bir kısmı, askere gidecek yerde, aşiret reislerinin muhafız birliklerine fedai olarak giriyor, yani aslında eşkıya çeteleri oluşturuyorlardı.

Bu şartlar altında, Dersim tarihinin ayaklanmalarla dolu olması, şaşılacak bir şey değildir. Ayaklanmalar, Padişahlık zamanında, Meşrutiyette ve Jöntürk hareketi sırasında olduğu gibi, bugünkü Cumhuriyet idaresi altında bile hemen hemen hiç aralıksız süregelmiştir. Kürt beyleri, hemen hemen her zaman Padişahlıkla ve İttihatçılarla uzlaşmayı başarmışlardır. İttihatçılar, Dersim'in Kürt çetelerini Ermeni kırımlarında kullanmışlardır. Cumhuriyet'in ilanının hemen başında Dersim'in etkin liderlerinden okuma-yazması olmayan yaşlı Diyap Ağa, Büyük Millet Meclisi'ne mebus olarak girmiştir. O dönem, Kemal'in Kürtleri milli bağımsızlık davası için kazandığı yıllardı.

O zamandan beri hükümetler, bu isyanlarda tutarlı davranmadı. İsyancı güçlerin hareketlerinin bulunduğu bölgelere acilen tedip kuvvetlerinin gönderildiği "sel seferi" olarak adlandırılan harekâtlar düzenlediler. Bu birlikler, giremedikleri köyleri yakıp yıktılar.

Büyük miktarda silah topladılar, esir olarak ele geçirilen bazı fakir fukarayı astılar ve "düzenin kurulduğunu" ilan ettiler. Harekâtın bitmesiyle, her şey eski düzeninde kaldı, çünkü harekâtın komutanı meseleyi bizzat aşiret reisleriyle güzelce halletti. Ve kısa bir süre sonra aynı senaryo tekrar etti. O zamandan bu zamana hiçbir kez düzeni bozan temel kışkırtıcı olan bu aşiret reislerine karşı köktenci tedbirler alınmadı.

Son isyan, tamamen farklı bir karakter taşıyor. Bugün, Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişine tanıklık ediyoruz. Kemalist hükümet, yukarıda bahsi geçen askeri müfettişliğin kurulmasından sonra Büyük Millet Meclisi'nde şu önlem kararlarını aldırmayı başarmıştır:

1. Aşiretler, bundan böyle tüzel kişiliğe sahip olmayacaktır. Bu karara aykırı tüm kararların, belgelerin ve hükümlerin hiçbir geçerliliği yoktur.

2. Aşiret reisinin, beyin ya da şeyhin tüm yetkilerine son verilmiştir.

3. Aşirete ait olan ve aşiret reisleriyle, beylerin ve ağaların, aşiret adına, kendi mülkiyetlerinde bulundurdukları bütün taşınmaz mallar-mülkiyetleri hangi resmi belgeye, karara ya da geleneğe dayanırsa dayansın devletin mülkiyetine devredilecektir.[3]

İsyanın arifesinde tapu kadastro idaresi, feodal aşiret reislerinin elinde bulunan halka ait malların incelenmesi ve saptanmasına iliş-

3 2510 sayılı 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu'ndan bahsedilmektedir. Kanunun raporda bahsi geçen 10. Maddesinin A ve B fıkraları şöyledir: "Madde 10-A: Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilâma müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve taazzuvları (organları) kaldırılmıştır. B: Bu kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve âdetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve Şeyhlere ait olarak tanınmış, kayıtlı kayıtsız bütün gayrimenkuller Devlete geçer." -M.P.

kin hükümet önlemlerini uygulamaya başlamıştı. Bu durumda feodalizm, kendi yasa dışı egemenliğinin iktisadi temellerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu hissetti. İşte özellikle bu önlem isyana yol açan neden olmuştur.

Kitleleri kendi peşlerinden sürükleyebilmek için feodal unsurlar, hükümetin silahlı kuvvetinin zayıf olduğu lafını yaydılar. Yaydıkları söylentiye göre, hükümet, ayaklanmayı bastırmak için silahlı birliklerini göndermeye cüret ettiği takdirde, İngilizlerle Fransızlar Türkiye'ye hemen savaş açacaklardı. Ayrıca Arapların da isyancılardan yana olduğu şeklinde haberler çıkardılar.

Feodal unsurlar kamuoyunu bir şekilde hazırladıktan sonra, birçok aşiret kendi arasında ittifak yaptı ve "Genel Müfettişe" yazılı bir açıklama göndererek, idari makamlarla anlaşma temeli olmak üzere küstah şartlar ileri sürdü.

Bu önerinin maddeleri şöyle:

1. Dersim'e jandarma karakolu, kışla, okul ve köprü yapılamaz;
2. Yeni idari bölgeler kurulamaz;
3. Halktan silah toplanamaz;
4. İleride eskiden olduğu gibi anlaşma temelinde vergi ödemeliyiz.

İstedikleri şey hükümeti, feodal yöneticilerin zorbalığa ve keyfiyete dayanan rejimlerini tasfiye yolunda aldığı tüm tedbirlerden vazgeçmeye zorlamaktı. Bu belgede feodallerin mülkiyetlerine el konulmasına dair kanuna karşı bir ifade yok, zira bu olay, kitleler arasında oldukça popüler. Ne yazık ki, hükümet, yukarıda belirtilen mal varlıklarının emekçi kitlelerin emrine verilmesi kararını alıp bu inisiyatifin etrafında iyi bir ajitasyon kampanyası örgütlemedi. Tam tersi, resmi bildirilerde bu madde kıyıda köşede bırakıldı. Vurgu, tamamen idari önlemlere yapıldı.

Şu anda askeri harekât, bütün hızıyla sürmektedir. Çok sayıda uçak filosu bu harekâta katılıyor. Mücadelenin nasıl sonuçlanacağı, şimdiden bellidir. Eğer isyancılar ve direnişçiler, hâlâ bazı tepe nok-

talarda kalmışlarsa, bu, bölgenin doğal yapısını çok iyi bilmeleri sayesindedir. Diğer yandan askeri birlikler gibi olabildiğince kayıp vermemeye çalışmaktadırlar. Onlarla ilgili gelen bilgiler çelişkilidir. Bir İngiliz kaynağın bilgisine göre beş bin ölü Kürt vardır. Bu sayı abartılıdır. Aynı abartı, tam ters anlamda Başbakan İsmet'in ordu saflarında 13 ölü ve 18 yaralı olduğuna dair sözlerinde de vardır. Kesin bilginin tam olmamasından dolayı benzer çatışmalar göze alındığında iki tarafında kayıplarının birkaç yüz kişi olduğu düşünülebilir. Bunlar dışında bu operasyonların devlet hazinesine birkaç milyon Türk lirasına mal olduğunu da görmezden gelmemek gerekir. Ayrıca akan kan, ilk başta Kürt emekçilerinin ve asker üniforması içindeki Türk köylülerinin kanıdır. Bu kan, boşuna akmış olmamalıdır, onların acınacak durumlarında ciddi düzelmeler getirmelidir.

Bunlarla birlikte baskıların sona gelmesiyle resmi çevrelerin fikirlerini yansıtan gazetelerde sadece Dersim bölgesinin tamamen askeri alana çevrilmesi projesi konuşuluyor. Verimli arazilerin mülksüz emekçi kitleleri arasında dağıtılmasına dair tek kelime yok. Aşiret reislerinin ve onların yardakçılarının önceliklerinin yok edilmesi ve yağmanın kurbanı olmuş bölgeden uzaklaştırılmaları çok iyi. Aynı şekilde okul ve yolların yapılması ve güvenliğin sağlanması da çok iyi. Ancak bütün bölgenin tamamen tahliyesi ve bütün nüfusun ailelere göre başka bölgelerin köylerine dağıtılması gibi özümleme yöntemlerine başvurmak ne için?

Ezelden beri ülkenin bu köşesinin çektiği kötülük, uğursuz feodal rejimden ve sadece bu rejimin kalıntılarından kaynaklanıyor. Suçu nüfusun Kürtlerden oluştuğu olgusuna dayandırmak büyük bir insafsızlık olacaktır. Bu olguyu kanıtlamak için önyargılı iddialar aramak, sadece amaca ulaşmak için sorunun daha etkin ve amaca uygun şekilde çözülmesine yönelik çabaları zayıflatmaya hizmet eder. Bu amaç, siyasal inançlarından bağımsız olarak bütün Türkler için birdir: Bağımsızlığı ve milli birliği sağlamlaştırmak ve ülkenin bütün nüfusunun refahını sağlamak.

Kürt bölgelerini çok gezmiş olan Türk gazeteci Naşit Hakkı *Haber* gazetesinde sorunu şöyle koyuyor:

> "Bugün on binlerce vatandaşımız, sayıları birkaç yüzü geçmeyen reislerin, seyitlerin ve bunların akrabalarının kuşaktan kuşağa, elden ele geçen oyuncağı olma bahtsızlığına uğramış durumdadır. Bu vatandaşlara uygarca yaşamanın, onların şimdiki yaşayışlarından tamamen farklı bir şey olduğunu anlatabilmek için, her şeyden önce onları, bu bir avuç eşkıyanın kölesi olma durumundan ve egemenliğinden kurtarmak ve bu vatandaşlara özgür olma hakkını ve hayatlarını kazanma hakkını vermek gerekir."

Bu öneri, biraz sisli ve tam değil. Ama esas olarak doğru. Dersim'in on binlerce nüfuslu halkıyla ilgilenmek ve bu halka sistemli bir şekilde yardım etmek gerekir. Bu halkı yerinden oynatmak ve ülke içinde dağıtmak yanlış olur. Kuşaklardır insanca yaşamanın ne olduğunu bilmeyen bu talihsiz insanlar, yeterli toprağa ve onu işlemek için araçlara sahip olmalıdır. Milli görenekleri ve dilleri çerçevesinde uygar bir yaşam kurmaları için onlara yardımcı olunmalıdır.

Ancak bu şekilde, bu yüz bin insanı, Türkiye'nin milli bağımsızlık davasına kazanmak ve ülkenin iktisadi bağımsızlığının inşası ve sağlamlaştırılması için seferber etmek mümkün olabilir.

DERSİM AYAKLANMASI VE DIŞ DESTEĞİ[1]

28.7.1937 Yayınlanmamak üzere!

Üç ay önce Dersim bölgesinde patlak veren karşıdevrimci isyan, henüz kesin olarak bastırılamadı. Şu ana kadar isyanın önderlerini yakalamak mümkün olmadı. Hükümet birlikleri ile isyancılar arasında çarpışmalar devam ediyor. Bu isyanda yeni olan şu: Temmuz başında Türkiye'nin güneydoğu sınırından (Suriye) Türkiye'ye (Diyarbakır vilayeti) bir çeteci grubu girdi ve başında Şeyh Abdurrahim vardı. Bu grup dağıtıldı. Abdurrahim'in çetecileri ve jandarma arasında birkaç gün süren amansız bir mücadele vuku buldu.

Şeyh Abdurrahim, 1925 senesinde büyük bir gerici Kürt isyanı tertipleyen Şeyh Sait'in kardeşidir. Şeyh Abdurrahim keza 1925 isyanına da katılmıştı. Suriye'ye kaçıp kurtuldu o zaman, sonra hükümet tarafından affedildi; memleketine geri dönmesine izin verildi. Hükümet geri dönmesine izin vermekle kalmadı, kardeşine 2 köy, hayvan ve demirbaş eşya bile verdi. Hatta bir süre kendisine ayda 50 lira maaş verdi. Bu Kemalistlerin 1925 gerici isyanının bastırılmasından sonra Kürt beyleriyle uzlaşma aradığı dönemdi. Kemalistlerin oportünist ve sakat bir taktiğiydi bu.

1 Komintern'e sunulan imzasız bu raporun Almancası Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi'nde (RGASPİ) fond 495, liste 11, dosya 391, yaprak 89, 90, Rusçası fond 495, liste 11, dosya 389, yaprak 57, 58 numaralarıyla kayıt altındadır. -M.P.

1930 senesinde, Ağrı'da karşıdevrimci isyan varken, Şeyh Abdurrahim, arkadan bir isyan tertiplemek istedi. O vakit çeteci gruplar ile hükümet birlikleri arasında çarpışmalar meydana geldi. Bunun üzerine o yine Suriye'ye kaçtı ve kurtuldu. Geçenlerde isyancı Dersim beylerinin yardımına koşmaya çalıştı yeniden. Bu çeteci grubun gerçek örgütleyicileri, Cemili Paşa'nın oğullarıydı. Cemili Paşa, Kürdistan'ın en büyük feodal beyidir. Eskiden neredeyse tüm Diyarbakır bölgesi onun nüfuzu altındaydı. 100'ün üstünde köyü, birkaç yüz bin hektar toprağı, koyun sürüleri vardı; şehirdeki evlerin yarısı onun mülküydü. 1925 isyanının bastırılmasından sonra Cemili Paşa'nın oğulları Suriye'ye kaçtılar. Eski rejimin yeniden inşasından yana oldukları için, önemsiz bile olsa, bir isyanın her yeniden canlanışını kullanıyorlardı. Bundan dolayı şimdi de karşıdevrimci Dersim İsyanı'nı kendi amaçları için kullanmak istiyorlar. Hoşnutsuz unsurları etraflarında topladılar ve Dersim'deki isyancılara destek gönderme kararının alındığı bir toplantı düzenlediler. Bunun için üç ay içinde birçok çeteci grubu Türkiye'ye gönderdiler. Hükümet birlikleriyle çeteciler arasında sık sık çarpışmaların yaşandığını gazeteler bildiriyor ve doğrulanmış haberlerden bilindiği üzere, bu çeteci gruplardan bazıları dağıtıldı. Dağıtılan, Şeyh Abdurrahim'in grubuydu. Silahlar ve bombalar dışında birçok ilan ele geçirildi. Bu ilanlar, hükümete karşı halkı isyana çağırıyordu. Bu ilanların tam içeriği bildirilmiyor. Karşıdevrimci unsurların, en küçük çarpışmayı bile karşıdevrimci hedefleri için kullandıkları buradan anlaşılıyor. Bundan dolayı Dersimli karşıdevrimcilere her ne pahasına olursa olsun..............[2] Fakat teşebbüsleri hiçbir sonuca ulaşmıyor, çünkü kitleler onları takip etmiyor.

2 Metnin orijinali bu şekildedir. -M.P.

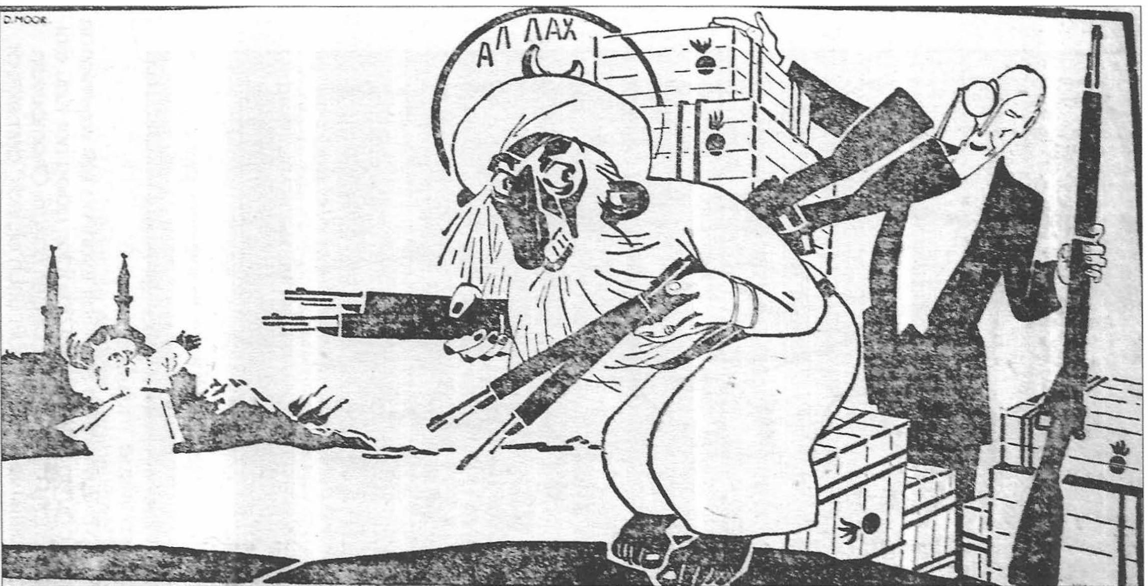
BELGELER

İzvestiya, 27 Şubat 1925.
Şeyh Sait kılığına girmiş İngiliz Dışişleri Bakanı Chamberlain:
"Allah'tan başka tanrı yoktur ve Chamberlain onun elçisidir."
Karikatürün altında "Türkiye'de İngiltere tarafından desteklenen gerici isyan dini sloganların arkasına saklanıyor" yazılıdır.

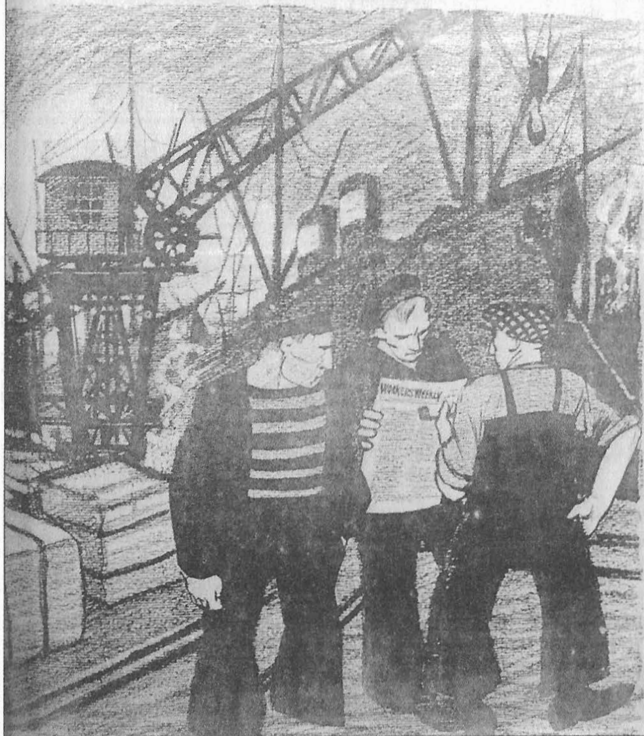
28 Şubat 1925 tarihli *Pravda*'nın birinci sayfasında yayımlanan, Şeyh Sait'in de resmedildiği karikatür: "Bay Chamberlain, bütün ülkelerde emekçilerin boğazını tutuyor."

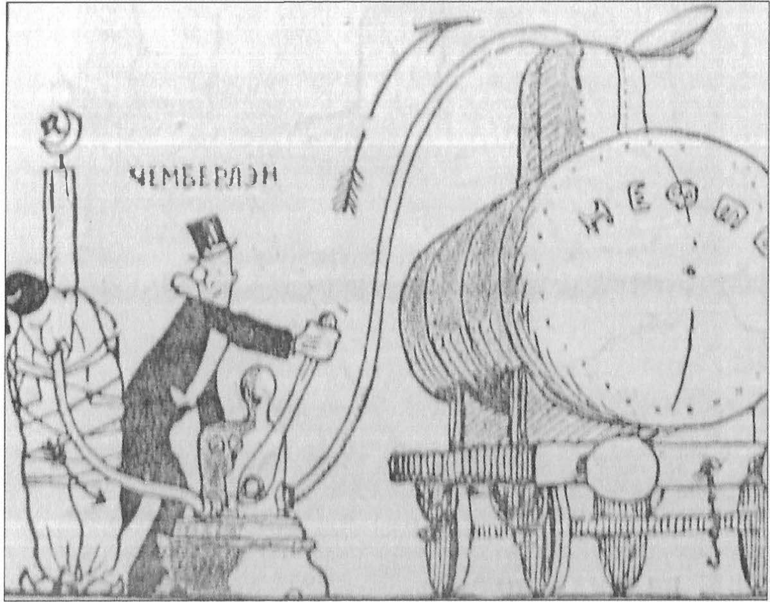
5 Mart 1925 tarihli *Pravda*'nın birinci sayfasında Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili yayımlanan karikatür:
"Allah yardımcıları olsun!"

8 Nisan 1925 tarihli *Zarya Vostoka*'da Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili yayımlanan karikatür. "İngiltere, Doğu'da kendi işgalci amaçları adına her türlü dini hareketi kullanıyor" notu altında İngiliz Dışişleri Bakanı Chamberlain "Tanrı yoktur, Tanrı yoktur ve Chamberlain onun elçisidir" demektedir.

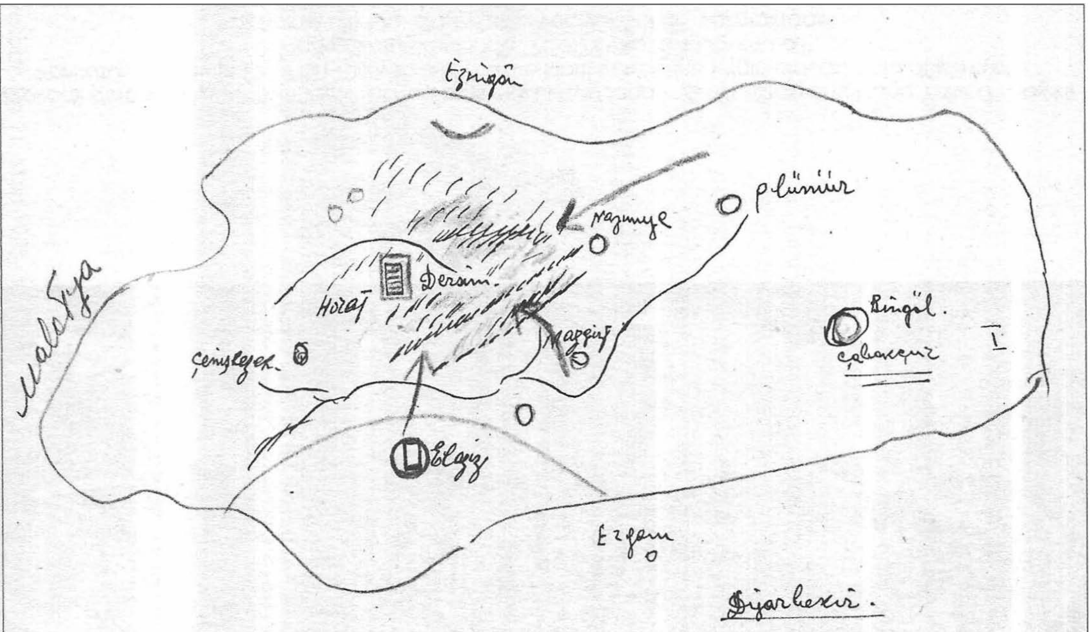
Mart 1925 tarihli 11 nolu *Krokodil* dergisinin
"Uluslararası Durum" başlıklı kapağı:
- Türkiye'de yeniden karşıdevrimci bir isyan...
Türk halkına pahalıya mal olacak.
- Hımm... İngilizlere de ucuza gelmeyecek.
Ne de olsa Chamberlain finanse ediyor.

Krokodil, No.11, Mart 1925. "İngilizler, 'petrol, sanayi için kandır' demişlerdi ve şimdi de Türk kanıyla İngiliz varillerini doldurmaya giriştiler."

Krokodil dergisinin Mart 1925 tarihli 12 nolu sayısında yayımlanan "Kimin Ajitasyonu Daha Yakıcı?" başlıklı karikatür. İngilizlerin SSCB'nin Türkiye'ye kömür ve kibrit vermesine kızgın olduğu notu düşülmüştür. Birinci karikatürün altında "Yakıtını ver, dostluğumu al!", ikincinin altında "Dostluğunu ver, yakıtını al!" yazmaktadır.

TKP yetkililerinin Dersim İsyanı'yla ilgili çizdiği harita. (RGASPİ fond 495, liste 11, dosya 388, yaprak 159.)

19

№ 1198 Вх.т.ж.Порс.ст.   23 Іюля 1914 г.

Секретная телеграмма Вице-Консула въ Урміи.
21 Іюля 1914 г., № 495.

Телеграфирую въ Тегеранъ:

Не признано ли будетъ своевременнымъ вызвать на турецкую границу Шейха Барзана. При условіи небольшой поддержки оружіемъ и патронами, въ случаѣ войны съ Турціей, помощь его будетъ не безполезна.

Копіи въ Тифлисъ и Тавризъ.

/Подп./ Введенскій.

Rusya'nın Urmiye'deki konsolos yardımcısı Vvedenskiy'in 21 Temmuz 1914 tarihinde Tahran'daki Büyükelçiliğe Barzanilerle ilgili gönderdiği gizli telgraf. (RGVİA fond 2000, liste 1, dosya 3851, yaprak 19.)

Ч. 2 Оберъ-Кварт.

2 6 ИЮЛ. 1914

№ 1773

СЕКРЕТНО. 17

Отдѣлъ Генер.-Квартирмейстера Главн. Упр. Генер. Штаба Входящій Секретныхъ Журналъ 25 VII 1914 г. № 2954.

Министръ Иностранныхъ Дѣлъ

Іюля 23 дня 1914 г.

№ 585

О. III.

Милостивый Государь

Владиміръ Александровичъ,

Препровождая при семъ копіи съ секретныхъ телеграммъ Вице-Консула въ Урміи отъ 21 сего Іюля за №№ 495 и 496, считаю долгомъ высказать по содержанію ихъ нижеслѣдующія соображенія.

Не подлежитъ сомнѣнію, что, въ случаѣ столкновенія съ Турціей, какъ курды, такъ и айсоры /сиро-халдейцы/ турецкіе могутъ оказать намъ существенную помощь. Для воздѣйствія на первыхъ въ нашемъ распоряженіи имѣется нѣсколько вліятельныхъ среди курдовъ лицъ, какъ напримѣръ извѣстный Абдуррезакъ-бей и Шейхъ Барзанъ, проживающіе нынѣ на Кавказѣ. Что касается айсоровъ, то ихъ симпатіи давно уже склоняются въ нашу пользу и мы, повидимому, можемъ вполнѣ на нихъ расчитывать.

Тѣмъ не менѣе я считалъ бы преждевременнымъ нынѣ же начинать агитацію среди турецкихъ курдовъ через упомянутыхъ главарей, а равно снабжать

Его Высокопрев-ву В.А.Сухомлинову.

Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un, Savaş Bakanı Suhomlinov'a gönderdiği 23 Temmuz 1914 tarihli gizli mektubun birinci sayfası.
(RGVİA fond 2000, liste 1, dosya 3851, yaprak 17.)

142.

36

ШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА.

Отъ кого Начальника Штаба Кавказскаго Военнаго Округа

Кому Огенкварь.

Откуда изъ Тифлиса.

Ч. 2 Обер-Квар.

11 АВГ. 1914

№ 2024

Подана «10» Августа 1914 года.

Получена «10»

11 авг. 1914 г. № 3606.

3308 Въ виду формированія округѣ новыхъ запасныхъ батальоновъ изъ излишка запасныхъ, превышающаго уже теперь тридцать тысячъ человѣкъ, усиленія запасными пограничниковъ, усиленія мѣстныхъ командъ и другихъ неотложныхъ нуждъ, не касаясь новыхъ формированій округу необходимъ немедленный отпускъ пятидесяти тысячъ трехлинейныхъ винтовокъ. Складахъ округа не хватаетъ до нормы тридцати милліоновъ ружейныхъ патроновъ. Для пополненія этого недостатка, принимая также во вниманіе указанныя пятьдесятъ тысячъ винтовокъ, а равно и необходимость имѣть нѣкоторый, хотя бы небольшой запасъ и сверхкомплектъ въ крѣпостяхъ неотложно необходимъ отпускъ пятидесяти милліоновъ ружейныхъ патроновъ.

При недостаткѣ за уходомъ двухъ корпусовъ организованныхъ силъ въ округѣ принимаются мѣры развитію нештатныхъ командъ помимо ополченія, а равно организаціи возстанія враждебныхъ туркамъ элементовъ населенія. Для послѣдней цѣли представляется

Ф. 6.

Rus Kafkas Askeri Bölgesi Kurmay Başkanı Yudeniç'in
10 Ağustos 1914 tarihli şifreli telgrafının birinci sayfası.
(RGVİA fond 2000, liste 1, dosya 3851, yaprak 36.)

Приложенiе № 2.

Переводъ второго прошенiя поданнаго населенiемъ Зиланъ-дере черезъ Кямиль бея.

Если мы должны начать перечислять совершонныя Армянами съ самого начала войны жестокости, то это займетъ слишкомъ много времени. Но, такъ какъ мы видимъ, что справедливость начинаетъ теперь освѣщать нашъ край, мы начинаемъ наше прошенiе слѣдующими просьбами:

I. Когда въ прошломъ году Дiадинъ былъ занятъ Русскими войсками, населенiе этого края ушло съ турецкими войсками, но справедливость ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА ИМПЕРАТОРА Россiи привлекла ихъ и они возвратились обратно къ своимъ очагамъ. Теперь, вопреки Русскимъ законамъ, Армяне объѣзжают всѣ Курдскiя селенiя и силой взимаютъ десятину и немилосердные налоги, что повергаетъ Курдовъ въ полное бѣдственное положенiе и заставляетъ ихъ снова уходить къ Туркам

2. Населенiе этого района не можетъ быть господиномъ своего имущества и даже быть увѣреннымъ въ неприкосновенности своей чести вслѣдствiе жестокости Армянъ, которые не спросясь овладѣваютъ всѣмъ ихъ имуществомъ.

3. Армяне выгоняютъ Курдовъ съ ихъ земли и заселяютъ эти земли своими людьми.

4. Въ самое послѣднее время шайка Армянъ пришла въ курдское селенiе Арбазоникъ (Гебирзонкъ), увела весь скотъ и убила I4 Курдовъ. При нашей сдачѣ Вы обѣщали намъ, что эти жестокости будутъ прекращены и что Вы постараетесь возвратить намъ наше право. Мы снова напоминаемъ о Вашемъ обѣщанiи и просимъ справедливости.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Zilan Dere'deki Kürt nüfusun Rus askeri makamlarına yazdığı dilekçe. (RGVİA fond 2168, liste 1, dosya 264, yaprak 11.)

14

Приложеніе № 5.

Переводъ письма Кямиль бея Бедирхана Князю Шаховскому отъ 22 Декабря 1916 г.

Какъ Вы знаете, вслѣдствіе послѣднихъ событій въ Ванѣ, мы должны были поспѣшно покинуть Тифлисъ и выѣхать въ Бегри Калу. Этотъ поспѣшный отъѣздъ не позволилъ намъ окончить дѣло объ исполненіи обѣщаній, сдѣланныхъ Курдамъ Зиланъ-Дере, которые 2года сражались съ Русскими и теперь, при моемъ содѣйствіи, сдались ИМПЕРАТОРСКОМУ Правительству безъ того, чтобы была примѣнена сила и была пролита одна капля крови. Прибывъ въ Бегри-калу, я не могъ дать никакого отвѣта Курдамъ, которые жаловались на свое бѣдственное положеніе, напоминая мнѣ объ обѣщаніяхъ, данныхъ имъ на ихъ просьбы,

Сдѣланное мною въ Вашемъ присутствіи разслѣдованіе доказало, что всѣ Курды, сдавшіеся ИМПЕРАТОРСКОМУ Правительству, дѣйствительно находятся въ бѣдственномъ положеніи, лишены справедливости и, такъ сказать, совершенно погибли. Вмѣсто счастія, котораго они ожидали, ихъ грабятъ, убиваютъ, позорятъ ихъ женъ; вообще это дѣлаютъ Армяне, въ чатности же Езиды и другіе, которыхъ Вы знаете, такъ что излишне говорить. Какъ примѣръ я могу назвать Вамъ Курдовъ Чухуръ Норшена, Арбазоника, Діадина, окрестностей Баязета, гдѣ Армяне и въ настоящее время позволяютъ себѣ насильно взыскивать налоги и раззоряютъ несчастныхъ.

Всѣми возможными средствами приходятъ на помощь не мусульманскимъ народностямъ, тогда какъ несчастные Курды, которые уже 2 года лишены возможности собирать жатву, совершенно забыты, они почти нагіе и умираютъ съ голоду .и холода. Какъ доказательство я могу привести Вамъ примѣръ смерти 2 несчастныхъ дѣтей изъ Арбазоника, которые умерли отъ голода и холода, какъ Вы сами могли убѣдиться въ Бегри-калѣ.

Перейдемъ теперь къ вопросу о южной части Курдистана, къ Бохтану, гдѣ мы уже около года работали, чтобы достигнуть извѣстныя Вамъ цѣли. Несмотря на всѣ затрудненія

Kürt aşiret reisi Bedirhan Kâmil Bey'in Çarlık yetkilisi Boris Şahovskiy'e yazdığı 22 Aralık 1916 tarihli mektubun birinci sayfası. (RGVİA fond 2168, liste 1, dosya 264, yaprak 14.)

BUREAU DE LA PRESSE. Lausanne, décembre 1922. 64

DELEGATION DE RUSSIE.

("Orientreferat")

f. 544

1923

LES PETROLES DE MESOPOTAMIE.

A. Situation des sources pétrolifères au point de vue géographique et de la division administrative.

On distinguera les groupes de sources suivants:

I) Sources dans le vilajet de Mossoul:

a) Groupe du nord (environs de la ville des Mossoul), et sur les fleuves Tigre et Zab;

b) Groupe de l'est: sources entre le fleuve Tigre et la frontière persane (sandjaks de Kerkouk et de Souleimanijé);

II) Sources dans le vilajet de Baghdad.

x x x

Groupe du Nord:

En général, on dit que la limite septentrionale de la région pétrolifère se trouve près des importantes sources de Hammam Ali, à une distance de 32 kilom. sud-est de la ville de Mossoul. Mais il y a lieu de croire que les couches pétrolifères s'étendent bien au-delà de Mossoul, et la Revue "Petroleum" (1910) parle d'une forte source à 8 heures de marche au nord de la dite ville (peut-être la source de Kaza Askho).

Les groupes de sources les plus importants de cette catégorie du nord sont:

1) Hammam Ali, sur le fleuve Tigre, à 32 km. au sud de Mossoul;

2) Abjak et Nimroud, à l'est de Hammam Ali, dans la bifurcation des fleuves Tigre et Zab;

3) Gayara, de beaucoup le plus important groupe de toutes les sources du villajet entier de Mossoul. Le "champ pétrolifère" très connu de Gayara commence à 65 km. au sud de la ville de Mossoul et s'étend sur une distance considérable sur la rive droite (occidentale) du fleuve Tigre, vers le sud.

A la région de Gayara appartiennent également les sour-

Dr. H. Stürmer'in "Mezopotamya Petrolleri" başlıklı raporunun birinci sayfası. (RGASPİ fond 544, liste 3, dosya 77a, yaprak 64.)

Вх.84.
14/II 23

№ 15

P. 46
1923

34
04

АРХИВ Н.К.И.Д.

РОЛЬ КУРДИСТАНА В АНГЛО-РУССКОЙ ПОЛИТИКЕ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ и ХОД СОБЫТИЙ В КУРДИСТАНЕ.

Мировая война породила новый вопрос - Курдский вопрос - новое яблоко раздора между Англией и Россией. До мировой войны курдский вопрос н находился в совершенно зачаточном состоянии, вокруг него еще не разгора - лись страсти и молчаливо признавались преимущественные права могуществен- ной тогда России на сопредельный ей Курдистан - ее доля наследства после смерти больного человека. Одна только Германия, строившая Багдадскую ж.д. представляла для России серьезного конкурента, Англия-же уже тогда имев - шая определенные виды на Мессопотамию, вела в турецком Курдистане только мелкие интриги против России; она еще не имела тогда имеющейся у нее те- перь возможности, имея базу в Мессопотамии, вести более активную политику, чтобы водворить в Курдистане свое влияние. Но, зная строгую последователь- ность в проведении Англией своей практической политики, можно смело ска - зать, что Лондон еще раньше включил Курдистан в орбиту своего влияния и только отложил осуществление этого намерения до первого подходящего слу- чая.Весь Курдистан был, в пределах возможности, тщательно изучен в эконо- мическом и стратегическом отношениях английскими консулами и путешествен- никами.В Ване у англичан, как и у нас, консулом был генштабист. Подходя - щую для этого обстановку создала мировая война, последствиями которой яви- лись разгром Турции и Германии и крушение могущества России, и Англия не - медленно-же воспользовалась этим и водворилась в Мессопотамии с тенденци- ей распространиться на север, северо-запад и на восток. Теперь весьма важ- но уяснить себе основной об,ект английской политики в бассейне Тигра и Ефрата, так как правильное понимание преследуемой английской политикой цели дает возможность разбираться во всем происходящем и об,яснить все ее маневры, а также укажет, какие позиции Англия легче всего сдаст.

Первым и главным об,ектом английской политики в бассейне Тигра и Ефрата является обладание портом Бассорой и вообще побережьем Персидского залива в связи с Индией, естественный путем проникновения в которую явля- ется Персия и Белуджистан. Вторым не менее важным, но пока всетаки не

Boris Şahovskiy'in iki kısım halinde 19 Ocak 1923 ve 3 Şubat 1923 tarihlerinde Ankara'dan Moskova'ya gönderdiği "İngiltere ve Rusya'nın Yakındoğu Politikalarında Kürdistan'ın Rolü ve Kürdistan'daki Gelişmelerin Akışı" başlıklı raporunun birinci sayfası. (RGASPİ fond 544, liste 3, dosya 122, yaprak 34.)

20

A 0,1

Orientreferat. Berlin, 3. März 1925

135

APRAB H.K.K.I.

Der Aufstand in Kurdistan.

I. Allgemeine Bedeutung :

Kurdische Insurrektionen waren auch in der Zeit stärkster militärischer Absorption der Türkei im Kampf gegen Griechenland wiederholt vorgekommen und dennoch der Angoraregierung nicht gefährlich geworden. Die jetzige türkisch=griechische Spannung wegen des Patriarchats bedingt keinerlei ernst zu nehmende militärische Gefahr, und die schlagfertige türkische Armee hat nach Osten die Hände völlig frei. Von der Möglichkeit einer Erschütterung des Angoraregimes durch den Kurdenaufstand kann militärisch gar keine Rede sein. Die grosse Bedeutung der Aufstandsbewegung besteht einzig und allein in ihrer Wirkung auf die bevorstehende Lösung der Mossulfrage.

II. Aufstandherd, Ausbreitung und militärische Lage :

Angefangen hat die Insurrektion im Wilajet Gündj, und wurde zuerst durch Angora als Bagatell- Bandenkrieg dargestellt. Die lokale Gendarmerie soll auch nach türkischen Nachrichten zu den Insurgenten übergegangen sein, und diese Tatsache sowie ein durch Überraschung erzwungener Rückzug einer kleineren türkischen operierenden Truppe veranlasst die Angoraregierung, Ismet Pascha verfrüht aus der Rekonvalescenz zurückzuberufen. Die Bewegung griff sodann über auf die Vilajets Arghana, Diarbekir und Mamüret-ül-Asis. Kriegsrecht wurde in zwölf östlichen Wilajets proklamiert. Die anfänglich aus Angora gemeldete Einnahme von Diarbekir, Arghana und Malatia durch die Insurgenten wurde dementiert. Aus Kharput und Elasis wurden die Aufständischen durch die lokale Bevölkerung wieder vertrieben. Das strategisch besonders wichtige Dersim soll von den Insurgenten genommen sein. Die Ausbreitung der Insurrektion auf das Wilajet Urfa(bisher nicht widersprochen) gilt als besonders bedeutungsvoll, weil die aufständischen Kurden dadurch einen langen Sektor der Mos-

Dr. H. Stürmer'in "Kürdistan'da Ayaklanma" başlıklı raporunun birinci sayfası. (RGASPİ fond 544, liste 3, dosya 129, yaprak 12.)

Orientreferat. Berlin, 6. März 1925

Der Regierungswechsel in der Türkei

Der am 3.III durch Demission des Cabinets Fety Bey und Wiederbetraung Ismet Pascha's als Premier erfolgte Regierungswechsel ist durchaus kein Symptom für eine Gefährdung des Angorarégimes durch den Kurdenaufstand, sondern seine überwiegend innerpolitische Bedeutung besteht in der Benutzung dieses Aufstandes für die Rückkehr zu der früheren Linie scharfer Radikalisierung und des " Ausbaus der Revolution ", einer Linie, die durch die vor einigen Monaten durch den Vorstoss der Opposition (Konstituierung der Progressiven Partei) erzwungene Berufung Fethy's unterbrochen worden war. Ganz wie bei dem damaligen Wechsel von Ismet zu Fethy, so hat auch jetzt, in umgekehrtem Sinne, Mustapha Kemal durch persönliche Intervention sehr viel zum Cabinetswecsel beigetragen; damals berief er den zum gemässigten Flügel der " Volkspartei " gehörigen Fethy, um der Progressiven Oppositionspartei den Wind aus den Segeln zu nehmen, und jetzt hält er den Moment für gekommen, um der Opposition energisch zu Leibe zu gehen. Die Berufung Ismet's, der noch bis vor wenigen Tagen als dringend rekonvaleszentbedürftig gegolten hatte, ist eine entschieden demonstrative Desavouierung des Versuches Fethy Bey's mit weniger radikalen Methoden die Opposition im Schach zu halten.

Auf der Tagesordnung des Meetings der " Volkspartei ", die zur Regierungskrise geführt hat, stand nach übereinstimmender Meldung der türkischen Presse die Innenpolitik der Regierung im besonderen Zusammenhang mit dem Kurdenaufstand. Wir haben in unserem vorigen Referat ((3.III, " Der Aufstand in Kurdistan ") schon darauf hingewiesen, wie die Regierung aus der Insurrektion Kapital für die verschärfte Durchführung ihrer radikalen Laicisierungspolitik zu schlagen bestrebt sei. Das tritt jetzt in voller Schärfe zutage. Schon gleich nach Ausbruch der Kurdenrevolte hatten einige Deputierte von der Regierung Fethy Proklamation des Belagerungszustandes auch in

Dr. H. Stürmer'in "Türkiye'de Hükümet Değişimi" başlıklı raporunun birinci sayfası. (RGASPİ fond 544, liste 3, dosya 129, yaprak 18.)

№ 37.

35

Уважаемый

Георгий Васильевич,

Международное положение Турции.

Отчетный период во внешней политике Турции прошел под знаком сознания все усиливающейся опасности со стороны Англии и вытекающей отсюда необходимости уточнить свои отношения с Западом, в поисках более или менее надежных друзей. Чем отчетливее выступала перед Ангорой реальная английская угроза, тем все яснее и выпуклее намечались такие тенденции.

Английская опасность прежде всего выявилась в области все того же Моссульского вопроса. Приезд в Моссул смешанной комиссии Лиги Наций привел в действие весь обширный механизм английских интриг, который до этого времени выявлял себя лишь в относительной степени. Подкупленные англичанами курдские шейхи и вожди племен стали в самых резких формах демонстрировать свою неприязнь к Турции. Пропаганда загодя и умело проведенная англичанами во всем Моссульском районе поставила смешанную комиссию перед лицом якобы явного англофильского большинства населения. Поведение, занятое смешанной комиссией в англо-турецком конфликте, возникшем в связи с препятствиями, чинимыми англичанами турецкой части делегации, рассеяло немалую часть иллюзий, возлагавшихся на "туркофильство" членов смешанной комиссии. Курдское восстание, вспыхнувшее как раз во время об"езда членами комиссии курдских районов Моссула, довело тревогу турок до кульминационного пункта.

Мятеж Саида является знаменательным в судьбах англо-турецких отношений со многих точек зрения.

SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Y.Z. Surits'in 5 Nisan 1925 tarihli "Türkiye'nin Uluslararası Durumu" başlıklı raporunun birinci sayfası. (RGASPİ fond 544, liste 3, dosya 129, yaprak 35.)

6277. Ex:3
j t.

1925

LA SEDITION KURDE CONTRE LA RÉPUBLIQUE D'ANGORA

.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-.-

Dans toutes choses, l'ignorance est une tare. Dans la religion, c'en est une grande calamité. La sédition des Kurdes contre le gouvernement d'Angora a pour cause l'ignorance de leur religion et comme mobiles les excitations perfides de quelques turbulents dans le but de supprimer complètement l'indépendance des musulmans dans le monde. La sédition a duré deux mois, après quoi elle fut liquidée et ses chefs furent faits prisonniers. Mais la répression a coûté quelques deux millions de livres anglaises et cela ne fut pas sans impressionné les populations du Kurdestan. Donc, il est de notre devoir de rechercher et d'établir les causes qui ont déterminé et les conditions dans lesquelles se déroula cette funeste rébellion afin que son exemple éclairci, devienne un avertissement pour la nation en ce qui concerne la nécessité d'avoir une bonne gestion de ses affaires intérieures et extérieures qui lui permettront, plus que tout autre chose, d'être à même de conjurer les agissements de ceux qui s'obstinent à s'opposer à son développement.

Il y a un an à peine, l'Assemblée nationale d'Angora a, par décret, aboli le Califat dans la Maison d'Orman et obligé à l'exil le Calife et tous les autres membres de la dynastie déchue. Le territoire de la République leur fut interdit, Le gouvernement républicain était, en accomplissant cet acte, dans ses pleins droits. Au début, il apparaissait que la destitution du Calife et son bannissement était un acte arbitraire et que le fait de séparer le Califat de la dynastie turque était contraire aux principes de la religion et des dispositions idéologiques des croyants

Nous avons, dans la livre que nous avons publié sous le titr "Le Califat " exposé avec détail les raisons qui ont poussé le gouvernement d'Angora à supprimer le Califat dans la dynastie turque. Nous allons la réexposer ici dans ses grandes lignes.

Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili Komintern Arşivi'nde bulunan Fransızca raporun birinci sayfası. (RGASPİ fond 495, liste 154, dosya 775, yaprak 31.)

Sovyet Resmi Haber Ajansı ROSTA'nın servis ettiği "Türkiye'de Gerici İsyan" başlıklı haber. (GARF fond 391, liste 2, dosya 81, yaprak 346.)

İranlı komünist Mahmut Kurmanci'nin "İngiltere ve Kürt İstiklali" başlıklı Farsça raporunun birinci sayfası.
(RGASPİ fond 495, liste 90, dosya 193, yaprak 24.)

1937 — درسم قصبه‌سی 34

TKP yetkilisi Marat'ın (İsmail Bilen) Dersim İsyanı'yla ilgili Komintern'e sunduğu Osmanlıca raporun birinci sayfası. (RGASPİ fond 495, liste 299, dosya 57, yaprak 34.)

"13"
9368/2/BB.-Se.
A.d.Russ.
28.7.37.

Nicht zur Veröffentlichung !

Information über die Türkei.

Der Dersim-Aufstand und seine Unterstützung von aussen.

Der vor 3 Monaten im Gebiet Dersim ausgebrochene konterrevolutionäre Aufstand ist endgültig noch nicht unterdrückt. Bis jetzt gelang es nicht, der Anführer dieses Aufstandes habhaft zu werden. Zusammenstösse zwischen den Regierungstruppen und den Aufständischen dauern an. Das Neue in diesem Aufstand ist folgendes: Anfang Juli brach ~~[illegible]~~ von der Südostgrenze der Türkei (aus Syrien) ~~her~~ nach der Türkei (Provinz Diarbekir) eine Partisanenabteilung ein, an deren Spitze der Scheich Abdurrachim stand. Diese Abteilung wurde aufgerieben. Zwischen den Partisanen Abdurrachims und der Gendarmerie fand einige Tage lang ein erbitterter Kampf statt.

Scheich Abdurrachim ist der Bruder des Scheichs Said, der im Jahre 1925 einen grossen reaktionären Kurdenaufstand anzettelte. Scheich Abdurrachim nahm ebenfalls an dem Aufstand von 1925 teil. Er entkam damals nach Syrien, wurde dann von der Regierung amnestiert; die Rückreise nach der Heimat wurde ih erlaubt. Die Regierung erlaubte ihm nicht nur die Rückkehr, sondern gab seinem Bruder sogar 2 Dörfer, Vieh und Wirtschaftsinventar. Eine zeitlang zahlte sie ihm sogar 50 Pfund monatlich aus. Das war damals, als die Kemalisten nach der Unterdrückung des reaktionären Aufstandes von 1925 eine Verständigung mit den kurdischen Beys suchten. Es war dies eine opportunistische, faule Taktik der Kemalisten.

Im Jahre 1930, als in Agri der konterrevolutionäre Aufstand war, wollte Scheich Abdurrachim einen Aufstand im Rücken anzetteln. Es kam damals zu einem Zusammenstoss zwischen Partisanenabteilungen und Regierungstruppen. Darauf entkam er wiederum nach Syrien. Kürzlich

"Dersim Ayaklanması ve Dış Desteği" başlıklı Komintern'e sunulan raporun birinci sayfası. (RGASPİ fond 495, liste 11, dosya 391, yaprak 89.)

İzvestiya'nın logosu.

Komünist Parti'nin günlük yayın organı *Pravda*'nın logosu.

Zarya Vostoka'nın logosu.

Bakinskiy Raboçiy gazetesinin logosu.

Р. С. Ф. С. Р.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

КРАСНАЯ АРМИЯ

ВЕСТНИК ВОЕННО-НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА
ПРИ ВОЕННОЙ АКАДЕМИИ.

Сентябрь—Октябрь 1922.

№ 18—19.

ВТОРОЙ ГОД ИЗДАНИЯ.

Harp Akademisi bünyesindeki Askeri Bilim Derneği'nin yayın organı *Krasnaya Armiya*.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ЖИЗНЬ

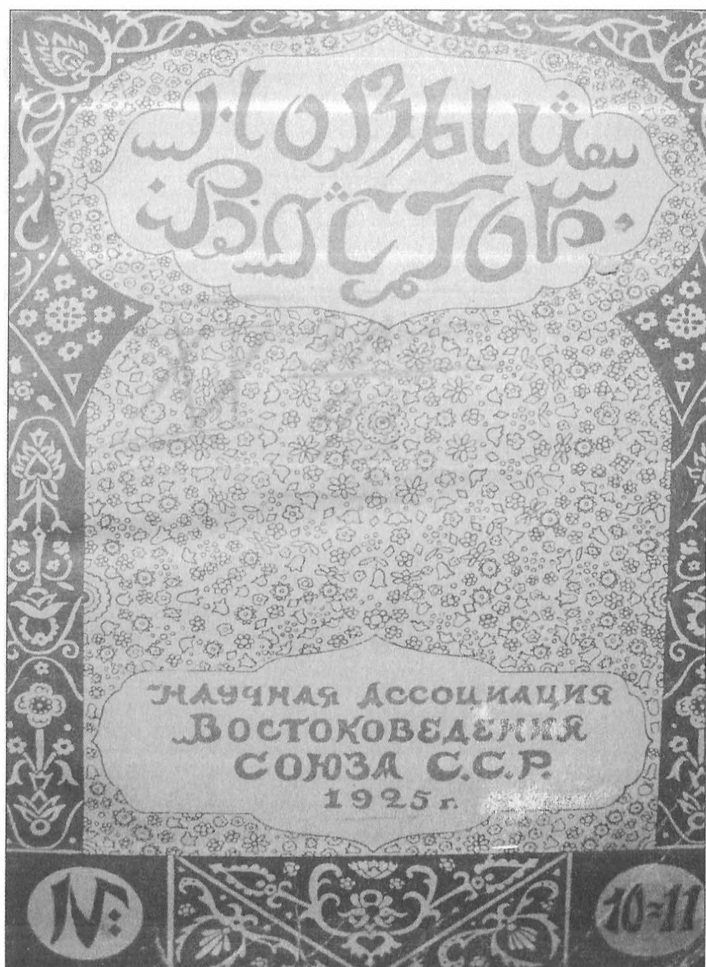
ЖУРНАЛ

Народного Комиссариата
по Иностранным Делам

№ 3

МОСКВА — 1925

Dışişleri Halk Komiserliği'nin dergisi *Mejdunarodnaya Jizn.*

SSCB Milletler Halk Komiserliği bünyesindeki Şarkiyat Bilim Derneği tarafından çıkarılan *Novıy Vostok* dergisi.

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

ВОЙНА И РЕВОЛЮЦИЯ

ПОД ОБЩЕЙ РЕДАКЦИЕЙ:
М. В. ФРУНЗЕ, А. С. БУБНОВА, С. С. КАМЕНЕВА,
М. Н. ТУХАЧЕВСКОГО, Р. П. ЭЙДЕМАНА, И. Э. ЯКИРА,
И. Г. КЛОЧКО.
ПРИ НЕПОСРЕДСТВЕННОМ УЧАСТИИ
ВОЕННО-НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА.

1925

ИЮНЬ—ИЮЛЬ

КНИГА ЧЕТВЕРТАЯ

ИЗДАТЕЛЬСТВО ВОЕННЫЙ ВЕСТНИК
МОСКВА

SSCB Savunma Bakanlığı'nın yayın organlarından *Voyna i Revolyutsiya.*

НЕФТЯНОЕ И СЛАНЦЕВОЕ ХОЗЯЙСТВО

ГОД ИЗДАНИЯ ШЕСТОЙ

Т. VIII

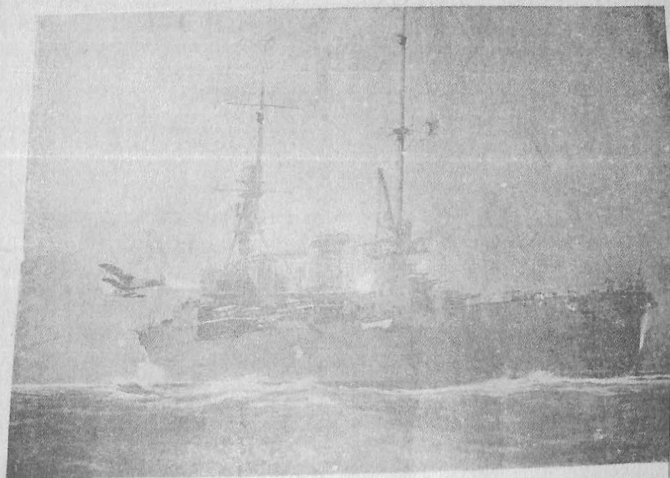
МОСКВА - 1925 - ЛЕНИНГРАД

Petrol Sanayi Konseyi'nin yayın organı
Neftyannoe i Slantsevoe Hozyaystvo.

С.С.С.Р.

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН СОЕДИНЯЙТЕСЬ

ВОЕННЫЙ ВЕСТНИК

Французский легкий крейсер, заложенный в июне 1924 г. (10.000 тонн, 35 узлов, восемь 8″ орудий). Изображен момент взлета самолета при помощи катапульты.

ВОЕННО — ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЕЖЕНЕДЕЛЬНИК

№ 11

SSCB Savunma Bakanlığı'nın askeri-siyasi yayın organı *Voyennıy Vestnik.*

Komintern'in yayın organı *Kommunistiçeskiy İnternatsional.*

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

БОЛЬШЕВИК ЗАКАВКАЗЬЯ

№ 2 МАЙ 1931 г.

ИЗДАТЕЛЬСТВО „ЗАРЯ ВОСТОКА"–ТИФЛИС

Bütün Birlik Komünist Partisi Güney Kafkasya Bölge Komitesi'nin aylık yayın organı *Bolşevik Zakavkazya.*

REVOLUTZIONNY
VOSTOK

REVUE DE L'ASSOCIATION SCIENTIFIQUE
POUR LES ETUDES DES PROBLEMES
NATIONAUX ET COLONIAUX

№ 3—4 (19—20)

MOSKOU 1933

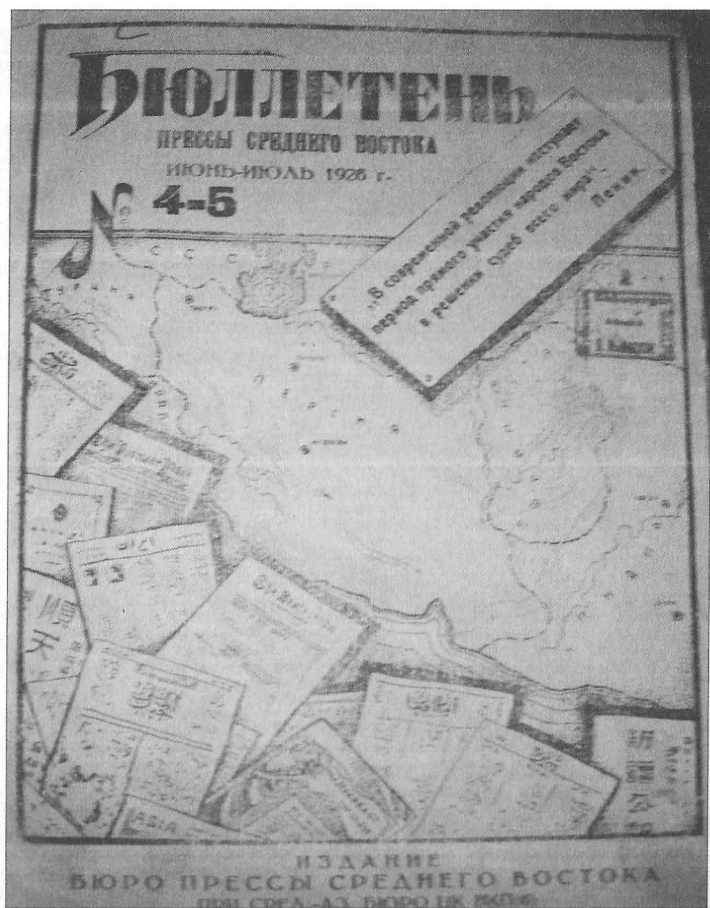
РЕВОЛЮЦИОННЫЙ
ВОСТОК

ОРГАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ АССОЦИАЦИИ
ПО ИЗУЧЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНЫХ
И КОЛОНИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

№ 3—4 (19—20)

ИЗДАНИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ АССОЦИАЦИИ ПО
ИЗУЧЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНЫХ И КОЛОНИАЛЬНЫХ ПРОБЛ
МОСКВА—1933

Milli ve Sömürge Meselelerini İnceleme Bilimsel Araştırma Kuruluşu'nun yayın organı *Revolyutsionnıy Vostok*.

Bütün Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi
Orta Asya Bürosu bünyesindeki Ortadoğu Basın Bürosu'nun
yayın organı *Byulleten Pressı Srednego Vostoka.*

РЕВОЛЮЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНОСТИ

№ 4—5

АВГУСТ—СЕНТЯБРЬ

1930

РЕВОЛЮЦІЯ та НАЦІОНАЛЬНОСТІ

РЭВОЛЮЦЫЯ і НАЦЫЯНАЛЬНАСЬЦІ

რევოლუცია და ეროვნებანი

Հեղափոխություն և ազգություններ

JNKILAB və MILLIJJƏTLƏR

IJNQILOB ham MILLATHO

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОВЕТА НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ ЦИК СССР И КОММУНИСТИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ

ЗДАТЕЛЬСТВО КОММУНИСТИЧЕСКОЙ АКАДЕ

SSCB Merkez Yürütme Kurulu Milliyetler Konseyi ve
Komünist Akademisi'nin aylık yayın organı *Revolyutsiya i Natsionalnosti.*

АГРАРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ

МЕЖДУНАРОДНОГО АГРАРНОГО ИНСТИТУТА

книга

9—10

Uluslararası Ziraat Enstitüsü'nün aylık yayın organı *Agrarnıe Problemı.*

СОВЕТСКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

ОРГАН АКАДЕМИИ НАУК СССР
И СЕКТОРА НАУКИ НКП РСФСР

№ 5—6

1932

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК СССР
ЛЕНИНГРАД

Sovyetskaya Etnografiya dergisi.

ВЫСШАЯ ПАРТИЙНАЯ ШКОЛА при ЦК ВКП(б)

Курс всеобщей истории
Новейшая история

Профессор А. Ф. МИЛЛЕР

Лекция 30

ТУРЦИЯ в 1924—1944 гг.

Стенограмма лекции, прочитанной
в Высшей Партийной Школе
при ЦК ВКП (б)

МОСКВА 1945

Prof. Dr. A.F. Miller'in Bütün Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesindeki Yüksek Parti Okulu'nda verdiği "Türkiye" dersinin notları.

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ИНСТИТУТ

А. БУКШПАН

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ
КУРДЫ

Лачин,
Кельбаджары,
Нах. ССР

ЗАМЕТКИ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АЗГНИИ
БАКУ
1932

A. Bukşpan'ın 1932 yılında Bakû'de çıkan *Azerbaycanskie Kurdı* (Azerbaycan Kürtleri) başlıklı kitabının kapağı.

KAYNAKÇA

Arşivler

Rusya Askeri Devlet Arşivi (RGVA)
Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVİA)
Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF)
Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPİ)

Kitaplar ve Makaleler

AGABEKOV, Georgiy, *Sekretnıy Terror,* Terra-Knijnıy Klub, Moskva, 1998.

AHMED, Kemal Mazhar, *1. Dünya Savaşı'nda Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1996.

AHMET ŞÜKRÜ Bey, "Turtsiya i Soyuz Sovyetskih Respublik", *Bakinskiy Raboçiy,* 1 Nisan 1925.

AKBULUT, Erden, der., *Dr. Şefik Hüsnü Deymer/Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, Şubat 2010.

AKOPOV, A., "Kurdskiy Vopros i Daşnaki", *Bolşevik Zakavkazya,* No.2, Mayıs 1931.

ALİ, "Vokrug Greko-Turetskih Otneşeniy", *Zarya Vostoka,* 30 Haziran 1922.

———, "Likvidatsiya Reaktsionnıh Organizatsiy v Turtsii", *Zarya Vostoka,* 11 Haziran 1925.

ALİ, Mustafa Aram, *Dvijenie Kurdskogo Naroda Za Natsionalnoe Samoopredelenie V XIX – Pervoy Treti XX V. İ Pozitsiya Rossii*

(SSSR), Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk Kubanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Krasnodar, 2007.

ARALOV, S.İ. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.

ARTSRUNİ, Grigori, *Ekonomiçeskoe Polojenie Turetskih Armyan*, Tipografiya A. Gattsuka, Moskva, 1880.

ASRATYAN, M.A.,"Politika Turetskih Pravyaşih Krugov Po Otnoşeniyu K Kurdskomu Naseleniyu (1924-1939)", *İran-Turtsiya*, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 1961.

ASTAHOV, G., *Ot Sultanata K Demokratiçeskoy Turtsii*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1926.

ATURAYA, Freydun, "Vosstanie Kurdov v Turtsii", *Zarya Vostoka*, 20 Mart 1925.

BARZANİ, Masud, *Mustafa Barzani i Kurdskoe Osvoboditelnoe Dvijenie (1931-1961 gg.)*, "Nauka", Sankt-Peterburg, 2005.

BELİNSKİY, V.G., *Polnoe Sobranie Soçinenii*, c.10, Moskova, 1958.

BERGER, "Natsionalnıy Vopros i İmperialistiçeskaya Politika Na Blijnem Vostoke", *Revolyutsiya i Natsionalnosti*, No.12, 1931.

BOLHOVİTİNOV, L.M., *Ermeni Raporu*, Yayına Hazırlayan: Mehmet Perinçek, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2010.

BRIKE, S., "Kontrevolyutsionnoe Vosstanie v Turtsii i Yego Znaçenie", *Pravda*, 4 Mart 1925.

———, "Vosstanie v Turtsii i Pravitelstvennıy Krizis", *Pravda*, 6 Mart 1925.

"Buduşeye Kurdov", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka*, No.4-5, Haziran-Temmuz 1928.

BUKŞPAN, A., *Azerbaycanskie Kurdı*, İzdatelstvo AZGNİİ, Baku, 1932.

ÇELEBYAN, Antranik, *Antranik Paşa,* Peri Yayınları, İstanbul, 2003.

DERSİMİ, Vet. Dr. M. Nuri, *Hatıratım,* Roja Nü Yayınları, Stockholm, 1986.

ELÇİ, Şeyhmus, *Sevr ve Lozan Sürecinde Doğu Anadolu Aşiretleri,* Adım Yayınları, Ankara, 1998.

EFENDİYEVA, N.Z., *Borba Turetskogo Naroda Protiv Frantsuzkih Okkupantov Na Yuge Anatolii (1919-1921 gg.)*, İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Baku, 1966.

Entsiklopediya "Armyanskiy Vopros", Yerevan, 1991.

FERIDOV, Z. "Nekotorie Voprosı Sovremennoy Turtsii", *Revolyutsionnıy Vostok,* No.6, 1929.

GALKOVİÇ, M.G., *Vostok i SSSR*, İzdatelstvo Kommunistiçeskoy Akademii, Moskva, 1928.

GARİBCANYAN, Gevorg, "Andranik Ozanyan-Narodnıy Geroy", *Literaturnaya Armeniya,* No.4, Nisan 1989.

GASRATYAN, M.A., *Kurdı Turtsii v Noveyşeye Vremya,* İzdatelstvo "Ayastan", Yerevan, 1990.

GOFMAN, Karl, *Neftyanaya Politika i Anglo-saksonskiy İmperializm,* Neftyanoe İzdatelstvo NTU VSNH SSSR, Moskva, 1930.

GOTFRİD, L., "Sotsial Faşizm Na Kurdskom Voprose", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka,* No.13-14, 1932.

GURKO-KRYAJIN, V., *Arabskiy Vostok i İmperializm,* İzdatelstvo "Planovoe Hozyaystvo" Gosplan SSSR, Moskva, 1926.

———, "Mosul i İrak", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.1, 1926.

———, "Azerbaycanskie Kurdı", *Zarya Vostoka,* 16 ve 18 Ağustos 1929.

İHSAN NURİ Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı,* 2. basım, Med Yayınları, İstanbul, 1992.

"İrak i Buduşaya Voyna", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka,* No.1, Mart 1928.

İRANDUST, *Divijuşie Silı Kemalistkoy Revolyutsii,* Gosudartvennoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1928.
———, "İntigrı İmperialistov Na Blijnem Vostoke", *Pravda,* 25 Eylül 1924.
———, "Ugroza Kontrevolyutsii v Turtsii", *İzvestiya,* 27 Şubat 1925.
———, "Kontr-revolyutsionnoe Vostanie v Turtsii", *Bakinskiy Raboçiy,* 4 Mart 1925.
———, "Smena Kabineta v Turtsii", *İzvestiya,* 5 Mart 1925.
———, "Novaya Maska Angliyskoy Politiki Na Vostoke", *İzvestiya,* 28 Mayıs 1925.
———, "Suşnost Kemalizma", *Za Partiyu,* No.2, Ekim 1927.
KABULSKİY, S. "Sovremennaya Turtsiya" *Mejdunarodnaya Jizn,* No.3, 1925.
———, "Politika Vozrojdyonnoy Turtsii" *Mejdunarodnaya Jizn,* No.7, 1926.
KAMAL, M.A., *Natsionalno-Osvoboditelnoe Dvijenie v İrakskom Kurdistane v 1918-1958 gg.,* Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Doktora İstoriçeskih Nauk İnstituta Narodov Blijnogo i Srednogo Vostoka pri Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Moskva-Baku, 1969.
KARİNYAN, A. B., *Ermeni Milliyetçi Akımları,* Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2006.
KARTAL, Kinyas, *Erivan'dan Van'a Hatıralarım,* [1986].
KILIÇ, Arslan, "Dersim 1938'in Sorusu: Derebeylik mi, Cumhuriyet mi?", *Teori,* No.241, Şubat 2010.
KIVILCIMLI, Hikmet, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark),* Yol Yayınları, İstanbul, Nisan 1979.
KİRAKOSYAN, C., *Zapadnaya Armeniya V Godı Pervoy Mirovoy Voynı,* İzdatelstvo Yerevanskogo Universiteta, Yerevan, 1971.
K-N, "Reformı v Vostoçnıh Vilayetah v Turtsii", *Zarya Vostoka,* 30 Nisan 1925.

———, "Upravlenie Vostoçnıh Vilayetov", *Zarya Vostoka,* 27 Nisan 1928.

Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye/Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, Aydınlık Yayınları, İstanbul, Mart 1979.

Komintern Belgelerinde Türkiye/Kemalist Cumhuriyet, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 1999.

Komintern Belgelerinde Türkiye/Kürt Sorunu, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 1994.

KROSS. T., "Vnutrennyeye Polojenie Turtsii", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.7-8, 1930.

"Kurdı", *Bolşoya Sovyetskaya Ensiklopediya,* c.35, Gosudarstvennıy İnstitut "Sovyetskaya Ensiklopediya", Moskva, 1937, s.533.

KURDOGLU, "Kurdı i İmperializm", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka,* No.13-14, 1932.

"Kurdskoe Vosstanie i Mossulskaya Neft", *Neftyannoe i Slantsevoe Hozyaystvo,* c.8, No.3, 1925.

LAHUTİ, "Kurdistan i Kurdı", *Novıy Vostok,* No.4, 1923.

LALAYAN, A.A., *Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923),* Kaynak Yayınları, Şubat 2006.

LAVROV, N.M., *Turtsiya v 1918-1939 godah. Lektsii, Proçitannıe v Vışey Partiynoy Şkole pri TsK VKP (b),* Vışaya Partiynaya Şkola pri TsK VKP (b), Moskva, 1952.

LAZARYEV, M.S., *Kurdskiy Vopros (1891-1917),* İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972.

———, *İmperializm i Kurdskiy Vopros (1917-1923),* "Nauka", Moskva, 1989.

———, *Kurdistan i Kurdskiy Vopros (1923-1945),* "Vostoçnaya Literatura" RAN, Moskva, 2005.

———, "SSSR i Kurdistan", *Aziya i Afrika Segodnya,* No.3, 1995.

LEVİN, İ., "Problema Natsionalnoy Konsolidatsii Na Zarubejnom Vostoke", *Revolyutsiya i Natsionalnosti,* No.6, Ekim 1930.

———, *İrak*, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937.

MAYEVSKİY, V.T., *Kürt-Ermeni İlişkileri*, Sipan Yayıncılık, Ocak 1997.

MATTEI, Jean-Louis, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri,* Bilgi Yayınevi, Ankara, Nisan 2008.

Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhivov Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg., seri 3, c.2, Gosudarsvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1933.

MESUT, Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, Doz Yayınları, İstanbul, Mayıs 1992.

MELNİK, A., "Pyat Let Respublikonskoy Turtsii", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.11, 1928.

MİLLER, A.F., *Turtsiya 1924-1944 gg. Stenogramma Lektsii, Proçitannoy v Vışey Partiynoy Şkole pri TsK VKP (b)*, Vışaya Partiynaya Şkola pri TsK VKP (b), Moskva, 1945.

———, *Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii,* İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1948.

MYASNİKYAN, A.F., *İzbrannıe Proizvedeniya,* İzdatelstvo "Ayastan", Yerevan, 1965.

NAZMİ, "Posle Kurdskogo Vosstaniya/Oçerki Turetskoy Jizni", *Zarya Vostoka*, 21 Haziran 1925.

———, "Reformı v Vostoçnıh Vilayetah (Pismo iz Stambula)", *Zarya Vostoka,* 20 Mart 1928.

NİKİTİN, V., *Kurdı,* İzdatelstvo "Progress", Moskva, 1964.

NOVİÇEV, A., "Opporturistiçeskie İzvraşeniya v Otsenke Agrarnogo Voprosa v Turtsii", *Revolyutsionnıy Vostok,* No.9-10, 1930.

OLSON, Robert, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı (1880-1925)*, Özge Yayınları, Ankara, Kasım 1992.

OSETROV, V., "Zigzagi Angliyskoy Politiki v Persii", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.16, 1922.
ÖZGÜREL, Avni, *Ayrılıkçı Hareketler,* Altın Kitaplar, İstanbul, Temmuz 2006.
PAVLOVİÇ, Mih., "Lozannskaya Konferentsiya", *Novıy Vostok,* No. 3, 193.
PERİNÇEK, Doğu, *Kemalist Devrim-4/Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası,* geliştirilmiş 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 2010,
PERİNÇEK, Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi,* 5. basım, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan 2007.
———, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri/Sovyet Arşiv Belgeleriyle,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2007.
———, *B.A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması,* 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2007.
PERLİN, L. "Oçerki Zapadnoy Persii (Pisma iz Kermanşaha)", *Novıy Vostok*, No.3, 1923.
PETRİN, V., "Turtsiya Pered Mosulskim Soglaşeniem", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.6, 1926.
"Poteri Kurdov V Nastoyaşuyu Voynu", *Armyanskiy Vestnik*, 13 Kasım 1916, No.42.
POGOLEROV, M., "Kontrrevolutsiyonnoe Dvijenie v Kurdistane", *Voyennıy Vestnik*, No.11, 21 Mart 1925.
———, "Kurdskiy Vopros", *Voyna İ Revolutsiya,* Mayıs 1925.
RASKOLNİKOV, F., "Vosstanie v Turtsii", *Pravda,* 26 Şubat 1925.
RECEP, "Pismo iz Konstantinapolya", *Zarya Vostoka,* 28 Haziran 1925.
RŞTUNİ, "Kurdskoe Dvijenie", *Zarya Vostoka*, 10 Eylül 1922.
SAİDOV, M.M., *30-cu İllerde Turkiye Respublikasının Dahili Vaziyyeti,* Azerbaycan SSR Elimler Akademiyası Yakın ve Orta Şark Halkları İnstitutu Tarih Elimleri Namizadı Alimlik Derecesi Almak Uçun Dissertasiya, Bakı, 1968.

SAROYAN, William,"Andranik Armyanskiy", *Pro Armenia,* No.3, Mart 1993.
S.Ç., "O Turetskom Natsionalizme", *Zarya Vostoka,* 21 Haziran 1925.
SONYEL, Salahi R. *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009.
S-P, "Yujnıy Kurdistan", *Zarya Vostoka,* 29 Temmuz 1923.
SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi,* c.1, Bilim Yayınları, İstanbul, Temmuz 1978.
SSSR i Turtsiya, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1981.
SULTANOV, Gamid, "Poslednie Sobıtiya v Persidskim Azerbaycane", *Bakinskiy Raboçiy,* 22 Mart 1922.
ŞEFİK HÜSNÜ, *Komintern Belgelerinde Türkiye/Yazı ve Konuşmalar,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1995.
ŞOTAH, Abas, "V Kurdistane", *Zarya Vostoka,* 25 Nisan 1928.
———, "K Sobıtiyam v Kurdistane", *Zarya Vostoka,* 20 Mart 1931.
T., "V Vostoçnıh Vilayetah. Denejniy Krizis v Turtsii. Sobıtiya v İrake", *Zarya Vostoka,* 4 Ocak 1928.
TACİBAYEV, Raşid, *Kızıl Meydan'dan Taksim'e,* Truva Yayınları, İstanbul, Aralık 2004.
TAKİZADE, V., "O Reaktsionnom Vosstanii v Kurdistane, Kemalistskoy Presse i Lawrence", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka,* No.8-9, 1930.
TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
———, *Türkiye'de Sol Akımlar,* c.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi,* c.3, Bölüm 1, 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ekim 2005.

TURGUT, Hulusi, *Barzani Olayı,* Doğan Kitap, İstanbul, Temmuz 2008.

Turtsiya v Borbe za Nezavisimost, Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya pri TsİK SSSR, Moskva, 1925.

VASİLEVSKİY, K., "Krah Sevrskogo Dogovora", *Krasnaya Armiya,* No.18-19, Eylül-Ekim 1922.

———, "Priçinı i Dvijuşie Silı Kurdskih Vosstaniy", *Agrarnıe Problemı,* No.9-10, 1931,

VEGİN, S., *V Verhovyah Tigra (U Aysorov i Kurdov),* Molodaya Gvardiya, Moskva-Leningrad, 1929,

V-İY., "Turtsiya Na Perelome", *Novıy Vostok,* No.1, 1930.

———, "K Agrarnım Otnoşeniyam v Kurdistane", *Agrarnıe Problemı,* No.1-2, 1932.

VİLÇEVSKİY, O., "Materialı Po İstorii Obşestvennıh Form v Kurdistane", *Sovyetskaya Etnografiya,* No.5-6, 1932.

VİNOGRADOVA, A., "Koçevıe Plemena Persii i İh Politiçeskaya Rol", *Mejdunarodnaya Jizn,* No.3, 1922.

VİRAL, "Kontr-revolyutsiya Znati i Arşinnikov v Turtsii", *Zarya Vostoka,* 14 Mart 1925.

VOSTOKOVED, "Vokrug Vosstaniya v Kurdistane", *Zarya Vostoka,* 18 Mart 1925.

WIGRAM, W.A.-Edgar T.A. WIGRAM, Edgar T.A., *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam,* Avesta Yayınları, İstanbul, 2004.

YAŞVİLİ, Z., "Mosulskaya Neft", *Zarya Vostoka,* 25 Temmuz 1948.

Y.K., "V Kurdistane Ne Spokoyno", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka,* No.4-5, Haziran-Temmuz 1928.

YOLCU, "Uroki Kurdskogo Vosstaniya", *Zarya Vostoka,* 3 Nisan 1925.

———, "Novoe Pravitelstvo İsmet Paşi", *Zarya Vostoka,* 4 Nisan 1925.

YUST, K., "Polojenie v Turtsii", *İzvestiya,* 27 Mayıs 1925.

"Za 'Nezavisimıy Kurdistan'", *Byulleten Pressı Srednego Vostoka,* No.10-11, 1931.
Zapadnaya Armeniya V Godı Pervoy Mirovoy Voynı, İzdatelstvo Yerevanskogo Universiteta, Yerevan, 1971.
ZAVRİYEV, D.S., *K Noveyşey İstorii Severo-Vostoçnıh Vilayetov Turtsii,* Tibilisi, 1947.
ZİYA GÖKALP, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2009.
***, "Yeşyo o Vosstaniyah i Reformah v Kurdistane", *Zarya Vostoka,* 3 Temmuz 1925.

Süreli Yayınlar

Bakinskiy Raboçiy
Byulleten NKİD
İzvestiya
Krokodil
Pravda
Zarya Vostoka

DİZİN

YAŞAMÖYKÜSÜ

Mehmet Perinçek, 19 Eylül 1978'de İstanbul'da doğdu. Faik Reşit Unat İlkokulu'nu ve Cağaloğlu Anadolu Lisesi'ni bitirdi. Burs alarak Rusya Federasyonu'nda Nijni Novgorod'da 35 No.lu lisede okudu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2005-2006 öğretim yılında Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsü (Üniversitesi)'nde (MGİMO(U)) misafir araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2007-2008 yıllarında T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın projesi çerçevesinde Rusya Federasyonu devlet arşivlerinde araştırmalar yaptı.

On seneyi aşkın süredir Rus-Sovyet devlet arşivlerinde "Türk-Sovyet İlişkileri" ve "Ermeni Meselesi" üzerine araştırmalar yapıyor. Bu konular üzerine birçok makalesi var. *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri/Sovyet Arşiv Belgeleri'yle, Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması, Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi, Avrasyacılık/Türkiye'deki Teori ve Pratiği* ve *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar* başlıklı beş kitabı yayımlandı. Yabancı dilde, Rusça, Almanca ve Farsça olarak üç kitabı daha çıktı. Ayrıca çalıştığı konular üzerine önemli kitapları yayıma hazırladı. Diğer taraftan güncel Türk dış politikası üzerine çalışmalar yapıyor.

Bu konular üzerine sempozyumlarda ve uluslararası konferanslarda tebliğler sundu, Türkiye'de ve yurtdışında konferanslar verdi. TRT'de, özel ve yabancı televizyonlarda birçok programa katıldı.

Rusça'dan Türkçe'ye çevirdiği kitap ve şiir yayımları da bulunuyor. Rusça, Almanca ve İngilizce biliyor.

Mehmet Perinçek

SOVYET DEVLET KAYNAKLARINDA KÜRT İSYANLARI

(Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)

Dünyanın ilk sosyalist devleti Sovyetler Birliği'nde, Türkiye'deki Kürt isyanları, Cumhuriyet yönetimi ve milli mesele konularında, hemen o günlerde yapılmış tespitler ve değerlendirmeler, yazılmış yazılar ve raporlar...

Bu kitapta yer alan ve Türkiye'de ilk kez yayımlanan belgelerden bazıları şunlardır:

- **Birinci Dünya Savaşı'ndaki Barzani ayrılıkçılığı-** Çarlık Rusyası ve İngilizlerle ilişkileri, Barzanilerin Ermeni çeteleriyle ilişkileri konusunda Kürt liderlerin tanıklıkları
- **İstiklal Savaşı yıllarındaki Kürt isyanları-** Sovyet Askeri İstihbarat Raporları, Komintern tespitleri, Gürcistan ve Azerbaycan Komünist partilerinin değerlendirmeleri
- **Şeyh Sait İsyanı-** Parti Okulunda verilen ders, Sovyet Devletinin yayın organı İzvestiya ve Komünist Parti yayın organı Pravda'nın değerlendirmeleri, Güney Kafkasya'nın temel yayın organı Zarya Vostoka'nın tespitleri, Komintern ve Türk komünistlerinin tutumları
- **Ağrı İsyanı-** Levin'in makalesi: "Milletleşme Süreci ve Aşiret Yapısı Arasındaki Çatışma", Sovyetler'in Hoybun örgütüne bakışı, Sovyet basınında Ağrı İsyanı, Komintern ve TKP değerlendirmeleri
- **Dersim İsyanı-** İsyana giden süreç ve isyan konusunda Sovyet ve Komintern değerlendirmeleri

ISBN 978-975-343-628-1

₺30

KAYNAK YAYINLARI